ژمارە 31

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

٢٠١٤

ژمارە (٣١) ساڵی ٢٠١٤

باس و توێژینەوە بڵاوکـــراوەکان لە گۆڤاری ئەکادیمیای کـــوردی دەربـــڕی بیـــر و بۆچوونـــی توێژەرانـــن نەک دەستەی نووســـەرانی گۆڤار

- گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی.
- بەرگ و سەرپەرشتی هونەری: عوسمان پیرداود کواز
- نەخشەسازی: عیسام موحسین.
- هەڵەچن: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل.
شیلان جەلال.
- چاپ: چاپخانەی حاجی هاشم- هەولێر.
- تیراژ: ٧٥٠ دانە.

لەم ژمارەیەدا

بەشی کوردی

بەشی عەرەبی - القسم العربی

English part

ڕێنماییەکانی بڵاوکردنەوە
لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

١- گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستی وەرزییە، باس و توێژینەوەی زانستی لە بارەی کورد و کوردستان، بڵاودەکاتەوە، بە مەرجێ لە هیچ شوێنێکی دیکە بڵاو نەکرابێتەوە یان بۆ بڵاوکردنەوە وەرنەگیرابێت.

٢- زمانی کوردی زمانی سەرەکی بڵاوکردنەوەیە لە گۆڤارەکە، بەڵام لێکۆڵینەوەی زانستی بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزیش بڵاودەکاتەوە.

٣- هەر بابەتێک کە بۆ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی دەنێردرێت، دەبێت ناوونیشانی باسەکە، ناوی نووسەر، شوێنی کارەکەی، پلە و پایەی زانستی، ئیمێل و ژمارەی تەلەفۆنەکەی لە سەر لاپەڕەی یەکەمی لێکۆڵینەوەکە نووسرابێت.

٤- نووسەر دەبێت پوختەی باسەکەی بە هەردوو زمانەکەی دیکە، جگە لە زمانی نووسینی دەقەکە لە کۆتایی توێژینەوەکە بنووسێت، کە نابێت لە یەک پەڕەی (A4) زیاتر بێت. لەو پوختەیەدا پێویستە گرنگی و ئەنجامە سەرەکییەکانی توێژینەوەکە بخرێنەڕوو.

٥- لە دوای پەسەندکردنی باسەکە لە لایەن هەڵسەنگێنەرانی زانستیەوە، دەستەی نووسەران ڕەزامەندی بڵاوکردنەوەی بە توێژەر دەدات.

٦- بۆ ئەوەی بابەتەکە لەگەڵ ڕێنماییەکانی بڵاوکردنەوەی گۆڤارەکەدا بگونجێت، دەستەی نووسەران مافی سەرلەنوێ داڕشتنەوە و لابردنی هەندێ دەستەواژەی هەیە، بە مەرجێک بیرۆکەی سەرەکی توێژینەوەکە نەگۆڕێت.

٧- ئەگەر باسەکە لە بارەی ساخکردنەوە (پەیدۆزیی، تحقیق) ی دەستنووسەوە بێت، دەبێت پەیدۆزییەکە بە پێی بنەما زانستییەکان بێت و چەند لاپەڕەی کۆپیکراوی دەستنووسەکە و شوێنی وەرگرتنی، کۆد و جۆری دەستنووسەکە (دەستنووس، چاپ، مایکرۆفیلم... هتد) لەگەڵ دابێت.

٨- ئەگەر ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زانستی لە هەڵبژاردنی ناوونیشانی باسەکە،

تویژینەوەی بابەت، شێوازی بەکارهێنانی سەرچاوە و ڕێکخستنی پەراوێزەکان ڕەچاو نەکرابێتن، ئەوا باسەکە لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی بڵاوناکرێتەوە. هەروەها ئەو لێکۆڵینەوانەش کە بە زمانێکی پاراوی زانستی نەنووسرا بێتن فەرامۆش دەکرێن.

٩- دەبێت باسەکە دانەیەکی لەسەر (CD) لەگەڵ (٣) دانەی چاپکراوی سەر کاغەز (A4) بە فۆنتی (١٥) ی یۆنیکورد بێت، بە مەرجێک ژمارەی لاپەڕەکانی بە لیستی پەراوێز و سەرچاوەکانەوە لە (٢٥) لاپەڕە زیاتر نەبێت و پەراوێزەکانیشی لە کۆتایی باسەکە دابندرێت.

١٠- ئەگەر بابەتەکە وەرگێڕدراو بوو، دەبێت لە زمانی یەکەمەوە بێت و دەقە ئەسڵییەکەشی لەگەڵدا هاوپێچ کرا بێت.

١١- گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی ناساندن و هەڵسەنگاندنی ئەو کتێبانەی لە بارەی کورد و کوردستانەوە نووسراون بڵاودەکاتەوە، بە مەرجێک نووسەر ڕەچاوی پێوەرە زانستییەکانی ئەم بوارەی کردبێت.

١٢- بابەتی نێردراو بۆ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی نادرێتەوە بە خاوەنەکەی.

تێبینی لەسەر چەند پارچە شیعرێکی شێخ ڕەزای تاڵەبانی و ژیاننامە و نەوەکانی

د. نووری تاڵەبانی
سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی

شێخ ڕەزای تاڵەبانی، بە چوار زمانی کوردی و فارسی و تورکی و عەرەبی شیعری داناوە وەك هەر یەکە لەم چوار زمانانە زمانی زکماکی خۆی بێت. شێخ ڕەزا گەورەترین شاعیری کوردە لە بواری هەجو و داشۆردندا، پیاوێکی چاونەترس و بێ باك و قسە لەڕوو بووە، ڕووخۆش و نوکتەباز و قسەخۆش و بەشێك لە قسە خۆشەکانی لەناو شیعرەکانی ڕەنگیان داوەتەوە. بەشی زۆری شیعری شێخ ڕەزا بە بۆنە و موناسەبەتی تایبەتەوە داینـاون، چێژ و تام و بایەخی ئەو شیعرانەی دەرناکەون تا ئاگاداری بۆنەی وتن و دانانیان نەبین.[1] بە پێچەوانەی بەشی زۆری شاعیرانی تر، شێخ ڕەزا بە کتوپڕی و لە ناکاو شیعری داناوە، بۆیە زۆر جار لەو کاتەدا نەنووسراونەتەوە، ئەوەش ڕێگای خۆش کردووە بۆ دەستکاری کردنی بەشێکیان. ئەمین فەیزی، دۆستی دێرینی شێخ ڕەزا لە کتێبی (انجمن ادیبان کورد) کە لە ساڵی ١٣٣٩ لە ئیستانبوڵ چاپکراوە، ئاماژەی بۆ ئەو ڕاستییە تاڵە کردووە.[2]

دیوانی شیعری شێخ ڕەزا چەند جارێك چاپکراوە، بەلام بە ناتەواوی و کەموکوڕی. هەتا ئەو دیوانەشی کە لە ساڵی ١٩٤٦ لە بەغدا چاپکراوە، پەلەکردنی پێوە دیارە و هەڵەی زمانەوانی و ڕێنووسی تێدایە. شێخ عەلی کوڕەزای شێخ ڕەزا و مەلا فەتحوڵلا ئەسعەد سەرپەرشتی چاپکردنیان کردووە. شێخ عەلی شارەزای زمانی کوردی نەبوو، لەبەر ئەوەی هەموو ژیانی لە بەغدا بەسەربردبوو و خوێندنی لەو شارە تەواو کردبوو. مەلا فەتحوڵلا ئەسعەدی کۆیی، ئەرکی کۆکردنەوەی شیعرەکانی شێخ ڕەزای لە ئەستۆی گرتبوو، بێ ئەوەی داوای هاوکاری لە کەسانی شارەزا لە شیعری شێخ ڕەزا بکات، کە بەشێکیان لە ژیانا مابوون. شێخ

حەبیبی تاڵەبانی، برازا و زاوای شێخ ڕەزا و حەمید فەتاح، ناسراو بە حەمید ئەفەندی و حاجی حەمیدی حاجی کەریم و ئەحمەد سۆفی دانیشتوانی گەڕەکی (بەرتەکیە) لە کەرکووک، ئەوان و چەندین کەسی دیکەی شارەزا لە شیعری شێخ ڕەزا، کە ئاگاداری موناسەبەتی دانانی شیعرەکانیشی بوون، لە ژیانا بوون، دەبوو بۆ ساغکردنەوە و لێکدانەوە و دیاریکردنی موناسەبەتی دانانی شیعرەکانی، داوای هاوکارییان لێ بکات.(٣)

لەپاش بلاوکردنەوەی دیوانی ساڵی ١٩٤٦، چەند شاعیر و ئەدیبێکی ناسراوی وەکو (پیرەمێرد) و (میرزا مارف)، کە لەو دەمە فەرمانبەر بووە لە کەرکووك، ڕەخنەیان بە توندی لەو دیوانە گرتووە. میرزا مارف چووەتە لای سەیید ئەحمەدی خانەقا، ناسراو بەوەی بەشی زۆری شیعرەکانی شێخ ڕەزای لەبەر بووە، پرسیاری لێ کردووە، ئایا هەموو شیعرەکانی شێخ ڕەزای لەو دیوانەدایە؟ سەیید ئەحمەد دەڵێ بەشێکی کەمی شیعری شێخ ڕەزا لەو دیوانەدایە. میرزا مارف پرسیاری لێ دەکاتەوە شیعرەکانی لەلای کێن؟ سەیید ئەحمەد ئاماژە بۆ دۆلابێك لە ناو دیوەخانەکەی دەکات و دەڵێ لەناو ئەو دۆلابەیە! پرسیار لە سەیید ئەحمەد دەکاتەوە بۆ بلاویان ناکاتەوە، یان بیانداتە کەسێکی دی تا بلاویان بکاتەوە؟ سەیید ئەحمەد بە پێکەنینەوە دەڵێ: بلاوکردنەوەی شیعری شێخ ڕەزا دەبێتە هۆی نەمانی سەیید ئەحمەد و خانەقاکەی!(٤) پاش تێپەڕبوونی چەند ساڵێك بەسەر ئەو گفتوگۆیەدا، شێخ محەمەدی خاڵ بە شێوەیەکی توندتر ڕەخنەی لەو دیوانە گرتووە و نووسیویەتی: "ئەوەی لەو دیوانەدا کۆکراونەتەوە پڕە لە هەڵە و ساتمە و کەموکوڕی و کورت و کوێری" ، "دیوانم نەبینیوە بەقەد دیوانی شێخ ڕەزا بەدبەخت و وێران و هەڵەی تیابێ".(٥) مەلا فەتحوڵلا ئەسعەد، نووسەری (پێشەکی) ئەو دیوانە دانی بەوەدا ناوە، کە ئەرکەکەی قورس بووە و هەر ئەوەندەی لە دەست هاتووە.(٦)

شێخ ڕەزا، کە زۆر جاران بە کتوپڕی و لە ناکاو شیعری داناوە، پاشان لەسەر بنەمای بیستن و گێڕانەوە شیعرەکانی کۆکراونەتەوە، ئەوەش بۆتە هۆی دەستکاریکردن لە بەشێك لە شیعرەکانی. ژیاننامەی شێخ ڕەزا بەو شێوەی مەلا فەتحوڵلا ئەسعەد لە (پێشەکی) ئەو دیوانە نووسیویەتی، لەوەشدا سەرکەوتوو

نەبووە، لەبەر ئەوەی پشتی بەو دوو پارچە شیعرەی شێخ ڕەزا نەبەستووە کە بۆ دیاریکردنی بنەچەی بنەماڵەکەی داینـاون. ئـەوەی مـەلا فـەتحوڵلا ئەسـعەد نووسیویەتی بۆتە بنەما بۆ نووسینی بەشێك لەو کەسانەی لەسەر ژیانی شێخ ڕەزا بابەتیان بلاَوکردۆتەوە.

ناهـەقییێکی گـەورە لەگـەڵ ئـەم شـاعیرە کـراوە، بـەوەی لـە سـەرەتاوە شـیعرەکانی بـە هەڵـە و کەموکوڕییـەوە چـاپ کـراون. کـاك ئـەنوەری سـوڵتانی نووسیویەتی، کە ئەم ناهەقییە لەگەڵ شاعیرانی دیکەش کراوە و باسـی شـاعیری گـەورەی ڕۆژهـەلاَت، مـەلا موسـتەفای بێسـارانی دەکـات، ئـەویش لـە سـەرەتاوە کەسانێکی ناشارەزا شیعرەکانیان کۆکردووەتەوە و دیوانەکەیان بە کەموکوڕییەوە چـاپ کـردووە.(٧) ئـەوەش بـە پێچـەوانەی شـیعری مەولـەوی، لەبـەر ئـەوەی لـە سەرەتاوە کەسـانی شـارەزای وەکـو مامۆسـتا مـەلا عەبدولکـەریمی مـوددەریس و کوڕەکـانی خـەریکی کۆکردنـەوەی شـیعرەکانی بـوون و سەرپەرشـتی چـاپکردنی دیوانەکەیان کردووە، بۆیە هەڵەی زۆر کەمی تێدایە. ئەو ناهەقییەی لە سـەرەتاوە لەگەڵ شێخ ڕەزا کراوە، بەداخەوە درێژەی کێشاوە بـە شـێوازی جۆراوجـۆر. لـەم ڕووەوە چەند کەسێکی شارەزا لـە شـیعری شـێخ ڕەزا ئاماژەیـان بـۆ بەشـێك لـەو دەستکارییانە کردووە کە لە شیعری شێخ ڕەزا کـراون، بەشـێکیان لەبـەر میزاجـی شەخسـی، یـان بـۆ گاڵتـەجاڕی. مـەلا جـەمیلی ڕۆژبـەیانی ڕەخنـەی تونـدی لـە نووسینێکی حەمە بۆر گرتووە و نووسیویەتی: (ئەوەی شارەزا بـێ، هەسـت بـەوە دەکا کە ئەم هەڵبەستە هی شێخ ڕەزا نییە، شێخ هەرگیز خۆی مانـدوو نـەکردووە بە ڕێکخستنی قسەی وەها قۆڕ، ئەو هەمیشە وتوویەتی، کە بمـەوێ هەڵبەسـتێکی ستایش و هەڵنان بڵێم جارجارە بیر لە وشەکان دەکەمەوە بزانم کامیـان جـوانترە، بەلاَم کە بمـەوێ هـەجو بکـەم، جنێـو بـدەم، ئەوەنـدە وشـەی سـەیر سـەیر دێتـە بەرچـاوم سـەرم سـووڕ ئـەمێنێ کامیـان هەڵبـژێرم.."، ڕۆژبـەیانی ڕەخنەکـەی دەرحەق بە ناوبراو توندتر کردووە و نووسیویەتی، "لـەوە دەچـێ بـیری لـە دەس دابـێ" !(٨) شـێخ عـەلی قـەرەداغی، ئـەویش ئامـاژەی بـۆ چـەند پارچـە شـیعرێك کردووە بەناوی شێخ ڕەزاوە بلاَوکراونەتەوە، بەلاَم شیعری ئەو نین.(٩)

شـێخ ڕەزا شـاعیرێکی خـاوەن بـەهرە و بـە توانـا بـووە لـە بـواری هـەجو و داشۆردن و لە بوارەکانی کۆمەڵایەتی، سیاسـی، ئـابووری، ڕۆشـنبیری و ئـایینی، بەڵام بە شێوازی خۆی. لەبەر ئەوەی پیاوێکی خاوەن هەڵوێست بووە، لە شـیعر و قسەکردنیش سڵی لە کەس نەکردۆتـەوە، هـەر کـاتێ ئیلـهامی شـیعری بـۆ هـاتبێ وەکو پەڵە هەوری بەهار شیعر لە دەمی دەرپەڕیوە. هەروەها شێخ دژی بێدادی و ناڕاستگۆیی بووە و بە شیعریش باسی باری نالـەباری کۆمـەڵانی خـەڵکی کـردووە، بەڵام بە زمانێکی تیژ و گاڵتەوە و باسی ئەو کەسانەشی کردووە ناسـراو بـوون بـە دووڕوویی، وەکو لەم بەیتە شیعرەی دەردەکەوێ:

ڕاست لە دونیادا نەماوە گەر قسەی ساغت دەوێ

بێ هەزارانت نیشان دەم گەر قورمساغت دەوێ !

شێخ ڕەزا شیعری هەجو و داشۆرینی بە زمانێکی تونـدی پـڕ لـە داهێنـان بـە چـوار زمـانی کـوردی و تـورکی و فارسـی و عـەرەبی هەیـە. دەسـەڵاتی هونـەریی شـیعری لـەوەدا دەردەکـەوێت کـە ئـەو شـیعرانەی تـا ئێسـتاش بـە بەشـێکی جیانەکراوە لە ئەدەبی هەجو لەسەر ئاستی ناوچەکە پێناسە دەکرێ.

شـێخ ڕەزا شـیعری خۆشەویسـتی و نیشـتمانی زۆر جـوانی هەیـە، ئـەم قەسیدەی بۆ میرانی بابان داناوە، وەکو ڕێزلێنان پاش ڕووخانی ئیمارەتەکەیان:

ئێوەن بە حەقیقەت مەلیکی میللەتی کوردان

شایانە زیارەت بکرێ، خاکی قەدەمتان

ئینکاری حقووقیان لەسەر ئەم میللەتە ناکرێ

ئابائی فەرەیدوون فەڕ و جەمشید حەشەمتان

مەدح و ستایش بەشێکی دیکە بوون لە شیعری شێخ ڕەزا، جوانترین شـیعری داناوە بە زمانی کوردی و فارسی بۆ مـەدحی پێغەمبـەری ئیسـلام، دروودی خـوای لەسەر بێت، و ئیمامی عـەلی و غەوسـی گـەیلانی و ئیمـامی ئـەعزەم و مـەعرووفی کەرخی و شێخ نوورەدینی بریفکانی و شێخ عەبدورەحمانی تاڵەبانیی باوکی و کاك ئەحمەدی شێخ. مەدحی بەشێك لە کاربەدەستانی سەردەمی خۆی کردووە، وەکو سوڵتان عەبدولعەزیز و سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی و ناسرەدین شای قاجـار و میرانی بابان و چەند سەرۆك عەشیرەتێکی دۆستی خۆی. جوانترین شیعری شێخ

ڕەزا بە زمانی فارسی بۆ مەدحی پێغەمبەر و ئالوبەیتە، جارێك لە بەغداوە دەچێتە شاری نەجەف بۆ زیارەتی مەزاری ئیمامی عەلی، بەو بۆنەوە چەند پارچە شیعرێکی بە زمانی فارسی دەخوێنێتەوە، کە هەموویان بۆ مەدحی ئالوبەیت بوون، ئامادەبووانی ئەو کۆڕە خۆشحاڵ دەبن بە بیستنی ئەو شیعرانەی و وادەزانن وەکو خۆیانە، چونکە شیعرەکانی بە فارسی بوون و بۆ مەدحی ئالوبەیت بوون و ناویشی (رەزا) بووە! بۆ ڕاستکردنەوەی ئەو بۆچوونەیان، شێخ ڕەزا ئەم بەیتە شیعرەی دەخاتە سەر یەکێك لە قەسیدەکانی و دەڵێ:

من سونیم اسمم ڕضا کلبی امامی مرتضی

درویشی عبدولقادرم ڕاهم به مولا میرود

شێخ ڕەزا شیعری غەزەلی زۆر جوانی هەیە، بۆ نموونە، کە وتوویەتی:

دڵی بردم بە ناز و عیشوە دیسان، شۆخی عەییارێ

فەریبی دام بە سیحری چاوی خۆی، مەحبووبی سەححارێ

لە هیجرانا تەقم کرد، ئەی ڕەفیقان کوا مەدەدکارێ

ئەمان مردم عیلاجێ سا لە ڕێی پێغەمبەرا چارێ

ویساڵ، یا قەتڵ یا تەسکین، لە هەر سێ بۆم بکەن چارێ

لە ڕووی بابەت و فۆرمەوە شێخ ڕەزا لاسایی شاعیرانی دیکەی نەکردۆتەوە و شیعری بۆ ڕۆشنبیران و ئەدیبان و زانایان داناوە، بەڵام بەشێك لە شیعرەکانی لەسەر زاری خەڵکی ئاسایی بوون بە هەموو چین و توێژەکانیانەوە.

لە ڕووی دیندارییەوە، شێخ ڕەزا پیاوێکی بە دین و لە خواترس بووە، بە ڕەوشت دوور بووە لەو شیعرانەی بۆ نوکتە و بەزم و گاڵتە دایناون. پرسی لێکراوە بۆ هەجوی هەندێ کەسی کردووە، بەڵام بێدەنگ بووە بەرانبەر کەسانی دی؟ وەرامی ئەوە بووە: ئەو کەسەی دیار نەبێ ئەو هەجوی ناکات!

شێخ ڕەزا هەجوی کەسانێکی زۆری لە کەرکووك کردووە و دانیشتوانی ئەو شارە لەو دەمە، کورد و تورکمان و کلدان و جوو بوون. لە ناوچەی کەرکووك، چەندین خێڵ و عەشرەت و تیرەی جیاواز هەبوون و بەشێکیان کەوتوونەتە بەر تانەی شیعری شێخ ڕەزا، ئەوەش کێشەی بۆ خۆی و کەسوکارەکەی دروستکردووە. بەشێك لەو کەسانەی شێخ ڕەزا هەجوی کردوون پەست و

نارەحەت نەبوون، چونکە زانیویانە پیاوێکی دڵ پاك بووە و ئەو شیعرانەی بۆ نوکتە و ڕابواردن وتووە، بەڵام بەشێکیان پەست بوون و قسەی ناشرینیان بۆ ڕێکخستووە، یان بە زمانی ئەوەوە شیعریان داناوە. یەکێ لەو شاعیرانەی زۆر بە توندی هەجوی شێخ ڕەزای کردووە، شوکری فەزلی بووە، بەڵام پاش چوونی بۆ بەغدا ئیتر هەجوی نەکردووە. ئەو شیعرانەی پێشتر هەجوی شێخ ڕەزای تیا کردوون، بە کەسی نەداون، وەکو مامۆستا تۆفیق وەهبی بەگ دەگێڕێتەوە، چونکە شوکری فەزلی پیاوەتی شێخ ڕەزای لەبەرچاو بووە، بەوە بە هۆی ئەوەوە ملی لە پەتی سێدارە ڕزگاری بووە. مامۆستا تۆفیق وەهبی ماوەیەك لە بەغدا دراوسێی شوکری فەزلی بووە لە گەڕەکی (جدید حسن پاشا)، لەو ماوەدا چەند جارێك هەوڵی لەگەڵ داوە ئەو شیعرانەی لێ وەربگرێ، کە هەجوی شێخ ڕەزای تێدا کردوون، بەڵام پێی نەداون.[١٠] شێخ ڕەزا لە بەیتە شیعرێکی تایبەت بە شوکری فەزلی ئاماژەی بۆ هۆی هەجوکردنی ئاشکرا کردووە و وتوویەتی:

من دەزانم کێ لەخشتەی بردووی، ئەمما چ سوود

سەییدە و سەیید قسەی سووکی دەبێ دەرحەق نەکەم!

شێخ ڕەزا بە هەق و بە ناهەق هەجوی کەسانێکی زۆری کردووە، بەڵام بۆ سووکایەتیکردن نەبووە، بۆیە ئەو کەسانەی هەجوی کردوون بەشێکیان نارەحەت نەبوون، لەبەر ئەوەی بۆ بەزم و گاڵتە ئەو شیعرانەی داناوە. لەو دەمە کە شێخ ڕەزا ئەو شیعرانەی وتووە، قسەی خۆش و بابەتی ئەدەبی و شیعری جۆراوجۆر، بە شیعری ڕووهەڵماڵراویشەوە، لە ناو مزگەوت و تەکیە و خانەقا و دیوەخانەکاندا دەخوێندرانەوە و گوێیان لێ دەگیرا، ناوەڕۆکی بەرگەکانی کتێبی (ڕشتەی مرواری)ی خوالێخۆشبووی مەلا عەلادینی سوججادی ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن، شیعرەکانی شێخ ڕەزاش هەر بەو چاوەوە تەماشا کراون.

شێخ ڕەزا وەکو شاعیرانی دی، جاروبار هەجوی کەسانێکی کردووە، بەڵام پاشان مەدحی کردوون. بەڵام بەشێك لەو بەڕێزانەی لەسەر شیعری شێخ ڕەزا بابەت و لێکۆڵینەوەیان بڵاوکردۆتەوە باسی شیعرە هەجوەکانیان کردووە و گرنگییان بە شیعرەکانی دیکەی نەداوە، بەتایبەتی شیعری مەدح و ستایشی ئەو کەسانەی پێشتر هەجوی کردبوون. بۆ نموونە، شێخ ڕەزا لە پارچە شیعرێکی کە

هەجوی شێخ عەلی کاکی کردووە بە جنێودان بە (حەمەی وەستا فەتاح) بەرپرسی کاری دارایی لە تەکیەکەی، ئەو پارچە شیعرەی لێکدانەوەی جۆراوجۆری بۆ کراوە، کە بەشێکیان بێ بنەمان، بەلاَم ئەو پارچە شیعرەی کە تێیدا باسی باب و باپیرانی کردووە و مەدحی شێخ عەلی کردووە و بە (زومرەی ئەولیا مەعدوود) ناوی بردووە، چەند کەسێك ئاماژەیان بۆ کردووە:

ئەمێستاش شێخ عەلی نەجلی کەبیری   لە زومرەی ئەولیا مەعدوود.[11]

لە (پێشەکی) ئەو دیوانە مەلا فەتحوڵلا ئەسعەد باسی ناکۆکی نێوان شێخ ڕەزا و شێخ عەلی کردووە و هۆی تێکچوونیانی گێڕاوەتەوە بۆ ناکۆکییان لەسەر میراتی باوکیان. هەموو ئەو کەسانەی لێکۆڵینەوەیان لەسەر شیعری شێخ ڕەزا بلاَو کردۆتەوە هاوڕان لەسەر ئەوەی شێخ ڕەزا پێش کۆچکردنی شێخ عەبدوڕەحمانی باوکی شیعری هەجو و ڕوهەڵماڵراوی دانەناوە، ئەو شیعرانەی لەسەردەمی شێخ عەلی داناوە. لەبارەی سەروەت و سامانی شێخ عەبدوڕەحمانی باوکیان، کە بۆتە هۆی تێکچوونیان، هەموو دەزانن باوکیان عارفێکی گەورە بووە و ئامۆژگاری موریدەکانی کردووە ئەوەی پەیدای دەکەن خەرجی بکەن پێش ئەوەی زەکاتی بکەوێتە سەر[12]. هۆی ناکۆکی نێوان شێخ ڕەزا و کاکی، شیعرە ڕووهەڵماڵراو و هەجوەکانی شێخ ڕەزا بوون، چونکە لەو شیعرانەی حیسابی بۆ جێگا و شوێنی شێخ عەلی و بنەماڵەکەیان نەکردووە. شێخ عەلی وەکو باوکی زانایەکی گەورە و شێخی ئیرشادی تەکیەی تاڵەبانی بووە و لە کەرکووك و ناوچەکە دیار و ناودار بووە. جگەلەوەش، ناکۆکی لەسەر میرات لە نێوان شێخ عەلی و دوو براکەی دیکەی: شێخ عەبدولقادر و شێخ عەبدولواحید ڕووی نەداوە، هۆی تێکچوونی نێوان ئەو دوو برایە شیعرەکانی شێخ ڕەزا بوون، کە لەگەڵ جێگە و پایەی خانەوادەکەیان نەگونجاو بوون.

شێخ ڕەزا هەجوی کەسانێکی کردووە، کە بەشێکیان چوونەتە لای شێخ عەلی و گلەییان لە شێخ ڕەزا کردووە، ئەویش بەپێی نەریت و وەکو برا گەورە، ئامۆژکاری کردووە و جاروبار خۆی لێ تووڕە کردووە. بۆ نموونە، شێخ ڕەزا لە پارچە شیعرێکی بە زمانی تورکی هەجوی حاجی موستەفای قیرداری کردووە، کە پیاوێکی ناوداری شاری کەرکووك بووە، ماوەیەك ئەندامی (مەجلیسی مەبعوسان)

و سەرۆکی شارەوانی ئەو شارە بووە. شێخ ڕەزا لە پارچە شیعرێکی بە زمانی تورکی تەشبیهی کردووە بە (میناس غەریب)ی گەورەی کلدانییەکانی کەرکووک، ئەوەش بۆ ئەو دەمە وەکو سووکایەتی تەماشاکراوە. ئەو پارچە شیعرەی شێخ ڕەزا لە ناو دیوەخانەکانی کەرکوک بلاَو دەبێتەوە و دەگاتە حاجی موستەفا، کە دۆستی شێخ عەلی بووە و بۆ گلەییکردن دەچێتە لای شێخ عەلی، کە لەبەردەم حاجی موستەفا بە شێخ ڕەزا دەڵێ، چۆن پیاوێکی وەکو حاجی موستەفای تەشبیە کردووە بە فلاَنە کەس؟ شێخ ڕەزا دەڵێ: کاکە سەرم لێشێواوە، میناس غەریب هاتۆتە ماڵەکەم و گلەیی لێ کردووم بەوەی شوبهاندوومە بە حاجی موستەفا، کەچی جەنابی حاجی ئەویش گلەیی ئەوە دەکات کە شوبهاندوومە بە میناس غەریب! بە کورتی، بەشێك لە شیعرەکانی شێخ ڕەزا ئیحراج بوون بۆ شێخ عەلی و خانەوادەکەی، بەتایبەتی شیعرە ڕووهەڵماڵراوەکانی و باسکردنی کەسانێکی دیاری ناو کۆمەڵگا بە شێوەیەکی ناشیرین، وەکو ئەو شیعرانەی هەجوی شێخ غەفووری مامی و ئامۆزاکەی کردووە، یان هەجوی مەلا مەحموودی مەزناوەی کردووە، کە یەکێك بووە لە مەلا هەرە بەناوبانگەکانی کەرکوك و خەلیفەی کاك ئەحمەدی شێخ و شێخ عەلی بووە و بە (بزنە گەڕە) ناوی بردووە:

کێ دیویەتی ماڵی خەزوور بۆ زاوا

تۆ لە کێ و، تەکیە لە کێ، بزنە گەڕەی مەزناوە!

شێخ ڕەزا لەو پارچە شیعرەی بە زمانی فارسی کە تایبەتە بە بنەماڵەکەی، ناوی مەلا مەحموودی باپیرە گەورەی بە زەنگنە بردووە، بەلاَم هەر لەو شیعرەدا ڕوونی کردۆتەوە گوڵێکن لە دارەگوڵی باخی کاکە سووری و وتوویەتی:

مشهور جهان بەغوث ثاني　　عبدالرحمن طالباني

محمودش جد و أحمدش باب　　هرسه ولي اند و قطب اقطاب

محمود مريد پير لاهور　　هرچند بە زنگنە أست مشهور

در وصل و نسب، گلی است سوری　　أز گلبن باغ (کاکە سووری)

چەند کەسێکی شارەزای زۆر نزیك لە بنەماڵەی شێخانی تاڵەبانی، وەکو شێخ محەمەد حیساموددین عومەر و مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، هاوڕان لەگەڵ بۆچوونی شێخ ڕەزا. شێخ محەمەد حیسامووددین عومەر،[١٣] لە کتێبی:

(الانفـاس الرحمانيـة في سلسـلة القادريـة الطالبانيـة) بنەچـەی ئـەم خانـەوادەی گێڕاوەتەوە بۆ بنەماڵەی (کاکـە سـووری)، کـە دەچـێتەوە سـەر سـەیید ئەحمـەدی کوڕی سەیید حەسەنی کوڕی سەیید بابا ڕەسووڵی گەورەی بەرزنجی).[١٤] مامۆستا مـەلا عەبدولکـەریمی مـودەریس ئـەویش لـە کتێبـی (بنەماڵـەی زانیـاران) هـەمان بۆچوونی دەربڕیوە.[١٥] بەڵام ئەم دوو نووسەرە ئاماژەیان بۆ ئەوەش کردووە، کە کەسێك لەم بنەماڵەیە باسی سەییدبوونی خۆیانی نەکردووە.[١٦] لێرەدا ئامـاژە بـۆ دوو ڕووداوی تازە دەکـەم، یـەکێکیان لـە خوالێخۆشـبوو شـێخ عـەلی کـوڕی شـێخ جەمیلی تاڵەبانیی کاکم بیستووە، بەوەی لە سەردەمی شێخ عەلی گـەورە و شـێخ جەمیلی باوکمان چەند کەسێك چوونەتە لایـان و (شـەجەرەی) سـەییدبوونی ئـەم بنەماڵەیان بـۆ بـردوون، بـەڵام بڵاویـان نەکردۆتـەوە. ڕووداوی دووەم مێژووەکـەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٥٠، کاتێ خوالێخۆشبوو شێخ مـەحموودی نـەمر چـووەتە کەرکوك بۆ سوپاسکردنی شێخ حەبیبی تاڵـەبانی، پـاش خـوازبێنی کچـەکەی بـۆ شێخ باباعەلی کـوڕی شـێخ مـەحموود. لـە دانیشـتنێکی تایبەتـدا، کـە بەشـێك لـە شێخانی تاڵەبانی ئامادەی بوون، شێخ مەحموود سوپاسی شێخ حـەبیبی کـردووە و وتوویەتی، خزمایەتیمان تازە کردەوە و ئێوەش سەییدن و بەرزنجەن. لە سـاڵی ١٩٥٧ چـەند کەسـێك لـە بنەماڵـەی (کاکـە سـووری) لـە بۆکانـەوە چـووبوون بـۆ کەرکووك و لەوێوە هـاتبوون بۆ بەغدا بـۆ زیـارەتی بارەگـای شـێخ عەبـدولقادری گەیلانی و سەردانی من و کاك عیرفانی برامیان کرد، کە لەو دەمە خوێندکار بووین لـە کۆلێـژی مـاف (حقـوق) لـە بەغـدا، سـەردانەکەیان لەبـەر خزمایـەتی بـوو. لەسـەردەمی شـێخ عـەلی گـەورە، حـاجی شـێخ موسـتەفا، کـە ڕیـش سـپیی ئـەو بنەماڵەیە بووە لە بۆکان چەند جارێك هاتۆتە کەرکووك، نەوەکانی تا سـاڵی ١٩٥٧ سەردانی کەرکووکیان کردووە.[١٧]

مەلا فەتحوللاّ ئەسعەد لە (پێشەکی) ئەو دیوانە باسی بنەماڵەی شـێخ ڕەزای کردووە و بنەچەکەی گێڕاوەتـەوە بـۆ سـەر خێڵـی زەنگنـەی گـەرمیان، بـە پشـت بەستن بەو پارچە شیعرەی شێخ ڕەزا بە زمانی فارسی، کە ناوی مەلا مـەحموودی بە (زەنگنە) بردووە. بەڵام وەکـو پێشـتر ڕوونکراوەتـەوە، شـێخ ڕەزا لـەو پارچـە شیعرەی وتوویەتی، هەرچەندە مـەلا مـەحموود بـە (زەنگنـە) ناسـراوە، بـەڵام بـە

بنەچە دەگەڕێنەوە بۆ (کاکە سووری). هۆی ناوبردنی مەلا مەحموود بە زەنگنە ئەوە بووە ماوەیەکی زۆر لە ناو خێڵی زەنگنە ماوەتەوە و کچی میر سمایل خانی زەنگنەی هێناوە و لەناو دێهاتەکانی ئەو خێڵە بە مەلایەتی ماوەیەك ماوەتەوە. خزمایەتیی نێوان مەلا مەحموود و خێڵی زەنگنە ماوەتەوە، چونکە شێخ ئەحمەدی کوڕی کچی خاڵی خۆی هێناوە، و ئەو خزمایەتییە شۆڕبووەتەوە بۆ ناو نەوەکانی خوارەوە.

شێخ ڕەزا بەشێك لە ژیانی منداڵی لە گوندی (قرخ) بەسەر بردووە، ئەو ناوچەیە لە ژێر دەسەلآتی ئەمارەتی بابان بووە. شێخ ڕەزا لەو قەسیدە بەناوبانگەی کە تایبەتە بە سلێمانی و خاکەکەی، حەسرەتی بۆ ئەو ڕۆژانە بردووە، کە لەژێر دەسەلآتی حوکمی عەجەم نەبووە و بەشێك نەبووە لە دەوڵەتی عوسمانی:

لەبیرم دێ سلێمانی کە دارولمولکی بابان بوو

نە مەحکومی عەجەم و نە سوخرەکێشی ئالی عوسمان بوو

شێخ ڕەزا باسی تەمەنی خۆی کردووە و وتوویەتی: "پێنج و شەش طفلی دبستان بوو". کاتێ چوونەتە کەرکوك، ئەو شارە مەڵبەندی ویلایەتی شارەزوور بووە، والی عوسمانی لەوێ دانیشتووە، کە تا ساڵی ١٨٧٩ درێژەی کێشاوە. مەڵبەندی ویلایەت لەو ساڵەدا لە کەرکووکەوە دەگوازرێتەوە بۆ مووسڵ، شێخ ڕەزا ئەو ڕووداوە مێژووییەی بە بەیتە شیعرێکی بە زمانی تورکی بۆ تۆمارکردووین و وتوویەتی:

موسل اولدي ولايت، نافع افندي والي

ويل لكم رِعيت، كول باشوة اهالي

واتا، (موسڵ) کرایە ویلایەت و (نافع) ئەفەندی بە (والی)، هەی بێچارە ڕەعیەت و خۆڵەمێش بەسەرتان خەڵکەکەی! لەوە دەچێ ئەو (نافع) ئەفەندییە پێشتر لە کەرکووك والی، یان کاربەدەستێکی گەورە بووە و ستەمکار بووە، بۆیە شێخ ڕەزا بەو جۆرە وەسفی کردووە. ئەم بەیتە شیعرەی شێخ ڕەزا لە دیوانەکەی بلآو نەکراوەتەوە، نووسەری تورکمان عەتا تەرزی باشی لە کتێبێکی کە تایبەتە بە شاعیرانی کەرکووك، ئەو بەیتەی بلآوکردۆتەوە.[١٨]

شێخ ڕەزا بەشی زۆری ژیانی لە کەرکووك لە **تەکیەی تاڵەبانی بەسەربردووە، تەکیەی تاڵەبانی لە کەرکووك لە سەردەمی مەلا مەحموودی باپیرە گەورەی دروستکراوە، سەرەتا نوێژ و زیکری دەروێشان لە ژێرزەمینێکی ناو ئەو تەکیە کراون، بەڵام کاتێ شێخ عەبدوڕەحمانی باوکی دەچێتە کەرکووك، گەورە و فراوان دەکرێتەوە، بەهاوکاری والی عوسمانی و خێزانی (سوڵتان عەبدولمەجید)، کە هەردووکیان موریدی شێخ عەبدوڕەحمان بوون.**

شێخ ڕەزا خۆی گێڕاویەتەوە، کاتێ مێردمناڵ بووە لەگەڵ شێخ عەلی برا گەورەی و براکانی پێکەوە چوونە بۆ بەغدا بۆ زیارەتی بارەگای غەوسی گەیلانی. لە کاتی تەوافدا، شێخ ڕەزا لە خوای گەورە پاڕاوەتەوە ئیلهامی شیعردانانی پێ ببەخشێ، پاش ماوەیەك لە ترسا زمانی گیراوە و قسەی پێ نەکراوە، کە دەگەڕێنەوە بۆ کەرکووك، شێخ عەلی ئەم ڕووداوەی بۆ باوکی گێڕاوەتەوە و ئەویش بە بزەیەکی سەر لێوەوە فەرموویەتی: "خۆزگە زمانی نەکرابایەوە"!

شێخ ڕەزا دووجار سەردانی ئیستانبوڵی کردووە، لە سەفەری یەکەمی باوکی لە ژیانا بووە و تەمەنی شێخ ڕەزا لە ٢٥ ساڵ کەمتر بووە. لە گوندی (بریفکان)ی نزیك دهۆك دەچێتە سەر مەزاری شێخ نوورەددینی بریفکانی، کە شێخێکی ئیرشادی گەورە بووە لە ناوچەی بادینان و دۆستی باوکی بووە. بە هۆی کۆچکردنی ئەو شێخەوە، پارچە شیعرێکی بە زمانی فارسی لەسەر مەزارەکەی دەخوێنێتەوە، بەم بەیتە دەست پێدەکات:

عزم دیار ڕوم چو کردم زشهرزور

افتاد در دیار بریفکان مرا عبور

واتا، لە وڵاتی شارەزوورەوە هاتووە و بە نیازی سەفەر بۆ وڵاتی (ڕۆم). سەفەری دووەمی شێخ ڕەزا بۆ ئیستانبوڵ لە ساڵی ١٨٦٦ بووە. ئەم گەشتەی بۆ ماوەیەکی درێژخایەنتر بووە، لەو ماوەدا تێکەڵ بەو کۆمەڵگا تازەیە بووە و خەڵکێکی زۆری ناسیوە، کە بەشێکیان گەورە پیاوان و ئەدیب و شاعیر و ناودارانی ئەو شارە بوون، بە تورك و کورد و عەرەبەوە. ئاشنابوونی لەگەڵ کۆمەڵگایەکی تازە لەو شارە گەورەیە ئاسۆی بیرکردنەوەی فراوانتر کردووە و هامشۆی دیوەخانەی پیاوە گەورەکانی کردووە و چاوی بە پیاو ماقووڵان و شاعیر و ئەدیبان کەوتووە.

شـێخ ڕەزا لـە ئیسـتانبوولەوە دەچـێتە میسـر، دواتـر بـۆ حیجـاز و لـەوێوە دەگەڕێتەوە بۆ کەرکووك. ماوەیەك لە دێی (قرخ) خەریکی کاری کشتوکاڵی بووە، پاشان لەسـەر پێشـنیازی شـێخ عـەلی کـاکی، چـووە بـۆ بەغـدا و بووەتـە شـێخی ئیرشاد لەسەر ئەو تەکیەی پێشتر باوکی لە گەڕەکی (مەیدان) دروستی کردبوو. لە بەغدا لە نێوان ساڵانی ١٩٠٠ تا ١٩١٠ ماوەتەوە و ئاشنایەتی لەگـەڵ ژمارەیـەك لـە پیاوە گەورەکانی ئـەو شـارە پەیداکردووە، کـە یـەکێك والـی بەغـدا بـووە، لەبـەر ئەوەی پیاوێکی ئەدەب دۆست بووە و بەشێك لە شیعرە تورکییەکانی شێخ ڕەزای لەبەر بووە، بە هۆی ئەویشەوە شوکری فەزلی لە پەتی سێدارە ڕزگار کردووە.

شێخ ڕەزا خۆشحاڵ بووە بە ژیانی لە بەغدا، کـە بـە جـوانترین شـاری دونیـا وەسفی کردووە و وتوویەتی:

گەر بڵێم بەغدا لە جەننەت خۆشترە هێشتا کەمە

چونکە سوکنای (غەوس) و (کەرخی) و (ئیمامی ئەعزەمە)

شێخانی تاڵـەبانی لـە کـەرکووك و شـێخ ڕەزا بەتایبـەتی پێشـتر پێوەنـدییان لەگەڵ خانەوادەی گەیلانی بەهێز بووە و چەند جارێك شێخ ڕەزا لەگەڵ شێخ عەلی چـوونە بـۆ بەغـدا و میـوانی نـەقیبی ئەشـرافی بەغـدا بـوون. جارێـك شـێخ ڕەزا خەریکی شەترەنج دەبـێ لەگـەڵ سـەیید مـەحموودی گـەیلانی، نـەقیبی ئەشـرافی بەغـدا، کتـوپڕ شـێخ ڕەزا دەڵـێ: "قتلتـه ورب الكعبـة"! نـەقیب ڕائەچـڵەکێ و دەپرسـێ ئـەوە چـی بـوو شـێخ ڕەزا؟ لـە وەڵامـدا ئـەو بەیتـە شـیعرەی بـۆ دەخوێنێتەوە، کە تێیدا هەجوی جەمیل سیدقی زەهاوی شاعیری کردووە! نەقیب دەڵێ نازانم چ مێشکێکت هەیە؟ وام دەزانی بـیرو هۆشـت لەگـەڵ شـەترەنجەکەیە، بەڵام دەرکەوت خەریکی شیعردانانی بە زەهاوییەوە!

شێخ ڕەزا کاتێ شیعری دانابێ سەری هـەڵبڕیوە و لەسـەر یـەك قافییـەی بـۆ هاتووە. جارێك دۆستێکی پرسیاری لێ کردووە، بۆچی کاتێ شیعر دەڵێ سەر بەرز دەکاتەوە؟ وەڵامی ئەم شاعیرە گەورەیە ئەوە بووە، هەرچەند ئیلهامی شیعری بۆ هاتووە خەریك بووە مێشکی بتەقێ، چونکە قافییە لە دوای قافییەی بـۆ هـاتووە، بۆیە لەتاوا سەر هەڵدەبڕێ.

شێخ ڕەزا دوو کوڕ و چوار کچی هەبووە، هەموویان لەناو بنەماڵەکەیان و لەناو کۆمەڵگادا دیاربوون. شێخ محەمەد کە کوڕی گەورەی بووە، پیاوێکی خوێندەوار و شاعیرێکی پایەبەرز بووە، نازناوی شیعری (خالصی) بووە، واتا نەوەی (خالص). لەسەردەمی حکومەتی شێخ مەحموود دەبێتە قایمەقامی ڕانیە، لەبەر ئەوەی پیاوێکی سەرڕاست بووە و ڕێگای بە دەسەڵاتدارانی ناوچەکە نەداوە کاری ناڕەوایی بکەن و دەست بخەنە ناو کاروباری حکومەتەوە، کێشەیان بۆ دروست کردووە، هەتا هەوڵی کوشتنیان داوە و برینداریان کردووە و یەکێك لە پاسەوانەکانی دەکوژرێت. کاتێ ڕۆژ دەبێتەوە، بە تەرمەوە دەچنە کۆیە و لەوێ دەیشارنەوە و تیماری برینی سەرشانی دەکەن. ماوەیەك شێخ مەحموود لێی ناپرسێتەوە، بەڵام کە ڕاستییەکانی بۆ دەردەکەوێت، نامەیێکی بۆ دەنێرێ و داوای سەردانی سلێمانی لێ دەکات، ئەویش بە شیعر نامەیێکی بۆ دەنێرێ، بۆ بارودۆخی ئەمڕۆی وڵاتەکەمان زۆر گونجاوە ! لەو پارچە شیعرەی باسی کەسانی نەزان و هەلپەرستی کردووە، کە بۆ بەرژەوەندیی تایبەتی خۆیان لە دەوری شێخ کۆبوونەتەوە. لەبەر ئەوەی دڵسۆزی شێخی نەمر بووە، لەو پارچە شیعرەی، بە هەردوو زمانی کوردی و فارسی، ئەو دیاردە ناشرینانەی خستۆتە بەرچاوی و ئاگاداری کردۆتەوە لە ئاکامەکانی و وتوویەتی:

یەکانە و پەڵخ و مالۆسی قەوی قۆڵی گەلێك زۆرە
بەری ملیان لە کوێ ئەگرێ پشیلەی (کانی ئێسکانی)
لەپاش تالأن و عەزل و لانەوازی و خانە وێرانی
حەواڵەی خۆت دەکەم قوربان چلۆن بێم بۆ سلێمانی؟
لەبەر چاوت وەکو یەك وایە بێ فەرقە لەخزمەت تۆ
شەهین و حاجی لەقلەق، شێرو ڕێوی، مورشید و جانی

شێخ محەمەد کوڕێکی هەبوو ناوی شێخ سەعید بوو، لە ساڵەکانی شەستی سەدەی ڕابوردوو کۆچی دوایی کردووە، لە کەرکووك زۆر بە دەست کورتی دەژیا لە ماڵەکەی شێخ ڕەزا. شێخ سەعید تەنیا کچێکی هەبوو، ئەویش لە سەرەتای ئەم سەدەیە لە کەرکووك کۆچی دواییی کردووە. کوڕی دووەمی شێخ ڕەزا، شێخ عەبدوڵلا بوو، کە سێ کوڕ و سێ کچی هەبوو، هەموویان خوێندەوار و کۆلێژیان تەواو کردبوو. کوڕی گەورەی ناوی شێخ ڕەحمەتوڵلا بوو، ئەفسەر بوو و نزیکبووە

لە بەکر سدقی، لە پاش کوشتنی بەکر سدقی لە ساڵی ١٩٣٧، خانەنشین کراوە. لە ساڵی ١٩٥٩ عەبدولکەریم قاسم داوای گەڕانەوەی لێ کردووە بۆ ناو لەشکری عیراق، بەڵام نەگەڕاوەتەوە. کوڕی دووەمی شێخ عەبدوڵلا ناوی شێخ حەسەن تاڵەبانی بوو، کۆلێژی ماف (حقووق)ی تەواوکردبوو، لە ساڵی ١٩٤٦ کراوەتە موتەسەریف (پارێزگاری) سلێمانی، پاشان هەولێر و دیالە. لە ساڵی ١٩٥٩، لەسەردەمی حوکمی عەبدولکەریم قاسم دەکرێتە وەزیر، لەپاش کۆدێتای شوباتی ١٩٦٣ لەگەڵ بەشی زۆری وەزیرەکانی قاسم دەستگیردەکرێت. کوڕی سێیەمی ناوی شێخ عەلی بوو، پارێزەر بووە و (موتەوەلی) تەکیەی تاڵەبانی بووە لە بەغدا، دیوانی شیعرەکانی شێخ ڕەزا لەسەر ئەرکی ئەو لە ساڵی ١٩٤٦ چاپکراوە. شێخ ڕەزا چوار کچی هەبووە، هەموویان خێزانی خزمی خۆیان بوون، تەنیا (رابعە خانم) نەبێ، کە خێزانی ڕاسخ ئەفەندی کەرکوکی بووە، کە کەسێکی ناوداری ئەو شارە بووە. لە پاش ڕووخانی دەوڵەتی عوسمانی لە ئیستانبووڵ بووە و بڕیاری مانەوەی داوە و کوڕێکی هەبوو بە ناوی (عومەر)، کە پیشەی ڕۆژنامەنووس بوو. لەسەردەمی حوکمی عەدنان مەندەریس هەڵبژێرراوە بە پەرلەمانتار لەسەر شاری ئیستانبووڵ. کاتێ منداڵ بوو، هاوینان لەگەڵ دایکی دەهاتن بۆ کەرکووك و لە ماڵەکەی شێخ ڕەزا دەمانەوە. لە ساڵی ١٩٩٣ لە شاری ئیستانبووڵ سەردانیم کرد و بە گەرمی پێشوازی لێ کردم، ئەو بابەتەی لە ساڵی ١٩٨٨ لە گۆڤاری (کاروان) لەسەر شێخ ڕەزای باپیری نووسیبووم بە دیاری پێمدا و زۆری پێخۆشبوو.

لە ساڵی ١٩١٠ شێخ ڕەزا کۆچی دوایی کردووە، هەواڵی کۆچکردنی لە ڕۆژنامەی (الرقیب) بڵاوکراوەتەوە. خەڵکێکی زۆر لە پیاو ماقووڵان و ئەدیبان و شاعیرانی ئەو شارە بەشدارییان لە مەراسیمی بە خاکسپاردنی لە گۆڕستانی شێخ عەبدولقادری گەیلانی کردووە.[١٩] لەسەر وەسیەتی خۆی ئەم دوو بەیتە شیعرەی لەسەر کێلی قەبرەکەی نووسراوە:

یا ڕسوالله چە باشد چون سگ اصحاب کهف
داخل جنت شوم در زمرەی اصحاب تو
او ڕود در جنت و من در جهنم کی ڕواست
او سگ اصحاب کهف و من سگ اصحاب تو

خوالێخۆشبوو ڕەشاد موفتی، لە زمانی خوالێخۆشبوو شێخ شەریفی هەولێری بۆی گێڕامەوە و وتی، پێش کۆچکردنی شێخ ڕەزا، شێخ شەریف چووە بۆ بەغدا و بووەتە میوانی لە تەکیەکەی. ڕۆژێك شێخ ڕەزا پێی دەڵێ، فلانە کەس کارێکی وام نەکردووە خوا بەو هۆیەوە لێم خۆش بێت؟ ئەویش پێی دەڵێ، "قوربان چۆن قسەی وا دەکەیت، خودا لەبەر هیچ لێت خۆش نەبێت، لەبەر ئەو پارچە شیعرەی خۆت لێت خۆش دەبێت" و پارچە شیعرەکەی بۆ دەخوێنێتەوە. شێخ شەریف وتوویەتی، شێخ ڕەزا داوای قەڵەم و کاغەزی کردووە و هەردوو بەیتەکەی نووسیوەتەوە و وتوویەتی وەسیەت دەکەم پاش مردنم، ئەو دوو بەیتە شیعرە لەسەر کێلی گۆڕەکەم بنووسنەوە، و وەسیەتەکەی جێبەجێ کراوە.

لەسەر دەرگای بارەگای شێخ عەبدولقادری گەیلانی ئەم بەیتە شیعرەی شێح ڕەزای نووسراوە:

این بارکه حضرت غوث الثقلین است　　نقد کمرحیدر و نسل حسنین است
مادرش حسینی نسب است و بدر او　　ز اولاد حسن، یعنی کریم الابوین است

پەراوێزەکان:

(١) د. نووری تاڵەبانی: (گەشتێکی تر بە جیهانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی)، گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (٧٠)، ١٩٨٨، لەگەڵ نووسینێکی دی لەژێر ناوی: (لە قسە خۆش و نەستەقەکانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی لەگەڵ ئاماژەکردن بۆ چەند هەڵوێستێکی جوامێرانەی)، لەگەڵ چەند بابەتێکی تر، لە کتێبی (شێخ ڕەزای تاڵەبانی بەپێنووسی چەند بنووسێك)، دەزگای ئاراس لە هەولێر لە ساڵی ٢٠١٢، بڵاوی کردوونەتەوە.

(٢) د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ: (شێخ ڕەزای تاڵەبانی)، دەزگای چاپ و بڵاوکراوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠١٠، ل ١٠.

(٣) د. نووری تاڵەبانی: گەشتێکی تر بە جیهانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، گۆڤاری (کاروان)، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٤) د. نووری تاڵەبانی: شێخانی ئیرشادی تاڵەبانی و چەند ناودارێکی دیکەی ئەم بنەماڵەیە، چاپخانەی پاك، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٣، ل ٥٧. ئەو دەستنووسە کە لەلای سەیید ئەحمەدی خانەقا بووە، لەپاش کۆچکردنی کەوتۆتە لای شێخ حسێنی کوڕی، کاك پیرۆت تاڵەبانی، کە دایکی کچەزای شێخ ڕەزایە، لە ساڵی ١٩٨٩ داوای لێ دەکات بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی دیوانی شێخ ڕەزا، بە مەرجی بڵاونەکردنەوەی ئەو شیعرانەی هەجوی سەیید ئەحمەدی کردووە، پێی دەدا. بەڵام مخابن، لەپاش ڕاپەڕینی بەهاری ساڵی ١٩٩١، کاك پیرۆت و کەسوکارەکەی ماڵەکەیان جێهێشتووە و ئەو دەستنووسانە لەناو (قاسە)کەی بوون، ئەوانیش فەوتان، بۆ زانیاریی زیاتر، تەماشای سەرچاوەی پێشوو بکە، ل ٥٨.

(٥) شێخ محەمەدی خاڵ، دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، گۆڤاری (کۆڕی زانیاری عێراق/ دەستەی کورد)، بەرگی سێیەم، ساڵی ١٩٨٩.

(٦) دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، چاپی ١٩٤٦.

(٧) ئەو نووسینەی کاك ئەنوەری سوڵتانی، بە e- mail بۆی ناردبووم.

(٨) مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی: (چاوخشاندنێ بە چاپی تازەی دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانیدا)، کتێبی: (شێخ ڕەزای تاڵەبانی، بەپێنووسی چەند بنووسێك)، کە دەزگای ئاراس لە ساڵی ٢٠١٠ چاپی کردووە، ل ١١٣.

(٩) شێخ محەمەدی عەلی قەرەداغی: (کۆمەڵێك سەرنج لەبارەی دیوانی شێخ ڕەزاوە)، کتێبی: (شێخ ڕەزای تاڵەبانی، بە پێنووسی چەند بنووسێك)، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، ساڵی ٢٠١٠، ل ١٩٠ و ١٩١.

(١٠) (تۆفیق وەهبی بەگ لە بیرەوەرییەکانی د. نووری تاڵەبانی)، گۆڤاری (ئەکادیمیای کوردی)، ژمارە ٢٥، ساڵی ٢٠١٢.

(١١) (حەمەی وەستا فەتاح) بەرپرسی کاری دارایی بووە لە تەکیەی تاڵەبانی، کوڕەکەی تا کۆتایی ساڵەکانی پەنجای سەدەی ڕابوردوو مابوو، لە کەسانی بەتەمەنم بیستووە لە باوکی دەکرد، هەرچەندە پیاوێکی بێ زەرەر بوو، بەڵام ڕەزا سووک نەبوو! بە پێچەوانەی کوڕەزاکەی، کە حاجی تەها بوو.

(١٢) پێشەکی (جەزبەی عیشق)، دیوانی شیعری حەزرەتی مەولانا شێخ عەبدوڕەحمانی تاڵەبانی (خالص)، لە بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، ژمارە (٢٧٤)، هەولێر ٢٠١٤، ل ٩ – ١٨.

(١٣) شێخ محەمەد حیسامووددین عومەر، خەلیفەی شێخ جەمیلی تاڵەبانی بووە، لە ناوەڕاستی بیستەکانی سەدەی ڕابوردووەوە تا کۆچکردنی لە کۆتایی ساڵی ١٩٦٦ هەموو ڕۆژانی هەینی چووەتە تەکیەی تاڵەبانی و بۆ ماوەیەکی زۆر (کاتب)ی بووە، لە ساڵی ١٩٣٧ لەگەڵ چەند کەسێکی دی بردوونی بۆ مەککە بۆ ئەدای فەریزەتی حەج. تەکیەی شێخ حیسامودین لە گەڕەکی (شاترلو) لە بەرەی (قۆریە)ی شاری کەرکووکە. لەپاش کۆچکردنی شێخ محەمەد حیسامووددین، نەوەکانی هامشۆی تەکیەی تاڵەبانییان کردووە، (گۆران فەتحی)، (شاری کەرکوك، بەشێك لە مێژووی مزگەوت و خانەقا و زانا و پیاوە ئایینییە ناودارەکانی)، ئەنستیتوی کەلەپووری کوردی بڵاوی کردۆتەوە، چاپخانەی کەمال، چ ٢، سلێمانی ٢٠١٢، ل٢٣٧.

(١٤) شێخ محەمەد حیسامووددین عومەر، (الانفاس الرحمانیة في سلسلة القادریة الطالبانیة)، كركوك، مطبعة الشمال ١٩٧٧، ص١٤٤.

(١٥) مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، بنەماڵەی زانیاران، چاپخانەی شەفیق، بەغدا، ساڵی ١٩٨٤، ل ٥٦٧.

(١٦) شێخ عەلی کوڕی شێخ جەمیلی تاڵەبانی، لە ساڵی ١٩٢٩ لە کەرکووك هاتۆتە دونیاوە و لە کۆتایی ساڵی ١٩٩٠ کۆچی دوایی کردووە، لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٦١ تا کۆچکردنی، شێخی ئیرشادی ئەو تەکیە بووە، مەلا و زانایەکی گەورە بووە و

دەرسی بە بەشێك لە فەقێیەکانی تەکیە دەگوتەوە، خاوەنی هەڵوێست بووە، بۆیە ڕژێمی بەعس لە ساڵی ١٩٦٣ تا کۆچکردنی دەستی بەسەر هەموو موڵکەکانی خانەوادەکەی لە کەرکووك گرتبوو.

(١٧) لە ساڵی ١٩٥٧ لەگەڵ کاك عیرفانی برام خوێندکار بووین لە کۆلێژی ماف (حقوق) لە زانکۆی بەغدا، کوڕەزایەکی حاجی شێخ موستەفا، کە ئەویش ناوی شێخ موستەفا بوو، لەگەڵ دوو خزمی دی چووبوونە کەرکووك و لەوێوە، بۆ زیارەتی بارەگای شێخ عەبدولقادری گەیلانی، هاتبوونە بەغدا و سەردانی ئێمەیان کرد لەبەر خزمایەتی. لەبەر ئەو گۆڕانکارییانەی لەپاش ساڵی ١٩٥٨ لە عێراق ڕوویاندا، جارێکی دی نەهاتنەوە بۆ کەرکووك.

(١٨) عەتا تەرزی باشی، کرکوك شاعرلری، ج/ ٢، ل ١٣١.

(١٩) عەبدوڕەزاق بیمار، شێخ ڕەزای تاڵەبانی لە ڕۆژنامەی (الرقیب)دا، ڕۆژنامەی (هاوکاری)، ژ/ ١١٦٩ ی ١٢/٤ /١٩٩٠، لە ڕۆژنامەی (الرقیب)ی ژ/٨٢ی ٩ی موحەڕەمی ساڵی ١٣٢٨ی کۆچی وەرگرتووە.

ملخص البحث

الشيخ رِضا الطالباني هو احد كبار الشعراء الكورد الكلاسيك، خاصة في ميدان الهجاء. ولد عام ١٨٣٧ في قرية (قرخ) القريبة من مدينة كركوك، ثم انتقل مع اسرته الى تلك المدينة وقضى معظم ايامه فيها. زار الشاعر عام ١٨٦٦ مدينة استانبول وهو في مقتبل شبابه، ومر في طريق سفره على قرية (بريفكان)، والقى قصيدة باللغة الفارسية على مزار الشيخ نورالدين بريفكاني، احد كبار شيوخ التصوف في منطقة باهدينان. زار الشاعر استانبول فيما بعد ومكث فيها فترة اطول واختلط بكبار الشعراء والادباء وكبار القوم، ثم سافر الى مصر، ومنها الى الحجاز لاداء فريضة الحج، ثم عاد الى كركوك، قبل ان يستقر في بغداد عام ١٩٠٠.

نظم الشعر باللغات الكوردية و الفارسية والتركية والعربية. ورغم انه كان شاعرا كبيرا في حقل الهجاء، الا ان لديه قصائد عديدة رائعة في ميادين الغزل والمدح وتمجيد الوطن. وما يتميز به هذا الشاعر، هو انه كان ينظم الشعر فجاة دون سابق تحضير، لذلك لم تدون اشعاره الا فيما بعد، وترتب على ذلك عدم جمع اشعاره بصورة كاملة او امينة. طبع ديوان اشعاره لاكثر من مرة، لكن تلك الدواوين لم تضم جميع اشعاره وقصائده، بضمنها ديوانه المطبوع عام ١٩٤٦ في بغداد من قبل حفيده.

سجل لنا الشاعر في قصائد له باللغات الكوردية و التركية و الفارسية اهم الاحداث التاريخية التي مر بها كوردستان. فقد اشار في قصيدته المعروفة عن مدينة السليمانية، انه يتذكرها ولم تكن انذاك تحت سيطرة حكم آل عثمان، او جزءا من دولة العجم. وسجل لنا في بيت شعر اخر له باللغة التركية، تاريخ نقل مركز الولاية من مدينة كركوك الى الموصل. توفي الشاعر في مدينة بغداد عام ١٩١٠ التي احبها كثيرا، ودفن في مقبرة الحضرة القادرية، وقد شارك في مراسيم التشييع كبار الادباء والشعراء وغيرهم، وسجل على لحده بيتين من اشعاره باللغة الفارسية، بناء على وصية منه.

Abstract

Sheikh Reza Talabany was a renowned Kurdish poet with a distinctive style, which included rhythmic verses and unique satirical nature. Breaking with convention of his peers, he would often use his work to illustrate his arguments and write witty comebacks for his critics. However, much of his work has only been recorded through personal accounts of individuals, resulting in a loss of many of his great works. Sheikh Reza's most provocative work, which includes insults at the expense of many individuals and regions from different parts of Kurdistan, is still cited today and used to tease its subjects.

Sheikh Reza's peers often recall their interactions with him through fondness and a praise of his character as a devote man with good spirit, using his work to target only those with power and status, even quoting that "I won't insult anyone unless he is famous".

It is important to consider his work in the context of his time. Much of his poetry comes to modern scholarship anecdotally, and some information about Sheikh Reza's life has been recorded incorrectly. For example, the introduction to a collection of Sheikh Reza's poetry published in 1946 in Baghdad by his nephew contains a number of errors, which resulted in other writers relying on this false information. In this collection of Sheikh Reza, there are also frequent mistakes within the Kurdish language.

The Kurdish scholar Tawfiq Wahbi compares Sheikh Reza's poetry to a deep ocean that must be delved into to understand. Like an ocean, whenever we dive in, we find greater and greater depths.

ڕۆڵی (ی) لە زمانی کوردیدا

د. عاتف عەبدوڵڵا فەرهادی
بەشی کوردی – کۆلێژی زمان
زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر

پێشەکی:

(ی) یەکێکە لەو کەرەستانەی لەڕووی بەکارهێنانەوە ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێ لە زمانی کوردیدا، لەبەر ئەوەی تاکو ئێستا لێکۆڵینەوەیێکی زمانەوانیی زانستییانەی لەبارە نەکراوە، کە هەموو لایەنەکانی وەک (دەنگسازی، مۆرفۆلۆژی، سینتاکس) لەخۆ بگرێ، هیچ بەرهەمێکی سەربەخۆی بۆ تەرخان نەکراوە، جگە لە هەندێ ڕێزماننووس نەبێ، کە لابەلا لە کتێب و گۆڤارەکاندا لەگەڵ بابەتی تردا باسی لایەنێکیان کردووە. ئینجا لەبەر گرنگیی (ی) ئەم بابەتەمان هەڵبژاردووە، بەمەبەستی ئەوەی بەپێی توانا لێی بکۆڵینەوە و ئەو لایەنانە ڕوون بکەینەوە، کە پەیوەندییان بەم بابەتەوە هەیە.

کەرەستەی توێژینەوەکە لە چوارچێوەی (دیالێکتی ناوەڕاست)ی زمانی کوردیدایە، نموونەکانیش لە ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵک و ئەوانە وەرگیراون، کە تایبەتن بە زمانی کوردی (دیالێکتی ناوەڕاست).

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە وەسفیی شیکارییە.

توێژینەوەکەمان بێجگە لە پێشەکی و ئەنجام لە دوو بەش پێکدێت:

لە بەشی یەکەمدا بەسەر ئەو کارانەدا چووینەوە، کە باس لە (ی) دەکەن لەگەڵ هەڵسەنگاندنێکی گشتی کارەکان.

لە بەشی دووەمدا باسی ڕۆڵی (ی)مان کردووە بەپێی ئاستەکان (دەنگسازی، مۆرفۆلۆژی، سینتاکس). دوای ئەمە ئەو ئەنجامانە خراونەتە ڕوو، کە لە بارەی لێکۆڵینەوەکە پێی گەیشتووین. لە کۆتاییشدا کورتەی باس بە زمانی عەرەبی و زمانی ئینگلیزی نووسراوە، ئینجا لیستی سەرچاوەکان.

بەشی یەکەم

پێداچوونەوە و خستنەڕووی هەندێ لەو کارانەی باس لە (ی) دەکەن:

ئەگەر بەسەر ئەو کارانەدا بچینەوە، کە لەبارەی زمانی کوردی کراون و سەرنج لەو شوێنانە بدەین، کە باس لە (ی) دەکەن، دەبینین هەندێ لەم ڕێزماننووسانە لە دووتوێیی باسەکانیاندا بە شێوەیێکی ناڕاستەوخۆ پەنجەیان بۆ ئەم بابەتە ڕاکێشاوە بەپێی بیر و بۆچوونی خۆیان باسیان لێوەکردووە، واتە بە شێوەیێکی سەربەخۆ بەپێی ئاستەکانی زمان لە چوارچێوەی بابەتێکی زانستیی سەربەخۆ لێیان نەکۆڵیوەتەوە، بۆیە بە پێویستمان زانی بەسەر ئەو کارانەدا بچینەوە و بیانخەینە ڕوو، کە لەلایەن ڕێزماننووسانی کوردییەوە کراون بەو نیازەی بابەتییانە وێنەیێکی ڕوون بکێشین بۆ هەندێ لەو کارانە:

- تۆفیق وەهبی ۱۹۲۹: لە کتێبی دەستووری زمانی کوردیدا باسی (ی) دەکات و دەڵێ: بە ئەداتی (ی) ناوی دروستکراو لە ناو دروست دەکرێت وەک: (ژن+ ی = ژنی، کچ+ ی = کچی، ...) هەروەها ئەو ئەداتە سیفەتی چۆنی دروست دەکات وەک: (زستان+ ی = زستانی ، قاوە+ی = قاوەیی، ...) (تۆفیق وەهبی : ۱۹۲۹ ، ٥٤).

- نووری عەلی ئەمین ١٩٥٦: لە تەرکیبی اضافی باسی (ی) دەکات و بەحەرف ناوی دەبات و دەڵێ: (ی) حەرفی اضافەیە (مضاف و مضاف الیە) بەیەکتر دەبەستێتەوە وەک: ژنی برا، چرای شەو، ...) هەروەها نووسەر لەلاپەڕە ٧٩شدا (ی) بە ڕاناوی بەستەری داناوە و دەڵێ: ئەم ڕاناوە بۆ گرێدانی مبتدا و خەبەر بەیەکەوە هێنراوە وەک: باخەکە دەرگاکەی داخراوە (نووری عەلی ئەمین: ١٩٥٦ ، ٥٠-٧٩).

- مەسعود محەمەد ١٩٧٣: باس لە بەکارهێنانی (ی) لەڕێزمانی کوردیدا دەکات و دەڵێ: پیتی (ی) بۆ وەسف و ئیزافە و شەخسی سێیەم لە فرمانی مازی تێپەڕدا بەکاردێ وەک: (بەردی ڕەق، کراسی بارام، کردی ، چاندی) (مەسعود محەمەد :١٩٧٣، ٥٣).

- فاڕووق عومەر سدیق ١٩٧٥: لە وشەسازی لەزمانی کوردیدا لە ڕووی مێژووییەوە باس (ی) دەکات و دەڵێ: سوفیکسی (ی)ی ناوی ئەبستراکتی چ

لە ڕووی بەرهەمـــدارییەوە و چ لە ڕووی ئەو ڕۆڵە گەورەیەی کە لە مەیـــدانی وشەسازی لە زمانی کوردیدا دەبینێت زیاترە لە سوفیکسی (ی) کە سیفەتی نیسبی دروست دەکات وەک: (خۆش+ ی = خۆشی، جوان+ی = جوانی، زەیتوون+ی = زەیتوونی، پشدەر+ی = پشدەری ...) (فارووق عومەر سدیق: ١٩٧٥، ٤٣٥).

-سالح حسێن پشدەری ١٩٨٥: لەژێر ناونیشانی هێندێ نیشانە لەگەڵ وشەی ناویدا دەڵێ: پیتی (ی) دەچێتە سەر ناوی بەرجەستە دەیکات بە ناوی بێ جەستە (مەعنەوی) وەک : دز+ی = دزی. شلی، خەستی... جگە لە وەش (ی) بۆ پاڵدان (نسبـە)یە وەک: دزەیی، خۆشناوی، هەورامی... (سالح حسێن پشدەری : ١٩٨٥ ، ٢٥).

- کوردستان موکریانی ١٩٨٦: لە بەشی ئامرازەکانی خستنەسەردا باس لە (ی) دەکات و دەڵێ: ئامرازی (ی) ی خستنەسەر ئەو ئامرازەیە، کە دیارخراو و دیارخەر بەیەکەوە دەبەستێت. خستنەسەر لە زمانی کوردی پێوەندی وەسفی، ئاوەڵنێوی، چۆنیەتی، لەمەڕی و خاوەنێتی نێوان دیارخەر و دیارخراو دەردەخات. ئیتمۆلۆژی ئامرازی خستنەسەر لە زمانەکەماندا دەگەڕێتەوە سەر جێنێوی هەیی (هی — ئی) لە شێوەی کرمانجی خواروو (کوردستان موکریانی : ١٩٨٦، ١٢٩).

- عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول ١٩٩٥: لەبابەتی ناوبڕدا دەڵێ: پیتی (ی) ئەبێتە ناوبڕ لە نێوان دوو پیتە بزوێندا، لەم بارەدا خۆی ئەبێتە نەبزوێن ، وەک: چووبایە/ بچوایە، هات بایە/ بهاتایە، لەم بارەدا (ی) ئەکەوێتە نێوان (ا)ی مۆرفیمی ڕابردوو لەگەڵ (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا. (عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول: ١٩٩٥ ، ٨٦).

- محەمەد ساڵح سەعید ١٩٩٨: بابەتێکی بە ناونیشانی (زمانی کوردی و پیتی (و) لەگەڵ (ی) دا، برڵاو کردەوەتەوە تیایدا لەڕووی دەنگسازییەوە باسی (ی) کردووە و بە پیت ناوی بردووە.

- ڕەفیق محەمەد شوانی ٢٠٠٣: باس لە دەوری ئامرازی پەیوەندی (ی) دەکات و دەڵێ: ئامرازی بەستنەوەی (ی) لە لێکدانی گرێی ناوی لە (ناو+ناو)،

(ناو+ڕاناو)، (ناو+ئاوەڵناو)، لە (ناو+ ئاوەڵفرمان) بەشداری دەکات و دەوری (هەیی) و (وەسفی و جۆر) لە چۆنیەتی لێکدانەکەیدا، لە ئامرازەکانی تری بەستنەوەدا جیا دەکاتەوە. نموونەشی بۆهەر یەکەیان هێناوەتەوە.(ڕەفیق محەمەد شوانی :٢٠٠٣، ٧٣).

- وریا عومەر ئەمین ٢٠٠٤: لە ژێر ناونیشانی ڕێزمانی هەیی لەزمانی کوردیدا باسی (ی) دەکات و دەڵێ: یەکێ لە یاساکانی داڕشتنی فرێزی ناوی لەزمانی کوردیدا ئەوەیە (فرێز لە ناوێ یا زیاتر پێک دێت). ئەگەر پەیوەندیی نێوان ناوەکان لەسەر بناغەی (هەیی) دابێ. ناوەکان بە ئامرازی بەستن (ی) لێک دەدرێن وەک: - من کلیلی دەرگای ژوورەکەم ون کرد (وریا عومەر ئەمین: ٢٠٠٤، ٣١٦).

- لێژنەی زمان و زانستەکان ٢٠١١: لە بابەتی ڕاناوی کەسی سێیەمی تاکدا باس لە (ی) دەکەن دەڵێن: ڕاناوی کەسی سێیەمی تاک لە کاری تێپەڕی ڕابردوودا لە شکلی (ی) دەردەکەوێ وەک: خواردی، کردی، کێڵای،... هەر ئەو (ی)ەیە دەبێتە مضاف الیە و بە دوا هەندێ پریپۆزشندا دێت:

- دارا نەهات برای هات — براکەی هات.

- لێیەوە دیارە، پێی گرانە.

دەشبێتە بەرکار وەک: دەیبینم، دەیدوێنین.(لێژنەی زمان و زانستەکان: ٢٠١١، ٤٧).

هەڵسەنگاندنێکی گشتیی کارەکانی پێشتر:

ئەوەی بەشێوەیێکی گشتی لە هەموو کارەکانی پێشتر تێبینی دەکرێت ئەوەیە، کە ڕێزماننووسەکان بە زۆری لەلایەنێک دەدوێن و لایەنەکانی تر فەرامۆش دەکەن. لێرەدا چەند خاڵێکی گشتی دەخەینە ڕوو، کە زۆربەی بەرهەمەکان دەگرێتەوە لەوانە:

١- زۆربەی ڕێزماننووسەکان لە چوارچێوەی ئامرازدا باسیان کردووە واتە زیاتر لە ڕووی مۆرفۆلۆژییەوە باسی بابەتەکەیان کردووە، نەک لە ڕووی سینتاکسەوە.

٢- لە زمانی کوردیدا هەریەک لە ڕێزماننووسەکان زاراوەی جیاجیایان بۆ (ی) بەکارهێناوە لەوانە (پیت ، ئامراز، مۆرفیم، ڕاناو، حەرف، ئەدات، سوفیکس...) بەڵام ئێمە لەم لێکۆڵینەوەیەدا بەباشمان زانی کە بەپێی ئاستەکان ناوی بنێین لە ئاستی دەنگسازی بە دەنگ یان فۆنیم ، لەئاستی مۆرفۆلۆژی بە مۆرفیم (گیرەک ، نووسەک)، مۆرفۆسینتاکس... هتد.

٣- زۆربەی ڕێزماننووسەکان لە باسکردنی (ی)دا تێکەڵییەکیان کردووە لە نێوان دەنگسازی و مۆرفۆلۆژی.

بەشی دووەم
ڕۆڵی (ی) بەپێی ئاستەکان

ئاستەکانی زمان هەموویان پەیوەندییەکی تێکچڕژاوییان بەیەکەوە هەیە، واتە سنوورێکی دابڕ لە نێوان ئاستەکانی زماندا نییە، تەنیا بۆ لێکۆڵینەوە و وردەکاری و ئاسانکاری زیاتر ئاستەکانی زمان پۆلێن کراون و لەیەکتری جیا کراونەتەوە. بۆ دۆزینەوە و دەستنیشانکردنی ڕۆڵی (ی)ش وەک هەر کەرەستەیەک، یان یەکەیەکی تری زمان، پەنا دەبرێتە بەر ئاستەکان بۆ ئەوەی لایەنەکانی ئەم کەرەستەیە، یان یەکەیە ڕوون بکرێتەوە و دەستنیشان بکرێ.

یەکەم: ڕۆڵی (ی) لە ئاستی دەنگسازیدا:

دەنگسازی ئاستێکە لە ئاستەکانی زمان، کە لە دەنگ و فۆنێمەکانی زمان دەکۆڵێتەوە، واتە زانستێکە لەبارەی پێکهاتنی دەنگی زمان لە دروستبوون و ئەرکی بچووکترین دانەی بێ واتایی زمان (فۆنێم، بڕگە) دەکۆڵێتەوە (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ٢٠٠٠ ، ٣). دەنگسازی بەشێوەیەکی گشتی دوو لق دەگرێتەوە ئەوانیش (فۆنەتیک و فۆنۆلۆژی)ن. فۆنەتیک ئەو لقەی زانستی زمانەیە، کە لە دروستکردن و گواستنەوە و وەرگرتنی دەنگەکانی زمان دەکۆڵێتەوە وەک دیاردەیێکی گشتی (وریا عومەر ئەمین: ٢٠٠٤ ، ٤٦)، واتە بریتییە لە وەسفی ئاخاوتن وەکو دیاردەی فیزیکی و چۆنیەتی بەرهەمهێنان و وەرگرتنی دەنگەکان (لەلایەن گوێگرەوە) (هـ. د. ویدۆوسن: ٢٠٠٨ ،١٤٧).

فۆنۆلۆژیش ئەو لقەی زانستی زمانە، کە لە یاسای دەنگەکانی زمان دەکۆڵێتەوە. ئەم دوو لقەی دەنگسازی هەریەکەیان ئامانج و پەیڕەوی تایبەتی خۆی هەیە لە شیکردنەوەدا، فۆنەتیک ڕوونکردنەوەمان دەداتێ لەسەر دەنگەکانی زمان، کە چۆن ئەم دەنگانە دروست دەبن و هەڵوێستی ئەندامەکانی ئاخاوتن (لێوەکان، ددانەکان، گەروو، دەم، پووک ... هتد) لەکاتی دروستبوونی ئەو دەنگانەدا چۆنە، لەگەڵ خستنە ڕووی چۆنیەتی گواستنەوەی شەپۆلە دەنگییەکان لە بۆشایی هەوا و گەیشتنی بە گوێی بیسەر، واتە فۆنەتیک تایبەتی و سیماکانی هەر دەنگێک ڕوون دەکاتەوە. (شرف الدین الراجحي و.. : ٢٠٠٣، ١٩٨) فۆنۆلۆژیش کارەکەی بریتییە لە جێگیرکردنی هەلومەرجەکانی دەرکەوتن و بەکارهێنانی ئەو دەنگانە لەگەڵ یەکتر، واتە دیراسەکردنی فۆنێم و پەیوەندییەکانی بە سیستەمی دەنگەوە [1].

١ -(ی) لە ڕووی فۆنەتیکەوە:

آ – دەنگی [ی] لە ڕووی فۆنەتیکی دەربڕینەوە:

دەنگی [ی] وەک بزوێن و نەبزوێن خۆی دەنوێنێت لە هەردوو شێوەکەدا لە ڕووی درکاندنەوە تایبەتمەندی خۆی هەیە:

یەکەم/ دەنگی [ی] وەکو بزوێن لە ڕووی درکاندنەوە خاوەنی ئەم تایبەتییانەی خوارەوەیە:

١- دەنگی [ی] لەبارەی چۆنییەتی جوولانەوەی زمان بە شێوەی ئاسۆیی بزوێنی ڕیزی پێشەوەیە، واتە لەکاتی گۆکردنی ئەم دەنگە زمان بە شێوەی ئاسۆیی بەرەو پێشەوە دەچێت (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٦، ٢٥).

٢- دەنگی [ی] لەبارەی ڕادەی هەڵبڕین و دانەواندنی زمانیشەوە – واتە لە شێوەی ستوونی جوولانەوەی زمان بە بزوێنی سەروو دەژمێردرێ، کە لە کاتی گۆکردنیدا زمان بەرەو سەروو هەڵدەکشێ.

---

(١) بۆ زانیاریی زیاتر سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە: عاتف عەبدوڵڵا فەرهادی: ٢٠١٣، هەندێ لایەنی دەنگسازی شێوەزاری باڵەکایەتی لەسەر بنچینەی (Praat)، ئەکادیمیای کوردی، ل ١١ – ٥٣.

٣- دەنگی [ی] سەر بە بزوێنە درێژەکانە.
ئەلەفۆنی بزوێنی [ی] لە زمانی کوردیدا ئەمانەی خوارەوەن:
١- [ی] زۆر درێژە، هێزی لەسەرە لە کۆتایی وشە وەک (کوردی، نەوی).
٢- [ی] درێژە، لە ناوەندی وشەیە، وەک (تیر، نیوە).
٣-[ی] نیو درێژە، لە بڕگەی بێ هێز، وەک (کیسە).
٤- [ی] کورتە، پێش دوو نەبزوێن، وەک (بیست، دیت).
٥- [ی] زۆر کورتە، پێش نیمچە بزوێن، وەک (ماسییەکە).

دووەم/ دەنگی [ی] وەکو نەبزوێن لە ڕووی درکاندنەوە خاوەنی ئەم تایبەتییانەی خوارەوەیە:
١- لەڕووی (کپ) ی و گڕ(ئاوازەدار)ییەوە بەر دەنگە ئاوازەدارەکان دەکەوێت.
٢- لە ڕووی دەربڕینەوە سەر بە جۆری (خشۆکە).
٣- لە شێوەی دەربڕیندا دەنگێکی کەم دەنگە.
٤- دەنگی [ی] دەنگێکی زمانەکییە، واتە لە شێوەی دەربڕینیشدا ناوەڕاستی زمان بەشداری لەدەربڕینی دەکات.

ب- دەنگی[ی] لە ڕووی فۆنەتیکی فیزیکییەوە:

وەک باسمان کرد دەنگی/ی/ دوو شێوەی هەیە، بزوێن و نەبزوێن، کە لە ئەلف و بێی لاتینی دوو فۆرم و شێوەی جیاوازی هەیە[ی-i] بزوێن و [ی-y] نەبزوێن. لەڕێگەی تاقیگەی دەنگییەوە بە بەراوردکردنی چەند وشەیەک کە دەنگی [ی-i] بزوێن لەگەڵ [ی-y] نەبزوێنیان تێدابێت دەرکەوتووە کە لە سیما فیزیکییەکانی وەک (ماوەی خایەندراو، توندی دەنگ و پلەی دەنگ) لەیەک نزیکن، بەڵام جیاوازیشیان هەیە، بۆ نموونە لەڕووی ماوەی خایەندراوەوە بە شێوەیەکی گشتی [ی-i]ی بزوێن درێژترە لە [ی-y]ی نەبزوێن، جگە لە کۆتایی وشە نەبێت بە پێچەوانەیە و [ی-y]ی نەبزوێن درێژترە لە [ی-i]ی بزوێن.

لەڕووی توندی دەنگەوە [ی-y]ی نەبزوێن لە سەرەتا و ناوەڕاستی وشە ڕادەکەی بەرزترە لە [ی-i]ی بزوێن، کەچی لە کۆتایی وشە بە پێچەوانەیە.
لە رووی پلەی دەنگەوە لە سەرەتا و ناوەڕاست و کۆتایی وشەدا بەگشتی پلەی دەنگی [ی-i]ی بزوێن بەرزترە لە پلەی دەنگی [ی-y]ی نەبزوێن.
(عاتف عەبدوڵڵا فەرهادی: ٢٠١٣، ٢٧٢ – ٢٧٣).

٢-(ی) لە ڕووی فۆنۆلۆژییەوە:

- یاسا دەنگییەکانی فۆنێمی /ی/ لە زمانی کوردیدا:

یەکەم/ جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک لەگەڵ کاری ڕابردوودا خۆی بە قاڵبی (ی) دەردەخا بەم شێوەیەی خوارەوە:

١- ئەگەر ڕەگەکە بە نەبزوێن کۆتایی هاتبێ جێناوەکە بە بزوێن دەردەکەوێ وەک:

- کردی.
- ڕشتی.

٢- ئەگەر ڕەگەکە بە بزوێن کۆتایی هاتبێ جێناوەکە بە نەبزوێن دەردەکەوێ وەک:

- هێنای.
- درووی.

دووەم/ لە ئەنجامی لە یەکدانی فۆنیمەکان هەندێ دەنگ پەیا دەبێ یەکێک لەوانە دەرکەوتنی (ی)ە ، وەک:

١- لە ئەنجامی لێکدانی مۆرفیمەکان ئەگەر دوو بزوێن کەوتنە پاڵ یەک، بە شێوەیێکی گشتی (ی) لە نێوانیاندا دەردەکەوێ وەک:

- چەقۆ+ ە کە = چەقۆیەکە.
- مامۆستا+ ان = مامۆستایان.
- ڕێ+ ە کە = ڕێیەکە.

لە بەشی زۆری ناوچەی موکریاندا لە نێوان ناو و مۆرفیمی نە ناسراوی (ێک) دا (ی) نەبزوێن پەیدا دەبێ، وەک:

- پادشا + ی + ێک = پادشایێک.
- دێ + ی + ێک = دێیێک. (ئەورەحمانی حاجی مارف: ۱۹۷۹ ، ۲۰۵).

۲- دەرکەوتنی (ی) کە فەرمانی بێ هێز (ە) دەچێتە سەر ئەو وشانەی بە بزوێن کۆتابییان دێ (وریا عومەر ئەمین : ۲۰۰٤، ۱۱۰) وەک:

- ئازاد مامۆستا — ە __________ ئازاد مامۆستایە.
- ئەوە دۆ — ە ___________ ئەوە دۆیە.
- پەنجەرە — ە ___________ پەنجەرەیە.

۳- دەرکەوتنی (ی) نەبزوێن لە نێوان دوو بزوێنی (ە) و (ێ) دا لە شێوازی فەرماندانـدا، بەتایبەتی لەگەڵ کاری (دان) دا ئەگەر بەرکاری ناڕاستەوخۆ بە جێناوێکی لکاو دەربڕا پێشبەندی (بە) دەبێتە پاشبەندێکی فەرمانی و قالبی (ێ) دەگرێتە خۆ (وریا عومەر ئەمین: ۲۰۰٤، ۱۵۲) وەک:

- کتێبەکانم بدەیێ.
- کەلوپەلەکەم بدەیێ.

دووەم: ڕۆڵی (ی) لە ئاستی وشەسازیدا (مۆرفۆلۆژی):

وشەسازی بریتییە لە لێکۆڵینەوەی ڕۆنانی وشە و چۆنیەتی کارکردنی مۆرفیمەکان لە هەردوو پرۆسەی وشە داڕشتن و وشە گۆڕکێدا. مۆرفیمی (ی) یەکێکە لەو مۆرفیمانەی کە ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە زمانی کوردیدا بە شێوەیەکی بەربڵاو و ئاشکرا ڕۆژانە بەکاری دەهێنین کۆمەڵێک ڕۆڵ دەبینێ لەوانە:

یەکەم/ مۆرفیمی /ی/ وەک مۆرفیمی بەندی داڕشتن (گیرەک):

مۆرڤیمی/ی/ وەک بەندی داڕشتن بەشداری لە پێکهێنانی وشەدا دەکات بەم شێوەیەی خوارەوە:

- ڕۆڵی /ی/ وەک پاشگر :

۱- ناوی داڕێژراو

-ناو+ی = ناوی داڕێژراو وەک:

منداڵ+ ی = منداڵی

شیر+ی = شیری

- ئاوەڵناو+ ی = ناوی واتایی داڕێژراو

ڕاست+ ی =ڕاستی

شیرین+ ی = شیرینی

جوان+ ی = جوانی

بەرز+ ی = بەرزی

خۆش+ی = خۆشی

٢-ئاوەڵناوی داڕێژراو:

- ناو+ ی = ئاوەڵناوی داڕێژراو، (واتە (ی) دەچێتە سەر ناو، ڕەنگی ئەو ناوە بەدیار دەخات) وەک:

خاک+ ی = خاکی

گەنم+ ی = گەنمی

نارنج+ ی = نارنجی

- هەروەها (ی) دەچێتە سەر ناو بۆ بەخشینی نەسەب بەهۆی شوێنەوە (محەمەد مەعرووف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر: ٢٠٠٦، ٧٨) وەک:

هەولێر+ی = هەولێری

جیهان+ ی = جیهانی

کەرکووک+ی = کەرکووکی

سۆران+ ی = سۆرانی

دهۆک+ ی = دهۆکی

- (ی) وەکو پاشگر بە هەندێ ناوەوە دەلکێت و ناوی پیشەیی دروست دەکات (دلاوەر شێخ محەمەد: ٢٠٠٧ ، ٦٢) بۆ نموونە:

شوان+ ی = شوانی

گاوان+ ی = گاوانی

باخەوان+ ی = باخەوانی

دووەم/ مۆرفیمی /ی/ وەک مۆرفیمی کاتی ڕابردوو:

- نانەکەم کڕی. ـــــــم کاتی ڕابردوو.

- دارەکەم بڕی.——— م کاتی ڕابردوو .
- وانەکەیان نووسی.______ م کاتی ڕابردوو.

سێیەم/ مۆرفیمی /ی/ وەک جێناوی لکاو:

- /ی/ جێناوی لکاو بۆ کەسی دووەمی تاک وەک:
- تۆ دەچی بۆ بازاڕ.
- تۆ باش دەخوێنی.
- /ی/ جێناوی لکاو بۆکەسی سێیەمی تاک وەک:
- ئەو نانەکەی خوارد.
- ئەو بردی.

لێرەدا دەتوانین بڵێین /ی/ بەتایبەتی بۆ کەسی سێیەمی تاک نووسەکە، چونکە یەکێک لە تایبەتییەکانی ئەوەیە، کە نووسەک گوێ بە وشە نادات و بنکە هەڵنابژێرێ و بە کەرتێکی ڕستەوە، بەتایبەتی بە گرێوە دەلکێ (محەمەد مەعرووف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر: ٢٠٠٦، ٣٢)، بۆ نموونە نووسەکی کەسی (← ی) لەم ڕستانەدا هەرجارە بە شوێنێکەوە دەلکێ:

- پارەکەی برد. بە بەرکارەوە نووساوە.
- بۆ منی نارد. بە بەرکاری ناڕاستەوخۆوە نووساوە.
- بردی. بەکۆتایی کارەوە .
- هەڵی دەگرتن. بە مۆرفیمی بەندی داڕشتن (پێشگر).
- دەی کڕی. بە مۆرفیمی ڕووکارەوە (بەردەوامی).
- نەی دەکڕی. بە مۆرفیمی ناکردنەوە.
- زۆری گرت. بە ڕادەوە.
- لێی سەند. بە ئامرازی بەندەوە.

چوارەم(ی) وەک ئامرازی خستنەسەر:

ا- دەچێتە سەر ناو بەهەموو جۆرەکەیەوە وەک:

- ناوی تایبەتی ئازادی برام .
- ناوی گشتی خانووی گەورە.

- ناوی کۆمەڵ گەلی کوردستان.
- ناوی واتایی دوژمنایەتی ئێوە.
- ناوی بەرجەستە چاوی تۆ.
- ناوی سادە گوڵی جوان.
- ناوی داڕێژراو باخەوانی ئێمە.
- ناوی لێکدراو ڕەشەبای زستان.

ب- دەچێتە سەر ئاوەڵناو. وەک:

- گەورەی ئێوە.
- ڕەشی چاو.
- جوانی لادێ.

پ- دەچێتە سەر ژمارە وەک:

- بیست و یەکی ئادار.
- یەکی نیسان.
- دووی شوبات.

ت- دەچێتە سەر جێناو وەک:

- منی بێکەس.
- تۆی بێ هیوا.

ئێوەی ناپاک.

ج — دەچێتە سەر چاوگ وەک:

- گرتنی تۆ.
- خوێندنی کوردی.
- فرۆشتنی خانوو.

سێیەم: ڕۆڵی (ی) له ئاستی ڕستەسازیدا (سینتاکس):

سینتاکس دەستووری ڕیزکردن و دانەپاڵ یەکتری کەرەسەکان و دیاریکردنی ئەو لێکدانانەیە، کە پەسەندن لە زمانێکدا، هەر وەک دەزانرێت گەورەترین یەکەی لێکۆڵینەوە لە ئاستی سینتاکسیش ڕستەیە ، ڕستە

گەورەترین یەکەی (ڕێزمانی) زمانە. لە ڕووی ڕۆنانەوە سەربەخۆ بێت (محەمەد مەعرووف فەتاح، ١٩٩٠ ، ٩٨) ، واتە ڕستە لە کۆمەڵێک کەرەستەی دیاریکراو پێکدێت، کە بەگوێرەی چەند یاسایەک داڕێژراون، ئەو کەرەستە دیاریکراوانە هەندێکیان سەرەکین ، هەندێکیان ناسەرەکین، کەرەستە سەرەکییەکان ئەو بەشانەی ڕستەیە، کە لە پێکهاتەی هەموو ڕستەیەکدا بەشداری دەکەن و بە شێوەیەکی گشتی ڕستە لە ڕووی ڕۆنانەوە بێ ئەوانە دروست نابێ (ئەحمەد حەسەن فەتحوڵڵا: ١٩٩٠ ، ٨٠). واتە ئەو کەرەستانە ناتوانرێ لابدرێن، چونکە کار لە پێکهاتەی ڕستەکە دەکەن. کەرەستە ناسەرەکییەکانی ڕستەش ئەو بەشانەی ڕستەیە، کە لە پێکهێنانی هەموو ڕستەیەکدا بەشداری ناکەن، بەبێ هاریکاری کەرەستە سەرەکییەکانی ڕستە ناتوانن ڕستە پێکبهێنن. کەرەستەکان لەناو ڕستەدا چەند ئەرکێکی ڕێزمانی دەبینن، ئەرکەکانیش بریتین لە (بکەر، بەرکار، تەواوکار ... هتد).

(ی) یش یەکێکە لە کەرەستەکانی ڕستە کە ئەم ئەرکانەی خوارەوە دەبینێ:

<u>١- ئەرکی بکەر:</u>

- تۆ هاتی.———— (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی دووەمی تاک (بکەرە).

- ئەو خواردی.———— (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاک (بکەرە).

- ئەو خانووەکەی فرۆشت. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاک (بکەرە).

<u>٢- ئەرکی بەرکاری ڕاستەوخۆ:</u>

- دەی کوژم. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاک (بەرکارە). ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شێوەیە: - من ئەو دەکوژم.

- ئێمە بۆتی ئەنێرین. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاک (بەرکارە). ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شێوەیە: - ئێمە ئەو بۆ تۆ ئەنێرین.

- دەمبردی. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی دووەمی تاک (بەرکارە). ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شێوەیە:

- من تۆم دەبرد.

٣- ئەرکی بەرکاری ناڕاستەوخۆ:

- لێی وەردەگرمەوە. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاک (بەرکاری ناڕاستەوخۆیە). ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شێوەیە:- من شتەکە لە ئەو وەردەگرمەوە.

- بۆی دەکڕن. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاک (بەرکاری ناڕاستەوخۆیە). ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شێوەیە:- ئەوان کتێبەکە بۆ ئەو دەکڕن.

- پێی دەدەم. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاک (بەرکاری ناڕاستەوخۆیە). ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شێوەیە:- من شتەکە بە ئەو دەدەم.

٤- ئەرکی دیارخەر:

- دەستم شکاندی. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی دووەمی تاک (دیارخەرە). ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شێوەیە:- من دەستی تۆم شکاند.

- ئۆتۆمۆبیلەکەی فرۆشرا. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاک (دیارخەرە). ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شێوەیە:- ئۆتۆمۆبیلەکەی ئەو فرۆشرا.

- منداڵەکەی خنکا. (ی) جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاک (دیارخەرە). ڕستەکە لە بنچینەدا بەم شێوەیە:- منداڵەکەی ئەو خنکا.

- شوێنی (ی) لە ڕستەی بە جێناو جێگیرکراودا:

مەبەست لە ڕستەی بە جێناو جێگیرکراو ئەوەیە، کە بەشەکانی ناو ڕستە بە تایبەتی بەشە سەرەکییەکانی وەک بکەر و بەرکار بەئاشکرا لە ناو ڕستەدا نایێت، بەڵکو جێناوە لکاوەکان ئەرکی بەشەکانی ناو ڕستە دەگێڕن و دەچنە سەر کارەکە (ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی: ٢٠١٣، ٩٥). جێناوی لکاوی (ی)یش لەم جۆرە ڕستەیەدا بەپێی جۆری کارەکە لە ڕووی کات و لە ڕووی هێزەوە (تێپەڕ و تێنەپەڕ) شوێنی دەگۆڕێت بەم جۆرەی خوارەوە:

١- جێناوی لکاوی (ی) ، کە بۆ کەسی دووەمی تاک بەکاردێ ئەرکی بکەر دەبینێ لەگەڵ کاری ڕابردووی تێنەپەڕدا شوێنەکەی دواوەی کارە وەک:

- چووی. ڕەگ+ م (کات)+ (ی) بکەر. (حاڵەتی ئەرێ).
- دەچووی. دە + ڕەگ+ م (کات)+ (ی) بکەر.
- نەدەچووی. نە+ دە + ڕەگ+ م (کات)+ (ی) بکەر. (حاڵەتی نەرێ).

٢- جێناوی لکاوی (ی) ، کە بۆ کەسی سێیەمی تاک بەکاردێ ئەرکی بکەر دەبینێ لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕدا شوێنەکەی پێش ڕەگی کارە ، بەرکار شوێنەکەی دواوەی کارە وەک:

- دەی زانی. دە + (ی) بکەر+ ڕەگ+ م (کات)+ (جێناو) بەرکار. (حاڵەتی ئەرێ).
- نەی دەزانی. نە + (ی) بکەر+ دە + ڕەگ+ م (کات)+ (جێناو) بەرکار. (حاڵەتی نەرێ).

٣- جێناوی لکاوی (ی) ، کە بۆ کەسی سێیەمی تاک بەکاردێ ئەرکی بەرکار دەبینێ لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕدا شوێنەکەی پێش ڕەگی کارە، بکەریش شوێنەکەی دواوەی کارە وەک:

- دەی ناسم. دە + (ی) بەرکار+ ڕەگ+Ø م (کات)+ (جێناو) بکەر. (حاڵەتی ئەرێ).
- نای ناسم. نا + (ی) بەرکار+ ڕەگ+Ø م (کات)+ (جێناو) بکەر. (حاڵەتی نەرێ).

ئەنجام

گرنگترین ئەو ئەنجامانەی لە توێژینەوەکەدا بەدەستمان هێناون لەم خاڵانەی خوارەوەدا کۆدەبنەوە:

- (ی) وەک دەنگ بزوێن و نەبزوێنی هەیە کە لە هەندێ سیمای دەنگی لەیەک نزیکن، بەڵام لە ڕووی دەربڕین و فیزیکییەوە جیاوازییان هەیە.
- (ی) وەک فۆنیم ئەرکی گۆڕینی واتای وشە دەبینێت، ئەگەر لە جێگەی فۆنیمێکی تر دابنرێت.
- (ی) وەک مۆرفیمی بەندی دارشتن ڕۆڵێکی چالاکی لە پێکهێنانی وشەدا هەیە.
- (ی) وەک گیرەکی ڕێزمانی و نووسەک ڕۆڵی هەیە.
- (ی) یەکێکە لە کەرەستەکانی ڕستە کە ئەم ئەرکانە دەبینێ (بکەر، بەرکاری ڕاستەوخۆ، بەرکاری ناڕاستەوخۆ، دیارخەر).
- جێناوی لکاوی (ی) لە ڕستەی بە جێناو جێگیرکراودا بەپێی جۆری کارەکە لە ڕووی کات و لە ڕووی هێزەوە (تێپەڕ و تێنەپەڕ) شوێنی دەگۆڕێت.
- (ی) بەپێی ئاستەکان (دەنگسازی، مۆرفۆلۆژی، سینتاکس) لە زمانی کوردیدا ڕۆڵی جیاجیا دەبینێ.

سەرچاوەکان:

- ئەحمەد حەسەن فەتحوڵڵا، بکەر وەک بەشێکی سەرەکی ڕستە، نامەی ماستەر ، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٠.
- ئەورەحمانی حاجی مارف، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا، چاپخانەی کۆري زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.
- ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی)، بەشی یەکەم، ناو، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا،١٩٧٩.
- ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی)، بەشی پێنجەم، کردار، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جیزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩.
- دلاوەر شێخ محەمەد، شێوە و ئەرکەکانی (ی) له زمانی کوردیدا، گ. سابات، ژ ٤-٥ ئاداری ٢٠٠٧.
- ڕەفیق محەمەد محێدین شوانی، ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣.
- ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی، چەند لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
- سالح حسێن پشدەری، کورتەیەک لە ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی بەغدا، بەغدا، ١٩٨٥ .
- شرف الدين الراجحي و سامي عياد حنا، مبادىء علم اللسانيات، دار المعرفة الجامعية، القاهرة، ٢٠٠٣.
- عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی کار، نامەی دکتۆرا ، زانکۆی بەغدا، ١٩٩٥.
- عاتف عەبدوڵڵا فەرهادی، هەندێ لایەنی دەنگسازی شێوەزاری باڵەکایەتی لەسەر بنچینەی (Praat)، ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر ٢٠١٣.
- فارووق عومەر سدیق، وشەسازی لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم ١٩٧٥.
- کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمانی کوردیدا، دار الحرية ، ١٩٨٦.

- لێژنەی زمان و زانستەکانی لە کۆڕی زانیاری کورد، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ٢٠١١ .
- محەمەد مەعرووف فەتاح، زمانەوانی، هەولێر ، ١٩٩٠ .
- محەمەد مەعرووف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر، چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆژیی کوردی، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- مەسعود محەمەد، بەکارهێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، ١٩٧٣.
- نووری عەلی ئەمین، قەواعدی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٥٦.
- هـ. د. ویدۆوسن، سەرەتایەک بۆ زمانەوانی، و: د. هۆشەنگ فارووق، چاپخانەی خانی، دهۆک، ٢٠٠٨.
- وریا عومەر ئەمین، چەند ئاسۆیەکی تری زمانەوانی ، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

خلاصة البحث

هذا البحث محاولة لتحليل **دور (ی) في اللغة الكوردية** وبحثها ووصفها من جوانب مختلفة، وذلك لأهمية دورها الجوهري في جميع المستويات اللغوية من حيث الاستعمال في اللغة الكوردية.

يعزى سبب اختيار هذا الموضوع إلى أهمية هذه الآلية اللغوية، ولعدم إجراء أية دراسة علمية بشأنها لحد الآن، تعالجها من الجوانب الصوتية والصرفية والنحوية، بمعنى آخر، لم يخصص لها أي نتاج علمي مستقل، باستثناء بعض الإشارات الطفيفة التي أوردها بعض النحويين بشكل متناثر بين طيات الكتب و المجلات ضمن موضوعات أخرى تناولت جانبا منها.

إن منهج البحث وصفي تحليلي واستقرئت مادة البحث ونماذجها في إطار اللهجة الوسطى للغة الكردية واستعمالاتها اليومية.

يتألف البحث من قسمين الى جانب المقدمة والنتائج. في القسم الأول عرضنا الجهود التي درست دور (ی) مع إجراء تقييم عام لها. أما القسم الثاني فعنون ب"دور (ی) حسب المستويات في اللغة الكوردية" منها المستوى الصوتي والصرفي والنحوي (التركيبي).

ثم ختم البحث بملخص باللغتين العربية والإنكليزية وقائمة المصادر والمراجع المعتمدة.

Abstract

The present paper, which is entitled 'The Role of /i-y/ in the Kurdish Language', is an attempt at analyzing and describing this sound from different perspectives. This sound plays a fundamental role in all linguistic levels in the Kurdish language. The selection of this topic is ascribed to its importance as well as the fact that no such study has so far been conducted; there has not been any study tackling the topic from phonological, morphological, and syntactic perspectives. However, some grammarians provide some simple notes about this topic in certain books and journals. But even those appear in the course of talking about some other topics.

The approach adopted here is a descriptive analysis of the central dialect of the Kurdish language.

The paper consists of two sections apart from the introduction and the conclusions: The first section is a study and an evaluation of the role of /i-y/. The second section concerns the role of /i-y/in all linguistic aspects in the Kurdish language, namely the phonological, morphological, and syntactic or structural.

شێوازی سەرەوای
غەزەلە کوردییەکانی مەحوی

د.سیروان جەبار ئەمین
فاکەڵتی ئاداب– زانکۆی سۆران

پێشەکی
ناوونیشانی لێکۆڵینەوەکەمان بریتییە لە ((شێوازی سەروای غەزەلە کوردییەکانی مەحوی)) واتە چۆنییەتی مامەڵەکرنی مەحوی لەگەڵ هونەری سەروا.

شێوازناسیی سەروا واتە گەڕان بە دوای تایبەتمەندییەکانی سەروای شیعری شاعیرێکی دیاریکراو لە نێو دیوانەکەی. لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵدراوە بە شێوەیەکی ئاماری لەسەر بنەمای ژمارەی پیتەکانی سەروا، سەروای غەزەلە کوردییەکانی مەحوی بخرێتە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە و تایبەتمەندییەکانی سەروای شیعرەکانی دەستنیشان بکرێت.

هۆی هەڵبژاردنی ئەم بابەتەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە مەحوی لە ڕووی سەرواوە خاوەن دەوڵەمەندترین دیوانە لە نێو شاعیرانی کلاسیکدا و زۆرترین ڕێژەی پیتەکانی بۆ ئەم مەبەستە بەکارهێناوە.

لە کۆتاییشدا ئەنجامەکانی لێکۆڵینەوەکە سەرەتا لە چوارچێوەی خشتەیەکی ئاماری خراوەتە ڕوو و پاشان لە چەند خاڵێکدا کۆکراوەتەوە.

وشە کلیلییەکان: سەروا، تایبەتمەندیی سەروا، شیعری مەحوی

١- پێناسەی سەروا
لە پێناسەی سەروادا هەیە دەڵێ: ((بریتییە لە دوو پیتی نەبزواو و پیتێکی بزواو کە لە نێوانیاندا دێت و دەکەوێتە کۆتایی دێڕە شیعر...))[1]، ئەمە یەکێکە لەو پێناسە کۆنانەی کە لە زمانی عەرەبیدا بۆ سەروا کراوە بەڵام پێناسەکە سروشتی زمانی عەرەبی تێدا لەبەرچاو گیراوە و بۆ گەیشتن بە

پێناسەیەک کە لەگەڵ سروشتی زمانی کوردیشدا بگونجێت، دەبێت بۆ پێناسەیەکی گشتگیرتر بگەڕێین.

لە پاش خستنە رووی پێناسەی سەروا لەلای زۆرێک لە نەتەوە جیاوازەکان و پاشان لەلای رەخنەگرانی ئەدەبی کوردی، لە کۆتاییدا بە لە بەرچاوگرتنی هەموویان پێناسەیەکی گشتگیر بە دەستەوە دەدات و تێیدا دەڵێت: ((سەروا بریتییە لەو دەنگە یا کۆمەڵە دەنگەی (کە هەندێ جار بە بڕگە و لای هەندێ بە تیپ ئاماژەی بۆ کراوە) لە کۆتایی وشە سەروادارەکان دووبارە دەبنەوە، ئەمە بە تایبەتی لە کۆتایی لەت یان دێڕە شیعر و هەندێ جار لە ناوەوەش دێ، هەروەکو دەشێ لە پەخشانیشدا هەبێ))[٢]. گەرچی ئەم پێناسەیە تارادەیەکی زۆر گشتگیرە و لەگەڵ سروشتی شیعر و زمانی کوردیشدا دەگونجێت، بەڵام بۆ بە وردی تێگەیشتنی پێویستمان بە زیاتر ڕوونکردنەوەی هەیە و لەم چەند خاڵەدا کۆکراونەتەوە[٣]:

یەکەم: دووبارەبوونەوەی یەک دەنگی بزوێنی درێژ یان چەند دەنگێک.

دووەم: دەنگە دووبارەبووەکان دەکەونە کۆتایی وشە سەروادارەکانەوە.

سێیەم: وشە هاوسەرواکان بە زۆری لە کۆتایی لەت یا دێڕە شیعردا دێن.

چوارەم: وشە هاوسەرواکان دەبێ مانایان جیابێ.

پێنجەم: سەروا ئەرکی مۆسیقی و دەلالیشی هەیە، جگە لە گرێدان و لێک دابڕاندنی پارچەکانی هۆنراوە.

١-٢- پێکهاتەی سەروا

لە پێناسەی سەروادا ئاماژە بەوە کرا کە سەروا بریتییە لەو چەند دەنگەی کە لە کۆتایی نیوە دێڕ یان دێڕە شیعردا دووبارە دەبێتەوە. ئەو وشەیەی کە دەنگەکانی سەروای تێدا دووبارە دەبێتەوە بە وشەی سەروا ناو دەبرێت[٤]. لەبەر ئەوەی مەرج نییە سەروا لە یەک دەنگ پێکبێت و زۆر جار بریتییە لە چەند دەنگێک بۆیە لە زانستی سەروادا پۆلێنکردنێک بۆ دەنگەکانی سەروا کراوە و هەر یەکەیان ناوێکی بۆ دانراوە.

لە زانستی سەروادا دەنگەکانی سەروا دابەش دەکرێن بەسەر سێ بەشدا کە ئەوانیش بریتین لە رەوی و پێش رەوی و پاش رەوی. رەوی باری

سەرەکیی ئاوازی شیعری لە ئەستۆدایە و لە پێناسەیدا هاتووە: ((دوا دەنگی بنچینەیی وشەی رەسەنی سەروایە و هۆنراوەی لەسەر بنیات دەنرێ و هۆنراوەکە هەر بە ناوی ئەوەوە دەکرێ بە تایبەت ئەگەر قیتعە و غەزەل و قەسیدە بێ))[٥] و لە زمانی کوردیدا جگە لە دەنگی بزوێنی کورت، سەرجەم دەنگەکانی دیکە دەتوانن ئەرکی رەوی بەجێ بگەیەنن.

پێش رەوی وەکو لە ناوەکەیدا بە دیار دەکەوێت بریتییە لە دەنگ یان ئەو دەنگانەی کە لە پێشەوەی رەوی دێن. ((تەنیا ئەگەر رەوی بزوێنی درێژ بێ پێویستی بە پێش رەوی نابێ، ئەگەر پێش رەوی دەنگێک یان چەند دەنگێک پەیرەو بکرێن لەبەر پێویستی نییە بەڵکو بۆ قووڵکردنەوەی ئاواز و بەهێزکردنی ترپە (ئیقاع)ی شیعرەکەیە))[٦] و ئاستی مۆسیقای پێبەرزتر دەبێتەوە.

دوا بەشی سەروا کە لە پاش رەوییەوە دێت بە پاش رەوی ناودەبرێت. پاش رەوی هەموو ئەو دەنگە زیادانە دەگرێتەوە کە لە ئەنجامی کردەیەکی مۆرفۆلۆژی و سینتاکسی بە رەوییەوە دەلکێن، واتە بەشێکی رەسەن و بنچینەیی وشەی سەروا نین. کەواتە رەوی ((ئەو دەنگە زیادانەیە کە وەکو مۆرفیمی رێزمانی بە کۆتایی وشەی سەرواوە دەلکێن، چونکە لە کوردیدا وشەی سەروا، بە شێوەیەکی رووت و رەسەنی خۆی بە رەوی کۆتایی دێ، تەنیا ئەگەر کۆتاییەکەی بزوێنی کورت بێ، جا کە لە رەوتی رستەی دێرە شیعردا زیادەیەکی رێزمانی پێوەلکا، ئەم زیادەیە بە پاش رەوی دەناسرێ))[٧] و لەم کاتەدا لەنگەری ئاوازی شیعرەکە لە رەوییەوە دەگوازرێتەوە بۆ سەر پاش رەوی کە دوا بەشی دێڕ یان نیوە دێڕە.

٢-١- شیعری مەحوی

مەحوی یەکێکە لە شاعیرانی شیعری کلاسیکی کوردی. مەحوی خاوەن حوجرە و خانەقا و بیریارێکی ئایینی بوو، ئەمەش بێ کاریگەری نەبووە لەسەر دنیای شیعریی ناوبراو چونکە بەشی زۆری شیعرەکانی خاوەن ناوەرۆکێکی ئایینی و عیرفانی و کاریگەر بە هەندێ لایەنی فەلسەفین و بێ گومان ناوەرۆکیش پەیوەندییەک لەگەڵ سەروا و رەهەندی واتایی سەروا دروست دەکات و کاریگەری لەسەر هەڵبژاردنی سەروا دەبێت.

لە ڕووی لایەنی هونەری شیعرەوە، مەحوی پابەندی یاساکانی شیعری کلاسیکی کوردی بووە و پەیڕەوی لەو بنەمایانە کردووە کە بوونەتە تایبەتمەندی بۆ شیعری کۆن، وەکو بەکارهێنانی کێشی عەرووز و یەکێتی سەروا (گەرچی چەند پارچە شیعرێکی جووت سەرواشی بە زمانی کوردی و فارسی هەیە) و هونەرەکانی ڕەوانبێژی و قاڵبە شیعرییەکانی وەکو غەزەل و تاک و چوارین و ...هتد.

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام، زمان و کەلتووری عەرەبی بە نێو نەتەوە موسـڵمانبووەکاندا بـڵاو بـوویەوە و لە زۆر ڕووەوە بـووە شوێنگرەوەی ئەوەی کە پێشتر هەبوو. ئەلف و بێی عەرەبی بووە ئەلف و بێی فەرمیی خوێندن و نووسین و زمانی نەتەوە تازە موسڵمانبووەکان پڕبوو لە وشە و زاراوەی زمانی عەرەبی، شیعر و نووسینیش لەم کارتێکردنە بەدەر نەبوو، و ئەم دیاردەیە مەحوی و شیعری کلاسیکی کوردیش لە خۆ دەگرێت و ئیدی شاعیران لەسەر بنەمای ئەلف و بێی زمانی عەرەبی سەروای شیعرەکانیان ڕێکدەخست و هەوڵیان دەدا سەرجەم پیتەکانی زمانی عەرەبی وەکو سەروا بەکاربێنن بۆ ئەوەی ببن بە خاوەنی دیوان.[٨].

٢-٢- سەروای شیعری مەحوی

سەروا بەشێکی سەرەکی و گرنگی شیعری کلاسیکیی کوردییە. شیعری کلاسیکیی کوردی لە ڕووی سەرواوە پەیڕەوی جۆری یەکێتی سەروای وەرگیراوە لە شیعری عەرەبی کردووە.

مێژووی هەبوونی سەروا لە زمانی کوردیدا ڕابردوویەکی کۆنی هەیە و بەشێک لە ڕەخنەگرانی ڕۆژئاوا ئاماژەیان بە هەبوونی سەروا کردووە لە زمانی ئاڤێستاییدا و پێیانوایە لە کۆندا شیعری لاتینی کاریگەریی ئەم سەروایەی کەوتووەتە سەر[٩].

بەشی هەرە زۆری شیعری نێو دیوانی مەحوی بریتین لە غەزەل کە سەد و سی و دوویان بە زمانی کوردین (حەفتا و پێنجیان بە زمانی فارسین) و تێیاندا پەیڕەوی سیستەمی یەکێتی سەروا کراوە و لە نزیکەی پەنجا غەزەلیشدا هونەری پاش سەروا بەکارهاتووە.

مەحوی وەکو هەموو شاعیرانی دیکەی شیعری کلاسیکی کوردی، شیعرەکانی و سەروای شیعرەکانی لەسەر ئەلف و بێی زمانی عەرەبی نووسیوە و پیتەکانی زمانی عەرەبی و تەنانەت ئەو پیتانەشی کە لە زمانی کوردیدا نین، بۆ سەروای شیعرەکانی هەڵبژاردووە و بۆ ئەم مەبەستەش پەنای بۆ هەندێ وشەی رەقی عەرەبی وەکو ((بەیاض)) ، ((حەدیث)) و ((واعیظ)) بردووە(١٠).

مەحوی یەکێکە لە شاعیرانی شیعری کلاسیکی کوردی کە زۆربەی پیتەکانی وەکو سەروا لە شیعرەکانیدا بەکارهێناوە و توانیویەتی بە سی و یەک پیت سەروا بۆ شیعرەکانی دروست بکات و پیتەکانی زمانی کوردی وەکو پیتەکانی ((ڵ)) و ((ژ)) و ((گ)) و چەند پیتێکی تایبەتی زمانی عەرەبی وەکو ((ض)) و ((ظ)) و ((ث))ی کردووەتە سەروا و بۆ ئەوەی وەکو وەستاکارییەکی ئەدەبیش توانیبێتی زۆرترین پیت بکاتە سەروا، لەو شوێنانەی کە سەروای بە هەندێ پیت دەست نەکەوتبێ هەوڵیداوە بە پاش سەروا ئەو پیتانەش لە نێو دیوانەکەیدا جێ بکاتەوە، بۆ نموونە لە بری سەروای پیتی ((ذ)) پاش سەروای ((مەلاذ))(١١) و لە بری سەروای پیتی ((چ)) پاش سەروای ((هیچ))(١٢)ی بەکارهێناوە.

بە شێوەیەکی گشتی توانیویەتی یەکێک لە دەوڵەمەندترین دیوانەکانی نێو شیعری کلاسیکی کوردی لە رووی سەرواوە بە هێنانەوەی سی و یەک رەوی کە ((بە پلەی یەک دێ لە ناو هەموو شاعیرەکان))(١٣)دا، پێشکەش بە خوێنەرانی بکات.

پێکهاتەی سەروا لە هەرسێ بەشی رەوی و پێش رەوی و پاش رەوی پێکدێت و سەروای شیعرەکانی مەحویش لە هەمان پێکهاتە دروست بووە و لە هەندێ شوێن تەنیا بە رەوی ئەرکی سەروا ئەدا کراوە و لە هەندێ شوێنی تریشدا پێش رەوی یان پاش رەوی و یاخود هەردووکیان بەیەکەوە بەشدارن لە دروستکردنی سەرواکەدا. ئەوەی کە بووەتە مایەی ئاڵۆزی بۆ ئاماژەکردن بەم لایەنەی سەروای غەزەلەکان جیاوازی پێکهاتەکەیە لە نێوان دێڕەکانی یەک غەزەلدا، واتە هەندێ جار سێ دێڕی جیاوازی یەک غەزەل خاوەن سێ پێکهاتەی جیاوازن و بۆ نموونە دێڕێک بە رەوی کۆتایی هاتووە و پێش سەروای لەگەڵدایە وەکو لەم دێڕەدا دەیبینین:

دەمت چی؟ پڕ لە دوڕ، دورجێکی یاقووت
نیشانە و مۆری چی؟ خەططێکی زمڕووت   ل٨٠

لێرەدا پیتی ((ت)) دوا پیتی ڕەسەنی وشەی سەروایە و دەبێتە ڕەوی و پیتی ((وو))یش پێش ڕەوییە، کەچی سەروای دێڕێکی دیکەی هەمان غەزەل لە ڕەوی و پاش ڕەوی پێکهاتووە وەکو لەم دێڕەدا بەرچاو دەکەوێت:

لە غەمزەی چاوت ئەبرۆ داگرە و بەس
مەکە بۆ قەتڵی عاشق ڕەنجە، بازووت   ل٨١

لێرەدا پیتی ((وو)) دوا پیتی ڕەسەنی وشەکەیە و دەبێتە ڕەوی و پیتی ((ت)) جێناوی لکاوە و لە ئەنجامی پرۆسەیەکی ڕێزمانییەوە بە وشەکەوە لکاوە و بەشێک نییە لە خودی وشەی سەروا و ئەرکی پاش سەروای بینیوە، بەڵام لەبەر ئەوەی کاری لێکۆڵینەوەکەی ئێمە ئامارییە و ژمارەی پیتە هاوبەشەکانی نێوان دێڕەکان دەکاتە کەرەستەی قسە لەسەر کردن بۆیە ئەم ئاڵۆزییەی پێکهاتەی سەروا ڕێگر نابێت لەبەردەم کارەکەدا.

٣-١- سەروای یەک پیتی ((یەکی))

سەروای یەک پیتی ئەو جۆرەی سەروایەیە کە تێیدا تەنیا یەک پیتی هاوبەش لە کۆتایی هەر دوو نیوە دێڕی یەکەم و نیوە دێڕە جووتەکانی غەزەل و قەسیدەدا دووبارە دەبێتەوە. ئەم جۆرە سەروایە، سەروایەکی زۆر بەهێز نییە بە بەراورد لەگەڵ سەروای چەند پیتییەکاندا چونکە تەنیا لەسەر بنەمای یەک دەنگی هاوبەش دروست دەبێت.

مەحوی لە غەزەلەکانی دیوانەکەیدا خاوەن حەڤدە غەزەلە کە سەرواکەیان لەسەر یەک پیت دروست بووە (ئەوانیش بریتین لە غەزەلەکانی لاپەڕە: ٢٢، ٢٥، ٣٥، ٥١، ٦٩، ١١٦، ١٤٥، ١٤٦، ١٥٢، ١٥٤، ٢١٣، ٢٣٠، ٢٤٤، ٢٥٠، ٢٦٢، ٢٩٥، ٣٢٣) بەڵام لە کۆی ئەو حەڤدە غەزەلە تەنیا دوو غەزەلیان بێ پاش سەروان یەکەمیان بریتییە لە سەروای پیتی بزوێنی ((ێ)) لە وشەکانی: بێ، هێ، تێ، یێ، دێ، وەکو:

خەططی دەوری لێوی ئاڵت ئەی مەسیحا لام و بێ
هەر لە جامەی سەبز ئەچێ بۆ غەین و نوون و چیم و هێ   ل٣٢٣

دووەمیان بریتییە لە سەروای پیتی بزوێنی ((وو)) لە وشەکانی: بوو، چوو، بوو، خوو، ((یسلو))، حاقوو، ((ماتوا))، بازوو، وەکو:

لە دنیادا دڵ ئارامێک و ئارامی دڵێکم بوو

بە جارێ ماڵی وێرانم، ئەمیشم چوو، ئەویشم چوو   ل٢٦٢

پازدە غەزەلەکەی دیکە دە غەزەلیان خاوەن سەروای پیتی بزوێنی ((ا))ن (لاپەڕە ٢٢، ٦٩، ١١٦، ١٤٥، ١٤٦، ١٥٢، ١٥٤، ٢١٣، ٢٣٠، ٢٩٥) واتە لە نێو سەروا یەک پیتییەکاندا مەحوی زۆرترین کات پەنای بۆ پیتی بزوێنی ((ا)) بردووە و ((تایبەتمەندی مۆسیقیی ئەم پیتەش لەوەدایە چونکە بزوێنێکی درێژ و نەبزواوە بۆیە زۆر لەگەڵ بابەتە شادەکاندا یەک ناگرێتەوە))[١٤] و مەحویش بۆ زۆر بابەتی ناشاد و پڕ لە نیگەرانی و نائومێدی سوودی لێ وەرگرتووە و بۆ نموونە دەڵێت:

بێ کەس منم، کەسێ لە زوبانم بگا نییە

هەمدەم خودا نەناسن و دەم پڕ لە یا خودا   ل٣

جگە لەم دە غەزەلە، سێیان پیتی بزوێنی ((ۆ)) (لاپەڕە ٣٥، ٥١، ٢٤٤) و دوویان پیتی بزوێنی ((وو)) (لاپەڕە ٢٥و ٢٥٠). سەرجەمی ئەم غەزەلانە بە یەک پیتەکەی سەروا کۆتاییان پێنەهێنراوە و بۆ زیاتر بەهێزکردنی مۆسیقای کۆتایی دێڕەکان هونەری پاش سەروا بەکارهاتووە وەکو لەم نموونانەدا دەبینرێن:

وەک بولبول ئەو دڵە بە گوڵی ڕوو کە ڕوو دەکا،

پەروانەیە زیارەتی شەمع ئارەزوو دەکا   ل٢٥

یان لە نموونەیەکی تردا هاتووە:

کە تۆ غایب لە بەرچاوم دەبی، چم بێ لە تۆ غایب

قیامەت حاضری بەرچاومە، خۆمم لە خۆ غایب   ل٥١

لە نموونەیەکی تردا دەڵێت:

چبکەم، نە ئەو کەسەم کە کەسم بێ لە لا بە کەس

خۆشم نەگەیمە ئەو کەسە ئەو من بکا بە کەس   ل١٤٦

٣-٢- سەروای دوو پیتی ((دووانە))

سـەروای دوو پیتـی بـریتییە لەو جـۆرە سـەروایەی کە لە دووبـارەبوونەوەی دوو پیتـی هـاوبەش پێکـدێت. زۆرتـرین جـۆری سـەروای مەحوی سەروای دوو پیتییە و لە کۆی غەزەلەکانی نێو دیوانەکەی نزیکەی نیوەی غەزەلەکانی خاوەن سەروای دوو پیتین کە ژمارەیان دەگاتە پەنجا و هەشـت غەزەل (کە بـریتین لە غەزەلەکـانی لاپەڕەکـانی: ١٣، ١٩، ٣٠، ٣٨، ٤٠، ٤٣، ٤٥، ٤٦، ٤٩، ٥٣، ٥٦، ٦١، ٧٢، ٧٦، ٧٨، ٨٠، ٨٢، ٩٠، ٩٢، ٩٨، ١٠١، ١٠٣، ١٠٥، ١١١، ١٢١، ١٢٧، ١٣٠، ١٣٣، ١٤٢، ١٥٠، ١٥٦، ١٦٢، ١٦٥، ١٦٧،ل١٧١، ١٧٤، ١٧٨، ١٨٥، ١٩٠، ١٩٤، ٢٠١، ٢٠٤، ٢٠٦، ٢٠٨، ٢١١، ٢١٥، ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٣٥، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٤، ٢٥٣، ٢٦٠، ٢٩٩، ٣١٢، ٣١٥، ٣٢١).

سـەروای دوو پیتـی جیـا لەوەی لە ڕووی ڕێـژەوە زۆرتـرین سـەروای غەزەلەکـانی دیـوانی مەحـوی پێکـدەهێنێت، لە ڕووی ژمـارەی پیتیشـەوە زۆرترین پیتەکـانیش بـوونەتە دوا پیت لە سـەروای دووانەی دیوانەکەیدا کە ڕێژەیان دەگاتە بیست و هەشت پیت لە پیتەکانی زمـانی کوردی و عەرەبی پێکدێن وەکو پیتەکانی ((ء)) ، ((ا)) ، ((ب)) ، ((ت)) ، ((م)) ، ((ر)) ، ((ج)) ، ((ێ)) ،((ح)) ، ((خ)) ، ((د)) ، ((ز)) ، ((ش)) ، ((ە)) ، ((ع)) ، ((غ)) ، ((ف)) ، ((ق)) ، ((ک)) ، ((ل)) ، ((ڵ)) ، ((ۆ)) ، ((ی)) ، ((ژ)) ، ((ۆ)) ، ((ض)) ، ((ظ)) و ((ث)) و ...هتد.

لە نێـوان ئەم دوا پیتانەشـدا پیتـی ((ر)) بە پـلەی یەکەم دێـت و لە نـۆ غەزەلدا دووبـارە بـووەتەوە (غەزەلـی لاپەڕەکـانی: ٧٢، ١٢١، ١٢٧، ١٣٠، ٢٢٢، ٢٢٤، ٢٣٩، ٣١٥، ٣٢١)، بۆ نموونە دەڵێت:

ئەوەندەی ئەهلی دنیان ئەهلی دنیا، تاقە ڕۆژێ گەر

بە قەڕنێ من ئەوەند ئەهلی خودا بم دەبمە پێغەمبەر ل١٣٠

پیتـی ((م)) بە پـلەی دووەم دێت و شـەش جـار دووبـارە بـووەتەوە، بـۆ نموونە دەڵێت:

غونچە دڵ بوونم لە حەسرەت لێوی تۆیە، غونچە دەم!

غونچەکەی تۆ مەر شیفا دا غونچەکەم، ئەی غونچەکەم! ل٢٣٨

پیتـی ((ب))یـش بە پـلەی سـێیەم دێت و پێـنج جـار دووبـارە بـووەتەوە، دەڵێت:

بە یادی ئەو لەبە، ئەی شۆخی ڕوومەت ڕۆژی مەهـ غەبغەب
لەبالەب ما لە نالەم سینە، هەروەک کۆتری لەبلەب ل٤٩

هەر یەک لە پیتەکـــــانی ((ت)) (لاپەڕە ٥٦، ٧٨، ٨٠، ٨٢) ، ((ک)) (لاپەڕە ١٨٥، ١٩٠، ١٩٤، ٣١٢) و ((ل)) (لاپەڕە ٢٠٤،٢٠٦، ٢٠٨، ٢٩٩) چـــوار جـــار و پیتەکـــــانی ((ح)) (لاپەڕە ١٠١، ١٠٣) ، ((ق)) (لاپەڕە ٣٠، ١٧٨) ، ((ڵ)) (لاپەڕە ٢٠١، ١٣) و ((ۆ)) (لاپەڕە ٢٤٤، ٢٥٣) دوو جار و سەرجەم پیتەکانی دیکە لە یەک نموونەدا دووبارە بوونەتەوە.

بە بەراورد لەگەڵ سەروا یەک پیتییەکان، لە کۆی ئەو پەنجا و هەشت غەزەلەی مەحـوی کە خـاوەن سـەروای دووانـین تەنیـا حەڤـدە غەزەلیـان هونەری پاش سەروایان لەگەڵدا بەکارهاتووە و ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە سـەروای دووانە مۆسـیقایەکی بەهێزتـری هەیە لە چـاو سـەروای یەک پیتیدا، بۆ نموونە دەڵێت:

کەم بوو وەک ئەو دەمە، صیدق ئەم دەمە هەم کەم بووە قات
فەرەحی نەک بەدوا بێ، غەم و هەم هەم بووە قات ل٦١

٣-٣- سەروای سێ پیتی ((سییانە))

سەروای سێ پیتی یان سەروای سییانە بەو جۆرە سەروایە دەگوترێت کە لە سێ پیتی هاوبەش پێکدێت، واتە سێ پیتی هـاوبەش لە کۆتـایی وشـەی سەروادا دووبارە ببێتەوە.

لە پـاش سـەروای دووانە، سـەروای سـییانە بە پـلەی دووەم دێـت لە ڕووی ژمـارەی ئەو غەزەلانەوەی کە بەو جـۆرە سـەروایە نووسـراون کە ژمارەیان دەگاتە سی و حەوت غەزەل(کە بریتین لە غەزەلەکانی لاپەڕەکانی: ٥، ٧، ١٠، ١٦، ٢٧، ٣٣، ٣٦، ٦٣، ٦٦، ٧٤، ٩٥، ١٠٨، ١١٧، ١٢٥، ١٣٧، ١٨٣، ١٨٨، ١٩٨، ٢٢٠، ٢٣٣، ٢٥٦، ٢٦٨، ٢٧٢، ٢٧٤، ٢٧٧، ٢٨٠، ٢٨٣، ٢٨٧، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٧، ٣٠٢، ٣٠٦، ٣٠٩، ٣١٠، ٣١٦، ٣١٩). دوای پیتی سەروای ئەم سی و حەوت غەزەلە تەنیـا لە چوارچێـوەی هەشـت پیتـی ((ە)) ، ((ی)) ، ((ا)) ، ((ێ))، ((ت)) ، ((م)) ، ((گ)) و ((ق))دا کـۆ بـووەتەوە. لە نێـوان هەشـت پیتەکەشـدا بزوێنـی ((ە)) بە پـلەی یەکەم کە لە یـازدە غەزەلـدا دووبـارە

بـــــــووەتەوە (لاپەڕە ٩٥، ١٣٧، ٢٥٦، ٢٦٨، ٢٧٢، ٢٧٤، ٢٧٧، ٢٨٣،٢٨٠، ٢٨٧، ٢٩٠)، بۆ نموونە دەڵێت:

لە ڕێگەی مەهلەکەی عیشق ئەر بەڵاجۆ نیی، برا، لادە

ئەوی من چووم و لەوما دیی هەر ئاهـ و داد و فەریادە ل٢٦٨

لە پاش بزوێنی ((ە))، پیتی بزوێنی ((ی)) بە پلەی دووەم دێت و لە دوا پیتی وشەی سەروای نۆ غەزەلدا دووبارە بووەتەوە (لاپەڕە ١٦، ٦٣، ١٠٨، ١٨٨، ٢٩٧، ٣٠٦، ٣٠٩، ٣١٦، ٣١٩)، بۆ نموونە دەڵێت:

زاهید چییە، هەیە گەبەڵی ڕیش و تووکەسەر

ئاگر نەبێ، چبێ سەری دەرکا لە جەنگەڵی!

((مەحویی))! قەضا قسێکی خۆشی وت بە چاری ڕووس:

دوێنێ گەماڵە گەورەکە، ئەمڕۆ یەکێ دەڵی ل٣٠٨

پاشـان پیتـی بزوێنـی ((ا)) بە پلەی سـێیەم دێت و لە شـەش غەزەلـدا دووبارە بووەتەوە (لاپەڕە ٥، ٧، ١٠ ٢٧، ٣٣، ٣٦) و لە غەزەلێکدا دەڵێت:

بەجێ نایێ، دەبێ ڕوو کەینە سارا،

حەقی ئادابی مەجنوونیی لە شارا ل٧

لە پاش ئەو سێ پیتەش، پیتی بزوێنی ((ێ)) بە پلەی چوارەم دێت کە لە چوار غەزەلدا دووبارە بووەتەوە (لاپەڕە ١١٧، ٢٣٣، ٣٠٢، ٣١٠) و بەمەش لە نێو سـەروا سـێ پیتییەکانـدا لە کـۆی سـی و حەوت غەزەل، سـی غەزەلیـان وشەی سەروایان بە پیتە بزوێنەکان کۆتاییان هاتووە.

دوا بە دوای بزوێنـی ((ێ))یـش هەر دوو پیتـی ((ت)) (لاپەڕە ٦٦، ٧٤) و ((م)) (لاپەڕە ٢٩١، ٢٢٠) دێـــن کە هەریەکەو لە دوو غەزەلـــدا دووبـــارە بـوونەتەوە و دواتـریش پیتەکـانی ((ر)) (لاپەڕە ١٢٥) ، ((ق)) (لاپەڕە ١٨٣) و ((گ)) (لاپەڕە ١٩٨) هەریەکەیان لە یەک غەزەلدا دووبارە دەبنەوە.

ڕێژەی بەکارهێنانی هونەری پاش سەروا لەگەڵ ئەم جۆرەی سەرواشـدا هاوشـێوەی سـەروا دوو پیتییەکـانە و بە هـۆی بەهێزیـی مۆسـیقای خـودی سەرواکە کەمتر پەنا بۆ پاش سـەروا براوە و لە کۆی سی و حەوت غەزەل تەنیا یازدە غەزەلیان پاش سەروایان لەگەڵدا بەکارهاتووە، بۆ نموونە دەڵێت:

(خضر) ئەگەر چاوی حەیاتی بڕییە ئاوی حەیات

من لە خاکی دەری جانانەمە هەر چاوی حەیات ل٦٣

٣-٤- سەروای چوار پیتی

سەروای چوار پیتی ئەو جۆرە سەروایەی کە لەسەر بنەمای چوار پیتی هاوبەش پێکدێت واتە چوار پیتی هاوشێوە لە کۆتایی وشەی سەروا دووبارە دەبێتەوە.

مەحوی لە کۆی غەزەلەکانی دیوانەکەیدا تەنیا هەشت غەزەلی بەم جۆرە سەروایە نووسیوە (کە بریتین لە غەزەلەکانی لاپەڕەکانی: ١٨٠، ١٩٢، ٢٢٦، ٢٢٨، ٢٤٢، ٢٧٠، ٣٠١، ٣٠٤). ئەو پیتانەی کە لەم جۆرە سەروایەدا بوونە دوا پیتی وشەی سەروا بریتین لە پیتی ((ی)) (لاپەڕە١٨٠، ٣٠٣) ، ((م)) (لاپەڕە ٢٢٦، ٢٢٨)،((ن)) (لاپەڕە ٢٤٢، ٣٠١) ، ((ک)) (لاپەڕە ١٩٢) و ((ە)) (لاپەڕە٢٧٠) و لە نێوان ئەم پیتانەشدا سێ پیتی یەکەم هەریەکە لە دوو غەزەلدا دووبارە بوونەتەوە، بۆ نموونە دەڵێت:

چووە چوو، خۆ نەهاتوو نادیارە، حاڵە ماڵت بێ
بەس ئەم نەقدە بکە صەرفی غەمی موستەقبەل و ماضیی
ببینن گەر لە ساقیی ناز و عیشوێک، ئێمە دەبینین
بە مەی نۆشیی دەدەن فتوا بە مەستیی موفتیی و قاضیی ل٣٠٥

جێی ئاماژەیە سەروای ئەم غەزەلە هەندێک کێشەی تێدا هەیە بە تایبەتی لە دێڕەکانی پێنجەم و شەشەم و حەوتەمدا. یاخود دەڵێت:

لە باسی مەینەت و دەردی دەروونی بۆیە دەم نادەم
لە خوێناوی دڵی پڕ غەم کە سینەم مەوج ئەدا تا دەم ل٢٢٦

لە دێڕێکی تردا دەڵێت:

دوهاتی ئەورووپا وەک ئەهلی دێهات
لە چارەی دەردی عیشقا جوملە دامان
برا! مەردم دەوێ عەقڵی نەلەنگێ
بە لەنجەی ناز و عیشوەی نەونەمامان ل٢٤٢

هەردوو پیتی ((ک)) و ((ە)) هەریەک تەنیا لە یەک غەزەلدا بەرچاو دەکەون. سەروای چوار پیتی بە هۆی دووبار بوونەوەی چوار پیت بۆخۆی مۆسیقایەکی بەهێزی هەیە بۆیە دەبینین لە کۆی ئەو هەشت غەزەلەی خاوەن سەروای چوار پیتین تەنیا دووانیان هونەری پاش سەروایان تێدا بەکارهاتووە، بۆ نموونە دەڵێت:

ئەوی ئەمڕۆ بە دەوری تەختیایە هەلهەلەی مەخلووق
لە دەوری نەعشیا سبحەی دەبینیی وەلوەلەی مەخلووق ل١٨٠

٣-٥- سەروای پێنج پیتی

سەروای پێنج پیتی بەو جۆرە سەروایە دەگوترێت کە پێنج پیتی هاوشێوە لە کۆتایی وشەی سەروای دێڕە شیعرەکاندا دووبارە بووبێتەوە. هەوڵدان بۆ هێنانەوەی کۆمەڵە وشەیەک بۆ سەروا کە پێنج پیتی هاوبەش لە کۆتاییەکەدا بوونی هەبێت کارێکی ئاسان نییە بۆیە نموونەی ئەم جۆرە سەروایە لە دیوانی شاعیراندا کەمترە بە بەراورد لەگەڵ سەرواکانی پێشوو.

مەحوی تەنیا لە هەشت غەزەلدا سەروای پێنجی بەکارهێناوە (کە ئەوانیش بریتین لە غەزەلەکانی لاپەڕەکانی: ٣، ٨٤، ١١٩، ٢٤٠، ٢٤٨، ٢٥٥، ل ٢٨١، ٢٨٥) و دوا پیتی سەروای ئەو هەشت غەزەلەش بریتین لە پیتەکانی ((ە)) (لاپەڕە٢٨١ و ٢٨٥) ، ((ن)) (لاپەڕە ٢٤٠و ٢٤٨) ، ((ا)) (لاپەڕە ٣)،((ت)) (لاپەڕە٨٤)، ((وو)) (لاپەڕە ٢٥٥) و ((ر)) (لاپەڕە ١١٩) و لە نێوان ئەم پیتانەشدا هەریەک لە پیتەکانی ((ە)) و ((ن)) لە دوو غەزەلدا دووبارە بوونەتەوە، بۆ نموونە دەڵێت:

غائیب لە دیدە، چاوی سەرم، دڵمە پێتەوە!
دەستم بە ئاسمانەوە، چاوم بە ڕێتەوە ل٢٨٥

یاخود لە نموونەیەکی تردا دەڵێت:

بەهاری عومر ئەوا گەییە حوزەیران
کەچیی وەک کۆدەک ئێستە دەچمە سەیران ل٢٤٠

هەر چوار پیتەکەی تر هەریەک تەنیا لە یەک غەزەلدا بەکارهێنراون. سەروای پێنج پیتی بۆخۆی یەکێکە لە سەروا بەهێزەکان لە ڕووی مۆسیقاوە بۆیە شاعیر لەگەڵ هیچ یەک لەم غەزەلانەدا هونەری پاش سەروای بەکار نەهێناوە.

٣-٦- سەروای شەش پیتی

سەروای شەش پیتی وەکو لە ناوەکەیدا بە دیار دەکەوێت لە دووبارە بوونەوەی شەش پیتی هاوشێوە لە کۆتایی وشەی سەروادا دروست دەبێت.

سەروای شەش پیتی یەکێکە لە سەروا بەهێزەکان و لە هەمان کاتدا یەکێکە لە سەروا دژوارەکان، چونکە دۆزینەوەی چەند وشەیەک کە بە شەش پیتی هاوبەش کۆتاییان پێهاتبێت بۆ دروستبوونی سەروا کارێکی ئەستەمە.

مەحوی لە هەموو غەزەلەکانیدا تەنیا یەک نموونەی لەم جۆرەی هەیە، واتە شاعیر تەنیا لە یەک غەزەلی دیوانەکەیدا سەروای شەش پیتی بەکارهێناوە، ئەویش وشەی سەرواکەی بە زنجیرە پیتی ((ەرکەوت)) کۆتایی پێهاتووە و تێیدا دەڵێت:

وەکوو ڕۆژ ئەو مەهە لەو دوورە دەرکەوت

لەمێوە ئەشک و ئاهی ئێمە سەرکەوت ل٨٧

دووبارە لێرەشدا غەزەلەکە تەنیا بە سەروا مۆسیقای کۆتایی بۆ دروست کراوە و هونەری پاش سەروای لەگەڵدا بەکارنەهێنراوە.

٣-٧- سەروای حەوت پیتی

سەروای حەوت پیتی واتە هەبوونی حەوت پیتی هاوبەش لە کۆتایی وشەی سەروای دێڕە شیعردا. ئەم جۆرە سەروایە بەهێزترین جۆری سەروایە لە نێو غەزەلەکانی دیوانی مەحویدا و سەبارەت بە شاعیریش ئەستەمترین سەروایە چونکە پێویستی بە گران و ماندووبوونێکی زۆر هەیە بۆ دۆزینەوەی کۆمەڵە وشە و دەستەواژەیەک کە بە حەوت پیتی هاوبەش کۆتاییان پێهاتبێت.

لە کۆی غەزەلەکانی مەحویدا تەنیا سێ غەزەلی لەم جۆرە بەرچاو دەکەوێت (کە بریتین لە غەزەلەکانی لاپەڕەکانی: ٢٦٤، ٢٦٦، ٢١٧)، یەکەمیان بە زنجیرە پیتی ((ێ|+|د|+|ە|+|گ|+|ر|+|بزرۆکە|+|م|= ێ دەگرم)) کۆتایی پێدێت و تێیدا دەڵێت:

چ شۆخە ئاگرم تێ بەردەدات و پێم دەڵێ: یا شێخ!

بە خاشاکی دەوت شوعلە، عەصامە دەستی پێ دەگرم

کە سینەی ڕێشمی بەو تێغی نازە ئەنجن ئەنجن کرد

وتی: پەژموردەیە ئەم لالەزارە، ئاوی تێ دەگرم ل٢١٩

دووەمیان بە زنجیرە پیتی ((ەربەستە)) کۆتایی پێهاتووە و دەڵێت:

لە چاوی بەد خودا حیفظی بکا ئەو شۆخە سەرمەستە

سەریش ئەبڕێ، سەریشی لێ دەدا، هەی هەی چ سەربەستە ل٢٦٤

سێیەمیان بە زنجیرە پیتی ((ەل بەستە)) کۆتایی پێهاتووە و دەڵێت:

قەزا بێ دەستەڵاتت کا، چییە غەیری ڕەضا چارە؟

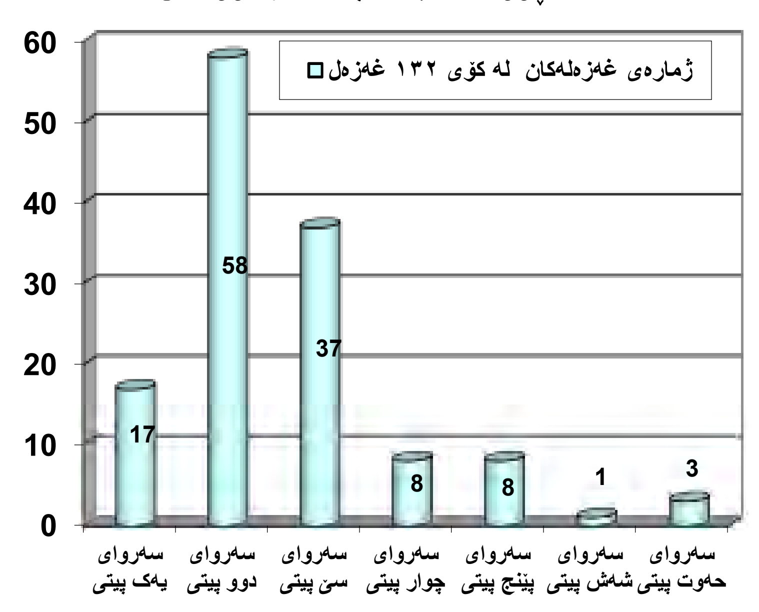
لە بەردەستی جەلابا ڕێوییێکە شێری پەل بەستە

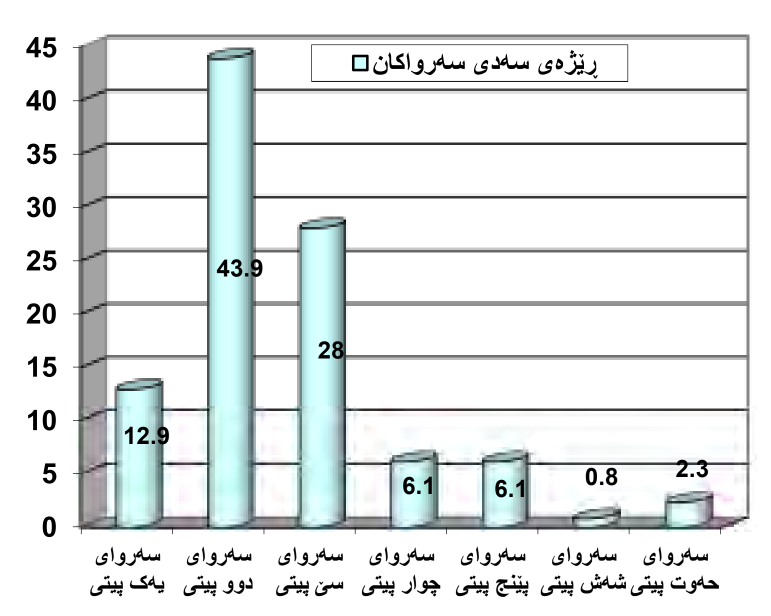
بە خۆ کوشتن نەجاتی خۆ بدە ((مەحوی)) وەکوو فەرهاد

لە زۆری قەهرەمانی عیشق، ئەفەندم، هەر ئەجەل بەستە ل٢٦٧

سەروای حەوت پیتی کە بەهێزترین جۆری سەروای غەزەلەکانی نێو دیوانی مەحوییە، لە هەر سێ نموونەکەدا بە تەنیا بەکارهاتوون و لە هیچ کامیاندا پاش سەروایان لەگەڵدا بەکارنەهاتووە.

خستنە ڕووی ئەنجامە بەدەستهاتووەکان:

ئەنجامەکانی:

- مەحوی خاوەن سەد و سی و دوو غەزەلە بە زمانی کوردی و لە ڕووی ژمارەی پیتە هاوبەشەکانەوە، غەزەلەکانی خاوەن حەوت جۆرە سەروان: یەک پیتی، دوو پیتی، سێ پیتی، چوار پیتی، پێنج پیتی، شەش پیتی، حەوت پیتی.
- سەروای یەک پیتی و دوو پیتی خاوەن ئاستێکی نزمتری مۆسیقان و حەڤدە غەزەل لە غەزەلە کوردییەکانی مەحوی بە سەروای یەک پیتی و پەنجا و هەشت غەزەلی دیکەیان بە سەروای دوو پیتی نووسراون، بەم پێیەش کۆی هەردوو جۆرەکە دەکاتە حەفتا و پێنج غەزەل واتە زیاتر لە نیوەی کۆی غەزەلە کوردییەکانی.
- سەروای سێ پیتی لە ریزی ئەو سەروایانەیە خاوەن مۆسیقایەکی ئاست بەرزترە بە بەراورد بە سەروای یەک پیتی و دوو پیتی و مەحوی سی و حەوت غەزەلی بەم جۆرە سەروایە نووسیوە.
- سەروا چوار پیتی و پێنج پیتی و شەش پیتی و، حەوت پیتییەکان لە ریزی سەروا ئاست بەرزەکانن لە ڕووی مۆسیقاوە و مەحوی لە کۆی سەد و سی و دوو غەزەلی کوردی تەنیا بیست غەزەلی خاوەن ئەم جۆرانەی سەروان بەم شێوەیە: هەشت غەزەلی چوار پیتی و هەشت غەزەلی پێنج پیتی و یەک غەزەلی شەش پیتی و سێ غەزەلی حەوت پیتی.

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

١- موسیقی الشعر بین الاتباع والاتباع، دکتور شعبان صلاح، دار الغریب للطباعة والنشر والتوزیع، قاهرة، ٢٠٠٧، ص٢٧٦.
٢- سەروا- لێکۆڵینەوەیەکی شیکاریی بەراوردە لە شیعری کوردیدا، عەزیز گەردی، دەزگای ئاراس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، هەولێر، ١٩٩٩، ل٢٦.
٣- بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ل٢٧.
٤- سەروا، عەزیز گەردی، ل١٤٤.
٥- سەرچاوەی پێشوو، ل١١٢.
٦- سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٨.
٧- سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٩.
٨- بڕوانە: دیوانی مەحوی، لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریمی مدەرس و محەمەدی مەلا کەریم، ئنتیشاراتی کوردستان، چاپی یەکەم، سنە، ١٣٨١.
٩- واژەنامە هنر شاعری- فرهنگ تفصیلی اصطلاحات فن شعر و سبک و مکتب های آن، میمنت میرصادقی، کتاب مهناز، چاپ سوم ویراست سوم، تهران، ١٣٨٥، ص٢٣٦.
١٠- دیوانی مەحوی، ل٩٠، ١٥٧، ١٦٢.
١١- سەرچاوەی پێشوو، ل١١٦.
١٢- سەرچاوەی پێشوو، ل٩٨.
١٣- سەروا، عەزیز گەردی، ل١٢٥.
١٤- کارکرد هنری قافیه، اسحاق طغیانی و یوسف کرمی چمه و حسین سلیمانی، فصلنامه تخصصی سبک شناسی نظم و نثر فارسی، سال پنجم، شماره دوم، شماره پیاپی ١٦، تابستان ١٣٩١، ص٢٧٢.

ملخص البحث

القافيـة جـزء اسـاس ومهـم فـي تشـكيل الشـعر الكـوردي الكلاسـيكي وجميـع الشعراء ملتزمين بها، ولكن هذا الالتزام لم يؤدي الى تشكيل لون واحد فقط، هذا مـن جهة ومن جهة اخرى لم يؤدي الى التشابه والتكرار لدى الشعراء بل كل شـاعر وفقـا لامكانيته الشعرية تعامل مع هذا الموضوع وتزينه واسلوبية القافية بمعنى البحث عـن خصوصـيات قافيـة الشـعر لـدى شـاعر معـين، وبحثنـا هـذا يتكـون مـن فصـلين، فصـل نظـري وفصـل تطبيقـي، وحاولنـا فيهـا ان نبـين القافيـة بشـكل احصـائي، حسـب عـدد الحـروف المشكلة منها القافية، وحاولنا ان نبحث عن قوافي الغزل (الاشـعار الكورديـة) للشـاعر الصـوفي محـوي (١٨٣١-١٩٠٦) وفـي الختـام بيننـا نتـائج هـذا البحـث بشـكل جـدول احصـائي، لكـي نصـل الـى كيفيـة تشـكيل القافيـة لـدى الشـاعر وخصوصـيات قوافيه.

Abctract

Rhyme is one of the main and important components of Kurdish classical poetry and all the poets of Kurdish classic literature followed it, but following it didn’t put rhyme in a uniform form for all the poets in a way that creates similarity and repetition in their poetry. Each poet dealt with rhyme in his own style; according to his poetic abilities he used rhyme to beautify his poems.

Stylistic rhyme means searching for the characteristics of a poem's rhyme of a poet. In this research through statistical data, based on the number of the rhyme's letters, it has been attempted to shed a light on the rhymes of Kurdish lyrics of Mahwi, and focus on the characteristics of the rhyme of his poetry.

ستاتیکای زمانی شیعری لە دیوانی (مۆسیقای نامۆیی) ی هاوژین صلیوە دا

د. دەریا جەمال حەویز حەویزی
بەشی زمانی کوردی – زانکۆی کۆیە

پێشەکی :

ئـەم لێکۆڵینەوەیـە بەناونیشـانی (سـتاتیکای زمـانی شـیعری لـە دیـوانی "مۆسیقای نامۆیی"ی هاوژین صلیوەدا)، لیکۆڵینەوەیەکی رەخنـەیی پراکتیکییـە، لە چوارچێوەیدا هەوڵدەدەین قسە لەسەر چەند لایەنێکی ستاتیکای زمانی شیعری بکەین، ئەویش بەنموونەی شـیعری لـە دوا بەرهـەمی شـیعری شـاعیری لاو هـاوژین صلیوەدا، کـە شـاعیرێکی لاوی کـوردە و خـاوەنی دوو بەرهـەمی شـیعری و چـەند کتێب و لێکۆڵینەوەیەکە لە بواری ئەدەب و رەخنەدا، دوا دیـوانی شـیعریی شـاعیر بریتییە لـە دیـوانی (مۆسـیقای نـامۆیی) کـە بریتییـە لـە دیـوانێکی شـیعریی ١٧٨ لاپـــەڕەیی، بەقـــەبارەی نیـــو لاپـــەڕەیی، کـــەوا کەرەســـتەی ســـەرەکیی ئـــەم لێکۆڵینەوەیە پێکدەهێنێت[1].

ئاشکرایە، شیعر بەشێکە لە دوو بەشە سەرەکییەکەی ئەدەب، کـەوا بـریتین لە شیعر و پەخشان، ئەوەی کە شیعر لە پەخشان جیا دەکاتەوە بریتییـە لەچـەند رەگەزێکی دیاریکراو کەوا خۆیـان لـە بـیر، ئەندێشـە و خـەیاڵ، کـێش و مۆسـیقادا دەبیننەوە، بۆ بەرجەستەکردنی ئەو رەگەزانەش زمان رۆڵی سەرەکی دەبینێـت، و یەکێك لە ئیشە سەرەکییەکانی شاعیریش بریتییە لە ئیشکردن لە بواری زماندا بـۆ ئەوەی جوانی و ستاتیکایەك بداتە شیعرەکەی، ئەم کارەش پێویستی بەلێهاتوویی شاعیر هەیە، واتە پێویستە شاعیر لە زمان شارەزا بێت، تا شیعر بنیات بنێـت، لـە مێژووی ئەدەبی کوردیشدا، ئەو کەسانەی کەوا ئەو بەهرە و لێهاتووەیـان هـەبووە زۆرن، و بەو هۆیەوە شیعری جوانیان پێشکەش بەخوێنەرانی کـورد کـردووە، ئـەو شیعرانەش بەزمانێك نووسراون، کـە لـە دەربـڕین و داڕشـتندا جیـابووە لـە زمـانی ئاسایی خەڵك، ئەوەیە ئەو زمانەی کە بەزمانی شـیعری ناسـراوە، و ئـەو زمانـەش

خـاوەنی جـوانی و سـتاتیكای تایبـەت بەخۆیـەتی، كـەوا بابـەتی سـەرەكی ئـەم لێكۆڵینەوەیە پێكدەهێنێت.

لێكۆڵینەوەكـە لـەم پرسـیارەوە دەسـتپێدەكات: ئایـا زمـانی شـیعریی ئـەو شاعیرە لە چ ڕوویەكەوە لە شاعیرانی قۆناغی پێش خـۆی تێپـەڕی كـردووە؟ ئایـا زمانی شیعرەكانی هەر لاساییكردنەوە و دووبـارە كردنـەوەی شـاعیرانی تـرە یـان جیاوازە؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە ئەم لێكۆڵینەوەیە هاتە كایەوە.

ئامانجی ئەم لێكۆڵینەوەیە بریتییە لە تیشك خستنە سەر ئەو تایبەتمەندی و تازەگەرییانـەی بـەزمانی شـیعریی ئـەم دیوانـە شـیعرەوە دیـارن، بـەم هۆیـەوە دەریدەخەین ئەو شـاعیرە توانیویـەتی چـەند تازەگەرییـەك لـەڕووی بـەكارهێنانی زمانەوە ئەنجامبدات، و بەهۆیانەوە ستاتیكایەكی جیـاواز بـەزمانی شـیعری دەقـە شـیعرییەكانییەوە دەردەكـەون، ئەمـەش وەك وەڵامێـك دەبێـت بـۆ ئـەو بـیروڕا هەڵەیـەی كـە زۆرجـار شـاعیرانی لاو بەلاسـاییكەرەوەی شـاعیرانی قۆنـاغی پـێش خۆیان سەیر دەكرێن، لە دووتوێی لێكۆڵینەوەكەدا چەند لایەنێك لەزمانی شـیعریی ئەم بەرهەمە دەستنیشان دەكەین، كە تازەگەری و جیاوازییـەكیان بـەم بەرهەمـە بەخشیوە، و ئەوەندەی ئێمە ئاگاداربین لەمـەوپێش لـە شـیعری هـیچ شـاعیرێكی كوردا نەبینراون. هۆی هەڵبژاردنی ئەم لێكۆڵینەوەیە بۆ هـەمان هۆكـاری سـەرەوە دەگەڕێتەوە، و بریتییە لە هەوڵدان بـۆ دەرخسـتنی ئـەم تازەگەرییانـەی زمـانێكی شیعریی جیاوازی بەم دەقە شیعرانە بەخشیوە و بەهۆیەوە لە بەرهەمی شـاعیرانی تر جیایان دەكاتەوە.

لێكۆڵینەوەكە لە سێ بەشی سەرەكی پێكدێت، بەشـی یەكـەم بەناونیشـانی (چەمك و زاراوەی ستاتیكا و زمانی شیعری) تێیدا تیشك خراوەتە سـەر، چـەمك و زاراوەی ستاتیكا و زمانی شیعری، و قۆناغەكانی زمانی شیعری، و سەرچـاوەكانی زمـانی شـیعری، لـە بەشـی دووەمـدا بەناونیشـانی (سـتاتیكای ڕوخسـاری شـیعر) ئاماژە بەو لایەنە ستاتیكییانە كراوە كە لە فۆڕمی دەرەوەی شیعردا دەردەكەون، ئەویش لـەژێر چـەند تەوەرێكـدا ڕێكخـراوە، كـە بـریتین لـە سـتاتیكای ناونیشـان، مۆسیقای ناوەوە، لە بەشی سێیەمیشدا بەناونیشانی (ستاتیكای ناوەڕۆكی شیعر) هەریەكە لەبابەتـەكانی (وێنـەی شـیعری، ئـابووریيكردن لـە زمانـدا، دەقئـاوێزان) شــیدەكرێنەوە. دواتــریش ئــەنجامی لێكۆڵینەوەكــە و لیســتی سەرچــاوەكان و پوختەی لێكۆڵینەوەكە بەهەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتە بەرچاو.

بەشی یەکەم
چەمك و زاراوەی ستاتیکا و زمانی شیعری

یەکەم – ناساندنێکی گشتی: ئاشکرایە زمان هۆیەکە بۆ لەیەکگەیشتن لەنێوان مرۆڤەکاندا، هەروەها زمان مەرجی سەرەکییە بۆ دروستبوونی کۆمەڵگاکان، تا ئەو ڕادەیەی دەگوترێت« کۆمەڵ بێ بەکارهێنانی زمان بەڕێوە ناچێ و زمانیش گرینگترین ئامێری بەستن و لەیەکتر گەیشتنی ئادەمیزادە. هیچ چالاکییەکی مرۆڤ نییە، کە لەدەربڕینی بیر و مەبەست، هەست و نەست پێشکەوتن و گەشەکردنیدا زمان بەشداری تێدا نەبێ»[2]، شیعریش تا توانای ئەوەی هەبێت سەرنجی وەرگر بۆ خۆی کێش بکات، ئەوا پێویستە بەزمانێکی جوان نووسرابێت، ئەو جوانییە لە ئەدەب و فەلسەفەدا بە (ستاتیکا) ناسراوە، «ئیستاتیك Aesthetics لقێکە لە فەلسەفە گرنگی دەدات بەلێکۆڵینەوە و ڕوونکردنەوەی چەمکی (جوانی) وەکو ڕوخسارێکی جیاکەرەوەی کارەکانی هونەر ئەو سەرەتا دروست و ساغانە پێشنیاز دەکات کە حوکومدانە ئیستاتیکەکان پشتیان پێدەبەست. ئیستاتیکا خەریکی شیکردنەوەی ئەو چەمك و چارەسەرکردنی ئەو گیروگرفتانەیە کە لەکاتی لێخوردبوونەوەی بابەتی ئیستاتیکییەکاندا پەیدا دەبن. وە لەلایەن خۆیانەوە هەموو ئەو بابەتانە دەگرنە خۆیان کە تاقیکردنەوەیەکی ئیستاتیکی دەدەن بەدەستەوە»[3]، لێرەدا قسە هاتە سەر فەلسەفە، بۆیە پێویستە بزانین، « زاراوەی فەلسەفە لە بنەڕەتدا لە یۆنانییەوە هاتووە، بەواتای حەزکردن لەزانین، لەسەر ئەم بنەمایە فەیلەسووف ئەو کەسەیە کە دۆستی زانینە philos دۆست، Sophia زانین، کەوا جیا دەکرێتەوە لە خەڵکی تر بەهەوڵدانی بۆ لێکۆڵینەوە لەهەموو جۆر و شێوازەکانی زانیندا »[4]، یان بەشێوەیەکی ڕوونتر دەتوانین بڵێین:« فەلسەفە لە یۆنانیی کۆندا، فیلۆسۆفیا، واتە عیشقی خاتوو سۆفیا، عیشق خانمی حیکمەت خانمی سۆفیا، کەواتە فیلۆسۆفیا بریتییە لە لێکۆڵینەوە لە ڕەهەندە قووڵەکانی بوون»[5] کاتێك کە قسە دێتە سەر باسی ستاتیکا (جوانناسی) وەك لقێکی فەلسەفە و هۆکاری دەستنیشانکردنی ناونیشانی لێکۆڵینەوەکەمان بەم شێوەیەیە، ئەو هۆکارە بۆ ئەوە دەگەڕێنینەوە، « جوانناسی پەیوەستە بەدیاریکردنی جوانی بەشێوەیەکی

گشتی و دەركەوتنی لە هونەردا، بەتایبەتی ڕادەی كاریگەری بەسەر وەرگردا))(٦)، شیعریش جۆرێكە لە هونەر كەوا پێویستە بۆ دروستبوونی كۆمەڵێك بنەمای جوانبەخشین هەبن، یەكێك لەپێكهاتە و بنەماكانی دروستبوونی شیعریش وەك چالاكییەكی مرۆڤایەتی بریتییە لەو زمانەی شاعیر شیعری پێ دەنووسێت، هەروەك **سەباح ڕەنجدەری** شاعیر دەڵێت:((زمان ناوەندی پێكەوە گونجاندن و كۆكەرەوەی ڕەگەزە پێكهێنەرەكانی شیعرە. هیچ شیعرێكیش بەبێ بیركردنەوەی زمان ناتوانێت بوونی سەربەخۆیی خۆی دیاری بكات، زمان بیر دەكاتەوە، ئەوجا شیعر دەخولقێت...))(٧)، بۆیە بۆ كۆكردنەوەی هەردوو ڕەگەزی جوانی و زمانی شیعری ناونیشانی ستاتیكای زمانی شیعری هاتەكایەوە، كە پێمان وایە ئەو بەرهەمە شیعرە دەتوانێت ئەم دوو لایەنەی تێدا بدۆزرێتەوە.

لێرەدا پێویستە ئاگاداری ئەوەبین زاراوەكە بەهەڵە نەگەیەنین، چونكە لە ڕاستیدا ((زمانێكی تایبەت بەشیعر بوونی نییە كە شاعیران قسەی پێبكەن (بەرهەمیان پێ بنووسن) وەك ئەوەی كە زمانێكی تایبەت بەمۆسیقا بوونی هەیە و لە هەموو وڵاتانی دونیادا میوزیككاران دەیخوێنن و فێری دەبن، كەواتە دەستەواژەی (زمانی شیعر) بەو ڕەهاییە ڕاست نییە بەكاربێت لەبەر دوو هۆكار: ١- زمانێكی تایبەتی شیعر بوونی نییە وەك زمانێكی تایبەتی مۆسیقا، بۆیە دەتوانین بڵێین زمانی مۆسیقا بەڵام ناتوانین بڵێین زمانی شیعر. ٢- دیاردەی شیعر لەدەرەوەی زمان بوونی هەیە، لە دونیای هونەر و تەنانەت لە سروشتدا شیعر بوونی هەیە، هەر لە هەڵفڕینی باڵندەیەكەوە تا تابلۆی شێوەكارێك. بۆیە كاتێك كە كەرەستەیەك لە كەرەستەكانی وەك (زمان، تابلۆ، سەما، وێنە...) تێكەڵ بەشیعر دەبن و ئەوە دەبێ وشەی شیعر وەك وەسفكردن و تایبەتكردن بخەینە پاڵیان و بڵێین (زمانی شیعر، تابلۆی شیعری، سەمای شیعری، وێنەی شیعری)))(٨)، بەپێی ئەم لێكدانەوەیە بێت، زمانی شیعر هەڵەیە و زمانی شیعری پەسەندترە، ئەم زمانە بەیەكێك لە پێكهاتەكانی بنیاتنانی شیعر دادەنرێت، و ((كتێبە ڕەخنەییەكانیش بۆ ناونان و پێكهاتەی بنیاتی ڕەگەزەكانی دەق بەشێوەی جۆربەجۆر دەستنیشانی ئاستی بنیاتی دەقیان كردووەو بەشێكیان بەچوار پێكهاتە ڕایان گەیاندووە، وەك: ١- زمان ٢- ئاواز ٣- وێنە ٤- بابەت،

بۆیه زمان بەتایبەتی زمانی شیعری لەنێوان ڕەگەزەکانی بنیاتی شیعردا، جۆرە سیمایەکی تایبەتی دەداتە دەق و شیعرییەت پێك دێنێ و بەسەر زمانی ئاساییدا تێدەپەڕێت و پەیوەستبوونی خۆی لەگەڵ وێنەوە دەرەخسێنێ و لەئەنجامی گونجاندنی وشە و دەنگ ئاواز دەداتە دەق))[9]، ئەم گرنگی پێدانەش بەزمان وەك پێکهاتەیەکی شیعر، لەدێر زەمانەوە لای فەیلەسووفانی ڕۆمان و یۆنانی کۆن دیاردەکەوێت، بۆ نموونە: ((**هۆراس** لەبواری زمانی شیعر گرنگی بە (وشە) داوەو ئاگاداری شاعیر دەکاتەوە کە وشەکانی سڕ و مردوو نەبن. کاتێك ئەرکی شیعر دەربڕین و ڕوونکردنەوەیە، دەبێ وشەکانیشی بەردەوام زیندوو و پڕ واتا و ژیان بن، لەم بوارەوە زمان بەدار دەچوێنێت و وشەکانیشی بەگەڵای دار دەچوێنێ، بەدرێژایی ساڵەکان))[10]، واتە پێویستە شاعیر لە هەڵبژاردن و ڕیزکردنی وشەکانیدا وردبێت، تا دەقێك بێتە ئاراوە خوێنەر بتوانێت چێژ و سوودی لێوەربگرێت، هەر بەهەمان شێوە لای فەیلەسووفانی یۆنانیش، ((بایەخدان بەزمانی شیعر و جیاکردنەوەی لەزمانی ئاسایی خەڵك و دیاریکردنی سروشت و خاسیەتە تایبەتەکانی ئەو زمانە هەر لەکۆنەوە لەلایەن **ئەفلاتوون و ئەرستۆوە** باس کراوە و لێی کۆڵراوەتەوە، ئینجا ئەو باس و لێکۆڵینەوانە لەگەڵ سەرهەڵدانی قوتابخانە ئەدەبی و ڕەخنەییەکان پەرەیان سەندووە و فراوان بوونە. ئەفلاتوون بەپێی تیۆری زانین و تیۆری ڕەوشت هەڵوێستی خۆی بەرامبەر بەشاعیران دیاریدەکات و هەڵوێستێکی توندوتیژیان بەرامبەر دەنوێنێت، وە لەچەند شوێنێکی کۆمارەکەیدا باس لە تەئسیر و کاریگەری شیعر دەکات لەسەر خەڵك. ئەمەش هەر خۆی لەخۆیدا ئەوە دەگەیەنێت کە ئەفلاتوون جۆرە تایبەتییەکی داوەتە شیعر و هەر زوو هەستی بەو جیاوازییە کردووە کە شیعر بەهۆی قاڵبە هونەرییەکەوە پەیدای کردووە و گەیشتۆتە ئەو ڕایەی کە بەنەمانی ئەو قاڵبە هونەرییە لەپەخشانێکی ڕووت بەولاوە شتێکی تری لێ دەرناچێت))[11]، واتە ئەفلاتوون بەو ڕاستییە گەیشتووە کە کۆمەڵێك پێکهاتە هەیە بۆ بنیاتنانی شیعر و بە لەدەستدانیان شتێك نامێنێت کە بەشیعر ناوبنرێت، دیارە یەکێك لەم پێکهاتانەش بریتییە لەزمانی شیعری، هەروەها دوای ئەفلاتوون ئەرەستۆش لەبارەی زمانی شیعرییەوە دواوە،((ئەرستۆ پێی وایە زمانی شیعری لەزمانی ئاسایی جیایە و بۆ

ئەوە دەچێت کە شاعیر مافی ئەوەی هەیە زمانێکی تایبەت بەکاربهێنێت، کە لەزمانە ئاساییەکەی ناو خەڵك دوور بێت، هەروەها پێی وایە کە زمان لەشیعردا دەبێت مانای ڕوون بێت نابێ پەڕپووت بێت))[١٢]، کەواتە بەڕای ئەرەستۆ شیعر خاوەنی زمانێکی نائاساییە، بەڵام سەرەڕای ئەمەش پێویستە شاعیر بەزمانێك بنووسێت کەوا جێگەی تێگەیشتن و چێژبەخشین بێت بۆ خوێنەری دەق.

سەرەڕای ئەو تایبەتمەندییانەی باسکران، پێویستە لەبایەخی زمانی شیعریی کەم نەکەینەوە، چونکە لەڕاستیدا ((زمانی شیعری هەر لەزانینی هەزارەها وشەدا کورت ناکرێتەوە، بەڵکو پێویستە ئەو وشانە لەقاڵبی وەهادا دابڕێژرێت کە گونجاو بێت لەگەڵ دەلالەت و دەربڕین و مەبەست، تاوەکو بگەین بەکارێکی هونەریی داهێنەر کە دووربێت لە ئاڵۆزی و ناڕێکی، هەموو شاعیرێك خاوەنی فەرهەنگێکی وشەیی و دەربڕینی تایبەت بەخۆیەتی، کەوا هەردەم لە زیهنیدا دەخولێتەوە و زاراوەکانی دووبارە دەبنەوە کەوا زۆرجار بەهۆیەوە لە شاعیری تری جیادەکەینەوە))[١٣]، ئەو دەربڕین و گوزارشتانە زمانێکی تایبەت بەشیعری ئەو شاعیرە دەبەخشن، کە بەهۆیەوە جیادەکرێنەوە.

هەموو ئەم بۆچوونە جیاوازانە لەوەدا یەکدەگرنەوە، کەوا ((شاعیر لە بنیاتنانی وێنەی هونەریدا ئەو زمانە بەکاردێنێ ك ەزمانێکی پوختەکراوە و جیایە لەزمانی قسەکردنی ڕۆژانە، زمانێکە لەڕووی تێگەیشتنەوە پانتاییەکی فراوان داگیر دەکات و خۆی دوور دەخاتەوە لەزمانی ناوچەیی تەسك، کە تێگەیشتنەکەی بەژمارەیەکی دیاریکراوەوە بەستراوەتەوە. بەڵکو زمانێکی بەپێزی بەپیتی دەوڵەمەند بەکاردێنێ ئەوساش ڕوخسارێکی جوان و ناوەڕۆکێکی بەپێز بەوێنەکە دەبەخشێ))[١٤]، بەهۆی بوونی ئەم تایبەتمەندییانە، دەتوانین لەبارەی زمانی شیعرییەوە بڵێین ((زمانی شیعر توانستی ئیحا و نیگا بەخشینێکی سەیری هەیە، ئەم دیاردەیە لەزمانی ئاساییدا بەدی ناکرێت. بەو پێودانگە زمانی شیعر و زمانی ئاسایی، لەپێکهێنان و بونیات و یاساکانەوە، تا دەگاتە دەلالەت بەخشین، دوو جەمسەری دوور لەیەکتر و جیاوازن. سەرەڕای جوانکاری و کاریگەری پڕ لە تاسە، ڕاچڵەکینی جیاوازیان هەیە:بەبارتەقای توانستی زمانی ئاسایی بۆ قسەکردن، لەئەدەب و زمانی شیعردا، کاری جوانی داهێنەرانە و سەرکەوتوو ئەنجام دەدرێت،

ئەمە بۆ بوونی زمانی ئاسایی پاساوێك نییە ⁾⁾[١٥]، هەر بەم هۆیەوە دەبینین زۆرجار زمانی شیعری وەك جۆرێك لەجۆرەکانی زمان سەیر دەکرێت، بۆ نموونە **د. ئیدریس عەبدوڵلا** دوای ئەوەی زمان دابەش دەکات بۆ سێ جۆر (زمانی سروشتی، زمانی گشتی، زمانی تایبەتی)[١٦]، لەبارەی زمانی تایبەتییەکەوە کە بەهەمان واتای زمانی شیعری بەکاریهێناوە دەڵێت: ⁽⁽ زمانی تایبەتی: ئەو زمانەیە، کەڕێژەی لادانەکانی زیاترە، یان نزیکە لەڕێژەی دەربڕینەکانی زمانی سروشتی، ئەو لادانانەش بەرهەمی کاری تاکەکەسینە، شاعیر و ئەدیبە داهێنەرەکان بەرهەمی دێنن، خاوەنەکانیان دیارە و لەهەموو سەردەم و کۆمەڵگایەکدا بەهۆکاری جۆراوجۆر دێنە بەرهەم، گرنگترین ئەو هۆکارانە بریتین لە: مەعریفە، توانای داهێنان، حەزی خۆ جیاکردنەوە، کێش و سەروا... هتد⁾⁾[١٧]، ئەمانە ئەو مەرجانەن کە پێویستە هەبن بۆ دروستبوونی زمانێك کە بەزمانی شیعری ناوبرێت.

لە کۆتایی ئەم باسەدا، دەشێت بۆ زیاتر ناساندنی زمانی شیعری، لێکدانەوەیەکی خودی شاعیر **هاوژین صلیوە** سەبارەت بەزمانی شیعری بەنموونە وەربگرین، تا بزانین خاوەنی ئەو دەقە شیعرییانەی کەرەستەی لێکۆڵینەوەکەمان پێکدەهێنێت، چۆن لەزمانی شیعری دەڕوانێت، هەروەکو لەوەڵامی پرسیاری رۆژنامەنووسێکدا سەبارەت بەجیاوازیی نێوان زمانی ئاسایی و زمانی شیعری دەڵێت: ⁽⁽... ئەگەر بڵێین (با گەڵای درەختان دەلەرێنێتەوە) ئەوە قسەی ئاساییە، کە وتمان (لەگەڵ سەمفۆنیای با پۆپەی درەختەکان کەوتنە سەماکردن) ئەمەیان زمانێکی شاعیرانەیە، چونکە دوو وێنەی لەخۆ گرتووە، وێنەی یەکەم (سەمفۆنیا خواستراوە بۆ با)، وێنەی دووەم جووڵانەوەی پۆپە و گەڵای درەختەکە وەك مرۆڤێك پیشاندراوە کە لەگەڵ مۆسیقای خۆش کەوتبێتە سەماکردن، وێنەی دووەم بەشێوازی بەکەسکردن دروست بووە و وێنەیەکی وەسفییان دروست کردووە ⁾⁾[١٨]، ئەم لێکدانەوەیەی شاعیر هەموو ئەو خاسیەت و تایبەتمەندییانە ڕوون دەکاتەوە، کەوا دەدرێتە پاڵ ئەو زمانە تایبەتەی بەزمانی شیعری ناودەبرێت.

دووەم– قۆناغەکانی زمانی شیعری کوردی:

دیارە ئەو زمانە شیعرییەی ئەمڕۆ لەشیعری هاوچەرخی کوردیدا دەبینرێت، بەچەند قۆناغێکی مێژووییدا تێپەڕ بووە چەندین گۆڕانکاری بەسەرداهاتووە تا بەو جۆرەی ئەمڕۆ گەیشتووە، و ئەگەر بەدواداچوونێك بۆ شیعری کوردی بکەین بەدرێژایی قۆناغەکانی مێژووی ئەدەبی کوردی، دەبینین ((لەشیعری کلاسیکیی کوردیدا، زمانێکی تێکەڵ بەوشەکانی عەرەبی و فارسی و تورکی بەکارهاتووە، ئەویش لەئەنجامی کارتێکردنی ڕۆشنبیریی ئەو نەتەوانە لە ڕۆشنبیریی کوردی و شاعیر وشەی هەموو شیعری ڕۆژهەلات و زمانانی ڕۆژهەلات بەمولکی خۆی دەزانیێ، لەبەرئەوە وشە (موفرەدات)ی ناو شیعری کوردیی ئەو سەردەمە، لەکوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی و زۆر تەعبیر و ئیستلاحی ئیسلامی تێکەڵە))[(١٩)]، ئەم تێکەلاوییە بەزمانی بێگانە بەدرێژایی سالانێکی دوورودرێژ بەسەرجەم شیعری کلاسیکییەوە دیارە، لەم بارەیەوە د. **عیزەدین مستەفا ڕەسول** دەلێت: ((ئەگەر بەپێی پلەکانی گۆڕانی زمانی شیعری قۆناغ بۆ مێژووی ئەدەبی کوردی دابنێین، ئەبێ دابەشکردنەکەمان بەم چەشنە بێت:

١. پلەی یەکەم کە زمانێکی کوردیی لەئەمڕۆ نەچووە و چەند نموونەی گومان لێکراو نەبێ نموونەی تریمان نییە و لای هەندێك ئەگونجێ زمانی ئاوێستاش بەوێنەی ئەم پلەیەی ئەدەبی کورد دابنێن.

٢. بەکارهێنانی زمانی ناکوردی لەنووسینی شاعیر و نووسەرە کوردەکاندا، کە تاچەند چەرخ هەر عەرەبی بووە و لە چەرخەکانی دواییدا فارسی و تورکیشی چۆتە پاڵ.

٣. گەڕانەوە بۆ سەر زمانی کوردی و بەکارهێنانی زمانێك بۆ شیعر کە چوارچێوەکەی کوردی بێت و وشەکانی بەکارتێکردنی ئەدەبیاتی ئیسلامی تێکەڵ بن لە وشەی کوردی (بەزۆری) و وشەی گەلانی موسوڵمانی دراوسێ و کوردیی هاوبەشی ناو هەموو کورد لەپاڵ ڕەگەزی تاقە دیالێکتێکی کوردی کە تێیدا دیاربێ.

٤.بۆ ماوەیەكی كەم بەكارهێنانی زمانێكی كوردیی تێكەڵ بەوشەكانی ئەدەبیاتی عوسمانی ـ واتە وەرگرتنی ئەو وشە عەرەبی و فارسی و توركییانەی لە ئەدەبیاتی توركی عوسمانیدا بەكاردەهاتن ››[٢٠].

دوای ئەم قۆناغانەی باسكران، بەتایبەتی دوای تازەكردنەوەی شیعری كوردی و لەسەر دەستی ئەو شاعیرانەی بەڕابەرانی تازەكردنەوەی شیعری كوردی دادەنرێن، زمانی شیعری گۆڕانكاری بەرچاوی بەخۆیەوە دیت، و دواتریش بەچەند قۆناغێك زمانی شیعری گەیشتە ئەو پلەیەی ئەمڕۆ دەبینرێت، ئەم گۆڕانكارییانەش بەهۆی ئەمەوە بووە، كە ‹‹ زمانی شیعری وەكو بنیاتێكی سەرەكی هەمیشە لای شاعیران وەكو گرفتێكی گەورەی خۆیان سەیریان كردووە بەردەوام گەڕاون بەدوای جوانترین زمانا كە جیاواز بێت لەزمانی پێشوویان و شیعریەتی پێبخەنە نێو چوارچێوەیەكی هونەرییەوە، ئاماژە و دەلالەتی زۆر بگرێتە خۆی و لەپانتایی فراوانی خەیاڵ و ئەندێشەدا وێنەی بێهاوتا لەڕێگەی زمانی شیعری نوێیانەوە بهێننە بەرهەم››[٢١]، لە قۆناغێكی تریشدا كە بەشیعری هاوچەرخ ناودەبرێت، جۆرێكی تر لە زمانی شیعری جیاواز لەقۆناغی پێشوو هاتەكایەوە، هەرچەندە سەبارەت بەم گۆڕانكارییانەی كە بەسەر زمانی شیعریدا هاتووە، نووسەر و ڕەخنەگرانی ئەم بوارە ڕای جیاوازیان هەبووە، و‹‹ لەگەڵ گۆڕانی زمانی شیعری كوردی وە بەتایبەتی لەڕووی بەكارهێنانی كوردییە پەتییەكە، لەناو ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا دوو هەڵوێست بەرامبەر بەزمانی شیعری نوێی كوردی دروست بوو، هەڵوێستێكیان داوای ئەوەی دەكرد زمان لە وشە و زاراوە و دەربڕینەكانی زمانە غەیرە كوردییەكان پاك بكرێتەوە و ڕووبكاتە كەرەستە خۆماڵییەكە و خۆی بەوشە و زاراوە كوردییە ڕەسەنەكان ببەستێتەوە، هەڵوێستێكیشیان بەپێچەوانە داوای سوود وەرگرتن لە وشە و زاراوەكانی زمانە غەیرە كوردییەكانی دەكرد و هیچ زەرەر و زیانێكی لەم وەرگرتنەدا نەدەبینی بەڵكو بەپێچەوانەوە پەرەسەندنی هەر زمانێكی بەبوونی ئەو پەیوەندییە دەبەستەوە كە زمانە نەتەوەییەكە لەگەڵ زمانانی تردا پەیدای دەكرد ››[٢٢]، واتە بەلای هەندێكیانەوە ئاساییە تاڕادەیەك وشەو زاراوەی زمانە بێگانەكان بخزێتە ناو دەقی شیعری كوردییەوە، هەرچەندە هۆكارەكانی ئەو بەكارهێنانە بۆ وشە و زاراوەی بێگانە جیابوو لەو هۆكارانەی

بەسەر شاعیرانی کلاسیکی کوردیدا سەپێنرابوون، بەدەربڕینێکی تر: ((ئەگەر شاعیرانی کلاسیك وەکو پێویستی‌یەکی شیعر هانایان بۆ وشەی جگە لە کوردی بردبێت، کە دەبوایە زمانەکەیان تێکەڵ بێت ئەوا شاعیرانی هاوچەرخ بەبێ پێویستی دەرەوە بۆ بوونی ئەم جۆرە وشانە، خۆیان ئارەزووی بەکارهێنانیان دەکەن، لەنیوەی دووەمی هەشتاکان بەسەرەوە وشەی عەرەبی و وشەی هەندێ زمانی تر بەدی دەکرێن، وەك: (فستان، تەسریحە، یەئس، موسافیر، بەردی سجیل، سەراب، میحراب، فیردۆس، قودسیەت، غەرق، خیانەت، وەهم، عەبەس، ... هتد) کە هەندێکیان پاشماوەی زمانی کلاسیکن، یان وشەی بێگانە نموونەی (دانس، ڕیستوان، سۆنات، سەمفۆنیا، ڤالس، واگۆن، ئەلبوم...))[٢٣]، بیانووی پەیڕەوکەرانی ئەم بۆچوونە ئەوە بوو کە پێیان وایە: ((زمان بەهۆکارێك دادەنرێت بۆ گواستنەوەی هەست و نەست و ڕوویەکی گەش و دیاری شیعریشە، پێویستە زمان بەپێی سەردەم و بارودۆخ نوێ بکرێتەوە هەروەکو چۆن شیعر بەپێی قۆناغەکانی گەشەکردنی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی لەگۆڕان و گەشەکردندایە و خۆی نوێ دەکاتەوە ئاوهاش زمان پێشدەکەوێت و پێویستی بەنوێکردنەوە هەیە. ڕەخنەگران پێیان وایە کە پێویستە شاعیر ئەو زمانە بەکاربهێنێت کە لەمیللەت نزیك دەبێتەوە و هاوچەرخ بێت))[٢٤]، کەواتە پێویستە زمانی شیعری لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر گۆڕانکاری تێدا دەرکەوێت، دەرکەوتنی ئەو وشە بێگانانەی کە لەزمانی ئاسایی قسەکەرانی کورددا کەمتر بەدی دەکرا بەشێوەك لەم گۆڕانکارییە لەزمانی شیعری دەبینن.

سەبارەت بەزمانی شیعری و گۆڕانکارییەکانی بەپێی قۆناغ و سەردەمەکان **عەبدولخالق یەعقووبی** لە وەڵامی پرسیارێکی تایبەت بەزمانی شیعری دەڵێت: ((... زمان دەتوانێ بەپێی کات و سەردەم بەردەوام لەحاڵی گۆڕان و گەشەکردن و تازەکردنەوەی خۆیدا بێت، یانی ئەو زمانەی کە بۆ نموونە نەوەی ئێستا بەکاری دێنیچت ڕەنگە ئەو زمانە نەبێت کە نەوەی داهاتوو بەکاری دێنن، چونکە نەوەکانی داهاتوو لەوانەیە خەم و کەڵکەڵەی خۆیان هەبێت و بۆ ئەم خەم و کەڵکەڵەیەیان زمانی تایبەتی خۆیان بدۆزنەوە، بەڵام ئەوەی لای من گرنگە ئەوەیە کە ئێمە بتوانین لە چوارچێوەی هەر زمانێك کە بەکاری دێنین بۆ فیکری خۆمان

ئەوەندە شێوە بەکارهێنانەکەمان دروست و مەنتیقی بێت، کە خوێنەر تێمان بگات بەپێی ئەو فیکرەی کە بەدەستەوە دەدەین، زمانەکەش دەرەقەتی وەدەرخستنی ئەو فیکرەیە بێت، بۆ نموونە تۆ لەدەقێکی شیعریدا کە بتەوێ بچیتە ناو ناخی جیهانەوە، بچیتە ناو ناخی مرۆڤەکانەوە، ناتوانی ئەو جۆرە زمانە پەخشان ئامێزە بەکارببەی کە هەر لەئاستی ڕووکەشی شتەکان دەگیرسێتەوە، یا بۆ نموونە لەجیهانی نووسینی تیۆری و ڕەخنەدا تۆ ناتوانی ئیتر باس لە شاعیرێك بکەی وەکو ئەو شێوە باسکردنانەی ڕەخنەگران و شیکەرەوانی نەوەکانی پێشوومان بەکاریان دێنا، هەروەك بۆ شاعیرێك دەیانوت (ئەستێرەی پرشنگداری ئاسمانی ئەدەب) یا (کەسێك کە ئەسپی خۆی تاوداوە لە بواری شیعری کلاسیکدا))[٢٥]، بێگومان بۆ سەلماندنی ئەم لێکدانەوەی سەرەوە ئەگەر بۆ نموونە چاوێك بەکتێبی ڕەخنەیی مێژووی ئەدەبی کوردی (عەلائەدین سوجادی)دا بخشێنین، زاراوە و دارشتنی لەم شێوەیەی سەرەوە دەبینین[٢٦]، بەڵام لەنووسین و دارشتنی ئەم سەردەمەدا ئەم دەربڕینانە پەسەند ناکرێت.

سێیەم– سەرچاوەکانی زمانی شیعری هاوچەرخی کوردی:

سەبارەت بەسەرچاوەکانی دروستبوونی ئەو زمانە شیعرییەی ئەمڕۆ لای شاعیرانی هاوچەرخی کوردی دەبینرێت، بیر و ڕای جیاجیا بەدیدەکرێت، بەڵام هەموو ئەمانە لەو بۆچوونەدا کورت دەکرێنەوە، کە پێی وایە((سامانی وشەی شاعیرانی هاوچەرخ لەچەندین سەرچاوەی جیاجیاوە هەڵقوڵاوە گرنگترینیان: ١. پاشماوەی زمانی کلاسیك. ٢. زمانی هاوچەرخ، ئەو وشە نوێیانە لە قۆناغی ئێستای کۆمەڵگادا بەکاردەهێنرێن. ٣. وشە میللییەکان و بابەتەکانی فۆلکلۆر، هەڵگری وشەی ڕەسەنی زمان. ٤. وشە و دەستەواژەی نێو فەرهەنگی شاعیرانی بێگانە، یا هەر زمانی خەڵکی بێگانە لە ئاکامی فێربوون و ئاشنایەتی ڕاستەوخۆی هەندێ لە شاعیران لەگەڵ زمانەکاندا، لە هەشتاکان بەسەرەوە. ٥. وشە و دەستەواژەی نێو زانستە جۆراوجۆرەکان، نموونەی زانستی دەروونزانی، کۆمەڵناسی... هتد))[٢٧]، هەموو ئەو سەرچاوانە بەیەکەوە زمانێکی شیعریی جیاوازیان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا هێنایە کایەوە، سەرەڕای ئەوەش

دەتوانین سەرچاوەیەکی تری ئەم زمانە بگەڕێنینەوە بۆ توانا و لێهاتوویی شاعیر لە داتاشینی وشەی تازە،((دوای ئەوەی وشەکانی فەرهەنگی شاعیر بەهاکانیان لەدەست دەدەن، بیر لە وشەی تر دەکەنەوە، ئەگەر ئەو وشانەی دەیانەوێ، لە دەوروبەری خۆیاندا نەیدۆزنەوە هانا بۆ داهێنانی وشەی تازە بابەت دەبەن، لە چەشنی (مۆمستان، خۆڵستان، بەفرنووس، بەفرکوژ، خوێنە کۆلا، شەونماوی، ژینهەڵوەرین، سەماگا، وێرانستان... هتد))[٢٨]، ئەو وشە و زاراوانە لە زمانی ئاساییدا بەدی ناکرێت، بەڵام بە بەکارهێنانیان لە شیعردا زمانێکی تایبەت بەدەقی شیعری دەبەخشرێت.

بەشی دووەم
ستاتیکای ڕوخساری شیعر

یەکەم- ستاتیکای ناونیشانی دەق:

ناونیشان بەشێکی گەورەی ستاتیکای دەق پێکدەهێنێت، ناونیشان یەکەم پلیکانەیە کەوا خوێنەر بەرەو دەقی ئەدەبی پێیدا سەردەکەوێت، یان وەك دەروازەیەکە کەوا خوێنەر لێیەوە بەرەو ژوور دەچێت، بۆیە پێویستە ناونیشان سادە و ڕوون بێت، تا خوێنەر بەئاسانی بگات بەو نهێنی و مەبەستانەی دەقەکە لەخۆی دەگرێت، جوانی و ستاتیکای دەقی شیعر لە ناونیشانەوە دەردەکەوێت، ناونیشان ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە ڕۆشنکردنەوەی ڕێگەی بەردەم خوێنەر، تا بەئاسانی بەرەو دەق هەنگاو بنێت، و بەقووڵایی دەقە ئەدەبییەکەدا شۆڕبێتەوە، ((بەشێوەیەکی گشتی، ناونیشان جا ناونیشانی لێکۆڵینەوە بێت، یان دەقێکی ئەدەبی، بەپێی شوێنە جوگرافییەکەی کە هەمیشە لە بەشی سەرەوەی باسەکە، یان دەقەکەدا دەبێت. زۆرجار بووەتە جێگای سەرنج و بایەخ پێدانی خوێنەر، چونکە یەکەمین برگە و وشە و دەستەواژە و دێرە کە دەکەوێتە بەر دیدەی خوێنەر و هەر زوو ـ بەر لە ناوەڕۆك ـ سەرنجی خوێنەر بەلای خۆیدا ڕادەکێشێت، هەربۆیەشە لە سەردەم و قۆناغی جیاجیادا، هەریەك لە نووسەر و خوێنەر، چۆنێتی و چەندایەتی داڕشتنی ناونیشانیان لەبەرچاو گرتووە))[٢٩]، هەر لەسەر ئەم بنەمایە، لەم تەوەرەیەدا قسە لەو تایبەتمەندییانە دەکەین کە لەناونیشانی

دەقە شیعرییەکانی ئەم دیوانە شیعرەدا بەرچاو دەکەون، ئەمەش بەهۆی ئەوەی ((ناونیشان لە رەخنەی نوێدا لایەنێکی گرینگ لە ستراتیژییەتی تێکست پێکدەهێنێ و دەبێتە دەروازەیەك بۆ چوونە نێو جیهانی هەر تێکستێکی ئەدەبی و، خوێنەر لەوێوە بەرەو رەهەندە نادیارەکانی دەق هەنگاو هەڵدەنێت، بۆیە دەگوترێت (ناڤونیشان وەکو ئێکەم کلیلا دەستبەکاربوونێ دهێتە هژمارتن، تاکو برێکا وێ بشێنن، برەنگەکی سیموتیکی نهێنیێن تێکستێ ڤەکەین))[٣٠]، هەروەك دەبینین ناونیشانی ئەم دیوانەش بەهەمان شێوە کلیلی دەقەکەی پێکدەهێنێت، و لە ناونیشانەکەوە بەرەو ئەو نهێنییانە دەچین کە لە سەراپای دەقە شیعرییەکاندا بەدیدەکرێن، بۆیە لە سەرەتادا قسە لە ناونیشانی سەرەکی بەرهەمەکە دەکەین، وەك دەبینین (مۆسیقای نامۆیی) ناونیشانێکی تازە و سەرنجڕاکێشە و سەرنجی خوێنەر بەلای دەق ڕادەکێشێت، ئەم ناونیشانە ناونیشانێکی شیعرییە، چونکە مۆسیقا وەك هونەرێکی دەنگی مێژوویەکی زۆر دێرینی هەیە لەژیانی مرۆڤایەتیدا، و مرۆڤ بەبیستنی مۆسیقا تەزوویەك بەلەشی دادێت، و خۆشی و چێژی پێدەبەخشێت، و مۆسیقا وەك هونەرێك نزیکترین هونەرە لە شیعرەوە، بەهۆی سروشتی هەردووکیان، کەوا هەردووکیان بەهەستی بیستن وەردەگیرێن و کار لە خوێنەر دەکەن، بەڵام بەکارهێنانی زاراوەیەکی لەشێوەی (مۆسیقای نامۆیی) بەسەریەکەوە، زاراوەیەکی تازەیە و ئەوەندەی ئێمە ئاگاداربین لەمەوپێش لەئەدەبی کوردیدا بەکارنەهاتووە، نامۆیی زاراوەیەکی کۆمەڵایەتی و فەلسەفییە، کەوا ئەمڕۆ بەشێوەیەکی بەرچاو پەرپوەتەوە ناو بواری ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی، و((زاراوەی نامۆیی بۆتە باوترین چەمکی سەردەم، کە قسە و باسی زۆری لەبارەی دەکرێ، چەندین پێناسەی تەمومژاوی لەدەوری خۆیدا کۆکردۆتەوە، هۆکارەکەشی ئەوەیە، ئەم بارە ناتەندروستە لەم سەردەمە پڕ کێشمە کێشمەیە بۆتە دیاردە))[٣١]، هەرچەندە وەك زاراوە بەشێوەیەکی سادە و گشتی نامۆیی زیاتر بە واتای ئەو دڵتەنگی و نائومێدییە دێت کەوا کەسی دوورە وڵات، وەك هەست و سۆزێك بۆ زێدی خۆی هەستی پێدەکات، بەڵام سەرەڕای ئەوەش زیاتر لەجۆرێك بۆ نامۆیی دیاری دەکرێت، و دەتوانین بەشێوەیەکی گشتی سەبارەت بە جۆرەکانی تری نامۆیی بڵێین:ــ((ئەم حاڵەتە کاتێك هەستی پێدەکرێت، کەوا

كەسەكە هەر لەناو وڵاتدا دەژی، بەڵام بەهەر هۆكارێك بێت توانای ئەوەی نییە بەشداری بكات لەبنیاتنانی وڵاتەكەی، و تەواوكردنی كەموكورتییەكانی، بۆیە هەست بەبێزاری و نائومێدی دەكات. هەندێكجاریش نامۆیی هەستێكە كە مرۆڤ لەگەڵ دڵ و دەروونی خۆیدا، واتە لەگەڵ خودی خۆیدا هەستی پێدەكات، ئەمەش بەكاریگەری چەند هۆكارو بارودۆخێكی جیاجیا دێتە كایەوە، كەوا لەشێوەی كۆت و بەندێك دێنە سەر ڕێگەی ژیان و مرۆڤ وا لێدەكەن بەرامبەر بەژیان ڕەشبین و نائومێد بێت، و بەهۆیەوە نەك بەرامبەر دەوروبەر، بەڵكو لەگەڵ خۆشیدا نامۆ بێت، هەموو ئەوانەش لای شاعیران وەك هەر مرۆڤێكی تر دەردەكەون))[٣٢]، ئەم دوو جۆرەی لەدوا پێناسەدا دەركەوتن بریتین لە نامۆیی لەناو وڵات، و نامۆیی مرۆڤ لە خودی خۆی، لەم بەرهەمە شیعرییەدا ئەم هەستانە بەدی دەكرێت، هەروەكو لەچەند دێری دواتردا ڕوون دەبێتەوە، و شاعیر سەركەوتوو بووە لە دەستنیشانكردنی ناونیشانی (مۆسیقای نامۆیی) بۆ بەرهەمەكەی، سەرەڕای ناونیشانی دیوانەكەش، شاعیر لەدەقێكی شیعریدا لەژێر ناونیشانی (ترۆپكی نامۆیی) هەمان زاراوەی نامۆیی دەكات بەناونیشان، و ئەم هەستە بەرجەستە دەكات و دەڵێت:

من كەسێكی گەلیٚ نامۆم،
زۆرجار دەڵێم ئەو وڵاتە جیٚ دەهێڵم و
دەڕۆم دەڕۆم ؟!
دواتر كە زۆر ڕادەمێنم
دەڵێم ئاخر كە ڕۆیشتم، نامۆیی دووریش دەمكوژیٚ،
ناڕۆم ناڕۆم؟!
با لە خولگەی سەری خۆم نامۆبم،
نەك لە دووری وڵاتی خۆم. [٣٣] ل. ١٥٠

لەم دەقە شیعرییەدا نامۆیی مرۆڤ لەگەڵ خودی خۆی دەبینرێت، ((دەكرێت لێرەدا قسە لەبارەی نووسەرێكەوە بكەین كە بۆ خۆی كائینێكە نەك هەر لەدەرەوەی سنوورەكانی نیشتمان، بەڵكو لەناو جەرگەی نیشتمانیشدا و زۆربەی جاران ئەو هەر نامۆ و ناتەبایە بە شتە باوەكان، مەنفای نووسەر لە چەمكە

فیزییەکەوە مەرج نییە لەدەرەوەی سنوورەکانی نیشتمانەوە دەستپێدەکات، زۆرجاران نیشتمانیش بۆ خۆی دەبێتە مەنفا بۆ نووسەر))[٣٤]، **هاوژین** ی شاعیر لەم دەقەدا، تا ئێستا هەر لەسنووری وڵات و زێدی خۆیەتی، بەڵام کاتێك بەنیازی کۆچ دەبێت، لەبڕیارەکەی پاشگەز دەبێتەوە، چونکە وا هەستدەکات، لەهەر شوێنێك بێت، لەناو وڵات و لەدەرەوەی ئەوا ئەو هەستە بەرۆکی بەرنادات، چونکە هەستی نامۆیی لەگەڵ ناخیدا تێکەڵ بووە، و هەرگیز ئومێد و گەشبینییەك بەخۆیەوە نابینێت، بۆیە بڕیاری مانەوە دەدات و لەناو وڵات بەدیار نامۆیی خۆیەوە ژیان بەسەر دەبات، ئەم بەرجەستەکردنەش بۆ ئەم جۆرەی نامۆیی، دەگەڕێتەوە بۆ توانا و لێهاتوویی شاعیر، چونکە وەك نووسەر ڕەخنەگری هاوچەرخی کورد **فازیڵ** شەورۆ دەڵێت: ((تا مرۆڤ ڕۆشنبیرتر و ڕووناکبیرتر بێت، باشتر تێدەگا چەندە نەفام و پاشەگردان و گۆشەگیرە، لە تێگەیشتنی بوون و گەردوون و فەنابووندا. لێرەدا، نامۆبوونی ڕۆشنبیر گەشە دەکا. ڕاڤەکردنی (**هیگل**) بۆ ئەم دیاردەیە ئەوەیە کە لەم ڕەوشەدا ڕوحی مرۆڤی فەشەل دەهێنێ لەگەڵ خودی خۆی لە جیهانە مەوزووعییەکەی کە تێیدا دەگوزەرێنێ))[٣٥]، دیارە شاعیر لەم ڕووەوە توانای خۆی بەدەرخستووە و جوان مەبەستەکەی پێکاوە، هەر بەم هۆیەوە بە بەکارهێنانی ستاتیکا لەزمانی شیعر ئەو ناونیشانەی بەدەق بەخشیوە، کە هەم لەگەڵ دەقەکە و هەم لەگەڵ ناونیشانی سەرەکیی بەرهەمەکە هاوتەریب دەبن.

بێگومان ئەگەر زیاتر بەدەقە شیعرییەکانیشدا قووڵبینەوە، چەندین ناونیشانی دەقی شیعر بەرچاو دەکەون کەوا جێگەی سەرنجن، و گرنگی و بایەخی خۆی دەبێت بۆ گەیاندنی پەیامی شاعیر بە وەرگر، چونکە ((ناونیشان بێجگە لە ئەرکی سەرنجڕاکێشان و ئاماژەکردن بۆ خودی تێکست، خۆیشی وەکو بابەت و وەکو تەوەر لەدوتوێی دەقی ئەدەبیدا بەرجەستە دەبێت و ڕەنگ دەداتەوە، بەوپێیەش پێکهاتەی ناونیشان نیشانەکانی سیمۆتیکای زمانە، بۆیە دەبێ لێکۆڵەر خوێندنەوەی تایبەت بۆ نیشانەکان و چۆنیەتی بەکارهێنانیان بکات، تاوەکو لەڕێگای کردنەوەی ئەو ئاماژ و نیشان گەلە بەرەو شیکردنەوەی تێکستەکە هەنگاو هەڵبگرێت و لەدوا شیکردنەوەشدا دەشێ بگوترێت کە ناونیشان دەبێتە ناسنامەیەك بۆ دەق و ئەو ڕۆڵە بەجێ دەگەیەنێت))[٣٦]، هەروەکو لەم چەند نموونە شیعرییەی خوارەوەدا ڕاستیی ئەو لێکدانەوەیان بۆ دەردەکەوێت:

١. **ئەو دەقانەی بێ ناونیشانێكی دیاریكراون:** له مۆسیقای نامۆییدا، چەند دەقێكی شیعری دەبینرێن، كەوا هیچ ناونیشانێكی دیاریكراویان نییه، تەنها له كەوانەیەكی داخراودا چەند خاڵێكی لەدوای یەكتر دەبینرێت، چونكه لەدەقی تازه و هاوچەرخدا مەرج نییه لەهەموو حاڵەتێكدا ناونیشان ڕستەیەكی ئاسایی و كورت بێت، ‹‹ بەڵكو دوور نییه ناوونیشان نیشانەیەك بێت له نیشانەكانی خاڵبەندی، یان هێمایەكی بواری ئەندازه و بیركاری و كیمیا بێت، یان تەنیا دانانی چەند خاڵێك بێت ››(٣٧)، ئەم بابەتەش لەم دیوانەدا دەدۆزرێتەوه، بۆ نموونه:

(.....)
جەستەم پارچەیەكه له ئازار و
پارچەیەكه له مۆسیقای نامۆیی
گیتارێكه
هەر غوربەت و
هەر فرمێسك و
هەر ناڵه ناڵ و
هەر هەنسك و
هەر هەناسەی غەریبی دەژەنێ. ل. ٢٩

لێرەدا شاعیر بێ ناونیشانێكی دیاریكراو دەقەكەی پێشكەش دەكات، ئەویش بۆ ئەوەی دەروازەیەك بۆ خوێنەر بهێڵێتەوه، تا خوێنەر بكات بەكەسێكی چالاك بەدەوری دەقدا، كاتێك وەرگر تەواوی دەقەكەی پێدەگات، و بەپێی ئەو پەیامەی له سەراپای دەقەكەدا هاتووه ناونیشانێك بۆ دەقەكه دیاریدەكات. شاعیر لەو دەقەدا دەیەوێت لەگەڵ ناونیشانی كۆشیعرەكەیدا بەرامبەر بوەستێت، و بۆ خوێنەری دەقی ڕوون دەكاتەوه، كەوا كەسی قسەكەر سەراپای لەشی ئازاری هەیه، و لەشێوەی ئامێرێكی گیتار دەردەكەوێت، بەڵام ئەو ئامێره ئاوازی غوربەت و ئاوازی فرمێسك و گریان دەژەنێت، واته گیتاری لەشی ئەو تەنها لەگەڵ ئێش و ئازار و نەهامەتی و خەمناكیدا ئاشنایه، و هیچ ئاوازێكی تر پێشكەش ناكات، ئەوەی لەم دەقەدا دەبینرێت بەبێ بوونی ناونیشانێكی دیاریكراو ئەو پەیامه دەگەیەنێت، كەوا كەسی قسەكەر هەست بەخەم و ئازارێكی زۆر دەكات و

بەهۆیەوە لـە گیتارێك دەچـێت کـە تـەنها ماتـەم دەگێڕێـت، و هەریەکـە لەئێمـەی خوێنەریش هەر جۆرە ئازارێك لـە دڵ و دەروونمانـدا هەسـت پێبکـەین، دەتـوانین بەخەیاڵ بیکەین بەناونیشان بۆ دەقەکـە، هـەروەها نموونـەی تـری هاوشـێوە لـەو دیوانە شیعرییەدا دەبینرێت[٣٨].

٢. ئەو دەقانەی ناونیشانەکەی هەمان دێری یەکەمی دەقە شیعرەکەیە:

لەم بەرهەمەدا چەند دەقێکـی شـیعری بەرچـاو دەکـەون، کـەوا ناونیشـانی دەقەکـەیان بریتییـە لـە ڕسـتەیەکی دیـاریکراو، ئـەو ڕسـتەیە لـە دێـری یەکـەمی دەقەکەدا دووبارە دەبێتـەوە، ئـەوەش جۆرێك تایبەتمەنـدی و مۆسـیقا و ئاوازێـك بەشیعرەکە دەبەخشێت:

(تا چاو بڕکا خۆشم دەوێی)

تا چاو بڕکا خۆشم دەوێی

ئەی شا کچی چاو پەلکە گیا، ل. ١٩

لـەم دەقـەدا شـاعیر ڕووی قسـەی کردۆتـەوە کەسـێکی خۆشەویسـتی، دەیەوێت خۆشەویسـتیی خـۆی بـۆ دەربڕێـت، لـە ناونیشـانی دەقەکـەوە لـە ڕێـی ڕستەیەك ڕادەی خۆشەویستییەکەی دەخاتەب ەرچاو کەبریتییە له (تـا چـاو بڕکـا خۆشم دەوێی)، لەم دەربڕینەوە ئاشکرای دەکات خۆشەویستییەکەی تـا سـنووری توانای بینینی چاوەکانی پەرە دەسێنێت، هەمان ڕستەی ناونیشان لـەنیوە دێـری یەکەمدا دووبارە دەبێتـەوە، ئـەوەش سـتاتیکایەکی جـوانتر بەشـێواز و مۆسـیقای دەق دەبەخشـێت، نموونـەی تـر لـەم سـتاتیکایە لەدرێـژەی دیوانەکـەدا بـەدی دەکرێت[٣٩]، سەبارەت بەمۆسیقای شیعریش ئەوا دواتر زیاتر لەبارەیەوە دەدوێین.

٣. ئەو ناونیشانانەی کە لەگەڵ بابەتی دەقەکەدا دەگونجێن:

لەو دیوانەدا چەند دەقێك هەن، کەوا شاعیر ناونیشـانێکی تایبـەتی پێـداون، ئەو ناونیشانە لەگەڵ ئـەو بابـەت و ناوەڕۆکـە گونجـاوە کـەوا دەقەکـە بەخۆیـەوە دەبینێـت، بـۆ نموونـە لـەژێر ناونیشـانی (**بـووك و زاوا**) دەقێکـی شـیعر بەرچـاو دەکەوێت:

کاتێ دوو ڕووبار پێکدەگەن،
لە حەژمەتی ڕێی غوربەتا
باوەش بەیەکتری دەکەن،
تێر یەکتری دەمژن و تێر ماچ دەکەن،
کەف و کوڵ و زووخاو و خوێن تێکەڵ دەکەن. ل. ١٠٨

لەم دەقەدا شاعیر وێنەی دوو ڕووبار دەکێشێت، ئەم جۆرە وێنەکردنە لە شیعری کوردیدا شتێکی تازە و نامۆیە، هەروەکو **لەتیف هەڵمەت** لەپێشەکی مۆسیقای نامۆییدا لەبارەی ئەم حاڵەتانەوە دەڵێت: ((بەلای منەوە گرنگترین خەسڵەتی شیعر خەیاڵ بەرینی و دروستکردنی وێنە بە وشە و دۆزینەوەی بابەتگەلێکە کە شاعیرانی دی نەیاندۆزیوەتەوە... و لەم ڕوانگەیەوە کاك (هاوژین صلیوە) شیعریەتی داوە بەزۆربەی کەرەستە و بوونەوەری پەراوێزخراو شتە ون و گومناوەکان و بابەتە نادیارەکانی گەردوون و سروشت و لەگەڵ شیعریدا بەجۆرێکی شێوەکاری بیرو مەبەستەکانی خۆی دەربڕیوە.. و لەهەندێ شیعریشدا کامیرای پێیە و وێنەی بابەتەکان دەگرێ و بەڕتووشکارییەکی ئەوتۆ و جیاوازەوە دەیانخاتە ڕوو، کە لە وێنەی شتە گیراوەکە ناچێت و وەکو شتێکی نوێ دێتە کایەوە))[(٤٠)]، وەك لەم دەقەدا دەبینرێت، شاعیر شێوەی دوو ڕووبارمان بۆ دەکێشێت، ئەو دوو ڕووبارە لەشێوەی دوو کەس لە دوو ڕەگەزی جیاواز پیشاندراون، کە لەکاتی سەرەتای هاوسەرگیریدان، لەم حاڵەتەدا کە بەیەکەوە بەبووك و زاوا دەناسرێن، ئەو دوو ڕووبارەش لێرەدا کۆمەڵێك خاسیەتی بووك و زاوایان پێدراوە، وەك لەدێری یەکەمدا دەبینرێت، کەوا دوو ڕووبارەکە باوەش بەیەکدا دەکەن لەبەرئەوەی لەدوورەوە هاتوونەوە و دووبارە بەیەکگەیشتوون، ئەم هەڵوێستە هاوشێوەیە لەگەڵ ڕەفتاری بووك و زاواکان، لەدێری دواتردا ڕووبارەکان یەکتری دەمژن و یەکتری ماچ دەکەن، ئەمەش لای خوێنەر ئاشکرایە، کەوا هەمان کردەی سێکسییە، کەوا بووك و زاواکان بەرامبەری یەکتری دەینوێنن، لەدوا دێری نموونە شیعرییەکەشدا، دوو ڕووبارەکە بەخوێن تێکەڵ دەبن، ئەوەش هاوشێوەی ئەو جووتبوونەیە کەوا لەنێوان هاوسەرەکاندا دێتە کایەوە، هەروەك چۆن دوو هاوسەرەکە کەفوکوڵەکەیان دادەمرکێتەوە، دوو ڕووبارەکەش بەم

شێوەیە ئاوێتەی یەکتر دەبن و بەباران گەورەتر دەبن، چونکە دووبارە تێکەڵ بوون، ئەوەش هێمایە بۆ خۆشەویستییەکی پاك، وەك دەگوترێت لە یاسای خۆشەویستیدا ١+١=١ بەپێچەوانەی هەموو کۆکردنەوەیەکی تر، کەواتە شاعیر سەرکەوتوو بووە لەناونانی دەقەکەی، چونکە کۆمەڵێك خاڵی هاوبەش لەنێوان دوو رووبارەکە و بووك و زاوادا دەبینرێن، هەمان شێوە لەدەقێکی تردا بەناونیشانی (بیرکاری) دا، کەوا هەمان شێوەی ناونیشانی تێدا پەیرەو کراوە و هەمان هاوکێشەی بیرکاریش لەخۆ دەگرێت :

گوڵ+هەنگ= شیری زەرد

گیا+مانگا= هەنگوینی سپی

خۆر+مانگ= شەو بە ڕۆژ

٢+٢=٤

من+یار=١ ل. ١٣٠

لەم نموونەیەدا ناونیشان زاراوەیەکە کە پەیوەستە بەو بابەتەی کە لەتێکڕای دەقەکەدا هاتووە، و کۆمەڵێك هاوکێشەی بیرکاری بەدوایەکدا ڕیز کراون کەوا هەر ناونیشانێکی وەك (بیرکاری) لە دەقێکی لەم شێوە دەوەشێتەوە، لەهەریەك لەنیوە دێرەکانی ئەم کۆپلە شیعرەدا هاوکێشەیەکی بیرکاری بەرچاو دەکەوێت، لەنیوە دێری یەکەمدا گوڵ و هەنگ بەیەکەوە کۆدەکرێنەوە و هەنگوینێکی زەرد دروستدەکەن، بەڵام لەنیوە دێری دووەمدا گیا و مانگا پێکەوە کۆبکرێنەوە شیر بەرهەم دەهێنن، ئەم شیرە لە بنەڕەتدا سپییە، بەڵام لەنێوان نیوەدێری یەکەم و دووەمدا جێگۆڕکێیەك ئەنجامدراوە و لە یەکەمدا شیری زەرد و لەدووەمدا هەنگوینی سپی بەپێچەوانەی ڕەنگی ڕاستەقینەی خۆیان خراونەتە ڕوو، ئەو جێگۆڕکییەش تەنها بریتییە لە ستاتیکایەکی تری زمانی شیعری کە بەم هونەرکارییانەوە بنیاتنراوە، لەنیوەدێری سێیەمدا خۆر و مانگ بەیەکەوە دیاردەیەکی هاوبەشییان لێ پێکهاتووە، کە بە شەوبەڕۆژ ناونراوە، شەوبەڕۆژ وەك زاراوەیەك واتای شەو و ڕۆژ بەیەکەوە دەگەیەنێت، و دەرکەوتنی ئەو زاراوایە ستاتیکایەکی تری زمانی شیعرییە، نیوەدێری دواتریش هاوکێشەیەکی ئاسایی بیرکارییە و دوو لەگەڵ دوو دەبێتە چوار، بەڵام لەهەموو ئەوانە گرنگتر ئەو

هاوکێشەیەیە کە لەدوا نیوەدێردا دەبینرێت، شاعیر وای پیشاندەدات کەوا شاعیر لەگەڵ یار کۆبکرێتەوە، ئەوا هەرچەندە یەك لەگەڵ یەکی تردا کۆدەکرێتەوە، بەڵام بەپێچەوانەی هەموو یاسا بیرکارییەکان ئەم کۆکردنەوەیەی یەك و یەك لە (ئەو + یار) دا نابێت بە دوو، بەڵکو لەئەنجامی خۆشەویستیدا ئەوەندە ئاوێتەی یەکتر دەبن، لەبری ئەوەی دوو کەس دەربکەن ئەوا هەردووکیان دەبن بەیەك کەس، ئەو لێکدانەوەیە لەزمانی ڕۆژانەدا دیاردەیەکی نائاساییە، بەڵام بۆ بەدەستهێنانی ستاتیکایەك بە زمانی شیعری لێهاتوویی شاعیر دەردەخات.

هەروەها لەدەقێکی تردا و بەناونیشانی (هەناسە شیعر)، چەند کۆپلەیەکی کورت لەژێر ئەو ناونیشانەدا کۆکراونەتەوە، هەروەکو دەڵێت:

١- باڵەکانی پەپوولە
بەشیلەی گوڵ تاتۆ کراون
بۆیە هێند ناسك و شیرینن.
٢- خۆرەتاو عیشقی سێبەرە
لەهەرکوێ بێ لەتەنیشتی ئامادەیە و
ڕوومەتی یەکتر ماچ دەکەن.
٣- هەنگ نابەڵەدە لە سێکس،
ژیانی هەنگوینی بەفلسێك. ل. ١٦٨

ئەم دەقە شیعرە لەبنەڕەتدا بریتییە لە شانزدە کۆپلەی لەم شێوەیە و تەنها سێ کۆپلەی لێ خراوەتە بەرچاو، هەریەك لەم کۆپلانە بەتەنها وێنەیەك پێکدەهێنن، کە لەڕووی واتاییەوە هیچ کەموکورتییەکی تێدا نابینرێت، بەڵام لەبەرئەوەی هەریەك لە کۆپلەکان بەتەنها واتایەکی تەواو دەدات بەدەستەوە، بۆیە شاعیر هەریەکەیان بەهەناسەیەك ناودەبات ، دیارە لەهەڵبژاردنی ئەم ناونیشانەشدا سەرکەوتوو بووە، چونکە ناونیشانێکی گونجاوە بۆ ئەو کۆپلە شیعرە کورتانەی کەوا لەشێوەی هەناسە وەرگرتنێك دەردەکەون، و ناونیشانی لەم شێوەیەش تازە و دەگمەنە[41]، بۆیە ئەمەش بەستاتیکایەکی تری زمانی شیعری ئەژمار دەکرێت، و نموونەی تریش لەم شێوەیە لە دیوانەکەدا بەدی دەکرێت[42].

٤. **ئەو ناونیشانانەی کە تەنها بریتین لە یەك وشە** : لە دیوانی مۆسیقای نامۆییدا چەند دەقێکی شیعری بەرچاو دەکەون، کەوا ناونیشانەکانیان تەنها لەیەك وشە پێکهاتووە، هەمان وشەش لە سەرەتای دێری یەکەمی ئەو دەقە شیعرییە دووبارە دەبێتەوە، ئەمەش ئاواز و مۆسیقاییەکی جوان و دەگمەن بەدەقەکە دەبەخشێت، بۆ نموونە :

(ئەم...)

ئەم دار خۆخە

کچە ڕەشئەسمەرێکی هەرزەکاری جوانە،

ئەوەتانێ هەزارەها مەمکی تورت و ناسکی

لەژێر ستیانی گەڵاجاڕ حەشارداوە.

ئەم دار هەنارە چەند جوانە،

ئەوەتانێ هەزار لێوی سووری گرتووە.

ئەم دار سێوە چەند عاشق و میهرەبانە

ئەوەتانێ سەدان دڵی سوور و عاشق

کردوویانە بەهێلانە. ل. ٢١

ناونیشانی ئەم دەقە شیعرە وەك دەبینرێت، تەنها بریتییە لە یەك ئامرازی ئاماژە بۆ نزیك ئەویش بریتییە لە (ئەم)، بەڵام بەدوای ئامرازەکە چەند خاڵێکی بەدوای یەکدا هاتوو ڕیزکراون، ئەویش وەك نیشانەیەك بۆ ئەوەی کەوا ڕستەیەکە و تەواو دەکرێت، لە سەرەتای دەقە شیعرەکەشدا، ئەم ئامرازە دووبارە دەبێتەوە و ڕستەیەکی تەواو پێکدەهێنێت، کەوا بریتییە لە وەسفکردنی درەختی خۆخ، کەوا بەکچە ئەسمەرێك دەچوێنرێت، بەهەمان شێوە لەنیوە دێرەکانی پێنجەم و حەوتەم و دواتریش هەمان ئامرازی ئاماژەکردن کەوتۆتە پێش وەسفکردنی درەختەکانی دارهەنار و دارسێو و هەریەکەیان وێنەیەکی شیعری جوانی پێکهێناوە، کەوا هەموویان هەر بەئامرازی (ئەم) دەستپێدەکەن و بەهەمان شێوەی ناونیشانەکە دووبارە دەبێتەوە، ئەم نموونەیە تاکە نموونەی ئەم جۆرە ناونیشانە نییە لە دیوانەکەدا، بەڵکو چەند نموونەیەکی هاوشێوە دەبینرێت[٤٣].

٥. ئەو ناونیشانانەی ڕەهەندێکی فەلسەفییان هەیە:

فەلسەفە وەك زاراوەیەك بریتییە لە پرسیارکردن لەبارەی ژیانەوە، ((فەلسەفە وەك چالاکییەکی عەقڵی بریتییە لە تێڕامان و بیرکردنەوە لە کۆی ئەو شتانەی کە ئێمە ڕووبەڕوویان دەبینەوە، یان لە تەکیاندا دەرگیرین، بە لەبەرچاوگرتنی یاخود چاو بڕین لە زانینی دوا هۆکانیان))[٤٤]، شاعیر لەم بەرهەمەیدا چەند دەقێکی دیاریکراوی هەیە، کە دەکەوێتە قاڵبی فەلسەفەوە، و ناونیشانی دەقیش هەر پەیوەستە بەم بوارە، بۆ نموونە:

(دووالیزم)

ئاسمان پێدەشتێکی بەرینە،
خۆرەتاو کانیاوێکی ڕوونە،
هەورەکان چیا و گردۆڵکەن
ئەستێرەکانیش کەو و سوێسکەن.
زەوی ئاسمانێکی بەرینە،
چیاکان هەور و هێڵن،
کانییەکان مانگە شەون،
پەلەوەر و ئاژەڵەکان
ئەستێرەی درەوشاوەی تێکەڵن.

**

ئەمشەو پرسەی ئەپۆلۆ بوو لە ماڵەکەم،
چی شیعر بوو وەکو فوارە دەڕژا
بۆ مەرگی ئەو. ل. ٣٠

هەروەك گوترا، ناونیشانی گرنگی خۆی هەیە، و((ڕەخنەی ئەدەبیی هاوچەرخ، لەژێر کاریگەریی لێکۆڵینەوەکانی زمانناسیی دەق و سیمبۆلۆژیادا گرنگی بە بونیاد و پێکهاتەی خودی ناوونیشان و چۆنێتی پێوەندیی بەدەقەکەیەوە داوە و ناوونیشانی وەکو ڕەگەزێکی سەربەخۆی پێکهاتەی بونیادی هونەری دەق لەقەڵەم داوە))[٤٥]، شاعیر هەوڵی داوە ئەم گرنگییە بەناونیشان ببەخشێت، بۆیە ناونیشانێك هەڵدەبژێرێت کە لەگەڵ دەقەکەیدا زیاتر سەرنجی

خوێنەر بۆ خۆی کێش بکات، ناونیشانی ئەو دەقە شیعرە لە زاراوەیەکی فەلسەفییەوە وەرگیراوە، ((دووالیزم ، الثنائیة، Dualism))[٤٦]، بەواتای دوو جەمسەر، دووانە، ئەم دەقە شیعرەش لە دوو کۆپلەی جیا پێکهاتووە، هەردوو کۆپلەکە تەواوکەری یەکترن، بۆیە شاعیر زاراوەیەکی فەلسەفیی گونجاوی بۆ دەقە شیعرەکە هەڵبژاردووە، سەرەڕای ئەوەش ئەپۆلۆ لە بیر و هزری یۆنانیی کۆندا خواوەندی شیعر بووە، ئەو خواوەندەی ئیلهام بەشاعیر دەبەخشێت، بەڵام لەم دەقەدا ئەپۆلۆ لەبری ئەوەی ئیلهام ببەخشێت خۆی مردووە، ئەوەش لایەنێکی تری دووالیزمییە کە زمانی شیعرەکەی جوانتر کردووە.

لە پێناسەی فەلسەفەدا دەگوترێت، فەلسەفە بریتییە لە((تێڕامان لە واقیعی بنەڕەتی شتەکان، شتەکان بۆ هەن، لەکوێوە دێن؟ بۆ؟ ژیان مانای چی و بۆ و چۆن؟ فەلسەفە مەعریفەیەکی باڵایە، کە لەڕێگەوەی ئێمەی مرۆڤ موجازەفەی ئەوە دەکەین بەقووڵایی شتەکاندا، ڕەگ و ڕیشەی شتەکاندا شۆڕبینەوە و لەڕێگای مەشق پێکردنی عەقڵەوە، بۆ زانینی سروشتی واقیع))[٤٧]، شاعیر لە دەقێکی شیعرییدا هەمان پرسیار سەبارەت بە بوون دەکات:

(پرسیار ؟)

ئەی خوایە ئەو پەرداخە ئاوەی دەیخۆینەوە،

دەبێ چەند جار گەشتی کردبێ ؟

چەند ماسی و بۆق خواردبێتیانەوە ؟

چەند جار بووبێتە میزی حوشتر ؟

چەند جار بووە بە تەرزە و کڕێوە و بەفر و باران ؟

چەند ڕووبار و دەریاچەی زل زلی بینیوە ؟ ل. ٤٧

دیارە ئەو لێکدانەوانەی لە دڵ و دەروونی شاعیردا هەن و ئارەزووی وەڵام وەرگرتنیان دەکات پرسیارگەلێکی فەلسەفین، بۆیە دەستنیشانکردنی (پرسیار؟) وەك ناونیشان بۆ دەقەکە ستاتیکایەکی تری زمانی شیعرییە کەوا شاعیر دەیخاتە بەرچاوی ئێمەی خوێنەر، هەروەها لە دەقێکی شیعری تریشدا هەمان بابەتی فەلسەفی بەرچاو دەکەوێت، بەڵام لە ڕووی ناونیشانەوە ناکەوێتە ژێر ئەم تەوەرەی باسەکەمان بۆیە بەپێویستمان نەزانی بیخەینە بەرچاو[٤٨].

دووەم- مۆسیقای ناوەوە:

یەکێك لە بنەما سەرەکییەکانی دروستبوونی شیعر، بریتییە لە بوونی ئەو کێش و مۆسیقایەی لە شیعردا هەیە و لە پەخشاندا نییە، ((پێوەندیی نێوان ئاواز و هۆنراوە، یەکێك بووە لە تێڕوانینە ڕەخنەییە دێرینەکان و کەم و زۆر لە بەرهەمی ڕەخنەگراندا ڕەنگی داوەتەوە. دیارترین هۆی ئەم گرنگی پێدانەش لەوەدا بووە کە هەردووکیان سەربەو چەشنە هونەرەن کە بەهونەرە دەنگییەکان ناودەبرێن، تەنانەت لەگەڵ پێناسەکردنی ئاوازدا، دەستنیشانی چەمکە وێژەییەکەش دەکرێت و بەو نەغمانەی دادەنێن کە ئەدیبان و بەتایبەتی شاعیران لە هۆنراوەکانیاندا پێکیدەهێنن و دەیکەنە ڕەگەزێکی سەرەکیی بنیاتی بەرهەمەکانیان و شاکاری هونەری پێ ئەنجام دەدەن))[٤٩]، ئاواز و مۆسیقای دەرەوەی شیعر زیاتر لەگەڵ شیعری کلاسیکی کوردی و ئەو شیعرانەی لەسەر کێشی عەرووزی نووسراون دەردەکەون، بەڵام لەشیعری هاوچەرخدا زیاتر مۆسیقای ناوەوە ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت، ((زاراوەی مۆسیقای ناوەوە زاراوەیەکی نوێیە لە بواری ڕەخنە و لێکۆڵینەوە شێوازییەکاندا و لە کتێب و سەرچاوە کۆنەکان بەرچاو ناکەوێت، لەگەڵ ئەوەی زۆر لەبارەشیەوە نووسراوە، تا ئێستا نەتوانراوە، وەکو چەمکێکی دیاریکراو دەستنیشان بکرێ، وەکو پێناسەش مۆسیقایەکی شاراوە و نادیارە، لەئەنجامی هەڵبژاردنی ئەو وشانە پەیدا دەبێت، کە شاعیر بەکاریان دێنێت لە داڕشتنی دەقەکە، و ئەو ڕێکەوتن و گونجانەی لەنێوان پیت و وشە هەڵبژێردراوەکاندا هەیە، کەواتە مۆسیقای ناوەوە لەئەنجامی چنینی دەقی ئەدەبی هەڵدەقوڵێ، چۆن شاعیر ئەو وشە و ڕستانە لەتەك یەك ڕیز دەکات و بەکاریان دێنێت، ئەمەش لەنووسەرێکەوە بۆ نووسەرێکی تر دەگۆڕێت و هەرکەسەو بەپێی شێوازی خۆی مامەڵە لەگەڵ ئەو کەرەستانە دەکات...))[٥٠]، لەم بەرهەمە شیعرەدا چەند لایەنێکی ستاتیکی لە مۆسیقای ناوەوە بەدی دەکەین، بەڵام ئەم مۆسیقایە بەهۆی چەند هونەرێکەوە دروستدەبێت، کە بریتین لە (کەرتکردن، ڕەگەزدۆزی، دووبارەکردنەوە) بۆیە بەپێی ئەم هونەرانە بابەتەکەمان شیدەکەینەوە:

١. **كەرتكردن:** كەرتكردن هونەرێكی ڕەوانبێژییە، و بریتییە لە پارچەكردنی وشەكان بۆ چەند پیتێك و دەركەوتنی پیتەكان بەدوای یەكتریدا، شاعیر لە نموونەی ئەم هونەرەدا لەدەقێكدا بەناونیشانی (وەرە گیانە...) دا دەڵێ:

وەرە بۆ لام،
بۆ نێو دڵم،
بۆ
نێو
دڵم.
ب
ۆ
ن
ێ
و
د
ڵ

م.   ل. ٢٦، ٢٧

وەك دیارە لەم كۆپلەیەدا، شاعیر لە سەرەتادا دەستەواژەی (بۆ نێو دڵم) بەسەریەكەوە پیشاندەدات، دواتر هەمان دەستەواژە بەشێوەی كەرتكراوەیی ڕیز دەكات، كە لە خوێندنەوەدا مۆسیقایەكی تایبەتی بەشیعرەكە بەخشیوە، و ئەو مۆسیقایە لایەنێكی تری ستاتیكای زمانی شیعری پێكدەهێنێت.

٢.**ڕەگەزدۆزی:** ئەمەشیان هونەرێكی ترە كە ڕۆڵێكی گرنگ دەبینێت بۆ دروستبوونی مۆسیقای ناوەوەی شیعر، و بەشێوەیەكی سەرەكی بەسەر دوو جۆردا دابەش دەكرێت:-

أ. **ڕەگەزدۆزیی تەواو:** جۆرێكی ڕەگەزدۆزییە، ((بریتییە لە بوونی دوو وشە، لەشێوەدا وەك یەك و لە واتادا جیاوازبن. ئەمەش جوانییەكی گەورە و چێژێكی خۆش بەخوێنەر و پێش ئەو بەشاعیریش دەبەخشێت، چونكە هەستی كردووە فەرهەنگی وشەكانی دەوڵەمەندە...))[٥١]، هەروەكو لە دەقە شیعری (شیعرێكی بونیادگەری) دا دەبینرێت:

قورگی وشك بوو لەتێنان،
سكی دەكوشێ بۆ لەتێ نان ،
فەقیر نازانێ لە تێ نان ؟!
ئاخ لەتێنان، ئاخ لەتێ نان، ئاخ لە ت ێ ن ا ن. ل. ١٠٣

لەم كۆپلەیەدا زیاتر لە جارێك زاراوەی (لەتێنان) دووبارە بۆتەوە. ئەم سێ وشەیە هەموویان هاوشێوەن لە پێكهاتەدا، هەرچەندە شێوازی نووسینەكەشیان جیایە، بەڵام هەریەكەیان واتایەكی جیاواز لەوەی تر دەبەخشێت، لەڕستەی (قورگی وشك بوو لەتێنان)دا، (لەتێنان) بەشێوەزاری ناوچەی هەولێر و كۆیە، بە واتای (لە تێنووان) دێت، هەروەكو لەواتای ڕستەكە بەسەریەكەوە زیاتر ڕوون دەبێتەوە، واتە شاعیر تێنووی ئاوە و بەهۆیەوە قورگی وشك بووە، لە ڕستەی دووەمدا (سكی دەكوشێ بۆ لەتێ نان)، (لەتێ + نان) بەواتای یەك پارچە نان دێت، واتەی ڕستەكە ڕوونە، لە ڕستەی سێیەمدا (فەقیر نازانێ لەتێنان)، هەمان وشەی لێكدراوی پێشوو، بەڵام بەواتایەكی جیاوازتر لە دووانەكەی تر دەبینرێت، لێرەدا (لەتێ نان) بەواتای كردەی سێكسی دێت، واتە ئەوانەی هەژارن تەنانەت نازانن چێژ لە سێكسیش ببینن، بەم شێوەیە ئەو وشە لێكدراوە لە هەر جارێكدا واتایەكی جیاواز دەبەخشێت، بەڵام هەموویان هەمان داڕشتنیان هەیە، ئەوەش ڕەگەزدۆزیی تەواو پێكدەهێنێت، كەوا بەهۆیەوە مۆسیقای ناوەوەی دەقەكەی جوانتر كردووە، ئەوەش لێهاتوویی شاعیر دەردەخات لە بەدەستهێنانی لایەنێكی تری ئێستاتییكی زمانی شیعری.

ب. **ڕەگەزدۆزیی ناتەواو:** ئەمەشیان جۆرێكی ڕەگەزدۆزییە، و((بریتییە لە بوونی دوو وشە، كە یەك، یان زیاتر لە مەرجێكی ڕەگەزدۆزیی تەواو لە دەست دەدات، واتە بەشێكی گرنگی ڕەگەزدۆزییە، لە دوو وشە پێكدێت، كە تا ڕادەیەك لێكچوون لە نێوانیاندا هەیە، بەڵام لێكچوونەكە تەواو نییە، لە واتاشدا هەردوو وشەكان لە یەكتری جیاوازن و هەریەكەو واتای سەربەخۆی خۆی هەیە))[٥٢]، هەروەكو لە دەقە شیعری (وەرزەكان) دا دەبینرێت:

فرۆژگای کەمالیات وەرزی بەهارە
پڕ لە گوڵی ڕەنگاوڕەنگی شووشە عەترە،
پڕ لە سوراووی خونچەی گوڵ،
پڕ لە ئاوێنەی جۆگەلەی ئاو
پڕ لە کوللەی نینۆك بڕ،
پڕ لە شانەی مارەزیوە و
تۆقەی پەپوولە،
پڕ لە هەوری گەواڵەی
ڕێژنە بارانی نیگای کچی شۆخ،
پڕە لە خۆرەتاوی جوانی، پڕە لە ڕەنگی تێر و تۆخ، ل. ١١٦

لەدوا دێری ئەم نموونە شیعرییەدا، هەردوو وشەی (شۆخ، تۆخ) بەرچاو دەکەون، ئەم دوو وشەیە هەریەکەیان لە سێ دەنگ پێکهاتوون، لەم سێ دەنگەدا دووانیان لەهەردوو وشەدا دووبارە دەبنەوە، تەنها دەنگی یەکەم لە وشەی یەکەمدا بریتییە لە (ت) و لە وشەی دووەمدا بووە بە(ش)، ئەم جیاوازییە بچووکە دوو وشەکە دەکات بە ڕەگەزدۆزیی ناتەواو، و بەهۆیەوە مۆسیقایەکی جوانتر و ستاتیکایەکی تر بەزمانی شیعریی ئەم دەقەوە دەردەکەوێت.

٣. **دووبارەکردنەوە:** هونەرێکی تر کە دەبێتە هۆی هاتنەکایەی مۆسیقای ناوەوە و هۆکارێکە بۆ دروستبوونی ستاتیکای زمانی شیعری، بریتییە لە دووبارەکردنەوە، ((دووبارەکردنەوە شێوازێکی ئەدەبییە، لەناو شیعردا بوونی زۆرە، کاردانەوەیەکی ڕاستەوخۆ و زۆر بەهێزی هەیە لەسەر مۆسیقای ناوەوەی شیعر، چونکە شاعیر لە ئەنجامی ئەم دووبارەکردنەوانە جۆرە ئاواز و ئاهەنگێکی تایبەتی بۆ شیعرەکەی دەستەبەر دەکات. زۆربەی ئەو بنەمایانەی بەشداری لەدروستبوونی مۆسیقای دەرەوە و ناوەوەی شیعردا دەکەن بەشێوەیەکی گشتی پشت بە بنەمای دووبارە بوونەوە دەبەستن...))[٥٣]، ئەم هونەرە لایەنێکی تر لە ستاتیکای زمانی شیعری ئەو دەقانە پێکدەهێنێت، چونکە((دووبارەکردنەوە تەکنیکێکی هونەری بەرزە، هێز و توانا بەشیعر دەدات و ڕێنموونی دەکات بۆ دامەزراندنی وزەیەکی دەنگی هێمادار کە لەخزمەتی شیعرەکەیدا دابێت. بۆیە

پێویستە لەسەر شاعیر کە زۆر بە لێهاتوویی مامەڵە لەگەڵ دووبارەکردنەوەی دەنگ و وشە و گرێ و دەستەواژەکاندا بکات و بە شێوەیەکی سەرکەوتووانەی وا بەکاریان بهێنێت کە ببێتە سەرچاوەی هەڵقوڵانی تام و چێژێکی بەهێزو ورووژێنەر بۆ خوێنەر و بیخاتە ناو چوارچێوەی هێزێکی موگناتیسی و سەرنجی بۆلای خۆی ڕابکێشێ))[٥٤]، لە دیوانی مۆسیقای نامۆییدا زۆرجار شاعیر پەنای بردۆتە بەر بەکارهێنانی ئەم هونەرە، بۆ نموونە لە دووبارەکردنەوەی ڕستەدا دەشێت بگەڕێینەوە بۆ نموونەیەکی شیعری بەناونیشانی (تا چاو برکا خۆشم دەوێی) وەك لە سەرەتای ئەم لێکۆڵینەوەیەدا دەردەکەوێت، لەوێدا دەبینرێت کە ئەم ڕستەیە لە ناونیشان و نیوەدێڕی یەکەمدا دووبارە کراوەتەوە، و دووبارەکردنەوەکە جوانییەکی بەمۆسیقای ناوەوەی دەقەکە بەخشیوە، هەروەها بۆ نموونەی دووبارەکردنەوەی دەستەواژە دەڕوانینە دەقێکی شیعری بەناونیشانی (من مەسیحیم) :

من مەسیحیم تا ئەو کاتەی
صەلیبەکەی عیسای مەسیح
لەسەر قوبەی تاقە کەنیسەیەکی
جیهانا مابێ.
من مەسیحیم تا ئەو کاتەی
یەك پەیڤی شیرین و جوان
یەك هەڵوێستی بەزەیی و لێبووردەیی
لەجیهانا مابێ. ل. ١٧

وەك دیارە دەستەواژەی (من مەسیحیم) جگە لەوەی ناونیشانی دەق پێکدەهێنێت، لە سەرەتای هەموو کۆپلە شیعرەکاندا دووبارە دەبێتەوە، ئەوە نموونەیەکی ڕوونە بۆ دووبارەکردنەوەی دەستەواژە، کەوا هۆکارێکە بۆ دروستبوونی مۆسیقای ناوەوەی دەق و بەخشینی ستاتیکایەکی جیاواز بەزمانی شیعریی دەقەکە. بۆ دووبارە کردنەوەی وشەش دەشێت ئەم نموونەیەی خوارەوە نموونەیەکی گونجاو بێت:

بەیانییان خۆر خونچە گوڵێکی زەردە
وردە وردە دەکرێتەوە و دەگەشێتەوە و
بۆن و بەرامە و جوانی خۆی دەپرژێنێ،
ئێواران پەڕەپەڕە
بەسەر شان و ملی دەشت و کێوەکاندا هەڵدەوەرێ. ل. ١٧٥

لــە نیــوەدێڕی دووەمــدا وشــەی (وردە) دوو جــار بەدوایەکــدا دووبــارە کراوەتەوە، هەروەها لە نیـوەدێرەی چـوارەمدا دیسـان دووبارەکردنـەوەی وشـەی (پەڕە) دەبینرێت، ئەم دووبارە کردنەوەیەی لەهەردوو شوێندا دەبینرێت، جۆرێـك مۆسـیقای تایبـەتی بـەدێڕە شـیعرەکان بەخشـیوە، کـە ئـەمیش بنەمایـەکی تـری ستاتیکای زمانی شیعری بنیاتناوە[٥٥].

بەشی سێیەم
ستاتیکای ناوەرۆکی شیعر

یەکەم– وێنەی شیعری: پێکهاتەیەکی تـری شـیعر کـەوا بەرێژەیـەکی زۆر پەیوەستە بە توانا و لێهاتوویی شاعیر لە زماندا بریتییە لە وێنەی شیعری، چونکە شیعر بەبێ وێنە دروست نابێـت. ئاشـکرایە ((هـەموومان ڕۆژانـە چـەندین دیـاردە و دیمــەنی جــوان و ســەرنجڕاکێش هەســت پێدەکــەین و وێنــەی ئەمانــە لــە بــیر و هۆشماندا جێگیر دەبێت، بـەڵام شـاعیر هەسـتێکی ناسـکتری هەیـە. بۆیـە توانـای ئــەوەی هەیــە ســوود لــەم دیمەنانــە وەربگرێــت و لەشــێوەی وێنــەی شــیعریدا دەریانببڕێــت. ئەمــە بــووە هــۆی ئــەوەی گرنگــی و بایــەخی وێنــەی شــیعری لەلێکۆڵینەوە ڕەخنـەیی و ئەدەبییەکانـدا ڕۆژبـەڕۆژ بـەرەو هەڵکشـان بچێت))[٥٦]، بەدەربڕینێکی تر لەبارەی وێنەی شـیعرییەوە دەگوترێـت: ((ڕۆژانـە مێشـکی مـرۆڤ چەندین وێنەی تێدا گەڵاڵە دەبێ و زانیاری لەبارەیانـەوە وەردەگـرێ و جاروبارێـك لەکاتی پێویستیدا ئەو جۆرە وێنە هەڵگیراوانە لە هەست و نەستی مرۆڤدا بریسـکە دەداتەوە و مرۆڤی هۆنیار یان نووسەر بە شێوەیەکی جوان و کاریگەر ڕەمزی ئـەو وێنانــە جــارێکی تــر دەخــوڵقێنێ و بەرجەســتەی دەکاتــەوە))[٥٧]. لــەم دیوانــە شــیعرییەدا چــەند نموونەیــەکی وێنــەی شــیعری جــوان و ســەرنجڕاکێش بەرچــاو

دەکەون، کە دەشێت نموونە لەچەند جۆرێکی وێنەی شیعری لەڕووی بنیاتەوە تێدا بدۆزینەوە، هەموو ئەو وێنانەش لەسەر بنەمای ستاتیکایەکی بەهێزی زمانی شیعر بەدیهاتوون:

١. **وێنەی درامی :** لەم جۆرەیاندا شاعیر وێنەیەکی شیعری لەسەر بنەمای دراما پێشکەش بەخوێنەر دەکات، واتە ((وێنەی درامی دەتوانرێ بەوە پێناسە بکرێت کە شانۆگەرییەکی شیعری یا پەخشانییە کە لە ناویا دیالۆگ مەزەندەی هەندێ جۆری جیاوازی ململانێی ئادەمیزادمان بۆ دەکەن. شیعری شانۆیی ڕووناکی دەخاتە سەر گەلێ جۆر لە دژەکان کە لە گەردووندا بڵاون سەرەڕای ئەوەش هەڵدەسێ بەوێنەکێشانی کردەکان وێنە کێشانێکی زیندووی ڕاستەوخۆ، بەڵام کەسەکانمان پێشکەش ناکات تەنیا لەڕێگەی ناڕاستەوخۆوە نەبێت لەدووتوێی جووڵە و کرداردا))[٥٨]، شاعیر دەیەوێت وێنەیەك دەرببڕێت، بەڵام ئەو وێنەیە پشت دەبەستێت بەو ڕەگەزانەی کە دراما پێکدەهێنن، گرنگترین ڕەگەزەکانی دراماش بریتین لە دیالۆگ و مەنەلۆگی ناوەوە، دیالۆگ گفتوگۆی نێوان دوو کەسە و مەنەلۆگی ناوەوەش ئەو ئاخاوتنەیە کە مرۆڤ لەگەڵ خودی خۆی ئەنجامی دەدات، هەر کاتێك بنیاتی شیعرەکە ئەم ڕەگەزانەی تێدا دەربکەوێت ئەو کاتە وێنە شیعرییەکە بە وێنەی درامی ناودەنرێت، لەم دیوانە شیعرەشدا، چەند نموونەیەکی ئەو جۆرەی وێنەی شیعری بەدی دەکرێت، بۆ نموونە لەدەقێکدا کە ناونیشانەکەی هەر بە (شانۆگەری) دەرکەوتووە دەڵێت:

کەنارییەکی هونەرمەند لەسەر پژاڵی درەختێکەوە
وتی : بێزەوقییە کارمامزەکەی جیرانمان
مێردی بە پیرە ئەسپێك کرد !
_ پیرەگایەك سووی بۆوە و وتی :
شانسی هەیە !
_ پیرە مەڕێك وتی نا !
زستانەکەی تووشە و
پیرە ئەسپیش
کادینێکی گەورەی هەیە.

لەم کۆپلەیەدا کە بەشێکی دەقە شیعرەکەیە و چەند بەشێکی تریشی ماوە، سێ کارەکتەر دەردەکەون کەوا دیالۆگ لەنێوانیاندا دەردەکەوێت، ئەو کارەکتەرانەش بریتین لە (کەناری، پیرە گا، پیرە مەڕ)، ئەم دیالۆگە ڕەگەزێکی گرنگی بنیاتی دراما و شانۆیە و بەهۆی بەرجەستەکردنی ئەم ڕەگەزە لەدەقێکی شیعریدا جۆرێك وێنەی شیعری بەدیهاتووە، کە بە وێنەی درامی ناودەبرێت، بەدەستهێنانی ئەو جۆرە وێنەیەش بەخاڵێکی تری ستاتیکی زمانی شیعری دادەنرێت.

٢. **وێنەی چیرۆکی** : چیرۆك بەشێکی تری ئەدەب پێکدەهێنێت، بەڵام زۆرجار هونەرکارییەکی تر لە زمانی شیعریدا دەکرێت و شاعیر ڕەگەزەکانی چیرۆك دەهێنێتە ناو دەقی شیعرییەوە، ئەو کاتە وێنەیەك دروستدەبێت کە بریتییە لە وێنەی چیرۆکی، ((زۆرجار شاعیر ڕووداوێك دەکاتە تەوەری سەرەکیی شیعرەکەی وێنە گشتییەکەی لەسەر ئەو بنچینەیە بنیات دەنێ بەهۆی گێڕانەوەی بەشەکانی ڕووداوەکە و دیالۆگەوە و بە وەسفکردنی دیمەنەکانی وەسفکردنێکی زۆر وردی شوێنی ڕووداو و بارودۆخەکەمان بۆ دەکات بە بەکارهێنانی خەیاڵی بەرزەفڕ لە دووتوێی لێکچواندن و خواستن و بەکەسکردن و بەرجەستەکردن))(٥٩)، ئەو جۆرە وێنەیەش لە مۆسیقای نامۆییدا بەرچاو دەکەوێت، هەروەکو لە دەقێکی شیعرییدا بەناونیشانی (چیرۆکە شیعر) دەڵێت:

دەنکە گەنمێك بەدیل گیرا لەلایەن کۆترێکەوە،
گەلێ ترسا و باش دەیزانی کە
ئەمشەو ڕوحی دەردەچێ،
لە بەختی ئەو کە ئێوارە کۆتر گەڕایەوە هێلانە،
ڕێوییەك پەلاماری دا و پارچە پارچەی کرد
دەنکە گەنم لە سیقلدانی کۆترەکە کەوتە خوارێ،
بۆدوا ڕۆژێ مێرووولەیەك دۆزییەوە و هەڵیگرت و
ویستی بۆ ناو شارەکەی ببا،
کاتێ بەسەر درەختێ کەوت دەنکە گەنم کەوتە خوارێ و
بەنێو خۆڵدا خۆی شاردەوە،
هەر کەباران داباری سەری دەرهێنا بۆ هەتاو و وردە وردە گەشەی کرد. ل. ١٥٧

له خوێندنەوەی ئـەم دەقـە شـیعرییەدا هەسـت بـەبوونی ڕووداوێك دەكـەین كەوا لەشێوەی چیرۆكێكدا، بەڵام لەقاڵبی دەقێكی شـیعریدا خراوەتـە ڕوو، هـەموو ئـەو ڕووداو و بەسـەرهاتانەی بەسـەر دەنكـە گـەنمێك و كـۆتر و ڕێویـدا هـاتوون، هەموویان له چیرۆكدا بەرچاو دەكەون، بەڵام بەهۆی بەكارهێنانی ستاتیكای زمانی شیعری بووه بەهۆی بەرجەستەكردنی ئەم جۆره وێنەیه له دەقێكـی شـیعریدا كـه بەوێنەی چیرۆكه شیعر ناودەبرێت[٦٠].

٣. **وێنەی كاریكاتێری:** ئەم جۆره وێنەیەش جۆرێكی تازه و هاوچەرخە، لەم جۆرەیاندا ((به ڕێگەیەكی ساده تیشك دەخاتـه سـەر كێشـه و خواروخێچییەكانی كۆمـەڵگا بـەبێ ئـەوەی ڕق و كینـه لـەدڵی خـەڵك بچـێنێت زۆر بەنـەرمی خـۆی دەخزێنێتـە دڵـی بینەرانـەوه و مەبەسـتەكەی خـۆی دەپێكێـت زەردەخەنەیـەك بەبینـەر دەدات و كێشەكەشـی بـۆ ڕوون دەكاتـەوه))[٦١]، لـه دیـوانی مۆسـیقای نامۆییدا نموونەی لەم جۆره دەبینرێت، بۆ نموونه:

(كاریكاتێر) :
له كەناری چەمێكەوه
ڕوانینم لكا بەقووڵایی ئاوەكەوه،
كیسەڵێكم بینی دەخشی ،
بەنێو گژو گیای بنەوه،
وامزانی پیرەژنێكه
له دەشت و دۆڵ
وێڵه بەدوای كاردی و كەنگرەوه. ل. ٥٥

لەم كۆپلەیەدا شاعیر وێنەی كیسەڵێك لەكاتی خشیندا دەردەكەوێت، بـەڵام شـاعیر ئـەم كیسـەڵه لەشـێوەی پیرێژنێكـدا دەبینێـت كـەوا بـەدوای گـژوگیادا دەگـەڕێت، ئـەم وێنەكردنـە وێنەیـەكی كاریكاتێرییـە و لایـەنێكی تـری سـتاتیكای زمانــی شـیعری پێكـدەهێنێت، و نموونــەی تــریش لــەم جـۆره لــه دیوانەكـەدا دەبینرێت[٦٢].

٤. **وێنەی شێوەكاری** : بـۆ ئـەوەی زمـانی شـیعری زیـاتر سـتاتیكای پێـوه دیاربێت، هەندێك جار شاعیر وێنەیەكی شیعری لەشـێوەی تابلۆیـەكی شـێوەكاریدا

بنیاتدەنێت، ((شاعیر وا ناسراوە وەك منداڵ هەموو ڕەنگ و شێوەکانی خۆش دەوێت و ئارەزوو دەکات یارییان پێبکات))(٦٣)، لەنموونەی ئەم جۆرە وێنەیەدا دەقێکی شیعری بەناونیشانی (چەپکێکی شیعری شێوەکاری) لەمۆسیقای نامۆییدا دەبینین:

ئەم دار قەیسییە چەند عاشقە،
ئەوەتانێ پۆلێ بولبولی
زەرد و سوور و نارنجی
بەلق و پۆپی خۆیان هەڵواسیوە. ل. ١٠٦

وەك دەبینین لەم کۆپلەیەدا کەوا بەشێکە لە دەقە شیعرەکە، شاعیر دارێکی قەیسی بەعاشق ناودەبات، ئەو لێکچواندنە وێنەی شیعری دروستکردووە، بەڵام جیا لەمەش لەدێرەکانی دواتردا، ئاماژە بەپۆلێ پەپوولەی ڕەنگاوڕەنگ دەکات، ئەمانە ڕەنگیان زەرد و سوور و پرتەقاڵییە، دەرکەوتنی ئەو کۆمەڵە باڵندەیە بەو ڕەنگە جیاوازانە، جۆرێك وێنەی شیعری دەخوڵقێنێت، کە بەشیعری شێوەکاری دەناسرێت، و ئەم وێنەکێشانەش ستاتیکایەکی تری زمانی شیعرییە کە لەم دیوانەدا دەبینرێت.

دووەم_ بەکارهێنانی زاراوەی تایبەت بەتەکنەلۆژیا: ئاشکرایە ئەمڕۆ تەکنەلۆژیا هەموو ژیانی مرۆڤی ئەو سەردەمەی داگیرکردووە، کەم کردە و چالاکی ڕۆژانەمان هەیە پەیوەست نەبێت بە بەرهەمەکانی تەکنەلۆژیاوە، بەو هۆیەوە لەم دیوانە شیعرەدا چەند زاراوەیەکی تایبەت بەتەکنەلۆژیا جێگەی خۆیان دەکەنەوە، و بەهۆیەوە لایەنێکی تری ستاتیکای زمانێکی شیعری دەهێننە کایەوە، بۆ نموونە:

مەسجێکم بۆ هات لەلای یارم
وێنەی گوڵ و دڵێکی سووری ڕازاوە،
کە سەیرم کرد دڵم بۆ دڵەکە لێدا و
تێرتێر بۆنی گوڵەکەم کرد. ل. ١٦٧

لە سەرەتای ئەم کۆپلەیەدا زاراوەی (مەسێج) دەردەکەوێت، کەوا لە بنەڕەتدا زاراوەیەکی ئینگلیزییە و Message بەواتای نامە دێت، لەم سەردەمەی

ئێمەدا بەواتای ئەو نامەیە بەکاردێت کەوا لەڕێگەی مۆبایلەوە لەنێوانماندا ئالۆگۆڕ دەکرێت، بەکارهێنانی ئەم زاراوەیە لەشیعردا جۆرێك لەتازەگەرییە لەزمانی شیعریدا و لەمەوپێش و لای شاعیرانی تر دەرنەکەوتووە، سەرەڕای ئەوەش لەنموونەیەکی تردا دەڵێ:-

زمان ماوسی کۆمپیوتەرێکە،

کلیك لەسەر هەموو شتێك دەکات. ل. ٧٨

ئاشکرایە بەشێك لە بەشە سەرەکییەکانی کۆمپیوتەر بریتین لە (ماوس) و (کلیك)، ماوس لەزمانی ئینگلیزیدا Mouse بەواتای مشك دێت، لەبەرئەوەی ئەو بەشەی کۆمپیوتەر لەشێوەی مشك دەردەکەوێت، بۆیە هەر ئەم زاراوەیەی بۆ بەکاردێت، لەسەر ماوس دوگمەیەك هەیە کەکۆنترۆڵی چالاکییەکانی کۆمپیوتەر دەکات و بە(کلیك Click) ناسراوە، شاعیر ئەو دوو زاراوەیەی هێناوە و لەلێکچواندنێکدا بەرامبەر زمان بەرامبەریان دەکات، ئەو بەکارهێنانە جۆرێکە لە ستاتیکا کەبە زمانی شیعریی ئەو دەقە شیعرەوە دیارە[٦٤].

سێیەم – ئابووریکردن لەزماندا: لەزمانی شیعریدا پێویستە چەند بنەمایەك هەبن تا لەزمانی ئاسایی جیابکرێتەوە، گرنگترینیان ئەوەیە زمانی شیعری زوو خۆی نادات بەدەستەوە، واتە بەپێچەوانەی زمانی ئاسایی، «کاتێك مرۆڤ زمان بەکاردەهێنێت دەیخاتە ژێر یاسای ئابووریی زمان، واتە گەیاندنی زۆرترین زانیاری کە لەتوانادا هەیە بەبەکارهێنانی کەمترین هێز و وزە، ئەو یاسایە پەیوەندیی نێوان مرۆڤ بەزمانەوە ڕێکدەخات، ئەویش بە بەکارهێنانی کەمترین وزەی ماسوولکەیی لەکاتی ئاخاوتندا»[٦٥]، ئەم حاڵەتە بەئابووریکردن لە زماندا ناودەنێین، ئابوری وەك زاراوەیەك بریتییە لە «زاراوەیەکی یۆنانی Ecos بە واتای ماڵ، Nomos ڕێکخستن، واتە ڕێکخستنی ماڵ، وەك زاراوەش ئابووری بەشێکە لە زانستە کۆمەڵایەتییەکان کەوا بایەخ دەدات بە بەرهەم و دابەشکردنی بۆ بەکارهێنان لەئێستا و داهاتوودا لەنێوان ئەندامانی کۆمەڵگادا»[٦٦]، ئابوریکردنیش لە زماندا بەو واتایە دێت، کەوا خاوەنی دەقی ئەدەبی بتوانێت بەکەمترین وشە و دەربڕین زۆرترین ئامانج بپێکێت، بەشێوەیەك کەوا پێویستە وەرگری دەقی ئەدەبی (خوێنەر بێت یان بیستەر)، پێویست ناکات بەئاسانی و بێ بەکارهێنانی

وزه، بەسەرجەم نهێنییەکانی دەقە ئەدەبییەکە بگات، بەڵکو بەپێچەوانەوە جۆرێك وزە پێویستە بۆ تێگەیشتن لەو واتایەی شاعیر دەیەوێت بیگەیەنێت، «زاراوەی ئابووری لەخوێندنی زمانەوانیی هاوچەرخدا زۆر دەردەکەوێت، لای هەندێك لە زمانناسان بریتییە لە بەکارهێنانی وزەی دەربڕین و ماسوولکەیی، کەوا بەتیۆری سانایی ناوی دەبەن، لای هەندێکی تر فراوانتر دەبێت بۆ هەوڵی ماسوولکەیی و هەوڵی هزری، هەر بۆیە چەند زاراوەیەك هەیە کە پەیوەستن بەئابووریکردن بە وشە، کە بریتین لە کرتاندن و لابردن، سووککردن و کورتبڕی»[٦٧]، **هاوژین صلیوەی** شاعیریش لەم بەرهەمەدا هەمان هونەرکاری پەیڕەو دەکات، و کەمترین وشە بۆ دەربڕینی زۆرترین واتا و مەبەست بەکاردەهێنێت، ئەم هونەرکارییەش بەچەند شێوەیەك دیاردەکەوێت، کەوا گرنگترینیان بریتین لە :

١.**کورتبڕی** : یەکێك لەو هونەرانەی ئابووریکردن لەزماندا دێنێتە کایەوە، بریتییە لە هونەری کورتبڕی، « کورتبڕی لە ڕەوانبێژیدا ئەوەیە کە مانای زۆر بە وشەی کەم دەربڕێ. واتە ئەگەر مانا و وشەکان بەرانبەر بکرێن وشەکان لە ماناکە کەمتر بن و تەرازووەکە بەلای ماناکەدا بێ، ئەمەش یا بەهۆی لابردنی هەندێ وشە دەبێ کە لابردنەکەیان کارناکاتە سەر ماناکە، یا بەتایبەتی ـ قصر ـ کردنەوە دەبێ»[٦٨]، یان بەدەربڕینێکی ساکارتر دەگوترێت:«هەر کاتێك وتە و دەربڕینەکە کەمتر بوو بە بەراورد بەو واتایە زۆرەی دەیگەیەنێت، ئەوا کورتبڕییە»[٦٩]، لەم بەرهەمە شیعرییەدا لەچەند شوێنێکدا ئەم هونەرە بەکارهاتووە، دیارترینیان ئەو نموونانەن کەوا لەسەر بنەمای کورتبڕی جۆرێکی بەهێزی هونەری لێکچواندن هاتۆتە کایەوە، کە ئەویش بریتییە لەلێکچواندنی ڕەوان، لێکچواندن هونەرێکە لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی و« هۆیەکە بۆ دەرخستنی خاسیەتێك یان چەند خاسیەتێکی شتێك یان کەسێك و هاوبەشیکردنی لەگەڵ شتێك یان کەسێکی تر، لە ڕێگەی ئەو هاوبەشییەوە وێنەیەکی لێچواندن دێتە بەرهەم کە لە خودی شتەکە خۆی ڕەوانتر و ئاشکراترە »[٧٠]، چەند پێکهاتەیەك بەشداری دەکەن لە دروستبوونی ئەم هونەرەدا کە بەبنەڕەتەکانی لێکچواندن ناودەبرێن، و «بنەڕەتەکانی لێکچواندن چوارن: لێچوو، لەوچوو، ئەوزرای لێکچواندن، ڕووی

لێکچواندن. دوو لایەنەکەی بریتییە لە: لێچوو و لەوچوو، ئەوانە دوو لایەن و دوو بنەڕەتیان پێ دەگوترێت، بەڵام ئامراز و ڕووی لێکچواندن تەنها بنەڕەتن، جیاوازیی نێوانیان ئەوەیە: بەبێ بنەڕەت لێکچواندن دروست دەبێت بەڵکو نەبوونی باشترە لە بوونی، بەڵام بێ دوو لایەنەکە لێچواندن بوونی نابێت ››[٧١]، ئەو جۆرەی کە لێرەدا کورتبڕی دروستکردووە، لەو جۆرەیە کەوا لە چوار بنەڕەتەکەدا دووانیان دەرکەوتوون، ئەوەیان پێی دەگوترێت لێکچواندنی ڕەوان، ‹‹ هەر کاتێك ڕووی لێکچوون کەمتر دەردەکەوێت، ئەوا بۆ تێگەیشتن پێویست بەکاری هزری هەیە و بەم شێوەیە کاریگەرتر دەبێت لەدەروونـدا لەو دەربڕینەی کەوا بەڕوونی دەرکەوتووە،...واتە تەنها دوو لایەنە دەربکەون لە لێکچواندندا››[٧٢]، یان بەدەربڕینێکی تر:‹‹ ئەمەیان لەهەموو جۆرەکانی تر بەهێزترە، تەنها لە لێچوو و لەوچوو، دروست دئەبێ و بەس، ئەوزار و لێکچواندن باسیان ناکرێت، ئەوەش دەبێ کە لەوچوو بکرێتە موزاف و بدرێتە پاڵ لێچوو، وەکو: (بەهەشتی دڵداری، دۆزەخی دووری، داری ئازادی...››[٧٣]، هەروەکو لەدەقی شیعری (تا چاو برکا خۆشم دەوێی) دەبینرێت:

لە نغرۆ بوونەوەی قاقای گریانم

فرمێسکێکت بۆ دەڕێژم

جوانتر بێ لە یاقووتی سووری لێوانت ل. ١٩

لەم نموونەیەدا لێوی شۆخێك بە یاقووتی سوور ناودەبرێت، واتە لێوەکە: لێچووە، یاقووتی سوور: لەوچووە، ڕووی لێچکوون کە سوورییە دەرنەکەوتووە، ئامرازی لێکچواندن دەرنەکەوتووە. ئەم دەرنەکەوتنەی ڕووی لێکچوون و ئامرازی لێکچواندن، بووە بەهۆی دروستبوونی بەهێزترین جۆری لێکچواندن کەوا لێکچواندنی ڕەوانە، ئەو لێکچواندنەش بەهۆی کورتبڕی و بەهۆی لابردنی دوو بنەڕەتی لێکچواندن هاتۆتە کایەوە، هەروەکو کاتێك ڕستەکە بخەینەوە سەر باری ئاسایی خۆی پێویستە بگوترێت (لێوەکانت وەك یاقووت جوانن لە سووریدا)، بەڵام شاعیر بەهۆی کورتبڕی ئابووریکردنی لە زماندا ئەنجامداوە، ئەمەش ستاتیکایە لەزمانی شیعریدا.

له نموونەیەکی شیعری تردا، دیسان کورتبڕی لە دروستبوونی لێکچواندندا دەردەکەوێت، هەروەکو دەڵێ:

ستیانەکانت هێلانەی جووت کۆترن،
جووت کۆتری خڕپن و سپی،
جووت کۆتری دەنووك سوور و سپی خڕپن.
لەسەر دڵەی هێلکەیەکی کۆنەساڵ کڕکەوتوون، ل. ٨٤

لێرەدا شاعیر لەبڕی ئەوەی بەشێوەیەکی سادە و ساکار بڵێ:(مەمکەکانت وەك کۆترن)، لێکچواندنێکی لەجۆری ناوەندی یان ناوەنجی هێناوەتە کایەوە، ((لێکچواندنی ناوەنجی: ئەوەیە کە لەگەڵ لێچوو و لەوچوو یا بەس ئەوزار هاتبێ، یا بەس لێکچوون))(٧٤)، لەم نموونەیەدا (جووتە مەمك: لێچووە، جووتە کۆتر: لەوچووە، ڕووی لێکچوون: خڕپنی و سوورییە، بەڵام ئامرازی لێکچواندن دەرنەکەوتووە)، ئەمەش شتێکی ئاساییە و دەشێت ڕووبدات، چونکە ((ڕووی لێچوون و ئامرازی لێچواندن دەکرێت یەکێکیان یا هەردووکیان لابرێن بەبێ ئەوەی ئەو لابردنە لێچواندنەکە بگۆڕێت و بیکات بەشێوازێکی تر لە شێوازەکانی ڕوونبێژی))(٧٥)، ئەمەش جۆرێك لەکورتبڕی تێدایە، کە بریتییە لە دەرنەکەوتنی ئامرازی لێکچواندن، بەم هۆیەوە ئابووریکردن لە زماندا هاتۆتە کایەوە، کە بەستاتیکا لەزمانی شیعری دادەنرێت، لێرەدا شایانی ئاماژەپێکردنە لەدەقێکی شیعریی شاعیری هاوچەرخ **قوبادی جەلی زادە** وێنەیەکی هاوشێوە دەردەکەوێت، کە لەژێر ناونیشانی (مەمك) دا دەڵێ:-

ئەگەر ستیان
باڵی مەمکی نەکردایە،
هەموو بەیانییەك
لەگەڵ پۆلێ کۆترا هەڵدەفڕی و
ئێوارانیش
دەگەڕایەوە هێلانەی
سینە! (٧٦)

لێرەشدا بەهەمان شێوە، مەمك وەك کۆتر دەرکەوتووە، ئەم لێکچواندنەی مەمك بەکۆتر لای هەردوو شاعیر، بەڵگەی کاریگەربوونی هاوژین صلیوەیە بەقوبادی جەلی زادە، ئەوەش لێهاتوویی ئەو شاعیرە لاوە دەردەخات، کەوا لەتوانایدا هەبووە، وێنەیەکی هاوشێوەی شاعیرێکی نەوەی پێش خۆی بنیات بنێت.

٢. **تاکەدێڕ:** لەم دیوانە شیعرەدا چەند لایەنێك لەئابووریکردن لەزماندا دەبینرێت، یەکێك لەمانە بریتییە لە دەرکەوتنی تاکەدێڕێکی شیعری کەوا ڕستەیەکی تەواو و واتادارە و بەتەنها وێنەیەکی شیعری پێکدەهێنێت، دەرکەوتنی ئەو جۆرە هونەرکارییە تایبەتمەندییەکی تری زمانی شیعری ئەم دیوانە شیعرەیە، بۆ نموونە:

ئاگر باشترین میوەی زستانە ل. ١٣٣

لەم نموونەیەی سەرەوەدا، ئاگر بەمیوەیەك دەچوێنێت کەوا لە وەرزی زستاندا لەهەموو میوەکان باشترینە، دیارە لای هەمووان ئاشکرایە لە وەرزی زستاندا بوونی ئاگر پێویستترە لەخواردنی میوەکان، بۆیە شاعیر ئەو بایەخەی پێداوە و ئەم جۆرە لێکچواندنەی لێ دروست کردووە، ئەو هەموو بیر و مەبەستەش تەنها لەچوارچێوەی یەك ڕستەی سادەی واتادار خراوەتە ڕوو، واتە بەکەمترین وشە و بەپەیڕەوکردنی ئابوورییەکی گونجاو لەزماندا زۆرترین واتا و مەبەست بەخوێنەر دەگەیەنرێت. لە نموونەیەکی تری هاوشێوەدا دەڵێت:

فرمێسك خوێنی سپیی زامی دەروونە. ل. ١٧٦

لەم نموونە شیعرەدا، بەهەمان شێوەی نموونەی پێشوو، لەیەك تاکە دێڕدا کەوا ڕستەیەکی سادە و واتادارە، بەکەمترین وزە زانیارییەکی پڕ و تەواو پەخشکراوە، لێرەدا فرمێسك بەخوێنێکی سپی ناونراوە، واتای نموونەکە بەسەریەکەوە ئەوە دەبەخشێت، کەوا چۆن کاتێك جەستە زامدار دەبێت خوێنی لێ دەتکێت، بەهەمان شێوە ئەو کاتەی دەروونمان زامدارە فرمێسك لەبری خوێن دەڕێژین و ئەو فرمێسکە وەك خوێن دەڕژێت، بەڵام خوێنێکی سپی، وەك دیارە واتا و بیرۆکەیەکی زۆر و تەواو لەیەك تاکەدێڕدا بەرجەستە کراوە، ئەوەش تازەگەرییەکی تری زمانی شیعرییە کەوا لەم دیوانە شیعرەدا دەردەکەوێت.

چـوارەم – دەقئـاوێزان: هـەر لەسـەردەمی فەیلەسـووفانی یۆنـانی کۆنـدا، ئـەفلاتوون و ئەرەسـتۆ، و دوای ئـەوانیش خـەڵکی تـر، بایـەخیان بەکاریگـەری و لاسـاییکردنەوە داوە و شـرۆڤەی جیاجیایـان بـۆ کـردووە، زۆرجـاریش ئـەو کاریگەرییەی شاعیرێك بەسەر ئەوی تردا لـە شـێوەی دەقئاوێزانـدا دەردەکـەوێت، ((دەقئاوێزان لە ساکارترین پێناسـەدا ئەوەیـە کـە دەقێکـی ئـەدەبی چـەند دەقـی پـێش خـۆی لـە شـێوەی وەرگـرتن و تێهەڵکێشـکردن و تـەلمیح و ئامـاژە لـەخۆ دەگرێت ئەمانەش لەگەڵ باگراونـدی دانـەر و دەقـە ڕەسـەنەکەیدا تێکـەڵ دەبـن و پێکەوە دەقێکی تازە بەرهەم دێنن))[77]، جێگەی ئاماژەپێکردنە کەوا دەقئـاوێزان هونەرێکـە و پێویسـتە لەبابـەتی دزی ئـەدەبی جیـا بکرێتـەوە، ((دزینـی ئـەدەبی گواسـتنەوەیەکی وشـە و فکـرە و وتـەی کەسـانی دیکەیـە، بـەڵام دەقئـاوێزان لەباوەشـگرتن و بەیەکداچـوونە لـەنێوان دەقەکانـدا و ڕێگرتنەبـەری گواسـتنەوەی وتەی کەسانی دیکە. دزینی ئـەدەبی کارێکـە بـەدەرە لـە چـەمکی ئاکـار، چـونکە خۆی لە دزینی بەرهـەمی کەسـانی دیکـەدا دەبینێتـەوە، بـەڵام دەقئـاوێزان پشـت بەدەقەکانی دیکە دەبەستێت وەك پاڵپشتێك وتەکانی تێدا کورت دەکـات دوور لـە دزینێکی دەقاودەق))[78]، هاوژین ی شـاعیر هـەوڵی داوە لەچـەند دەقێکدا شـێوە جیاجیاکـانی دەقئـاوێزان بـەکاربهێنێت، هـەروەکو لـە دەقێکیـدا بەناونیشـانی (کورتترین شیعری تێکهەڵکێش) نموونەیەکی دەگمەنی هونەری تێهەڵکێش دەخاتە بەرچاو، و دەڵێ:

((**پاییز پیاوێکی ڕۆمانسی**)) ئەسڵەعە.
بەسەر پردی بۆنی لیمۆوە وەرە بۆ نێو دڵم.
دوو مەمکی ((**سەخت و گەردن کەش**))
شەهوەتی لەزەتی ((**دوو گۆی سەر بەمۆر**))
دەنگە خۆشەکەت ((**مۆسیقایە بەستەیە گۆرانییە**))
((**خاڵی...حەجەرولئەسوەدە**))، **خودایە حەجێکم بە نسیب کەی.**
لە بینینی هەر شۆخێکی جوان ((**هەمە ئاه و هەناسەی گەرم**)) ل. ٢٠

لە پێناسەیەکی ئەم هونەرەدا دەگوترێت: ((تێهەڵکێش ئەوەیە کە هۆنـەر یـا نووسەر نیو دێرە هۆنراوە یـا دێـرە هۆنراوەیـەك یـا پارچـە هۆنراوەیـەکی تـەواوی

هۆنــەرێکی تــر بێنــێ و لەنووســین یــا هۆنراوەکــەی خــۆی هەڵبکێشــێ و پێــی بڕازێنێتــەوە))[79]، بــەڵام ئــەم لایەنــە ســتاتیکایەی لــەزمانی شــیعری ئــەم دەقــەدا دەردەکــەوێت، هــەروەکو لەناونیشــانی دەقەکــەدا هــاتووە، ئەوەیــە کــە کــورتترین دەقی تێهەڵکێشە، وەك شاعیر لـە دیوانەکەیدا و لەپـەراوێزی دەقەکـەدا ئامـاژەی پێـدەکات ، لـە نیـوەدێڕی یەکەمـدا ڕسـتەی نـاو کەوانـە ناونیشـانی بەرهـەمێکی شاعیری لاوی کـورد (**زیـاد نـادر عـاڵلایی**)، نیـوەدێڕی دووەم لـە (**نیـزار قـەبانی**) شـاعیری هاوچـەرخی عـەرەب وەرگـیراوە، نیـوەدێڕی سـێیەم تێهەڵکێشـە لەگـەڵ (**گــۆران**)، نیــوەدێڕی چــوارەم دەقئــاوێزانی دەقێکــی (**نــالی**) یــە، نیــوەدێڕی پێنجەمیش لە (**ئەحمەد هەردی**) وەرگیراوە، نیوەدێڕی شەشەمیش لە (**ئەختەر**)ی شـاعیر، و دوا نیـوەدێڕیش لـە (**مـەحوی**) وەرگـیراوە، ئـەم جـۆرە دەقئـاوێزان و تێکهەڵکێشە لەمەوپێش لە شیعری شاعیرانی کورددا بینراوە، وەك لەو پێناسەیەی سەرەوەدا دەردەکەوێت، هەرگیز لە نیوەدێڕێك کەمتر نەبووە، بەڵام ئـەو شـاعیرە هاوچەرخە لەمەشدا ستاتیکای لەزمانی شیعرەکەدا کردووە، کاتێك کـەمتر لـەنیوە دێڕێکی شاعیرانی تری تێهەڵکێش کردووە.

ئەنجام

لەکۆتایی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا بەکۆمەڵە ئەنجامێك گەیشتین، کەوا دەتوانین لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا کورتیان بکەینەوە:

١.زمانی شیعری پێکهاتەیەکی گرنگ لە پێکهاتەکانی دەقی شیعر پێکدەهێنێت، و شیعر بۆ ئەوەی دروست ببێت، پێویستە خاوەنی زمانێکی نووسینی تایبەت بێت کەوا جیای بکاتەوە لە زمانی نووسینی ئاسایی، زمانی شیعری لایەنێکی گرنگ لەو لایەنانە پێکدەهێنێت کەوا جوانی بەدەقی شیعر دەبەخشێت.

٢.دیوانی مۆسیقای نامۆیی هاوژین صلیوە خاوەنی زمانێکی شیعریی تایبەتییە و لە چەند ڕوویەکەوە ستاتیکایەکی دەگمەنی بە دەقە شیعرەکان بەخشیوە و جیای دەکاتەوە لە شیعری شاعیرانی تر.

٣. ناونیشانی کتێبەکە و بەشێك لە دەقە شیعرییەکان لایەنێکی سەرەکی زمانی شیعری پێکدەهێنن، کە ستاتیکایەکی تایبەتی داوەتە ئەو بەرهەمەی کەرەستەی لێکۆڵینەوەکەمان پێکدەهێنێت.

٤.مۆسیقای ناوەوە لایەنێکی تری جوانبەخشینە بەزمانی شیعری، کە لەچەند شێوەیەکدا لەم کۆشیعرەدا دەردەکەوێت.

٥.هونەرەکانی دووبارەکردنەوە و ڕەگەزدۆزیی مۆسیقای ناوەوەی دەق جوانتر دەکەن و زمانێکی شیعریی جیاواز دەهێننە کایەوە کە جوانی و ستاتیکایەکی تر دەبەخشێت بەدەقی شیعری.

٦. وێنەی شیعری بەشێکی گرنگ لە ستاتیکای زمانی شیعری پێکدەهێنێت، لەم دیوانە شیعرەدا وێنەی شیعری دەگمەن و جیاواز لەشیعری شاعیرانی تر دەبینرێت، بۆیە بەخاڵێکی بەهێزی ئەم دیوانە لەڕووی زمانی شیعری دادەنرێت.

٧. بەکارهێنانی هونەرەکانی لێکچواندن و پشت بەستنی بەکورتبڕی ستاتیکای زمانی شیعرەکان چێژبەخشتر دەکات کەوا لەچەند نموونەیەکدا بەرچاو دەکەوێت.

٨. دەرکەوتنی زاراوەی هاوچەرخ، وەك ئەو زاراوانەی تایبەتن بەتەکنەلۆژیا خاڵێکی تر لەو ستاتیکایە پێکدەهێنێت کەوا زمانی شیعری ئەو کۆشیعرەی جیاواز کردووە لە شیعری شاعیرانی تر.

٩. بابەتی دەقئاوێزان وەك بابەتێکی هاوچەرخی بواری ئەدەب و ڕەخنە هۆکارێکی ترە بۆ هاتنەکایەی زمانێکی شیعریی جوانتر کەوا لەم بەرهەمە شیعرییەدا بەرچاو دەکەوێت.

پەراوێزەکان :

١. هاوژین صلیوە عیسا کەریم، لە ساڵی ١٩٧٩ لە گوندی هەرمۆتەی سەر بەقەزای کۆیە لەدایك بووە. ساڵی ٢٠٠٤ بڕوانامەی بەکالۆریۆسی لە زمان و ئەدەبی کوردیدا بەدەست هێناوە. ساڵی ٢٠٠٨ بڕوانامەی ماستەری لە ئەدەبی کوردیدا بەدەست هێناوە. ساڵی ٢٠١٢ بڕوانامەی دکتۆرای لە ئەدەبی کوردیدا بەدەست هێناوە. بەرهەمەکانی نووسەر: ١– لە پاییزەوە بۆ بەهار – شیعر ٢٠٠٧، ٢– بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا، توێژینەوەی ئەدەبی، ٢٠٠٩. ، ٣– خوشکە نەسیمۆ، کۆمەڵێ حیکایەتی سریانی، وەرگێڕان، ٢٠١٢، ٤– مێژووی هەرمۆتە ٢٠١٤، ٥– ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا ٢٠١٤، ٦– خۆری دەق و ئاوێزەی ڕەخنە ٢٠١٤. بڕوانە: هاوژین صلیوە، مۆسیقای نامۆیی، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، بەهاوکای سەنتەری مارگرێت، چاپخانەی کەمال، ٢٠١٣، ل ١٧٨.

٢. د. ئازاد ئەحمەد مەحمود، بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠١٢، ل ١٦.

٣. د. کەمال میراودەلی، فەلسەفەی جوانی و هونەر، ئیستاتیکا، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی قانع، چاپی دووەم، ٢٠٠٥، ل ١٢.

٤. بيتر كونزمان، بيتر بوركارد، ترجمة د. جورج كتورة، أطلس الفلسفة، المكتبة الشرقية، بيروت ـ لبنان، الطبعة الثالثة، ٢٠١٢، ل ١١.

٥. فاروق ڕەفیق، فەلسەفە و ژیان، لە بڵاوکراوەکانی خانەی حیکمەت بۆ لێکۆڵینەوەی فەلسەفی، ناوەندی ڕۆشنبیر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ٤٥.

٦. بيتر كونزمان، بيتر بوركارد، ترجمة د. جورج كتورة، أطلس الفلسفة، ل ١٣.

٧. سەباح ڕەنجدەر، ئەزموون وەك ئاخاوتنێك لەناو ژیان، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٢٠١.

٨. محەمەد عەبدولکەریم ئیبراهیم، پێکهاتەی زمانی شیعری لەڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبی نوێوە، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، ل ١٨.

٩. عەبدولقادر محەمەد ئەمین، وێنەی شیعری لەڕێبازی ڕۆمانسی کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٢، ل ٢٦، ٢٧.

١٠. محەمەد عەبدولکەریم ئیبراهیم، پێکهاتەی زمانی شیعری لەڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبی نوێوە، ل ٢٣، ٢٤.

١١. د. پەرێز سابیر، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦، ل ٢٨١.
١٢. پەخشان عەلی ئەحمەد، شێوازی شیعری گۆران، نامەی ماستەر، کۆلیجی زمان، زانکۆی کۆیە، ٢٠٠٧، ل ١٦٧.
13. www.alaramedia.com/Articles.aspx
١٤. سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بیناتی وێنەی هونەری لەشیعری کوردیدا ١٩٧٠-١٩٩١، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٣، ل ٦٧.
١٥. د. ئازاد ئەحمەد مەحموود، بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، ل ١٥٢.
١٦. بڕوانە، د. ئیدریس عەبدوڵڵا، شێواز و شێوازگەری، لەبڵاوکراوەکانی ڕێکخراوی زمانناسی کوردستان، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٠، ل ٦٤ ،٦٥.
١٧. هەمان سەرچاوە، ل ٦٧.
١٨. هەرێم عوسمان، دیدی د. هاوژین سلێوە لەبارەی دەق و ڕەخنە، ڕۆژنامەی هزر و هونەر، ژمارە (٨١) هەینی ٢٠١٤/٢/١٤، بەشی دووەم، ل ١٠.
١٩. یادگار ڕەسول حەمەدەمین باڵەکی، سیماکانی تازەکردنەوەی شیعری کوردی ١٨٩٨-١٩٣٢، دەزگاها سپێرێز یا چاپ و وەشانێ، دهۆك، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر، ساڵا ٢٠٠٥، ل ١٥٥.
٢٠. دکتور عیزەدین مستەفا رەسوول، ئەدەبیاتی نوێی کوردی، بۆ پۆلی چوارەمی زانستگا، ، چاپخانەی (التعلیم العالي/ أربیل)، ١٩٨٩، ل ٢٧.
٢١. سامان عیزەدین سەعدون، بنیاتی هونەری لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دا، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی کەمال، ٢٠٠٩، ل٢١.
٢٢. د. پەرێز سابیر، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، ل ٣١٥.
٢٣. د. پەخشان سابیر حەمەد، ڕەمز لەشیعری هاوچەرخی کوردیی کرمانجیی خوارووی کوردستان، لەبڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، ل ١٨٤.
٢٤. سامان عیزەدین سەعدون، بنیاتی هونەری لەشیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دا، ل ٢٠٥.
٢٥. هەمان سەرچاوە و هەمان لاپەڕە.
٢٦. عەلائەددینی سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی (مێژوو، ئەدەب، زانیاری) ، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنە، ١٣٩١ هەتاوی.
٢٧. د. پەخشان سابیر حەمەد، ڕەمز لەشیعری هاوچەرخی کوردیی کرمانجیی خوارووی کوردستان، ل ١٧٠، ١٧١.

٢٨. هەمان سەرچاوە، ل ١٨٦.
٢٩. د. فوئاد ڕەشید، دەقی ئـەدەبی، ئـەدگار. چـێژ. بـەها، چـەند نووسـینێکی ڕەخنـەیی تیۆری و پراکتیکییە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧، ستاتیکای ناوونیشانی دەق لە کۆشیعری شەڕی چل ساڵەی سەباح ڕەنجدەردا، ل ٥٢.
٣٠. د. عوسمان دەشتی ، لەبارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر، بڵاوکراوەی ئـەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، ل ١٧٣.
٣١. فازیل شەورۆ، (٢) لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کـوردی، چـاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٣.
٣٢. د. دەریا جەمال حـەوێز حـەوێزی، جیهـانبینی شـیعری هاوچـەرخی کـوردی کرمـانجی ناوەڕاست لەباشووری کوردستاندا، بڵاکراوەی ئەکادیمیای کـوردی، چـاپخانەی حـاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٧٨، ١٧٩.
٣٣. لەبەرئـــەوەی وەك لەناونیشـــانی لێکۆڵینەوەکـــەدا دەردەکـــەوێت، ســـەرجەم نموونـــە شیعرییەکان لەکۆشیعری (مۆسـیقای نـامۆیی) وەرگـیراوە، بۆیـە بەپێویسـتی نـازانین لەوەرگرتنی نموونە شیعرییەکان لەپەراوێزدا ئاماژەی پێبکەین، بەڵکو هـەر لەتەنیشـت دەقەکەوە لاپەڕەکەی دەنووسین.
٣٤. توانـا ئـەمین، مـەنفا و خوێندنـەوە، چـەند گفتوگۆیـەکی ئـەدەبی، لـەبڵاوکراوەکانی پاشکۆی ڕەخنەی چاودێر، ٢٠٠٨، ل ٧٧.
٣٥. فازیل شەورۆ، (٢) لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، ل ٢٣.
٣٦. د. عوسمان دەشتی، لەبارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر، ل ١٧٣.
٣٧. د. فوئاد ڕەشید، دەقی ئـەدەبی، ئـەدگار. چـێژ. بـەها، چـەند نووسـینێکی ڕەخنـەیی تیۆری و پراکتیکییە، ل ٥٣.
٣٨. بۆ نموونە بڕوانە لاپـەڕەکانی (٢٥، ٣٨، ٤٩، ٦٦، ٩٣، ١٠٤، ١١٤، ١٢٢، ١٧١ ١٧٢) لە مۆسیقای نامۆییدا.
٣٩. بۆ نموونە بڕوانە لاپەڕەکانی (٢٦، ٢٨، ٩٠) لە مۆسیقای نامۆییدا.
٤٠. هاوژین صلیوە، مۆسیقای نامۆیی، ل ٨.
٤١. شـاعیر خـۆی لـە پـەراوێزی ئـەو شـیعرەدا دەڵێت:ــ هەناسـە شـیعر، بـەواتای ئـەوەی شیعرەکە هێند کورتە لەکاتی هەناسە وەرگرتنێك دەخوێندرێتەوە.
٤٢. بۆ نموونە بڕوانە لاپەڕەکانی (٢٢، ٢٣، ٢٨، ٣١، ٣٢، ٣٥، ٣٦، ٣٧، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٤٤، ٤٥، ٥٢، ٥٥، ٥٩، ٧٠، ٨٠، ٨٤، ٨٥، ٨٨، ٩٠، ٩٥، ٩٧، ٩٨، ١٠٠، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٦،

١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٥، ١٢٦، ١٢٧، ١٣٢، ١٤٩، ١٥٠، ١٥١، ١٥٤، ١٥٧، ١٥٩، ١٦٠، ١٦١، ١٦٤) لە مۆسیقای نامۆییدا.

٤٣. بۆ نموونەی ئەم جۆرە ناونیشانە بڕوانە لاپەڕەکانی (٨٢، ١١٧، ١٢٤) لە دیوانی مۆسیقای نامۆیی.

٤٤. فاروق ڕەفیق، فەلسەفە و ژیان، ل ٣١.

٤٥. د. فوئاد ڕەشید، دەقی ئەدەبی، ئەدگار. چێژ. بەها، چەند نووسینێکی ڕەخنەیی تیۆری و پراکتیکییە، ل ٥١.

٤٦. لیژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان، زاراوەی ئەدەبی، کوردی ـ عەرەبی ـ ئینگلیزی ، بڵاوکراوەی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦، ل ٤٨.

٤٧. فاروق ڕەفیق، فەلسەفە و ژیان، ل ٤٥.

٤٨. بۆ نموونە بڕوانە ل. ١٧١ لە دیوانەکەدا.

٤٩. دکتۆر دڵشاد عەلی، بنیاتی هەڵبەست لەهۆنراوەی کوردیدا، لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی بەراوردکارە، چاپ خانەی ڕەنج، سلێمانی، ١٩٩٨، ل.٨٦.

٥٠. صافیە محەمەد ئەحمەد، شێوازی شیعرە کوردییەکانی پیربال مەحمود، یەکێتی نووسەرانی کورد ـ مەڵبەندی گشتی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٤، ل. ٩١.

٥١. د. ئیدریس عەبدوڵڵا، جوانکاری شیعری نوێی کوردی، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی هێڤی هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠١٢، ل. ١٥.

٥٢. هەمان سەرچاوە، ل. ١٨.

٥٣. صافیە محەمەد ئەحمەد، شێوازی شیعرە کوردییەکانی پێربال مەحمود، ل. ١١٣.

٥٤. هەمان سەرچاوە، ل. ١١٣.

٥٥. بۆ نموونەی تری دووبارەکردنەوە بڕوانە لاپەڕەکانی (١٣، ٢٩، ٤١، ٤٧، ٥٧، ٦١، ٦٤، ٧٠، ٧٤، ٧٧، ٨٠، ٨٢، ٨٨، ٩٣، ١٠٣، ١١٧، ١٧٢، ١٧٤) لەدیوانەکەدا.

٥٦. دەریا جەمال حەوێزی، وێنەی ڕوونبێژی لە کۆمەڵە شیعری شەهید بەتەنیا پیاسە دەکات، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل. ٤٤.

٥٧. عادل مەجید محەمەد گەرمیانی ، وێنەی بابەتی لە هۆنراوەکانی گۆران و سەیابدا، نامەی دکتۆرا، کۆلیجی پەروەردە ـ إبن رشد ، زانکۆی بەغدا، ٢٠٠٠، ل ١٨.

٥٨. سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری لەشیعری کوردی دا ١٩٧٠-١٩٩١، ل ١٨١.
٥٩. سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری لەشیعری کوردی دا ١٩٧٠-١٩٩١، ل ١٩٥.
٦٠. هەمان شێوە لەلاپەڕە (٣٩) ی دیوانەکەدا بەرچاو دەکەوێت.
٦١. هاوژین سلێوە عیسا، بنیاتی وێنەی هونەری لەشیعری شێرکۆ بێکەسدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، کوردستان ، سلێمانی ، ٢٠٠٩، ل ١٤٧.
٦٢. بۆ نموونەی تر بڕوانە لاپەڕە (١٣٢) لە دیوانەکەدا.
٦٣. د. عزالدين إسماعيل، الشعر العربي المعاصر قضاياه و ظواهره الفنية المعنوية، الطبعة الخامسة، دار العودة للطباعة والنشر، ١٩٨١، ل ١٢٩.
٦٤. لەلاپەڕەی (٣٨) ی ئەم دیوانەدا و نموونەیەکی تری لەم شێوەیە دەبینرێت، کەوا شاعیر ئاماژە بەگفتوگۆکردن لەگەڵ مۆبایلەوە دەکات وەك بەرهەمێکی تەکنەلۆژیا.
٦٥. الدكتور عبدالسلام المسدي، قضية البنيوية، دراسة و نماذج، الطبعة الأولى، المطبعة العربية، بن عروس، تونس، ١٩٩١، ل. ٦٧، ٦٨.

66. www.ejabat.google.com/ejabat/therd

67. www.alukah.net/library

٦٨. عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی سێیەم - واتاسازی، بەڕەزامەندی وەزارەتی ڕاگەیاندن لەچاپ دراوە، چاپخانەی کاکەی فەللاح، سلێمانی، ١٩٧٩، ل ٦٧، ٦٨.
٦٩. السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبديع، طبعة مجددة تمتاز بعزو الآيات القرآنية وتبحير الشواهد الشعرية وضبطها، إشراف صدقي محمد جميل، مؤسسة الصادق للطباعة والنشر، الطبعة الثانية، طهران، ١٣٨٣، ل ١٩٢.
٧٠. دەریا جەمال حەوێزی، وێنەی ڕوونبێژی لە کۆمەڵە شیعری شەهید بەتەنیا پیاسە دەکات، ل ٦٤.
٧١. يوسف أبو العدوس (إعداد)، البلاغة والأسلوبية - مقدمات عامة ، المملكة الأردنية الهاشمية ، عمان ، الدار الأهلية للنشر والتوزيع، الطبعة العربية الأولى، ١٩٩٩م، ل ٩٨.
٧٢. السيد أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ل. ٢٣٥.
٧٣. عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لەئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم، بەیارمەتی نەقابەی مامۆستایانی کوردستان، چاپخانەی دار الجاحظ،١٩٧٢، ل. ٦٠.
٧٤. هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەڕە.

٧٥. الدكتور أحمد مطلوب والدكتور كامل حسن البصير، البلاغة والتطبيق ، طبع بمطابع مديرية دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، الطبعة الأولى، ١٩٨٢م، ل ٢٦٨.
٧٦.قوبادی جەلی زادە، شەهید بەتەنیا پیاسە دەکات، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٧، ل ٥٥٠.
٧٧.شنۆ محەمەد مەحمود، دەقئاوێزان لەشیعری نوێی کوردیدا، بەنموونەی پیرەمێرد، گۆران، لەتیف هەڵمەت، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی بینایی، ٢٠١٢، ل ٢٦.
٧٨.هەمان سەرچاوە، ل ٧٥.
٧٩. عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لەئەدەبی کوردیدا، بەرگی دووەم، وەزارەتی گەیاندن، بەڕێوەبەرێتی گشتی ڕۆشنبیری کوردی یاریدەی داوە، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر، ١٩٧٦، ل ٥٢.

سەرچاوەکان

کتێب: ١ـ کوردی:

١. ئـەدەبیاتی نـوێی کـوردی، بـۆ پـۆلی چـوارەمی زانسـتگا، دکتـۆر عیـزەدین مسـتەفا ڕەسوول، چاپخانەی (التعلیم العالي/ أربیل)، ١٩٨٩.
٢. ئـەزموون وەك ئاخاوتنێـك لـەناو ژیـان، سـەباح ڕەنجـدەر، بڵاوکـراوەی ئـەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤.
٣. بنیاتی هەڵبەست لە هـۆنراوەی کوردیـدا، لێکۆڵینەوەیـەکی ڕەخنـەیی بـەراوردکارە، دکتۆر دڵشاد عەلی، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ١٩٩٨.
٤. بنیـاتی هونـەری لـە شـیعرەکانی لـەتیف هەڵمەتـدا، سـامان عیـزەدین سـەعدوون، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٥. بونیـاتی زمـان لـە شـیعری هاوچـەرخی کوردیـدا، د. ئـازاد ئەحمـەد مـەحموود، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کـوردی، چـاپخانەی حـاجی هاشـم، هـەولێر، چـاپی دووەم، ٢٠١٢.
٦. بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەسدا، هـاوژین سـلێوە عیسـا، دەزگـای چاپ و پەخشی سەردەم، کوردستان ، سلێمانی ، ٢٠٠٩.
٧. بنیاتی وێنەی هونەری لەشیعری کوردیدا ١٩٧٠– ١٩٩١، سـەردار ئەحمـەد حەسـەن گەردی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٣.
٨. پێکهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبی نوێوە، محەمەد عەبدولکـەریم ئیبراهیم، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢.
٩. جوانکـاری شـیعری نـوێی کـوردی، د. ئیـدریس عەبـدوڵڵا، دەزگـای توێژینـەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی هێڤی هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠١٢.
١٠. جیهانبینی شیعری هاوچەرخی کوردی کرمانجی ناوەڕاست لەباشـووری کوردسـتاندا، د. دەریا جەمال حەوێز حەوێزی ، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
١١. دەقـی ئـەدەبی، ئـەدگار. چـێژ. بـەها، چـەند نووسـینێکی ڕەخنـەیی تیـۆری و پراکتیکییە، د. فوئاد ڕەشـید، بڵاوکـراوەی ئـاراس، چـاپی یەکـەم، هـەولێر، ٢٠٠٧؛ ئیستاتیکای ناوونیشانی دەق لە کۆشیعری شەڕی چل ساڵەی سەباح ڕەنجدەردا.

١٢. دەقئاوێزان لەشیعری نوێی کوردیدا، بەنموونەی پیرەمێرد، گۆران، لەتیف هەڵمەت، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی بینایی، ٢٠١٢.

١٣. رەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، د. پەرێز سابیر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.

١٤. رەمز لە شیعری هاوچەرخی کوردیی کرمانجیی خوارووی کوردستان، د. پەخشان سابیر حەمەد، لەبڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢.

١٥. رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم، عەزیز گەردی، بەیارمەتی نەقابەی مامۆستایانی کوردستان چاپکراوە، چاپخانەی دار الجاحظ، ١٩٧٢.

١٦. رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی دووەم، عەزیز گەردی، وەزارەتی گەیاندن، بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیری کوردی یاریدەی داوە، چاپخانەی شارەوانی ، هەولێر، ١٩٧٦.

١٧. رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی سێیەم - واتاسازی، عەزیز گەردی، بەرەزامەندی وەزارەتی راگەیاندن لەچاپ دراوە، چاپخانەی کاکەی فەللاح، سلێمانی، ١٩٧٩.

١٨. زاراوەی ئەدەبی، کوردی - عەرەبی - ئینگلیزی ، ئامادەکردنی لیژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان، بڵاوکراوەی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.

١٩. سیماکانی تازەکردنەوەی شیعری کوردی ١٨٩٨– ١٩٣٢، یادگار رەسول حەمەدەمین باڵەکی، دەزگاها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، دهۆك، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر، سالا ٢٠٠٥.

٢٠. شەهید بەتەنیا پیاسە دەکات، قوبادی جەلی زادە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٧.

٢١. شێوازو شێوازگەری، د. ئیدریس عەبدوڵڵا، لەبڵاوکراوەکانی رێکخراوی زمانناسی کوردستان، چاپخانەی رۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٠.

٢٢. شێوازی شیعره کوردییەکانی پیربالّ مەحمود، صافیه محەمەد ئەحمەد، یەکێتی نووسەرانی کورد- مەڵبەندی گشتی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٤.
٢٣. فەلسەفه و ژیان، فاروق ڕەفیق، لەبلاوکراوەکانی خانەی حیکمەت بۆ لێکۆڵینەوەی فەلسەفی، ناوەندی ڕۆشنبیر بۆ چاپ و بلاوکردنەوه، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٢٤. فەلسەفەی جوانی و هونەر، ئیستاتیکا، د. کەمال میراودەلی، خانەی چاپ و بلاوکردنەوەی قانع، چاپی دووەم، ٢٠٠٥.
٢٥. (٢) لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، فازیل شەورۆ، بلاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
٢٦. لەبارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر، د. عوسمان دەشتی، بلاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢.
٢٧. مەنفا و خوێندنەوه، چەند گفتوگۆیەکی ئەدەبی، توانا ئەمین، لەبلاوکراوەکانی پاشکۆی ڕەخنەی چاودێر، ٢٠٠٨.
٢٨. مۆسیقای نامۆیی، هاوژین صلیوه، لەبلاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، بەهاوکای سەنتەری مارگرێت، چاپخانەی کەمال، ٢٠١٣.
٢٩. مێژووی ئەدەبی کوردی (مێژوو، ئەدەب، زانیاری) ، عەلائەددینی سەججادی، بلاوکردنەوەی کوردستان، سنه، ١٣٩١ هەتاوی.
٣٠. وێنەی ڕوونبێژی له کۆمەڵه شیعری شەهید بەتەنیا پیاسه دەکات، دەریا جەمال حەوێزی، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بلاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٣١. وێنەی شیعری لەڕێبازی ڕۆمانسی کوردیدا، عەبدولقادر محەمەد ئەمین، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٢.

٢- عەرەبی:

١. أطلس الفلسفة، بيتر كونزمان، بيتر بوركارد، ترجمة د. جورج كتورة، المكتبة الشرقية، بيروت ـ لبنان، الطبعة الثالثة، ٢٠١٢.
٢. البلاغة والأسلوبية ـ مقدمات عامة ، يوسف أبو العدوس (إعداد)، المملكة الأردنية الهاشمية، عمان، الدار الأهلية للنشر والتوزيع، الطبعة العربية الأولى، ١٩٩٩م.

٣. البلاغة والتطبيق، الدكتور أحمد مطلوب والدكتور كامل حسن البصير، طبع بمطابع مديرية دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، الطبعة الأولى، ١٩٨٢م.
٤. الشعر العربي المعاصر قضاياه وظواهره الفنية المعنوية، الطبعة الخامسة، دار العودة للطباعة و النشر، ١٩٨١.
٥. جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبديع، تأليف السيد أحمد الهاشمي، طبعة مجددة تمتاز بعزو الآيات القرآنية وتبحير الشواهد الشعرية وضبطها، إشراف صدقي محمد جميل، مؤسسة الصادق للطباعة و النشر، الطبعة الثانية، طهران، ١٣٨٣.
٦. قضية البنيوية، دراسة ونماذج، الدكتور عبدالسلام المسدي، الطبعة الأولى، المطبعة العربية، بن عروس، تونس، ١٩٩١.

نامەی ئەکادیمی:

١. شێوازی شیعری گۆران، نامەی ماستەر، پەخشان عەلی ئەحمەد، بەسەرپەرشتی پ.ی.د. سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، کۆلیجی زمان، زانکۆی کۆیە، ٢٠٠٧.
٢. وێنەی بابەتی لە هۆنراوەکانی گۆران و سەیابدا، عادل مەجید محەمەد گەرمیانی، نامەی دکتۆرا، کۆلیجی پەروەردە ـ إبن رشد، زانکۆی بەغدا، ٢٠٠٠.

رۆژنامە :

- دیدی د. هاوژین سلێوە لەبارەی دەق و رەخنە، رۆژنامەی هزر و هونەر، ژمارە (٨١) هەینی ١٤/٢/٢٠١٤، بەشی دووەم، ئا: هەرێم عوسمان، ل. ١٠.

پێگەی ئینتەرنێت:

1. www.ejabat.google.com/ejabat/therd
2. www.alukah.net/library
3. www.alaramedia.com/Articles.aspx

الخلاصة

هذا البحث بعنوان (جماليات اللغة الشعرية في ديوان ـ الموسيقى الغريبة ـ ل هاوزين صليوه)، دراسة نقدية تطبيقية، من ضمنها نحاول التحدث عن أهم جوانب الجماليات في اللغة الشعرية، ونتخذ ديوان الموسيقى الغريبة للشاعر الشاب الكوردي هاوزين صليوه نموذجاً، وهو شاعر معاصر صاحب ديوانين شعريتين، وآخرها عبارة عن الديوان الشعري المتكون من ١٧٨ صفحة من حجم نصف الصفحة، وهو المادة الرئيسية لهذا البحث.

ومن الواضح إن الشعر جزء من الجزئين الرئيسيين للأدب وهو الشعر والنثر، والذي يفرق الشعر من النثر هو عناصر: (الفكر، الخيال، الوزن والقافية)، وللغة دور رئيسي في تكوين هذه العناصر، ويجب على الشاعر أن يجيد العمل في اللغة لكي يعطي الجمال لشعره، وهذا يحتاج لمهارة الشاعر، أي يجب أن يكون الشاعر ملماً باللغة لكي يبني شعره، وهذه اللغة معروف باللغة الشعرية، وهي تتكون من جوانب من الجماليات والتفنن، وهذا هو المكون الأساسي لهذا البحث.

هذا البحث يتكون من ثلاثة فصول رئيسية، الفصل الأول بعنوان (مصطلح الجماليات واللغة الشعرية)، وفيها نؤشر على المصطلحين جماليات واللغة الشعرية ومراحل اللغة الشعرية الكوردية ومصادرها، والفصل الثاني بعنوان (جماليات الشكل الشعري)، نؤشر فيها على جماليات شكل الشعر، وهو عبارة عن (جماليات العنوان، الموسيقى الداخلية)، والفصل الثالث بعنوان (جماليات مضمون الشعر) ويتكون من (الصورة الشعرية، الإقتصاد في اللغة، الإقتباس)، وأخيراً نعرض أهم نتائج البحث وخلاصته باللغتين العربية والأنكليزية.

Abstract

This research which is under the title of (Statics of poetic language in poems of (Mosiqay Namoyee) by (Hawzhin Slewa), is a critical practical research. Here we will try to talk about ecstatic of poetic language through the poems by the young poet Hawzhin Slewa who is a young Kurdish poet that owns two books of poems and some books and papers on literature and criticism. The latest book of poems entitles (Mosiqay Namoyee) which consists of 187 medium-size papers of poems which is the major subject of this paper.

It is clear that poetry is one of the major parts of literature which are poetry and prose. Some specific constituents that differentiate poetry from prose are : -Thinking, imagination, rhythm and music, to get these constituents language plays the major role and one of the main tasks of a poet is to be familiar with language to construct poems. There can be found many of these who have this ability and as a result they have presented nice poems to Kurdish readers in a way that their language is different from the ordinary language of people. This is known as the poetic language which has its own ecstatic and which is the main subject of this research.

The research consists of three major chapters. The first chapter entitles (the concepts of statics and the poetic language) that sheds light on the concepts of static, poetic language, the phases of poetic language and the sources of poetic language. The second chapter is (statics of the form of poetry) indicates the statical features appearing in the external form of poetry and have been arranged under some sub-chapters which are:- statics of the title and the internal music. The title of the third chapter is (statics of content of poetry) in which the (Poetry Images, economics of language and The Intertextuality are analyzed, in the later part of this chapter the conclusion, list of the references and the summary of the research are presented in both Arabic and English language.

سروودی ئەی ڕەقیب

لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی

پ.ی.د. قەیس کاکل تۆفیق
بەشی زمانی کوردی
فاکەڵتی ئاداب – زانکۆی سۆران

م. کوردستان رەفیق محێدین
بەشی زمانی ئینگلیزی
فاکەڵتی ئاداب – زانکۆی سۆران

١: پێشەکی

١–١. ناوونیشانی لێکۆڵینەوەکە:

ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە بریتییە لە (ئەی ڕەقیب، لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی) ئەم ناونیشانەش چوارچێوە و ناوەڕۆکی لێکۆڵینەوەکە دادەڕێژێ، کە بریتییە لە لێکدانەوە و شیکردنەوەی سروودی ئەی ڕەقیب.

١–٢. سنووری لێکۆڵینەوەکە:

سروشتی لێکۆڵینەوەکە ئەوە بەسەر لێکۆڵەردا دەسەپێنێ، کە لە ئاستی دەقسازیدا مامەڵە لەگەڵ دەقەکەدا بکا. هەموو ئەو بوارانەی، کە شیکردنەوەی دەق پێویستیەتی، دەکەونە ناو تخووبی لێکۆڵینەوەکە. هەر لە ئاماری دانە فەرهەنگییەکان تا دەگاتە ئاستی پراگماتیك و زمانەوانیی کۆمەڵایەتی.

١–٣. کەرەستەی خاوی لێکۆڵینەوەکە:

کەرەستەی خاوی لێکۆڵینەوەکە بریتییە لە سروودی (ئەی ڕەقیب)، کە لە لایەن (دڵدار)ی شاعیر لە ساڵی (١٩٣٨) هۆنراوەتەوە.

١–٤. ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە چوارچێوە بۆ ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە دیاری دەکا، کە بریتییە لە ڕێبازی وەسفی شیکاری. هەرچەندە لێکۆڵینەوەکە بەوەندە ناوەستێ و بەهۆی ڕەهەندی دەروونی و کۆمەڵایەتی کەرەستە خاوەکە ناچار دەبێ پەنا بۆ ڕێبازی مێژوویی ببات، بۆ شیکردنەوەی ئەو واتا بارکراوانەی

(connotational meaning)، کە سروودەکە دەیگرێتە خۆی. لە بەشی دووەمدا بۆ لێکدانەوەی پەیوەندییەکانی نێو دەقی سروودەکە، میتۆدی هاڵیدەیمان بەکارهێناوە. بۆ شیکردنەوە پراگماتیکییەکانیش، ئەوا بوارەکانی (کردەی قسەیی (speech acts) و لێکەوتەی ئاخاوتن (conversaitional implicature) و بەرگریمانە (presupposition)مان بەکارهێناوە.

١–٥. گرفتی لێکۆڵینەوەکە:

ئەگەرچی لێکۆڵینەوەی وەسفی شیکاری کەمتر لە هەوڵی چارەسەرکردنی گرفتدایە و زیاتر وەسفکردن دەگرێتەوە. بەڵام ئەم لێکۆڵینەوەیە بە مەبەستی چارەسەرکردنی ڕەهەندێکی قووڵتر لە شیکردنەوەی سروودەکە دێتە بەرهەم، کە ئەویش لێکدانەوە و شیکردنەوەی ئەو هەڵوێستە جیاوازانەیە، کە بەرانبەر ئەو سرووده وەرگیراوە، لەم دوایانەدا لە ناوەندە ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن و تەنانەت ناوەندە سیاسییەکانیشدا بە ڕێژەیەکی فراوان گفتوگۆ، تەنانەت مشتومڕیش لەسەر ئەم سرووده دروست ببوو، کە پێویستە بگۆڕێ یان وەکو سروودی نیشتیمانی بمێنێتەوە؟. ئایا بۆ ئەم قۆناغەی ئێستا دەگونجێ و لەبارە؟ یان کاتی مێژوویی و چەمکەکانی ناوەوەی کاتیان بەسەر چووە پێویستە سروودێکی تری نیشتیمانی دابنرێ؟ ئەم گفتوگۆیانەش بە شێوەیەکی فراوان ڕەهەندی سیاسی و دەروونی و مێژوویی بەسەریاندا زاڵە، بۆیە ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵدەدا شیکردنەوەیەکی زمانەوانییانەی بابەتی بۆ دەقەکە بکات، وەك لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی بیخاتە بەر دیدی ئەم دوو جەمسەرە دژ بە یەکەی، کە لایەنگر و نەیاری سروودەکەن.

١–٦. گرنگی لێکۆڵینەوەکە:

جگە لەو خاڵەی کە لە گرفتی لێکۆڵینەوەکەدا باسکرا، بایەخی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە، کە لایەنێکی پراکتیکی شیکردنەوەی دەقە و پسپۆر و لێکۆڵەرانی ئەم بوارە، وەك نموونەیەکی پراکتیکی دەتوانن سوودی لێ ببینن. سەرەڕای ئەوەش لێکۆڵینەوەی لەم بابەتە نەك هەر لە زمانی کوردیدا نەکراوە، بەڵکو لە ناوچەکەشدا دەگمەنە.

١-٧. ناوەرۆکی لێکۆڵینەوەکە:

جگە لە پێشەکی، لێکۆڵینەوەکە لە سێ بەش پێکدێ. بەشی یەکەم، بۆ ناساندن و شیکردنەوەی سروودەکە لە ڕووی پەیوەندییەکانی نێو دەق تەرخان کراوە، ئەو لکاندنانە (Cohesion) ی، کە لە دەقەکەدا هەیە دیاری دەکا . لە بەشی دووەمدا لە ڕووی پراگماتیکییەوە. دەقەکەشی دەکرێتەوە. بەشی سێیەمیش بۆ لێکدانەوەی سروودەکە لە ڕەهەندی فیکری و مێژوویی و سیاسییەوە تەرخان کراوە.

٢. بەشی یەکەم: سروودی ئەی ڕەقیب.

٢-١. سەرەتا:

لەم بەشەدا جگە لە دەقی شیعرەکە هەوڵ دەدەین هەندێ زانیاریی پێویست لە بارەی شیعر و دانەری شیعرەکە و مێژوو و هەندێ لایەنی تری بخەینە ڕوو:

٢-٢: دەقی شیعرەکە:

دەقی شیعرەکە وەك ئەوەی لە دیوانی شاعیر (دڵدار، شاعیری شۆڕشگێڕی کورد)[1] و (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی د. مارف خەزنەدار [2]دا هاتووە ، بەم شێوەیەیە:

١- ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان نای ڕمێنێ دانەیی تۆپی زەمان
٢- ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوور و شۆڕشین سەیریکە خوێناوییە ڕابردوومان
٣- ئێمە ڕۆڵەی میدیا و کەی خوسرەوین دینمانە ئاینمانە نیشتیمان.
٤- کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە زیندووە هیچ نانەوێ ئاڵاکەمان.
٥- چەند هەزار لاوانی کوردی نەپڕە شێر بوون بە قوربانی و هەموویان نێژران
٦- لاوی ئێستاش حازر و ئامادەنە جانفیرانە[3] جان فیدانە جان فیدان
٧- لاوی کورد هەڵسانە سەر پێ وەك دلێر سا بە خوێن نەقشی ئەکەن تاجی ژیان
٨- کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە زیندووە هیچ نانەوێ ئاڵاکەمان

٢-٣. زانیاریی دەرەکی لە بارەی شیعرەکە:

شاعیر دڵدار لە ساڵی (١٩٣٨) ئەم هۆنراوەیەی لە شاری کەرکووک نووسیوە[٤]. لە ڕووی ڕوخسارەوە بە شیعری کلاسیکی دادەنرێ، لە هەشت بەیت پێکهاتووە. بەیتی (کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە...) تەرجیع بەندە و لە دێری هەشتەمدا دووبارە بۆتەوە[٥]. سروودی ئەی ڕەقیب لە سەر کێشی عەرووز دانراوە و کێشەکەی بریتییە لە (رەمەلی شەشی مەحزووف) واتە کێشی (فاعیلاتن فاعیلاتن فاعلن). ژمارەی وشەکانی شیعرەکە بەبێ ئەو تەرجیع بەندە بریتییە لە (٧١) حەفتا و یەك وشە و ئەگەر تەرجیع بەندەکەی لەگەڵ هەژمار بکرێ ئەوا ژمارەی وشەکانی دەبێتە (٨١) هەشتا و یەك وشە. ئاوازی سروودەکە شێخ حسێن بەرزنجی[٦]دایناوە. سەرەتا لە یانەی سەرکەوتن وتراوە و لە ٢٢ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٦ بە شێوەیەکی فەرمی بۆ یەکەم جار لە کۆماری کوردستان (مهاباد) وەك یەکەم سروودی نیشتیمانی بەکار هاتووە[٧].

٢-٤. پەیوەندیی لکاندن لەنێو دەقی شیعرەکەدا:

بەپێی بۆچوونی هالیدەی پەیوەندییە پێکهێنەرەکانی دەق دەبن بە دوو بەش: لکاندنی وشەیی (lxicalcohesion) و لکاندنە ڕێزمانییەکان (grammaratical cohesion) . لە خوارەوەش هەردوو جۆری پەیوەندی دەخەینە ڕوو:

٢-٤-١. لکاندنە وشەییەکان *lexical cohesion*

١- دووبارەکردنەوەی وشە: Repetition Word لە سروودەکەدا بەم شێوەیەیە: لە خشتەی خوارەوەدا خراوەتە ڕوو[٨]:

ژ	وشە	دێر	ژمارەی دووبارە بوونەوە
١	ئێمە	٢، ٣	٢
٢	ڕۆڵە	٢، ٣	٢
٣	کورد	١، ٤، ٥، ٧	٤
٤	زیندووە	٤، ٤	٢
٥	جانفیدا	٦، ٦، ٦	٣
٦	لاو	٥، ٦، ٧	٣

خشتەی (١) دووبارە کردنەوە لە سروودی ئەی ڕەقیب

٢– **هاوواتا** Synonyms.

زاراوەی هاوواتا لەم بەشەدا بە شێوە فراوانەکەی بەکار هاتووە، ،کە جۆرەکانی: گرتنەوە ، میتافۆر، هاوواتای تەواو، وشەی بیانی...هتد دەگرێتەوە. ژمارە و جۆری هاوواتا لە دەقی شیعرەکەدا بەم شێوەیەیە، کە لە خشتەکەدا خراوەتە ڕوو:

زنجیرە	وشە	لە دێری	هاوواتاکەی	لە دێری	جۆری هاو واتا
١	ڕەنگی سوور	٢	شۆڕش	٢	میتافۆر
٢	میدیا	٣	کەی خوسرەو	٣	گرتنەوە
٣	دین	٣	ئاین	٣	هاوواتایی
٤	مردنی کورد	٤	کەوتنی ئاڵاکەی	٤	میتافۆر
٥	حازر	٦	ئامادە	٦	وشەی بیانی جەختکردنەوە
٦	ماوە	١	زیندووە	٤	هاوواتایی
٧	نەڕرە شێر	٥	دلێر	٧	میتافۆر
٨	ڕەنگ	٢	سوور	٢	گرتنەوە
٩	قەوم	١	کورد	١,٤,٧	گرتنەوە
١٠	لاوی کورد	٥	نەڕرەشێر	٥	میتافۆر

خشتەی (٢) لکاندنە وشەییەکان لە سروودی ئەی ڕەقیبدا

٢-٤-٢. لکاندنە ڕێزمانییەکان:

لکاندنە ڕێزمانییەکان[٩] بریتین لە:

١– ئامازە : ئامازەش دوو شێوەی هەیە، ئامازە بۆ ناو دەق و ئامازە بۆ دەرەوەی دەق.

٢– بریتی خستن: بەپێی باری ڕێزمانی دەشێ بریتی خستنی بکەر یان بەرکار یان کەرەستەکانی تر بگرێتەوە.

٣– کرتاندن: ئەمەشیان وەك بریتی خستنە، بەڵام هیچ کەرەستەیەك شوێنی کەرەستە کرتێنراوەکە (بکەر، بەرکار،...هتد) ناگرێتەوە.

٤– بەستنەوە: ئەمەشیان بەپێی واتای بەستنەوەکە جۆرەکانی دیاری دەکرێ، کە بەستنەوەی تەواو و پێچەوانە و جیاواز و ... هتد دەگرێتەوە.

لە خشتەی ژمارە (٣)دا، هەر چوار جۆری لکاندنەکان بەپێی دێڕی شیعرەکە، ڕوون کراوەتەوە، کە بەم شێوەیەیە: ستوونی یەکەم ڕیزبەندی دێڕە شیعرەکەی تێدا نووسراوە، ستوونی دووەم ژمارەی ئەو پەیوەندییە لکاندنانەیە، کە لە دێڕێکدا دەردەکەوێ تۆمار کراوە. ستوونی سێیەمیش شێوەی پەیوەندییەکەیە، کە لە (٢–٤–٢) باس کراوە. ستوونی چوارەم جۆری هەریەك لەپەیوەندییەکان خراوەتە ڕوو. دواتریش ئەم جۆرانە لقی تایبەتییان لێ دەبێتەوە بۆ چەند لقێك پۆلین دەکرێن ئەمەش لە ستوونی پێنجەمدا خراوەتە ڕوو. لە شەشەم ستوونیشدا ئەو وشە یان لێکسیمەی، کە پەیوەندییەکە دروست دەکا خراوەتە ڕوو. لە دوا ستوونیشدا کەرەستەی بۆ گەڕاوەکە، کە پەیوەندییەکەی بۆ دەگەڕێتەوە دەخەینە ڕوو.

ژ. دێڕ	ژ. پەیوەندی	شێوەی پەیوەندی	جۆرەکەی	لق	کەرەستە	کەرەستەی پەیوەندار
١	٤	ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	ڕەقیب	
		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	کات	هەر ماوە	
		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	کورد	
		بریتی خستن	ناوی	بەرکار	قەومی کورد زوبان	ی (نای ڕمێنیٚ)
٢	٣	ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ر. جودا	ئێمە	

		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	ڕەنگی سوور و شۆڕش	
		بریتی خستن	ناوی	بکەر	ڕەقیب	(ی) سەیریکە
٣	٥	ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ر. جودا	ئێمە	
		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	میدیا	
		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	کەی خوسرەو	
		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ر– خاوەنیەتی	مان (دینمان)	
		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ر– خاوەنیەتی	مان (ئاینمان)	
٤	٤	ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	کورد	کورد مردووە
		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	کورد	کورد زیندووە
		کرتاندن	ناوی	بکەر	کورد	کورد زیندووە
		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ر– خاوەنیەتی	مان (ئالآکەمان)	
٥	٣	ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	کورد	
		بەستن	بەستنەوە		و	هەمان دێڕ
		کرتاندن	ناوی	بکەر	لاوانی کورد	نێژران
٦	٤	ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	لاوی ئێستا	

		بەستن	لێکدان		ش	دێری ٥
		ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	کات	ئێستا	
		کرتاندن	ناوی	بکەر	لاوی ئێستا	جانفیدانە
٧	٣	ئاماژە	ئاماژەی دەرەوە	ناو	لاوی کورد	
		بەستن	هۆیی		سا	
		کرتاندن	ناوی	بکەر	لاوی کورد	نەقشی ئەکەن

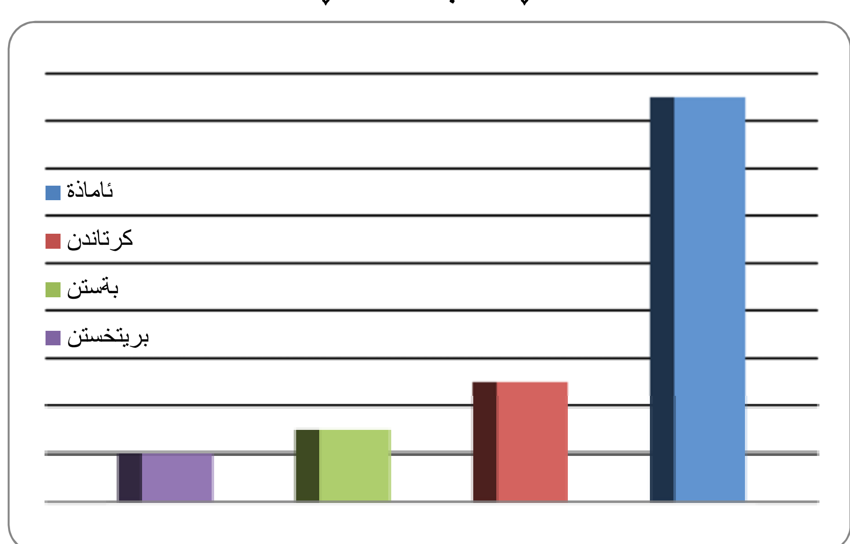
خشتەی (٣) شیکردنەوەی پەیوەندییە ڕێزمانییەکان لە سروودی ئەی ڕەقیب

بۆ بەراوردی نێوان جۆری پەیوەندییە ڕێزمانییەکانی نێو ئەم دەقە، لەم خشتەیەی خوارەوەدا ژمارە و ڕێژەی جۆری پەیوەندییەکان ڕوون دەبێتەوە.

جۆری پەیوەندی	**ژمارەی پەیوەندی**	**ڕێژەی سەدی**
ئاماژە	17	%68
کرتاندن	5	%20
بەستن	3	%12
بریتی خستن	2	%8

خشتەی (٤) ڕێژەی پەیوەندییە ڕێزمانییەکانی سروودی ئەی ڕەقیب

هێڵکاری (١): ڕێژەی پەیوەندییە ڕێزمانییەکان

٣ـ بەشی دووەم: شیکردنەوەی پراگماتیکی.

٣-١. سەرەتا:

یەکێك لە خاسیەتەکانی شیعری کلاسیکی کوردی ئەوە بوو، کە هەر بەیتێك سەربەخۆیی خۆی هەیە، لکاندن Cohision لەگەڵ یەکتردا دروست ناکەن، هەر بۆیەش لە لێکدانەوە پراگماتیکییەکاندا بە شێوەی سەربەخۆ مامەڵە لەگەڵ بەیتەکاندا دەکەین. بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوەکە سنووری دیاریکراوی خۆی نەبەزێنێ بە پێویست نەزانرا بیکەین بە مەیدانی گفتوگۆی بابەتە تیۆرییەکانی پراگماتیك (کردە قسەییەکان Speech acts و بەرگریمانە Presupsision و لێکەوتەلێکەوتەکان implicatures و نیشانە پراگماتیکییەکان Deixis)(١٠) هەر بۆیە زۆر بە کورتی باسکراوە و دواتر ڕاستەوخۆ بوارە پراگماتیکییەکان وەك کەرەستەیەك بۆ شیکردنەوەی دەقەکە لە لایەنی پراکتیکییەوە بەکار دەهێنن.

٣-٢. کردەی قسەیی

لە ڕووی تیۆری کردە قسەییەکانەوە[١١]، سروودەکە بەپێی دێڕەکانی ئەم کردانە ئەنجام دەدا:

دێڕی یەکەم: ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان
نای ڕمێنیٚ دانەیی تۆپی زەمان

(ئەی ڕەقیب) ئامرازی بانگکردن (ئەی) بەپێی کۆنتێکست کردەی جیاجیا ڕادەپەڕێنیٚ. واتە ئەو کارەی ئەنجامی دەدا بەپێی چوارچێوەی قسەکردنەکە دەگۆڕێت، دەشیٚ هەمان ئامرازی بانگکردن بۆ ئاگادار کردنەوە، جیاکردنەوەی کەسێك لە کۆمەڵێك، هۆشیارکردنەوە،پاڕانەوە، بەتایبەتی لە خوا و کەسە پیرۆزەکان، یان ئاراستەکردنی قسەکردن بۆ ئەو ناوەی لە دوای دیٚ، بەکاربێت. ئەم ئامرازە دەشیٚ دەرنەکەویٚ، بواری بەکارنەهێنان و دەرنەکەوتنی لە دەرکەوتنی زیاترە. وەك: دایە گیان، ئەی دایە گیان، خودایە، ئەی خودایە، دەرکەوتنی ئامرازی بانگکردن یان ئەلۆمۆرفەکانی وەك (هۆ، یا) زیاتر بۆ جەختکردنەوە و پاتکردنەوە بەکار دیٚ.

لەم سروودەدا لە دوای ئەو ئامرازە وشەی (ڕەقیب) هاتووە. وشەی (ڕەقیب) وشەیەکی عەرەبییە لە کاری (راقب) داتاشراوە و کراوە بە ناوی بکەر (اسم فاعل)[١٢] واتا ئەو کەسەی، کە چاودێری دەکا[١٣]، لە کوردیشدا دەبێتە چاودێر. لە زمانی کوردیدا بە تایبەتیش لە شیعری کلاسیکی کوردیدا بە واتای (غریم) ڕکابەر هاتووە، کاتێك، کە دوو کەس یەك مەعشووقیان دەبیٚ، ئەوا ئەو دوو کەسە دەبن بە ڕەقیبی یەکتر[١٤] بە شێوەیەك، کە ئەم دوو کەسە هەمیشە دوژمنی یەکترن. لەم سروودەشدا بە واتای دوژمن بەکار هاتووە. بۆیە (ئەی ڕەقیب) ئەرکی هۆشیارکردنەوە جێبەجیٚ دەکا. دەرکەوتن یان بەکارهێنانی ئامرازی بانگکردن بۆ جەختکردنەوەیە و هێزێکی زیاتر بە هۆشیارکردنەوەکە دەبەخشیٚ. دوژمن لە چی هۆشیار دەکاتەوە ؟ ئەوە لە دوای بانگکردنەکەوە دێت (هەر ماوە قەومی کورد زوبان).

(هەر) بە واتای تائێستا، یان هێشتا هاتووە. واتای پیتی (وشەیی) دێڕەکە ئەوە دەگەیەنێ، کە (هێشتا نەتەوەی کورد بە کوردی قسە دەکا) ئەمە بێ ئومێدی و سەرنەکەوتن بە (ڕەقیب) واتا دوژمن نیشان دەدا.. ئەوەش بە گەیاندنی هەواڵی مانەوەی گەلی کوردە بە دوژمن دێڕەکە کردەی بەرەنگاربوونەوە جێبەجێ دەکا.

(نای ڕمێنێ دانەیی تۆپی زەمان) بەپێی کۆنتێکستی شیعرەکە ئەم ڕستەیە کردەی بە سووك سەیرکردنی هەوڵەکانی ڕەقیب لە نەهێشتن و شکانی قەومی کورد زوبان جێبەجێ دەکا. دەشێ بڵێین کردەی ئامۆژگاری کردن و ئاگادار کردنەوەی ڕەقیبە، کە ئیتر هەوڵ نەدا و خۆی ماندوو نەکا، چونکە تۆپی زەمان ناتوانێ بیشکێنێ.

دێڕی دووەم: ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوور و شۆڕشین
سەیریکە خوێناوییە ڕابردوومان

لە ڕووی سینتاکسییەوە ڕستەیەکی هەواڵ گەیێنە. بەپێی تیۆرە کۆنەکانی واتا دەبێتە ڕستەیەکی وەسفی، کە وەسفی خۆیان دەکا. بەڵام لە ڕوانگەی تیۆری کردە قسەییەکانەوە، کردەی (هەڕەشە) ئەنجام دەدا هەڕەشە لە دوژمن (ڕەقیب) دەکا و پێی دەڵێ واز بێنە لەبەر ئەوەی (ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوور و شۆڕشین)، کە نەوەیەکیش لە شۆڕشدا گەورە بووبێ، ئیتر باکی نییە لە بەرەنگاربوونەوەی دوژمن. بیسەر لەم دێڕەدا ڕەقیبە. ئەوەشیان دەبێتە پەیامێکی هەڕەشە ئامێز بۆ ڕەقیب. دەشێ وەك ئامۆژگاریکردن لێك بدرێتەوە، کە ئامۆژگاری ڕەقیب دەکا و پێی دەڵێ تۆ دەتەوێ نەتەوەیەك لە ناو ببەی؟ یان (بیشکێنی)؟ کە ئەوانە نەوەی ڕەنگی سوور و شۆڕشن. ئیتر ئامۆژگاریت دەکەم واز بێنە و لەم هەوڵەت سەرکەوتوو نابی ڕستەی دوای ئەوەش (سەیریکە خوێناوییە ڕابردوومان) کاری بەڵگە هێنانەوە جێبەجێ دەکا و بە ڕەقیب دەڵێ گەر باوەڕ ناکەی، کە نەوەی ڕەنگی سوور و شۆڕشین. سەیری مێژوومان بکە، بۆ ئەوەی ئێمە بناسی، کە کێین و نەوەی کێین. ئەوا سەیری مێژوومان بکە.

دێڕی سێیەم: ئێمە ڕۆڵەی میدیا و کەی خوسرەوین
دینمانە ئاینمان هەر نیشتیمان

لەبەر ئەوەی لەم دێڕەدا گوێگر دیار نییە، بۆیە دەشێ دوو لێکدانەوەی بۆ بکرێ.

أ– ئەگەر بیسەر ڕەقیب بێ ئەوا کردەی زانیاری گەیاندن جێبەجێ دەکا، لە نیوە دێڕی یەکەم زانیارییەکی مێژوویی دەداتە ڕەقیب، کە خاوەن شکۆمەندییەکی مێژووییە و نەوەی میدیا و کەیخوسرەوە لە ڕێگای ئەم زانیارییەشەوە دەیەوێ ڕەقیب بترسێنێ، کە شەڕ لەگەڵ ئەم خاوەن شکۆیانەدا سەرکەوتوو نابێ و ناتوانێ بیانشکێنێ. نیوە دێڕی دووەمیش ، بە هەمان شێوە زانیاری بە ڕەقیب دەگەیەنێ. ئەگەرچی لە نیوە دێڕی یەکەم زانیارییەکی مێژوویی گەیاندووە، کە خاوەنی ئەم وڵاتە و ئەو شکۆمەندییە بوون. ئەوا لە نیوە دێڕی دووەم زانیاری لە بارەی هەڵوێستی ئێستای ڕۆڵەکانی میدیا و کەی خوسرەوە بەرامبەر بە نیشیتمان دەگەیەنێ، کە نیشتیمان لەلایان پیرۆزە وەکو دین و ئاینیان سەیری دەکەن.

ب– ئەگەر گوێگر(بیسەر) ڕەقیب نەبێ: ئەوا هەردوو دێڕەکە ئەرکی شانازیکردن دەگەیەنن. لە نیوە دێڕی یەکەمدا شانازی بە ڕابردوو و مێژووی کۆن و نیوە دێڕی دووەمیش شانازی بە هەڵوێستی ئێستا و خۆشەویستیی نیشتیمان دەکا.

دێڕی چوارەم: کەس نەڵێ کورد مردووە، کورد زیندووە
زیندووە هیچ نانەوێ ئاڵاکەمان

نیوە دێڕی یەکەم وەك بۆتەیەکی سینتاکسی کاری (نەڵێ) ڕستەی فرماندانی دروست کردووە. ئەگەر تەنیا پشت بە بۆتە ڕێزمانییەکە ببەستین، ئەوا ئەو کارەی ڕاپەڕاندووە دەشێ بە چەند شێوەیەك لێکبدرێتەوە، لەوانە: (فرماندان، ناکردن، قەدەغەکردن، داواکردن، تەنانەت دەشێ بە هەڕەشە کردنیش لێکبدرێتەوە) لەبەر ئەوەی دەقەکە لە کۆنتێکستێکی کۆمەڵایەتیدا بەکار نەهاتووە. بەڵام بەپێی (مەرجی کردەکان) و کۆنتێکستی شیعرەکە دەتوانرێ

سنووری دەستنیشانکردنی کردەکان بەرتەسک بکرێتەوە. بۆنموونە: مەرجی پێشەکی فرماندان و قەدەغەکردن بریتییە لەوەی کە قسەکەر لە رووی پایەی کۆمەلآیەتییەوە یان دەسەلآت، لە گوێگر بەهێزتر بێ، نەبوونی ئەم مەرجە پێشەکییە، جگە لە مەرجێکی تری پێشەکی فرماندان، کە گوێگر دەبێ کەسی دووەم بێت. هەرچەندە لە دێڕی یەکەمدا گوێکر (ڕەقیب) کەسی دووەمە، بەلآم لەم دێڕەدا (کەس) لە (کەس نەڵێ) دەبێتە کەسی سێیەم، نەبوونی ئەم دوو مەرجە پێشەکییەی فرماندان و قەدەغەکردن و نەبوونی مەرجەکانی سەرکەوتن، کە قسەکەر دەیەوێ گوێگر کارێك ئەنجام بدا و مەرجی ناوەرۆکی، کە بریتییە لەوەی قسەکەر پێشبینی کارێکی ئایندە دەکا، کە گوێگر پێی هەڵسێ [(١٥)] یان ڕوونتر بڵێین کاردانەوەی گوێگر. گومانی ئەرکی فرماندان و قەدەغەکردن لەسەر ڕستەکە لادەبا، وامان لێ دەکا، کە بڵێین ڕستەکە کاری داواکردنی جێبەجێ کردووە. (کورد زیندووە) کاری بەڵگە هێنانەوە بۆ ڕستەی یەکەم ئەنجام دەدا، دەشێ بڵێین کاری بەرەنگاربوونەوە (تحدی)ی ئەنجام داوە، ئەمەش بەهۆی واتای ڕستەی پێش خۆی و (هەر ماوە قەومی کورد زوبان) ڕستەی دوای خۆی (نایرمێنێ دانەیی تۆپی زەمان) زیندووە هیچ نانەوێ ئاڵآکەمان. کردەی شانازیکردن بە شەکانەوەی ئاڵآ و مانەوە و زیندوویێتی نەتەوە ئەنجام دەدا. بە هەمان شێوەی دێڕی پێش خۆی ئەگەر گوێگر ڕەقیب بێ ئەوا کردەی گەیاندنی زانیاری و هەڕەشەکردن ئەنجام دەدا ئەگەر گوێگریش ڕەقیب نەبێ ئەوا شانازیکردن ڕادەپەڕێنێ.

دێڕی پێنجەم: چەند هەزار لاوانی کوردی نەڕڕە شێر.

بوون بە قوربانی و هەموویان نێژران

گوێگر لەم دێڕەدا دیار نییە، ئەگەر گوێگر ڕەقیب بێ، ئەوا هۆشیار کردنەوەی ڕەقیب دەگەیەنێ، کە هەڕەشەی شۆڕشی لێ دەکات، و بەڵگە دەهێنێتەوە، کە هەزاران لاوی دلێر و وەك شێر خۆیان لە پێناو ئەو نیشتیمانەدا کردۆتە قوربانی، کەواتە پەیامێکە بۆ ڕەقیب، کە لاوانی ئەم وڵاتە ئامادەی خۆکردنە قوربانین لە پێناو نیشتیمان یان ئازادیدا.

ئەگەر گوێگریش ڕەقیب نەبێ ئەوا دەشێ کردەی شانازیکردن بە ڕابردوو بگەیەنێ ، یان کردەی هاندان بگەیەنێ، بۆ لاوی ئێستا. واتە ئەگەر گوێگر

خوێنەرانی سروودەکە یان گوێگرانی سروودەکە لاوی کورد بن ئەوا بەرز کردنەوەی ورە و دروستکردنی ڕۆحی شۆڕشگێڕییە لەلایان.

دێڕی شەشەم: **لاوی کورد هەر حازر و ئامادەیە**

گیان فیدایە گیان فیدا هەر گیان فیدا

ئەم دێڕەش هەڕەشەکردن بۆ ڕەقیب و شانازیکردن بە لاوی ئێستا دەگەیەنێ.

دێڕی حەوتەم: **لاوی کورد هەستایە سەر پێ وەك دلێر**

تا بەخوێن نەخشی بکا تاجی ژیان

نیوە دێڕی یەکەم ئاگادارکردنەوەی ڕەقیبە، لەم بۆتەیەدا کردەکانی (هەڕەشەکردن، هۆشیارکردنەوە، ئامۆژگاریکردن)ی ڕەقیب بە شێوەیەك لەگەڵ یەکتر نزیکن، کە تێکەڵ یەکتر دەبن. بۆیە دەشێ ئەم کردانە جێبەجێ بکا. نیوە دێڕی دووەم دیاریکردنی ئامانجە بۆ ڕستەی یەکەم، کە مەبەست لە شۆڕشکردن و کۆڵ نەدانە بەرامبەر ڕەقیب.

٣-٣. بەرگریمانە

بەرگریمانە presupposition لە سەرچاوە کوردییەکاندا زاراوەی گریمانە پێشەکییەکانیشی بۆ بەکارهاتووە[١٦]. لە خوارەوە لە ڕوانگەی بەرگریمانەکانەوە سروودی ئەی ڕەقیب شی دەکەینەوە.

دێڕی یەکەم: **ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان**

نایڕمێنێ دانەیی تۆپی زەمان

ئەم دێرە ئەو بەرگریمانانە دەسەپێنی:

١- نەتەوەی کورد بوونی هەیە.
٢- زمانی کوردی بوونی هەیە.
٣- نەتەوەی کورد زمانی کوردی بەکار دەهێنێ.
٤- ئەو نەتەوەیە ئێستا ماوە و زیندووە.
٥- نەتەوەی کورد (یان شاعیر) دوژمن (ڕەقیب)ی هەیە.
٦- نەتەوەی کورد بەهێزە.

دێڕی دووەم: ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوور و شۆڕشین
سەیریکە خوێناوییە ڕابردوومان

١- شۆڕش بوونی هەبووە.
٢- شۆڕش نەوەیەکی پێگەیاندووە، کە ئێمەین (کوردە).
٣- ئێمە ڕابردوو (مێژوو)مان هەیە.
٤- ڕابردوو (مێژوو)مان خوێناوییە.

دێڕی سێیەم : ئێمە ڕۆڵەی میدیا و کەی خوسرەوین
دینمانە ئاینمان هەر نیشتیمان

١- میدیا و کەی خوسرەو بوونیان هەبووە.
٢- میدیا نەوەی هەبووە و نەوەکەی ئێستاش ماون و زیندوون.
٣- ئێمە (کورد) بوونی هەیە.
٤- ئێمە (کورد) دین و ئاینمان هەیە.
٥- جگە لە نیشتیمان هیچ شتێکی تر دین و ئاینی ئێمە نییە.

دێڕی چوارەم: کەس نەڵێ کورد مردووە، کورد زیندووە
زیندووە هیچ نانەوی ئاڵاکەمان

١- کورد بوونی هەیە و زیندووە.
٢- کورد ئاڵای هەیە.
٣- شاعیر (نووسەری ئەم سروودە) کوردە.

دێڕی پێنجەم: چەند هەزار لاوانی کوردی نەڕڕە شێر
بوون بە قوربانی و هەموویان نێژران

١- کورد بوونی هەیە.
٢- کورد لاوی هەیە.
٣- کورد هەزاران لاوی هەیە.
٤- لاوی کورد وەکو شێر ئازانە.
٥- چەند هەزار لاوێك بوون بە قوربانی.
٦- قوربانییەکان دەنێژرێن.

دێڕی شەشەم: لاوی کورد هەر حازر و ئامادەیە
گیان فیدایە گیان فیدا هەر گیان فیدا

١– کورد(وەك نەتەوە) بوونی هەیە.
٢– کورد لاو (شۆڕشگێڕ)ی هەیە.
٣– لاوی کورد گیانی هەیە.
٤– لاوی کورد ئامادەیە ئەو گیانەی، کە هەیەتی بەختی بکا.

دێڕی حەوتەم: لاوی کورد هەستایە سەرپێ وەك دلێر
تا بە خوێن نەخشی بکا تاجی ژیان

١– (نەتەوەی) کورد بوونی هەیە.
٢– ژیان تاجی هەیە (کە سەربەخۆییە).
٣– تاجی ژیان بە خوێن دەنەخشێنرێ (سەربەخۆیی پێویستی بە قوربانیدانە).

٣–٤. لێکەوتەی ئاخاوتن:

٣ـ٤ـ١. لێکەوتەکان (Implicatures)

ئاخێوەران دەتوانن مانایەکی زیاتر یان جیاواز دەرببڕن، لەوەی کە دەیڵێن یان دەینووسن. ئەویش بەهۆی بەکارهێنانی لێکەوتەکان، لە کاتێکدا ئەگەر بێت و بنەمای هاریکاریکردن لەبەرچاو بگیرێت.

پۆڵ گرایس یەکەم کەس بوو لەساڵی ١٩٧٥ دا ئەو حاڵەتانەی لێکدایەوە کەوا لەهەندێ باری تایبەتیدا ئەوەی کە قسەکەر مەبەستیەتی جیاوازە لەوەی، کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەردەبڕێ. بۆ ئەم مەبەستەش وشەیەکی داهێنا، کە پێی دەگوترێ (لێکەوتە) (Implicature). هەروەك (جاکۆب مەی) ئاماژەی بۆ دەکات کەوا ئەم وشەیە لە لاتینییەوە وەرگیراوە لە فرمانی (Plicare)(١٧). لێکەوتە بریتییە لە مانای مەبەستدار یان پێشنیازکراو، جیاوازە لەوەی، کە دەگوترێ(١٨). بەواتایەکی تر، ئەو مەبەستەی قسەکەر دەیەوێ بیگەیەنێ (بیدا بەدەستەوە) زۆر دەوڵەمەندتر و پڕماناترە لەوەی، بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆی و بە ئاشکرایی دەردەبڕدرێت.

بەشێوەیەکی گشتی لێکەوتەکان دوو جۆرن:

١– لێکەوتە نەریتییەکان (Conventional Implicatures)

لێکەوتە نەریتییەکان بەهۆی بەکارهێنانی چەند وشەیەکی تایبەتییەوە دروست دەبن وەك (و،هێشتا، بەڵام، لەبەرهەندێ...هتد) کەوا ئەم وشانە مانای زیاتر هەڵدەگرن و لێکەوتە دروست دەکەن. بۆ تێگەیشتن لێیان پێویستمان بە دەوروبەر نییە[١٩].

٢– لێکەوتە ئاخاوتنییەکان (Conversational Implicatures)

لێکەوتە ئاخاوتنییەکان بۆ دروستبوون و تێگەیشتن لێیان، پشت بەدەوروبەر و بنەمای هاریکاری دەبەستن. بریتین لەو دەربڕینانەی، کە لە دەوروبەرێکی تایبەتییەوە دەردەبڕدرێن و مانایەکی زیاتر دەگەیەنن و ئەو مانایە شاراوە و مەبەستدارەش دەتوانرێ بدۆزرێتەوە بە پشت بەستن بەو دەوروبەرەی، کە دەربڕینەکەی تێدا دەردەبڕێ لەگەڵ بنەماکانی هاریکاریکردن[٢٠].

لەگەڵ ئەمانەشدا، لێکەوتە ئاخاوتنییەکان بە وەرگرتن یان لادان لە مەکسیمەکانی بنەمای هاریکاری دروست دەبن، کە ناسراویشن بە (بنەماکانی ئاخاوتنی)[٢١] و بۆ چوار جۆر[٢٢] پۆلێن دەکرێن، بنەمای چەندێتی و چۆنیەتی و شێواز و پەیوەندین.

لێکەوتەکان لە سروودی (ئەی ڕەقیب) بریتین لەمانەی خوارەوە:

١– لێکەوتە نەریتییەکان (Conventional Implicatures)

لەم سروودەدا تەنیا دوو لێکەوتەی نەریتی بەدی دەکرێ، کە لە دێڕەکانی یەکەم و پێنجەمدان:

وشەی (هەر) لە (هەرماوە قەومی...) ئەوە دەگەیەنێ، کەوا تا ئیستا قەومی کورد ماوە و لە ناو نەچووە.

هەروەها لە دێڕی پێنجەمیشدا مۆرفیمی (و) لە بوون بە قوربانی و هەموویان نێژران. چەمکی کات دەگەیەنی بە شێوەی بوون بە قوربانی پاشان نێژران.

٢– لێکەوتە ئاخاوتنییەکان (Conversational Implicatures)

گرایس چوار بنەما دیاری دەکات، کە پرۆسەی هاریکاری ئاخاوتن بە ڕێوە دەبەن و بە بنەماکانی هاریکاری ناویان دەبات. لادان لەم بنەمایانە نابێتە هۆی تێکچوون و یان بەجێ نەگەیاندنی ئەرکی هاریکاری. بەڵکو بە پێچەوانەوە بە جۆرێك لە داهێنان دادەنرێ. بنەماکانیش بریتین لە: چەندێتی (quantity)، چۆنیەتی (quality)، شێواز (manner)، پەیوەندی (relation)، لە خوارەوەش هەردوو شێوەی پابەندبوون (وەرگرتن) و لادان لە بنەماکان لەم سروودەدا دەخەینە ڕوو.

أ. پابەندبوون بە بنەماکان.

لەم سروودەدا ئەم پابەندبوونانەی خوارەوە بەدی دەکرێ.

١. **بنەمای چۆنیەتی** : ئەوەی کە دەوترێ دەبێ ڕاست بێ:

دێڕی یەکەم: (ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان)

قسەکەر بنەمای چۆنیەتی وەرگرتووە، ئەو شتەی گوتووە، کە ڕاستییە و بەڵگەشی هەیە کەوا قەومی کورد زوبان هێشتا ماون و زیندوون و لەناو نەچوون.

دێڕی پێنجەم: **چەند هەزار لاوانی کوردی نەڕڕە شێر**
بوون بە قوربانی و هەموویان نێژران

شاعیر ئەوەی دەیڵێ ڕاستییە و چەندین هەزار لاوی کوردی ئازا و دلێر بوونەتە قوربانی و ئێستا نەماون و نێژراون.

٢. **بنەمای چەندیەتی:** پێویستە بڕی پێویست زانیاری بخرێتە ڕوو، نەزیاتر نەکەمتر لەوەی کە پێویستە بگوترێ.

دێڕی سێیەم: (ئێمە ڕۆڵەی میدیا و کەی خوسرەوین)

لێرەدا زۆر بە کورتی و پوختی شاعیر باسی قەومی کورد دەکا کە ڕەچەڵەکیان کێیە مێژووی دەوڵەتی میدیا و دامەزرێنەری ئەو دەوڵەتە، کە کەیخوسرەوە، بەدێڕێك باس دەکا.

٣– بنەمای پەیوەندی: پێویستە ئەوەی دەوترێ ، پەیوەندی هەبێ بەوەی کە پێشتر دەربڕاوە.

شاعیر لە بنەمای پەیوەندی لانادا ئەوەی دەیڵێ لە یەکەم دێڕەوە تا کۆتا دێڕ پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە کە باس لە نەتەوەی کورد دەکا .

ب. لادان لە بنەماکان:

لەم سروودەدا ئەم لادانانە بەدی دەکرێ:

١. بنەمای چۆنیەتی :

دێڕی یەکەم: **ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان**

نایڕمێنێ دانەیی تۆپی زەمان

دەربڕینی تۆپی زەمان بە شێوەی میتافۆر بەکارهاتووە کەوا " زەمان" تۆپی هەیە--- لێرەدا وشەی تۆپ ئەوە دەگەیەنێ کەوا چەند تایبەتمەندییەکی هەیە وەك " بەهێزی" ، وێرانکەری " و هتد، کە شاعیر دەڵێ " نای ڕمێنێ تۆپی زەمان" ئەمەش بە مەبەستی کەمکردنەوەی بەهای ئەو تۆپە بەکارنەهاتووە، بەڵکو بە مەبەستی بە هێزی و خۆڕاگریی نەتەوەی کورد هاتووە. کەوا تەنانەت تۆپیش ناتوانێ تێکی بشکێنێ. لێرەدا دەکرێ ئەوەش وا لێك بدرێتەوە کە کات، مێژوو، زەمەن، نەیتوانیوە کورد لەناو ببات. ئەو هەموو کارەسات و ژێردەستییەی بە سەریدا هاتووە لەگەڵ ئەوەشدا هەر ماوە و هەر دەمێنی و چەرخی زەمانە کورد نارمێنی.

دێڕی دووەم: **ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوور و شۆڕشین**

سەیریکە خوێناوییە ڕابردوومان

(ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوور و شۆڕشین) لادانی زمانی لەوە هاتووە، کە ڕەنگی سوور و شۆڕش وەك شتی زیندوو وەك پەروەردەکەر هەڵسوکەوتی لەگەڵ کراوە. ئەم واتا زیادەیەی، کە لەو دێڕەدا دەست دەکەوی ئەوەیە، کە شۆڕش پەروەردەکەری ئێمە بووە. ئێمە پەروەردەیەکی شۆڕشگێڕی و بە گژداچوونەوەی ڕەقیبانمان هەیە. میتافۆر لەم دێڕەدا هەیە **ڕەنگی سوور و شۆڕش** وەك شتی بەگیان هەڵسوکەوتیان لەگەڵ کراوە، کەوا ئێمە ڕۆڵەی ئەوانین.

دێڕی سێیەم: **ئێمە ڕۆڵەی میدیا و کەی خوسرەوین**

دینمانە ئاینمان هەر نیشتیمان

شاعیر، کە دەڵێ (دینمانە ئاینمان هەر نیشتیمان) لە بنەمای چۆنیەتی لایداوە. لادان لەم بنەمایە دەبێتە هۆی لێکەوتەی ئاخاوتنی و بەخشینی واتایەکی زیاتر لەوەی، کە لە وشە و ڕستەکەدا هەیە. ئەم ڕستەیە ئەوەی لێ دەکەوێتەوە، کە دین و ئاین لەلای ئێمە زۆر خۆشەویست و بەرزە لە هەموو شتێك زیاتر ڕێزی لێ دەگیرێ. ئیتر کە باس لە خۆشەویستی و بەرزیی هەستی نەتەوەی کورد دەکا بەرامبەر بە نیشتیمان. ئەوەی لێ هەڵدەهێنجرێ، کە وەك دین و ئاین خۆشەویستە. هەستی خۆشەویستی نیشتیمان لەلای نەتەوەی کورد (چونکە جێناوی کەسی سێیەم –مان– بەکاردەهێنی) بە هەستی خۆشەویستی ئایین دەچوێنی. هەروەك چۆن لە کوردیدا زۆر دەربڕینی وەکو (جەرگەکەم ، تۆ دڵی منی ، ڕۆحەکەم... هتد بە کار دەهێنرێ). لادان لەم دەربڕینەدا بەو شێوەیە دروست بووە کە نیشتیمان دین و ئاین نییە . ئەو نیشتیمانی بە دین و ئاین داناوە ئەمەیان دەبێتە لادان لە بنەمای چۆنیەتی. چونکە چۆنیەتی ئاین جیاوازە لەگەڵ چۆنیەتی نیشتیمان. بەڵام بە هۆی ئەو لادانە داهێنانی دروست کردووە و واتایەکی زیاتر بە خوێنەر دەگەیەنێ، کە ئەویش ئەوەیە دین و ئاین لە لووتکەی بەرزی و پیرۆزیدان لەلای کورد.

دێڕی پێنجەم: **چەند هەزار لاوانی کوردی نەڕڕە شێر**
بوون بە قوربانی و هەموویان نێژران

میتافۆر بەکارهاتووە " نەڕڕەشێر" لاوانی کورد بە شێر چوێنراوە، کە دەنگیان وەك نەڕڕەی شێر وایە ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کەوا " لاوانی کورد بەرامبەر دوژمن بەهێزن و ترس دروست دەکەن و هتد.

دێڕی حەوتەم: **لاوی کورد هەستایە سەرپێ وەك دلێر**
تا بە خوێن نەخشی بکا تاجی ژیان

لە دەربڕینی (تا بەخوێن نەخشی بکا تاجی ژیان) لادان لە بنەمای چۆنیەتی بەدی دەکرێ. بەکارهێنانی خوێن بۆ نەخشکردن. بەکارهێنانی تاجی ژیان ئەمانە وەك لادان، داهێنانێکی زمانی دروست کردووە واتایەکی زیاتر دەبەخشی لەوەی کە لە دێڕەکەدا هەیە. کە ئەویش سەربەخۆیی و ئازادی بە

تاجی ژیان چوواندووە. ڕازاندنەوەی ئەو تاجەش پێویستی بە قوربانیدان و خوێن بەخشین هەیە.

۲. **بنەمای چەندیەتی:**

دێڕی پێنجەم: **چەند هەزار لاوانی کوردی نەڕڕە شێر**
بوون بە قوربانی و هەموویان نێژران

بە بەکارهێنانی (**چەند هەزار**...) ناتوانرێ ڕێژەکە دیاری بکرێ کەوا لاوانی کورد ژمارەیان چەند بووە. بەدیاری نەکردنی ژمارە بەم شێوەیە شاعیر لە بنەمای چەندیەتی لادەدات و ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کەوا یان ژمارەکە نازانێ ، یان ژمارەی ئەو لاوانە هێندە زۆرە کە ناتوانرێ بەهەزاریش لەقەڵەم بدرێ بۆیە دەڵێ چەند هەزار لە هەزاریش زیاترن.

۳.**بنەمای شێواز:**

ئەوەی دەگوترێ دەبێ ڕوون بێ (کورت و پوخت بێ و لە لێڵی دووربێ).

لە زمانی شیعریدا لادان لە بنەمای شێواز هەیە ئەویش بە هۆی درێژدادڕی یان بەهۆی بەکارهێنانی وشەی لێڵ .

۱. درێژدادڕی.

شاعیر چەند جارێك دەڵێ (کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە) وەك لە دێڕەکانی چوارەم و هەشتەم:

۲. بەکارهێنانی وشەی لێڵ (نا ڕوون)

دێڕی یەکەم: **ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان**
نای ڕمێنێ دانەیی تۆپی زەمان

وشەی " دانەیی" ڕوون نییە لەڕووی واتاییەوە کە واتای چی دەگەیەنێ بۆ گوێگر یان خوێنەر و هەروەها وشەی " کەس" ئایا شاعیر مەبەستی لە کەس کێیە؟؟ کەسەکان دیار نین لەوانەیە چەندین لێکدانەوەی جیاوازی بۆ بکرێ.

٣–٥. نیشانە پراگماتیکییەکان: (Deixis)

نیشانە پراگماتیکییەکان (Deixis) لە زمانی یۆنانییەوە وەرگیراوە و مانای ئاماژەکردن (بۆ شتەکان) بەهۆی بەکارهێنانی زمانەوە دەگەیەنێ[٢٣]. وە دەیڤد کریستاڵ زیاتر ڕوونی دەکاتەوە و دەڵێت نیشانە پراگماتیکییەکان پەیوەندییان هەیە بەو دەوروبەرەی، کە تێیدا بەکاردێ[٢٤].

نیشانە پراگماتیکییەکان بە شێوەیەکی گشتی بریتین لە: نیشانە کەسییەکان، نیشانەکانی شوێن، نیشانەکانی کات، نیشانە کۆمەڵایەتییەکان. بۆ نموونە لێکدانەوەی مانای نیشانە کەسییەکانی وەك ڕاناوی کەسی (من –تۆ) دەگۆڕدرێ بەگۆڕانی قسەکەر–گوێگر (یان نووسەر و خوێنەر).

لە خوارەوەش بەپێی ئەو نیشانانە دەقی سروودەکە شی دەکەینەوە.

دێڕی یەکەم: **ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان**
نایڕمێنێ دانەیی تۆپی زەمان

(ڕەقیب) نیشانەی کەسییە و ئاماژەیە بۆ دوژمن، بەڵام ئاماژە پێکراو ڕوون نییە. ساڵانی (١٩٣٩– ١٩٤٠)، کە ئەم سروودەی تێدا نووسراوە. بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد کۆمەڵێ دوژمنی هەبووە، وەك ناسیۆنالیستە کوردەکان دەڵێن: ئەو کات حکومەتەکانی: ئێراق، ئێران، تورکیا، سوریا، هەروەها بەریتانیا و هێزە جیهانییەکانیش دۆستی کورد نەبوون، لێرەدا پرسیارێك دروست دەبێت، ئایا ڕەقیب ئاماژەیە بۆ کامیان؟ بە تایبەتی لەبەر ئەوەی بە تاك بەکار هاتووە و شێوەی کۆ (ئەی ڕەقیبان)ی وەرنەگرتووە. بۆیە لێرەدا دوو لێکدانەوە دروست دەبێت، واتە ئاماژە بۆکراو دوو ئەگەر هەڵدەگرێ.

١– هەر چوار دەوڵەتی (ئێراق، ئێران، تورکیا، سوریا) و تەنانەت دوژمنەکانی تریش بە یەك هێز و بە یەك دوژمن دادەنێ و لە خاڵێکدا هەموویان کۆ دەکاتەوە، کە دژایەتی بە دەوڵەتبوون یان سەربەخۆیی کوردستانن و لەوەدا کۆکن و وەك یەك هێز و یەك کەسایەتی مەعنەوی لەبەرچاوی شاعیر دەردەکەون. هەر بۆیەش شاعیر بە تاك ناوی هێناون. ئەم ئەگەرە بێ هێزە بە تایبەتی لەبەر ئەوەی چەمکی بەرەنگاربوونەوەی تێدایە و خۆڕاگری کورد نیشان دەدا، ئیتر شاعیر لەو بارانەدا زێدەڕۆیی دەکات و ڕێژەی کۆ بەکار دەهێنێ. ڕەقیبان یان

دوژمنــان ، ئــەو کاتــە ئــەوەی دەگەیانــد، کــە بەرامبــەر هــەر هــەموو دوژمنــەکان دەوەستێتەوە.

٢– ئەگــەری دووەم ئەوەیــە، شــاعیر لــە چوارچــێوەیەکی بچــووکتر بــیری کردۆتەوە و ئەو واقیعەی، کە تێیدا ژیاوە لە کوردستانی باشووردا بووبێتە هەوێنی ئــەو ســروودە و بــەم پێیــە وشــەی (ڕەقیــب) بەتــەنیا ئامــاژە بــێ بــۆ (حکومــەتی عێراقی). لەم بارەشدا لە بەهای نەتەوەیی شیعرەکە دێتە خوارەوە.

(هەر) نیشانەی کاتە، چەمکی لە کۆنەوە تا ئێستا و بــەردەوامی دەگەیــەنێ. واتە ئێستاش بەردەوامە لە ژیاندایە.

(کورد زوبان) ئاماژەی کەسییە بۆ نەتەوەی کورد و ئەوانەی ، کە بە کــوردی قسە دەکەن.

دێڕی دووەم: **ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوور و شۆڕشین**

سەیریکە خوێناوییە ڕابردوومان

ئێمە ئاماژەی کەسییە ، کەسی یەکەمی کۆ بۆ کورد دەگەڕێتەوە.

دێڕی سێیەم: **ئێمە ڕۆڵەی میدیا و کەی خوسرەوین**

دینمانە ئاینمان هەر نیشتیمان

ئێمە ئاماژەی کەسییە ، کەسی یەکــەمی کــۆ بــۆ کــورد دەگەڕێتەوە.(میــدیا) ئاماژەیــە بــۆ نەتــەوەی میدییــەکان، کــە ٧٠٠ســـاڵ پــیش زایــن لــەم هەرێمــەدا (کوردستانی ئێستا) ئیمپراتۆریەتیان دامەزراندووە[٢٥]. (کەی خوسرەو) ئاماژەیــە بۆ یەکێك لە پاشاکانی میــدی (کــەی ئەخســار)[٢٦] بــە دامەزرێنــەری دەوڵــەتی مــاد دادەنرێ. (نیشتیمان) نیشانەی شوێنە ئاماژەیە بۆ کوردستان.

دێڕی چوارەم: **کەس نەڵێ کورد مردووە، کورد زیندووە**

زیندووە هیچ نانەوێ ئاڵاکەمان

(کورد) نیشانەی کەسییە بۆ نەتەوەی کورد. (هیچ) نیشانەی کاتە. واتە هیچ کاتێك لە داهاتوودا، چەمکی بەردەوامی هەیە، لە ئێستاوە تا کۆتایی.

دێڕی پێنجەم: **چەند هەزار لاوانی کوردی نەڕڕە شێر**

بوون بە قوربانی و هەموویان نێژران

(لاوانی کورد) نیشانەیە بۆ نەوەی گەنجی کورد. (هەموویان) نیشانەیە بۆ لاوانی کورد.

دێڕی شەشەم: **لاوی کورد هەر حازر و ئامادەیە**

گیان فیدایە گیان فیدا هەر گیانفیدا

(لاوی کورد) نیشانەیە بۆ نەوەی گەنجی کورد. (هەر) نیشانەی کاتە بە واتای هەمیشە و بە بەردەوامی.

دێڕی حەوتەم: **لاوی کورد هەستایە سەرپێ وەك دلێر**

تا بە خوێن نەخشی بکا تاجی ژیان

(لاوی کورد) نیشانەیە بۆ نەوەی گەنجی کورد.

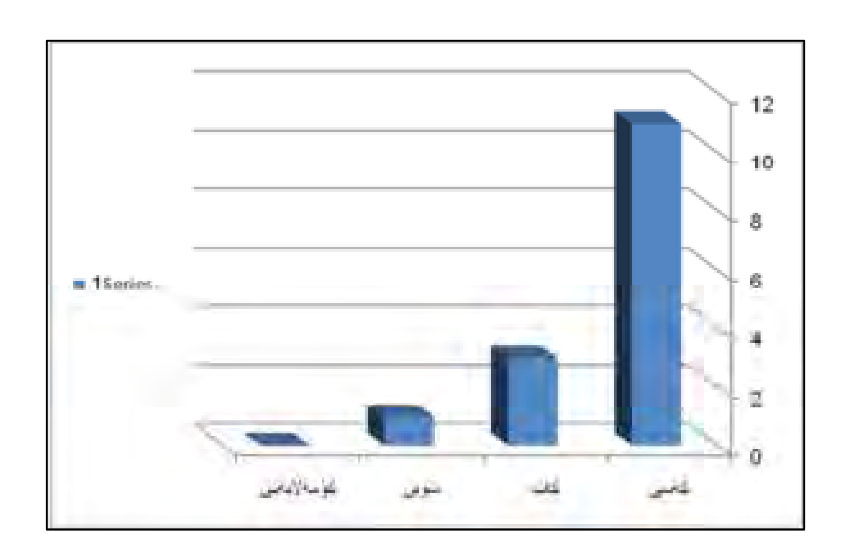
لە خوارەوەشدا لە شێوەی خشتەیەکدا پەیوەندییەکان دەخەینە ڕوو:

ژمارە	دێر	جۆری نیشانە	کەرەستە
1	1	کەسی	ڕەقیب
2	1	کات	هەر
3	1	کەسی	کورد زوبان
4	2	کەسی	ئێمە
5	3	کەسی	ئێمە
6	3	کەسی	میدیا
7	3	کەسی	کەی خوسرەو
8	3	شوێن	نیشتیمان
9	4	کەسی	کورد
10	4	کات	هیچ
11	5	کەسی	لاوانی کورد
12	5	کەسی	هەموویان
13	6	کەسی	لاوی کورد
14	6	کات	هەر
15	7	کەسی	لاوی کورد

خشتەی (٥) نیشانە پراگماتیکییەکان لە سرووودی ئەی ڕەقیبدا

جۆری نیشانە	ڕێژەی بەکارهینان	ڕێژەی سەدی
کەسی	11	%73
کات	3	%20
شوێن	1	%7
کۆمەڵایەتی	0	%0

خشتەی (٦) ڕێژەی بەکارهێنانی نیشانە پراگماتیکییەکان

هێڵکاری (٢). ڕێژەی بەکارهێنانی نیشانە پراگماتیکییەکان

٤. بەشی سێیەم: لێکدانەوەی گشتی

٤–١. ئەی ڕەقیب لە نێوان نیشتیمان و نەتەوەدا.

سروودی ئەی ڕەقیب تا ئێستاش ڕەهەندێکی نیشتیمانی نییە، بەڵکو ڕەهەندێکی نەتەوەیی هەیە، ئەوەی سەرنجڕاکێشە ئەوەیە، کە هیچ نەتەوەیەك (بەپێی زانیاریی لێکۆڵەران) سروودی نەتەوایەتی فەرمییان نییە. نەتەوە جیاجیاکان لە چوارچێوەی نیشتیماندا سروودی تایبەت بە خۆیان هەیە. بۆ نموونە نەتەوەی عەرەب زیاتر لە (٢٠) وڵاتیان هەیە هەر یەك لەو وڵاتانە سروودی نیشتیمانی تایبەت بە خۆیان هەیە، بەڵام وەك عەرەب سروودێکی نەتەوەییان نییە[٢٧]. کەچی پێچەوانەی وڵات و نەتەوەکانی تر، کورد سروودی نەتەوایەتی هەیە، بەڵام سروودی نیشتیمانی نییە. ئەم دیاردەیەش بۆ هۆکاری مێژوویی و سیاسی دەگەڕێتەوە.

کورد ئەگەرچی کوردستانی بە نیشتیمانی خۆی داناوە، بەڵام وەك چوارچێوەیەکی ئیداری و سیاسی خۆی خاوەنی نەبووە. بەڵکو بەسەر چەند وڵاتێکی تردا (عیراق. سوریا، تورکیا. ئێران) دا دابەش کراوە. ئیتر وەك نەتەوەش پێویستی بەو ڕەمزە نەتەوەییە یان نیشتیمانییە هەبووە. شۆڕشەکانی ڕزگاریخوازی وەك پێداویستییەکی مەعنەوی و سیاسی پێویستی بەم ڕەمزە هەبووە. ئیتر هەردوو ڕەمزی (ئاڵا و سروود) وەك پێویستییەکی قۆناغەکە هاتۆتە ئاراوە.

لە ئەنجامی باوەڕی قووڵ بە یەکێتی خاکی کوردستان و یەکێتی نەتەوەیی کورد و ڕەتکردنەوەی ئەو دابەشکردنە زۆرەملێیە، کە بەسەر کوردستاندا سەپێنرابوو، ئەم سروود و ئاڵایە لە غیابی نەبوونی نیشتیمان وەك ڕەمزی نەتەوەیی هاتۆتە بەرهەم. واتە بۆ نیشتیمانێك لە داهاتوودا. کە کورد خۆی خاوەنی بێ.

جگە لە باوەڕی ڕۆشنبیر و سیاسییە کوردەکان بە یەکێتی خاکی نیشتیمان. وەك گوتارێکی میللی ئەم باوەڕە ڕەهەندێکی میللی هەبووە. دەستبەرداربوونی یان دانپێنەنانی وەك تاوانێکی نەتەوەیی تا ئێستاش لەلایەن کۆمەڵگاوە سەیر دەکرێ. بۆیە بیر لە ئەلتەرناتیف بۆ سروودی نیشتیمانی لە نێو پارچەکانی کوردستاندا نەکراوەتەوە.

هەرچەندە بوونی سروودی نەتەوەیی نائاسابییە و نەبووە بە باو، ڕەنگە کورد تاکە نەتەوەبێ (بەپێی زانیاریی لێکۆڵەران)، کە سروود و ئاڵای نەتەوایەتی هەبێ. بەڵام ئەوەی دیاردەکە نائاساییتر دەکا، ئەوەیە، کە کۆمەڵێ پرسیاری لەلای سیاسی و ڕۆشنبیرانی کورد بە بێ وەڵامی دەهێڵێتەوە. واتە ئەگەرچی بوونی ئەم دیاردە دەگمەنە ببێتە مایەی شانازی، تەنانەت ئەگەر لەبەر خودی دەگمەنییەکەش بێ. ئەوا دەبێتە مایەی کۆمەڵێ گرفتی تیۆری، کە ڕەنگە سیاسی و ڕۆشنبیرەکانیش چارەسەرێکیان بۆی نەبێت. لەوانە:

١– مێژووی بڵاوبوونەوەی ئەو سرووده بۆ ناوەڕاستی سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە، یەکەم جاریش بە فەرمی لە کۆماری کوردستان ساڵی ١٩٤٥ دا بەکار هێنراوە. ئەوکات داهاتووی کوردستان لێڵ بوو و پێشبینیکردنی ئاسان نەبوو. بەڵام ئێستا بارودۆخی سیاسیی ناوچەکە و کوردستانیش گۆڕاوە. بە تایبەتی لە هەرێمی کوردستانی عیراقدا. کە ئازادیی سیاسی بەپێی دەستوورێك، کە کورد خۆی بەشێك بووە لە دانانی و دەنگی پێداوە بەدی دەکرێ. کە لە شێوەی فیدراڵی لە عیراقدا دەژی. لەلایەکی ترەوە، بەشی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی تورکیا، کە پێشتر قسەکردن بە زمانی کوردی قەدەغە بوو. ئێستا بەرەو پێش چوونی سیاسی و ڕۆشنبیری بەخۆیەوە بینیوە. پێشبینی دەکرێ، کە لە داهاتوویەکی نزیکدا کۆمەڵێ مافی نەتەوەیی بەدەست بهێنن. لە داهاتوودا ئەگەر بەشەکانی تری کوردستان (سوریا، تورکیا، ئێران) بە شێوەیەکی فەرمی مافی ئەوەیان بە دەست هێنا ،کە ئاڵای هەرێمایەتی و سروودی تایبەت بە خۆیان هەبێ. ئایا دەشێ لە چوار هەرێمی سەر بە چوار دەوڵەتی جیاواز هەمان سروود بەرقەرار بێ و بەکار بێت؟ ئایا چەمکی ڕەمزییەت تا چ ڕادەیەك بەو هەرێمانە دەبەخشێ؟ یان لە پەیوەندییە دبلۆماسی و ڕۆشنبیری و تەنانەت وەرزشییەکانیشدا چ جیاکەرەوەیەکی ڕەمزی لە نێوانیاندا دەبێت؟. بۆنموونە دوو شاندی دبلۆماسی یان دوو سەرکردەی دوو هەرێمی جیاواز یان دوو تیپی وەرزشی، کە پێویست بێ سروودی نیشتیمانی بۆ بۆنەکانیان لێ بدرێ. ئایا چ جیاوازییەك دەبێتە هێمای هەرێمایەتی؟. یان لە کاتی پێشوازیکردنی فەرمی و گوتنی سروودی نیشتیمانی ئایا دەکرێ هەمان سروود بۆ هەردوو هەرێم بگوترێت.

یان لە بەیەکگەیشتنی دوو هەڵبژاردەی یارییەکی وەرزشی دەشێ هەمان سروود بۆ دوو تیپی دژ بەیەك بەکار بێت. بە تایبەتیش لەلایەن هاندەرانەوە؟

٢– سروود پەیوەندیی بە چوارچێوەیەکی ئیداری – سیاسییەوە هەیە، پەیوەندیی بە دەسەڵاتی کارگێڕی و شکۆمەندیی ناوچەیەکی جوگرافییەوە هەیە. بەڵام ئەو چوار بەشەی کوردستان یەك چوارچێوەی ئیداری و سیاسی و دەسەڵاتی نییە. هەرچەندە وەکو بیرکردنەوەی میللی ئەوە ئاواتی کوردە. بەڵام ئەوەی نزیکترە لە واقیع ئەوەیە، کە لە دوارۆژیشدا دەبن بە چەند وڵاتێکی جیاواز جا سەربەخۆ بن یان لە چوارچێوەی ئەو وڵاتەی تێیدا دەژین خودموختاری یان فیدراڵی و کۆنفیدراڵی بەدەست بهێنن. ئەوکاتیش ئەم سروود و ئاڵایە تەنیا یەکێکیان دەتوانێ بە کاری بهێنێ. ئەگەر لایەنی مێژووییش بکرێ بە بنەما ئەوا ئەم سرووده بە شێوەیەکی فەرمی سەرەتا لە کۆماری کوردستان (رۆژهەڵات) بەکار هاتووە، هەرچەندە شاعیرەکە خەڵکی باشووری کوردستان، و سەرەتا لە حزبی هیوا بەکار هاتووە، بەڵام زیاتر مافی رۆژهەڵاتی کوردستانە کە بەکاری بهێنێ چونکە وەك فەرمی یەکەم جار لەوێدا بەکار هێنراوە.

٣– لە کوردستانی عێراقدا سروودی ئەی ڕەقیب ئێستا بەکاردێ. کە سروودێکی نەتەوەییە و تەنیا و تەنیا گوزارش لە هەستی نەتەوایەتیی کورد دەکا. لە کاتێکدا لە هەرێمی کوردستانی عێراقدا بە فەرمی دان بە بوونی نەتەوەی تری وەك: تورکمان و ئاشووری و کلدان ...هتد نراوە، چۆن دەشێ ئەوانیش لە بۆنە نیشتیمانییەکاندا وەك کورد بڵێن (ئێمە رۆڵەی میدیا و کەی خوسرەوین) ئەو سرووده چ هەستێکی نیشتیمانی بەو نەتەوە جیاوازانە دەبەخشێ؟ کە کورد نیین. ئایا تورکمانێك یان عەرەبێك چ بارێکی دەروونی لەلا دروست دەبێت؟ یان چۆن سۆزی نیشتیمانی خۆی لەوەدا دەربڕێ، کە دەڵێ (کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە)؟ یان منداڵەکانیان لە قوتابخانە تایبەتییەکانیاندا، کە بە زمانی خۆیان دەخوێنن دەشێ هەمان سروود لەبەر بکەن و پێی گۆش بکرێن.

٤– کورد لە سەرتاسەری جیهاندا (ئوستراليا، کەنەدا، ئەوروپا..) ئەم سرووده بە ڕەمزی خۆی دادەنێ. بەدەر لە سنووری جوگرافی، بەڵام هاونیشتیمانییەکی کوردستان، کە سەدان ساڵ لە کوردستان دەژی، ئەگەر کورد

نەبێ ناتوانێ ئەو هەست و سۆز و بە سیمبولبوونە وەك کوردەکانی دەرەوەی کوردستان بۆ سروودەکە هەبێ.

٤–٢. ئەی ڕەقیب و بە سیمبولبوون

لە دوای جەنگی جیهانی یەکەمەوە ناوچەکە بە گشتی و کوردستان بە تایبەتی گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هات. بیری ناسیۆنالیزم لە گەشەکردندا بوو. لە ئاستی تاك (ڕۆشنبیر و سیاسییەکان) بەرەو بە میللیبوون و سەرتاسەری کۆمەڵ بڵاو دەبۆوە. بیری ڕزگاریخوازی و بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانە لە برەودا بوو، بە تایبەتیش لە جەنگی دووەمی جیهانی گەیشتە ئاست و قۆناغێکی تر. لەم ماوەیەشدا کوردستان بە بارودۆخێکی سیاسی و نەتەوەیی زۆر خراپدا تێدەپەڕی. تەنانەت بە شێوەیەك، کە خۆی خاوەنی هیچی خۆی نەبوو: نە خاك، نە ئابووری، نە زمان... هتد. هەمیشەش بزووتنەوە ڕزگاریخوازەکان وەك بزووتنەوەی بارزانییەکان و خۆپیشاندانەکانی سلێمانی.. لە ژێر ئاگر بارانی فڕۆکەکانی ئینگلیز و ستەمی دەوڵەتی عێراقی بوو. لە پاڵ ئەوەشدا باوەڕ و گوتار و هەستی نەتەوایەتی وەك کاردانەوەیەك بۆ ستەمە نەتەوەییەکان ڕۆژ بە ڕۆژ لە هەڵکشاندا بوو. ئیتر کورد پێویستی بە هەندێ هۆکار هەبوو بۆ ئەوەی بوونی خۆی لە رووی سیاسییەوە بسەلمێنێ. یان ڕاستتر بڵێین پێویستی بە هەندێ ڕەمز هەبوو بۆ ئەوەی وەك نەتەوەیەك خۆی تێیدا ببینێتەوە. هەر بۆیە وەك کاردانەوەیەکی سروشتی و هەستێکی میللی هەندێ هەنگاوی لەم ڕووەوە هاویشتووە. وەك پاراوکردنی زمانی کوردی، و دانانی سروودی نەتەوەیی. ئەم سرووده ئەگەرچی چەمکی ناوەوە و واتای لێکسیم و ڕستەکانی ڕەنگە لەگەڵ پێشوەچوونی قۆناغی ئێستای هەرێمی کوردستانی عیراقدا نەگونجێ، ڕەنگدانەوەی بارودۆخی ئەوکاتی کوردستانە، کە لێوانلێوە لە بەرەنگاربوونەوە و دانبنان بە مانی نەتەوەی کورد سەرەڕای سادەیی وشە و دەربڕینەکانی، بەڵام بۆ سەلماندنی بوونی خۆی هێمایەك بوو. بۆ بەرەنگاربوونەوەش ڕەمزێك بوو. تەنانەت بە شێوەیەك، کە ئەو کوڕە کوردانەی لەسەر بیری نەتەوەیی بەرەو پەتی سێدارە دەبران بەو سرووده بەرەنگاری مەرگ دەبوونەوە. بەهۆی ئەم سروودەوە شکۆمەندیی خۆیان و

نەتەوەیان بەو ڕژێمە نیشان دەدا ، کە لە سێدارەی دەدان. بۆیە ئەم سرووده بووە بە ڕەمزێکی نەتەوەیی و بایەخ و بە ڕەمزبوونی تەنیا لە واتای وشەو دەربڕینەکانەوە نایەت، بەڵکو لە مێژووی قوربانیدان و خوێنی ئەو شەهیدانەوە دێت، سروودەکە ئەرشیفێکە بۆ واتای هەموو ئەو نەهامەتی و فیداکاریی خەباتە نهێنی و شۆڕشە ئاشکراکانی کورد، کە لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمەوە تا ئەمڕۆ دەگرێتە خۆی. بایەخی لە واتا ناوەکییەکەوە نایەت بەڵکو لە هەستە ناوەکییەکەوە دێ.

٤–٣. ئەی ڕەقیب و سەردەم

سروودی ئەی ڕەقیب لە کاتێکدا لە دایك بوو، کە چەمکی بەرەنگاربوونەوە و شۆڕش بنەما بوو و پێویست بوو لە سروودەکەدا ڕەنگ بداتەوە. ئەگەرچی واتای وشە و ڕستەکان و واتای پراگماتیکی دەقەکە بۆ ئەو قۆناغەی ئێستای هەرێمی کوردستانی عێراق دەتوانرێ بگوترێ، کە لەبار نییە، چونکە لە قۆناغی شۆڕش و مانەوە و پاراستنی نەتەوە دەرچووە. ئێستا لە قۆناغێکدایە، کە پەیوەندیی دیپلۆماسی بە دونیای دەرەوەی خۆی دەبەستێ وەك بوونی دەیان کونسوڵخانە لە پایتەختی هەرێم و بوونی زانکۆ و پەرلەمان ...هتد کوردی گەیاندۆتە کەناری ئارامی، کورد لە هەرێمی کوردستاندا تەنیا سەیری ئەوە ناکا، کە (نەوەی شۆڕش و ڕابردووی خۆیناوییە) (ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوور و شۆڕشین.. سەیری کەن خۆیناوییە ڕابردوومان)ی بەڵکو زیاتر سەیری داهاتووی دەکا. هەنگاوی پڕ متمانەی بۆ دەهاوێ. هەر لە ئاوەدانکردنەوەی ژێرخانی ئابووری و پتەوکردنی دیموکراتی تا دەگاتە پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان.

٤–٤. ئەی ڕەقیب لە نێوان واتا و بەڕەمزبووندا؟

ئەوەی لێرەدا کێشە دروست دەکا لە نێو هەردوو جەمسەری لایەنگران و نەیارانی ئەی ڕەقیب ئەوەیە بە بڕوای نەیارانی سروودی ئەی ڕەقیب بۆ ئەو قۆناغەی ئێستا لەبار نییە. ناوەڕۆکە واتاییەکەی دەمێکە سەردەمی بەسەر چووە. تەنانەت وەك ئیدیۆمیش بۆ کارێك یان هەستێك بەکار دێت، کە لە

سەرەتادا بێت و هێشتا گەشەی نەکردبێ. دەگوترێت (هێشتا لە قۆناغی ئەی ڕەقیبە) ئەم ئیدیۆمە چەمکی ئەوە دەگەیەنێ، کە تازە دەست پێ کراوە.

دیارە نەیارانی سروودەکە لە گۆشەنیگای واتای وشە و ڕستە و چەمکە پراگماتیکییەکەی ئەو بڕیارە دەدەن، بەڵام لایەنگرانی سروودەکە لە ڕوانگەی ڕەمزییەت و بەها مێژووییەکەیەوە پابەندبوونی خۆیان بە سروودەکە دەبیننەوە.

٤-٤. پێشنیاز

بە بۆچوونی ئەم لێکۆڵینەوەیە کێشەی نێوان ئەم دوو جەمسەرە دژ بەیەکە بەو شێوەیە چارەسەر دەبێ، کە سروودی ئەی ڕەقیب وەك سروودێکی نەتەوەیی بمێنێتەوە و لە پاڵ ئەوەشدا سروودێکی نیشتیمانی بۆ هەرێمی کوردستانی عێراق دابنرێ، لەبەر ئەم هۆیانە:

١-ئەگەرچی هەرێمی کوردستانی عێراق قۆناغی شۆڕشی بڕیوە، بەڵام بەشەکانی تری کوردستان تا ئێستاش لە قۆناغێکدان پێویستییان بە سروودی ئەی ڕەقیبە. لەبەر ئەوەی لە قۆناغی شۆڕشی ڕزگاریخوازیدان.

٢- ئەو سرووده لە هەرێمی کوردستانی عێراقیشدا چەمکێکی دەروونی کۆمەڵایەتی وای هەیە، کە توانیویەتی ببێتە ڕەمز. لادانی ڕەمز و گۆڕینی بە ڕەمزێکی تر، کە ڕەهەندێکی دەروونی و کۆمەڵایەتی هەبێت کارێکی ئاسان نییە، پێویستی بە کاتێکی زۆر هەیە. تەنانەت هیچ بڕیارێك ناتوانێ ئەو پەیوەندییە دەروونی و کۆمەڵایەتییە یان ئەو چەمکە بارکراوە لەبەر ئەو سرووده دابماڵێ و بەر سروودێکی تریدا بکا. بۆیە ئەم لێکۆڵینەوەیە بە پێویستی دەبینێ ،کە سرووده نەتەوەییەکە وەکو خۆی بمێنێ، لە پاڵ ئەوەدا سروودی هەرێمایەتی دابڕێژرێ و لە دوای چەند ساڵێك سرووده هەرێمایەتییەکەش چەمکی بارکراوی تایبەت بە خۆی پەیدا دەکا و لەلای کۆمەڵگا پەسەند دەکرێ. چەمکی ڕەمزییەت وەردەگرێ. بە تایبەتیش، کە قوتابیان لە قوتابخانەکاندا پێی گۆش دەکرێن.

٣- سروودی ئەی ڕەقیب لەبەر ئەوەی ڕەهەندێکی نەتەوەیی هەیە، بڕیاری گۆڕینی بە تەنیا لە دەسەڵاتی هەرێمی کوردستانی عێراقدا نییە، چونکە

پەیوەندی بە پارچەکانی تری کوردسانیشەوە هەیە. بەڵام هەرێمی کوردستان مافی خۆیەتی ئەگەر وەکو ئەو ڕووبەرە جوگرافییە– ئیدارییەی، کە حوکمڕانی تێدا دەکا سروود بۆ خۆی دابنێ.

٤– سروودە نیشتیمانییەکەش پێویستە بە شێوەیەك بێت، کە ڕەنگدانەوەی مۆرکە نیشتیمانییەکان بێت نەك تەنیا نەتەوەیی. چونکە کەمە نەتەوایەتی تریشی تێدا دەژی. دەبێ ئەوە بەبەر چاو بگیرێ، کە بۆ هەموو گەلی کوردستان ببێت بە ڕەمز.

٥– بوونی سروودی نیشتیمانی کوردستان بەند نییە بەوەی، کە ئێستا بەشێکە لە دەوڵەتی عێراق. تەنانەت ئەگەر لە داهاتووشدا سەربەخۆیی وەرگرت و بوو بە دەوڵەتی سەربەخۆ ئەوا هەرێم پێویستی بەوە دەبێت، کە وەکو دەوڵەت سروودی نیشتیمانی خۆی هەبێت. کە جیاواز بێت لەگەڵ سروودی پارچەکانی تری کوردستان. لە بارێکدا ئەگەر پارچەکانی تری کوردستانیش سەربەخۆییان وەرگرت و بوون بە چوار دەوڵەت ئەوا پێویستە هەر یەك لەو دەوڵەتانە سروودی تایبەت بە خۆیان هەبێت ئەمەش نابێتە هۆی کەمکردنەوە لە بەهای سروودی نەتەوەیی . دەشێ لە پاڵ سروودی نیشتیمانی سروودی نەتەوایەتی ئەی ڕەقیب هەر بمێنێ.

٦– دەشێ هەردوو سروودی نیشتیمانی و نەتەوەیی فەرمی لە وڵاتدا هەبن، بۆ بۆنە نیشتیمانییەکان سروودی نیشتیمانی و لە بۆنە نەتەوایەتییەکانیشدا سروودی ئەی ڕەقیب بەکار بێت.

٧– لە ڕووی کارگێڕی و حوکمڕانییەوە وا چاکترە هەرێمی کوردستانی عێراق لە پاڵ پاراستنی ئەو سروود و ئاڵایەی ئێستا (نەتەوەیی)، کە ڕەمزی نەتەوەیین، سروود و ئاڵای هەرێمایەتی تایبەت بە خۆی دابنێ. بە شێوەیەك، کە کۆدەنگی نیشتیمانی لەسەر بێت و هەموو لایەنە سیاسی و نەتەوە جیاوازەکان دەنگی بۆ بدەن. ئەو کاتە هیچ لە بایەخ و ڕەمزییەتی سروود و ئاڵای نەتەوەیی کەم نابێتەوە. لە داهاتووشدا پارچەکانی تری کوردستان هەر کامەیان گەیشتنە ئەو قۆناغەی، کە مافی نەتەوەیی بە دەست بێنن، دەتوانن سروود و ئاڵای تایبەت بەخۆیان دابنێن و سروودی ئەی ڕەقیبیش لەپاڵ ئەم سروودە نیشتیمانییەکە وەك ڕەمزێکی نەتەوەیی بمێنێتەوە.

پوختەی لێکۆڵینەوە

ئــەم لێکۆڵینەوەیــە لــە ژێــر ناونیشــانی (ســـروودی ئــەی ڕەقیــب – شیکردنەوەیەکی زمانەوانی) یە و بریتییە لە لێکدانەوە و شیکردنەوەی سروودی (ئــەی ڕەقیــب) لــە چوارچــێوەی پراگماتیــك و زمانــەوانیی سیاســیدا. ئــەم شیکردنەوەیە شیکارێکی وەسفییە و جگە لە پێشەکی بەسەر سێ تەوەر (بەش) دابەش دەبێت:

لە پێشەکیدا ئاماژە بە ناونیشان و سنوور و کەرەستەی خاو و ڕێباز و گرنگی لێکۆڵینەوەکە دەکرێ و هەروەها ئەو گرفتەی ، کە لێکۆڵینەوەکەی لەسەر بنیات دەنرێت.

بەشــی یەکــەم دەربــارەی ســروودی ئــەی ڕەقیبــە و ئەمانــە دەگرێتــەوە ســــەرەتا، دەقــــی شــــیعرەکە، زانیــــاریی دەرەکــــی دەربــــارەی شــــیعرەکە و پەیوەندییەکانی لکاندن (پەیوەندییە لێکسیکییەکان و پەیوەندییە ڕێزمانییەکان)، وە بەشی دووەم جەخت دەکاتە سەر شیکردنەوەی پراگماتیکی و ئەم بابەتانە لێکدراونەتــەوە، وەك: کــردە قســەییەکان، بەرگریمانــە، لێکەوتــەکان و نیشــانە پراگماتیکییەکان. بەشی سێیەم تایبەت دەبێت بە شیکردنەوەی سیاسی: ئەی ڕەقیب لە نێوان نیشتمان و نەتەوەدا، ئەی ڕەقیب و بە سومبولبوون و ئەی ڕەقیب و سەردەم. لە کۆتاییدا، لێکۆڵینەوەکە بە چەند پێشنیازێك دەربارەی سروودەکە کۆتایی دێ و پاشان دەرئەنجام و سەرچاوەکان دەخرێنە ڕوو.

پەراوێزەکان:

(١) عبدالخالق علاءالدین، ١٩٨٥: ٧٤.

(٢) دکتۆر مارف خەزنەدار، ٢٠٠٥: ٥٤٤–٥٤٥.

(٣) لە دەقی دیوانەکەدا بە شێوەی (جانفیرانە) نووسراوە. ئەمەش هەڵەی چاپە و نەمان ویست دەستکاری بکەین. راستییەکەی (جانفیدانە)یە

(٤) یەحیا بەرزنجی، ٢٠٠٩: ١٩٤.

(٥) عەزیز گەردی، ١٩٩٩: ٢٧٩–٢٨١.

(٦) یەحیا بەرزنجی، ٢٠٠٩، ١٩٢–٢٠٤.

(٧) یەحیا بەرزنجی ، ٢٠٠٩: ١٩٨.

(٨) لەم سروودەدا، دێڕی هەشتەم دووبارەی دێڕی چوارەمە. لە ئامارەکاندا ئەو دێڕەمان هەژمار نەکردووە. بەوپێیە تەنیا ٧ دێڕ هەژمار کراوە.

(٩) بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی جۆر و چۆنیەتی پەیوەندییەکان سەیری ئەم سەرچاوانە بکە: قەیس کاکل تۆفیق. ٢٠٠٢.

(١٠) بە تایبەتیش لەبەر ئەوەی خوێنەری ئەم لێکۆڵینەوەیە ئەگەر زمانەوان بێ ئەوا پێشینەیەکی پێویستی لەبارەی ئەو بابەتەوە هەیە و چەمکەکان بەلایەوە ناسراون. خوێنەریش ئەگەر زمانەوان نەبی ئەوا دیسانەوە سوود لەو گفتوگۆ تیۆرییە نابینێ و ئەگەر بیەوێ، ئەوا دەتوانێ لەم بارەیەوە سەیری سەرچاوەکان بکا.

(١١) بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی تیۆری کردە قسەیی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

١- قەیس کاکل، ١٩٩٥، ٣٨–٧٠.

Searle. J. R , 1972, 39-53.-2

Brown, Gyllan &Yule, 1983. 232.-3

(١٢) ابن منظور/ ٢٠١٠، مج ٥، ٤٢٥

(١٣) مجدالدین الفیروز آبادی ، ٢٠٠٤:٦٩١

(١٤) د،محەمەد نووری عارف، ٢٠٠٩، ٤٢٠

(١٥) قەیس کاکل، ١٩٩٥: ٦٣. هەروەها: Grice:١٩٧٥:٤٧

(١٦) بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی بەرگریمانەکانەوە سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

١- دیار عەلی کەمال/ ٢٠٠٩.

٢- قەیس کاکل تۆفیق/ ٢٠٠٢، ٤١.

(١٧) Mey,2001:46

(١٨) Davis,W.2005:1

(١٩) moheddin,٢٠٠٩:٢٠

(٢٠) بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی لێکەوتەکانی ئاخاوتن سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:
Kearns, K.2000:1-1
Mey,2001:46-٧-٢
Levison,S.1983:113-٣
Davis, W.2005:7-4
(٢١) Palmer 1982:174
(٢٢) George,Y.1996:40-42 , Levinson 1983:10-
(٢٣) George, Y.1996:9
(٢٤) David,C.1992:96
(٢٥) جمال رشيد، ١٩٩٠، ١١١–١١٨.
(٢٦) جمال رشيد.١٩٩٠، ١١٤،
(٢٧) ئەم دیاردەیە جگە لە سروود ئاڵای کوردستانیش دەگرێتەوە.

سەرچاوەکان.

- جمال رشيد و فوزي رشيد، تاريخ الكورد القديم، أربيل، ١٩٩٠
- دیار عەلی کەمال. گوتاری سیاسیی کوردی لە ڕوانگەی پێشگریمانەکانەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٠٩
- عبدالخالق علاءالدين، دلدار، دار افاق عربية، ١٩٨٥.
- عەزیز گەردی، سەروا، هەولێر، ١٩٩٩.
- قەیس کاکل تۆفیق، پەیوەندییەکانی نێو دەق، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٠٢.
- قەیس کاکل، جۆرەکانی ڕستە و تیۆری کردە قسەییەکان، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین.١٩٩٥.
- مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٥.
- مجدالدين الفيروز آبادي، القاموس المحيط/ (٧٢٩–٨١٧ هـ)–تحقيق حسان عبدالمنان –عمان –ط ٣ /٢٠٠٤
- محەمەد نووری عارف، فەرهەنگی نالی و کوردی و سالم، ٢٠٠٩.
- محمد بن مكرم بن منظور الفريقي المصرى جمال الدين أبو الفضل، لسان العرب، مج ٥، دار الصادر/بيروت/ ٢٠١٠.
- یەحیا بەرزنجی، شەهید شێخ حوسێن بەرزنجی، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، ٢٠٠٩.

- Brown, G. and Yule, G.(1983). Discourse Analysis. Camridge: Cambridge University Press.
- Davis, W.(2005).“Standford Encyclopedia of Philosophy: Implicature”.http://Yale-edu/linguist/faculty/doc/horn.implic.pdf.
- Grice, H.(1975). “Logic and Conversation”.In P.Cole and J.L. Morgan(eds.), Syntax and Semantics.Vol.3: Speech Acts.New York:Academic Press.http://philosophy.uwater١oo.ca/MindDict/grice.htm/.
- http://www.ling.canterbury.ac.nz/documents/implicature.pdf.
- Kearns, K.(2000).Implicature and Semantic Change. University fCanterbury: John Benjamins.
- Moheedin,K.(2009).A Study of the Cooerative Principle and Implicatures in Kurdish and English. . Hawler. Unpublished MA thesis, Salahaddin University.
- Palmer, F.(1981). Semantics. Cambridge : Cambridge University
- PressMey, J.(2001). Pragmatics:An Introduction. Massachusetts: BlackwellLevinson, S.(1983).Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yule,G.(1996a.). Pragmatics. Oxford: Oxford University Press.

ملخص البحث

هذا البحث بعنوان" نشيـــد أي رقيــب : تحليل لغوي"، يفحص ويحلل النشيد في اطار البراغماتيك وعلم اللغة السياسية.

يتضمن هذا البحث تمهيداً للدراسـة وينقسـم الى ثلاثـة اقسـام. يخـص التمهيـد مجال البحث وهدفه والمنهج المتبع وأهميته مع القضية التى تدور فيه البحث.

امـا قسـم الاول يشـمل الـنص (نشـيد أى رقيـب) ولمحـة تاريخيـة مـوجزة عـن القصيدة وعوامل التماسك المستخدمة في النص: التماسك المعجمية والنحوية .

ويركز القسم الثاني على التحليل البراغماتيكي ويتكون مـن: الافعـال الكلاميـة، والافتراضات، الاستلزام الحواري والاشارات البراغماتيكية.

والقسم الثالث يعرض تحليلا سياسيا للنص: أى رقيب بـين الـوطن والامـة، أى رقيب والرمـوز، و أى رقيـب والعصـر. واخـيراً يـتم انتهـاء هـذه الدراسـة مـع بعـض الاقتراحات حول النشيد تليها استنتاجات وقائمة المصادر والمراجع.

Abstract

This paper is entitled" Ay Raqeeb Anthem: A Linguistic Analysis. It examines and analyzes Ay *Raqeeb Anthem* within the framework of pragmatics and political linguistics. It is a descriptive study. In addition to a preliminary section; it falls into three main sections.

The preliminary section includes the title, the scope, the data, the procedures, the significance of the study and the issue on which the paper is based.

Section one is about Ay Raqeeb Anthem and it includes the text, a brief history about the poem as well as the cohesion factors(relations) used in the text(lexical cohesion and grammatical cohesion).Section two focuses on pragmatic analysis (of the poem) and handles speech acts, presupposion, implicatures and Deixis. Further, section three deals with political analysis: Ay Raqeeb between Nation and Motherland, Ay Raqeeb and symbolization and Ay Raqeeb and Era. Finally, this paper is ended with some suggestions about the anthem followed by conclusions and a bibliography.

پەیوەندیی نێوان میرانی هەکاری و دەسەڵاتدارانی عوسمانی لە سەدەی شازدەهەمدا

پ.د. سەعدی عوسمان هەروتی
کۆلێژی ئەدەبیات – زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر

پێشەکی:

سەدەی شازدەهەم سەردەمێکی پڕ لە ڕووداو بوو بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەگشتی و بۆ کوردستان بەتایبەتی، ئەمەش لەئەنجامی سەرهەڵدانی دەوڵەتی سەفەوی (١٥٠١– ١٧٢٢) و وەرگەڕانی ئاراستەی فراوانخوازیی عوسمانی بەرەو ڕۆژهەڵات، کە بووە هۆی بەرپابوونی ململانێیەکی درێژخایەن لەنێوان هەردوو دەوڵەتدا. میرنشینی (هەکاری)یش کە لەسەر سنووری هەردوولا بوو، بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کەوتبووە ژێر کاریگەریی ئەم ڕووداوانە. هەرچەندە میری هەکاری لەسەروبەندی فراوانخوازییەکانی سەفەوی لەکوردستاندا، ناچاربوو کە پەیوەندیی پاشکۆیەتی لەگەڵ ئەم دەوڵەتە دابمەزرێنێ، بەڵام دوای دەرکەوتنی ڕووی ڕاستەقینەی سیاسەتی سەفەوی و مکوڕبوونی سوڵتانی عوسمانی لەسەر ڕووبەڕووبوونەوەی هەڕەشەکانی سەفەوی، میری هەکاریش وەك زۆربەی میرە کوردەکانی تر دایە پاڵ دەوڵەتی عوسمانی. لێرەوە پەیوەندیی هەمەلایەنەی میرانی هەکاری لەگەڵ دەسەڵاتدارانی عوسمانی دەستپێدەکات. ئامانجی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە کە ڕێڕەوی پڕ هەوراز و نشێوی ئەم پەیوەندییانە بخاتە بەرباس و شرۆڤەی بۆ بکات و فاکتەرە کاریگەرەکان و هەروەها ئەنجامەکانی ئەم پەیوەندییانە دیاری بکات. بۆیە سەدەی شازدەهەمیش دیاری کراوە چونکە سەدەیەکی پڕ لە گۆڕانکاری و چارەنووسساز بوو لە مێژووی میرنشینەکاندا.

بۆ ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە بەشێوەیەکی سەرەکی پشت بەکتێبی (شەرەفنامە) بەستراوە کە سەرەڕای ئەوەی لەهەندێ زانیاریدا ورد نییە و ساڵ و ڕێکەوتی زۆربەی ڕووداوەکانیش دیاری ناکات، بەڵام بەدەوڵەمەندترین سەرچاوە دادەنرێ بۆ مێژووی میرنشینە کوردییەکان. بایەخی زیاتری شەرەفنامە بۆ ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە کە نووسەرەکەی لەسەدەی شازدەهەمدا ژیاوە. لەپاڵ ئەمە سوود لەهەندێ بەڵگەنامەی عوسمانیش وەرگیراوە کە زانیاریی دەگمەن بۆ ئەم توێژینەوەیە دەستەبەر دەکەن. ئەم بەڵگەنامانە بەزمانەکانی تورکی و فارسی و عەرەبی لەچەند کتێبێکدا بڵاوکراونەتەوە، کە گرنگترینیان کتێبەکەی (فاضل بيات، البلاد العربية في الوثائق العثمانية)یە. بەپێویستیشمان زانی سەیری هەندێ گەشتنامەی ئەو سەردەمە بکەین، وەك (سیاحەتنامەی ئەولیا چەلەبی) کە زانیاریی باشی تێدایە لەبارەی هەلومەرجی کارگێڕیی ناوچەی هەکاری. هەروەها هەندێ سەرچاوەی ڕەسەنی تریش بینراون کە هەندێکیان بەزمانی تورکین وەك (هاممەر، دولت عثمانية تاريخي). هەندێکی تریشیان بەفارسین وەك (أحسن التواريخ)ی (حسن روملو) و (تاريخ عالم آراى عباسى)ی (أسكندر بيك تركمان)، ئەم دووە مێژوونووسی دەرباری سەفەوین و لە گۆشەنیگای ئەم دەوڵەتەوە سەیری ڕووداوەکان دەکەن. کتێبی (تذكرهٔ شاه طهماسب)یش هاوشێوەی ئەم دوو سەرچاوەی پێشووە، چونکە یادداشتەکانی خودی شاتەهماسبی سەفەوییە. لەپاڵ ئەمانە چەندین سەرچاوەو ژێدەری تر بەکارهێنراون کە لە لیستی سەرچاوەکاندا هەن.

دەروازە:

دەڤەری هەکاری کە ئێستا لە ڕووی کارگێڕییەوە ویلایەتێك پێکدەهێنێ و کەوتووەتە ئەوپەڕی باشووری ڕۆژهەلاتی تورکیا،[1] لە سەردەمانی پێشوودا هەرێمێکی گرنگ بوو لەناو جەرگەی کوردستاندا. لەسەر ئەو بنەمایە هەندێ لە مێژوونووسان هەکارییەکان بە سەرتۆپی کوردان دادەنێن لە ڕووی ڕەگەزپاکییەوە.[2]

هەرێمی هەکاری ناوچەیەکی شاخاوی و بەردەڵانە، شاخی بەرز و دۆڵی پڕ لە هەڵدێر ڕووبەرێکی فراوانی زەمینەکەی پێکدەهێنن. جولەمێرگی ناوەندی هەرێمەکەش قەلایەك بوو لەسەر شاخێکی سەخت هەڵکەوتبوو.[3] هەر ئەمەش وایکردبوو کە لە کۆتاییەکانی سەردەمی عەباسییەوە (١٣٢–٦٥٦ك/ ٧٥٠–١٢٥٨ز) دەسەلاتێکی خۆماڵی لەم هەرێمە دابمەزرێ و بۆ ماوەی چەندین سەدە لە حوکمڕانیی هەرێمەکە بەردەوام بێ. بێگومان ئەم دەسەلاتەش خۆی لەمیرنشینیی هەکاری دەنواند.[4] هەرچەندە گومان هەیە کە ئەم میرنشینە ناوەکەی لە هەرێمەکەوە بۆ هاتبێ، بەلام زیاتر واپێدەچێ کە پێچەوانەکەی ڕاستبێ. واتە هەرێمەکە ناوەکەی خۆی لە میرنشینەکەوە وەرگرتبێ. چونکە حاڵەتی تری لەم جۆرەمان زۆرە وەك هەردوو دەڤەری سۆران و بادینان کەناوەکانیان لەهەردوو میرنشینیی سۆران و بادینانەوە داکەوتووە. ئەوەی زیاتر ئەم بۆچوونە دەسەلمێنێ ئەوەیە کە (هەکاری) لە سەرچاوەکاندا وەکو ناوی هۆزیش دەهێنرێ.[5] تەنانەت هەندێ سەرچاوە وای بۆ دەچن کە هەرێمی هەکاری ناوەکەی لەناوی ئەم هۆزەوە بۆ هاتووە.[6] کەواتە هەکاری لە سەرەتادا ناوی هۆزێك بووە ئنجا بۆتە ناوی میرنشینەکە و دواتریش بەهۆی حوکمڕانیی بەردەوامی ئەم میرنشینە لەم ناوچانە دەڤەرەکە ناوی هەکاری بەسەردا براوە.

بێگومان دیاریکردنی سنووری ئەم میرنشینە وەکو زۆربەی میرنشینە کوردییەکانی تر، کارێکی زۆر گرانە. چونکە ئەم میرنشینانە هەوراز و نشێویی زۆریان بەخۆوە بینیوە و بەپێی هێز و دەسەلاتی میرەکان و هەروەها کات و سەردەمیش سنووری دەسەلاتیان گۆڕاوە. دیارە ئەمەش وایکردووە کە ئەو زەمینەی بە هەکاری ناودەبرێ بەپێی سەردەمە جیاوازەکان لە گۆڕاندابێ. لەم

لایەنەوە تێبینی دەکەین کە هەرێمی هەکاری لە سەرەتادا سنوورێکی فراوانی گرتووەتەوە و لە باکووردا تا قەڵای وان و لە باشووریش زۆر ناوچەی بادینانی لەخۆگرتووە. ئەوەتا لەسەرەتاکانی سەدەی چواردەی زاینیدا سنووری هەکاری لەباشووردا تا لالش و ئێن سفنی و لە ڕۆژئاوادا تا تخووبی ڕۆژهەڵاتی جزیرەی بۆتان و لەڕۆژهەڵات تا هەرێمی ئازربێجانی ئێران و لەباکووردا تا دەریاچەی وان درێژبۆتەوە.[٧] بەپێی زانیارییەکانی شەرەفخانی بەدلیسی لە کۆتاییەکانی سەدەی چواردەمیشدا هەردوو شاری وان و وستان[٨] لەژێر حوکمڕانیی میری هەکاری دابوون.[٩] دیارە لە ڕۆژهەڵاتیشدا دەسەڵاتیان تا خوی و سەلماس کشاوە.[١٠] ئەم زانیارییانە لەگەڵ قسەکانی (لۆنگریک)یش یەکدەگرێتەوە کاتێ سەبارەت بەفراوانیی دەسەڵاتی هەکارییەکان دەنووسێ: "هەژمونی ئەمانە بەرز و نزمی بەخۆوە دەبینی لە ناوچەیەك کە لەباکوورەوە درێژ دەبۆوە بۆ بەدلیس، و لەباشووریش بۆ ڕۆژهەڵاتی دیجلە".[١١] ئەم فراوانبوونە بەزۆری لە سەردەمی میر عیزەددین شێر بوو کە هاوچەرخی تەیمور لەنگ بوو و یەکێك بووە لە میرە بەهێز و مەزنەکانی هەکاری. دیارە هەر لەبەر ئەم هێز و فراوانیی دەسەڵاتە بوو کە ئەمەی دوایی نازناوی (پادشای کوردستان)ی بەعیزەددین شێر داوە.[١٢] شایانی باسە میرانی هەکاری لە بنەماڵەیەکی دێرینی پایە بەرز و بەڕەچەڵەك مەزن بوون، بۆیە لەنێو میر و دەسەڵاتدارانی کوردستاندا ڕێزی زۆریان هەبوو.[١٣]

بەڵام سنوور و تخووبی هەکاری بەرەبەرە پاشەکشەی کردووە و بازنەی دەسەڵاتی میرانی هەکاری کورژ بۆتەوە. دیارە بەشێکی بەهۆی ئەوەوە بووە کە میرانی بادینان لەسەدەی پازدەمدا لەباشوورەوە دەستیان بەفراوانخوازی کردبوو.[١٤] هەر لەدەوروبەری ناوەڕاستی ئەم سەدەیەشدا ناوچەکانی وان و (وستان)یان لەدەستدا و تەنانەت دەسەڵاتیان لەمەڵبەندی میرنشینەکەشیان چەند جارێك کەوتە بەر مەترسی.[١٥] سەرەڕای ئەمەش میرنشینی هەکاری نەك هەر لەناو نەچوو بەڵکو لەسەدەی شازدەمدا — کە سەردەمی تایبەت بەم توێژینەوەیە— سەرلەنوێ بووژاوەتەوە و بووەتە یەکێك لە میرنشینە بەهێز و مەزنەکانی کوردستان. تەنانەت شەرەفخانی بەدلیسی جارێ بە ناوی "مەملەکەت" و هەندێ جاریش بە "ویلایەتی هەکاری" ناوی دەهێنێت.[١٦] ئەگەر ناوبراو لەبەکارهێنانی

ئەم دەستەواژانە زۆر وردیش نەبێ، ئەوا بەلایەنی کەم واتای ئەوە بەدەستەوە دەدەن کە لەم سەردەمەشدا هەکاری سنوورێکی فراوانی هەبوو بە بەراورد لەگەڵ میرنشینەکانی تر. هەر شەرەفخان خۆی ناوی چەندین قەڵا و ناوچە دەهێنێ کە لەم ماوەیەدا لەدەست میرانی هەکاری بوون. وەك هەردوو قەڵای کواش و ئەختمار[١٧] لە کەناری باشووری دەریاچەی وان، لەگەڵ قەڵای بای و هەروەها ناوچەی ئەلباق کە مەڵبەندەکەی باشقەلا بوو. هەر لەم ماوەیەدا (وستان)یش لەنێو سنووری قەڵەمڕەوی هەکاری دابوو. بێگومان ئەمە لەپاڵ (جولەمێرگ)ی مەڵبەندی سەرەکی هەکاری و ناوچەکانی دەوروبەری. دیارە تا کۆتاییەکانی سەدەی شازدەمیش هەر جولەمێرگ پایتەختی میرنشینەکە بوو، بەڵام هەمیشە میرێکی بنەماڵەی هەکاری لە ئەلباق و زۆر جاریش یەکێکی تر لە وستان حوکمڕانی دەکرد. [١٨] کەواتە لەم ماوەیەشدا هەکارییەکان لەباکووردا دەسەڵاتیان تا نزیك دەریاچەی وان بڕی کردووە، ئەگەرچی لە باشووردا بەهۆی بەهێزبوونی میرانی بادینان سنووری میرنشینەکەیان بەرەوخوار زۆر شۆڕ نەبۆتەوە.

لەسەرەتای سەدەی شازدەمدا (کەسنووری توێژینەوەکەی ئێمەیە) زاهید بەگی کوڕی عیزەددین شێر (ئەمە ئەو عیزەددین شێرەی پێشوو نییە) میری دەسەڵاتداری هەکاری بوو.[١٩] بەپێی گوتەی توێژەرێك ئەم میرە لەساڵی ١٤٩٤ز دەسەڵاتی میرنشینەکەی وەرگرتووە.[٢٠] بەڵام سەرچاوەو بەڵگەنامە مێژووییەکان ئەوە دەردەخەن کە زاهید بەگ لە مێژوویێکی زۆر زووتر هاتۆتە سەر دەسەڵات. ئەوەتا شەرەفخانی بەدلیسی دەڵێ ساڵانی حوکمی ئەم میرە نزیکەی (٦٠) ساڵی خایاندووە.[٢١] لە بەڵگەنامەیەکی عوسمانیشدا کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٥٢٠ز لەجیاتی زاهید بەگ ناوی سەید محەمەدی کوڕی دەهێنرێ.[٢٢] کەواتە یان زاهید بەگ لەشێستەکانی سەدەی پازدەمەوە حوکمڕانیی هەکاری وەرگرتووە. یان شەرەفخان بەهەڵەدا چووە و زاهید بەگ (٦٠) ساڵ حوکمڕانی نەکردووە.

باسی یەکەم:

پەیوەندیی میرانی هەکاری و دەوڵەتی عوسمانی لە میانەی ململانێ لەگەڵ سەفەوییەکاندا:

شا ئیسماعیلی یەکەمی سەفەوی (١٥٠١– ١٥٢٤) دوای ئەوەی لەساڵی ١٥٠١ز دامەزرانی دەوڵەتی سەفەوی لە هەرێمی ئازربیجان ڕاگەیاند و شاری تەورێزی کردە پایتەختی خۆی، دەستی بەشاڵاوی سەربازی کرد بۆ هەرێم و ناوچەکانی دەوروبەری بەمەبەستی فراوانکردنی سنووری دەوڵەتەکەی. ئەو هەر بەوە وازی نەهێنا کە لە ساڵانی ١٥٠٣– ١٥٠٥ زۆربەی وڵاتی ئێرانی لەژێر دەسەڵاتی خۆیدا یەکخست، بەڵکو کەوتە هێرشبردن بۆ سەر وڵاتانی دەوروبەریش بەتایبەتی عیراق و کوردستان کە زۆربەی ناوچەکانیان لەنێو سنووری قەڵەمڕەوی دەوڵەتی ئاق قۆینلۆ (١٤٠٣– ١٥٠٨ز) دەهاتنە ژماردن.[٢٣] هەر لەساڵی ١٥٠٦ دا شاڵاوی سەفەوی بۆ سەر ناوچەکانی کوردستان دەستیپێکرد، بەڵام هێرشە مەزنەکە لە ساڵانی ١٥٠٧– ١٥٠٨دا بوو کە خودی شا ئیسماعیل سەرکردایەتی دەکرد. هەرچەندە هەندێ لەمیرنشینە کوردییەکان ڕووبەڕووی هێزەکانی سەفەوی بوونەوە و لەهەندێ شوێندا شکستیان پێهێنان، بەڵام سەرەنجام بەخۆشی بێ یان ناخۆشی زۆربەی میر و دەسەڵاتدارانی کوردستان دەسەڵاتی سەفەوییان قبوڵ کرد و ناوچەکانیان بووە بەشێك لەم دەوڵەتە.[٢٤] میری هەکاری (زاهید بەگی کوڕی عیزەددین شێر) یەکێك بوو لەو میرە کوردانەی کە بەخۆشی گوێڕایەڵی خۆی بۆ شا ئیسماعیلی سەفەوی دەربڕیوە.[٢٥] بەمەش ناوچەکانی خۆی لە دەستدرێژیی سەفەوییەکان پاراستووە و پارێزگاری لە قەوارەی میرنشینەکە و هەروەها دەسەڵاتی خۆشی کردووە. چونکە لەبەرامبەر ئەم هەڵوێستەدا شائیسماعیل دانی بەحوکمڕانیی ئەو ناوەو بەڵێنی دەسەڵاتی بۆماوەیی بەسەر میرنشینەکەیدا پێداوە. نەك هەر ئەوەندە بەڵکو ڕێزێکی زۆری لێناوە و بەچاوی سۆز و خۆشەویستییەوە سەیری کردووە. شەرەفخان دەڵێ ئەو تەنیا بەناوی (مامە) بانگی میر زاهیدی کردووە.[٢٦] بێگومان وەرگرتنی ئەم هەڵوێستە لەم هەلومەرجەدا لێهاتوویی و بڕشتی ئەزموونی سیاسی ئەم میرە پیشاندەدا،[٢٧] بەتایبەتی کە دواتر دەبینین بەپێی گۆڕانی بارودۆخەکە ئەویش هەڵوێستی خۆی دەگۆڕێ.

سەرەڕای ئەمەش میرنشینیی هەکاری تا سەر لە زەبروزەنگی سەفەوی بەدوور نەبوو. شەرەفخان دەڵێ "ڕەچاوکردنی دۆستایەتی و هاوپەیمانی و چاك هاوسێیی تەواو" لەنێوان میری هەکاری و شائیسماعیل بەرقەرار بوو.(٢٨) بەڵام دیارە ئەمە زۆر درێژەی نەکێشاوەو دوای ماوەیەك شا ئیسماعیل بڕیاریداوە میرنشینی هەکاری (هەروەکو قەوارە کوردییەکانی تر) داگیر بکات. نەك هەر ئەوەندە بەڵکو دەبێ میری هەکاریش دەستبەسەر کرابێ، لەگەڵ ئەو (١١) میرە کوردەی کە بۆ بینینی شائیسماعیل و دڵسۆزی نواندن بۆی سەردانی شاری (خوی)یان کردبوو.(٢٩) چونکە کاتێ شا سیاسەتی خۆی بەرامبەر کوردستان گۆڕی و ئەم میرانەی دەستبەسەر کرد بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ حوکمڕانی ناوچەکانی ئەم وڵاتە بکات،(٣٠) هێزێکی سەفەویشی بەسەرکردایەتی دێو سوڵتان ڕۆمللو بۆ داگیرکردنی هەکاری ڕاسپارد. بەڵام دوای تێپەڕبوونی ماوەیەك کە ئۆزبەگەکان هێرشیان هێنا بۆ گرتنی هەرێمی خۆراسان لەڕۆژهەلاتی ئێران، شا ئیسماعیل بڕیاریدا هەموو میرە کوردەکان ئازاد بکات بێجگە لە میرانی بەدلیس و حەسەنکێف.(٣١) دەبێ ئەم ڕووداوەش لەکۆتایی ساڵی ١٥١٢ یان سەرەتای ساڵی ١٥١٣ بووبێ، چونکە ئەم هێرشەی ئۆزبەگەکان لە کۆتایی ساڵی ١٥١٢ دا بوو.(٣٢) سەبارەت بەهۆکاری ئازادکردنی ئەم میرانەش شەرەفخان دەڵێ کاتێ شا هەواڵی شالاوی ئۆزبەگەکانی بۆ هات پەشیمان بۆوە لەگرتنی میرە کوردەکان.(٣٣) بەم پێیە بێ دیارە کە شا ئیسماعیل لەوە ترساوە کاتێ ئەو لەڕۆژهەلات سەرگەرمی شەڕی خۆراسان دەبێ، لەڕۆژئاوای دەوڵەتەکەی لەگەڵ میرنشینە کوردییەکان کێشەی بۆ ساز بێ. لەنێویشیاندا میرنشینی هەکاری کە بێگومان میرەکەی لەنێو ئازادکراوەکاندا بوو، هەروەکو لە ڕووداوەکانی دواتردا دەردەکەوێ.

لێرەدا پەیوەندیی میرانی هەکاری لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی دەستپێدەکا. چونکە میر و سەرانی کورد کە بێ هیوا بوون لەدەوڵەتی سەفەوی و زۆربەیان میرنشینەکانیان لەدەستدا، بەڕێنموودەیی مەلا ئیدریسی بەدلیسی (کە کەسایەتییەکی ناوداری کورد و نزیك بوو لەسوڵتانی عوسمانی) نامە و نوێنەریان بۆ سوڵتان هەنارد و بەڵێنی پشتیوانییان پێدا لەشەڕی سەفەوییەکاندا، بەمەرجێ دەسەلاتە بۆماوەییەکانیان وەربگرنەوە.(٣٤) بێگومان زاهید بەگی میری هەکاریش

لەنێو ئەم میرانە دابوو، چونکە ئەو بەکردار ئەم پشتیوانییەی بۆ عوسمانییەکان پیشاندا و ڕۆڵی بەرچاوی بینی لە شەڕی چاڵدێران (٢٣ ئاب ١٥١٤ز) کە بەسەرکەوتنی لەشکری سوڵتان سەلیمی یەکەمی عوسمانی (١٥١٢– ١٥٢٠ز) بەسەر لەشکری شائیسماعیلی سەفەوی تەواو بوو.[٣٥] هەر بۆیە سوڵتان سەلیم لەو (استمالت نامە) یەی کە دوای شەڕەکە بۆ دانیشتووانی تەورێزی پایتەختی سەفەوی ناردووە، جیا لەهەموو میرەکانی تر زاهید بەگی میری هەکاری بە "فخر امراء الاکراد" واتە: شانازیی میرانی کورد، ناو دەبات.[٣٦]

لەئەنجامی شەڕی چاڵدێران و ڕووداوەکانی دواتر، میرنشینیی هەکاری لەپاڵ زۆربەی میرنشینە کوردییەکانی تر هاتە ژێر چەتری دەوڵەتی عوسمانی. هەر بۆیە دەبینین لەساڵانی دواتریش میرانی هەکاری پشتگیری لە دەوڵەتی عوسمانی دەکەن لە ململانێکەی لەگەڵ دەوڵەتی سەفەوی. لایەنێکی ئەم پشتگیرییە خۆی لە پێدانی زانیاریی هەواڵگری دەبینێتەوە، کە دەسەڵاتدارانی عوسمانی زۆر بایەخیان پێدەدا و ئەم زانیارییانەیان ڕاستەوخۆ بۆ خودی سوڵتان بەرز دەکردەوە. لە ڕاپۆرتێکی ساڵی ١٥٢٠دا کە محەمەد پاشای والی دیاربەکر[٣٧] بۆ سوڵتان سلێمانی قانونی (١٥٢٠– ١٥٦٦) ناردووە، ئاماژە بەو زانیارییانە کراوە کە هەندێ لەمیرانی کورد و سەردارەکانی سەر سنووری ڕۆژهەڵاتی عوسمانی سەبارەت بە جموجۆڵەکانی سەفەوی، پێشکەشی دەسەڵاتدارانی دەوڵەتیان کردووە، لەنێو ئەم میرانە ناوی سەید محەمەدی کوڕی زاهید بەگ دەهێنرێ.[٣٨] کە بێگومان میرێکی بنەماڵەی هەکارییە و کوڕی ئەو میر زاهید بەگەیە کە پێشتر باسمانکردووە. بەڵام بەرلەوەی دەسەڵاتی میرنشینەکە بگرێتە دەست سەرداری (وستان) بوو کە ناوچەیەکی سەر بەمیرنشینەکە بوو.[٣٩] ئنجا نازانرێ لەکاتی ناردنی ئەم زانیارییانە کامە پۆستی هەبوو، چونکە ساڵی وەرگرتنی حوکمی نازانرێ.

لە هەندێ باری تردا دەسەڵاتدارانی عوسمانی میرانی هەکاری ڕادەسپێرن بۆ ئەوەی لەسنووری سەفەوی نزیك ببنەوە بەمەبەستی چاودێریکردن و کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر هێزەکانیان. وەك ئەوەی زەینەل بەگی هەکاری لەلایەن ئەسکەندەر پاشای والیی وان بۆ ئەرکێکی لەم جۆرە نێردرایە سەر سنوور،

زەینەل بەگ لەمیانەی ئەم ئەرکەیدا لەناوچەی سەلماس ڕووبەڕووی شەڕ بۆوە بەڵام سەرکەوتنی بەدەستهێنا و گەڕایەوە.(٤٠)

هەر بەهۆی لایەنگیریی عوسمانییەکان لەم ململانێیەدا لەهەندێ باردا میرنشینی هەکاری کەوتۆتە بەر شالاَوی لەشکری سەفەوی. بەتایبەتی لەسەردەمی شا تەهماسبی یەکەم (١٥٢٤- ١٥٧٦ز) و سوڵتان سلێمانی قانونیدا، کەچەند جارێ شەڕ لەنێوان هەردوولادا ڕوویداو ئەم ئەڵقەیەی ململانێیەکە تا ساڵی ١٥٥٥ز بەردەوام بوو.(٤١) میرنشینیی هەکاریش بەو پێیەی لەسەر سنووری هەردوولا بوو، ببووە یەکێك لە مەیدانە گەرمەکانی ئەم شەڕانە. شا تەهماسب لەیاداشتەکانی خۆیدا باسی ئەوە دەکا کە لە سەروبەندی کردە سەربازییەکانی ساڵانی ١٥٣٤- ١٥٣٥ لەدەوروبەری وان، لەشکرێکی چەند هەزار کەسی ناردۆتە سەر ناوچەکانی سەید محەمەد بۆ ئەوەی هێرشی بۆ ببەن و تاڵانی بکەن.(٤٢) بێگومان لەمەشدا مەبەستی ناوچەکانی میرنشینیی هەکارییە، چونکە ئەمە هەمان ئەو سەید محەمەدەی پێشووی میری هەکارییە.

هەر لەسەردەمی شا تەهماسبدا ناوچەکانی هەکاری جارێکی تر تووشی زەبروزەنگی سەفەوییەکان بوونەوە، بەهۆی ئەوەی هاوسەنگەری عوسمانی بوون لەدژی دەوڵەتی سەفەوی. ئەمجارەیان لەساڵی ٩٥٩ك (١٥٥١-١٥٥٢ز) بوو کە لە چوارچێوەی شالاَوی شا تەهماسب بۆ ناوچەکانی دەوروبەری دەریاچەی وان، هێزەکانی سەفەوی (وستان و کواش و ئەلباق) و هەندێ ناوچەی تریان تاڵان کرد و بەقسەی مێژوونووسێکی هاوچەرخ دواتر سووتێنران و کاول کران. هەر ئەم مێژوونووسە دەڵێ کاتێ لەشکری سەفەوی گەیشتە ئەلباق، هەندێ لە سەردارانی کوردستان لەنێویاندا زەینەل بەگ خۆیان بۆ شەڕی لەشکری هێرشبەر ئامادە کردبوو. بەڵام نەیانتوانی لەبەرامبەر سەفەوییەکان بوەستن.(٤٣) بێگومان ئەم ناوچانەی ناومان هێنان سەر بە میرنشینیی هەکاری بوون (وەکو پێشتر ئاماژەمان پێداوە)، سەرداری ناوبراویش زەینەل بەگی کوڕی مەلیك بەگی کوڕی زاهید بەگە کە لەم ماوەیەدا میری هەکاری بوو.(٤٤)

لە ساڵی دواتردا شا تەهماسب خۆی بە لەشکرەوە هەڵیکوتاوەتە سەر ئەلباق، بەڵام خەڵکی ناوچەکە ڕایانکردبوو، بۆیە سەفەوییەکان تەنیا ئەوەیان

پێکرا کە ئەوێ بسووتێنن.[٤٥] لێرەدا دەبینین خەڵکی هەکاری و ناوچەکانیان باجی ئەوەیان داوە کە میرەکانیان لە سەنگەری عوسمانی دابوون لەم ململانێیەدا. بەڵام ئەوانیش بۆ خۆپاراستن لە زەبروزەنگی دەوڵەتی سەفەوی ئەم هەڵوێستەیان وەرگرتبوو، کەچی بەمەش پارێزراو نەبوون.

ئەوەی لەمیانەی ئەم شەڕ و هێرشانەدا جێگەی سەرنجە ئەوەیە کە سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژە بەجولەمێرگی مەڵبەندی هەکاری ناکەن کە گیرابێ یان هێرشی کرابێتە سەر لەلایەن سەفەوییەکان. ئەمەش لەوانەیە لەبەر دوورە دەستی شارەکە یان سەختی و قایمی شوێنەکەی بێت. بەڵام لەئەنجامی تەراتێنی سەفەوی و دەستگرتنیان بەسەر هەندێ لەناوچەکانی وان و هەکاری لەمیانەی شەڕەکانی ئەم ماوەیەدا، هەندێ لە مێژوونووسان وادەزانن کە دەڤەری هەکاری لەئەنجامی هێرشەکەی سوڵتان سلێمانی قانونی، لەساڵی ١٥٣٤دا هاتۆتە ژێر قەڵەمڕەویی عوسمانی.[٤٦] ئەمە لەکاتێکدایە کە سەرچاوە ڕەسەنەکان هەرگیز ناوی میری هەکاری و ناوچەکانی میرنشینەکەی ناهێنن کاتێ باسی ئەو دەڤەرانە دەکەن کە بەهۆی شاڵاوەکانی عوسمانی لەم ماوەیەدا هاتوونە ژێر دەسەڵاتی عوسمانی.[٤٧] تەنانەت (مەتراقی زادە) کە هاوسەفەری سوڵتان سلێمانی قانونی بووە لە هەڵمەتەکانی ئەم ماوەیەدا و شایەدحاڵی ئەم شەڕانەیە، باسی ئەوە ناکا کە سوڵتان یان لەشکری عوسمانی لەم ماوەیەدا میرنشینیی هەکارییان گرتبێ.[٤٨] لەم بارەیەوە تەنیا ئاماژەیەکمان بەدەستەوەیە، ئەویش هی شەرەفخانی مێژوونووسە کە دەڵێ شەرەفخانی میری بەدلیس (واتە باپیری خۆی) یارمەتی میر عیزەددینی هەکاری داوە بۆ نەهێشتنی دەسەڵاتی میری میرنشینی مەحمودی بەسەر هەکاریدا، کە پێشتر بەپاڵپشتیی سەفەوی دەسەڵاتی خۆی بەسەردا سەپاندبوو.[٤٩] بەڵام ناتوانین ئەم زانیارییە وەکو خۆی وەربگرین، چونکە هاوکات لەگەڵ سەردەمی شەرەفخانی میری بەدلیسدا هیچ میرێکی هەکاری بەناوی عیزەددین حوکمڕانی نەکردووە. بۆیە دەتوانین دڵنیا بین لەوەی کە هەر لەدوای شەڕی چالدێرانەوە میری هەکاری دەسەڵاتی عوسمانی قبوڵ کردووە، وەکو پێشتر ئاماژەمان پێدا. هەر لەئەنجامی ئەمەشدا بوو کە چەند جارێ لەلایەن لەشکری سەفەوییەوە دەستدرێژی کراوەتە سەر، وەك لەدێرەکانی پێشوودا

بینیمان. سەبارەت بە ئاماژەکەی شەرەفخانیش، تەنیا دەتوانین بلّێین میری مەحمودی کە لەم ماوەیەدا سەر بەدەولّەتی سەفەوی بووە، هەندێ ناوچەی هەکاری زەوتکردووە نەك هەموو میرنشینەکە. دیارە میری هەکاریش (ئەگەر چاوپۆشی لە هەلّەی ناوەکەی بکەین) بەیارمەتی میری بەدلیس ئەم ناوچانەی وەرگرتۆتەوە. بێگومان بێ ئەوەی باسوخواسی هێزی عوسمانی بۆ گرتنی یان گرتنەوەی هەکاری لەگۆڕێ دابێ.

هەلّوێستی میرانی هەکاری لەململانێی عوسمانی – سەفەویدا تەنیا بەوە نەوەستابوو، بەلّکو ئەم میرانە لەچەندین هەلّمەت و کردەی سەربازیدا بەشداریی کاریگەریان هەبوو، تەنانەت لە هەندێکیاندا لەم پێناوەشدا گیانیان لەدەستداوە، وەکو بایەزید بەگی کوڕی مەلیك بەگ کە یەکێك بوو لەمیرانی بنەمالّەی هەکاری و لەلای والیی دیاربەکر خزمەتی دەکرد. ئەم میرە کاتێ لەناوچەی شێروان لەپالّ لەشکری عوسمانیدا دەجەنگا،(٥٠) بەدیلی کەوتە دەست سەفەوییەکان و ئەوانیش بردیانە لای شا محەمەد خودا بەندەی سەفەوی (١٥٧٧–١٥٨٧ز) لە قەزوین، کە لەوێ بەنامەردی کوژرا.(٥١) زەینەل بەگی میری هەکاریش هەر لە شەڕەکانی ئەم ماوەیەدا گیانی خۆی کردە قوربانی دەولّەتی عوسمانی. ئەم میرە هەرچەندە لەدوا سالّەکانی ژیانیدا دەستی لەکاروباری حوکم کێشابۆوە و میرنشینیی هەکاری بە زەکەریا بەگی کوڕی سپاردبوو، بەلاّم کاتێ لەسالّی ٩٩٣ك (١٥٨٤– ١٥٨٥ز) لەشکری عوسمانی هێرشی کردە سەر ناوچەی ئازربیجانی سەر بەدەولّەتی سەفەوی، فەرمانی سولّتانی بۆ زەینەل بەگ دەرچوو کە بەشدار بێ لەم جەنگەدا. ئەویش بۆ بەجێگەیاندنی ئەم فەرمانە شالاّوی بردە سەر ناوچەکانی گەرگەر و زونوس و مەرەند لە باکووری ئازربیجان و تالاّن و بڕۆیی تێدا کردن. بەلاّم دواجار لەنزیك مەرەند بەدەستی قزلّباشەکان کوژرا.(٥٢) ئیبراهیم بەگی کوڕی زەینەل بەگیش کە لەگەلّ باوکیدا بوو، بەدیل گیرا. بەلاّم دواتر بەپارەیەکی زۆر بەردرا.(٥٣)

هەر ئەو زەینەل بەگە کە بەم هەلّوێستەی کۆتایی بەژیانی هات، پێشتر بەهۆی هەلّوێستێکی هاوشێوە لەلایەن دەسەلاّتدارانی عوسمانی حوکمڕانیی هەکاری پێدرابوو. ئەمەش ئەو کاتە بوو کە لەناوچەی سەلماس سەرکەوتنی بەسەر بایەندەر بەگی برای بەدەستهێنابوو. ئەم بایەندەر بەگە پێشتر پەنای بۆ

دەرباری شاتەهماسب بردبوو و ببووە لایەنگیری سەفەوییەکان، لەو دەمەشدا بەخۆی و هێزێکەوە چووبووە سەلماس.(٥٤)

لەم ڕووداوەی پێشوودا بۆمان دەردەکەوێ کە هەندێ لە میرانی بنەماڵەی دەسەڵاتداری هەکاری پەنایان بردۆتە بەر دەوڵەتی سەفەوی، ئەمەش لەپێناو بەرژەوەندیی تایبەتی خۆیان بوو کە بەزۆری خۆی لەهەوڵی وەرگرتنی دەسەلاَت دەبینییەوە. لەم بوارەدا دەتوانین ئاماژە بە هەریەکە لە بایەندەر بەگ و زەینەل بەگ بکەین کە هەردووکیان برا بوون و کوڕی مەلیك بەگی کوڕی زاهید بەگ بوون. بەلاَم هەردووکیان کە لەماوەی جیاجیا چووبوونە دەرباری سەفەوی، لەلایەن شا تەهماسبەوە بێ ئومێد کران و یارمەتی نەدران بۆ گەیشتن بەدەسەلاَت. بۆیە دواتر گەڕانەوە لای دەوڵەتی عوسمانی.(٥٥) بەلاَم دوای ئەوەی هەردووکیان زیانیان پێکەوت، بەلایەنی کەم لەڕووی واتاییەوە. زەینەل بەگ ئەگەرچی خۆی گەڕابۆوە لای عوسمانییەکان، بەلاَم پێیان ڕاگەیاند کە دڵسۆزییەکەی ئەو جێگەی گومانە تا ئەو کاتەی خێزان و بنەماڵەکەی لە ئێران دەهێنێتەوە.(٥٦) هەڵوێستەکەی بایەندەر بەگیش وایلێکرد دەستەویەخەی زەینەل بەگی برای بێ لەو شەڕەی سەلماس کە پێشتر باسمانکرد. بەمەش ئەم هەوڵەی میرانی هەکاری بۆ سوود وەرگرتن لە لایەنەکەی تری ململانێی عوسمانی– سەفەوی، جگە لەوەی سەرکەوتوو نەبوو، بووە هۆی ڕووبەڕووبوونەوەی دوو برای هاوخوێن لەگەڵ یەکتر. نەك تەنیا دوو برای هاونەتەوە کە ئەمە دەرەنجامێکی گشتی ململانێکە بوو. لەمەی دواییدا مەبەستمان کوردە کە لەهەردوو لای ململانێکە هەبوون و لەگەڵ هەر پێکدادانێکی عوسمانی و سەفەویدا ئەوانیش بەشدار بوون.

پێش ئەوەی کۆتایی بەم باسە بێنین دەبێ ئەوەش بخەینە ڕوو کە هەندێ لە میرانی هەکاری ئەگەرچی سەر بەدەوڵەتی عوسمانیش بوون، بەلاَم لەهەندێ باردا پەیوەندیی باشیان لەگەڵ شا و دەسەلاَتدارانی سەفەویدا هەبوو. وەکو سەید محەمەد بەگی کوڕی زاهید بەگ(٥٧) و زەینەل بەگی کوڕی مەلیك بەگ.(٥٨) بەلاَم ئەم پەیوەندییە بەزۆری لەکاتی هێوربوونەوەی ململانێی عوسمانی – سەفەوی دابوو، بۆیە هیچ کاریگەری لەسەر هەڵوێستی ئەم میرانە بەرامبەر دەوڵەتی عوسمانی و ململانێکەی نەبووە.

باسی دووەم:

سیاسەتی دەسەڵاتدارانی عوسمانی لەهەمبەر میرانی هەکاریدا:

پێشتر باسی ئەوەمان کرد کە لەدوای شەڕی چاڵدێران، میرنشینیی هەکاری لەگەڵ کۆمەڵێك میرنشین و قەوارەی تری کوردستان، دەسەڵاتی عوسمانییان قبوڵ کرد و هاتنەژێر قەڵەمڕەوی ئەم دەوڵە. بەڵام ئەوان نەبوونە بەشێکی ئاسایی لەنێو ئەم دەوڵەتەدا. چونکە ڕێکەوتننامەیەك لەنێوان میرانی کورد و سوڵتان سەلیمی یەکەم لەئارادابوو کە پەیوەندییەکانی هەردوولای ڕێکدەخست. گرنگترین بنەماکانی ئەم ڕێککەوتننامەیە خۆیان لەوەدا دەبینییەوە کە میرە کوردەکان ماف پشتاوپشت و سەربەخۆیی ناوەخۆییان هەبێ لەحوکمڕانیکردنی میرنشین و قەوارە خۆماڵییەکانیان. بەڵام بەشداری شەڕ و کردە سەربازییەکانی عوسمانی بکەن لەکاتێ کە داوایان لێدەکرێ. لەبەرامبەردا دەبوو دەوڵەتی عوسمانی پشتیوانی لەم میرنشینانە بکات و بەتایبەتی لە دەستدرێژیی دەرەکی بیانپارێزێ.[٥٩]

لەئەنجامی ئەمەدا ئەم میرنشینانە لەنێویشیاندا هەکاری، نەکەوتنە ژێر کارگێڕی ڕاستەوخۆی عوسمانی و لەڕێکخستنە کارگێڕییەکانی ئەم دەوڵەتەدا هەلومەرجی تایبەتییان هەبوو. هەرچەندە ئەوانیش لەنێو ویلایەتەکانی عوسمانیدا جێگەی خۆیان گرت، بەڵام ئەوان وەکو سنجەقی ئاسایی نەبوون[٦٠] و پێیان دەگوترا "سەربەست میری میران".[٦١] هەندێ لە میرنشینە کوردییەکان کە خاوەن کێشی خۆیان بوون و لەوانیتر گەورەتر و بەهێزتر بوون، بەفەرمی پێیان دەگوترا "حکومەت" و ماف و جیاووکی زیاتریشیان هەبوو.[٦٢] وەك ئەوەی کە لەحاڵەتی بڕانەوەی وەچەی میرەکەشدا دەوڵەتی عوسمانی نەیدەتوانی دەست بەسەر میرنشینەکەدا بگرێ و "حکومەتەکەی دەدرێ بە یەکێکی دی لەخۆیان".[٦٣] میرنشینیی هەکاریش یەکێك بوو لەو حکومەتانە و لە ڕووی کارگێڕییەوە سەر بەویلایەتی وان بوو، ئەمەش لەبەر ئەوەبوو کە لەڕووی سیاسی و هەروەها سەربازیشدا خاوەن کێشی خۆی بوو، بەپێی گوتەی ئەولیا چەلەبی (ناوەڕاستی سەدەی حەڤدەمدا) میری هەکاری خاوەنی (٤٧) هەزار سەرباز بوو کە لەبارەیاندا دەڵێ: "هەموویان ڕدێن تاشراو، چوارشانە، زرتەبۆز و ناشیرین و

ئازان...ئەوەندە نیشانچین کێچ دەنگێون...هەکاری دە هەزار تفەنگی لەم بابەتەی هەیە و لەکاتی شەڕدا دەیگەیێنێتە چل پەنجا هەزار، بەڵام ئەم دە هەزارەیان مەعاش خۆرن".[٦٤] دیارە ئەم (١٠) هەزارەی دوایی سەربازی هەمیشەیی بوون. ئەم ژمارانە ئەگەر زێدەڕۆییشیان تێدا کرابێ، ئەوا ئاماژەن بۆ برشتی میرنشینیی هەکاری لەڕووی سەربازییەوە.

حکومەتی هەکاری سەرەڕای ئەو ماف و جیاوکانەی کە هەیبوو، لە هەندێ باری دیاریکراودا دەکەوتە بەر فەرمانی دەسەڵاتدارانی عوسمانی، بەتایبەتی لەکاتی جەنگ و لەشکرکێشییەکانی عوسمانی بۆ سەر دەوڵەتی سەفەوی کە بەپێی قانونی سوڵتان سلێمان دەبوو میری هەکاری بچێتە ژێر ئاڵای والی (بەگلەربەگی) وان، بڕیاریش وابوو نیوەی هێزەکانی بەشداری هەڵمەتەکە بێ و نیوەکەی تر بۆ پاراستنی میرنشینەکە بمێننەوە.[٦٥] هەر لەئەنجامی ئەمەدا بوو کە دەوڵەتی عوسمانی لەچەندین شەڕ و هەڵمەتی سەربازیدا لەدژی دەوڵەتی سەفەوی سوودی لەهێزەکانی هەکاری بینی، وەك لەباسی پێشوودا بینیمان. بەڵام ئەوەی جێگەی نیگەرانی بوو هەندێ جار دەسەڵاتدارانی عوسمانی توانای سەربازی ئەم میرنشینەیان لە بواری ناوەخۆ و تەنانەت دژی کوردانیش بەکار دەهێنا. وەکو ئەوەی لەساڵی ١٥٤٢دا سوڵتان سلێمانی قانونی فەرمانیدا بە زەینەل بەگی میری هەکاری تا لەگەڵ میرانی بادینان و برادۆست هێرش بکاتە سەر میرنشینیی موکریان، کە پاشکۆیەتیی دەوڵەتی عوسمانی ڕەتکردبۆوە و دابوویە پاڵ شا تەهماسبی سەفەوی. دوای شەڕێکی سەخت هەرسێ شازادەی موکری کوژران کە بەکاروباری میرنشینەکە ڕادەگەیشتن.[٦٦]

میرانی هەکاری لەبارێکی تریشدا دەکەوتنە ژێر هەژمونی دەسەڵاتدارانی عوسمانی، ئەمەش لەو کاتانەدا بوو کە میرێکی نوێ دەهاتە سەر دەسەڵات. چونکە ئەم میرە دەسەڵاتەکەی بەشەرعی دانەدەنرا تا فەرمانی دانرانی لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە دەرنەچووبایە. سەبارەت بە سەدەی شازدەم (کە ماوەی تایبەت بەم توێژینەوەیە) لە ڕووداوەکاندا بۆمان دەردەکەوێ کە ئەم فەرمانە لە ئەستانبول و تەنانەت لەلایەن خودی سوڵتانەوە دەردەچوو.[٦٧] هەرچی والی وان بوو، سەرەڕای ئەوەی دەسەڵاتی دەرکردنی فەرمانی لادان و دانانی میرەکانی

هەکاری نەبوو، بەلام چونکە میرنشینیی هەکاری لەرووی کارگێڕییەوە لەژێر سەرپەرشتیی ئەو دابوو، زۆرجار لەم کردارەدا ڕۆڵی خۆی دەبینی. وەك ئەوەی ئەم والییە راپۆرتی خراپ لەسەر میری هەکاری بنووسێت و لای سولتان بەدناوی بکات یان کەسێکی بنەماڵەی هەکاری بۆ پۆستی میرایەتی میرنشینەکە کاندید بکات و ناوی بەرز بکاتەوە بۆ پایتەختی عوسمانی تا فەرمانی سولتانی بۆ دەربچێت.[٦٨] هەندێ جار خودی میری هەکاری لەم بوارەدا ڕۆڵی هەبوو، ئەمەش لەکاتێکدا بوو کە دەیویست کەسێکی نزیکی خۆی بکاتە میر لە شوێنی خۆی، بۆیە هەوڵی دەرکردنی فەرمانی سولتانی بۆ دەدا. وەك ئەوەی زەینەل بەگ بۆ سەیدی خانی کوڕی و دوای ئەویش بۆ زەکەریا بەگی کوڕی کردی.[٦٩]

مەسەلەی ئالوگۆڕکردنی دەسەلات لەمیرنشینیی هەکاری زۆر جار وا بەئاسانی و بێ کێشە بەڕێوەنەدەچوو، چونکە ئەم میرنشینەش وەکو زۆربەی میرنشینە کوردییەکانی تر چەندین هەرا و کێشەی لەسەر دەسەلات بەخۆوە بینیوە. کە ئەمەش ڕێگەی بۆ پیلان و دەستتێوەردانەکانی دەسەلاتدارانی عوسمانی خۆش دەکرد، و بەخراپ سوودیان لە دەسەلاتی داننان بەمیرەکان دەبینی. پێدەچێ یەکەم میری هەکاری کە دەروازەی میرنشینەکەی بۆ ئەم دەستتێوەردانانە کردبێتەوە زەینەل بەگی کوڕی مەلیك بەگ بێت. ئەم میرە کە کەسایەتییەکی دەسەلاتخواز بوو و تەنانەت کودەتای لەسەر باوکیشی کردبوو، کەوتە ململانێ لەگەڵ میر سەید بەگی مامی لەسەر پۆستی میرایەتی و لەم پێناوەشدا ڕووی لەئەستانبول کرد. هەرچەندە لە سەرەتادا داواکەی جێبەجێ نەکرا، بەلام دواجار بەهۆی پشتیوانیی ڕۆستەم پاشای سەدری ئەعزەم[٧٠] و ئەسکەندەر پاشای والیی وان توانی ڕکابەرەکەی بەکوشت بدات و بەفەرمانی سولتان سلێمان ببێتە میری هەکاری. بەپێی گوتەی شەرەفخان ئەسکەندەر پاشا کە خۆی ڕقی لەسەید محەمەد بەگی میری هەکاری بوو، ڕۆڵی گرنگی هەبوو لەم مەسەلەیەدا. چونکە لەسەر داوای ئەو فەرمانی سولتانی لە ئەستانبول بۆ زەینەل بەگ دەرچوو، هەر ئەویش بەپیلانێك سەید محەمەد بەگی میری هەکاری و یەعقوبی کوڕی لە شاری واندا کوشت، دوای ئەوەی فەرمانێکی سولتانی بۆ ئەو مەبەستە دەستەبەر کرد. لەسەر بنەمای تاوانبارکردنی ئەو میرە بەوەی کە ڕۆڵی

نێوەنـدی بینیـوە کـاتێ شـازادە مسـتەفای کـوڕی سـوڵتان سـلێمان لەگـەڵ شـا تەهماسـبی سـەفەویدا پەیوەنـدی بەسـتووە لـەدژی بـاوکی.[٧١] بێگومـان تاوانبارکردنی ئەم میرەی هەکاری ڕاست نەبوو، تەنانـەت مەسـەلەی پیلانگێڕیـی شازادە مستەفاش لەدژی باوکی بێ بنەما بوو. ئەوە زانراوە کـە خـوڕەم سـوڵتانی خێزانـی سـوڵتان سـلێمان کـە بەڕەچـەڵەك ڕووسـی بـوو لەگـەڵ ڕۆسـتەم پاشـای سەدری ئەعزەم (کە مێردی کچیشی بـوو) ئـەم پیلانـەیان گێـڕاوە لـەپێناو لادانـی مستەفا و ڕێگە خۆشکردن بۆ شازادە سـەلیمی کـوڕی سـوڵتان لـەم خێزانـەی، تـا ببێتە جێنشـینی تـەختی عوسمـانی. ئـەم پیلانەشـیان بـۆ چـووە سـەر و لەسـاڵی ١٥٥٣دا شازادە مستەفا بەبڕیاری باوکی کوژرا. [٧٢]

ئەگەر لەم بارەی پێشوودا ململانێی میرەکانی هەکاری ڕێگە خۆشکەر بوو بۆ دەستوەردانی دەسەڵاتدارانی عوسمانی لە کاروباری میرنشینەکەدا، ئەوا لەهەنـدێ باری تردا ئەم دەسەڵاتدارانە بۆ مەرامە تایبەتییەکانی خۆیان ئەم ململانێیە بـەرپا دەکـەن و تەنانـەت بـرا لـەدژی بـرای هانـدەدەن. بەمـەش میرنشـینەکە تووشـی شەڕێکی ناوەخۆیی سەخت دەکەن. وەکو ئـەوەی جەعفـەر پاشـای والیـی وان لـە سەردەمی میر زەکەریا بەگی کوڕی زەینەل بەگ کردی. ئـەم مـیرە دوای کـوژرانی باوکی لـە سـاڵی ١٥٨٥دا، بەفـەرمانی سـوڵتان کرایـە مـیری هـەکاری. بـەڵام دوای تێپەڕبوونی دوو ساڵ، جەعفـەر پاشـا ڕقـی لێـی هەسـتا و ویسـتی لـە پۆسـتەکەی لایبدا. لەمەشدا بیانووەکەی ئەوەبوو کە زاهید بەگ کوڕە گەورەی زەینـەل بەگـە، بۆیە دەبێ ئەو ببێتە میر نـەك زەکـەریا بـەگی بـرای کـە بچـووکترە. دوای ئـەوەی هـەوڵێکی زۆری دا، فـەرمانێکی سـوڵتانی بـەو ئاراسـتەیە دەرچـوو. بـەڵام هـۆز و عەشیرەتەکانی هـەکاری کـە زۆربـەیان لایـەنگیری زەکـەریا بـەگ بـوون، دژی ئـەم هەنگاوە وەسـتان و تەنانـەت زاهیـد بـەگ و کوڕەکـەی لەشـەڕدا کـوژران و بوونـە قوربانیی سیاسەتە چـەوتەکەی والیـی وان. کەچـی جەعفـەر پاشـای والـی هێشـتا دەستی لەم کارە هەڵنەگرت و بەهێزێکی زۆر و فەرمانێکی تری سوڵتانەوە، مـەلیك بەگی کوڕەکەی تـری زاهیـد بـەگی لـە جولـەمێرگ کـردە مـیری هـەکاری.[٧٣] لـەم ڕووداوە (هـەروەها لەمـەی پێشـوودا) دەردەکـەوێ کـە سیاسـەتی حکومـەتی

عوسمانی لەهەمبەر قەوارە و میرنشینە کوردییەکاندا، تاڕادەیەکی زۆر پشتی بە هەڵوێست و بۆچوونەکانی دەسەڵاتدارانی ناوچەیی و والیی ویلایەتەکان دەبەست.

بەپێچەوانەی ئەم ڕووداوەی ڕابردوو، لەبارێکدا ئەگەر دەسەڵاتدارانی عوسمانی لەمیری هەکاری ڕازیبوونایە، یان هیچ سوودێکیان لەوەدا نەبینیبا کە کێشەی بۆ دروست بکەن، ئەوا ڕکابەرەکی ئەو میرەیان دوور دەخستەوە یان پۆستی تریان پێدەدا لە شوێنێکی دووری هەکاری. هەر ئەو زاهید بەگەی کە والیی وان لەدژی زەکەریا بەگ هانیدا، پێشتر هەوڵیدابوو دەسەڵات لە زەینەل بەگی باوکی بستێنێ، بەڵام سوڵتان فەرمانیدا بە دوورخستنەوەی بۆ هەرێمی بۆسنە لەبەشی ئەورووپای عوسمانی.[٧٤]

لە مەسەلەی دانان و لابردنی میرانی هەکاری، هەندێ جار دەسەڵاتدارانی عوسمانی دەستکەوتی ماددییان ڕەچاو دەکرد، ئەگەرچی ئەو کەسەی کە فەرمانی میرایەتی بۆ دەردەچوو خاوەن ماف و شایستەی ئەو پۆستەش بووایە. وەك زەکەریا بەگی کوڕی زەینەل بەگ کە دوای ئەوەی لەلایەن جەعفەر پاشای والیی وان لە پۆستەکەی لادرا، هەروەکو لەدێرەکانی پێشوودا بینیمان، توانی سکاڵای خۆی بگەیەنێتە سینان پاشای سەدری ئەعزەم.[٧٥] ئەویش فەرمانێکی سوڵتانی بۆ دەرکرد کە میرنشینەکەی پێبدرێتەوە، بەڵام دوای ئەوەی (١٠٠) هەزار فلۆری[٧٦] ببەخشێتە گەنجینەی عوسمانی.[٧٧] لە حاڵەتێکی تردا ئەم دەستکەوتە ماددییە شێوەی بەرتیلی وەرگرتووە و لە بەرامبەردا دەسەڵاتداران تاوانی کوشتنی بێ یاسایان ئەنجامداوە. وەکو ئەوەی سینان پاشای والیی وان لەساڵی ١٥٩٦دا بۆ تەماعی پارە کەسێکی بەناوی ئەبی بەکر ئاغا گرتووە و کوشتووە کە کەتخودای زەکەریا بەگی میری هەکاری بووە.[٧٨] کەواتە سیاسەتە چەوتەکانی هەندێ لە دەسەڵاتدارانی عوسمانی نەك تەنیا میرەکانی هەکاری بەڵکو خەڵکی ناو میرنشینەکەشی گرتۆتەوە.

باسی سێیەم:

پێگەی میرانی هەکاری لە ڕووداوەکانی ناوچەکە و ڕەنگدانەوەی لەسەر پەیوەندییەکانی هەردوولا :

لەماوەی سەدەی شازدەمدا کوردستان و ناوچەکە چەندین ڕووداوی گرنگیان بەخۆوە بینی، کە هەندێکیان کاریگەرییان لەسەر میرنشینی هەکاریش هەبوو. لە هەندێکی تریشیاندا ، میرانی هەکاری بەپێی توانا و کێشی خۆیان ڕۆڵیان تێدا بینی. هەروەها ئەو میرانە کۆمەڵێك پەیوەندییان لەگەڵ میرنشین و هێزەکانی دەوروبەر دامەزراندبوو. کە هەموو ئەمانە زۆرجار ڕەنگدانەوەیان لەسەر پەیوەندییەکانی میرانی هەکاری لەگەڵ دەسەڵاتدارانی عوسمانی هەبوو.

لەم چوارچێوەیەدا دەبێ سەرەتا ئاماژە بە پەیوەندیی نێوان میرانی هەکاری و بادینان بکەین، بەتایبەتی زەینەل بەگی هەکاری کە پەیوەندیی باشی لەگەڵ سولتان حوسێن بەگی میری بادینان (١٥٣٤–١٥٧٣) هەبوو، دواتر لەڕێی هاوسەرگیریی سیاسی پەیوەندییەکە بەهێزتریش بوو.(٧٩) ئەم پەیوەندییە کاریگەری لەسەر هەڵوێستی دەسەڵاتدارانی عوسمانی بەرامبەر میرنشینیی هەکاری هەبوو. چونکە کاتێك زەینەل بەگ لەلایەن سەید محەمەد بەگی مامی تەنگی پێهەڵچنرا و حوکمڕانیی هەکاری لەدەست چوو (وەکو لەلاپەڕەکانی پێشوو بینیمان)، پەنای بردەبەر سولتان حوسێن بەگ. ئەویش بەو پێگەیەی کە لەلای دەسەڵاتدارانی عوسمانی هەیبوو، ڕێگەی بۆ خۆشکرد بگاتە دەرباری سولتان سلێمان. لەوێ خودی ڕۆستەم پاشای سەدری ئەعزەم ڕێزی زۆری لێنا و بەڵێنی وەرگرتنەوەی میرنشینەکەی پێدا، ئەگەر بنەماڵەکەی لەئێران بهێنێتەوە، وەك پێشتر باسمانکرد. ئەمە لەجاری یەکەمی سەدارەتی ناوبراو دابوو،(٨٠) کە ماوەی نێوان ١٥٤٤–١٥٥٣ دەگرێتەوە.(٨١)

دیارە زەینەل بەگ هیوای زۆری بە بەڵێنەکەی ڕۆستەم پاشا هەبوو، بۆیە کە بۆ جاری دووەم پۆستی سەدری ئەعزەمی وەرگرتەوە (١٥٥٥– ١٥٦١)،(٨٢) دووبارە سەردانی ئەستانبولی کردەوە. بەڵام ناوبراو داواکەی بەجێ نەهێنا و لەجیاتی ئەوە زەعامەتێکی لە ویلایەتی بۆسنە پێبەخشی تا لەسەری بژی.(٨٣) کەواتە هەرچەندە زەینەل بەگ بەهۆی پەیوەندییەکانی سولتان حوسێن بەگەوە

توانی بگاتە دەسەڵاتدارانی باڵای عوسمانی لە ئەستانبۆل، بەڵام لەو ڕێگەیەوە نەیتوانی پۆستی میرایەتی وەربگرێتەوە. ئەمەش پێچەوانەی ئەوەیە کە هەندێ مێژوونووس نووسیویانە گوایا ناوبراو بەهۆی ئەو میرەی بادینان کراوەتەوە میری هەکاری.[٨٤] ڕاستە زەینەل بەگ دواتر بووەتە میری هەکاری، بەڵام ئەمە لە پەرەسەندنێکی دواتر و بەهەوڵ و کۆششی ئەسکەندەر پاشای والیی وان بوو (وەکو پێشتر بینیمان)، ئنجا لەکاتێکیشدا بوو کە ڕۆستەم پاشا لە پۆستی سەدارەت نەمابوو.[٨٥]

لە کۆتایی هەشتاکانی سەدەی شازدەمدا ڕووداوێکی تری هاوشێوە لەنێوان هەکاری و بادینان دووبارە بۆوە، کە هەمدیسان پەیوەندی بەدەسەڵاتدارانی عوسمانییەوە هەبوو. ئەویش پەنابردنی زەکەریا بەگی کوڕی زەینەل بەگ بوو بۆ لای سەیدی خانی میری بادینان. دوای ئەوەی لەهەمبەر فشاری مەلیك بەگی برازای، خۆی پێنەگیرا کە لەلایەن جەعفەر پاشای والیی وان پشتیوانی دەکرا. بەڵام ئەمجارەیان هەوڵ و تەقەللای میری بادینان لای دەسەڵاتدارانی پایتەخت بەرهەمی باشتری هەبوو، چونکە دوای ئەوەی زەکەریا بەگ توانی ڕاستیی کێشەکە لای ئەوان ڕوونبکاتەوە، بڕیاردرا دووبارە پۆستی میرایەتی هەکاری پێبدرێتەوە. تەنانەت سینان پاشای سەدری ئەعزەم خۆی ڕۆڵی هەبوو لەدەرکردنی ئەم فەرمانە سوڵتانییە.[٨٦] شایانی باسە ئەم دوو میرەش (واتە زەکەریا بەگی هەکاری و سەیدی بەگی بادینان) وەکو دوو میرەکەی پێشوو پەیوەندیی ژنخوازییان لەنێوان دابوو.[٨٧]

ئەگەر بگەڕێینەوە دواوە بۆ ڕووداوەکەی پێشتر، کە پەیوەستە بە پەیوەندیی نێوان زەینەل بەگی هەکاری و سوڵتان حوسێن بەگی میری بادینان، دەبینین دوو لە مێژوونووسان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە لەو سەردەمەدا میری بادینان بەهۆی پاڵپشتیکردنی میری هەکاری لای دەسەڵاتدارانی عوسمانی، وەکو چاودێر و سەرپەرشت وابووە بەسەر میرنشینیی هەکارییەوە.[٨٨] بەڵام ئەم دوو مێژوونووسە هەردووکیان لەمەدا پشتیان بەنووسەرێکی پێش خۆیان بەستووە کە ئەویش هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی بۆ ئەمە بەدەستەوە نییە.[٨٩] بۆیە ئەم بۆچوونە قبوڵ ناکرێ، بەتایبەتی کە ئەمە لەگەڵ هەلومەرجی کارگێڕیی عوسمانی یەك

ناگرێتەوە کە بەپێی ئەوە میرنشینیی هەکاری لەژێر چاودێری و سەرپەرشتی والیی وان دابوو. یەکێ لەم دوو مێژوونووسە دواتر لە شرۆڤەیەکدا دەڵێ ئەم هەژموونەی میری بادینان، لەسەر بنەمای پەیداکردنی هاوپەیمان و کەسانی دڵسۆز بوو لەلایەنی بەرامبەردا. واتە ئەم هەژموونە کاتی بووە و پشتی بەهاوسەنگی هێز بەستووە لەنێوان میرانی بنەماڵەی دەسەڵاتدار لەهەردوو میرنشینەکەدا.[٩٠] ئەمە زیاتر لەڕاستییەوە نزیکە، چونکە دواتر کە هاوسەنگییەکە دەگۆڕێ، کارەکە پێچەوانە دەبێتەوە و تەنانەت زەینەل بەگی میری هەکاری دەستکاری کێشە ناوەخۆییەکانی بادینان دەکات، وەکو لێرە بەدوا دەبینین:

دوای مردنی سوڵتان حوسێن بەگی میری بادینان لەساڵی ١٥٧٣دا، شەڕی ناوەخۆیی لەسەر دەسەڵات بەرپابوو. دواجار ئەم شەڕە لەبەرژەوەندیی قوبادبەگی کوڕی سوڵتان حوسێن یەکلایی بۆوەو بەیرام بەگی براشی کە پەنای بردبووە بەر دەوڵەتی سەفەوی، لەوێ دەستبەسەر کرابوو.[٩١] بەڵام زەینەل بەگی میری هەکاری ئەم دەرەنجامەی بەدڵ نەبوو. سەبارەت بەهۆکاری ئەمەش شەرەفخان دەڵێ ناوبراو ڕقی زۆری لەقوباد بەگ بوو.[٩٢] بەڵام زیاتر پێدەچێ لەبەر ئەوە بێ کە ئەو سۆزی بۆ بەیرام بەگ هەبووبێ چونکە خوشکەزای خۆی بوو.[٩٣] بۆیە زەینەل بەگ هەموو هەوڵێکی خستەگەڕ تا لە بەندی ڕزگاری بکات. سەرەنجام بەسوود بینین لە پەیوەندییەکانی بە سەرداری تەورێز و بەخشینی بڕە پارەیەکی زۆر توانی لەم هەوڵەیدا سەرکەوێت.[٩٤]

بەپێی گوتەی نووسەرێك بێ سەرەتا زەینەل بەگ ڕازی نەبووە دەست لە کاروباری میرنشینیی بادینان وەربدا، کاتێ هەندێ لەسەرانی بادینان داوایان لێکردووە یارمەتییان بدا بۆ ئەوەی قوباد بەگ لابدەن و بەیرام بەگ لەشوێنی ئەو بکەنە میری بادینان. بەڵام کاتێك بەیرام بەگ لەلایەن شا محەمەد خودابەندەی سەفەوی (١٥٧٧– ١٥٨٧ز) بەند کراوە، ئەوکاتە ناچاربووە هەوڵی ڕزگارکردنی بدات. هەر ئەو نووسەرە دەڵێ زەینەل بەگ بەو کەسایەتییە بەهێز و ڕێزدارەی کە هەیبوو توانی ئاشتەوایی لەنێوان ئەم دوو برا بادینییە ساز بکات و قوباد بەگ بەوە قایل بکات کە بەیرام بەگی برای بکاتە سەرداری زاخۆ.[٩٥] بەڵام ئەم نووسەرە بەتەواوی ڕاستی نەپێکاوە و دڵنیاین کە زەینەل بەگ هەر بەوە

نەوەستاوە کە بەیرام بەگ لەبەندی ڕزگار بکات. چونکە لە بەڵگەنامەیەکی عوسمانیدا دەردەکەوێ کە ناوبراو بەکرداریش پشتیوانی لە بەیرام بەگ کردووە بۆ ئەوەی ببێتە میری بادینان. لەم بەڵگەنامەیەدا کە نامەیەکە لەساڵی ٩٩١ك (١٥٨٢-١٥٨٣ز) بۆ سوڵتانی عوسمانی نێردراوە، قوباد بەگ نووسیویەتی: "بەیرام بەگی برای بەسوود وەرگرتن لەدەرفەتی خەریکبوونی ئەو بە شەڕی ئێران، هێرشی کردۆتە سەر ئامێدی. لەمەشدا لەلایەن یاخیبووان زەینەل بەگی هەکاری و سلێمان بەگی سۆران یارمەتی دراوە". هەر لەو نامەیەدا قوباد بەگ ویستوویەتی هەڵوێستی خۆی بەهێز بکات و لەڕێی گەورەکردنی کێشەکە، سوڵتانی عوسمانی لەدژی دوژمنەکانی هانبدات. بۆیە داوای یارمەتی لەسوڵتان دەکات بۆ ئەوەی "هێرش بکاتە سەر ئەم یاخیبووانە تا لەناویان ببات چونکە دواخستنی ئەمە دەبێتە هۆی یاخیبوونی هەموو کوردانی ناوچەکەو دەرچوونیان لەگوێڕایەڵی و پاشکۆیەتی بۆ دەوڵەتی پایەبەرز". بەڵام دیارە سوڵتان کێشەکەی زۆر بەهەند هەڵنەگرتووە و بەبیانووی لەگۆڕێدابوونی شەڕی دەرەکی، یەکلاییکردنەوەی ئەم مەسەلەیەی دواخستووە.[٩٦] لەڕووداوەکانی دواتری میرنشینیی بادینانیش دەردەکەوێ کە هێرشێکی لەمجۆرە ئەنجام نەدراوە و بەڵکو دوای چەند پەرەسەندنێك بەیرام بەگ بووەتە میری بادینان و قوباد بەگیش لەلایەن هۆزەکانی بادینان کوژرا.[٩٧] کەواتە ئەم هەڵوێستەی میری هەکاری سەبارەت بە میرنشینیی بادینان، سەرەڕای نامە هاندەرانەکەی قوباد بەگ بۆ سوڵتان، هیچ کاریگەریی نەرێنی لەسەر پەیوەندیی نێوان ئەم میرەو دەسەڵاتدارانی عوسمانی نەبوو.

زەینەل بەگی هەکاری یەکێك بوو لەمیرە بەهێز وتواناکانی هەکاری، بۆیە لە سەردەمی ئەودا ڕۆڵ و هەژموونی ئەم میرنشینە لە ڕووداوەکانی ناوچەکە دیار و بەرچاو بوو. بێجگە لە میرنشینیی بادینان کە پێشتر باسمانکرد، ناوبراو دەستی لەکاروباری دەڤەری (تەرگەوەڕ)یش وەردەدا کە لە میرنشینیی برادۆست جیابببۆوە.[٩٨] ئەمەش ڕەنگدانەوەی ئەرێنی لەسەر پەیوەندییەکانی نێوان هەکاری و دەسەڵاتدارانی عوسمانی هەبوو. بەجۆرێك دەبینین زەینەل بەگ دەبێتە جێگەی پشت پێبەستنی دەسەڵاتداران و بەچەندین کاری گرنگی ڕادەسپێرن لە

ناوچەکەدا. لەباسی پێشوودا ئاماژەمان بەو ئەرکە دا کە لەلایەن خودی سوڵتان سلێمانەوە پێی سپێردرا بۆ بەشداریکردن لەهێرشکردنە سەر میرنشینی موکریان. ئەگەر ئەم ئەرکە جێگەی ستایش نەبێ ئەوا زەینەل بەگ ئەرکی تری بۆ دەسەڵاتدارانی عوسمانی ئەنجامداوە کە شانازی پێوە بکرێ. لەمەشدا مەبەستمان ئەو رۆڵەیە کە لەهێنانەوەی شەرەفخانی میری بەدلیسدا بینی. ئەم میرەی بەدلیس کە شەرەفخانی بەدلیسی مێژوونووسە، لەگەڵ میر شەمسەددینی باوکیدا پەنای بردبووە بەر شا تەهماسبی سەفەوی. بەڵام لەساڵی ١٥٧٧دا دەسەڵاتدارانی عوسمانی ویستیان ئاشتی بکەنەوە و میرنشینە بۆماوەییەکەی بۆ بگێڕنەوە کە پێشتر لێیان زەوتکردبوو. بەدلیسی خۆی دەڵێ ئەم مزگێنییە کە لەفرمانێکی سوڵتان موورادی سێیەمدا (١٥٧٤-١٥٩٥) نووسرابوو، بەهۆی خەسرەو پاشای والیی وان و زەینەل بەگی هەکاری و حەسەن بەگی مەحموودی پێی گەیشتووە. لە سەروبەندی گەڕانەوەشیدا، میرانی کوردستان هاوڕێی بوونە تا گەیشتووەتە شاری وان بۆ دیدەنیی خەسرەو پاشای والیی.[٩٩] بێگومان زەینەل بەگیش لەنێو ئەو میرانەدا بووە بەو پێیەی کە لە سەرەتادا رۆڵی لە مەسەلەکەدا هەبووە و دیارە میرنشینیی هەکاریش هاوسنووری ئێران بوو.

لە ئەنجامی هەمووو ئەمانەدا زەینەل بەگ پێگەیەکی بەرزی لای دەسەڵاتدارانی عوسمانی هەبوو. تەنانەت بەرپرسێکی بەرزی وەکو رۆستەم پاشای سەدری ئەعزەم دژایەتی بەدر بەگی میری بۆتانی دەکرد لەبەرئەوەی ناوبراو هێرشی کردبووە سەر زەینەل بەگی هەکاری کاتێ لە ئەستانبۆل بۆ هەکاری دەگەڕایەوە.[١٠٠] لەکۆڕو دیوەخانی والی وانیشدا، بەپێی فەرمانێکی سوڵتان سلێمان کەس بۆی نەبوو پێش زەینەل بەگ بکەوێ.[١٠١]

لە سەردەمی دوای زەینەل بەگیش، هەکاری هەر یەکێك بوو لەو میرنشینانەی کوردستان کە دەوڵەتی عوسمانی لەزۆر رووداو و بۆنەدا پشتی پێدەبەست. لەساڵی ١٥٩٢دا کاتێ هۆزی زێبار لە میرنشینیی بادیناندا بەردەوام بوو لە کێشەنانەوە و دژایەتیکردنی سەیدی خانی میری بادینان، میری هەکاری لەگەڵ هەردوو والیی موسڵ و دیاربەکر و میرانی بۆتان و بەدلیس و چەندانی تر لەلایەن دەوڵەتەوە ڕاسپێردرابوو بۆ لێدانی زێبارییەکان، ئەگەر واز لەم هەڵوێستەیان نەهێنن.[١٠٢]

پوختەی توێژینەوە:

لە سەدەی شازدەهەمدا میرنشینیی هەکاری یەکێك بوو لە میرنشینە بەهێز و مەزنـەکانی کوردسـتان، بۆیـە میرانـی هـەکاری لـەم سـەردەمەدا لـەکارتێکردنی بـەردەوام دابـوون لەگـەڵ پێشـهاتەکانی ناوچـەکە. گـرنگترین پێشـهاتیش کـە لەسەرەتای سەدەکە ڕوویدا، هەڕەشەی سەفەوی بوو کـە سـەرلەبەری ناوچـەکە و هەروەها میرنشینیی هەکاریشی گرتـەوە. زاهیـد بـەگی مـیری هـەکاری هـەژموونی سەفەوی قەبوڵکرد، بۆ ئەوەی پارێزگاری لـە قـەوارەی میرنشـینەکەی بکـا. بـەڵام کاتێـك شـا ئیسـماعیلی سـەفەوی (١٥٠١–١٥٢٤) سیاسـەتی لـەناوبردنی قـەوارە کوردییەکانی پەیڕەوکرد، بڕیاری داگیرکردنـی میرنشـینیی هەکاریشـی دا. ئەمـەش وایکرد کە میری هەکاری بچێتە بەرەی عوسمـانی و لەشـەڕی چاڵدێران (١٥١٤) دا ڕۆڵێکی گرنگی گێـڕا. لەئـەنجامی ئەمەشـدا چارەنووسـی میرنشـینەکە بەدەوڵـەتی عوسمانییەوە گرێدرا و میرانی هـەکاری لـەململانێ لەگـەڵ دەوڵـەتی سـەفەویدا بـە زانیاریی هەواڵگری و هێـزی سـەربازیش پاڵپشـتیی عوسمانییـان دەکـرد، تەنانـەت زەینـەل بـەگی مـیری هـەکاری گیـانی خـۆی لـەم پێنـاوە دانـا. هـەر بـەهۆی ئـەم هەڵوێستەوە ناوچەکانی هەکاری چەندین جار تووشی شاڵاوی کاولکاریی سـەفەوی بوونەوە.

لەلایەکی تر، میرانـی هـەکاری لـەژێر سـایەی دەوڵـەتی عوسمانیـدا توانییـان پارێزگاری لە دەسەڵاتە بۆماوەییەکەیان بکەن. میرنشینیی هـەکاریش هەرچـەندە لەڕووی کارگێڕییەوە سەر بە ویلایـەتی وان بـوو، بـەڵام برێکـی زۆر لەسـەربەخۆیی نـاوەخۆیی و هێـزی سـەربازی تایبـەت بـەخۆی هـەبوو. تەنانـەت بەفـەرمی پێـی دەگـوترا "حکومـەت". لـە بەرامبـەردا هێزەکـانی میرنشـینەکە لـەزۆر بـواردا بـۆ خزمـــەتی بەرژەوەندییـــەکانی عوسمـــانی بـــەکاردەهێنران. ســـەرەڕای ئەمـــەش پەیوەندیی میرانی هەکاری و دەسەڵاتدارانی عوسمانی هەموو کات ئـەرێنی نـەبوو. بەتایبەتی کە کێشەی ناوەخۆیی و ناکۆکیی نێوان میرەکان ڕێگەی خۆش کـرد بـۆ دەسـتوەردانی دەسـەڵاتدارانی عوسمـانی لـە کاروبـاری میرنشـینەکە و تەنانـەت کوشتنی یەکێ لە میرەکان (سەید محەمەد بەگی کوڕی زاهید بـەگ). هەنـدێ جـار دەسـەڵاتدارانی عوسمـانی بـۆ بەرژەوەنـدیی تایبـەتی خۆیـان ئـەم کێشـانەیان لـە

هەکاری دەنایەوە. بەزۆریش سوودیان لەوە دەبینی کە میرەکانی هەکاری (وەکو میرە کوردەکانی تر) پێویستییان بەدانپێدانانی فەرمیی عوسمانی هەبوو تا دەسەڵاتیان بەشەرعی بناسرێ. سەرەڕای ئەمەش میرانی هەکاری کێشی سیاسی و سەربازی خۆیان لەدەست نەدا، بەجۆرێك لەزۆربەی ڕووداوەکانی ناوچەکە ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو. لەئەنجامی ئەمەشدا هەندێ لە میرەکان بەتایبەتی زەینەل بەگ کە لەساڵی ١٥٨٥دا مردووە، پێگەیەکی دیاری لای دەسەڵاتداران هەبوو.

پەراوێزەکان:

(١) ئەم ویلایەتە مەڵبەندەکەی (جولەمێرگ)ـەو لەباکووردا بەویلایەتی وان و لەرۆژئاوادا شیرناخ و لەرۆژهەلاتدا ئازەربیجانی ئیرانی و لەباشووریشدا بەهەردوو پارێزگای هەولێر و دهۆك دەورە دراوە. د. عەبدوڵلا غەفور، فەرهەنگی جوگرافیایی کوردستان، چ٣، دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨، ل٢٠٣.

(٢) ستيفن همسلي لونكريك، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، ط٥، دار الرافدين، بيروت ٢٠٠٤، ص١٩–٢٠، هەروەها بڕوانە بۆچوونی (أنستانس ماري الكرملي) لە: د. عماد عبدالسلام رؤوف، دراسات وثائقية في تأريخ الكرد الحديث وحضارتهم، منشورات وزارة الثقافة، اربيل ٢٠٠٨، ص٣٧٣.

(٣) شمس الدين سامي، قاموس الاعلام، مهران مطبعه سى، مج٣، استانبول، ١٣٠٦رومي/١٨٨٩م، ص١٩٦٧، ١٨٥٢. جولەمێرگ لە کۆتایی سەردەمی عوسمانیدا شارۆچکەیەك بوو لە دووری ١١٥کم لەباشووری رۆژهەلاتی وان، بەشێکی شارۆچکەکە لەخوار شاخێکی بەردیندا بوو، لەسەر شاخەکەشدا قەلاَکە هەر مابوو. بڕوانە: هەمان سەرچاوە، مج٣، ص١٨٥٢.

(٤) لەم بارەیەوە بڕوانە: د. زرار صديق توفيق، كردستان في القرن الثامن الهجري/ دراسة في تأريخها السياسي والاقتصادي، مؤسسة موكرياني، اربيل٢٠٠١، ص١٣٢–١٣٦، رابیعە فەتاح شێخ محەمەد، کوردستان لەسەدەی پازدەی زاینیدا، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥، ل٢٤٧–٢٥٨.

(٥) شرفخان البدليسي، شرفنامة، ت: محمد جميل الملا أحمد الروژبياني، ط٢، مؤسسة موكرياني، اربيل٢٠٠١، ص٤٨٢، شمس الدين سامي، م. س، مج٦، ص٤٧٤٢.

(٦) لەم بارەیەوە بڕوانە: د. درويش يوسف حسن هروري، بلاد هكاري ٩٤٥–١٣٣٦/ دراسة سياسية حضارية، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٥، ص١٩–٢٠.

(٧) المصدر نفسه ١٨–١٩.

(٨) وستان: کاتی خۆی مەڵبەندی قەزایەك بوو لە ویلایەتی وان. شرفخان البدليسي، م . س، هامش ص٢٣٤. بەلاَم دیارە ئێستا نەماوە.

(٩) هەمان سەرچاوە، ص٢٣٤.

(١٠) حسن بيگ روملو، احسن التواريخ، تصحيح: د.عبدالحسين نوايي، جزء١، انتشارات اساطير، چاپ ١، تهران ١٣٨٤، ص٥٤. زرار صديق، م . س، ص١٣٥–١٣٦.

(١١) اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، ص٢٠.

(١٢) زرار صديق، م . س، ص١٣٦.

[13] شــرفخان البدليســي، م . س، ص٢٣٣. شــەرەفخان دەڵــێ ڕەچــەڵەکی ئــەم بنەماڵەیــە دەچێتەوە سەر خەلیفەکانی عەباسی، بەڵام ناتوانرێ ئەمە پشتڕاست بکرێتەوە.

[14] بڕوانـە: کـاوە فریـق احمـد شـاولی ئامیـدی، امـارة بادینـان ١٧٠٠-١٨٤٢/ دراسـة سياسـية اجتماعية ثقافية، منشورات مؤسسة موكرياني/ اربيل، مطبعـة خبـات- دهـوك ٢٠٠٠، ص٣٢، ٣٣.

[15] بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە: رابیعە فەتاح، س . پ، ل٢٥٣-٢٥٨.

[16] شرفنامە، ص٢٤٣، ٢٤٥.

[17] بەدلیسی دەڵێ ئەختمار لەدێرزەمانەوە سـەر بەمیرنشـینیی بـەدلیس بـووە، بۆیـە لەسـاڵی ١٥٣٣دا مـیر شـەرەفخانی بـاپیری ئـەم ناوچـەیەی بەشـەڕ لـە هەکارییـەکان سـەندۆتەوە و تەنانەت سەرداری قەڵای ئـەختماریش لـە شـەڕەکەدا کـوژراوە. بڕوانـە: هـەمان سەرچـاوە، ص٦٨٤.

[18] هەمان سەرچاوە ، ص٢٤٤، ٢٤٥، ٢٥٠، ٢٥٢.

[19] د. سعدي عثمان هروتي، كوردستان والامبراطورية العثمانية/ دراسة في تطور سياسـة الهيمنـة العثمانية في كوردسـتان، مؤسسـة موكريـاني للنشـر- اربيـل، مطبعـة خـاني، دهـوك ٢٠٠٨، ص٢٥، هــەروەها: د. ســەعدی عوسمــان هــەروتی، چــەند لایــەنێکی مێــژووی ڕامیــاری و کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان لە سـەردەمی عوسمانیـدا. ئـەکادیمیای کـوردی، هـەولێر ٢٠١٣، ل٨.

[20] رابیعە فەتاح، س . پ، ل٢٥٨.

[21] شرفنامە، ص٢٤٤.

[22] بڕوانە دەقی ڕاپۆرتێکی والیی دیاربەکر بـۆ سـوڵتان سـلێمانی قـانونی لەسـاڵی ١٥٢٠ز، لـە: فاضل بيات، البلاد العربية في الوثائق العثمانية/ النصـف الأول مـن القـرن ١٠هــ ١٦م، مـج١، استانبول ٢٠١٠، ص٧٦.

[23] لەم بارەیەوە بڕوانە: ڕاجر سێیڤری، ئێرانی سەردەمی سـەفەوی، و: سـەلاحەددین ئاشـتی، بنکەی ژین، سلێمانی ٢٠٠٦، ل٧٩.

[24] حسـن بـيگ روملـو، م .پ، ج٢، ص١٠١٤- ١٠٢٠، اسـكندر بـيگ تركمـان، تـاريخ عـالم آرای عباسی، ج١، چ٢، انتشارات امير كبير، چاپخانه گلشن، تهـران ١٣٥٠هـ.ش، ص٣٢- ٣٥. بـۆ وردەکاریی ئەم ڕووداوانە بڕوانە: سەعدی هەروتی، چەند لایەنێکی مێژووی...، ل١١-١٥.

[25] شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٤٤.

[26] هەمان سەرچاوە و لاپەڕە.

(٢٧) بـۆ زانـین ئـەو میرنشـینانەی ڕووبـەڕووی لەشـکری سـەفەوی بوونـەوە دوای زیـانێکی زۆر سەرەنجام هـەر داگیر کـران. بڕوانـە: سـعدي هروتـي، كوردسـتان والامبراطوریـة العثمانیـة، ص٣٢- ٣٣.

(٢٨) شرفنامە، ص٢٤٤.

(٢٩) زۆر پێدەچێ سەردانی ئەم میرە كوردانە بۆ ئەم شارە لەساڵی ٩١٥ك (١٥٠٩-١٥١٠ز) بێ، چونكە هەڵمەتەكەی شا ئیسماعیل بۆ دەڤەری شێروان (كە دەكەوێتە ناوچەكانی قـەفقاس) لەم سـاڵەدا بـوو. (بڕوانـە: ڕاجـر سـێیڤری، س. پ، ل٧٩) بێگومـان شـاری (خـوی)ش كـە دەكەوێتە ئەوپەڕی باكووری ڕۆژئاوای ئێران لەسەر ڕێی ئەم هەڵمەتە بوو.

(٣٠) سـەبارەت بەسیاسـەتی سـەفەوی لـە كوردسـتاندا و هۆكارەكـانی گـۆڕینی ئـەم سیاسـەتە بڕوانە: سەعدی هەروتی، چەند لایەنێكی مێژووی...، ل١٦-١٨.

(٣١) شرفخان البدلیسي، م . س، ص٦٥٦-٦٥٨.

(٣٢) بڕوانە: ڕاجر سێیڤری، س. پ، ل٨٢.

(٣٣) شرفنامە، ص٦٥٧.

(٣٤) هـەمان سەرچـاوە، ص٦٦١، هـەروەها بڕوانـە: سـعدي هروتـي، كوردسـتان والامبراطوریـة العثمانیة، ص٦٠.

(٣٥) بۆ زانیاریی زیاتر لەبارەی ئەم شەڕە و هۆكار و دەرەنجامەكانی بڕوانـە: سـەعدی هـەروتی، چەند لایەنێكی مێژووی...، ل١٨-٣٢.

(٣٦) بڕوانە دەقی (استمالت نامە)ـەكە لە: د.عبدالحسین نوائی، شـا اسماعیـل صـفوی/ اسـناد و مكاتبات تاریخی همراه باياداشتهای تفصیلی، انتشارات ارغوان، چـاپ ٢، چـاپخانە ارژنـگ، تهران ١٣٦٨هـ.ش، ص١٨٩.

(٣٧) ناسرابوو بە محەمەد بیقللی پاشا، بووە یەكەم والیی عوسمـانی لـە دیاربـەكر دوای ئـەوەی ڕۆڵی گرنگی گێڕا لە دەرپەڕاندنی هێزەكانی سەفەوی لە ناوچەكانی كوردستان دوای شەڕی چاڵدێران. لەم بارەیەوە بڕوانە: سعدي هروتي، كوردستان والامبراطوریة العثمانیـة، ص٥٤- ٥٧.

(٣٨) بڕوانە دەقی ڕاپۆرتەكە لە: فاضل بیات، م . س، ص٧٥-٧٨.

(٣٩) بڕوانە: شرفخان البدلیسي، م . س، ص٢٤٤- ٢٤٥.

(٤٠) هەمان سەرچاوە، ص٢٤٩.

(٤١) ئەم ئەڵقەیەی ململانێیەكە دوو شـاڵاوی سـەرەكی عوسمـانی بـەخۆوە بـینی كـە یـەكێكیان لەسـاڵی ١٥٣٣ و ئـەویتریان سـاڵی ١٥٤٨ بـوو، كـە شـا تەهماسـب سـەرەتا لەبەرامبـەر هەردووكیان پاشەكشەی كرد بەڵام دواتر دەهاتەوە ناوچەكە و چەندین شـوێنی دەگرتـەوە.

لـەم بارەیـەوە بڕوانـە: اسـكندر بـیگ تركمـان، م . پ، ج١، ص٦٦- ٧٤. هـەروەها: رحلـة مطراقي زاده / لنصوح افندي السلاحي الشهير بمطراقي زاده (تـوفي بعـد ٩٥٧هــ)، ترجمـة: صبحي ناظم توفيق، تحقيق: د.عمـاد عبدالسـلام رؤوف، اصـدارات المجمـع الثقـافي، ابـوظبي ٢٠٠٣، صفحات متعددة.

[٤٢] شاه طهماسب بن اسماعيـل بـن حيـدر الصـفوي (٩١٠- ٩٨٤هــ)، تـذكرهٔ شـاه طهماسـب، انتشارات شرق، چاپ٢، تهران ١٣٦٣هـ. ش، ص٣٩.

[٤٣] حسن بيگ روملو، م .پ، ج٣، ص١٣٥٣.

[٤٤] بەگوتەی شەرەفخان ئەم میرە بۆ ماوەی نزیكەی (٤٠) ساڵ حوكمڕانی كـردووە. شـرفنامە، ص٢٤٩.

[٤٥] حسن بيگ روملو، م .پ، ج٣، ص١٣٦٧.

[٤٦] يلماز اوزتونا، تاريخ الدولة العثمانية، ت: عـدنان محمـود سـلمان، مـج١، منشـورات مؤسسـة فيصـل، اسـتانبول ١٩٨٨، ص٣٤٠، عمـاد عبدالسـلام رؤوف، دراسـات وثائقيـة في تـأريخ الكرد...، ص٢٩٥.

Colin Imber: The Ottoman Empire (1300-1650) / The Structure of Power, First Pub., by Palgrave, Great Britain, 2002, P75.

[٤٧] بڕوانە: ئـەوليا چـەلەبی، سـياحەتنامەی ئـەوليا چـەلەبی/ كـورد لـە مێـژووی دراوسـێكاندا، وەرگێڕانی: ناكام، چاپی٢، بەغـدا ١٩٧٨، ل١٩١- ١٩٣، هاممـەر، دولـت عثمانيـة تـاريخي، مترجمي: محمد عطا، جزء ٥، استانبول ١٣٣٠ رومي، ص١٤٩.

[٤٨] بڕوانە: رحلة مطراقي زادە.

[٤٩] شـرفنامە، ص٦٨٥، بێگومـان ئـەم مـیرەی بـەدلیس لەسـاڵی ١٥٣٣دا كـوژراوە (هــەمان سەرچاوە، ص٦٨١-٦٨٢) كەواتە دەبێ ئەم ڕووداوە پێش ئەم ساڵە بێ.

[٥٠] ئەمە شەڕی چلدر بـوو كـە لەسـاڵی ١٥٧٨دا ڕوویـدا و چـەند میرێكـی كـوردی تێـدا كـوژرا. بڕوانە: يلماز اوزتونا، م . س، مج١، ص٤٠٠.

[٥١] شرفخان البدليسی، م . س، ص٢٤٥.

[٥٢] هــەمان سەرچـاوە، ص٢٤٩-٢٥٠، د. شەمسـی محەمـەد ئیسـكەندەر، مێـژووی كـورد لـە سەدەی ١٦هەمدا، وەرگێڕانی: شوكور مستەفا، هەولێر ١٩٩٨، ل٩٩.

[٥٣] شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٥٠.

[٥٤] بڕوانـە: هـەمان سەرچـاوە، ص٢٤٩، هـەروەها: شەمسـی محەمـەد ئیسـكەندەر، س . پ، ل٩٨. شایانی باسە ئەم سەرچاوەی دوایی دەڵێ ئەم ڕووداوە لەساڵی ١٥٦٣ز دابـوو، بـەلاَم پێناچێ ساڵەكە ڕاستبێ چونكە لەم ماوەیەدا هـیچ شـەڕێك لـەنێوان عوسمـانی و سـەفەوی لەئارادا نەبوو.

(٥٥) شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٤٥، ٢٤٨.

(٥٦) هەمان سەرچاوە، ص٢٤٦.

(٥٧) هەمان سەرچاوە، ص٢٤٨.

(٥٨) ستيفن همسلي لونكريك، م . س، ص٦٠.

(٥٩) هاممەر، م . س، ج٤، ص١٧٦–١٧٨، محمد امين زكي، خلاصة تأريخ الكرد وكردستان، ترجمة: محمد علي عوني، الطبعة ٢، بغداد ١٩٦١، ص١٧١. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە: سعدي هروتي، كوردستان والامبراطورية العثمانية، ص٦٣–٦٨.

(٦٠) هاملتون جيب و هارولد بوين، المجتمع الاسلامي والغرب، ترجمة: عبدالمجيد حسيب القيسي، دمشق ١٩٩٧، ج ١، ق١، ص٢٠١–٢٠٢. هەروەها بڕوانە: ئەولیا چەلەبی، س . پ، ل٣٥–٣٦.

(61) Ismail Hakki Uzunçarşili: Osmanli Tarihi, cilt. 2, Ankara, 1995, S.580

(62) Ayni Ali Efendi, Osmanli Imparatorlugunda Eyalet Taksimati, Toprak Dagitmi ve Bunlarin Mali Gucleri, Ceviren: Hadiye Tuncer, Ankara 1964, S.13.

(٦٣) ئەولیا چەلەبی، س . پ، ل٢٨–٢٩. بۆ زانیاریی زیاتر لەبارەی ئەم ماف و جیاووكانە بڕوانە: د.سعدي عثمان، كوردستان الجنوبية في القرنين السابع عشر والثامن عشر، اربيل ٢٠٠٦، ص٨٠–٨١.

(٦٤) سیاحەتنامەی ئەولیا چەلەبی، ل٢٠٨–٢٠٩.

(٦٥) هەمان سەرچاوە، ل٢١١–٢١٢.

(٦٦) شرفخان البدليسي، م . س، ص٤٨٧، محمد جمیل ڕۆژبەیانی، فەرمانڕەوایی موكریان، بەغدا ١٩٩٢، ل٤٧.

(٦٧) بۆ نموونە بڕوانە: شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٤٦، ٢٤٩، سعدي هروتي، كوردستان والامبراطورية العثمانية، ص١٠٤.

(٦٨) بڕوانە: شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٤٨–٢٤٩.

(٦٩) هەمان سەرچاوە، ص٢٤٩.

(٧٠) زاوای سوڵتان سلێمان بوو، دوو جار بۆتە سەدری ئەعزەم لەماوەی (١٥٤٤–١٥٥٣) و (١٥٥٥–١٥٦١)، كەسێكی پیلانگێڕ و بەرتیل خۆر بوو. یلماز أوزتونا، م . س، مج١، ص٣٤٩–٣٥٢.

(٧١) بۆ وردەكاریی ئەم ڕووداوانە بڕوانە: شرفنامە، ص٢٤٥–٢٤٩.

(٧٢) بڕوانە: محمد فريد بك المحامي، تاريخ الدولة العلية العثمانية، تحقيق: د.احسان حقي، دار النفائس، الطبعة ١٠، بيروت ٢٠٠٦، ص٢٤٦، يلماز أوزتونا، م . س، مج١، ص٣٤٩.

(٧٣) شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٥٠–٢٥١.

(٧٤) هەمان سەرچاوە، ص٢٤٩، بۆ نموونەی تر لەم بارەیەوە بڕوانە: ص٢٤٧، ٢٤٨.

(٧٥) کەسێکی هەلپەرست بوو و لە سەردەمی سوڵتان موڕادی سێیەم (١٥٧٤– ١٥٩٥) سێ جار بووەتە سەدری ئەعزەم، ئەویش لە ساڵەکانی (١٥٨٠– ١٥٨٢) و (١٥٨٩– ١٥٩١) و (١٥٩٣– ١٥٩٥). يلماز أوزتونا، م . س، مج١، ص٤٠٧، ٤٢٧–٤٢٩.

(٧٦) فلۆری پارەیەکی زێڕ بوو لەبنەڕەتدا لە فلۆرەنسای ئیتالیا لێدراوە و ناوەکەشی هەر لەوەوە هاتووە، دواتر لەوڵاتە ئەوروپییەکان و هەروەها دەوڵەتی عوسمانی و هەموو ڕۆژهەڵات ناسراوە، نرخەکەی بەپێی سەردەمەکان گۆڕاوە. عباس العزاوي، تاريخ النقود العراقية، بغداد ١٩٥٨، ص١٣٠–١٣١.

(٧٧) شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٥١، شەمسی محەمەد ئیسکەندەر، س . پ ، ل٩٩.

(٧٨) شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٥١–٢٥٢.

(٧٩) زەینەل بەگ خوشکی خۆی دابووە سوڵتان حوسێن بەگ. أنور المايي، الأكراد في بهدينان، ط٢، مطبعة خبات، دهوك ١٩٩٩، ص١٢٤.کاوە ئامێدی، م . س، ص٣٥، ١١٧.

(٨٠) شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٤٥–٢٤٦، ٢٤٨.

(٨١) يلماز أوزتونا، م . س، مج١، ص٣٤٩.

(٨٢) هەمان سەرچاوە، ص٣٥١.

(٨٣) شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٤٨. زەعامەت: پارچە زەوییەکی دەرەبەگایەتییە کە لە تیمار گەورەترە و لە خاص بچووکترە، داهاتەکەی لەنێوان ٢٠ تا کەمتر لە ١٠٠ هەزار ئاقچەیە. ئاقچەش پارەیەکی زیو بوو کە وەکو درهەم وابوو. بڕوانە: عبدالرحمن شرف، فذلكة تاريخ دولت عثمانية، ط١٢، استانبول، ١٣٢٦–١٣٢٨،ص٨٣–٨٦.

(٨٤) بڕوانە: کاوە ئامێدی، م . س، ص١١٧، د. عماد عبدالسلام رؤوف، السلطان حسين الولي/ امير بهدينان ٩٤٠– ٩٨١هـ/ ١٥٣٣–١٥٧٣م، مطبعة گۆڤار، هەولێر ٢٠٠٩، ص٤٤.

(٨٥) بڕوانە: شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٤٨–٢٤٩.

(٨٦) هەمان سەرچاوە، ص٢٥١.

(٨٧) کاوە ئامێدی، م . س، ص١١٧.

(٨٨) هەمان سەرچاوە، ص٣٤، عماد عبدالسلام، السلطان حسين الولي، ص٤٤. شایانی باسە ئەوان دەڵێن سوڵتان حوسێن بەگ هەمان هەژموونی بەسەر سۆران و بابانیشەوە هەبوو.

(٨٩) بڕوانە: محفوظ العباسي، امارة بهدينان العباسية، مطبعة الجمهورية، الموصل ١٩٦٩، ص٥٨.

(٩٠) عماد عبدالسلام، السلطان حسين الولي، ص٨٢–٨٣.

(٩١) شـــرفخان البدليســـي، م . س، ص٢٦٣. شـــەرەفخان دەڵـــێ نـــاوبراو پـــەنای بردەبـــەر شائیسماعیلی دووەمی سەفەوی، کەواتە ئەمە لەماوەی ساڵانی ١٥٧٦–١٥٧٧دا ڕوویداوە. چونکە ئەم شایە تەنیا لەم ماوەیەدا حوکمڕانی کردووە. بڕوانە: ڕاجر سێیڤری، س. پ، ل١٢٦–١٢٧.

(٩٢) شرفنامە، ص٢٦٣.

(٩٣) أنور المايي، م . س، ص١٢٥، کاوە ئامێدی، م . س، ص٣٥.

(٩٤) شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٦٣–٢٦٤، ستيفن همسلي لونكريك، م . س، ص٦٠.

(٩٥) أنور المايي، م . س، ص١٢٥–١٢٦.

(٩٦) دفتر مهمة ٥٢، ص٨٣. بەوەرگرتن لە: عماد عبدالسلام رؤوف، دراسات وثائقية في تأريخ الكرد...، ص٢١٤–٢١٥.

(٩٧) بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: شرفخان البدليسي، م . س، ص٢٦٣–٢٦٤، هەروەها: ستيفن همسلي لونكريك، م . س، ص٦٠.

(٩٨) لەم بارەیەوە بڕوانە: شرفخان البدليسي، م . س، ص٤٩٩.

(٩٩) هەمان سەرچاوە، ص٧٠١.

(١٠٠) هەمان سەرچاوە، ص٢٨٣.

(١٠١) هەمان سەرچاوە، ص٥١٠.

(١٠٢) دفتر مهمة ٧١، ص٣٦٥، بەوەرگرتن لە: عماد عبدالسلام، دراسات وثائقية في تأريخ الكرد...، ص١٦٥.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: بەڵگەنامەی بڵاوکراوە:-

Ayni Ali Efendi, Osmanli Imparatorlugunda Eyalet Taksimati, Toprak Dagitmi ve Bunlarin Mali Gucleri, Ceviren: Hadiye Tuncer, Ankara 1964.

د.عبدالحسين نوائي، شا اسماعيل صفوي/ اسناد و مكاتبات تاريخي همراه بایاداشتهاي تفصيلي، انتشارات ارغوان، چاپ ٢، چاپخانه ارژنگ، تهران ١٣٦٨هـ.ش.

- د. عماد عبدالسلام رؤوف، دراسات وثائقية في تأريخ الكرد الحديث وحضارتهم، منشورات وزارة الثقافة، اربيل ٢٠٠٨.
- فاضل بيات، البلاد العربية في الوثائق العثمانية/ النصف الأول من القرن ١٠هـ ١٦م، مج١، استانبول ٢٠١٠.

دووەم: گەشتنامە و یاداشت :-

- ئەولیا چەلەبی، سیاحەتنامەی ئەولیا چەلەبی/ کورد لە مێژووی دراوسێکاندا، وەرگێڕانی: ناکام، چاپی٢، بەغدا ١٩٧٨.
- رحلة مطراقي زاده / لنصوح افندي السلاحي الشهير بمطراقي زاده (توفي بعد ٩٥٧هـ)، ترجمة: صبحي ناظم توفيق، تحقيق: د.عماد عبدالسلام رؤوف، اصدارات المجمع الثقافي، ابوظبي ٢٠٠٣.
- شاه طهماسب بن اسماعيل بن حيدر الصفوي (٩١٠- ٩٨٤هـ)، تذكرهٔ شاه طهماسب، انتشارات شرق، چاپ٢، تهران ١٣٦٣هـ. ش.

سێیەم: کتێب:-

أ- بەزمانی تورکی:

- شمس الدين سامي، قاموس الاعلام، مهران مطبعه سى، مج٣، استانبول، ١٣٠٦رومي/١٨٨٩م.
- عبدالرحمن شرف، فذلكة تاريخ دولت عثمانية، ط١٢، استانبول، ١٣٢٦-١٣٢٨.
- هاممەر، دولت عثمانية تاريخي، مترجمي: محمد عطا، جزء ٥، استانبول ١٣٣٠ رومي.
- Ismail Hakki Uzunçarşili: Osmanli Tarihi, cilt. 2, Ankara, 1995.

ب- بەزمانی فارسی:

- اسكندر بيگ تركمان، تاريخ عالم آراى عباسى، ج١، چ٢، انتشارات امير كبير، چاپخانه گلشن، تهران ١٣٥٠هـ.ش.

- حسن بيگ روملو، احسن التواريخ، تصحيح: د.عبدالحسين نوايى، جزء١، انتشارات اساطير، چاپ ١، تهران ١٣٨٤.

ج- بەزمانی عەرەبی:

- أنور المايي، الأكراد في بهدينان، ط٢، مطبعة خبات، دهوك ١٩٩٩.
- د. درويش يوسف حسن هروري، بلاد هكاري ٩٤٥-١٣٣٦/ دراسة سياسية حضارية، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٥.
- د. زرار صديق توفيق، كردستان في القرن الثامن الهجري/ دراسة في تأريخها السياسي والاقتصادي، مؤسسة موكرياني، اربيل٢٠٠١.
- ستيفن همسلي لونكريك، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، ط٥، دار الرافدين، بيروت ٢٠٠٤.
- د.سعدي عثمان، كوردستان الجنوبية في القرنين السابع عشر والثامن عشر، اربيل ٢٠٠٦.
- د.سعدي عثمان هروتي، كوردستان والامبراطورية العثمانية/ دراسة في تطور سياسة الهيمنة العثمانية في كوردستان، مؤسسة موكرياني للنشر- اربيل، مطبعة خاني، دهوك ٢٠٠٨.
- شرفخان البدليسي، شرفنامة، ت: محمد جميل الملا أحمد الروژبيانى، ط٢، مؤسسة موكرياني، اربيل٢٠٠١.
- عباس العزاوي، تاريخ النقود العراقية، بغداد ١٩٥٨، ص١٣٠-١٣١.
- د. عماد عبدالسلام رؤوف، السلطان حسين الولي/ امير بهدينان ٩٤٠- ٩٨١هـ/ ١٥٣٣-١٥٧٣م، مطبعة گۆڤار، هەولێر ٢٠٠٩.
- كاوه فريق احمد شاولي ئاميدي، امارة بادينان ١٧٠٠-١٨٤٢/ دراسة سياسية اجتماعية ثقافية، منشورات مؤسسة موكرياني/ اربيل، مطبعة خبات- دهوك ٢٠٠٠.
- محفوظ العباسي، امارة بهدينان العباسية، مطبعة الجمهورية، الموصل ١٩٦٩.
- محمد امين زكي، خلاصة تأريخ الكرد و كردستان، ترجمة: محمد علی عوني، الطبعة ٢، بغداد ١٩٦١.
- محمد فريد بك المحامي، تاريخ الدولة العلية العثمانية، تحقيق: د.احسان حقي، دار النفائس، الطبعة ١٠، بيروت ٢٠٠٦.

- هاملتون جيب و هارولد بوين، المجتمع الاسلامي والغرب، ترجمة: عبدالمجيد حسيب القيسي، دمشق ١٩٩٧، ج ١، ق١.
- يلماز اورزتونا، تاريخ الدولة العثمانية، ت: عدنان محمود سلمان، مج١، منشورات مؤسسة فيصل، استانبول ١٩٨٨.

د- بەزمانی کوردی:

- رابیعە فەتاح شێخ محەمەد، کوردستان لە سەدەی پازدەی زاینیدا، چاپکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- ڕاجر سێیڤری، ئێرانی سەردەمی سەفەوی، و: سەلاحەددین ئاشتی، بنکەی ژین، سلێمانی ٢٠٠٦.
- د. سەعدی عوسمان هەروتی، چەند لایەنێکی مێژووی ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و ئابووریی کوردستان لە سەردەمی عوسمانیدا. ئەکادیمیای کوردی، هەولێر ٢٠١٣.
- د. شەمسی محەمەد ئیسکەندەر، مێژووی کورد لە سەدەی ١٦هەمدا، وەرگێڕانی: شوکور مستەفا، هەولێر ١٩٩٨.
- د. عەبدوڵلا غەفور، فەرهەنگی جوگرافیایی کوردستان، چ٣، دەزگای موکریانی، هەولیر ٢٠٠٨.
- محمد جمیل ڕۆژبەیانی، فەرمانڕەوایی موکریان، بەغدا ١٩٩٢.

هـ- بەزمانی ئینگلیزی:

- Colin Imber: The Ottoman Empire (1300-1650) / The Structure of Power, First Pub., by Palgrave, Great Britain, 2002.

ملخص البحث

علاقات امراء هكاري مع المسؤولين العثمانيين خلال القرن السادس عشر

كانت إمارة هكاري تعدُّ من الأمارات القوية والكبيرة في كوردستان خلال القرن السادس عشر. لذلك كان أمراء هكاري يتفاعلون بأستمرار مع أحداث المنطقة في تلك الفترة. وكان أهم حدث في بداية ذلك القرن هو التهديد الصفوي الذي شمل المنطقة عموماً ومن ضمنها إمارة هكاري. وقد تقبَّل الأمير الهكاري زاهد بك النفوذ الصفوي، من أجل الحفاظ على كيان إمارته. ولكن حينما إتبع الشاه اسماعيل الصفوي (١٥٠١-١٥٢٤) سياسة القضاء على الكيانات الكوردية، قرر إحتلال إمارة هكاري أيضاً. وإزاء ذلك ساند الأمير الهكاري السلطان العثماني وكان له دور متميز في معركة جالديران ١٥١٤. ونتيجةً لذلك ارتبط مصير الأمارة بالدولة العثمانية وكان لأمراء هكاري دور مهم في الصراع العثماني الصفوي. حيث كانوا يساعدون العثمانيين بالمعلومات الأستخباراتية وكذلك بالقوة العسكرية. حتى ان الأمير زينل بك الهكاري فقد حياته خلال أحدى معارك ذلك الصراع. كما تعرضت المناطق التابعة للأمارة الهكارية لحملات التخريب الصفوية.

ولكن من جهة أخرى، فإن أمراء هكاري تمكنوا من الأحتفاظ بسلطاتهم الوراثية في ظل الدولة العثمانية. وعلى الرغم من أن الأمارة كانت من الناحية الأدارية تابعة لولاية وان، فإنها كانت تتمتع بقدر كبير من الأستقلال الداخلي كما إحتفظت بقوتها العسكرية الخاصة. بل انها كانت تسمى رسمياً ب "حكومت". وفي مقابل ذلك كانت القوة العسكرية الهكارية تستخدم لصالح العثمانيين في كثير من المجالات. بالرغم من ذلك فإن علاقات أمراء هكاري مع المسؤلين العثمانيين لم تكن جيدة على الدوام. وخاصة وإن المشاكل الداخلية والصراع بين الأمراء قد مهدت الطريق لتدخُّل السلطات العثمانية في شؤون الأمارة وحتى قتل أحد الأمراء (سيد محمد بك بن زاهد بك). وفي بعض الأحيان كان المسؤلين العثمانيين يخلقون تلك المشاكل في هكاري لمصالحهم الخاصة. وفي الغالب كانوا يستغلون حاجة أمراء هكاري الى الأعتراف الرسمي العثماني لكي يصبح حكمهم شرعياً. بالرغم من ذلك فإن أمراء هكاري لم يفقدوا ثقلهم السياسي والعسكري، حيث كان لهم دور ملحوظ في معظم حوادث المنطقة. ونتيجة لذلك فإن بعض الأمراء (وخاصةً زينل بك- توفي عام ١٥٨٥)، كان لهم مكانة متميزة عند المسؤلين العثمانيين.

Abstract

The Relations between the Emirs of Hakkari and the Ottoman authorities, During the sixteenth century

During the sixteenth century, the Emirate of Hakkari was one of the powerful and large Emirates in Kurdistan. So the emirs of Hakkari in that period were constantly interacting with the events of the region. The most important event in the beginning of the century was the threat of the Safavid, which included the region as well as the Emirate of Hakkari. The emir of Hakkari Zahid begs accepted Safavid influence, in order to preserve his emirate. But when the king of Safavid, Shah Ismail (1501-1524) implemented a policy of eliminating the Kurdish entities, decided to occupy the emirate of Hakkari, too. Because of this, the emir of Hakkari supports the Ottoman Sultan and had a distinct role in the Battle of Chalderan 1514. As a result, the Hakkari Emirate linked to the Ottoman Empire, and the emirs of Hakkari played an important role in the Ottoman - Safavid conflict. They helped Ottomans with intelligence information and military force. Even Prince Zainal beg lost his life in this way. This has exposed the emirate lands to the destruction by the Safavids.

On the other hand, the emirs of Hakkari were able to retain their genetic authorities under the Ottoman Empire. In spite of that the emirate was administratively under the auspices of vilayet of Van, they were enjoying a great deal of internal independence and had its own military force , until it was officially called the "Hukumet/ the Government". Apposite of this, the Ottomans used the Hakkari military forces in many aspects. However, the relationship between the emirs of Hakkari and Ottomans were not consistently positive. Especially, the internal problems and the conflict between the emirs had paved the way for the intervention of the Ottoman authorities in the affairs of the Emirate. Even they killed one of the emirs (Sayed Mohammad beg). In some cases, the Ottomans Officials were creating these problems in Hakkari for their own interests. They took advantage of the emirs of Hakkari need to recognize the Ottomans in order to their rule become legitimate. Nevertheless, the emirs of Hakkari did not lose their political and military powers, so they had a significant role in most of the events of the region. As a result, some of the emirs, especially Zainal beg, who died in 1585, had a privileged prestige near the Ottomans.

سنووری باشووری کوردستان
له پارێزگای نەینەوادا

پ.ی.د. عەبدوڵلا غەفوور
بەشی جوگرافیا – کۆلێژی ئاداب – زانکۆی سەلاحەددین– هەولێر

سنووری باشووری کوردستان له بەشی باشووردا، واته له پارێزگاکانی دیالا له رۆژهەڵاتدا و کەرکووك له ناوەڕاستدا و نەینەوا له رۆژئاوادا، لە لایەن کۆمەڵێك له جوگرافیازان وەکو ئازاد نەقشبەندی، سلێمان عەبدوڵلا، جەزا تالیب و شاکر خەسباك و منەوە[1] و هەروەها مێژووزانان وەکو سەعدی عوسمان[2] و دەرەجەدار و سیاسەتمەدار و ئەدەبزان و هیدیکە، لە سەری نووسراوە و شیکراوەتەوە و دەستنیشان کراوە. سەرجەمیان پێیان وایە، هەڵبەتە نووسینەکانیان به هیچ شێوەیەك رەخنەی نیگەتیڤانە، لەبەر ئەوەی زانستانە نووسراون، نایانگرێتەوە، به هێڵێك له باشووری بەدرەوە دەست پێدەکات و بە باشووری بەلەدروز و چیای حەمرین تاکو رووباری دیجله و لێرەشەوە بەو رووبارە هەڵدەگرێت و له باشووری موسڵ بەرەو رۆژئاوادا لار دەبێتەوە و بە گردەکانی مەکحول و مکێحل و عەتەشانە تێدەپەڕێت و پاشان بە باشووری تەلەعفەر و شنگاڵ بەرەو سنووری عێراق و سوریا مل دەنێت و تەواو دەبێت. کەوابێت ئەوەی دەیکەم له دووبارەکردنەوەی ئەوانەی کراوە بەدەر نابێت! نەخێر وانابێت بەڵکو مەبەستی من دەستنیشانکردنی سنوورەکەیە، زۆر بە وردی و لەسەر بنەمای ئیتنی و جوگراف و مێژوویی و کارگێڕی کەرت بە کەرت و تەنیا لە پارێزگای نەینەوادا، ئەوەش هەر لەبەر ئەوە کراوە چونکه له بەشەکانی دیکەی ئەوەندەی ئێرە ئاڵۆز نەکراوە.

توێژینەوەی بەردەست لەبەر ئەوەی لەسەر بنەمای کەرت ئەنجام دەدرێت پێویستی بە سەرلەدوونانی تۆڕی یەکە کارگێڕییەکان له ساڵانی رابردوو و ئێستادا هەیە.

سنوور و رووپێو و ژمارهی دانیشتوانی پارێزگای نهینهوا:

پارێزگای نهینهوا له باکووری رۆژئاوای باشووری کوردستان هه‌ڵکهوتووه و هاوسنوورهکانی ئهمانهن: له باکووردا ــ پارێزگای دهۆك. له باشووردا ــ پارێزگای ئهلئهنبار (عێراق) له رۆژههڵاتدا ــ پارێزگای دهۆك و ههولێر. له رۆژئاوادا ـــ سوریا (قهزای ئهلمالکیه) (نهخشه١).

رووپێوی پارێزگای نهینهوا، بهگوێرهی دابهشبوونی کارگێڕی له ساڵی ٢٠٠٩دا ٣٧٣٢٣ کیلۆمهتری چوارگۆشه بوو. ژمارهی دانیشتوانیش ٣١٠٦٩٤٨ کهس بوو[٣].

پێکهاتهی کارگێڕی پارێزگای نهینهوا:

پارێزگای نهینهوا له کۆتایی سهدهی نۆزدهههمهوه تاکو ئهورۆ، به مهبهستی دابهشکردنی دهسهڵاتی کارگێڕی و ئاسانکردنی کاروباری هاوڵاتییان و گهیاندنی خزمهتگوزاری بۆ ناوچهکانی دوور له سهنتهرهکانهوه ستاتوسی کارگێڕی تاك تاك گوند بۆ ناحیه و ناحیه بۆ قهزا بهرز دهکرێتهوه. ههندێ جاریش به مهرامی سیاسیش، چهند قهزایهك له ئهوانی دیکه دادهبڕێن و به ناوێکی تازه دهکرێن به پارێزگایهکی هاوشانی ئهوانی دیکه.

سنجاقی موسڵ له ساڵی١٣٣٠ی مالی (١٩١٢ زاینی)دا.

ناوبراو له ٦ قهزا و ١٥ ناحیه پێکهاتووه[٤]. ناوهکانیان ئهوانهی خوارهوهن:

١. موسڵ. ناحیهکانی: جهەت شرقیه. شێخان. عهشایر سهبعه. جههت غربیه. زمار. شهرقات املاك امیریه هۆبه.

٢. عهقره. گوندهکانی ئاکرێ. سوورچی. زێبار.

٣. دهۆك. ناحیهکانی: گوندهکانی دهۆك. مزووری.

٤. عهمادیه. ناحیهکانی: عهمادیه. بهرواری بالا. بهراوری ژێر. رێکان. نیروه. داودیه.

٥. زاخۆ. ناحیهکانی: گوندهکانی: سلیڤانی ــ زاخۆ. سندی ــ گولی.

٦. سنجار. ناحیهکانی: سنجار. تهلهعفهر.

لیوای موسڵ له ساڵی ١٩٦٥دا

ناوبراو له ٨ قەزا و ٢٣ ناحیه پێکهاتووه[٥]. ناوەکانیان ئەوانەی خوارەوەن:

١. قەزای موسل. ناحیەکانی: ـ بەعشیقە. حەمدانیه. حومیدات. تلکیف.

٢. قەزای تەلەعفەر. ناحیەکانی: ـ رەبیعە. زمار. عیازیه.

٣. قەزای دهۆك. ناحیەکانی: ـ دۆسکی. زاویته. سمیل.

٤. قەزای زاخو. ناحیەکانی: ـ سلیڤانی. سندی. گولی.

٥. قەزای سنجار. ناحیەکانی: ـ سنجار. شیمال.

٦. قەزای شێخان. ناحیەکانی: ـ مەرکەزی قەزای شێخان. ئەلقوش. مزووری.

٧. قەزای عەقرە. ناحیەکانی: ـ سوورچی. عەشائر سەبعە. نەهلە.

٨. قەزای عەمادیە. ناحیەکانی: ـ مەرکەزی قەزای عەمادیە. بەرواری بالا. سەرسەنگ. نێروه و رێکان.

پارێزگای نەینەوا له ساڵی ١٩٩٧دا:

له ٩ قەزا و ٩ ناحیه پێکهاتووه[٦]. ناوەکانیان ئەوانەی خوارەوەن:

١. قەزای موسڵ. ناحیەکانی: ـ مەرکەزی قەزای موسڵ. بەعشیقە. حەمام عەلیل. شۆرە.

٢. قەزای حەمدانیه. ناحیەکانی: ـ مەرکەزی قەزای حەمدانیه. نەمروود. بەرتلە.

٣. قەزای تلکێف. ناحیەکانی: ـ مەرکەزی قەزای تلکێف. ئەلقوش.

٤. قەزای سنجار. ناحیەکانی: مەرکەزی قەزای سنجار.

٥. قەزای تەلەعفەر: ـ مەرکەزی قەزای تەلەعفەر. زمار.

٦. قەزای شێخان. ناحیەکانی: ـ مەرکەزی قەزای شێخان.

٧. قەزای حەزەر. ناحیەکانی: مەرکەزی قەزای حەزەر.

٨. قەزای بەعاج. ناحیەکانی: ـ مەرکەزی قەزای بەعاج.

٩. قەزای عەقرە. ناحیەکانی: ـ مەرکەزی قەزای عەقرە. عەشائر سەبعە.

پارێزگای نەینەوا له ساڵی ٢٠٠٩دا.

ناوبراو، له ١٠ قەزا و ٢٢ ناحیه پێکهاتبوو[٧]. ناوەکانیان ئەوانەی خوارەوەن:

١. قەزای موسڵ. ناحیەکانی: ـ سەنتەری قەزای موسڵ. بەعشیقە. شۆرە. حەمام عەلیل. قەیارە. محەلەبیە.
٢. حەمدانیە. ناحیەکانی: ـ سەنتەری قەزای حەمدانیە. نەمروود. بەرتلە.
٣. تلکێف. ناحیەکانی: ـ سەنتەری قەزای تلکێف. ئەلقۆش. وانە.
٤. سنجار. ناحیەکانی: ـ سەنتەری قەزای سنجار. شیمال. قیرەوان.
٥. تەلەعفەر. ناحیەکانی: ـ سەنتەری قەزای تەلەعفەر. زمار. رەبیعە. عیازیە.
٦. شێخان. ناحیەکانی: ـ سەنتەری قەزای شێخان. زیلکان (فاروق).
٧. حەزەر. ناحیەکانی: ـ سەنتەری قەزای حەزەر. تەل.
٨. بەعاج. ناحیەکانی: ـ سەنتەری قەزای بەعاج. قەحتانیە.
٩. مەخمور. ناحیەکانی: ـ سەنتەری قەزای مەخمور. گوێڕ. کەندێناوە. قەراج. مەلا قەرە (عەدنانیە).
١٠. سمێل. ناحیەکانی: فایدە.

شیکردنەوەی نەخشەی کارگێڕیی پارێزگای نەینەوا لە ساڵی ١٩١٢ تاکو ٢٠٠٩ دەرئەنجامی جۆراوجۆری لێ دەکەوێتەوە. هەرە لەبەر چاوەکانی، وەکو من بۆی دەچم، دەبێت ئەوانەی خوارەوەبێت.

١. زیادبوونی ژمارەی قەزا و ناحیەکان لە ئەنجامی گۆڕینی ستاتوسی کارگێڕیی هەندێك شوێنی نیشتەجێبوون. بە نموونە. ئەگەر ژمارەی قەزایەکان لە ساڵی ١٩١٢ دا شەش بووبێت ئەوە لە ساڵی ٢٠٠٩دا بوو بە دە قەزا. هەمان شت لە ژمارەی ناحیەکانیش بەرچاو دەکەوێت.

٢. دابڕاندنی قەزایەکانی دهۆك و زاخۆ و ئامێدی و ئاکرێ لە لیوای موسڵ لە رووی کارگێڕییەوە و لێك بەستنەوەیان بە ناوی لیوای دهۆك.

کەمێك بە درێژی، لەبەر ئەوەی پەیوەندی بە سنوورەوە هەیە، باس لە چۆنیەتی ئەو یەکە کارگێڕییە دەکەم.

کوردستان لە گفتوگۆیەکانیدا لەگەڵ عێراقدا، بە مەبەستی چارەسەرکردنی کێشەکانی نێوانیاندا، داوای جیاکردنەوەی" قەزایەکانی کوردی" ــ ئەوانەی زۆربەی دانیشتوانەکەی کورد بوون ـ، لە لیوای موسڵ کردووە. داواکارییەکە لەبەر ئەوەی عێراق بە رێگە خۆشکردن بۆ جیابوونەوەی دەزانی زۆر کەڕەت رەت

کراوەتەوە. بە نموونە، وەزارەتی ناوەخۆی عێراق لە وەڵامێکیدا بۆ سەرکردایەتی شۆڕش دەڵێت: ــ "نە لیوایەکی تازە دەکرێتەوە و نە هەندێ قەزا لە لیوایەك دادەبڕێت و بە لیوایەکی دیکە دەبەسترێتەوە"[(٨)]. داوایەکی لەو بابەتەوە، لەبەر ئەوەی دەستبەردان بوو لە بەشەکانی دیکەی لیوای موسڵ هەڵەیەکی مێژوویی گەورە و لە دەستدانی خاك بوو.

داواکەی کوردستان لە کۆتایی شەستەکانی سەدەی بیستەم لە لایەن عێراقەوە، دوای هەست بە قازانجکردن، رەزامەندی لەسەر درا و جێبەجێکرا.

پارێزگای دهۆك بە گوێرەی قەراری مەجلسی قیادەی سەورە ژمارە ٢١١ لە ١٩٦٩/٥/٢٧ و مەرسومی کۆماری ژمارە ١٠٦٦ لە ١٧ ئەیلول ساڵی ١٩٦٩ لە قەزایەکانی: ــ دهۆك و زاخۆ و ئامێدی و ئاکرێ کراوەتەوە[(٩)]. وەلێ قەزای ئاکرێ، تاکو ئەو کاتەی بەربەستەکانی کارگێڕی یەکلایی دەکرێنەوە، بە شێوەیێکی کاتی بە لیوای موسڵ بەسترایەوە. مەجلس قیادەی سەورە لە کۆبوونەوەی ١٩٨٠/٤/١٥ بڕیاری دەنگدانی نهێنی بۆ یەکلاییکردنەوەی چارەنووسی قەزای ئاکرێ دەرکرد. ناوبراو لە ١٩٨٠/٥/١٨ و لەسەر بنەمای دەنگدانەکە ئەو بڕیارەی دا: ــ "قەزای ئاکرێ بە سنووری کارگێڕیی ئێستاکەی بە پارێزگای نەینەوا دەبەسترێتەوە". دابڕاندنی ئاکرێ لە قەزایەکانی دیکەی پارێزگای دهۆك، کێشەی سنووری نێوان باشووری کوردستان و عێراقی پێ ئاڵۆزتر بوو.

٣. ناوهێنانی قەزای مەخمور، لە هەندێ سەرچاوەی دەوڵەتدا، وەکو یەکەیەکی کارگێڕی، لە سنووری ئیداری پارێزگای نەینەوادا.

کەمێك بە درێژی، لەبەر ئەوەی پەیوەندی بە سنوورەوە هەیە، باس لەو خاڵەش دەکەم.

مەخمور یەکێکە لە قەزایەکانی پارێزگای هەولێر و لە بەشی باشووری هەڵکەوتووە. لە ناحیەکانی مەرکەز و قەراج و کەندێناوە و گوێر و مەلا قەرە پێکهاتووە. جگە بەشێك لە دانیشتوانی ناحیەی قەراج نەبێت دەنا ئەویدیکەی هەمووی کوردە. چۆنێتی نیشتەجێبوونی عارەب لەو یەکە کارگێڕییەدا، بە گوێرەی گێڕانەوەی خەڵکی ناوچەکە بەو شێوە بوو: بەدوەکان (بدو الرحل) بە مەبەستی لەوەڕاندنی مێگەلە مەڕەکانیان لەو بەری بۆ ئەم بەرەی زێی دیجلە

پەرپیونەتەوە. موڵکدارەکان بەرەنگاریان بوونەتەوە. وەلێ بەدوەکان، گوێیان بە ناڕەزایی خەڵك نەداوە و ئاخرەکەی شەڕوشۆڕ لە نێوانیاندا قەوماوە. بەدوەکان، بۆ رازیکردنی موڵکدارەکان، بۆ لای ئاغای مەخمور هاتوون. ئەویش نەوەکو هەر ملکەچی داواکارییەکەیان نەبووە بەڵکو بە توندی لە دژیان وەستاوەتەوە. بەدوەکان، کەوتوونەتە فرتوفێڵ ـــ پیشەی باوباپیرانیان ـــ. ئەوەبوو دوو کچی خۆیان لە ئاغا مارە کردووە. ئەویش لە شوێنی ئەو چاکەیە رێگەی لەوەڕاندنی، نەوەکو نیشتەجێبوون، پێداون. وەلێ بەدوەکان بە وەندە وازیان نەهێناوە بەڵکو رەشماڵیان هەڵداوە و خانووی قوڕیان بۆ خۆیان و حەیوانەکانیان دروستکردووە و بیریان لێداوە و عەردیان زەوت کردووە و بە پشتیوانی حکومەت لەسەر خۆیان تاپۆ کردووە. بە گوێرەی زانیارییەکانی قایمقامیەتی قەزای مەخمور دانیشتوانی ئەو گوندانە لە ناحیەی قەراج عارەب نشینن ئەمانەن: ـــ رواڵە. خەربانی. مەحمودیە. گردە هارە. زاگە. تەل غەزال. عەرەبۆك. خەندەق کەبیر. خەندەق سەغیر. گرد گلێخە. قەبر سەید. پاشبەند کەبیر. پاشبەند سەغیر. لاکەچە. دۆمە ئیدریس. دۆمە عەزیز. حەدیقە. خەزرە. دیوانە. بندیان غەربی. بندیان شەرقی. حەرفوشیە. عەزیز عەبدە. عەدلە. راشیدیە. شندر تەحتانی. شندر فەوقانی. عەنکاوە. قودیلە. شەیالە. خرەبەردان. خربە حەرجان. سرناج کەبیر. کەرمردی. ئەگرەح. خرائب جەبەر.

نیشتەجێبوونی عارەب لە گوندەکانی ناحیەی قەراج، یەکێکە لەو بهانانەی کە عێراق، بۆ جیاکردنەوەی قەزای مەخمور لە پارێزگای هەولێر، لە چلەکانی سەدەی بیستەمەوە تاکو ئەوڕۆ دەستی پێوە گرتووە. عێراق لە ساڵی ١٩٤٥ تەقەلای لەو بارەوە داوە. وەلێ لەبەر بەدەنگهاتنی خەڵك و دەربڕینی ناڕەزایی لە هەموو لایەکەوە، بێ دەنگی لێوە کردووە. گۆڤارێکی ئەو سەردەمە، پێی وایە جیاکردنەوەی قەزای مەخمور و بەستانەوەی بە قەزای شەرقات لە سێ لاوەوە: ـــ هەبوونی بەربەستێکی سروشتی (زێی دیجلە). جیاوازیی زمان (لێرە کوردی و لەوێندەر عارەبی). لە دەستدانی پاوانی مەڕدارەکان ـ گونجاو نییە و زەرەری بۆ دانیشتوانی قەزایەکە لێ دەکەوێتەوە[١٠]. لەمانەش گەورەتر زەوتکردنی (اغتصاب) خاکە لە باشووری کوردستاندا. وەلی دوای بەسەرچوونی پەنجا ساڵ و

له ساڵی ١٩٩٦دا به زارەکی، واتـه بـێ دەرکردنـی مەرسـومێکی کۆمـاری کـه بـۆ کاری لەو چەشنه پێویسته، خراوەته سەر پارێزگای نەینەوا[١١]. لەگەڵ ئەوەشـدا، کاروباری کـارگێڕی و فێرکـردن و کۆمەڵایـەتی و سـەربازی، لەبـەر ئـەوەی، وەکـو دەکومێنتــەکان پــێ داگـری لـێ دەکـەن (دەکومێنتــەکان لـه لاپــەڕەکانی دواوه خراونەته بەرچاو)، یەکێکه له قەزایەکانی پارێزگای هەولێره لەو شارەوه فـەرمانی بۆ دەردەکرێت و کارمەندانی کارگێڕی پارێزگـای نەینـەواش، ناوەنـاوه، سـەردانی فەرمانگەکانی قەزایەکه دەکەن.

دەستنیشانکردنی سنووری باشـووری کوردسـتان لـەو توێژینـەوەدا، لەسـەر ئەو بنەمایانه کراوه: مێژوویی ــ واتـه ئـەو شـوێنانەی لـه کۆنـەوه کوردیـان تێـدا نیشتەجێ بووه. جوگراف ــ ناوچه شاخاوییەکان شوێنی نیشـتەجێبوونی کـورده و دەشتاییەکان (بیابانەکان) ــ عارەبه. کارگێڕی ــ دیاریکردنی سـنووری کـارگێڕی یەکـه کارگێڕییـەکان (پارێزگـا. قـەزا. ناحیـه. کـەرت) لـه باشـووری کوردسـتان و عێراقدا، بەر لەهەر شتێك، لەسەر بنەمای نەتەوەیی و عەشیرەتی، ئەنجام دراوه و دەدرێت.

سنووری باشووری کوردستان لـه پارێزگـای نەینـەوادا، لـه ڕۆژهەڵاتـەوه بـۆ ڕۆژئاوا، به ناحیه و کەرتەکانی خوارەوه، تێدەپەڕێت (نەخشـه ٢)[١٢]. بـۆ ئـەوەی کارەکه ڕێکوپێکتربووایه دەبوایه ئاماژه به سنووری جوگراف کەرتەکان بکرابوایـه. وەلێ ئەفسـووس سەرچـاوەیەکی ئـەوهام بـه دەسـت نەکـەوت و دەرفـەتی کـاری پراکتیکیشم، لەبەر نالەباری باری ئاسایشی، بۆ نەڕەخسا.

ناحیەی نەمرود

سنووری ڕۆژهەڵاتی کەرتی ژمـاره : ٧٨ (وردك). ٨٩ (البـزخ). ٩١ (المـره). ٩٢ (تل حمد). ٩٨ (عمر مندان).

سنووری باشووری ڕۆژهەڵاتی کـەرتی ژمـاره: ـــ ١١٦ (کـنش صـغیر). ١١٧ (کنش کبیر).

سنووری باشووری کەرتی ژماره: ــ ١٠٨ (قهاره). ١٠٧ (المیاجور ــ ابراهیم خلیل). ١٠٦ (المعدله). ١٠٥ (کبیبه). ١٠٤ (المخلط).

سنووری رۆژئاوای کەرتی نمرە: ــ ١٠٣ (الجايف). ١٠٢ (صنديج الشرق). ٨٥ (الخورطة). ٨٤ (الجرمة). ٨٣ (السيد حمد). ٨٢ (النيابيه). ٨١ (حويجه حصـان). ٨٠ (المفتيـات). ٥٠ (النابغـه). ٤٨ (السـلاميه). ٤٧ (باشـنطمان). ٤٥ (حـاوى ارسلان).

ناحیەی عیازیە

سـنووری رۆژهـەلاتی کـەرتی: ـــ ٤٥ (امغـير). ٢٨ (عبـدان). ٢٧ (ابصـير فوقانى و تحتانى قرمز و تل دراج و مويلحات و تل عاكول)

باشووری کەرتی ٢٢ (ارفيع فوقانى و وسطاني و تحتانى).

رۆژئـاوای کـەرتی ٢٤ (المصـطاح). ٢٣ (بصـرا). ٣٦ (الشـعيريات). ١٩ (تـل عواد). ٣٣ (تل جمال).

ناحیەی مەرکەزی حەمدانیە

سنووری رۆژئاوای کەرتی نمرە: ــ ٢١ (زنكوبه). ٢٤ (قرەقويلى الغربية). ٢٥ (بلدية قرەقوينلى). ٢٣ (قرەقوينلى الشمالية). ٣١ (قزفخرة).

ناحیەی مەرکەزی موسڵ

سـنووری باشـووری کـەرتی:ــ ٥ (الحركـة والغابـات). ٤ (الحـاوي). ٦ (وادي الدير الشمالية). ٩ (وادى الدير الجنوبية).

سنووری رۆژئاوای کەرتی: ــ ١٩ (تل رحمان الشمالية).

ناحیەی حمیدات

سنووری رۆژهەلاتی باشووری کەرتی: ٤٠ (الملاوى وغدير الشمالية).

سنووری باشووری رۆژئاوای کەرتی: ــ ٤١ (تل الرحمان الجنوبية).

رۆژئاوای کەرتی: ــ ٤٣ (المزلان).

سنووری باشووری کەرتی: ــ ١٨ (خربـه مشـكور). ٧١ (تـل كيصـوم). ١١٣ (السـحابى). ١١٧ (المصـايد). ١٠٥ (المـوالى الجنوبيـة). ٥٧ (الكونسـية). ٦٤ (نحاريين ــ اسكيريات).

ناحیەی قیرەوان

سنووری باشووری کەرتی نمره: ــ ٤٩ (عين الحصان الجنوبية). ٤٠ (شـويره ابو زيد). ٣٠ (خرائج العامود والاصكع وسيبايه عزيز اغا).

سنووری رۆژهەلاتی کەرتی نمره: ــ ٧٩ (خرابة حجاب وخربة رمح). ٣٣ (ابـو بريج).

سـنووری باشـووری کـەرتی نمـره: ـــ ٣١ (هـذيل الشـرقي). ٦٥ (هـذيل الوسطي). ٨٠ (هذيل الكبير الغربي). ٦١ (تل عاكول). ٦٠ (ارفيع).

ناحیەی قەحتانیه

سـنووری باشـووری کـەرتی نمـره: ــ ٥١/٤٧. ٥١/٤٦ (زرا حمكـى). ٥١/٤٥ (قصـــــركى). ٥١/٤٣. ٥١/٢٠. ٥١/٢١. ٥١/٢٢. ٥١/٢٣. ٥١/٢٤. ٥١/١٦. ٥١/١٤. ٥١/٨. ٥١.١٢. ٥١/١٠ و بە سنگی نمره (دعامة رقم) ٥٢ تەواو دەبێت.

سەرچاوە و تێبینی

(١). تەماشای ئەو سەرچاوانە بکە:
ـ ئازاد نەقشبەندی. دەربارەی دەستنیشانکردنی سنووری کوردستان، سیاسەتی دەولی، ژمارە(٢) ساڵی سێیەم، تەموزی ١٩٩٤ ، ل ٢٠ ـ ٢٢.
ـ سلێمان عەبدوڵڵا، سنووری هەرێمی کوردستان لە کۆماری عێراقدا، ئەکادیمی_ کۆواری کۆڕی زانیاری کوردستان، ژمارە (٣) ساڵی ٢٠٠٥، ل ٣٢٩ ـ ٣٣٠.
ـ جەزا تۆفیق. تحدید حدود اقلیم کوردستان العراق، السلیمانیة، ص ٣٢ ـ ٣٣.
ـ شاكر خصباك، الكرد والمسالة الكردية، الطبعة الثانية، بيروت، ١٩٨٩، ص ٢٢ ـ ٢٤.
ـ عەبدوڵڵا غەفور، سنووری کوردستان، چاپی سێیەم، هەولێر ، ٢٠٠٦ ل ٤٥ .
(٢) تەماشای ئەو سەرچاوە بکە:
ـ سەعدی عوسمان، سنووری خوارووی کوردستانی باشوور لە سەدەی نۆزدەهەمدا، دهۆك، ٢٠٠٧، ل ٢٣ ـ٢٩ .
(٣) جمهورية العراق، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، المجموعة الاحصائية السنوية، ٢٠١٠ ـ ٢٠١١، ص ٩ ـ ١٠ و ٤٧.
(٤) ساڵنامەی موسڵ، ١٣٢٧ مالی/ ١٣٣٠ کۆچی/ ١٩١٢ زایینی، چەندین لاپەڕە.
(٥) الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، دائرة الاحصاء المركزية، قسم الابحاث والنشر، المجموعة الاحصائية السنوية العامة ١٩٦٥، مطبعة الحكومة، بغداد، ص ٣٨ ـ ٤٠.
(٦) جمهورية العراق، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، المجموعة الاحصائية السنوية، ١٩٩٧، ص ٨ ـ ٩.
(٧) جمهورية العراق، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي للاحصاء، المجموعة الاحصائية السنوية، ٢٠١٠ ـ ٢٠١١، ص ٩ ـ ١٠ و ٤٧.
(٨) وزارة الداخلية
مديرية المخابرات السرية والسياسية
الرقم ق. س/٩٥٥
التاريخ ٢/١١/ ١٩٦٥
الى/ متصرفية لواء السليمانية
الموضوع/ رأي الحكومة في حل مشكلة الشمال
(١). نرجو تبليغ السيد عكيد صديق بان رأي الحكومة بحل مشكلة الشمال تتضمن النقاط المعروفة في الملحق (ك) المرفق لينقلها بدوره الى الملا مصطفى البارزاني.
(٢). كما ونرجو اخبارة بما يلي:

أ. لايمكن اضافة وزارة باسم وزارة الشؤون الكردية ترتبط بها الالوية الشمالية من كافة الوجوه. اذ ان معنى ذلك استقلال ذاتي مبطن. فبدلا من ان يكون اسم المسؤول عن المنطقة (حاكم) اصبح اسمه وزير وبدلا من ان يكون مقر الحاكم (السليمانية) اصبح بغداد.

ب. لايمكن احداث لواء جديد او فك اقضية من لواء وربطها بلواء آخر.

ج. لايمكن الموافقة بالاحتفاظ بالبيش مركة (العصاة المسلحين) كقوة مسلحة ثالثة بأي شكل من الاشكال.

التوقيع
صبحي عبدالحميد
وزير الداخلية

(٩) تەماشای دەقی مەرسومی کۆماری نمره ١٠٦٦ و قەراری رەقەم ٢١١و رەقەم ٥٢٩ و رەقەم ٧٥٧ بکە.

عبدالله غفور. التشكيلات الادارية في جنوبي كوردستان. الطبعة الثالثة. اربيل ـ ٢٠١٤ ص ٧٢ ص١٥١ ص ١٦٨ ـ ١٦٩

(١٠) یێکێتی تێکوشین. (ساڵ١). ژماره (٣). ل. ١ــ ٥. تەماشای گۆڤارەکە بکە لە: کوردستان سەدەی ٢١ ژمارەی ناوەڕاستی ساڵ ــ خولی دووەم ـ (١٥) ل. ٤٨٧ ــ ٤٩١.

(١١) به گوێرەی گوتەی کارمەندێکی بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵ لە قەزای مەخموردا، دابڕاندن و لکانی ئەو قەزایە بە بڕیاری مەجلسی قیادەی سەورە نمرە ١١٧ بووە. ناوەرۆکی بڕیارەکە، بە گوتەی خۆی، بەو شێوە بووە.

قرار ١١٧

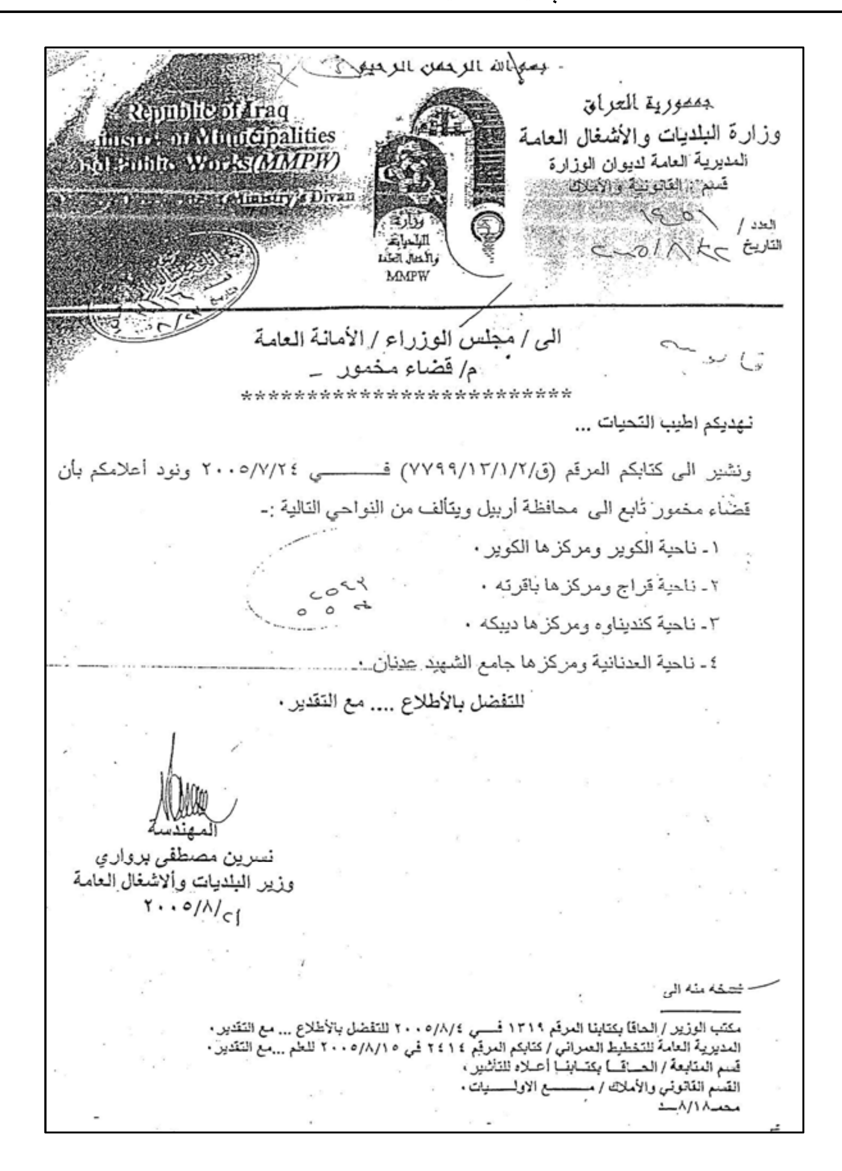
\الصادرة من مجلس قيادة الثورة حول اطفاء اراضي الزراعية ملك العائدة الى المواطنين الاكراد في منطقة عمل دائرة تسجيل العقاري مخمور الى وزارة المالية الجمهوريَة العراقية،

مصادرة الدور في ناحية كنديناوة العائدة للمواطنين والمسجل باسمائهم ملكا صرفا.

لا شائبة عليه ولا مانع من تسجيل معاملة مصادرة وبموجب امر محافظة نينوي الاداري/ شعبة المعلومات السكانية والمرقم ٢٢٨٦ في ٢٠٠١/١٠/٤ و قرار اللجنة المشكلة و كتابنا الرقم ١٩٦٧ في ٢٠٠٢/٧/٧ وكتاب مديرية عقارات الدولَة نينوي/ ١١١٢٧ في ٢٠٠/١٢/٢.

عەبدوللا غەفور. جوگرافیای دانیشتوانی باشووری کوردستان. هەولێر ـ ٢٠١١. ل. ٢٦٨

(١٢) (مديرية المساحة العامة). مجموعة فهارس محافظة نينوى. فهرس مقاطعات محافظة نينوى المقياس ١ : ٠٠٠ ٢٥٠

بسم الله الرحمن الرحيم

جمهورية العراق
وزارة البلديات والأشغال العامة
المديرية العامة لديوان الوزارة
قسم : القانونية و الأملاك

Republic of Iraq
Ministry of Municipalities
and Public Works (MMPW)
Ministry's Divan

وزارة البلديات والأشغال العامة
MMPW

العدد / ١٤٥٠١
التاريخ ٢٢/٨/٥٠٠٢

الى / مجلس الوزراء / الأمانة العامة
م/ قضاء مخمور ـ
****

نهديكم اطيب التحيات ...

ونشير الى كتابكم المرقم (ق/٢/١/١٣/٧٧٩٩) فـــــي ٢٠٠٥/٧/٢٤ ونود أعلامكم بأن قضاء مخمور تابع الى محافظة أربيل ويتألف من النواحي التالية :-

١- ناحية الكوير ومركزها الكوير .

٢- ناحية قراج ومركزها باقرته .

٣- ناحية كنديناوه ومركزها ديبكه .

٤- ناحية العدنانية ومركزها جامع الشهيد عدنان .

للتفضل بالأطلاع .... مع التقدير .

المهندسة
نسرين مصطفى برواري
وزير البلديات والاشغال العامة
٢٠٠٥/٨/٢١

نسخة منه الى

مكتب الوزير / الحاقا بكتابنا المرقم ١٣١٩ فـــي ٢٠٠٥/٨/٤ للتفضل بالأطلاع ... مع التقدير .
المديرية العامة للتخطيط العمراني / كتابكم المرقم ٢٤١٤ في ٢٠٠٥/٨/١٥ للعلم ...مع التقدير .
قسم المتابعة / الحــاقــا بكتــابنــا أعــلاه للتأشير ،
القسم القانوني والأملاك / مـــــع الاولــــيات .
محمد ٨/١٨

بسم الله الرحمن الرحيم
جمهورية العراق

Republic of Iraq
Ministry of Agriculture
Directorate General
Of Planning & Follow – up

وزارة الزراعة
دائرة التخطيط والمتابعة
القسم : المتابعة

Ref /
Date /

العدد / ١٣٨٦٤
التاريخ / ١٩/٩/٢٠٠٥

مديرية زراعة نينوى
الواردة
العدد/
التاريخ / / ٢٠٠

الى / مديرية زراعة نينوى
م/ قضاء مخمور

كتاب مجلس الوزراء / الامانة العامة المرقم ٣٢٧ في ٢٠٠٥/٨/٣٠ .
المعطوف علـــــــــى كتاب وزارة البلديات والاشغال العامة المرقم ١٤٥١ في ٢٠٠٥/٨/٢٢ (صورة مرفقة) بعائدية قضاء مخمور ونواحيه اداريا لمحافظة اربيل ضـــمن حكومـــة اقلـــيم كوردستان/ اربيل .

لاتخاذ مايلزم ... مع التقدير

المرافقات/
صورة كتاب وزارة البلديات .

د . عبد الحسين نوري الحكيم
عـ / وزير الزراعة
٢٠٠٥/٩/١٥

نسخة منه الى :
مكتب السيــد الوزير/ للتفضل بالاطلاع ... مع التقدير .
دائرة التخطيط والمتابعة / قسم المتابعة – مع الاولويات .
الانسة امنة / للمتابعة ... مع التقدير .

٩/٢٠

بغداد – ساحة الأندلس
هاتف : (٧١٨٦١٠٧ – ٧١٨٦٦١١ – ٧١٩٥٣٨١) ١ ٩٦٤ +
بريد إلكتروني : Minis_of_agr@yahoo.com
ص . ب / ٥٩٢٣ – المركزي

ghdad – Al – Andalus Square
l: + 964 1 (7186107 / 7186611 / 7195381)
Mail : Minis_of_agr@yahoo.com
Box: 5923 - Central

بسم الله الرحمن الرحيم

جمهورية العراق

وزارة الزراعة
مديرية زراعة محافظة نينوى
قسم التخطيط والمتابعة

العدد/ ٩١٢١
التاريخ/ ٢٥/٩/٢٠٠٥

الى/ محافظة نينوى / مكتب السيد المحافظ

م / قضاء مخمور

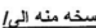
تهديكم مديريتنا اطيب تحياتها

بناءاً على ماجاء بكتاب وزارة الزراعة / دائرة التخطيط والمتابعة / قسم المتابعة المرقم ١٧٨٧٤ في ٢٠٠٥/٩/١٩ المعطوف علي كتاب مجلس الوزراء / الامانة العامة المرقم ٢٣٢٧ في ٢٠٠٥/٨/٣٠ والمعطوف على كتاب وزارة البلديات والاشغال العامة المرقم ١٤٥١ في ٢٠٠٥/٨/٢٢ حيث تم ربط قضاء مخمور ونواحيه اداريا بمحافظة اربيل ضمن حكومة اقليم كردستان / اربيل.

للتفضل بالاطلاع مع التقدير...

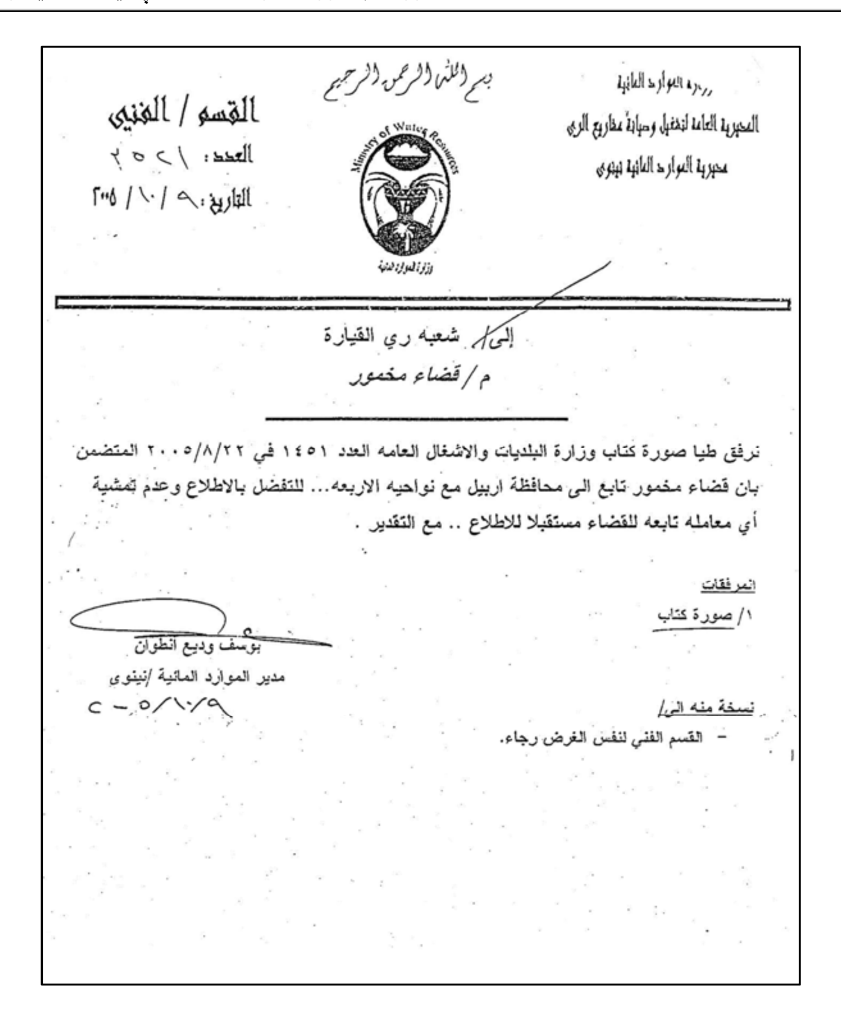
د. عبدالستار اسمير الرجبو
مدير زراعة نينوى

مديرية زراعة نينوى
الصادرة
العدد/
التاريخ / / ٢٠٠

نسخه منه الى/

- الاقسام كافة / للتفضل بالاطلاع مع التقدير.
- شعبة المتابعة/ للعلم الطفا.
- قسم التخطيط والمتابعة.

وزارة الموارد المائية
المديرية العامة لتشغيل وصيانة مشاريع الري
مديرية الموارد المائية نينوى

بسم الله الرحمن الرحيم

القسم / الفني
العدد: ١٢٥٢
التاريخ: ٩/١٠/٢٠٠٥

إلى/ شعبه ري القيارة
م/ قضاء مخمور

نرفق طيا صورة كتاب وزارة البلديات والاشغال العامه العدد ١٤٥١ في ٢٠٠٥/٨/٢٢ المتضمن بان قضاء مخمور تابع الى محافظة اربيل مع نواحيه الاربعه... للتفضل بالاطلاع وعدم تمشية أي معاملة تابعة للقضاء مستقبلا للاطلاع .. مع التقدير .

المرفقات
١/ صورة كتاب

يوسف وديع انطوان
مدير الموارد المائية /نينوى
٢٠٠٥/١٠/٩

نسخة منه الى/
- القسم الفني لنفس الغرض رجاء.

ملخص البحث

تناول العديد من الباحثين الكورد موضوع تحديد الحدود الجنوبية لجنوب كوردستان مع العراق وقد حددها معظمهم بخط يمتد من جنوب بدرة مارا بغرب من بلدروز و شارەبان (المقدادية) ثم جبل حمرين ومكحول ومكيحل وصولا الى نهر دجلة، حيث يتبع من هناك مجرى النهر باتجاة الشمال ثم ينحرف غربا مارا بجنوب كل من الموصل و تلعفر وشنگال (سنجار) الى الحدود العراقية ـ السورية عند قصبة تل كوچر (اليعربية) حيث ينتهي هناك.

ان هذا البحث، وخلافا لكل البحوث والدراسات السابقة، يحدد خط الحدود على اساس المقاطعات الزراعية (انظر الخارطة رقم ٢)، وهذا يقلل، بالتاكيد، من التفسيرات المتباينة حول مسار خط الحدود المذكور.

Abstract:

This study deals with the product of Kurdish researchers that had studied the topic of southern border of Southern Kurdistan with Iraq. Most of them specified that border with a line stretching from south of Bedre to the west of both Beledruz and shahraban(Al-Miqdadiya), and then to Hamreen Mountain, Mekhul and Mekhil, and finally reaching the Tigris river, from there on the course of the river heads northwards and after that lowers to the west, passing the south of Mosul, Telefar, and Shingal(Sinjar) and the line reaches the Iraq – Syrian border near the town of Tel Kocher(Al – Yahrubia) which ends there.

Contrary to all the previous researches and studies, this study specifies the border line on the base of the Agricultural areas(see Map, no,2), and surely this study will minimize the different interpretation about the directions of the above mentioned borderline.

بەراوردێکی قەولی ئیزدییەکان لەگەڵ کەلامی یارسانییەکان لەبەر تیشکی سرووتە ئێرانییە رۆژئاواییەکاندا

د. ئومید تەبیب زادە

پ. ی. لە زمانناسیی گشتی، زانکۆی بوعەلی سینا (هەمەدان).

وەرگێڕ: د. رەحیم قادر سورخی- بەشی زمانی کوردی – زانکۆی سەلاحەددین– هەولێر

پوختە:

لەم وتارەدا سرووتە ئێرانییەکانمان بە دوو دەستەی گشتی دابەش کردووە:

ئەو سرووتانەی کە نەریتێکی زارەکی و کۆنیان هەبووە، و ئەو سرووتانەی کە بەدوای پێکهاتنی شیعری عەروزیی فارسی و کاریگەریی شیعری عەرەبی بەدیهاتوون. دەستەی یەکەم، بە سرووتە زارەکییەکان و دەستەی دووەم بە سرووتە نووسراوەکان ناومان بردوون و پاشڕۆڤەکردنێکی کورتی قەولی ئیزدییەکان و کەلامی یارسانییەکان، وەك دوو نموونە لە سرووتە زارەکییە (کوردییەکان)[*] لە هەندێك تایبەتمەندیی فۆرمیدا وەك بەستنەوەی ناوەوەی دەق، دێر، لادێر و سەروا پێکەوە بەراوردیان دەکەین. بە پێی گۆڕانی تایبەتمەندیيە فۆرمییەکانی قەول و کەلامەکان و سرووتە ئێرانییە رۆژئاواییەکانی دیکە، گەیشتینە ئەو ئەنجامە کە قەولی ئێزدییەکان کۆنترین جۆری سرووتە زارەکییەکانی رۆژئاوای ئێرانن، کەچی، کەلامی یارسانییەکان لەوانەیە لەبەر کاریگەریی نەریتی نووسین و بەهێزیی عەرووزی فارسی، زۆربەی تایبەتمەندییە زارەکییەکانی خۆی لەدەست دابێ، لە سرووتە نووسراوەکان نزیك بووەتەوە. لە هەمان کاتدا هەندێ تایبەتمەندیی گرنگترین سرووتە ئێرانییە رۆژئاواییەکانمان شیکردووەتەوە.

وشە سەرەکییەکان: سرووتە ئێرانییەکان، سرووتە کوردییەکان، قەولی ئیزدییەکان، کەلامی یارسانەکان.

پێشەکی

بە بڵاوکردنەوەی سرووتە ئایینییەکان یان قەولە کوردییە ئێزدییەکان (جەلیل ١٩٧٨ . سلێمان[1] ١٩٨٥) خوێنێکی نوێ لە دەماری توێژینەوە رەچەڵەک ناسییەکانی ئێزدییەکاندا رایی بوو و باس لەبارەی ریشەی ئەم ئایینە و قۆناغەکانی بەدیهاتنی، کە ماوەیەکی درێژ بوو، بە بنبەست گەیشتبوو، سەرلەنوێ بەرەوی سەندەوە و لە سەر بنەمای نوێ دامەزرا. یەکەم بەرهەمەکانی ئەم برەوسەندنە، بڵاوبوونەوەی دوو کتێبی گرنگ بوو؛ یەکیان "ئێزدییەکان– بەستێن، داب و نەریتە دەقییەکانی" (کرێین برۆك[2] ، ١٩٩٥" و ئەوەی دیکەیان "خوا و شێخ ئادی تەواون، هۆنراوە شاراوەکان و فەرموودە ئایینییەکانی نەریتی ئێزدی"، کرێین برۆك و جندی ڕەشۆ[3]، ٢٠٠٥)ن. نووسەرانی ئەم کتێبانە بەپێی قەولی ئێزدییەکان ئاماژە بە هەندێ ڕەچەڵەك لە ئایینەکانی پێش ئیسلام و تەنانەت پێش زەردەشتیش لە ئایینی ئێزدی دەکەن و دەریانخستووە کە هەر چەند تێڕوانینە عیرفانی و ئیسلامییەکانی هەندێ ڕێبازی سۆفیگەری، دەورێکی گرنگیان لە بەدیهاتنی ئەم ئایینەدا هەبووە، بە تاکە سەرچاوەی پێکهاتنی ئەم ئایینە ناناسرێن. بە بۆچوونی ئەوان ئەو قەولە چاپکراوانەی ئێستا هەن، کە نزیکەی تەواویان لەتوێی ئەم دوو کتێبەدا کۆکراونەتەوە، دەنگنووسی کراون و بە ئینگلیزیش وەرگێڕدراون، باشترین سەرچاوەن بۆ دەرهێنانی تایبەتمەندییە نائیسلامییەکانی ئەم ئایینە. لەلایەکی دیکەشەوە، زۆربەی تایبەتمەندییە نائیسلامییەکانی ئێزدییەکان لە سرووتە ئایینییەکان یان کەلامی یارسان (ئەهلی هەق)یشدا دەکرێ بەدی بکرێ. چەندین ساڵە توێژەران ئاگاداری سرووتە ئایینییەکانی یارسان بە زاری گۆرانی هەن[٢]، بەڵام هۆگرانی تا ئەم ساڵانەی دوایی دەستیان بەم دەقانە ڕانەدەگەیشت. تا ئەو کاتەی بە بڵاوکردنەوەی دەقی کتێبی (نامەی سەرەنجام) (صفی زادە ١٣٧٥)، دەرفەتێکی زێڕین بۆ توێژەران ڕەخسا، ئەم سرووتە یارسانییانەیان لەبەردەست بێت. ئەو، سەرەڕای هێنانی دەقی شیعرەکان بە زمانی سەرەکی (کوردی)، هەموو لادێرەکانیشی دەنگنووسی کردووە و بە فارسیش وەریگێڕاون[٣].

زمانی کوردی

زمانی کوردی لە پاڵ زمانەکانی وەك فارسی، بەلووچی و پەشتوون، لە ڕیزی زمانە ئێرانییە نوێیە ڕۆژئاواییەکان دادەنرێ. ئەم زمانە جۆری زۆر و فرە جیاوازی هەیە. جۆرەکانی کوردی بە دوو دەستەی کرمانجی و پەهلەوانی دابەش دەکەین. جۆری کرمانجی بە دوو لقی کرمانجی باکووری یان بادینانی، و کرمانجی باشووری یان سۆرانی دابەش دەبێت و جۆری پەهلەوانی بە دوو لقی گۆرانی و زازا یان دیملی دابەش دەبێت. گۆرانی جۆرەکانی وەك لەکی، کرماشانی و هەورامانی دەگرێتەوە (بڕوانە ئیزدی[4] ، ١٩٩٢: ١٧٤-١٧٢)[(٤)] لە نێوان جۆرەکانی کوردیدا، گۆرانی کۆنترین بەرهەمە ئەدەبییەکانی پێنووسراوەتەوە، تاڕادەیەك کە لە نێوان جۆرە جۆراوجۆرەکانی کرمانجی و زازادا، وشەی "گۆرانی" بە واتای ئەدەبیاتی شیعری لیریکی (غنایی) بەکاردێت. لێکۆڵینەوەکان لەبارەی شیعری کلاسیکی کوردی دەریدەخەن کە لە نێوان گشت بەرهەمە ماوەکانی شیعری کوردیدا تا سەرەتای سەدەی بیستەم، سەت و نۆزدە بەرهەم بە کوردی گۆرانی، دە بەرهەم بە کرمانجی باکووری یان بادینی و هەشت بەرهەم بە کرمانجی باشووری یان سۆرانی بووە (هەمان سەرچاوە: ١٧٩). هەروەها "نامەی سەرەنجام" کە کەلامی پیرۆزی یارسانەکانە، بە زاری گۆرانی هۆنراوەتەوە. ئەمڕۆ ژمارەی ئاخێوەرانی کوردی گۆرانی بە بەراورد لەگەڵ گشت دانیشتوانی کورد زۆر کەمە و جۆری گۆرانییەکەی بەگشتی وەك جۆری کۆن و ئەدەبی لەبەرچاو گیراوە.

قەولی ئیزدییەکان

قەولەکان، سرووتە پیرۆزەکانی ئایینی ئێزدیین بە کوردیی کرمانجیی (ژووروو)، ئەم سرووتانە هەندێك جار تاڕادەیەك کورت و هەندێك جاریش زۆر درێژن. درێژترین قەول لە کتێبەکەی کرێین بڕۆك (١٩٩٥: ٣٠٦-٣٠٧)دا هاتووە، (١٤١ لادێڕ)و بچووکترینیشیان (٤٢) لادێرە[(٥)]. هەر قەولێك چەند بەندێك[5] و هەر بەندێکیش لە چەند لادێڕێك پێکهاتووە (زیاتر ٣ لادێری هاوسەروا). هەر بەندێك سەروای تایبەت بە خۆی هەیە، هۆی جیابوونەوە و دابەشکردنی بەندەکانیش سەروایە. ئەم نموونەیەی خوارەوە بەشێکە لە قەولێکی ئێزدی:

قەولی داماوەکان[٦]:

١) هەی بەنی ئادەمۆ

مسکینۆ ژارۆ ئادەمۆ

٢) ئەڤ دنیا مەستەخانەیە

وەك خەونا شەڤانە

هەر ڕۆ یارا هێنانە

٣) کا سلێمان حوکم دکر

کا بلقیزا (نان) دکر

توژی خۆشبی، ئەوان دنیا ژ خۆڕا تەرك دکر

٤) کا سلێمان پێغەمبەران

کا بلقیزا ب زێڕێ زەران

تو ژی خۆشبی، ئەوان ژی چوون ناڤ ئاخ و بەران

ئێزدییەکان سەرەڕای دەقە زارەکی و پیرۆزەکەی خۆیان، دوو کتێبی نووسراوی کورتیشیان بە کوردی بە ناوەکانی "جیلوە"و"مەسحەفا ڕەش" هەیە. زۆربەی توێژەران گومانیان لە متمانەپێکراوی ئەم دەقانەیە کە لە شێوەی پەخشانن و بە هۆی نەریتی زارەکی ئێزدییەکان چی وایان لە بارەوە نازانن (کرێین برۆك:، ١٩٩٥: ١٦–١١ و ٥٠–٣٨). ئەم دوو دەقە پەخشانن و لەم لێکۆڵینەوەیەدا لەمە زیاتریان لەبارەوە نادوێین[٧].

کەلامی یارسانەکان

کەلامەکان سرووتە پیرۆزەکانی یارسانییەکان بە کوردیی گۆرانیین. قەبارەیان جۆراو جۆرە. بە شێوەی لادێری هاوسەروا لە بەندی جۆراوجۆردا ڕێکخراون. لێرەدا چەند بەشێك لە "بارگە بارگە"ی کتێبی "نامەی سەرەنجام" دەخەینە ڕوو (صفی زادە، ١٣٧٥: ٤٦ و ٩٢)[٨].

بەندی١. کەردەی١:

پیر سلێمان سیستانی مەرمۆ

ئەو کۆی کەس نەزان، ئەو کۆی کەس نەزان

بارگەی شام وستان ئەو کۆی کەس نەزان

مەردان مەگێڵان قاف تا قاف جەهان
شام ها نە جامەی شەرت و ڕای دیوان...

بەندی ١– کەردەی ٢:
ئەو کابەی ئەقدەم، ئەو کابەی ئەقدەم
بارگەی شام وستان ئەو کابەی ئەقدەم
یاران نە جەم دا دل باران وەهەم
هەرگیز نەستانان بەشی زیاد و کەم

بەستنەوەی ناوەوەی دەق

مەبەست لە بەستنەوەی دەق[6] ، ئەو پێوەندی و یەکێتییەیە کە بەهۆی کەرەستە فۆرمییەکان، لە نێوان بەشە جۆراوجۆرەکانی دەقێك یان وردە دەقەکانی دەقێکی گەورەتر بەدی دێت. بە واتایەکی دیکە، لەم وتارەدا، بەستنەوەی ناوەوەی دەق هەموو ئەو هۆکارانە دەگرێتەوە کە دەبنە هۆی دەقایەتی[7] لە چەند پارچەدا، بە جۆرێك کە بەبێ ئەم بەستنەوەیە، دەقەکە دەبێتە چەند پارچەیەك کە بە هەموو شێوەیەك دەکرێ لەپاڵ یەکتریان دابنێی (بڕوانە، پرێمینگێر و بروگان[8]، نێوان دەقایەتی[9]). سرووتە ئێزدییەکان و کەلامی یارسانییەکان هەردووکیان لە نەریتێکی زارەکییەوە هاتوون. بەڵام لەوانەیە ئازادیی زیاتری ئەهلی هەق لە ئێران پێوەندییان لەگەڵ کۆمەڵە ڕۆشنبیرییەکان و ئەدەبی فارسیدا بووەتە هۆی ئەوەی کە سرووتەکانیان بەشێکی گەورەی تایبەتمەندییە زارەکییەکانیان لەدەست بدەن. گرنگترین و بەرچاوترین دەرکەوتنی ئەم جیاوازییانە دەکرێ لە ڕادەی تایبەتمەندییە پێوەندیدارەکان بە بەستنەوەی ناوەوەی دەق لە قەولی ئێزدییەکان و کەلامی یارسانەکاندا ببینرێ.

قەولی ئێزدییەکان بۆ یەکەم جار لە کۆتاییەکانی دەیەی حەفتای سەدەی بیستەمدا تۆمار کرا و پاشان لە ڕێگای هەوڵی مەیدانیی توێژەرانەوە، بەرە بەرە ژمارەیان زیاد بوو. بەر لەوە کتێبێك کە قەولی ئێزدییەکانی لەخۆ گرتبێت، نەبوو و پاش ئەوەش ڕێسا تۆمارکراو و نووسراوەکانی ئەم گوتانەش بەبێ هیچ ڕیزبەندییەکی تایبەت، لەپاڵ یەکتر ڕیزکراون. هەڵبەت پەیکەرەی نەریتە

زارەکییەکان، وەك دەقێکی درێژ کە ژێر دەقی بچووکتر دەگرێتە بەر، بەردەوام هۆکاری بەستنەوەی ناوەوەی تایبەتییان هەبووە، بەڵام ئەم هۆکارانە بەر لە هەر شت، پشتی بە بیری جەماوەر یان کەسانێك بەستووە کە بەرپرسی لەبەرکردن و پاراستنی ئەم دەقانە بوون. بۆ نموونە ئەم هۆکارانە لە قەولی ئێزدییەکاندا بەستراوە بە بیری قەول بێژ (قەوال)ەکانەوە کە ئەرکیان ئەوە بووە، قەولەکان لە باوباپیرانیان فێربن و لەگەڵ گوتنەوەیان لە رێورەسمە جۆراوجۆرەکاندا، فێری نەوەکانی دوای خۆشیان بکەن.

نەبوونی هۆکارەکانی بەستنەوەی دەق لە دەقە زارەکییەکانی ئێزدییەکاندا تایبەتمەندییەکی هەموو دەقە زارەکییەکانە و شێوە لێکچووەکەی لە زۆربەی نەریتە ئێزدییەکاندا دەکرێ بدۆزرێتەوە. بۆ نموونە هۆنراوە عامیانە فارسییەکان لەو دەقە زارەکییانەن کە هیچ کات مەگەر بە مەبەستی ئیتنیك ناسی و زمانناسی و لەوانە — کۆنەکراونەتەوە و نەنووسراونەتەوە، لەو بوارانەش کە ئەم هۆنراوانەیان تۆمارکردووە، ئەوانەیان بە شێوەی پارچەی لێکدابڕاو و بەبێ هیچ ریزبەندییەکی تایبەت، لە پاڵ یەکدا داناون (طبیب زادە، ١٣٨٢).

ئەم هۆنراوانە بەردەوام سینگ بە سینگ گوازراونەتەوە و کەسێك بۆ فێربوونیان بە دوای کتێبدا ناگەڕێ. لە نێوان ئەم هۆنراوانەدا بەستنەوە نییە و ئەگەر بڕیار بێت، رۆژێك هەموویان کۆبکەنەوە، دەبێ شێوەیەکی تایبەت بۆ ریزبەندی و پۆلینکردنیان دابهێنن. ئەدەبی جەماوەری ناوچە جۆراوجۆرەکانی ئێران، لە شیعر و گۆرانی تا دەگاتە مەتەڵ و هەقایەتە جۆراوجۆرەکان، وەك قەولی ئێزدییەکان، هەموویان سەر بە نەریتێکی زارەکی زۆر کۆنن کە پێش ئیسلام لە ئێراندا باو بووە و هەمووشیان لەبەر زارەکی بوونیان هیچ جۆرە هۆکارێکی فۆرمی بەستنەوەی ناوەوەی دەقیان نەبووە:

" لە ئێرانی پێش ئیسلامدا نەریتی تۆمارکردنی بەرهەمە ئەدەبی و ئایینییەکان زۆر باو نەبووە. بەشێوەیەك کە بۆ ماوەیەکی زۆر ئەم ئاسەوارە چەندین سەدە سینگ بە سینگ هاتوون و.... کتێبی ئاڤێستا چەندین سەدە سینگ بە سینگ پارێزراوە تا سەرئەنجام لە سەردەمی ساسانییەکان نووسراوەتەوە و لەپاش ئەوەش پێشەوایانی ئایینی بۆ بەرێوەبردنی ئایینەکەیان

کـەمتر گەڕاونەتـەوە سـەری و هـەر لەبـەر خوێندوویانەتـەوە". (تفضـلي، ١٣٧٦: ١٣).

هەڵبـەت هـەبوونی ناوەنـدی بەربـەرینی پێوەنـددار پێکـەوە لـە سـەردەمی ساسانی و چاودێریی سەرچاوە و مەرجەعە گـەورە دیـنی و دەوڵەتییـەکان بەسـەر کاری ئەو ناوەندانەدا، ببووە هۆی ئەوەی کە دەقی زەردەشـتەکان ریزبەندییـەکی تایبـەت بـەخۆی وەربگـرێ و فێربوونیشـیان هاوکـات لەگـەڵ فێربـوونی ئـەو دابەشـکردنانەی نـاوەوەی دەق بـەدی بێـت. بـەڵام دەقـە زارەکـی و ئێزدییـەکان، لەبـەر پـرش و بڵـاوی و لـە پێوەندیـدا نـەبوونی ناوەنـدە ئێزدییـەکان و نـەبوونی مەرجەعیـەتێکی بـەهێز بـە ڕواڵـەت لـە نـاوەوە نەبەسـتراونەتەوە، بەڕادەیـەك کـە قەولبێـژەکان ئـەم دەقانـە بـەبێ هـیچ ریزبەندییـەکی تایبـەت لەبەردەکـەن و هـەر کامەیان، تەنیا بەبۆنەی ڕێوڕەسمێك کە تێیدا بەشـدارن، بـۆ جـەماوەر دەڵێنـەوە. لـەم واتایـەدا، دەکـرێ هۆکـاری بەسـتنەوەی نـاوەوەی دەق لـە دەقـە زارەکییـە ئێزدییەکاندا سەر بە نەریتی زۆر کۆنتر لە نـەریتی زارەکـی دەقـە زەردەشـتییەکان لەپێش نووسینەوەیان دابنرێ.

بەسترانەوەی نـاوەوەی دەقـە یارسـانییەکان، فـۆرمێکی زۆر ورد و تۆکمـەی هەیە. گرنگترین کەلامەکانی یارسان لە کتێبێکی سەربەخۆدا بە ناونیشانی "نامەی سەرەنجام" کە هەموو سرووتەکانی سوڵتان ئیسحاق و یارانی بە گۆڤەری کـوردیی گۆرانییە، کۆکراوەتەوە و چاپ کراوە. شـێوەی ڕێکخسـتنی نـاوەرۆکی کتێبەکـە و دابەشکردنی کەلامەکان، ئەوە دەگەیەنێت کە ئەم کتێبە، بـەر لـە چـاپی ئێسـتای چـەندین جـار سـاغ کراوەتـەوە، ڕێکخـراوە و لەبـەری گیراوەتـەوە. ڕێکخسـتنی ناوەرۆك لە"نامەی سەرەنجام"دا، وەك کتێبی پیرۆز یان قورئان ئەوەندە ورد نییە کە بکرێ بە دیاریکردنی سـوورەت یـان ژمـارەی ئایەتـەکانی لادێـڕ یـان دێرەکـانی بدۆزییـەوە، بـەڵام لـەم ڕووەوە هێنـدە لـە ئاڤێسـتا دەچـێت، کـە دەکـرێ بـە نموونەیـەکی لەبـەرگیراوەی دابنـرێ. نامـەی سـەرەنجام شـەش بەشـە کـە ڕیزبەندییەکی تایبەتییان هەیە. ئەم شـەش بەشـە کـە دابەشـکردنێکی تایبـەتییان هەیە، بریتین لە: بارگـە بارگـە، دەورەی هەفتەوانـە، گلـێم وەکـۆڵ، دەورەی چـل تەن، دەورەی ئابدین و دەورەی وردە سەرەنجام.

بارگە بارگە کە گرنگترین بەشی نامەی سەرەنجامە، لە حەفتا و دوو بەند بە ژمارەی لەدوای یەك هاتووە کە هەر بەندێکی لە چەند کەردەیەك و هەر کەردەیەکیش لە چەند لادێر دروست بووە. ئەمە ڕاست ئەو شێوازەیە کە لە ڕێکخستنی بەشەکانی "یەسناکان" لە ئاڤێستادا بەکار هاتووە. هەڵبەت ئەم دابەشکردنانە لە بەشەکانی دیکەی ئاڤێستادا شێوەیەکی سادەتر بەخۆ دەگرێ، بۆ نموونە بەشی"دەورەی هەفتەوانە" شەست بەند دەگرێتەوە، بەشی"گلێم وەکۆڵ" بیست و نۆ بەند، بەشی"چل تەن" شەست بەند و "دەورەی ئابدین" سی و دوو بەندە و هەرکام لە بەندەکانیش لە چەند دێڕێك پێکهاتوون. لەم بەشانەدا بەندەکان بە کەردە دابەش نەکراون. بەشی کۆتایی، واتە "وردە سەرەنجام"، بریتییە لە هەندێ باس بە پەخشان و بە هۆنراوە و هیچ دابەشکردنێکی بۆ نەکراوە. هەر وەك ئاماژەمان پێدا، هۆکارەکانی بەستنەوەی ناوەوەی دەق لە کەلامی یارسانییەکاندا ڕاست وەك ئاڤێستایە. بۆ نموونە بڕواننە شێوەی ڕێکخستنی ناوەرۆکەکان لە بەشی یەکەمی ئاڤێستا (یەسناکان) و بەشی یەکەمی نامەی سەرەنجام (بارگە بارگە):

I– ئاڤێستا — I– نامەی سەرەنجام

١–١ یەسناکان (٧٢ هات) — ١–١ بارگە بارگە (٧٢ بەند)

١–١–١– هاتی یەکەم (٢٣ بەند) — ١–١–١ بەندی[1] (دوو کەردە)

١–١–١–١ بەندی یەکەم (پێنج دێر بێ ژمارە دانان)

١–١–١–١ کەردەی یەکەم (١٢ لادێر بێ ژمارەدانان)

١–١–١–٢ بەندی دووەم (پێنج دێر بێ ژمارە دانان)

١–١–١–٢– کەردەی دووەم (٦ لادێر بێ ژمارەدانان)

١–١–٢– هاتی دووەم (١٨ بەند) — ١–١–٢– بەندی ٢ (٢کەردە)

١–١–٢–١– بەندی یەکەم (٩ دێڕی بێ ژمارە)

١–١–٢–١– کەردەی یەکەم (٣ دێڕ بەبێ ژمارە)

١–١–٢–٢– بەندی دووەم (٥ بێ ژمارە)

١–١– ٢–٢– کەردەی دووەم (١٠ دێڕ بێ ژمارە)

....

لێکچوونی ئاڤێستا و نامەی سەرەنجام لەوە زیاترە کە بە هەڵکەوتی دابنێین. ئەم گریمانەیەش کە هەر دوو کتێبەکە بەپێی نەریتێکی هاوبەش دابەشکردنی تەواو یەکسانیان هەیە، جێگای تێڕامانە. دابەشکردنەکانی ئاڤێستا، چ ئەوانەی لە دەستنووسە کۆنەکاندا هەبوون و چ ئەوانەی ڕۆژهەڵاتناس و وەرگێڕە ڕۆژئاواییەکانی ئاڤێستا، بۆ ئاماژەدانەوەی ئاسان بە باسەکانی ئاڤێستا پێیان زیاد کردوون، زیاتر لایەنی مەرجەداریان هەیە یان بەپێی نیشانە بابەتییەکان پێکهاتوون (بڕوانە هومباخ[10] ، ١٩٩١: ٦٠-٥٦). بەڵام دابەشکردنەکانی باسەکان لە نامەی سەرەنجامدا هەم بەپێی نیشانە بابەتییەکان و هەم بەپێی پێوەرە فۆرمییەکان پێکهاتووە. بۆ نموونە هەر کام لە بەندەکانی بەشی "بارگە بارگە" لەسەر بابەتی تایبەت دەسووڕێن. سەرەڕای ئەوەش، یەکەم، هەربەندێك بەناوی پیرێك یان سەییدێك دەست پێدەکات کە لادێڕەکان دراونەتە پاڵی، دووەم، یەکەمین لادێڕی هەر بەند و کەردەیەك لە وشەیەکی دووبارەکراو دروست بووە. سێیەم، هەموو لادێڕەکانی هەر کەردەیەك هاوسەروان و بە گۆڕانی کەردەکان سەرواکانیش دەگۆڕێن. ئەم نموونەیەی خوارەوە، دابەشکردنی بەند و کەردەکانی لە چەند بەندی "بارگە بارگە"دا دەخاتە ڕوو (صفی زادە، ١٣٧٥: ٤٦ و ٩٢).

بەندی ١- کەردەی (١): پیر سلێمان سیستانی مەرمۆ: ئەو کۆی کەس نەزان/ ئەو کۆی کەس نەزان

بارگەی شام وستان ئەو کۆی کەس نەزان/ مێردان مەگێلان قاف تا قاف جەهان...

بەندی ١- کەردەی (٢): ئەو کابەی ئەقدەم، ئەو کابەی ئەقدەم/ بارگەی شام وستان، ئەو کابەی ئەقدەم/ یاران نەجەمدا دل باران وە هەم...

بەندی ٢ کەردەی (١): پیر قابیل سەمەرقەندی مەرمۆ: ئەو کوهی و ئەهلی، ئەو کوهی و ئەهلی/

بارگەی شام وستەن، ئەو کوهی و ئەهلی...

بەندی ٣- کەردەی (١): پیر روکنەدین مەرمۆ: ئەو دڵی دەری، ئەو دڵی دەری/ بارگەی شام وستەن ئەو دڵی دەری/ ها بنیامینەن شەریك و سەری...

بەندی ٤– کەردەی (١): پیر میکائیل دودانی مەرمۆ: ئەو کۆی عەربەتی، ئەوکۆی عەربەتی/ بارگە شام وستەن ئەو کۆی عەربەتی/ حیرس و نەفس بودەن ئیمان قووەتی...

بەندی ٤– کەردەی (٢): نەوزەر شای کیان، نەوزەر شای کیان/ شام بی نە ئەو دەم نەوزەر شای کیان/ شام بنیامین بی چوگانو زەمان...

هەموو ئەمانە دەریدەخەن کە دابەشکردنەکانی(نامەی سەرەنجام) نەك تەنیا هەر لەسەر بنەمای ئاڤێستا کراوە، بەڵکو ئەم کارە خۆی هۆنەر یان هۆنەرانێك هاوکات لەگەڵ هۆنینەوەی هۆنراوەکان کردوویانە. لە پێشەکی "نامەی سەرەنجام"دا هاتووە کە کەلامەکانی ئەم کتێبە لەلایەن سوڵتان ئیسحاق و یارانییەوە لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچی گوتراوە (صفی زادە: ١٣٧٥: ٤٥–٢)، بەڵام لەبەر لێکچوونی لە ڕادەبەدەری نێوان دابەشکردنەکانی(نامەی سەرەنجام) و دابەشکردنی گێڕانەوەکانی ئەم دواییانەی ئاڤێستادا هەیە، زۆر ئەستەمە کە ئەم کەلامانە لە سەدەی حەوت یان هەشتدا بەم شێوەیە هۆنرابێتەوە. تەنانەت ئەم ئەگەرەش کە ئەم هۆنراوانە سینگ بەسینگ بە دەورەکانی دواتر گەیشتبن و پاشان بە شێوەی ئێستا ڕێکخرابن و نووسرابێنەوە، مەنتیقی نایەتە بەرچاو، چونکە هاوسەرواکردنی لادێرەکانی هەر بەند و کەردەیەك، ناکرێ کاری کەس جگە لە هۆنەر یان هۆنەرەکانی ئەم کەلامانە بێت. لە پێشەکی کتێبەکەدا هاتووە کە نامەی سەرەنجام لەبەر دوو دانەی دەستنووسی ساڵانی (١٣١٥ و ١٣٤٢ ك.م) ساغ کراونەتەوە و وەرگێڕدراون (صفی زادە ١٣٧٥: ٢١). شیمانە دەکرێ کاتی گوتن و سرووتنی کەلامەکانیش – بەو شێوەیەی لەم کتێبەدا هاتووە، لە کاتی نووسینەوەیان، لەو دوو دانەیەی ئاماژەیان پێکرا، زۆر کۆنتر نەبێت.

لەهەر حاڵدا، بەپێی هۆکارەکانی بەستنەوەی ناوەوەی دەق، لێبڕاوانە دەکرێ قەولی ئێزەدییەکان زۆر کۆنتر لە کەلامی ئەهلی هەق دابنرێت. قەولەکان، لەوانەیە لەبەر دابڕانی ئیزدییەکان و دوورە پەرێزییان لە گەل و کەلتوورە دراوسێکانیان، زیاتر بە شێوە سەرەتاییەکانیان وەفادار مابێتنەوە، بەڵام هۆکارەکانی بەستنەوەی ناوەوەی دەق لە کەلامی یارسانەکاندا، لانی کەم بەو

جۆرەی کە لە کتێبی "نامەی سەرەنجام" دا هاتووە، نوێبوونی ئەم سرووتانە و هەبوونی تایبەتمەندیی نەریتی نووسراو و بەهێز لەم دەقانەدا دەگەیەنێ.

دێڕ و لادێڕ:

دێڕ (بەیت) بریتییە لە دوو لادێڕی پێکەوە بەندکراو کە یەکەم وەك یەکەیەکی کێشی(عەرووضي) ڕەفتار دەکات و دووەم، یەکێتییان لەگەڵ سەروا یان ڕستەسازی یان هەردووکیان نیشاندار کرابێت (پرۆمینگێر و بروگان ١٩٩٣، دەروازەی couplete). سرووتە ئێزدی و ئەهلی هەقییەکان هەردووکیان دێڕیان نییە، و ئەمە تایبەتمەندیی هەموو سرووتە ئێرانییە ناوەندی و نوێیەکانی ڕۆژئاواییە(٩).

زۆربەی بەندەکان لە سرووتە ئێزەدییەکاندا کە لە سێ لادێڕی هاوسەروا پێکهاتوون و ژمارەی بڕگەکان لە هەر بەندێکدا وەك پێویست یەکسان نییە. لە بابەت کەلامی یارسانەکانیشەوە ژمارەی لادێڕەکان لە زۆربەی بەندەکاندا تاکە. ئەمە بەم واتایەیە کە لەم سرووتانەدا دێڕ نییە. بەڵام لادێڕەکانی قەولی ئێزەدییەکان بەپێی بوونی لادێڕە هاوسەرواکان لەنێو هەر بەندێکدا، شێوەیەکی ڕێکوپێك[11] یان وەرگرتووە، بەڵام درێژایی لادێڕەکان لە یەك پارچە هۆنراوەدا و لە یەك بەنددا زۆرجار یەکسان نین. هەڵبەت جۆراوجۆریی لادێڕەکان لەهەر بەندێکدا زۆر لە ڕادەی ئەم فرەیی و جۆراوجۆرییە لەگشت لادێڕەکانی یەك قەول کەمترە، لەگەڵ ئەوەشدا، تەنانەت لادێڕەکانی بەندێکیش بەردەوام هاوئەندازە نین، بۆ نموونە بەپێی بڕگەکانی هەر لادێڕێك لە سەت لادێڕ لە بەندەکانی قەولی یەکەم لە کتێبەکەی کرێین برۆك (١٩٩٥: ١٧٠–١٤)دا، گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە بڵێین ١٩ لە سەتای لادێڕەکان ٧ بڕگەیی، ١٥ لە سەت ١٢ بڕگەیی، ١٣ لەسەد ٨ بڕگەیی، ١٢ لە سەت ٩ بڕگەیی، ٨ لە سەت ١٠ بڕگەیی، ٧ لە سەت ١١ بڕگەیی، ٦ لە سەت ٦ بڕگەیی، ٤ لە سەت ١٣ بڕگەیی، ٤ لە سەت ١٤ بڕگەیی، ٤ لە سەت ١٥ بڕگەیی، ٣ لە سەت ١٦ بڕگەیی، ٣ لە سەت ١٧ بڕگەیی و ٢ لە سەتەکەی دیکەی ٥ و ١٨ بڕگەیین. بۆ سادەکردنەوەی ژماردنەکە، ئەو ژمارانەی سەرەوەی لەم خشتەیەی خوارەوە دەخەینە ڕوو:

ژمارەی برگەکان	٧	١٢	٨	٩	١٠	١١	٦	١٣	١٤	١٥	١٦	١٧	٥	١٨
رێژەی بەکارهێنان	١٩	١٥	١٣	١٢	٨	٧	٦	٤	٤	٤	٣	٣	١	١٠

لەو خشتەیەی سەرەوە بە باشی دەردەکەوێ کە لادێڕەکان لە قەولی ئێزدییەکاندا بەهیچ شێوەیەك تەنراو و یەکدەست نین و جۆراوجۆریی لادێڕەکان لە رووی ژمارەی برگەکان گەلێك زۆرە.

ژمارەی برگەکان لە کەلامی یارسانەکان لە قەولی ئێزدییەکان زۆر یەکدەستترە. لادێڕەکان لە زۆربەی کەلامەکانی هەر بەشێکدا، لە سەرەتاوە تا کۆتایی برگەی یەکسانیان هەیە. بۆ نموونە تاڕادەیەکی زۆر هەموو بەندەکان لە بەشەکانی بارگە بارگەدا، دەورەی هەفتەوانە، دەورەی گلیم وەکۆڵ، دەورەی چل تەن، و وردە سەرەنجام، لەلادێڕی دە برگەیی پێکهاتوون. جۆراوجۆریی لادێڕەکان لە "دەورەی ئابدین"دا زیاترە لە بەشەکانی پێشوو، بەڵام لەم بەندەشدا ژمارەی برگەکانی لادێڕەکان لە هەر بەندێکدا چەسپاو نییە، ئەم بەشە، لەبەندی هەشت برگەیی، بەندەکانی (١) تا (١١)، (٢٦) تا (٢٨) و بەندی (٣٠) بەندی (١٢)(١٠) و (٢٥) و لادێڕە برگەیییەکان (بەندەکان (١٣) تا (٢٤)، (٢٩)، (٣١) و (٣٢) پێکهاتووە، کەواتە ژمارەی برگەکان لە لادێڕەکانی کەلامی یارسانەکاندا ورد و یەکدەستە، بە جۆرێك کە سەت دێڕی سەرەتای بەشی "بارگە بارگە" هەموو لە دە برگە پێکهاتوون.

لە درێژەدا ژمارەی برگەکان لە لادێڕەکانی سرووتە ئێرانییەکانی دیکەدا تاوتوێ دەکەین:

١. کۆنترین سرووتە ئێرانییەکان، ئەو "یەسنا"یانەن کە بەشی گاتاکانی "ئاڤێستا" پێکدێنن. ئەم سرووتانە کە بە زمانی ئاڤێستایین و دروانەتە پاڵ زەردەشت، خاوەن دێڕ (بیت)ن و لە نێوان سرووتە ئێرانییەکاندا شێوەیەکی زۆر تاقانەیان هەیە. بۆ نموونە دێڕەکانی یەسناکانی ٢٨ تا ٣٤ (گات ئەهونود) هەمووی لە برگەی حەوت و نۆ برگەیی پێکهاتوون، یان لە یەسنەکانی ٤٣ تا ٤٦ (گات ئەشتود)دا دێڕەکان لە دوو لادێڕی چوار و حەوت برگەیی پێکهاتوون،

بارێكی ئاوا لە هیچ كام لە شیعرە ڕۆژئاوایی و نوێیە ئێرانییەكانـدا نـەبینراوە و لـە بنەڕەتدا هۆنراوەكانی قۆناغەكانی داویە تا سەرهەڵدانی شیعری عەرووزی فارسی، هەموویان بەبێ دێڕ (بیت) بوون[11].

بەهۆی جیاوازبوونی پێكهاتەی شیعری سرووتە گاتاییەكان، ئەم سـرووتانە لەم بەشەدا تـاوتوێ ناكـەین، بـەڵام سـرووتە ڕۆژئاواییـەكانی ناوەڕاسـت و نـوێ، پێوەنـدیی مێـژوویی و لێكچـوونێكی زۆریـان لەگـەڵ قـەولی ئیزدیـی و كـەلامی یارسانییەكاندا هەیە، بە شێوەیەك كە ئەگەر ئەندازەی لادێڕەكانی ئـەم سـرووتانە لـە ڕووی مێژووییـەوە پێكـەوە بـەراورد بكـەین، ڕەوتێكـی مێـژوویی لـە ڕەوتـی گۆڕانەكانیان دەدۆزینەوە.

٢. "درەخـتی ئاسـۆریك" نـاوی هۆنراوەیـەكی پەهلەوییـە كـە ئەسـڵەكەی پارتییە و لەوانەیە لە دەورەی ساسانییەكاندا بە زمان و خەتی پەهلەوی ساسـانی نووسرابێت (تفضلي ١٩٧٤)[12]. ئەم بەرهەمە هۆنراوەیەكی پێداهەڵدانـە لـە نێـوان "بزن" و "داری خورما" كە تێیدا هەر كامەیان لە قازانج و لایەنە باشەكانی خۆیان دەدوێن و لە كۆتاییدا بـزن سـەردەكەوێ (تفضـلي ، ١٣٧٦: ٢٥٧). بێنڤێنیسـت[12] یەكەم كەس بـوو كـە هۆنراوەبـوونی ئـەم بەرهەمـەی درك پێكـرد و كێشـەكەی بـە بڕگەیی ناوبرد (بێنڤێنیست، ١٩٣٠: ٢٢٥–١٩٣). لە پاش ئەو هەنینگ لە وتـارێكی گرنگدا بۆچوونەكەی بێنڤێنسیتی ڕەت كردەوە و كێشەكەی بە كێشی دەنگی دانـا (هەنینگ، ١٩٥٠: ٤٨–٤١). بە ژماردنی بڕگەكانی سەت لادێڕی یەكەمی درەخـتی ئاسۆریك گەیشتینە ئەم ئەنجامەی كە ٣٤ لە سەتی لادێڕەكانی ١٢ بڕگەیی؛ ٢٨ لە سەتی ١١ بڕگەیی؛ ٢١ لـە سـەتی ١٠ بڕگـەیی؛ ١٠ لـە سـەتی ١٣ بڕگـەیی؛ و ٧ لـە سەتەكەی دیكەی بە شێوەیەكی تاڕادەیەكی زۆر یەكسان ٢، ١٤ و ١٥ بڕگەیین[13]. خشتەكەی خوارەوە ژمارەی بڕگەكانی هـەر لادێڕێـك و ڕێـژەی بەكارهێنانـەكانیان دەخاتە ڕوو:

ژمارەی بڕگەكان	١٢	١١	١٠	١٣	٢	٤	١٥
ڕێژەی بەكارهێنان	٣٤	٢٨	٢١	١٠	٣	٢	٣

٣. "دەرکـەوتنی شـا بـارامی وەرجاوەنـد" نـاوی هۆنراوەیـەکی کـورتی زەردەشـتییەکانی پـاش ئیسـلامە لـە (٢) بەنـد و (٢٤) دێـر یـان لادێـردا. لـەم پارچەیەدا، شاعیر خۆزگە دەخوازێ کە شا بارام هەرچی زووتر بێت و ئێرانییـەکان لە شەڕی عەرەبەکان ڕزگار بکات. یەکەم جار تاڤەدیا[13] هۆنراوەبوونی ئەم پارچە شیعرەی درك پێکرد (تاڤـەدیا، ١٩٥٥: ٣٦–٢٩). ئـەم دەقـە لـە کۆمەڵـەی دەقـە پەهلەوییەکانـدا (جاماسـپ– ئاسـانا[14]، ١٨٩٧: ١٦١–١٦٠)دا هـاتووە و مـەلیکو شـوعەرای بـەهار وەریگێڕاوەتـە (سـەر زمـانی فارسـی) و زۆربـەی وشـەکان و دەستەواژەکانی شەرح کردووە و لێکداوەتەوە (بەهار، ١٣٤٧: ٩٠–٨١).

ئەم دەقـە یـەك دوو لادێـڕی زۆر درێـژی هەیـە کـە لەوانەیـە لەگـەڵ فۆڕمـە سەرەکییەکان زۆر جیاواز بن (هەمان سەرچاوە: ٨٤). لێرەدا تەنیا بیسـت لادێـڕی ساغی ئەم شیعرانە بژار و ژمارەی بڕگەی لادێڕەکانیان دەژمێرین(١٤). لـەم دەقـەدا ٢١ لە سەتی لادێڕەکان ١١، ١٣، و ١٤ بڕگەیین، ١٦ لە سـەتی ١٥ بڕگـەیی؛ ١١ لـە سەتی ٥ بڕگەیی؛ و ٥لە سەتی ٩ و ١٢ بڕگەیین:

ژمارەی بڕگەکان	١١	١٣	١٤	١٥	٥	٩	١٢
ڕێژەی بەکارهێنانەکان	٢١	٢١	٢١	١٦	١١	٥	٥

٤. یـەکێك لـە پەندنامـە پەهلەوییـەکان بـە نـاوی "ئەنـدەرزی زاناکـان بـۆ مەزدیەسـنا"(٢٤) لادێـڕی هـۆنراو و هاوسـەروای هەیـە (تفضـلي، ١٣٧٦: ١٨٦ و ئـەبولقاسمی، ١٣٧٤: ٧٣). ئـەم دەقـە لـە کۆمەڵـەی دەقـە پەهلەوییـەکان (جاماسپ– ئاسانا ١٨٩٧: ٥٤) دا هاتووە و چـەندین جـار کـراوە بـە فارسـی (بـۆ نموونە بڕوانە: عریان ١٣٧١: ٩٤). بە ژمـاردنی ژمـارەی بڕگـەکانی هـەر لادێڕێکـی ئەم ئەندەرزنامەیە، گەیشـتینە ئـەو ئەنجامـەی کـە ٤٨ لـە سـەتای لادێڕەکـانی ٧ بڕگەیی؛ لە ٢٠ لە سەتای ٨ بڕگـەیی؛ ١٢ لـە سـەتای ٥ بڕگـەیی؛ ٨ لـە سـەتای ٦ بڕگەیی؛ ٨ لە سەتای ٩ بڕگەیی؛ و ٤ لە سەتای ١٠ بڕگەیین(١٥).

ژمارەی بڕگەکان	٧	٨	٥	٦	٩	١٠
ڕێژەی بەکارهێنانەکان	٤٨	٢٠	١٢	٨	٨	٤

٥. یەکێك لە شیعرە دەگمەنە ماوەکانی قۆناغە سەرەتاییەکانی فارسیی نوێ، وەرگێڕدراوێکی دوو بەشی قورئانی پیرۆزە کە لەوانەیە سەر بە کۆتاییەکانی سەدەی سێیەم یان سەرەتاکانی سەدەی چوارەمی کۆچی مانگی بێت (رجائی بخارانی، ١٣٥٣: نۆ، سی و شەش تا پەنجا). وەرگێڕانی ئایەتەکان لە دەقی دەستنووسی ئەم بەرهەمەدا، لەوانەیە، بە لاساییکردنەوە لە دەقە زەردەشتییەکان، بەبێ هیچ مەودا یان نیشانەیەکی دیار لە دوای یەك هاتبێت، بەڵام ساغکردنەوەی کتێبەکە خۆی ئەوانەی وەك لادێڕی سەربەخۆ لە یەکتر جیاکردووەتەوە. بە تاوتوێکردنی ١٠٠ لادێڕ لە سورەی یوسف (هەمان سەرچاوە: ٧٢– ٦٧)، گەیشتینە ئەم ئەنجامە کە ٤٠ لە سەتای لادێرەکانی ٩ بڕگەیی؛ ٣٦ لە سەتای ١٠ بڕگەیی؛ ١٨ لە سەتای ١١ بڕگەیی؛ ٣ لە سەتای ٨ بڕگەیی؛ و ٣ لە سەتاشیان ١٢ بڕگەیین:

ژمارەی بڕگەکان	٩	١٠	١١	٨	١٢
ڕێژەی بەکارهێنانیان	٤٠	٣٦	١٨	٣	٣

٦. جگە لە سرووتەکانی سەرەوە، هەندێ شیعری دیکەش سەر بەدەورەی ناوەڕاستی زمانە ئێرانییە ڕۆژئاواییەکان دەکرێ بدۆزیتەوە، بەڵام یان لە هۆنراوەبوونیان دڵنیانین (وەك جاماسپ نامە[١٦] و یادگاری زریران[١٧]) و یان بە ڕادەیەك کورتن کە ناکرێ لە ژماردنی بڕگەکانیان بگەینە ئەنجامێکی دڵنیاکەر، وەك "سرووتی خەڵکی بوخارا"، "ئاوە و نەبیزە" و "سرووتی وێرانییەکانی سەمەرقەند"[١٨].

٧. سرووتە ئێرانییە ڕۆژئاواییە نوێیەکان، لە ڕووی ژمارەی بڕگەکان، یەکدەستیی زیاتری سرووتەکانی دەورەی ناوەڕاست دەخەنە ڕوو. بۆ نموونە بە تاوتوێکردنی ١٠٠ لادێڕ لە یەك پارچە شیعری عامیانەی بەلوچی[١٩] گەیشتینە ئەم ئەنجامەی کە ٨٤ لە سەتی لادێڕەکان ٨ بڕگەیین؛ ١٤ لە سەتی ٩ بڕگەیی؛ ٤ لە سەتی ٧ بڕگەیین[٢٠]:

ژمارەی بڕگەکان	٨	٩	٧
ڕێژەی بەکارهێنانەکان	٨٤	١٤	٤

وەك دەبینن، زیاتر لە ٩٥ لە سەتای لادێڕەکان لەم سرووتەدا هەشت یان نۆ بڕگەیین، چڕبوونەوەیەکی ئەوتۆ لە سرووتەکان لە ناوەڕاستدا نییە.

٨. هۆنراوە عامیانە فارسییەکان زۆرجار کورتن، بەڵام بەگشتی ٧٠ لە سەتی ئەوانە لادێڕی حەوت یان هەشت بڕگەیین (طبیب زادە، ١٣٨٢). بەتاوتوێکردنی پارچە شیعرێکیش تاڕادەیەك درێژیی عامیانەی فارسی بۆمان دەردەکەوێت کە ٤٩ لە سەتای لادێڕەکانی ٧ بڕگەیین؛ پتر لە ٤٩ لە سەتی دیکە ٧ بڕگەیین، و کەمتر لە یەك لە سەتیان ٩ بڕگەیین:

ژمارەی بڕگەکان	٧	٨	٩
ڕێژەی بەکارهێنانەکان	٤٩/٥	٤٩/٥	١

٩. وەك نموونەیەك لە جۆرەکانی شیعری نووسراوی ئێرانی، سەت دێڕ لە شانامەی فیردەوسی تاوتوێ دەکەین (فرۆرانفەڕ، ٥٦: ١٣٦٩_٥٢). تەواوی لادێڕەکانی شانامە لە ١١یەکەی بڕگەیی پێکهاتووە، کەواتە دەکرێ بڵێین هەموو لادێڕەکانی شانامە یازدە بڕگەیین:

ژمارەی بڕگەکان ١١
ڕێژەی بەکارهاتنەکان ١٠٠

تەواوی لادێڕەکانی پارچەیەك لە شانامەدا، ژمارەی بڕگەکانیان یەکسانە و گشت دیاردە ریزپەڕ و شازەکانیش لەگەڵ یاساکانی کێش گونجاو و شیاوی پاساودانن.(٢١)

١٠. ئەگەر چاوپۆشی لە نموونەکان کەمتر لە (٥) لە سەتی خشتەکانی سەرەوە بکەین و جۆراوجۆریی لادێڕەکان لە ڕووی ئەندازەکانیان لەهەر شیعرێکدا تاوتوێ بکەین، لادێڕەکان لە سرووتەکانی پەهلەویدا لە چوار هەتا حەوت ئەندازەی جیاوازن: لە"درەختی ئاسۆریك"دا لە چوار ئەندازەی ١٣،١٠،١١،١٢ بڕگەییدا؛ لە"دەرکەوتنی شابارام وەرجاوند"١١،١٣،١٤،١٥،٥،٩،١٢ بڕگەیی؛ و لە "ئەندەرزی زانایان بە مەزریدسنان"، لە پێنج ئەندازەی ٧،٨،٥،٦،٩ بڕگەیی. ئەم

جۆراوجۆرییە لە وەرگێڕانی قورئاندا کە سەر بە کۆتاییی‌یەکانی فارسی ناوەڕاست یان سەرەتاکانی فارسی نوێیە، بۆ ڕادەی ٩،١٠و ١١ بڕگەیی کەم دەبنەوە. لە دەقە فارسییە نوێیەکاندا جۆراوجۆریی ئەندازەی بڕگەکان لە هەر شیعرێکیدا دەکاتە دوو: لە شیعری عامیانەی بەلوچیدا لادێڕەکان لەدوو ئەندازەی ٨ و ٩ بڕگەیی، و لە شیعری عامیانەی فارسیدا لە دوو ئەندازەی ٧ و٨ بڕگەییدا دەردەکەون. ئەمە بەم واتایەیە کە گۆڕانی سرووتە زارەکییەکانی ئێران لە ئێرانی ناوەڕاستەوە تا ئێستا، دوولایەنی سەرەکی دەخاتە روو: یەکەم، کەمبوونەوەی جۆراو جۆریی لادێڕەکان لە رووی ئەندازەکانیان لە هەر شیعرێکدا، و دووەم گۆڕانی لادێڕە ١٠ تا ١٥ بڕگەییەکان لە فارسیی ناوەڕاستدا بە لادێڕە ٧ تا ١٠ بڕگەییەکان لە فارسیی نوێدا.

ئێستا بابزانین قەولی ئێزیدییەکان و کەلامی یارسانەکان لەکوێی ئەم گرووپانەدان. لادێڕەکان لە سرووتە ئێزەدییەکاندا – بەچاوپۆشی لە حاڵەتەکانی کەمتر لە ٥ لە سەت – لە حەوت ئەندازەی ٦،١١،١٠،٩،٨،١٢،٧ بڕگەییدا دەردەکەون، کەچی لادێڕەکانی کەلامی یارسانەکان تەنیا لە یەك ئەندازەی ١٠ بڕگەییدا دەردەکەون. ئەمە بەو واتایەیە کە سرووتە ئێزدییەکان دەچنەوە سەر قۆناغێکی کۆنتری سرووتەکانی قۆناغی ناوەڕاستی ئێرانی، و سرووتەکانی ئەهلی هەق لە نوێترین جۆرەکانی سرووتە ئێرانییە نوێیەکانیش زیاتر گۆڕاون. خشتەی خوارەوە پلەکانی ئەم گۆڕانە بەڕوونی دەخاتە ڕوو:

خستنەڕووی گۆڕانی ئەندازەی لادێڕەکان لە سرووتە ئێرانییە ڕۆژئاواییی‌یە ناوەندی و نوێیەکاندا

ژمارەی بڕگەکان

ژمارەی بڕگەکان / ناوی سرووتەکان	٥	٦	٧	٨	٩	١٠	١١	١٢	١٣	١٤	١٥
قەولی ئێزیدییەکان		٪٦	٪١٩	٪١٣	٪١٢	٪٨	٪٧	٪١٥			
درەختی ئاسۆریك						٪٢١	٪٢٨	٪٣٤			

شابارام وەرجاوند	١١٪				٥٪	٢١٪	٥٪	٢١٪	٢١٪	١٦٪	
ئەندەرزی دانایان	١٢٪	٨٪	٤٨٪	٢٠٪	٨٪						
وەرگێڕانی قورئان					٤٠٪	٣٦٪	١٨٪				
شیعری عامیانەی بەلوجی				٨٤٪	١٤٪						
شیعری عامیانەی			٥.٤٩٪	٥.٤٩٪							
فارسی											
کەلامی یاری						١٠٠٪					
شانامە							١٠٠٪				

وەك دەبینین، کەلامی یارسان لە رووی جۆراوجۆریی لادێڕەکانییەوە، راست وەك شیعری فەرمی فارسییە، واتە تەواوی دێڕەکان (ابیات)ی هەر پارچەیەکی شیعری، لە لادێڕی هاو ئەندازە پێکهاتووە:

ئەم تایبەتمەندییە کە تایبەت بە سرووتە نووسراوە ئێرانییەکانە، دەکرێ لەبەر نووسرانەوەی کەلامەکان و دوورکەوتنەوەی پلەبەپلەیان لە تایبەتمەندییەکانی سرووتە زارەکییەکان بێت، هەبوونی سەروا و بەندەکان لە سرووتە ئێزدییەکاندا ئاماژە بە شیعربوونی ئەم سرووتانە دەکات، بەڵام لەلایەکی دیکەشەوە، ئاڵۆزی لە ئەندازەی لادێڕەکانیدا کە بەپلەی یەکەم، دەربڕی ئاڵۆزیی لە رۆنانی کێشە، لەگەڵ بنەمای پێکهاتەمەندی ناتەبایە. ئاڵۆزی لە ئەندازەی لادێڕەکاندا و کێشی ئەم سرووتانە، لەوانەیە لەو رووەوە بێت کە هاوکات لەگەڵ مۆسیقا و بە شێوەی گۆرانی دەیلێن، واتە بەشێوەیەك کە بێژەرەکە بتوانێ بە درێژ و کورتکردنەوەی درێژایی بزوێنەکان یان برگەکان، ئیرادی کێشی شیعرەکە لەناوبەرن. لەوانەیە بکرێ قەولی ئێزیدییەکان بە جۆرێکی پاشماوەی نەریتی خوسرەوانی و گۆرانیبێژی پێش ئیسلام لە ئێران دابنرێ (بۆیس ١٩٦٨).

كـەلامی یارسـانەكانیش وەك قـەولی ئێزیدییـەكان، لـە بنەڕەتـدا بـۆ ئـەوە دروسـتكراون كـە بـە گـۆرانی و لەگـەڵ مۆسـیقادا بگـوترێن، بـەڵام ئـەم سـرووتانە خاوەن لادێڕی بەتەواوی هاوئەنـدازە و لـە ئەنجامـدا هەربۆیـە كێشـێكی دیـارتر و وردتریـان هەیـە. كەلامـەكان لـەم رووەوە دەكـرێ لەگـەڵ هـۆنراوەی تازییـە (شینگێڕی) بەراورد بكرێن كـە هەرچـەند بـۆ گـوتن بـە شـێوەی گـۆرانی و لەگـەڵ میلۆدی هۆنراونەتەوە، تـەواو هـاوكێش و هاوسـەروان، بەشـێوەیەك كـە زۆربـەیان دەكـرێ بەئاسـانی دیكلمـە و بـەبێ میلـۆدی بخوێندرێنـەوە. هـۆنراوەی ئـەوتۆ لەبنەڕەتدا بەرهەمی ئەو كلتوورانەیە كە خاوەنی نووسین و نەریتـەكانی نووسـینی كۆن و بەهێزن و لێرەدا دەكرێ بەمەودایەكی گەورەی نێـوان قەولـەكان و كـەلامی یارسانەكان بزانین.

ئەنجام:

سرووتە نووسراوەکان، واتە شیعرە عەرووزییە فارسییەکان یان ئەو شیعرانەی دیکە کە بەزمانی ئێرانییەکان بەچاولێکەری لە شیعری عەرەب-یان دواتر بە چاولێکەری لە شیعری فارسی- بەشێوەیەکی عەرووزی گوتراون، هەموویان لە یەکەمین سەدەکانی سەرهەڵدانیاندا، لە ڕووی تایبەتمەندییەکان وەك بەستنەوەی ناوەوەی دەق، کێش، سەروا و دێڕ، بەشێوەی دوایی، واتە فۆرمی ئێستایان لێهاتووە؛ بەڵام سرووتە زارەکییە ئێرانییەکان، لەدرێژایی چەندین سەدەدا گۆڕانی جۆراوجۆریان بەسەرهاتووە و ئەو جیاوازییانەی کە ئێستا لە فۆرمی ئەم هۆنراوانەدا دەبینرێ، لەبەر ڕەوتی ئەم گۆڕانانە بووە. بۆ نموونە گۆڕانی لادێڕەکانی سرووتە زارەکییە ئێرانییەکان، لە ئێرانی ناوەڕاستەوە تائێستا، دوو ڕەوتی سەرەکی دەخاتە ڕوو: یەکیان کەمبوونەوەی جۆراوجۆراویی لادێڕەکان لەڕووی ئەندازەکەیان لەهەر شیعرێکدا، و دووەم گۆڕینی لادێری ١٠ تا ١٥ بڕگەیی لە فارسیی ناوەڕاستدا بۆ لادێڕی ٧ تا ١٠ بڕگەیی لە فارسیی نوێدا. تاوتوێکردنی هۆکارەکانی بەستنەوەی ناوەوەی دەق و لادێڕ و دێڕەکان لە قەول و کەلامەکاندا بەباشی دەریدەخەن کە قەولی ئێزدییەکان سەر بە یەکێك لە کۆنترین جۆرەکانی سرووتە زارەکییەکانی ڕۆژئاوای ئێرانە، بەڵام کەلامی یارسانەکان، زۆرێك لە تایبەتمەندییە زارەکییەکانی خۆیان لەدەست داوە، و لە سرووتە نووسراوەکان، بەتایبەتی شیعری فەرمیی فارسی نزیك بوونەتەوە. دوورەپەرێزی و دابڕانی ئێزیدییەکان لە کلتوور و ئیتنیکە دراوسێکانیان و هەروەها پابەندبوونیان بە نەریتی زارەکی و لەئەنجامدا نەنووسرانەوەی وتەکانیان لەو هۆکارانەن کە بوونە مایەی بەچەسپاوی مانەوەی تایبەتمەندییە کۆنە زارەکییەکان تێیاندا، بەڵام مەیلی یارسانەکان بۆ هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ ئیتنیك و کەلتوورە دراوسێکانیان، بەتایبەتی لەگەڵ شیعەکان و ئەدەبی فارسی، و هەروەها ئازادیی پتری ئەوان لە دەربڕینی بیر و باوەڕەکانیان، لەو هۆکارانەن کە بوونەتە هۆی لەناوچوونی زۆربەی تایبەتمەندییە زارەکییەکان لەم هۆنراوانەدا، و نزیکبوونەوەیان لە سرووتە نووسراوەکان. تەنیا هۆکارێك کە کەلامی یارسانەکان لە زومرەی شیعری زارەکی ئێرانییەکاندا دەیهێڵێتەوە، کێشی دەنگی- بڕگە یان بەناو"پەنجەیی"یانە؛ ئەم کێشە تایبەتمەندییەکی گشت سرووتە زارەکییە ئێرانییەکانە.

پاشکۆ:

(١) بەپێویسـتی دەزانم سپاسـی "پرۆفیسـۆر کـرایێن بـرۆك"، سـەرۆکی سیمیناری ئێراناسی زانکۆی گوتینگن، بکەم کە بە ڕووخۆشی وەڵامی زۆربەی پرسیارەکانمی دایەوە. سپاسی (دکتۆر ڕەشۆ)ش دەکەم کە لەسەر داوای من وتـارێکی تێروتەسـەلی لـەبارەی بـاوەڕ و بۆنـە کلتـووری و کۆمەڵایەتییـەکانی ئێزیدییەکان ئامادە کرد؛ وتارەکەیان دواتر لە گۆڤارێکی ئاڵمانی زمان تایبـەت بـە "لێکۆڵینـەوە ئێـران ناسـییەکان" (٢٠٠٤) بەسەرنووسـەریی خـۆم بڵاوکرایـەوە. هـەروەها، سپاسـی هـاوڕێی زانـام جـەنابی دکتـۆر (ئـامر ئەحمـەد) دەکـەم کـە دەستنووسی وتارەکـەی بـەوردی خوێنـدەوە و تێبینیـی زۆری ئامـاژە کـرد. ئـەم وتـارە پێشـکەش دەکـەم بەمامۆسـتای بـەڕێزم، جـەنابی (دکتـۆر فـەتحوڵڵا موجتەبایی).

(٢) بۆنموونە، بڕوانە هەنینگ ١٩٩٥. هـەنینگ لـەم وتـارە کـە زمـانی کـۆنی ئازربایجانی تـاوتوێ کـردووە، بەئاشـکرا ئامـاژەی بـە "ئـەدەبیاتی دەوڵەمەنـدی" ئەهلی هەق یان یارسان بەزمانی کوردی کردووە.

(٣) بۆ زانیاریی زیاتر لەبارەی ئەم شیعرانە بڕوانە سوری ١٣٤٤و موکری ١٩٦٦.

(٤) بۆ کوردی و جۆرەکانی دابەشکردنی دیکەش کراوە، بۆ نموونە هاوێڕست ١٩٩٨:٦٤.

(٥) ئەم تایبەتمەند و ڕێژانە لە کۆمەڵەی نوێی قەول ئێزیدییەکانیشدا دەکرێ ببینرێ (بڕوانە کرێین بروك و جندی ڕەشۆ، ٢٠٠٥).

(٦) قەول بێژ (قوال)ە ئێزیدییەکان ئەم گوتانەیان لە ماڵی ئەو کەسەی تازە کۆچی دوایی کردووە، لەسەر مردووەکە دەخـوێنن (قـەولی ١٨ لـە کتـێبی کرایـان بروك، ١٩٥٥: ٣٠٦-٩)، لێرەدا ڕاست نووسراوەکەی کرێین برۆکمان هێناوەتەوە.

(٧) بۆ زانیاریی زیـاتر لـەم دەقانـە، بڕوانـە، جۆرزێـف ١٩٠٩؛بیتنێـر، ١٩١٣ و فـورلانی ١٩٤٠؛ هـەروەها بـۆ وەرگێڕانـی فارسـییەکانی ئـەم دوو دەقـە بڕوانـە (التونجی،١٣٨٠: ٢٥٧ -٢٣٣).

(٨) دەقی نووسینەوە و وەرگێڕانەکەی سەڤ زادە وەك خۆی هێنراوە.

(٩) سەرهەڵدانی دێڕ لەشیعری فەرمیی فارسیدا لەبەر کاریگەریی شیعری عەرەب بووە و لەوانەیە هیچ پێوەندییەکی بە ڕەوتی سروشتی گۆڕانی ڕۆنانە شیعرییەکانی زمانە ئێرانییەکانەوە نەبێت. تەنانەت لەشیعری فارسیدا دێڕ هیچ کات نابێتە یەکەیەکی پێوەری کێش و بەردەوام لادێڕ (مصراع) ئەم ئەرکەی بینیوە. دێڕ لە ڕێگای ئەدەبی فارسییەوە چووەتە ناو زمانە ئێرانییەکانی دیکەی وەك کوردیشەوە و(بڕوانە، جزری، ١٩٥٨)و پەشتون (بڕوانە دارمێستێتر١٨٩٠)، بەڵام گرنگترین و بەرجەستەترین بەکارهێنانی لە زمانە ئێرانییەکاندا لە فارسیدا چڕبووەتەوە.

(١٠) بەندی ١٢بیست و دوو لادێڕە کە بیست لادێڕی شەش بڕگەیی و دوو لادێڕی کۆتایی هەشت بڕگەیین.

(١١) باری دێڕە نایەکسانەکان، بیرخەرەوەی ئەدەبی شینگێڕییە[15] لەشیعری یۆنانیی کۆندا دەبینرێ. ئەم دێڕانە لادێڕی شەش و پێنج بڕگەییان هەیە. سەیر ئەوەیە کە دێڕەکانی شینگێڕی لە سەدەکانی شەش و حەوتی پێش زایین لە یۆنان سەریان هەڵداوە، واتە هاوکات یان کەمێك پاش لە سەرهەڵدانی زەردەشت و ئاڤێستا لە ئێرانە و(بڕوانە پرومنیگەر و بردگان، ٩٩٣): دەروازەی (elegiac distich).

(١٢) ئەم بەرهەمە چەندین جار بەفارسی کراوە (بۆنموونە بڕوانە ماهیار نوابی، ١٣٤٦و عریان،٣٧١).

(١٣) لەم ژمارانەدا لە دەقی دەنگنووسی (عریان،١٣٧١:١٥١–١٤٥) سوودمان وەرگرتووە.

(١٤) لەم ژمارانەدا لە دەقی دەنگنووسی فارسی بەهار (٨٢:١٣٤٧) و دەنگنووسیی لاتینی عوریان (١٣٧١) سوود وەرگیراوە.

(١٥) لەم هەڵسەنگاندنەدا دەقی دەنگنووسی عوریان (١٣٧١: ١٥١–١٤٦) بەکارهاتووە.

(١٦) لەبارەی جیاوازیی بۆچوون لەبارەی بەهۆنراوەبوون یان نەبوونی جاماسپ نامە، بڕوانە (تفضلي، ١٧٤:١٣٧٦٢).

(١٧) بێنێڤنیست بەکەمکردن و زیادکردنی چەند وشەیەك بەیادگاری زریـران، هەوڵیدا هەمووی لە چوارچێوەی لادێڕی شەش بڕگەییدا کۆبکاتەوە (١٩٣٢: ٢٩٣-٢٤٥). هەنینگ پێیوایە کە لە یەکەم، تـەنیا بەشـێك لـەم دەقـە هۆنراوەیـە و نـەك تەواوی، و پاشان کێشی پەنجەیە، نەك بڕگـەیی (هـەنینگ،١٩٥٠). ماهیـار نـەوابی پێیوایە کە یادگاریی زریران کۆنترین نامـەی ئێرانییـە کەلـە بنەڕەتـەوە بۆنوانـدنی سەرسەکۆ نووسراوە و تەنیا قەولی ئەکتەرەکانی بەهۆنراوەیە. ئەو بەشەکانی ئەم هۆنراوەیەی لە ڕاپۆرتەکـەی خۆیـدا نووسـیوەتەوە (ماهیـار نـوابی، ١٣٧٤: ١٣٩-١٠٥). بەژماردنی ژمارەی بڕگە١٠٠ دێڕییەکان لە دەنگنووسییەکەی ماهیـار نـەوابی دەگەینە ئەم خشتەیەی خوارەوە:

ژمارەی بڕگەکان	٨	٧	٦
ژمارەی بەکارهێنانەکان	٧٥	١٩	٦

بـەپێی ئـەو خشـتەیەی سـەرەوە، لادێڕەکـانی یادگـاریی زریـران بەڕێـژەی سرووتە ڕۆژئاواییە ئێرانییەکان یەکدەستی و تۆکمەییەکی زیاتریان پێوە دیـارە. بـە ئەگـەری زۆر ئـەم تۆکمـەیی و بەسـتنەوەیە بەرهـەمی ئـەو چاکسـازی و دەستکارییانەیە کە لەسەر دەقەکە کراوە تـا هەرچـی زیـاتر بەشـێوەی هـۆنراوەی لێبکەن. لەهەر حاڵدا ئەم دەقەمان نەخستە ژماردنەکانی خۆمانەوە.

(١٨) بـۆ ئاگـاداربوون لـەم سـرووتانە، بڕوانـە صـادقی (١٣٥٧: ٩٩-٥٤ وریمپیس[16]،١٩٥١).

(١٩) لەبارەی سرووتە بەلوچییەکانەوە بڕوانە (دامێس[17]، ١٩٠٧).

(٢٠) لەم ژمارانەدا لـە دەقـی دەنگنووسـی ئـێلفین بـین[18] ((١٩٨٥: ١٧٨-١٥٩) سوودمان وەرگرتووە.

(٢١) ئاشکرایە کە ئەم بنەمایـە لـە شـیعری (نیمـایی)دا ڕاسـت نییـە؛ بـەڵام تەنانەت شیعرە نماییەکانیش، سـەرەڕای کـورت و درێـژیی لادێرەکانیـان، کێشـی هەر کۆپلە شیعرێکی چەسپاوە و لە درێژایی شیعرەکەدا گۆڕانێك تێیدا بەدی نایە.

سەرچاوەکان:

- ابوالقاسمی، محسن (١٣٧٤)، شعر در ایران پیش از اسلام، تهران: بنیاد اندیشه اسلامی.
- التونجی، محمد (١٣٨٠)، یزیدیان یا شیطان پرستان، ترجمه احسان مقدس، تهران: مؤسسة انتشارات عطائي.
- بهار، ملك الشعرا (١٣٤٧)، ترجمه چند متن پهلوی، به کوشش محمد گلبن، تهران: مرکز نشر سپهر.
- تفضلي، احمد (١٣٧٤)، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، به کوشش ژاله آموزگار، تهران: سخن.
- جزری، (١٩٥٨)، العقد الجوهري في شرح دیوان الشیخ الجزري، به همت احمد بن الملا محمد الزفنگی مفتي القامشلي، مطبعة الرافدین.
- جلیل، ا(و)ج(١٩٧٨)" قول و بیت ازدیه"، در:kurdskij folklor، دوره٢، مسکو.
- جندی، خلیل (١٩٩٢)، نحوه معرفت حقیقت الدیانت الیزیدیه، عراق (بی جا).
- رجائی بخارایی، احمد علی(١٣٥٣)، پلی میان شعر هجایی و عروضی فارسی در قرون اول هجری؛ ترجمه‌ای آهنگین از دو جزء قرآن مجید، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- سوری، ماشاء الله (١٣٤٤)، سروده‌های دینی یارسان، تهران: امیر کبیر.
- فروزانفر، بدیع الزمان (١٣٤٩)، سخن و سخنوران، تهران: خوارزمی.
- صادقی، علی اشرف (١٣٥٧)، تکوین زبان فارسی، تهران: دانشگاه آزاد ایران.
- صفی زاده، صدیق (١٣٧٥)، نامه سرانجام یا کلام خزانه؛ یکی از متون کهن یارسان (اهل حق)،

تهران: هیرمند.

- طبیب زاده، امید (١٣٨٢)، تحلیل وزن شعر عامیانه فارسی، تهران: نیلوفر.
- عریان، سعد، (گزارش و آوانگاری)، (١٣٧١)، متون پهلوی، گرداوری جاماسب جی دستور منوچهر جی جاماسپ– اسانا، کتابخانه جمهوری اسلامی ایران.

– ماهیار نوابی، یحی (١٣٤٦)، منظومه درخت آسوریك؛ ترجمه چند متن پهلوی، تهران. (١٣٧٤)، یادگار زریران، متن پهلوی، با ترجمه فارسی و آوانویسی لاتین و سنجش آن با شاهنامه، تهران: انتشارات اساطیر.

Benveniste, E (1930), "Le texte du Deraxt Asūtīk", in: JA, 217, p. 193-225.

Benveniste, E (1932), "Le Mèmorial de zarēr", in: IA, 220, p. 245-93.

Bittner, M (1913), Die Heiligen Bücher der Jeziden Oder (Teufelsanbeter) Kurdish und Arabisch), Vienna (=Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Klasse, Band LV.

Boyce, Mary (1968), "Manrchaen Literature", in: Handbuch der Orientalistik، hers, B.Spuler, p. 67-79.

Dames, M.L (1907), Popular poetry of the Baloches: Text and translation ،Royal Asiatic Society.

Darmesteter, J (1890), Chants populaires des Afghans, Paris, lmprimerie Nationale.

Elfenbein, J (1985), Poputar poetry of the Baloches", in: Acta Iranic, 24, Popers in Honour of professor Mary Boyce Difusion, E.J. Brill, Leiden, p. 159-178.

Furlani, G (1940), The Religion of the Yezidis: Religious Texts of the yezidis, trsl. J.M. Unvala, Bombay.

Henning, W.B (1950), "A Pahlavi Poem", in: BSOAS, 1316, p. 41-8.

Henning, W.B (1955), 'The Ancient Languages of Azerbaijan", in: Transactions of the philological Spciety, Herterford, p. 157-177.

Humbach, Helmut (1991), The Gōthōs of Zarathushtra and the other old Avestan texts, in collaboration with Josef Elfenbein and Prods O.

Skjærvø, part 1: introduction-Text and translation, Heidelberg, Carlwinter، Universitätsverlag.

Izadi, M (1992), The Kurds: A Concise Handbook, Taylor & Francis, USA، Bristol.

Harvest, L (1998), Sprachpolitik, Sprachenrecht Und Sprachplanungim geteilten Kurden Land, Passagen Verlag, Manz, Wien.

Jamasp-Asana (1897), Pahlavi Texts, Bombay.

Jelîl, O. and J (1978), "Qewl û Beytê Êzdiya", in: Kurdskij Folklor, Vol. II، pp. 5-30, Moscow.

Joseph, I (1909), "Yezidi texts", in: AJSL 25, pp. 111-56, 218-54.

Kreyenbroek, Philip G (1995), Yezidism- Background, Observances and Textual Tradition, Texts and Studies in Religion, Vol. 62, The Edwin Mellen Press, Lewiston, New York.

Kreyenbroek, Philip G. and Jindy Rashow, Khalil Jindy (2005), God and Sheikh Adi are Perfect; Sacred Poems and Religious Narratives from the Yezidi Tradition, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.

Mokri, M (1996), Le Livre des Rois de Vèritè: Histoire traditionelle des Ahle Haqq, Vol. I, Tehran/ Paris (Bibliothèque lranienne 14.(Silēman, K. h (1985), Gundiyatī, Baghdad.

Preminger, A. and Brogan, T. V. F. (eds), 1993, The New Prince ton Encyclopedia of Poetry and Poetics, Princeton, Princeton University Press.

Rempich, Ch (1951), "Die älteste Dichtungen in Neupersischen", in: ZDMG، c 1.

Tafazzoli, A (1974), "Some Middle Persian Quotations in Classical Arabic and Persian Texts", in Philippe Gignoux and Ahmad Tafazzoli, eds،.

Mémorial Jean de Menasce, Louvain and Tehran, 1974, pp. 337-49.

(*) نووسەر زاراوەی سرووتە زارەکییە (ئێرانی)یەکانی بەکارهێناوە. لێرەدا بە باشم زانی (کوردی) بە کاربێنم، چونکە کورد بۆ خۆی خاوەن ئەدەبی نووسین و زارەکی تایبەت بە خۆیەتی، هەرچەند، زمانی کوردیش لە لقی زمانە ئێرانییە رۆژئاواییەکانە.

(1) Silēman
(2) Kreyenbroek
(3) Jindy Rashow
(4) Izadi
(5) stanza
(6) Cohesion
(7) textuality
(8) Preminger and Brogan
(9) intertextuality
(10) Humbach
(11) Verse
(12) Benveniste
(13) Tavadia
(14) Jamasp - Asana
(15) elegiac distich
(16) Rempich
(17) Dames
(18) Elfenbein

شێوازێن قۆپیایێ یێن پتر بەربەلاڤ لدەف قوتابیێن ئامادەیێ لدویف بۆچۆنێن مامۆستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ

م.ھ. زاھد سامی محەمەد
پشکا دەروونزانی– فاکولتیا زانستێن
مرۆڤایەتی – زانکۆیا زاخۆ

پێشەکی:

قۆپیا یان گزی ژ کریارێن ناشرین و خرابن دەمێ دئێتە رویدان دناڤ جڤاکیدا بگشتی و دقوتابخانێدا بتایبەت، و رێژا پەیدابوونا ڤێ کریارێ بگەلەك ئەگەرا ڤە گرێداییە، بەلێ سەرەڕای خرِ ئەگەرا کریارەکا نەڕەوایە. د ماوێ چەند سالێن وانەگۆتن و سەرەدەریێ دگەل قوتابیان و کارکرنێ ل سەنتەرێن پەروەردەیی ، ئەڤ چەندە بۆ ڤەکولەری پتر ئاشکەرا بوو بتایبەت دەمێ رابووی ب بەرھەفکرن و دابەشکرنا راپرسینەکێ لسەر چەند مامۆستایەکا و د ھەمان دەمدا برێکا چاڤپێکەفتنێ دگەل ھژمارەکا قوتابیان بھاریکارییا ھەردوو بەرێزان (حبیب ابراهیم خلیل، شعبان عبدالقادر عبدالحمید) و گەھشتیە وێ باوەریێ کو دیاردا قۆپیایێ ژ وان دیاردێن پرانیا قوتابخانا ژێ دنالینن. و ئەڤ کارێ نەپەسەندکری دبیتن ب شێوەیەکێ راستەوخۆ یان نا راستەوخۆ ، ب ئاشکەرایی یان ب نھێنی بێتەکرن، و وەکی ھەر دیاردەیەکا دیتر ب شێوازێن تایبەت و جۆراوجۆر بێنە ئەنجامدان و ژ بلی نەشرینی یا وێ دئێتە ھژمارتن وەك کارەکێ زیانبەخش و دویر ژ رەوشت و یاساییێن گرێدای ب رەوشت و تیتالێن جڤاکی و ئایینی و یاسایی ڤە. لەورا پشتی ڤێ دویڤچونێ بۆ ڤەکۆلەری پرسیارەك خۆ دئینەتە پێش ئایا:

کیش جۆرێن قۆپیەکرنێ پترتر ژ ھەمی جۆرێن دیتر د ناف قوتابیێن خواندنگەھێن مەدا د بەربەلاڤن ؟ و ئەڤ پرسیارە بوویە ھێڤێنێ ڤێ ڤەکۆلینێ لدۆر ڤێ دیاردەیا لناڤ قوتابیاندا دئێنە ئەنجامدان.

گرنگیا بابەتی ڤەکۆلینێ:

کردارا قۆپیایێ ژ دیاردێن بەربەلاڤە لناڤ زوربەی جڤاکێن سەردەم یێن جیهانێدا، چ بشێوازێن کۆم یان ب تاکی و لناڤ مەزنان یان ژی بچوویکان بیتن و یان ژی بکەرێ وێ چ نێر بیتن یان ژی مێ بیتن. هندەك ددەنە دیارکرن کو ژ رەفتارێن نا تەندروستە و نیشانا رەوشتێ لاوازە و دەستپێکا لادان و ڤارێبوونێیە، وە هاندەرەکە بۆ هندێ کە ڕاستیا و دروستیا و کەتواریا بگۆهۆڕیتن، و ئەو ژی ژ بەر ئەگەرێن وەکی پاراستنا هندەك بەرژەوەندیێن تایبەت و کەسی و یان مادی یان مەعنەوی (البدري، ٢٠٠٥: ١٣٦) و زیانمەندیا وێ و دژ بوونا وێ دگەل داب و نەریتێن جڤاکی و بهایێن مرۆڤایەتیێ ژ ڤێ ئێکێ دەردکەڤن.

هەرچەندە دبیتن دەستپێکا ڤێ دیاردێ وەك دیرۆك یا دیار نەبیتن چونکی رەفتارەکە گەلەك جاران د هەلویست و دەلیڤەیێن جیاوازدا مرۆڤ نەچار دبیتن پەنایێ بۆ ببەتن، لێ وەکی ژێدەرەکێ کەڤنارە و بو هنگی دزڤریتن دەمێ (شوعەیبی) پێغەمبەری (س.خ)، دناڤ نەتوێ خۆدا دەست ب بانگەشەیا خۆ کری دا بەرێ خەلکێ بدەتە باشیێ و قەنجیێ ، کو ژ لایێ وان ڤە دزی و قۆپیا د هاتە کرن دکرین و فروتنێدا و د تەرازییێدا، و د قورئانا پیرۆزدا ب ئاشکەرایی ئەڤێ چەندێ دیار دکەت. بسم الله الرحمن الرحيم"وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الآخِرَ وَلا تَعْثَوْا فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ"(سورة العنكبوت، الآية: ٣٦) وكذلك في قوله "وَيَا قَوْمِ أَوْفُواْ الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلاَ تَبْخَسُواْ النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ" (سورة هود، الآية:٨٥) (شيلاني،١٩٩٨: ٦٠٤)

رەفتارێن دیاردەیا گزیێ و قۆپیایێ د بوارێ فێربوون و خواندنێدا وەك هەر رەفتارەکی دی یێن نادروستن د ژیانێدا دئێنە ئەنجامدان، وە قوتابی ڤی ڕەفتاری وەردگریت و فێردبیتێ نەك برپکا فاکتەرێن بۆماوەیی دئێتە ڤەگۆهاستن ، بەلێ ب رێکا وێ ژینگەهێ ئەوا ئەو تێدا دژیتن و ئەڤە بۆ چەندین فاکتەر و بناسان دزڤریتن کە ژ وانا ئەڤێن خوارێ نە: **"هۆکارێن ئاڤاکرنا جڤاکی ، و هۆکارێن پەروەردەیی و فێرکرنێ ، و هۆکارێن ئابووری...هتد"** (ربيع،٢٠٠٨: ٢١٧)

ڤەکۆلین ددەنە دیارکرن کە دیاردەیا گزیێ بەرەف زێدەبوونێیە، هەرچەندە (٧٠٪) ژ قوتابیان تاڕادەیەکی و ب دەڤ نەرازیبوون و دژایەتیا خۆ بەرامبەر ئەڤێ

دیاردێ ددەنە دیارکرن، لێ سەرباری وێ چەندێ (٨٠٪) ژ قوتابیان بو جارەکێ قۆپیایێ دکەن. و هەروەسا ڤەکۆلین ئاماژەی ب وێ چەندێ ددەن کە ئەو قوتابیێن خوّ بوّ ئەزموونێ باش بەرهەڤ دکەن قۆپیایێ ناکەن، لێ ئەوێن خوّ باش بەرهەڤ نەکەن پتر یێ بەرهەڤەن قۆپیایێ بکەن (عربیات، ٢٠٠٧: ٢٢٩).

قۆپیا ژ کریارێن درنیا هزرییە ب چ شێوەکێ بێتە ئەنجامدان، ئەو کریارەیە کو رێکی خۆش دکەتن قوتابی بگەهیتە بەرسڤێ بێی تێبگەهیتن، لەورا دئێتە هژمارتن ژ رەفتارێن مەترسیدار ژ لایێ بسپۆرێن پەروەردەیی و سایکۆلۆژی ڤە، کە دبیتە ئەگەرێ هەستکرنا قوتابیێ قۆپیاکار ب هەبوونا هەستا کێماسیێ، و دبیتە ئەگەر کە وی کەرب ژ خوّ ڤە بێن ، و ئەگەر هاتە گرتن دێ هەست ب سەرشۆرییێ و بێووچییێ کەتن (قەرەچەتانی ،٢٠٠٨: ١٥٣) ، و هەروەسا ژلایێ دەروونی ڤە ئەو کەس دێ هەست ب بێ رێزیێ کەتن (المعایرة، ٢٠٠٧: ١٦٧)، و ئەڤ کارە قوتابی بەرەڤ کەسەکێ لاواز و دووروویاتیێ و دووانیزمێ دبەتن (البدري،٢٠٠٥: ١٣٦)، هەروەسا بسپۆر و شەهرەزاییێن بوارێن زانستێن مرۆڤایەتی و نەخاسمە سایکۆ- سۆسیۆلۆژیێ ڤی سالوخەتی ب ئێک ژ مەزنترین و مەترسیدارترین رەفتارێن هەرفاندنا جڤاکێ دزانن ، کە دەڤەرێن وەکی مە سالەهای سالە بدەست وێ ڤە دنالینن (حیتو ، ٢٠١٣: ١٣٠- ١٦٣)، کە وەك یاسین (٢٠١١) ئاماژەی پێددەتن هەمی گەندەلیێن دارایی و کارگێری لنك مە ژ ئەگەرێ بێئۆمێدی و نەخۆشیێن سایکۆلۆژی دروست دبن، و تەنها رێکێن چارەسەرکرنێ لایەنێن پەروەردەییە و سیستەمەکی دادپەروەر هەبیت (یاسین، ٢٠١١: ٣١٢).

کریارا قۆپیایێ بەلگەیەکە دسەلمینیتن کە ئەو مرۆڤێ ئەوی کاری دکەتن باوەری بخوّ نینە یان یێ لاوازە، و ئەڤ کارە هندەك سالۆخەتێن نەباش لنك قوتابی پەیدادکەتن وەکی سستی و تەمبەلیێ و هەروەسا کەرب ڤەبوون ژ سیستەمێ خواندنێ و ئەزئەزوکیێ (ربیع،٢٠٠٨: ٢٢٢)، و گرنگییا ئەزموونێ و ئەنجاما سڤك دکەت و دبیتە ئەگەرێ نەهێلانا هەڤرکیا رەسەن دناڤبەرا قوتابیادا، کە رێکەکا زۆر گرنگە ژپێخەمەت پێشڤەبرنا ئاستێ زانین و زانستێ ل هەر جڤاکەکێ، چونکی هەڤرکاتیا دروست و لسەر بنەمایێن مرۆڤایەتیێ و زانستی ئێکە ژ بنەمایێن سەرکەفتن و پێشکەفتنێ لسەر ئاستێ مرۆڤی و جڤاکی و جیهانی.

ژلایێ لۆژیکی ڤە پێگەهشتنا جڤاکی (Socialization) پرۆسێسا گۆهۆڕینا مرۆڤییە، پێدڤی ب بهایێن جوان و مرۆڤایانەیە. و دیار دبیت ب رێکا پەیوەندیێن کەسی د ناڤبەرا وی دگەل خەلکا دیتر د سنوورێن کلتووریدا، و لدویڤ شیان، بها، مێنتالیتە و زانینێ و یا کۆ ب فەر دهێتە زانین بۆ ژیانەکا کلتووریان و سەردمیانە (Neubeck & Glasberg, 2005: 11 ، Немов, 2007: 217)، و ناهێتە ڤەقەتاندن ژ ژینگەها جڤاکی و سروشتێ و جوگرافی و فیزیکی و ئەندازیاریێ..هتد کۆ پرۆسێسا خاندنێ نەشێتن خۆ ژ بن کاریگەریا وان قۆرتال بکەتن و بێ ئێك و دوو دکەڤیتە بەر کارتێکرنا ڤان فاکتەرێن گرنگ (قطامی، ٢٠٠٤: ٢٥١) و دبیت ببیتە هاندەرەك ژبو پەیدابوونا کریارا گزیێ.

دیاردەیا قۆپیایێ دئێتە هژمارتن ب ئێك ژ رەفتارێن نارەوشتی و دبیتە ئەگەرێ بەلاڤەبوونا تاوانان ، نەخاسمە هەکەر زالّ بوو لسەر رەوشتێ مرۆڤی و گشتگیر بوو د جڤاکێدا. چونکە ئەگەرەکی سەرەکییە بۆ هەرڤاندنا هەستێ بەرپرسایەتیێ کە دبیتە گەفەك راستەوخۆ ل رەوشتێ جڤاکی و هەروەسا زیانێن مەزنێن هەین لسەر کەسی و وەل خودانێ خۆ دکەتن کە ل پاشە رۆژێ مالێ خەلکی بدزیتن و سەختەکاریا د کارێ و دگەل خەلکێدا بکەتن (صحار، ٢٠٠٩: ب.ل) ، و ژبەر گرنگیا خاندنگەها و ئەرکا ماموستا ژبو پەروەردەکرنا تەندروست یا قوتابیا هەر دوو پەروەردەکارێن سویدی گوستافسۆن و لیندهۆلم (Gustavsson & Lindholm, 2002) د وێ باوەریێدانە کە ئێك ژ ئەرکێن گرنگ لنك مامۆستایەکێ هۆشیار و زیرەك هەستا بەرپرسیارەتیێ لنك قوتابیان دروست بکەن ، و ئێك ژ ڤان رێکا ژی پێدانا ئازادییێ ب وان و هەروەسا ئێکبوون و ئێکگرتنا وان (گوستافسۆن و لیندهۆلم، ٢٠٠٢: ١٢٢) و دبیتە ئەگەر کو مللەت پاشڤە ب مینیتن.

ژلایێ رەوشتی ڤە ئەو کەسێ قۆپیایێ دکەت دئێتە هژمارتن ژ کەسانێن درەوکەر چونکی کەسێ بەرامبەر دخاپینیتن و بسەردا دبەتن ، و دبیتە ئەگەرێ لاوازبوونا پەیوەندیا دناڤبەرا وی و یێن دیدا دکەت و ب تایبەت ماموّستایاندا کە دبیتە ئەگەرێ شکاندنا دیوارێ باوەریێ دناڤ واندا. د هەمان دەمدا دبیتە جهێ پەیدابوونا نادادپەروەریێ ، ژ بەر کۆ هەکەر ئەو کریارە لسەر مامۆستایێ را دەرباس بوو دێ مافێ هندەك قوتابیان هندابیتن یان دێ ئێتە خوارن و هندەك

قوتابییێن دی یێن نە ژ هەژی وێ پلەیێ دێ بدەستخۆ ڤە ئینن و دێ ئاستێ وان بەرز بیتن (المعايرة، ٢٠٠٧: ١٦٧)، لەورا قوتابییێ زیرەك هەست ب بێزارییێ دکەتن یان دێ ترس و دوودلیێ لدەف پەیدا بیتن دەمێ ئەڤ کریارە دهێتە ئەنجامدان (عربيات،٢٠٠٧: ٢٣١).

کریارا قۆپیایێ رەفتارەکی ئازرێنەرە و خۆ هاندەرە ژ بۆ دووبارەکرنێ ژ بەر کۆ ئامرازەکی ساناهییە و د شیاندایە د ماوەیەکی کێمدا ئارمانجێن مەبەست ب ساناهی بدەستڤە بهێن و پێداویستی یێن ڤی کەسی گەلەك ئاسان و بێ ماندیبوون بێنە تێرکرن (الشهری، الانترنیت، ب.ل).

گرنگیا ڤی ڤەکۆلینێ ب کورتی بدەینە دیارکرن وەکو لخارێ هاتی:

١- قۆپیا کریارەکا نەدروستە و زیانێن وێ یێن دەروونی و جڤاکی و ئابووری گەلەکن چ ل دەمێ نها بیتن یان ل ئایندەیدا.

٢- دبیتە ئەگەرێ پەیدابوون و بەربەلاڤبوونا نەدادپەروەرییێ دناڤ وان قوتابیێن وێ کریارێ نەکەن و وان بەرەف بێ ئۆمێدیێ دبەت ، و هەروەسا کارتێکرنێ ل هەستێ بەرپرسایەتیا وان دکەت.

٣- لەوانەیە ببیتە ئەگەرێ تێکچۆنا پەیوەندی یا دنافبەرا مامۆستا و قوتابیا و سەمیان و کەسوکارێن قوتابیان و کارتێکرنێ لسیستەمێ پەروەردێ و فێرکرنێ.

٤- ژبو پتر پەرەپێدان ب یاسا و رێنماییێن تایبەت ب دیاردەیا گزیێ ل دەمێ تاقیکرنادا ژ لایەنێ لیژنێن تایبەت ڤە.

ئارمانجێن ڤەکۆلینێ:

١. زانینا هەبوونا قۆپیاکرنێ دناڤبەرا قوتابیێن قوناغا (١٠ - ١١) ئامادەییدا دئەزموونێن نڤێسیندا ل دویف بوچوونا ماموستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ.

٢. رێزکرنا شەش شێوازێن قۆپیایێ ئەوێن پتر بەربەلاڤ د ناڤبەرا قوتابیێن پولا (١٠-١١) ئامادەی لدویڤ بۆچۆنێن مامۆستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ.

٣. زانینا شەش شێوازێن قۆپیایێ یێن هەرە بەربەلاڤ لناڤ قوتابیێن پولا (١٠-١١) ئامادەیی لدویڤ بۆچۆنێن مامۆستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ لدویڤ بگۆهۆرێن (البدائل): أ-(رەگەزی) ، ب- (بسپوری) ج- (سالێن خزمەتێ).

سنووریێ ڤەکۆلینێ:

پێك دهێت ژ هەمی مامۆستایێن قوتابخانەیێن ئامادەیی یێن کۆ دزانن ب زمانێن کوردی بئاخڤن و بنڤیسن ل پۆلێن (١٠-١١) سالا خواندنێ (٢٠١٢ – ٢٠١٣) ل ناڤەندا بازێرێ زاخۆ.

دەستنیشانکرنا تێگەها:

١. **(عسری و شتری) قۆپیایێ پێناسە دکەن کو** رێکەکا نەدروست ژ لایێ قوتابی ڤە دهێتە ب کارئینان ژ بۆ بدەستڤەئینانا بەرسڤا دروست، ئەڤجا چ ب زارەکی یان ب نڤێسین بیتن (المعایرة، ٢٠٠٧: ١٦٦).

٢. **(ربیع ، ٢٠٠٨) قۆپیایێ پێناسە دکەت** کە هەولدانەکا نەباشە ژلایێ قوتابی ڤە تێتە ئەنجامدان داکۆ بگەهیتە بەرسڤێن ئەزموونێ و برێکێن نەیاسایی کە کارتێکرنێ ل ئەنجامێن هەلسەنگاندنێ دکەتن (ربیع،٢٠٠٨: ٢١٤).

٣. (عبري، **٢٠٠٩) قۆپیایێ ددەنە پێناسەکرن** کە ئەو هەولدانێن چەوتن ژلایێ قوتابیا ڤە دئێنە ئەنجامدان داکو بگەهنە بەرسڤێن ئەزموونێ ژبو بدەستڤەئینانا نمرا (عبري،٢٠٠٩، الانترنت:ب.ل).

٤. **زاراڤێ قۆپیا ژ لایەنێ پەروەردەی ڤە**: رەفتارەکا نەدروستە قوتابی دکەت داکو ئەنجامەکێ بلند بدەست خوڤە بینیت، هەروەسا تێتە نیاسین کو قۆپیا دژی رەوشتێ مروڤایەتییێە (عربیات،٢٠٠٧: ٢٢٩).

٥. **زاراڤێ قۆپیا ژ لایەنێ شەرعی و ئایینی ڤە:** بریتییە ژ تێکەلکرنا قەنجی و خرابیێ و بلاڤەکرنا خرابیێە (العزاوي، ٢٠٠٦، ئینترنێت:ب.ل).

بەراوردی دنافبەرا زاراڤێ "قۆپیا" دبوارێ خاندن و فێرکرنێدا بکار دێت و هندەك زاراڤێن نزیك بو هەمان تێگەه:

سەختەکرن: کرنا درەوێیە و دیارکرنا تشتێ نە رەسەن وەکی یێ رەسەن، ئانکو باشکرنا تشتێ خراب بەرامبەر یێ چاك.

درەو: گوتن یان کریارەکا نەوەسایە وەکی ئەو د دەتە دیارکرن، ئانکو ئەو ئاخفتنا پێچەوانەی راستییێە، ئەڤجا چ ئەف ئاخفتنە ب سووری یان ژی بێ دەستی بیت (فرج،٢٠٠٩: ٢٤٧).

دوریاتی: دوریاتی ئەوە کو هندەك تشتا ڤەدشێریت و هندەکێت دی دەردئێخیت، (القائمي،٢٠٠٤: ٢٩١).

وەکهەڤیا (درەو ، دزی ، قۆپیا).

ڤەکۆلەر دبێژن ئەوێ دزیێ دکەت دهەمان دەمدا درەوێ و قۆپیایێ ژی دکەت، و ئەڤە نە تشتەکێ سەرسورمانە، چونکە تێگەهەکە ڤان هەر سێکا پێکڤە گرێددەت، کە درەو نەئەمینییە د ئاخفتنێدا، و دزی و قۆپیا نە ئەمینییە د کریارێدا (القوصي،١٩٥٢: ٣٦١).

ڤەکۆلەر قۆپیایێ (گزیێ) بشێوەیێ تیۆریکی دبوارێ پەروەردێدا ددەتە پێناسەکرن کە: رەفتارەکا نا تەندروستە کە قوتابی برێکێن دزی ڤە ئەنجام ددەن دا نمرەکا نە ژ هەژی بدەستخۆڤە بینیت.

ڤەکۆلەر قۆپیایێ (گزیێ) بشێوێ کرداری پێناسە دکەت کە: بریتییە ژ نمرا بەرسڤدەر بدەستخۆڤە دئینیت دەمێ بەرسڤێ لسەر وی پیڤەری ددەتن ئەوا د ڤێ تۆژینەوێدا هاتیە بکارئینان.

ئەدەبیاتێن تیۆری و خاندنێن بەروەخت لسەر قۆپیایێ:

١- ئەو هوکارێن دبنە پالدەر ژبو پەیدابوونا رەفتارێ قۆپیایێ:

أ- پەروەردەکرنا خێزانی:

بێ گومان زاروك ژ خێزانێ فێری داب و نەرێت و رەوشت و تێگەها دبیت، ئەڤجا ئەو ئاریشە و هەڤریکی و نەخۆشی و ژێکڤەبوونێت دناڤبەرا دەیك و بابادا یان دخێزانێدا روویددەن هۆکارن کو زاروك فێری بهایێن نەدروست و نەباش ببیت و هەروەسا بەرەلاکرنا زاروکی ژلایێ خێزانێڤە و گرنگی پێ نەدان دبیتە رێ خۆشکەر کو زاروك (قۆپیایێ و درەوێ و دزیێ...هتد) فێر ببیت (ربیع،٢٠٠٨: ٢١٩). و هەروەسا دەمێ شێوازێ بەرسینگگرتنا رەفتارێن خراب ژلایێ خێزانێ ڤە یێ وەسابیت کو هەر دەمێ خەلەتیەك ژ زاروکێ خو دیت ئێکسە وی سزا بدەن بێی دانوستاندن و دیف چون (شیفر،ومیلمان،٢٠٠٨: ٤٤١)، ئەڤجا لڤێرێ زاروك دبێژیت مادەم چارەسەری بڤی شێوەیە ئەز نەچارم کو (درەوێ و قۆپیایێ و دزییێ) بکەم. لەورا دبینین پەروەردە پێدڤی ب زانین و شەهرەزایێ هەیە ژبو دروستکرنا کەساتیەکا ساخلەم. و پاشی بسپور و شەهرەزا دبوارێن زانستێن

مرۆڤایەتیێ د وێ باوەرێدانە کە نەساخێن دەروونی تووشی هندەك جۆرێن لادانێن رەفتاری دبن کە تێدا یاساییێن جڤاکی پێشێل دکەن و لدویڤ رەوش و تیتالێن جڤاکی ناچن و کاری پێ ناکەن، و د هەمان دەمدا نیشانێن تێکچوونێن دەروونی وەکی ستریس (Stress) یان نیگەرانی، و رەفتارێن نەگونجێنەر بەرەنجامێ ژینگەهەکا جڤاکی نەك بایۆلۆژیکی (تاسیگ و دیگران، ١٣٨٦ك: ٤٠٧).

ب- سیستەمێ ئەزموونا:

سیستەمێن ئەزموونا ژ هوکارێن سەرەکی دێنە هژمارتن ژ بو پەیدابوونا قۆپیایێ، وەك زەحمەتیا ئەزموونا یان دەمێ ئەزموونێ یێ کێم بیت یان ترسا قوتابی ژ ئەزموونێ یان دەمێ رێژا سەرکەفتنێ کێم بیت یان لاوازیا ماموستایا دچاڤ دێریکرنێدا یان بەرچاڤ وەرنەگرتنا جیاوازیت تاکی دداناندنا پرسیارادا یان ژی دەمێ رێژا قوتابیان زور بیت د هولا ئەزموونێدا، یان دەمێ ماموستا پشت بەستنێ لسەر ئێك شێوازێ هەلسەنگاندنا قوتابی دکەت، و دهەمان کاتدا شێوازێن دیتر پشت گوه دهاڤێت، وەك چالاکین قوتابخانێ و ئەزموونێت زارەکی و دانا ئەرکێت مال...هتد (الخليلي،٢٠٠٥: ٣١٣).

ج- ژینگەها قوتابخانێ ددەمێ ئەنجامدانا ئەزموونادا:

بشێوەیەکێ گشتی بارودوخێ قوتابخانێ ل دەمێ ئەزموونادا ژ وان هوکارێن بەرچاڤە بۆ زێدەبوونا قۆپیایێ وەك توورەبوونا ماموستایا دگەل قوتابیان و سەرەدەرەیەکا نەچاڤەرێکری. ڕەنگە قوتابخانە بشێوەیەکێ ئێکسەر قوتابی فێری (درەوێ و قۆپیایێ و دزییێ) ناکەتن، بەلکی هندەك جارا وی نەچار دکەت کو ئەڤان جورە رەفتارا ئەنجام دەت (مرسي، ١٩٧٣: ٢١١).

د-لاوازیو نەزیرەکیا ماموستای:

ئەگەر ماموستایی بباشی وانە شروڤە نەکر و ئاستێ وی یێ زانستێ و فێرکرنا پەروەردەیی یێ نزم بیت، و ژمارەکا زورا قوتابیان تێنەگەهشتن وی دەمی دێ قوتابی بو ئەزموونا ڤی جورە ماموستای پەنایێ دبەتە بەر قۆپیایێ (قەرەچەتانی، ٢٠٠٨: ١٥٥).

هـ- خەمساری و نەخواندنا قوتابی:

بێ گومان ئەو قوتابین تەمبەل و نەخوێنن و بچاڤەکێ کێم بەرێخو ددەنە پروسا پەروەردە و فێرکرنێ ب رێژەکا زور پەنایێ بو قۆپیایێ دبەن (قەرەچەتانی،٢٠٠٨: ١٥٣).

و- کارتێکرنێن جڤاکی و ئابووری:

ڤەکولەرێن جڤاکی و ئابووری ددەنە دیارکرن کو لایەنێ جڤاکی و ئابووری هوکارێت گرنگن بۆ بەربەلافبوونا قۆپیایێ، و هەروەسا ددەنە خویاکرن کو ئەو خێزانێن ژ چینێن بلند (دەولەمەند) هاندانا زاروکێت خو دکەن بو بدەستڤەئینانا پلێت بلند و ئەف خێزانە وەسا دبینن بەس زاروکێت وان پلێت بلند بدەستخوڤە بینن ئەڤجا ب چ شێوە بیت دروستە، لێ خێزانێت ژ چینێن نزم (هەژار) کو جڤاك ب چاڤەکێ کێم لێ دنێرن و دهەمان دەمدا ئەف خێزانە وەسا تێ دگەهن کو کرنا قۆپیایێ ژ کارێن نەجوان و خرابە ژ لایێ ئاینی و رەوشتی ڤە، ئەفجا ژبەر ڤێ چەندێ ئەف خێزانە کێمتر گەشبینن ژ بو بدەستڤەئینانا پل و شوێنێت بلند، لێ رامانا وێ نە ئەوە کو قوتابین ژ چینێن نزم و ناڤین دسەردا ناچن و قۆپیایێ ناکەن (ربیع،٢٠٠٨: ٢١٧).

٢- گەشکرنا قۆپیایێ لدویف قوناغێن تەمەنی:

هندەك بسپۆرێن پەروەردەیی و دەروونی ددەنە خویاکرن کو تێگەهـ و رەفتارێ قۆپیایێ گەشە دبیت لدەف کەسێ قۆپیاکار لدویف قوناغێن لخارێ هاتین:

أ- قوناغا قۆپیایا بێ گونەهـ "بەرەلای" ژ(١-٧ سالی): ئەف قوناغە قوناغا فێربوونا راستیا و بنەمایا و رەوشتایە و دەمێ قۆپیا تێتە کرن نە ب شێوێ مەبەستا دروستە بەلکی چاڤلێکرنە.

ب- قوناغا قۆپیایا پێتڤی ژ (٨-١٢ سالی): د ڤێ قۆناغێدا قۆپیا تێتەکرن دەمێ قوتابی دکەڤیتە د دەلیڤەیەکا تەنگدا کو رادبیت ب کرنا قۆپیایێ، و ئەو نزانیت کو ئەڤە قۆپیایە وەك دەمێ ئەرکێ مال لبەر هەڤالێ خو چێکەت. و قۆپیا دڤێ قوناغێدا قۆپیایەکا کاتییە.

ج- قوناغا قۆپیایا کەسایەتی یان تێستی (١٣-١٨ سالی): ئەڤ قوناغە تێتە نیاسین ب قوناغا سنێلییێ، و دەمێ قوتابی قۆپیایێ دکەت رامانا وێ ئەوە کو قوتابی حەزەك یا هەی ئەوی دڤێت ڤێ حەزێ تژی کەت داکو خو دیارکەت. هەروەسا دەمێ قۆپیایێ دکەت رامانا وێ ئەو نینە کو قۆپیا یا بویە ساخلەتەك یان رەوشتەك ل دەف وی نەخێر بەلکی ئەوی ئارمانجەك یا هەی و وی دڤێت بگەهیتە وێ ئارمانجێ.

د- قوناغا قۆپیایا رێکخستی (ژ ١٩ سالیێ و پتر): دڤێ قوناغێدا قۆپیا دبیتە رەفتارەکا ریکخستی و ئارمانجدار و دبیت نە ب تنێ قۆپیا د بوارێ ئەزموونادا بهێتە بکارئینان بەلکی ژ دەرڤەی قوتابخانێ ژی بهێتە بکارئینان و ل دوماهیکێ ببیتە رەوشت (الزرکوشي،٢٠١٣، ئینترنێت: ب.ل).

٣- جورێن قۆپیاکرنێ دبوارێ خاندن و فێرکرنێدا:

أ- قۆپیا راستەوخۆ و قۆپیا ناراستەوخۆ: قۆپیا راستەوخۆ دئێتە ئەنجامدان ژلایێ قوتابی ڤە د هەمان کات و شوێن و ئەرکدا. بەلێ قۆپیا ناراستەوخۆ ئەوە دەمێ ماموستا دبێژیتە قوتابیان ئەڤە یا گرنگە بخوینن و ئەڤە نە یاگرنگە و نەخوینن (الخليلي،٢٠٠٥: ٢٢٣).

ب- قۆپیا تاك و قۆپیا کوم: قۆپیا تاك ئەو شێوێ هەولدانێیە کە بەرسڤدەر بەرسڤا دروست بدەستخۆڤە بینیت ب رێکێن نا رەوایی ب پالپشتی کرن ل سەرخوە بخۆ. بەلێ رامان ژ قۆپیا کوم ئەوە کە کارکرنا هندەك بەرسڤدەرا ژبو بدەستڤەئینانا بەرسڤێن دورست ب هاریکارییا کەسانێن دیتر ژ دەرڤەی کوما وان (شحاتة، النجار، ٢٠٠٣: ٢٢٧).

٤- سروشت و پالدەرێت قۆپیاکەری (غشاشی):

کەسێن قۆپیاکەر هندەك سالوخەت لسەر وان دیاردبن وەك: تەمبەلی ، و دەرفەت دیتن ، و پالپشتی لسەر کەسانێن دی، و حەزا پتر ژ شیان و مافێت خو ببەت، و حەزا دزیی، و شکاندنا یاسایێ، و حەزا موغامەرێ (کو قۆپیا **ریسکەکا** خۆشە و دشێت کارێت بمەترسی بکەت)، و سالوخەتێن کەسێ **سیکۆپاتیك** (Psychopathic personality) کو رێزێ ل داب و نەرێت جڤاکی ناگریت و بو حەزێن

خۆ دژیتن ، و هەروەسا کرنا درەوێ ، و سختێ و توند و تیژیی درەفتارێدا، و نەبوونا هەستا گونەهباریێ (پورأفکاری، ۱۳۸۰ك: ۱۲۱۳).

٥- پالدەرێن هاریکار بوکرنا قۆپیایێ:

أ- **باوەری بخۆ نەبوون:** گرژی کەری دڤێت کەسایەتیا خۆ دیاربکەت کو ئەوژی وەك هەڤە.

ب- **لێ گەریان ل خوشتڤیێ:** کەسەکە هەست دکەت کو کەس حەش وی ناکەت، ئەڤجا رێکەکە ژبو سەرنجا کەسانێن دی بکێشیت.

ج- **خودانباشییە ژ درەو:** وەسا هزر دکەت کو هاریکاریا هەڤالا ب قۆپیایێ کارەکێ باشە (البدري، ۲۰۰٥: ۱۳٦).

٦- سروشتێ چاڤدێر و سەروکێن لژنا لدەمێ رازیبوونا وان ب کرنا قۆپیایێ:

أ- **لاوازیا رەوشتێ وی**، ئەو نزانیت کو کارەکێ خرابە و وەسا هزر دکەت ئەڤەژی جورەکێ دلسوزییێیە ئەو دگەل قوتابیا دکەت.

ب- **جوانکرنا کەسایەتیا خۆ**، دبیت ئەو بخو حەش قۆپیایێ ناکەت بەس نەڤێت دلێ کەسێ ژ خو بهێلیت و دا نەبێژن یێ خرابە.

ج- **کەسایەتیەکا نەرێنی یێ لاواز**، نەشێت بێژیتە خەلکی نە، دناڤا خودا دزانیت خەلەتە و حەژێ ناکەت، لێ وی نەڤێت خو تووشی ئاریشان بکەت.

د- **سایکوباتی**، ئانکو خودان بەرژەوەندیە رێکێ ددەت بو کرنا قۆپیایێ ژبەر بەرژەوەندیا خو (پورأفکاری، ۱۳۸۰ك: ۱۲۱۳).

بۆچوونێن هندەك بیردۆزا لدۆر بابەتێ خواندین:

۱- بیردوزا (سکنر)ی "ماندان""خەلات کرن":

سکنر دبیردوزا خودا ددەتە دیارکرن کو ئەگەر زاروکی کارەکێ باش ئەنجام دا پێتڤیە بهێتە خەلاتکرن، ژبەرکو ئەڤ خەلاتکرنە دێ بیتە ئەگەرێ دووبارەبوونا وی رەفتارێ، و دهەمان دەمدا ئەگەر کارەکێ خەلەت ئەنجامدا پێتڤیە بهێتە سزادان یان دیرکرن ژ وی تشتێ خوشتڤی ل دەف وی ، ئانکو خێزانێ رولەکێ مەزن هەیە ، و هەر لسەر ئەڤی بنەمای دەمێ قوتابی رادبیت ب کرنا قۆپیایێ تێتە خەلاتکرن، رامانا وێ نەئەوە ماموستا وی خەلات دکەت بەلکی ئەو نمرا وی

بدەستخوڤە ئینای دبیتە خەلاتێ وی ، و ئەڤ خەلاتکرنە دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو وی رەفتاری دووبارە بکەت (الزيات،٢٠٠٤: ٢٠٢– ٢٠٦).

٢– بیردوزا فێربوون ب چاڤلێکرنێ (باندورا)ی (التعلم بالملاحظة)

باندورا دبیردوزا خودا دیار دکەت کو زاروك فێری رەفتارا دبیت برێکا تێبینی کرنێ نەئیلا ب فێرکرنێ، ئانکو دەمێ زاروکی دیت دەیکێ یان بابی درەو کر یان هەر رەفتارەکا دیتر ئەوژی دێ هەمان رەفتاری گریت (العزاوي،٢٠٠٦:ب.ل، و (Gleitman, Fridlund, Reisberg, 2004: 519).

٣– بوچوونا ماکلیلاند:

دویڤبوچۆنا "ماکلیلاند"ی ئەگەر " پالدەرێ ب دەستڤەئینانێ" گەلەك یێ بلند بیت، دبیت قوتابی بەرەڤ قۆپیاکرنێ ڤە بچیت، داکو نمرەکا بلند ب دەست خو ڤە بینیت ژ بەر هەڤرکییێ، و هەروەسا ئەگەر "پالدەرێ ب دەستڤە ئینانێ" گەلەك یێ نزم ژی بیت، دبیت قوتابی بەرەڤ قۆپیاکرنێ ڤە بچیت داکو سەرکەفتنێ بدەست خو ڤە بینیت (منصور، الشرقاوي، عزالدين، ابوعوف، ٢٠٠٣: ١٣٦ – ١٣٩).

٤– بیردوزا (رولومای).

رولومای دبێژیت (دڵەڕاوکێ) ئانکو (نیگەرانی) بو مروڤی پەیدا دبیت دەمێ هەبوونا مروڤی دکەڤیتە د مەترسیێدا، هەر لسەر ئەڤی بنەمای بو مە دیار دبیت ئەوییێت رادبن ب کرنا قۆپیایێ هەبوونا وان یا د مەترسیێدا لەوما بڤێ رەفتاری رادبن، ئانکو ترسە وەل وان دکەت قۆپیایێ بکەن دا مەترسیا خۆ کێم کەت، ئانکودا خو ژ وێ نیگەرانیێ رزگار کەتن (عطية، ٢٠٠٨: ٨١).

٥– بیردوزا (کارل یونگ)ی "رووپوش"(قناع)

رامانا وێ ئەو وێنێ کەسیە کە مرۆڤ بو خۆ دروست دکەت یان لسەر وی پێتڤیە یێ چاوا بیت، و (یونگ) دبیردوزا خودا ئاماژە ب وێ چەندێ دکەت کو ئەو کەسێن لاوازی دکەڤیتە د خویەتیا واندا هەر چ کارەکێ خراب هەی دێ کەت (دليم، ١٩٩٠: ٨٨). و شروڤە دکەت، و دبێژیت ئەم هەمی رووپوشی بکاردئینیت ژبەر کو جڤاك بو هەرئێك ژ مە رولەکی پەیدا دکەت ئەڤجا دا بدروستایی ب ڤی

رولی رابـــبین پێتڤیـــە لســـەر مـــە رووپـــوش بکـــاربینین. و رووپـــوش رێکـــەکا هەڤگونجاندنێیـە دناڤبـەرا مروڤـی و جڤاکیـدا، ئەگـەر مروڤـی بکارنـەئینا دێ یـێ جیاواز بیت د جڤاکیدا، و بەروڤاژی ئەگەر مروڤی بکارئینا دێ ساخلەتێن خـو یـێن رەسەن ژ دەست دەت، و ئەڤ هەردوو تشتە ژی فێلبازینە مـروڤ دگـەل خـەلکی و دگەل خوژی دکەت (ژێدەرێ سەری،١٩٩٠: ٥٨). ئەڤجا ژڤێ بیردوزێ بومـە وەسـا دیـار دبیـت ئـەو قوتـابیێ قۆپیـایێ دکـەت رووپوشـی بکاردئینیـت، چـونکە دبیـت بسەرڤە وەسا خـو دیارکـەت کـو قۆپیـاکرن کـارەکێ نەڕەوایـە و خرابە...هتـد، لێ سـەرباری وێ چـەندێ خـو ژ ئـەڤێ چـەندێ نادەتـە پـاش یـان ئـەڤ رووپوشـینە دەلیڤەیەك دکەڤیتە دناڤبەرا مرۆڤی و بدەستڤەئینانا ئارمانجێن خۆ، کـە ئێکسـانە دگەل جۆرەکێ دووڕوویێ (Большой психологически словарь ,2007,275).

٦- بوچوونا تیوریا مرۆڤایەتی (ئابراهام ماسلو)

تیۆریا خۆ ئاڤاکریە لسەر بنەمایێن دابینکرنا پێدڤیاتیێن جیاواز یێن مرۆڤی و تێرکرنا ئێك لدویڤ ئێکا وان بۆ دوروست بینا کەسایەتی و پێگەهانـدنا مرۆڤـی یـا فەر و ئەرکـەك سـەرەکییە، ئـو دەسـتپێدکەت ژ پێتڤیـێن بیولـوجی وەك: بـرس و تێهن.. و یێن دەروونی وەك: تـرس، و نـەئارامی، و مانـدیبوون.. و یـێن جڤـاکی و رێزلێنان و خۆشتڤیاتی و..هتد. وەدکەت زەحمەتێ ببینیـت هـزرێ د کـارەك دیـدا بکەتن و پاشی هزرێن وی دێ پەلاتەبن دابشێتت خۆ قۆرتالکرن ژ ڤـان هەلوێسـتا. و هەروەسا ژبە و بڤی رەنگی رێزبەندیەکا پێداویستا یێن هەین کۆ ئێك لـدیڤ ئێـك دڤیا بێنە تێرکرن هەتا کو مرۆڤ بگەهیتە تمامکرنێ و بەختەوەریێ. و ئـەڤ ڕاسـتیە لسەر ژیانا قوتابی ژی ب هەمان رەنگ، یان ژ بـەر هـەر ئەگـەرەکێ بـیتن لەوانەیـە ببیتە ئەگەرەك بۆ تێکچۆنا زنجیرا دوروست بینا ستراکچەرێ کەسایەتیا وی و لاواز بینا وێ، و وی ببەت بەرەڤ نزمکرنا ئاستێ شیان و تێگەهشـتنا وی و لـدۆماهیکا وێ فێرکەتە هندەك کریارێن چەوت (Feldman, 2009:293; Jolley & Mark , 1995 : 366, Passer & Ronald, 2007: 59; Santrock,2009:59 ; Кордуэлл, 2003: 461، 165-166: Coon,1997 ، مقـدم، ١٣٨١ك ، ٦٨١م : ١٠٥-١٠٧). ئـەڤجا ژڤێ بـیردوزێ بـو مـە وەسـا دیـار دبیـت کـو ئـەو کەسـێن قۆپیـایێ دکـەن دبیـت لاوازیەك د خۆیەتیا واندا **هەبیت**.

کردارێن ڤەکۆلینێ: بریتییە ژ کردارێن ڤەکولەر پێ رابووی ئەوژی سالوخەت دانا کومەلا ڤەکۆلینێ و چاوانیا هەلبژارتنا سەمپلا وێ، و بەرهەفکرنا ئامرازێ پیڤانێ و دەرێخستنا دروستی و نەگوریێ و هوییێن بیرکاری و ئاماری یێن سەرەدەری ل گەل دێ هێتە کرن.

ئێک: کومەلا ڤەکۆلینێ و سەمپلا وێ.

أ- کومەلا ڤەکۆلینێ:

ژمارا ماموستاییێن ئامادەی لناڤەندا پەروەردا قەزا زاخو (٦٦٩) ماموستا، ژوان (٣٦٨) ماموستاییێن ژ رەگەزێ نێر بوون، و (٣٠١) ماموستا ژ رەگەزێ مێ بوون*. و خشتێ (١) ئەڤێ چەندێ پتر روون و ئاشکەرا دکەت:

خشتێ (١)
کومەلا ڤەکۆلینێ ددەتە دیارکرن

بەش و خزمەت / رەگەز	زانستی		مروڤایەتی		سەرجەم
	(١-١٠) سال	(١١-٢٠) سال	(١-١٠) سال	(١١-٢٠) سال	
نێر	١٤٠	١٣	١٦٠	٥٥	٣٦٨
مێ	١٠٠	١١	١٤٥	٤٥	٣٠١
سەرجەم	٢٤٠	٢٤	٣٠٥	١٠٠	٦٦٩

ب. سەمپلا ڤەکۆلینێ: ڤەکولەری هەلبژاردنا چینی یا ژمارێت دەستنیشانکری ل سەر شێوازێ هەرەمەکی (عشوائی) بکارئینا، و (٨٠) ماموستا وەرگرتن ژ وان (٤٠) ماموستاییێن زانستی بوون، (٢٠) کەس ژێ نێر بوون و (٢٠) ژێ مێ بوون و هەروەسا (٤٠) ماموستاییێن دی یێن وێژەیی بوون و نیڤە ژێ ژ رەگەزێ نێر بوون و نیڤا دی میێ بوون. خشتێ (٢) ئەڤێ چەندێ پتر روون و ئاشکەرا دکەت.

خشتا (٢)

کومەلا سەمپلێ ددەتە دیارکرن

بەش و خزمەت / رەگەز	زانستی		مروڤایەتی		سەرجەم
	ژ١ – ١٠ سال	ژ١١– ٢٠ سال	ژ١ – ١٠ سال	ژ١١– ٢٠ سال	
نێر	١٧	٣	١٦	٤	٤٠
مێ	١٧	٣	٢٠	٠	٤٠
سەرجەم	٣٤	٦	٣٦	٤	٨٠

دوو: بەرهەفکرنا ئامرازێ ڤەکوٚلینێ:

أ– ئامیرێ ڤەکوٚلینێ:

ژ بو دیارکرنا شێوازێن قوٚپیاکرنێ ل دەف قوتابیێن پولا (١٠–١١) ئامادەی، ڤەکولەری هەڤدیتن دگەل هژمارەکا قوتابیا کر دەربارەی شێوازێن قوٚپیاکرنێ، و هەروەسا پێداچوون لسەر ئەدەبیات و ڤەکوٚلینێن پەیوەندار کر ژ وانا (المشكلات الاجتماعية، العموشي، أحمد ومحمود العليمات، ٢٠٠٩) (المشكلات التربوية المعاصرة، المعايطة، عبدالعزيز، ومحمد الجغيمان، ٢٠٠٦)، (المشكلات الصفية، العمايرة، محمد حسن،٢٠٠٧)، پشتی ئەڤێ چەندێ رابوو ب بەرهەڤکرنا راپرسەکا ڤەکری وەکو د پاشکویا (١) هاتی کو پێشکێشی (١٢) ماموستایا کر، (٦) ماموستا دەرچوێت بەشێن مروڤایەتی بوون، (٣) ماموستا ژ وان رەگەزێ نێر بوون، و (٣) ماموستا ژ رەگەزێ مێ بوون، و (٦) ماموستا دەرچوییێت بەشێن زانستی بوون، (٣) ماموستا ژ وان رەگەزێ نێر بوون، و (٣) ماموستا ژ رەگەزێ مێ بوون. ل دیف وێ هەڤدیتنێ ئەوا دگەل هژمارەکا قوتابیا و پێداچوونا ئەدەبیاتا و بەرهەڤکرنا راپرسیا ڤەکری، هژمارا برگا بوونە (١٨) وەکو د پاشکویا (٢) دا هاتی.

ب– دروستیا راپرسیا ڤەکوٚلینێ (صدق اداة البحث):

پیڤەر بدروستی دێ هێتە هژمارتن ئەگەر شیا ئەوی تشتی ب پیڤیت ئەوێ ژ پێخەمەت هاتیە بەرهەڤکرن. (عباس، ١٩٩٦: ٢٢). ڤەکولەری پیڤەر ئێخستە بەرچاڤێت هژمارەکا شارەزا و تایبەتمەندان د بوارێن رێکێن فێرکرنێ و پەروەردە

و دەروونناسییێدا وەکو د پاشکویا (٣)دا، داکو بریارێ ل سەر بدەن کا چەند یێ دروستە. و پیڤەر دئێتە هژمارتن یێ دروست و بهێزە هەکەر رێژەکا بلند ژ شارەزا و تایبەتمەندا بریارێ ل سەر بکارهاتنا ئامیری بدەن بو پیڤانا وی تشتی ئەوێ ژ پێخەمەت هاتیە بەرهەڤکرن (عودة، ١٩٩٩: ٣٧٠). و ئەوان (١٤) برگە لسەر زێدەکرن وەکو ل خشتا (٣) لدوماهیێ هژمارا وان برگا بوونە (٣٢) برگە وەکو د پاشکویا (٤)دا هاتی.

خشتا (٣)

برگێن هاتینە زێدەکرن ژلایێ شارەزاڤە

ژمارێن برگێن هاتینە زێدەکرن							
ز	ژمارا برگێ	ز	ژمارا برگێ	ز	ژمارا برگێ	ز	ژمارا برگێ
١	٥	٥	١٤	٩	٢٠	١٣	٣١
٢	٩	٦	١٥	١٠	٢٦	١٤	٣٢
٣	١١	٧	١٦	١١	٢٧		
٤	١٢	٨	١٩	١٢	١٨		

ج- جێگریا پیڤەرێ پیڤانێ (ثبات الاستبانة):

بو دەرێخستنا نەگورێ ، پتر ژ شێوازەکی تێتە بکارئینان (علی، عبدالقادر ، ٢٠١٠: ٥٩) بو ڤێ مەبەستێ ڤەکولەری شێوازێ (ژێکڤەبوونا ب نیڤی) "التجزئة النصفية" ئەوژی برێکا هەلبژارتنا (١٨) ژ ناميلکێن بەرسڤدەرا نیڤی "٩" ژ وان یێن چینا وێژەیی بوون و هەمان ژمارە ژ یێن زانستی بوون، و هەروەسا بو رەگەزی ژی. ، و دابەشکرنا برگێن پیڤەری بو کت و جووت و دەرئینانا هێزا پەیوەندیێ دنافبەرا واندا بکار ئینا (عودة، ١٩٩٩: ٣٥٠)، و دویڤدا ڤەکولەرا (هاوکێشەی پێوەنداری پێرسون) بکارئینا دەرکەفت (0.80) ئەڤە جێگریا نیڤا ئەزموونێ بوو تاکو ببیتە یا تمام و هەمیێ، ڤەکولەرا (هاوکێشەی گتمان) بکارئینا (ژێدەرێ پێشوو ، ١٩٩٩: ٣٥٣) و دەرکەفت (0.88) ، بڤێ چەندێ ئامرازێ پیڤانێ وەکو د هەفپێچا ژمارە (٤)دا هاتی و ب رەنگەکێ دوماهی بەرهەڤ بوو.

سێ: ژبو دەرئینانا ئەنجاما ڤەکۆلەری رێـژا سـەدی هاوکێشـەی پێوەنـداری پێرسون بو دەرێخستنا نیڤا نەگوریێ هاوکێشەی گێتمـان بـو دەرێخسـتنا نـەگوریا تمام بکار ئینا.

ئەنجامێن ڤەکۆلینێ:

ئەڤ پشکە پێك دهێت ژ خستنە رووا ئەنجامێن ڤەکۆلینێ و گەنگەشە کـرن ل سەر لدویف ئارمانجێت ڤەکۆلینێ، و بڤی رەنگێ ل خوارێ:

ئارمانجا ئێکێ: زانینا هەبوونا قۆپیـاکرنێ دناڤبـەرا قوتـابیێن قوناغـا (١٠ — ١١) ئامادەییدا دئەزموونێن نڤێسیندا ل دویـف بوچـوونا ماموسـتاییێن وان لناڤەنـدا قەزا زاخۆ.

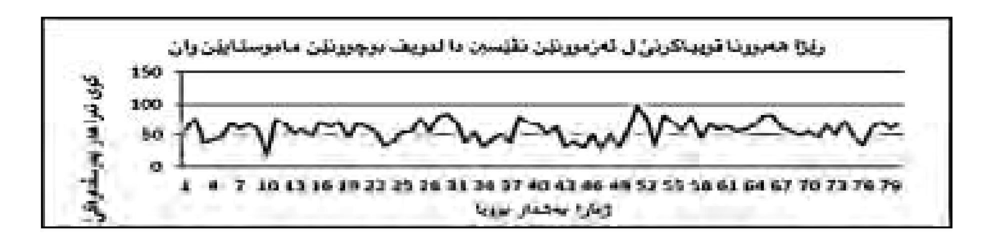
پشتی سەرەدەریا ئامارەیێ دگەل پێزانینێن کەتین بەردەسـتێ ڤەکۆلـەری ژ سەمپلا ڤەکۆلینێ لدویف بوچوونێن گشت ماموستایا دیار بۆ کو قۆپیـا دهێتـەکرن د ئەزموونێن نڤێسیندا ، و ژبو پتر پشت راستبوونێ ڤەکۆلـەرا ئـامرازێ (t-test) یـا سامپلەکێ بکار ئینا کە بهـایێ (٣٢.٣٣) و ب تێکـرا نمـرا (٥٧.٣٩) وەکـو دخشـتا (٤) پتر ئاشکەرا دکەت:

خشتا (٤)

هەبوونا قۆپیاکرنێ د ئەزموونێن نڤێسیندا لدویف بوچوونێن ماموستاییێن وان

ژمارا سامپلێ	تێکرا نمرا		لادانا معیاری		بهایێ		نمرا ئازاد	دلالەتا ئامارەیی
					هژمارتی	خشتەیی		
٨٠	٥٧.٣٩	١٥.٨٥	٣٢.٣٣	١.٩٦	٧٩	٠.٠٥		

و ژ بو پتر روونکرنێ تەماشەی نەخشێ خارێ بکە

و لدویف بوچوونا ڤەکۆلەری ئەگەر دزڤرن گەلەك هوکارا وەك ژینگەها هولێت ئەزموونا کە گەلەك جارا پڕن ژ قوتابیا و قوتابی نزیکی ئێکن ، هەروەسا هندەك جارا ماموستا رێکێن جوراوجور بکارنائینن ژبو هەلسەنگاندنا قوتابیا کە دبیتە رێکەك قوتابی هەمی هەولا بدەت کە نمرێن سەرکەفتنێ بدەستخۆڤە بینیت.

ئارمانجا دووێ: رێزکرنا شەش شێوازێن قۆپیاکرنێ ژ یا پتر بەربەلاڤ بوو یا کێمتر بەربەلاڤ ل ناڤبەرا قوتابیێن قوناغا (١٠ – ١١) دا ل دویف بوچوونا ماموستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ.

ژبەرسڤێن سامپلێ دیار بۆ کو رێژا **ئاخڤتن دگەل ئێك راستەوخو** (١٠٠٪) بو لدویف بوچوونێن ماموستاییێن وان کە ژ هەمی شێوازێن دی بەربەلافترە، و دویفرا شێوازێ **بەرێخودانا دەوروبەرا (هەڤالا) د هولا ئەزموونێدا** کو رێژا (٩٧.٥٪)، و پاشی شێوازی **نڤێسین لسەر لاپەرێت بچیك** کو ب رێژا (٩٦.٢٥٪) بوو ، و **دەنگی ژخو دئینن وەك ئیشارەت** ب رێژا (٩٢.٥٪)، و دویفرا شێوازێ **نڤێسین لسەر وێ پەرتووکێ یا لاپەرا ئەزموونێ د دانیتە سەر** کە ب رێژا (٨٢.٥٪)و، و دویفرا شێوازێ **بلندکرنا لاپەرا تاقیکرنێ بو هەڤالێ خو** کە ب رێژا (٨٠٪) ژ ماموستاییێن وان دبێژن یا بەربەلاڤە. و خشتا (٥) پتر روون دکەت:

خشتا (٥)

رێزکرنا شێوازێن قۆپیاکرنێ ژ یا پتر بوو یا کێمتر بەربەلاف لناف قوتابیێن قوناغا (١٠ – ١١) لدویف بوچوونا ماموستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ دیاردکەت.

ز	شێوازێ قۆپیاکرنێ	ژمارا دەستەواژێ د راپرسییێدا	رێژا سەدی یا بەربەلافبوونێ
١	ئاخڤتن دگەل ئێك راستەوخو.	١٧	٪١٠٠
٢	بەرێخودانا دەوروبەرا (هەڤالا) د ئەزموونێدا	٢٣	٪٩٧.٥
٣	نڤێسین لسەر لاپەرێت بچیك	٤	٪٩٦.٢٥
٤	دەنگی ژخو دئینن وەك ئیشارەت	١٨	٪٩٢.٥
٥	نڤێسین لسەر وێ پەرتووکا لاپەرا ئەزموونێ د دانیتە سەر.	١٤	٪٨٢.٥
٦	بلندکرنا لاپەرا تاقیکرنێ بو هەڤالێ خو	٢٦	٪٨٠

ژبو پتر روونکرنێ تەماشەی نەخشێ خارێ بکە

ئارمانجا سییێ: زانینا شەش شێوازێن قۆپیاکرنێ دئەزموونێن نڤێسیندا لدویف شینگر (بدائل)" گەلەك گەلەك، گەلەك، هندەك جارا " دئێتەکرن دناڤبەرا قوناغا (١٠ –١١) ئامادەیی لدویف بوچوونا ماموستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ و لسەر بنەمایێ بگورێ:

أ – "رەگەز، ب– بسپوری، ج – خزمەت " وان.

ئەنجاما دا دیارکرن کو:

أ– ژبوچوونێن سەمپلا ڤەکۆلینێ دیار دکەن کو رێژا (١٠٠٪) ژشێوازێ (**ئاخڤتن دگەل ئێك راستەوخو**) یێ قۆپیاکرنێ ئێك ژ وان شێوازێن هەرە بەربەلاڤە و لسەر بنەمایێ شینگرێ (البدائل) (گەلەك گەلەك، گەلەك، هندەك جارا) دئێتە کرن، رێژا (٥٠٪) ژسەمپلێ نێر بوون، و ژوانا رێژا (٢٥٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و (٢٥٪) ژ بسپوریا زانستی بوون، و ژ یێن نێر رێژا (٨٠٪) خزمەت ژ (١–١٠) سالا هەبوون و رێژا (٢٠٪) خزمەت ژ (١١ –٢٠) سالا هەبوون،. و رێژا (٥٠٪) ژ سەمپلێ ژ رەگەزێ مێ بوون، ژوان رێژا (٢٥٪) ژ یێن مێ ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون، و رێژا (٢٥٪) ژ بسپوریا زانستی بوون و رێژا (٤٦.٢٥٪) ژرەگەزێ مێ خزمەت ژ (١–١٠) سال هەبوون و رێژا (٣.٧٥٪) ژ وان خزمەت ژ (١١ –٢٠) سال هەبوون، هەروەك لخشتێ (٦) هاتیە دیارکرن:

خشتا (٦)

ئاستێ بکارئینانا شێوازێ قۆپیایێ " ئاخڤتن دگەل ئێك راستەوخو " لدویف بۆچوون و (رەگەزی و بسپوری و خزمەتا) ماموستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ و لسەر بنەمایێ (گەلەك گەلەك،گەلەك، هندەك جارا) دئێتە کرن ددەتە دیارکرن.

پسپور و خزمەت و رەگەز		مروڤایەتی		زانستی		سەرجەمێ دووبارەبوونێ
		١_١٠	١١_٢٠	١_١٠	١١_٢٠	
نێر	گەلەك گەلەك	١٢	٢	٩	٢	**٢٥**
	گەلەك	٢	٠	٥	٠	**٧**
	هندەك	٢	٢	٣	١	**٨**
مێ	گەلەك گەلەك	١٤	٠	١٣	٢	**٢٩**
	گەلەك	٤	٠	٣	٠	**٧**
	هندەك	٢	٠	١	١	**٤**
سەرجەم		**٣٦**	**٤**	**٣٤**	**٦**	**٨٠**

ب- ڕێژا (٩٧.٥٪) ژسەمپلا ڤەکۆلینێ دبێژن شێوازێ (**بەرێخودانا دەوروبەرا (هەڤالا) د ئەزموونێدا**) یێ قۆپیاکرنێ ژ شێوازێن بەربەلاڤە و لسەر بنەمایێ شینگریێ (البدائل) (گەلەك گەلەك،گەلەك، هندەك جارا) دئێتەکرن، ڕێژا (٤٨.٧٥٪) ژسەمپلێ نێربوون ، و ژوانا ڕێژا (٢٤.٣٦٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و ڕێژا (٢٥.٦٤٪) ژ بسپوریا زانستی بوون، و ڕێژا (٤١٪) ژ یێن نێر خزمەت ژ (١-١٠) سالا هەبوون و ڕێژا (٨٪) خزمەت ژ (١١ -٢٠) سالا هەبوون،. و ڕێژا (٤٨.٧٥٪) ژ سەمپلێ ژ رەگەزێ مێ بوون، ژوان ڕێژا (٢٤.٣٦ ٪) بسپورێن مروڤایەتی بوون ، و ڕێژا (٢٥٪) ژ بسپوریا زانستی بوون و ڕێژا (٤٦.١٥٪) ژرەگەزێ مێ خزمەت ژ (١-١٠) سال هەبوون و ڕێژا (٣.٨٥٪) ژ وان خزمەت ژ (١١ -٢٠) سالا هەبوون، هەروەك لخشتێ (٧) هاتیە دیارکرن:

خشتا (٧)

ئاستێ بکارئینانا شێوازێ قۆپیایێ " بەرێخودانا دەوروبەرا (هەڤالا) د ئەزموونێدا " لدویف بوچوون و (رەگەزی و بسپۆری و خزمەتا) ماموستایێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ و لسەر بنەمایێ (گەلەك گەلەك،گەلەك، هندەك جارا) دئێتە کرن ددەتە دیارکرن.

پسپور و خزمەت / رەگەز		مروڤایەتی		زانستی		سەرجەمێ دووبارەبوونێ
		١_١٠	١١_٢٠	١_١٠	١١—٢٠	
نێر	گەلەك گەلەك	١٠	٢	٨	١	٢١
	گەلەك	٣	٢	٥	١	١١
	هندەك	٢	٠	٤	١	٧
مێ	گەلەك گەلەك	١٥	٠	٩	٢	٢٦
	گەلەك	٣	٠	٨	١	١٢
	هندەك	١	٠	٠	٠	١
سەرجەم		٣٤	٤	٣٤	٦	٧٨

ج — رێژا (٩٦.٢٥٪) ژسەمپلا ڤەکۆلینێ دبێژن شێوازێ (**نڤێسین لسەر لاپەرێن بچیك**) ژ شێوازێن بەربەلاڤە ژبو قۆپیاکرنێ و لسەر بنەمایێ شینگرێ (البدائل) (گەلەك گەلەك،گەلەك،هندەك جارا) دئێتە کرن، رێژا (٤٨.٧٥٪) ژسەمپلێ نێر بوون ، و ژوانا رێژا (٢٥٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و رێژا (٢٣.٧٥٪) ژ بسپوریا زانستی بوون، و ژیێن نێر رێژ(٤٪) خزمەت ژ(١—١٠) سالا هەبوون و رێژا (٨.٧٥٪) خزمەت ژ (١١ —٢٠) سالا هەبوون. و رێژا (٤٧.٥ ٪) ژ سەمپلێ ژ رەگەزێ مێ بوون، ژوان رێژا (٢٣.٧٥٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و رێژا (٢٣.٧٥٪) ژ بسپوریا زانستی بوون و رێژا (٤٣.٧٥ ٪) ژرەگەزێ مێ خزمەت ژ(١—١٠) سالا هەبوون و رێژا (٣.٧٥٪) ژ وان خزمەت ژ (١١ —٢٠) سالا هەبوون، هەروەك لخشتێ (٨) هاتیە دیارکرن:

خشتا (٨)

ئاستێ بکارئینانا شێوازێ قۆپیایێ " نڤێسین لسەر لاپەرێن بچیك " لدویف بوچوون و (رەگەزی و بسپوری و خزمەتا) ماموستایێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ و لسەر بنەمایێ (گەلەك گەلەك،گەلەك، هندەك جارا) دئێتە کرن ددەتە دیارکرن.

پسپور و خزمەت / و رەگەز		مروڤایەتی		زانستی		سەرجەمێ دووبارەبوونا
		١_١٠	١١_٢٠	١_١٠	١١_٢٠	
نێر	گەلەك گەلەك	٩	٢	٧	٢	٢٠
	گەلەك	٦	١	٦	٠	١٣
	هندەك	١	١	٣	١	٦
مێ	گەلەك گەلەك	١٢	٠	٩	٢	٢٣
	گەلەك	٣	٠	٦	١	١٠
	هندەك	٤	٠	١	٠	٥
سەرجەم		٣٥	٤	٣٢	٦	٧٧

د– کو رێژا (٩٢.٥٪) ژسەمپلا ڤەکۆلینێ دبێژن شێوازێ " **دەنگی ژخودئینن وەك ئیشارەت** " ژشێوازێن بەربەلاڤە و لسەر بنەمایێ شینگرێ (البدائل) (گەلەك گەلەك،گەلەك،هندەك جارا) دئێتەکرن، رێژا (٤٣.٧٥٪) ژسەمپلێ نێر بوون ، و ژوانا رێژا (٢٢.٥٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و رێژا (٢١.٥٪) ژ بسپوریا زانستی بوون، و ژ یێن نێر رێژا (٣٥٪) خزمەت ژ(١–١٠) سالا هەبوون و رێژا (٨.٧٥٪) خزمەت ژ (١١ –٢٠) سالا هەبوون. رێژا (٤٨.٧٥٪) ژ سەمپلێ ژ رەگەزێ مێ بوون، ژ وان رێژا (٢٣.٧٥٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و رێژا(٢٥٪) ژ بسپوریا زانستی بوون و رێژا (٤٥٪) ژ رەگەزێ مێ خزمەت ژ(١–١٠) سالا هەبوون، و رێژا (٣.٧٥٪) ژ وان خزمەت ژ (١١ –٢٠) سالا هەبوون ، هەروەك لخشتێ (٩) هاتیە دیارکرن:

خشتا (٩)

ئاستێ بکارئینانا شێوازێ قوٚپیایێ " دەنگی ژخو دئینن وەك ئیشارەت " لدویف بوچوون و (رەگەزی و بسپوری و خزمەتا) ماموستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخوٚ و لسەر بنەمایێ (گەلەك گەلەك،گەلەك، هندەك جارا) دئێتە کرن ددەتە دیارکرن.

پسپور و خزمەت و رەگەز		مروڤایەتی		زانستی		سەرجەمێ
		١_١٠	١١_٢٠	١_١٠	١١_٢٠	دووبارەبوونا
نێر	گەلەك گەلەك	٥	٢	٣	١	١١
	گەلەك	٧	١	٤	١	١٣
	هندەك	٢	١	٧	١	١١
مێ	گەلەك گەلەك	١١	٠	٩	١	٢١
	گەلەك	٨	٠	٦	١	١٥
	هندەك	٠	٠	٢	١	٣
سەرجەم		٣٣	٤	٣١	٦	٧٤

هـ- رێژا (٨٢.٥٪) ژسەمپلا ڤەکوٚلینێ دبێژن شێوازێ " **نڤێسین لسەر وێ پەرتووکا لاپەرا ئەزموونێ د دانیتە سەر** " ژشێوازێن بەربەلاڤە و لسەر بنەمایێ شینگرێ (البدائل) (گەلەك گەلەك،گەلەك،هندەك جارا) دئێتە کرن، رێژا (٤٠٪) ژسەمپلێ نێر بوون ، و ژوانا رێژا (٢٣.٧٥٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و رێژا(١٦.٢٥٪) ژ بسپوریا زانستی بوون، و ژ پێن نێر رێژا (٣٦.٢٥٪) خزمەت ژ(١- ١٠) سالا هەبوون و رێژا (٣.٧٥٪) خزمەت ژ (١١ -٢٠) سالا هەبوون. و رێژا (٤٢.٥٪) ژ سەمپلێ ژ رەگەزێ مێ بوون، ژوان رێژا (٢١.٢٥٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و رێژا (٢١.٢٥٪) ژ بسپوریا زانستی بوون و رێژا (٣٨.٧٥٪) ژرەگەزێ مێ خزمەت ژ(١-١٠) سالا هەبوون و رێژا (٣.٧٥٪) خزمەت ژ (١١ -٢٠) سالا هەبوون ، هەروەك لخشتێ (١٠) هاتیە دیارکرن:

خشتا (١٠)

ئاستێ بکارئینانا شێوازێ قۆپیایێ " نڤێسین لسەر وێ پەرتوکێ یا لاپەرا ئەزموونێ د دانیتە سەر" لدویف بوچوون و (رەگەزی و بسپوری و خزمەتا) ماموستایێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ و لسەر بنەمایێ (گەلەك گەلەك،گەلەك، هندەك جارا) دئێتە کرن ددەتە دیارکرن.

پسپور و خزمەت / و رەگەز		مروڤایەتی		زانستی		سەرجەمێ دووبارەبوونا
		١_١٠	١١_٢٠	١_١٠	١١_٢٠	
نێر	گەلەك گەلەك	٦	٣	٥	٠	١٤
	گەلەك	٩	٠	٤	٠	١٣
	هندەك	١	٠	٤	٠	٥
مێ	گەلەك گەلەك	٨	٠	٨	١	١٧
	گەلەك	٥	٠	٦	٢	١٣
	هندەك	٤	٠	٠	٠	٤
سەرجەم		٣٣	٣	٢٧	٣	٦٦

و- رێژا (٨٠٪) ژسەمپلا ڤەکۆلینێ دبێژن شێوازێ " **بلندکرنا لاپەرا تاقیکرنێ بو هەڤالێت خو**" ژشێوازێن بەربەلاڤە و لسەر بنەمایێ شینگرێ (البدائل) (گەلەك گەلەك،گەلەك،هندەك جارا) دئێتە کرن، رێژا (٤١.٢٥٪) ژسەمپلێ نێر بوون، و ژوانا رێژا (٢١.٢٥٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و رێژا (٢٠٪) ژ بسپوریا زانستی بوون، و ژ یێن نێر رێژا (٣٣.٧٥٪) خزمەت ژ(١–١٠) سالا هەبوون و رێژا (٧.٥٪) خزمەت ژ (١١ –٢٠) سالا هەبوون،. و رێژا (٣٨.٧٥٪) ژ سەمپلێ ژ رەگەزێ مێ بوون، ژوان رێژا (١٨.٧٥٪) ژ بسپوریا مروڤایەتی بوون ، و رێژا(٢٠٪) ژ بسپوریا زانستی بوون و رێژا(٣٧.٥٪) ژرەگەزێ مێ خزمەت ژ(١–١٠) سالا هەبوون ورێژا (١.٢٥٪) خزمەت ژ (١١ –٢٠) سال هەبوون ، هەروەك لخشتێ (١١) هاتیە دیارکرن:

خشتا (١١)

ئاستێ بکارئینانا شێوازێ قۆپیایێ " بلندکرنا لاپەرا تاقیکرنێ بو هەڤالێت خو " لدویف بوچوون و (رەگەزی و بسپوری و خزمەتا) ماموستاییێن وان لناڤەندا قەزا زاخۆ و لسەر بنەمایێ (گەلەك گەلەك، گەلەك، هندەك جارا) دئێتە کرن ددەتە دیارکرن.

پسپور و خزمەت و رەگەز		مروڤایەتی		زانستی		سەرجەمێ دووبارەبوونا
		١_١٠	١١_٢٠	١_١٠	١١_٢٠	
نێر	گەلەك گەلەك	٣	٢	٣	١	٩
	گەلەك	٦	١	٦	٠	١٣
	هندەك	٤	١	٥	١	١١
مێ	گەلەك گەلەك	٤	٠	٢	٠	٦
	گەلەك	٧	٠	٨	١	١٦
	هندەك	٤	٠	٥	٠	٩
سەرجەم		٢٨	٤	٢٩	٣	٦٤

دەرئە نجام:

پشتی ئەنجام ب دوماهیك هاتین ، بو ڤەكولـەری ئـەف خـالێن لخـواریێ دئـێن دیاربوون:

هندەك ژ شێوازێن قوپیایێ د ئەزموونێن نڤێسیندا ب پیلان دئێنە ئەنجامـدان "**نڤێسین لسەر لاپەرێت بچیك** ، دەنگی ژخو دئینن وەك ئیشارەت، نڤێسـین لسـەر لاپەرا تاقیكرنێ بخو ، بلندكرنا لاپـەرا تـاقیكرنێ بـو هـەڤالێ خـو " و ئەڤـە جهـێ مەترسـییەكا ئیكجـار بلنـدە چـونكی وێ رامـانێ ددەت كـو قوتـابی بـەرهنگاریێ "تحدی" یێ دگەل رێنماییێن پەروەردێ دكـەت كـو دبیتـە جهـێ نزمبوونـا ئاسـتێ بەرپرساتیێ د جڤاكیدا. وهندەكێن دیتر دبیت بێ پیلان بیت" ئاخفتنـا راسـتەوخو دگـەل دەوروبـەرا، بـەرێخودانا دەوروبـەرا (هـەڤالا)" بـەلێ هـەر جهـێ مەترسـییێیە چونكی بێ دادوەریێ دهەلسەنگاندنێدا پەیدا دكەت و هەروەسا بێ ئومێدیێ.

١- بشێوەكی گشتی جیاوازی هەبوو دنافبەرا بوچوونێن ماموستا لسـەر رێـژا بەربەلافبوونا شێوازێ قوپیاكرنێ لدویف رەگەزی و بسپوریێ و سالێن خزمـەتێ. و بارا پتر رێژا بوچوونێن ماموستاییێن نێر ل بسپوریا مروڤایەتی بلنـدتر بـوون ژ یـێن زانسـتی. بـەلێ پێچـەوانە رێـژا رەگـەزێ مـێ لبسـپوریا زانسـتی بلنـدتر بـوو ژیـێن مروڤایەتی.

راسپاردە:

١- ماموستاییێن چاڤدێر ل هولێن ئەزموونان لاپەرێن ئـەزموونا بـو قوتـابی دابـین كەت و مور كەت.

٢- هەلسـەنگاندن جوراوجـور بێنـە بكارئینـان و نمـرە ب دادوەری لسـەر بێنـە دابەشكرن.

٣- پسیارێن هزری بێنە دروستكرن ژبو ئەزموونێن نڤێسین.

٤- لـدەمێ ئـەزموون دێنـە ئەنجامـدان د هـولێن تاقیكرنـادا دویراتـی بكەڤیتـە دناڤبەرا قوتابیادا.

٥- جهێن تایبەت ژبو تاقیكرنا و ئەنجامدانا تێستێن قوتابیان بهێنە دروسـتكرن، و نەخاسمە ل سەرێ سالێ.

٦- پتر ژ جورەك پسیارا بێتە دروستکرن وەك (A – B) بو تاقیکرنێن پولێن ژمارا قوتابیا گەلەك بن.
٧- خولێن شیاندنێن زێرەڤانا بێنە بەرهەفکرن لسەر نیاسبینا شێوازێن نوێ یێن گزی کرنێ د ئەزموونادا، دا مامۆستا لسەر فرت و فێلێن وان هلبێن و ئەڤ کارە لبەر چاڤێن وان بەرزە نەبن.

پێشنیاز بۆ ڤەکۆلینێن ئایندە:

١- ڤەکۆلین بێنەکرن لسەر هەمان بابەت لدویف بوچوونێن قوتابیێن ئامادەیی.
٢- پتر ژ ڤەکۆلینەکێ بێتەکرن لسەر رێکێن رێگرتنا ل کریارا قۆپیایێ د ئەزموونێن نڤێسیندا.
٣- ڤەکۆلین بێنەکرن رێکێن چارەسەریا قوتابییێ قۆپیاکەر.
٤- ڤەکۆلینەکا تاقیگەهی لدۆر کاریگەریا خولەکا رۆشنبیری لسەر ئاستێ ئەنجامدانا قۆپیەکرنێ لنك قوتابیێن سەرەتایی یان ناڤنجیێ.

ژێـــــدەر:

ب زمانێ کوردی:

- قورئانا پیرۆز.

١. حیتۆ، عارف (٢٠١٣) ((کەسایەتیا کەسێ تاکێ عێراقی))، **گۆڤارا مەتین**، ژمارە (٢٢٢).
٢. شیلانی، سەید عەلی (١٩٩٨) **تەفسیرا رۆناهی** ،چ١، چاپخانا زانست ،دهوك ،عیراق.
٣. قەرەچەتانی،کەریم شەریف (٢٠٠٨) **چونێتی سەعیکردن و خو ماندیکرن بو تاقیکردنەوە** ،چ١، وەزارەتی پەروەردە، سلێمانی ، عیراق.
٤. گوستافسۆن، هانس ئۆلۆف و هێلین لیندهۆلم (٢٠٠٢). **لایەنی بیردۆزی و پراکتیزەکردن لە بنچینەکانی وانە وتنەوە و فێرکردنی مەزنان لەگەل جەختکردن لەسەر نەهێشتنی نەخوێندەواری**، وەرگێڕان: سۆزان جەمیل ئەحمەد و ئەوانی تر، چ. یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، زنجیرەی بلاْوکراوەکانی **ئاسۆی پەروەردەیی**(٨)، هەولێر ،عیراق.
٥. یاسین، باقر (٢٠١١) **کەسێتیی تاکی عێراقی** ، وەرگێڕان: سەباح ئیسماعیل، چ. ١، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، عیراق.

ب زمانێ عەرەبی:

١.البدري، طارق عبدالحميد (٢٠٠٥) ادارة التعلم الصفي الأسس والاجراءات، ط١، دار الثقافة ، عمان ، الاردن.
٢. الخليلي، أمل (٢٠٠٥) ادارة الصف المدرسي، ط١، دار صفاء، عمان، الاردن.
٣. دليم، فهد بن عبدالله (١٩٩٠) مدخل الى نظريات الشخصية، دار الحارثي ، الطائف ، السعودية.
٤. ربيع، هادي مشعان (٢٠٠٨) الارشاد التربوي والنفسي من المنظور الحديث، ط١، مكتبة المجتمع العربي ، عمان ، الاردن.
٥. الزيات، فتحي (٢٠٠٤) سيكولوجية التعلم بين المنظور الارتباطي والمنظور المعرفي، ط٢، دار النشر للجامعات ، القاهرة، مصر العربية.
٦. شحاته، حسن وزينب النجار (٢٠٠٣) معجم المصطلحات التربوية والنفسية، ط١، الدار المصرية، لبنان.

٧. شيفر، شارلزو هوارد ميلمان (٢٠٠٨) مشكلات الأطفال والمراهقين وأساليب المساعدة فيها ، ط١، دار الفكر، عمان ، الاردن.
٨. عباس، فيصل (١٩٩٦) الاختبارات النفسية تقنياتها واجراءاتها، ط١، دار الفكر العربي، بيروت ، لبنان.
٩. عربيات، بشير محمد (٢٠٠٧) ادارة الصفوف وتنظيم بيئة التعليم، ط١، دار الثقافة ، عمان ، الاردن.
١٠. عطية، محسن علي (٢٠٠٨) الاستراتيجيات الحديثة في التدريس الفعال، ط ١ ، دار صفاء ، عمان، الاردن.
١١. علي، عبدالحميد محمد و فتحي عبدالحميد عبدالقادر(٢٠١٠) القياس النفسي والاختبارات النفسية، ط١، مؤسسة طيبة للنشر ، القاهرة، مصر العربية.
١٢. عودة ، أحمد (١٩٩٩) القياس والتقويم في العملية التدريسية، ط٣، دار الأمل، إربد ، الأردن.
١٣. العموشي، أحمد وحمود العليمان (٢٠٠٩) المشكلات الاجتماعية، ط٢،الشركة العربية المتحدة للتسويق والتوريدات بالتعاون مع جامعة القدس المفتوحة، القاهرة، مصر العربية.
١٤. فرج، عبداللطيف حسين (٢٠٠٩) الاضطرابات النفسية، ط١، دار الحامد، عمان، الاردن.
١٥. قطامي، نايفة (٢٠٠٤) تعليم التفكير للمرحلة الاساسية، ط٢، دارالفكر، عمان، الاردن.
١٦. القائمي، علي (٢٠٠٤) الأسرة والمشاكل الاخلاقية للطفل، ط٣، دار النبلاء، بيروت، لبنان.
١٧. القوصي، عبدالعزيز (١٩٥٢) أسس الصحة النفسية، ط٤، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة، مصر العربية.
١٨. مرسي، محمد منير (١٩٧٣) مدارس بلا فشل ، دار عالم الكتب، القاهرة، مصر العربية.
١٩. منصور، طلعت و انور الشرقاوي و عادل عزالدين وفاروق ابوعوف (٢٠٠٣) اسس علم النفس العام، مكتبة الانجلو المصرية ، القاهرة ، مصر العربية.
٢ ٢١. المعايرة، محمد حسن (٢٠٠٧) المشكلات الصفية السلوكية–التعليمية–الأكاديمية، ط٢، دار المسيرة، عمان، الاردن.

٢٢. المعايطة، عبدالعزيز و محمد الجغيمان (٢٠٠٦) مشكلات تربوية معاصرة، ط١، دار الثقافة ، عمان، الاردن.

ب زمانێ فارسی:

١. تاسيگ و ديگران (١٣٨٦) **جامعه شناسی بيماريهای روانی**، سازمان مطالعة و تدوين كتابهای علوم انسانی دانشگاهها، ترجمه: د. عبدالله أحمدی، چاپ (١)، تهران.

٢. پورێفكارى. نصرت الله (١٣٨٠) **فرهنگ معاصر جامع روانشناسی و روانپزشكی و زمينه های پيوسته انگليزی و فارسی** ، جلد ١ – ٢ ،تهران.

٣. مقدم ,بدری (١٣٨١ك) **كاربرد روانشناسی دراموزشكاهروانشناسی اموزشكاهی**,گ .٨ . (سروش) انتشارات صداوسيما، تهران.

ب زمانێ ئینگلیزی:

1. Coon, Dennis (1997). Essentials of psychology, exploration and application, 7 th, Brooks/Cole pub.USA.
2. Gleitman, Henry & Alan J. Fridlund, Daniel Reisberg (2004). Psychology, 6th. Ed., W.W. Norton & Company, USA, 717 pp.
3. Fledman, Robert S. (2009). Essentials of understanding psychology, McGraw hill, 8th, USA.
4. Jolley Janina M. , Mark L. Mitchell(1995). Lifespan development a topical approach, Brawn & Benchmark, USA.
5. Neubeck, Kenneth J. & Glasberg, Daivita Silfen (2005). Sociology diversty, conflict, and change, McGraw- Hill, Higher education, NY. , 574 pp.
6. Passer, Micheal W. , Ronald E. Smith(2007). Psychology , thescience of mind and behavior, 4th ed., McGraw hill, USA.
7. Santrock , John W. (2009). Educational psychology, 4th ed., McGraw hill., USA.

ب زمانێ رۆسی:

1. Большой психологически словарь(2007).Сост.иобш. Ред. Б.Г.Мещеряков,В.П. Зинченко.СПб.:ПаримЕврознок,.627с.

2. Генкин Б. М.(2005). Экономика и социология труда: учебник для вузов.-5-е изд., -М. :НОРМА,-416с.
3. Кордуэлл М. (2003).Психология, А-Я: словарь-справачник / перев. С англ. К. С. Ткаченко.- М.: ФАИР-ПРЕСС,.-448с.
4. Маслоу А. (2006). Мотивация и личность / Пер. с англ. Гутман Т. И др. -3-е изд.-СПб.
5. Немов Р. С. (2007). Психология: словарь-справочник: в 2ч.-М. : изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС,с.2.-312с.

ژێدەر ژ سایتێن ئەنترنێتێ:

١- الشـــــهرى ، زاهــــــر (د.س) الغـــــش.. تعريفــــــه ، مظـــــاهره و مضــــــاره، http://www.saaid.net/rasael/178.htm روژا سەرەدانێ (٢٠١٢/١١/٢٥)

٢- صـــــحار ، نـــــور (٢٠٠٩) الغـــــش بـــــين طـــــلاب المـــــدارس. http://socialworker2009.ahlamontada.net/t83-topic ، روژا ســـــــــــــەرەدانێ (٢٠١٢/١١/٢٥).

٣- عـــــــبرى، عاشـــــــــقه (٢٠٠٩) **الغـــــــــش فى المـــــــــدارس،** http://socialworker2009.ahlamontada.net/t83 -topic ، روژا ســـــەرەدانێ (٢٠١٢/١١/٢٥).

٤ – الزركوشي، نبيل ابراهيم (٢٠١٣) ظاهرة الغش المدرسي أسبابه وأنواعه ودوافعه، http://www.alnoor.se/article.asp?id=40362 الحـــوار المتمـــدن، روژا ســـەرەدانێ (٢٠١٣/٣/١).

٤- العـــزاوي، فـــارس (٢٠٠٦) ظـــاهرة الغـــش في التعلـــيم: رؤيـــة شـــرعية http://alukah.net/sharia/0/22709، المنتـــدى الشـــرعي العـــام، روژا ســـەرەدانێ (٢٠١٢/١١/٢٥).

پاشكویا (١)

زانكویا زاخو

فاكولتیا زانستێن مروڤایەتی

پشكا: دەروونزانی

ب/راپرسی

ماموستایێ............................ بەرێز

ماموستایا............................. بەرێز

سلاڤ و رێز

من لبەرە ڤەكۆلینەكا زانستی لدور (شێوازێت قۆپیاكرنێ د ئەزموونێن نڤێسینێدا) بكەم،چونكە ئێك ژ ئەركێن ماموستایان زێرەڤانیا قوتابیانە، و هەوە گەلەك شارەزایی هەیە دڤی بواریدا، ئەڤجا داخازێ ژ هەوەیێن بەرێز دكەم هاریكاریا من بكەن سەبارەت ئەڤی بابەتی وەكو خزمەتەكا زانستی برێكا بەرسڤدانا ئەڤان پرسیارێت ل خوارێ دیاركری، دگەل سوپاسیا ڤەكولەری.

١. ئایا د ئەزموونێن نڤێسینێ دا یێت (روژانە، هەیڤانە،....هتد) قۆپیا دهێتە كرن؟

أ– بەلێ

ب– نەخێر

٢. ئایا قۆپیا ب چ شێوە تێتە كرن؟ برێكا

أ– بنڤێسینێ:لسەردیواریلسەررەحلەیلسەرلاپەرێنبچیك

ب– زارەكی:

- راستەوخو دگەل هەڤالێ خو دئاخڤیت
- دەنگەكی ژ خو دئینیت
-
-

ت– ئەلکترونی:

- بلوتو
- موبایل
-
-

پ– (حەرەکێ) ئانکو لڤینەکێ بکەت:

- گوهرینا لاپەری دگەل یێ هەڤالێ خو
- ئیشارەت دان بدەستی ئانکو رێك کەفتن لسەر ئیشارەتەکێ
- ڤەکرنا کتێبێ بو هەڤالێ خو
-

ڤەکولەر

م.هـ. زاهد سامی محمد

پاشکویا (٢)

جامعة زاخو **الاختصاص:**

فاكولتية العلوم الانسانية **اللقب العلمي:**

قسم علم النفس

إستبانة آراء الخبراء

الاستاذ الفاضل.......................المحترم

الاستاذة الفاضلة..................المحترمة

تحية طيبة:

يروم الباحث اجراء بحثه الموسوم (أكثر أساليب الغش ممارسة بين طلبة المرحلة الاعدادية من وجهة نظر المدرسين في مركز قضاء زاخو) وبعد اجراء استبانة استطلاعية بين تدريسي المرحلة الاعدادية حول موضوع البحث والاستفادة من آراء مجموعة من الطلبة حصل الباحثين على الفقرات المدرجة في الاستمارة. ونظرا لما لكم من خبرة في هذا المجال نرجو ابداء رأيكم حول مدى صلاحية مجالات و فقرات أداة البحث بالأشارة في الحقل (يصلح–لايصلح–التعديل) و اضافة ما ترونه مناسبا. علما ان بدائل الاجابة هي (تمارس بدرجة كبيرة جدا– تمارس بدرجة كبيرة– تمارس بدرجة متوسطة– تمارس بدرجة قليلة– لا تمارس). هذا و لكم فائق تقدير و احترامالباحث.

الباحث

م.م: زاهد سامى محمد

تعديل	لا يصلح	يصلح	أساليب الغش	ت
			على الرحلة	١
			على اليد	٢
			على الفخذ	٣
			على ورقة صغيرة	٤
			على المساحة (ممحاة)	٥
			على القلم	٦
			على المسطرة	٧
			داخل ورقة الامتحان	٨
			يحكي مباشرة مع الاصدقاء أو (صديق)	٩
			يخرج صوت مثل (الاشارة)	١٠
			الاشارة باليد	١١
			الاشارة بالرأس	١٢
			دوران جانبين (يمين أو يسار)	١٣
			تبديل ورقة الامتحان مع صديق	١٤
			يدور وراء	١٥
			فتح كتاب لصديقه	١٦
			استخدام موبايل مثل كتابة الرسالة	١٧
			استخدام البلوتوث مع صديق في خارج المدرسة	١٨

پاشکویا (٣)

ناڤێ شارەزا و تایبەتمەندان ئەوێن بوچوونێن وان هاتینە وەرگرتن سەبارەت دروستی یا ئامیرێ پیڤانێ.

ژ	ناڤ	ناسناڤێ زانستی	بسپوری	شوێنی کارکرن
١	پ.د..فاتح ابلحد فتوحي	پرۆفیسور دکتۆر	دەروونناسیا گەشەکرنێ	زانکویا دهوك/ سکولا پەروەردەو دەروونزانی
٢	پ.هـ.د.هدى جميل عبدالغني	پرۆفیسورا هاریکار	دەروونناسیا ساخلەمیێ	زانکویا زاخو/ فاکۆلتیا زانستێن مرۆڤایەتی/ پشکا دەروونزانی (تنسیب)
٣	د.نصرالدين ابراهيم محمد	ماموستا	دەروونناسیا پەروەردەیی	زانکویا زاخو/ فاکۆلتیا زانستێن مرۆڤایەتی/ پشکا دەروونزانی
٤	د.عبدالرحمن خالد رشو	ماموستا	دەروونناسیا دادوەری	زانکویا زاخو/ فاکۆلتیا زانستێن مرۆڤایەتی/ پشکا دەروونزانی
٥	د.عبدالمهيمن عبدالحكيم عبدالمجيد	ماموستا	پروگرام و رێکێن وانەگوتنێ	زانکویا دهوك/ سکولا پەروەردە دەروونزانی (گرێ بەست)

زانکویا زاخو
فاکولتیا زانستێن مروڤایەتی
پشکا: دەروونزانی

ب/ راپرسی

ماموستایێ.................... بەرێز
ماموستایا....................بەرێز
سلاڤ و رێز

من لبەرە ڤەکۆلینەکا زانستی بکەم لدور (**شێوازێن قۆپیایێ یێن پتر بەربەلاڤ لدەف قوتابیێن قوناغا (١٠ ، ١١) ئامادەیی د ئەزموونێن نڤێسینێدا لدویف بوچوونێن ماموستایێن وان**) و چونکە ئێك ژ ئەرکێن ماموستایان چاڤدێریا قوتابیانە ل تاقیکرنادا، و ژبەرکو جەنابێ هەوە گەلەك سەربوڕ و شارەزایی دڤی بواریدا هەنە، ئەڤجا داخازێ ژ هەوەیێن هێژا دکەم هاریکار بن دگەل مندا برێکا دانانا نیشانا(/) بەرامبەر وێ خالا دگەل بوچوونا تە دگونجیت ، و پێتڤی بدیارکرنا ناڤێ ناکەت. دگەل سوپاسیا ڤەکولەری

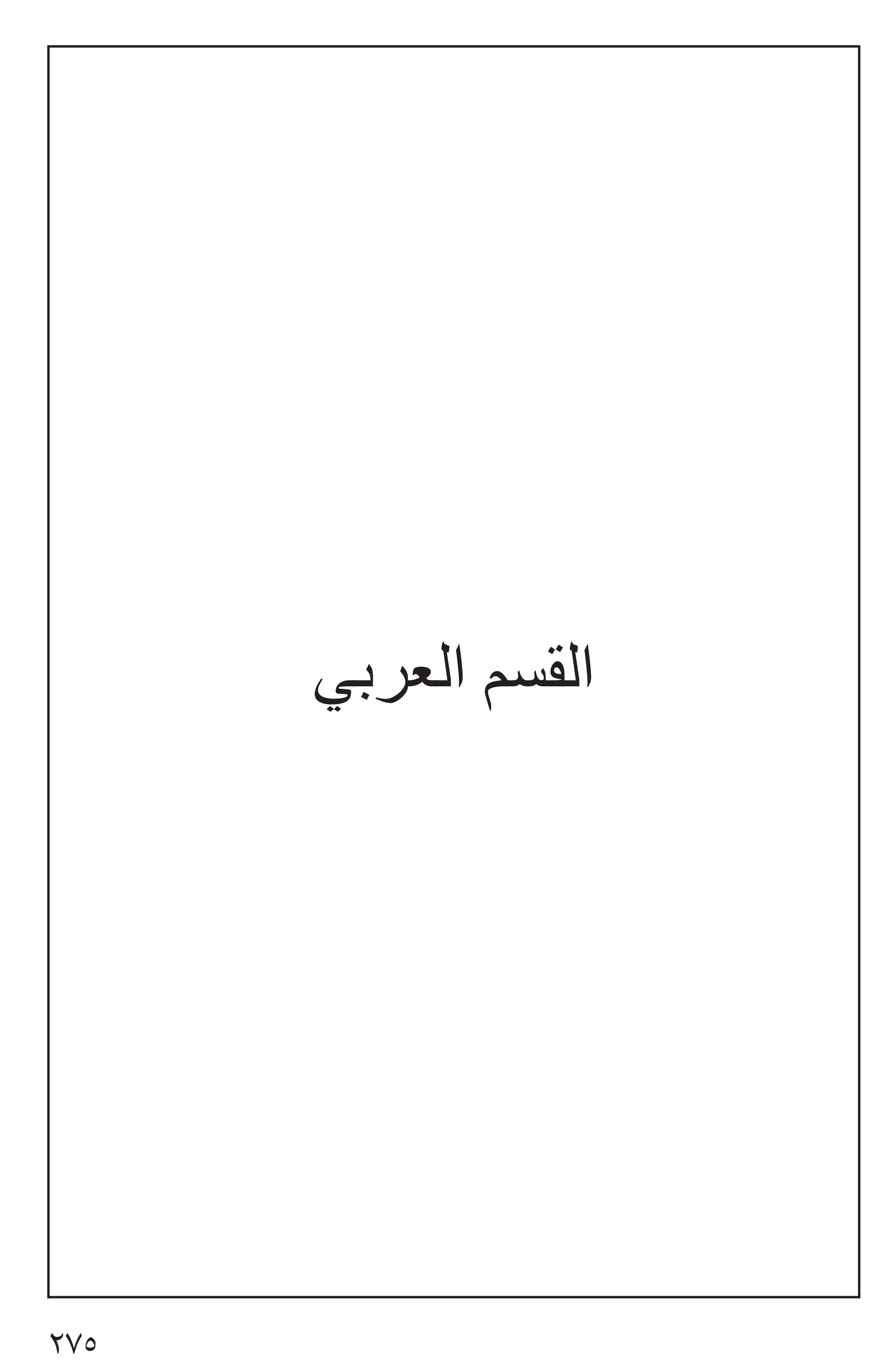
هیڤیدارم ڤان پێزانینا پر بکە بەری بەرسڤ دانێ:-
١- رەگەز: نێر( ) مێ( )
٢- دەرچوویێ کولیژا ( ) پشکا ( )
٣- سالێن خزمەتێ، ژ: (١- ١٠)، (١١- ٢٠).

ڤەکولەر
م.هـ. زاهد سامی محمد

	شێوازێن بكارئینانا قۆپیایێ	گەلەك گەلەك تێتە بكارئینان	گەلەك تێتە بكارئینان	هندەك جاران تێتە بكارئینان	كێم جاران تێتە بكارئینان	چ جاران ناهێتە بكارئینان
١	نڤێسین لسەر رەحلەی.					
٢	نڤێسیین لسەر دەستی.					
٣	نڤێسین لسەر رانی					
٤	نڤێسین لسەر لاپەرێن بچیك.					
٥	نڤێسین لسەر كلینكسێ.					
٦	نڤێسین لسەر ژێبركی (المساحة).					
٧	نڤێسین لسەر پێنووسی.					
٨	نڤێسین لسەر مەستەرەی					
٩	نڤێسانلسەردیواری.					
١٠	نڤێسین لسەر عەردی.					
١١	نڤێسین لسەر داخلیا جلكی وەك (داخلیا هجكی).					
١٢	نڤێسین لسەر بتلێ (دولكێ) ئاڤێ.					
١٣	نڤێسین لسەرلاپەرا ئەزموونێ بخو (ئانكو داخلیا لاپەرا تاقیكرنێ).					
١٤	نڤێسین لسەر وێ پەرتوكێ یالاپەرا ئەزموونێ ددانیتە سەر.					

١٥	نڤێسین ب پیتێن ئینگلیزی وەسا کو ئەو تێبگەهیت.					
١٦	هێلانا نڤێسینێ د حاسیبێدا ئانکو (خەزنکرنا نڤێسینێ د حاسیبێدا).					
١٧	ئاخڤتن دگەل ئێك راستەوخو.					
١٨	دەنگەکی ژ خو د ئینیت وەك ئیشارەت.					
١٩	لبەر پەنجەرێ یان لبە ر دەری بو هەڤالێ خو بەرسڤێ دبێژیت یان بەرسڤێ نیشان ددەت.					
٢٠	پشتی ژ ئەزموونێ دەردکەڤیت ب دەنگەکێ بلند دکەتە گازیبەرسڤێ دبێژیت و درەڤیت.					
٢١	دانا ئیشارەتێ بدەستی.					
٢٢	دانا ئیشارەتێ بسەری.					
٢٣	بەرێخودانا هەڤالێت دەوروبەرێن خو.					
٢٤	بەدل کرن ئانکو (لێك گوهرینا) لاپەرا تاقیکارنێ دگەل هەڤالێ خو.					
٢٥	ڤەکرنا کتێبێ.					

٢٦	بلندکرنا لاپەراتاقیکرنێ بو هەڤالێ خو.					
٢٧	پێنووسێ خو ل رەحلەی د دەت وەك (تە ق تەق) کو ئیشارەتەکە بتایبەتی بو نیشانێت (راست و خەلەت).					
٢٨	کرنا تاقیکرنێ پێش هەڤالێ خوڤەبتایبەتی دەمێ ئەزمووناختیاری بیت.					
٢٩	بکارئینانا موبایلێ وەك (ڤرێکرنا نامێ).					
٣٠	بکار ئینانا بلوتوی کو ئێك ژ دەرڤەی قوتابخانێ بو دبێژیت.					
٣١	بکار ئینانا بەرچافکێت ئەلکترونی و شاشەیێن لسەر تێنە نڤێسان و دیتن.					
٣٢	دزینا پرسیارا.					

القسم العربي

تعليمات النشر
في مجلة الأكاديمية الكردية

١- مجلة الأكاديمية الكوردية، مجلة فصلية تعنى بنشــر البحوث العلمية عن الكورد و كوردستان شريطة أن لا يكون منشورا أو مقبولا للنشر في أية مجلة أخرى .

٢- لغة النشــر الأساســية في المجلة هي اللغة الكوردية، ولامانع من نشر بحوث علمية تخص الكورد و كوردستان باللغتين العربية أو الأنجليزية.

٣- يكتب عنوان البحث، اســم الباحث، مرتبته العلمية، عنوانه الوظيفي، مركز عمله، بريده الألكتروني و رقم هاتفه على الصفحة الأولى من البحث.

٤- مــن الضــروري أن يلحق البحث بملخص باللغتين الأخرييــن، على أن لايزيد على صفحة واحدة (A٤) يوضح فيه الباحث أهمية البحث و النتائج الأساسية التي توصل اليها.

٥- يعد البحث مقبولا للنشر ويزود الباحث بقرار هيئة التحرير بقبوله بعد تقييمه ايجابيا من قبل الخبراء و المحكمين المتخصصين.

٦- تحتفــظ هيئــة التحرير بحقها في حذف أو اعادة صياغة بعض الألفاظ والتعابير، بما يتلائم مع أســلوبها في النشر، مع مراعاة الحفاظ على الفكرة الأصلية دون المساس بها.

٧- حيــن يكون البحــث تحقيقا لمخطوطة تتبــع القواعد والمناهج العلميــة المعمول بها فــي هذا المجــال، وترفق البحث بعدة صفحات من المخطوطــة مع بيان المعلومات الأساسية عنها ونوعيتها والجهة التي تحتفظ بها.

٨- يعتمد المنهج العلمي المعمول به في اختيار عنوان البحث ودراسته وأسلوب ترتيب المصادر والهوامش واقتباس النصوص، وتعتذر هيئة التحرير عن نشــر أية دراسة تهمــل هــذه الجوانب. من الضروري أن تكتب البحوث بلغــة علمية راقية ورصينة لكي تجد طريقها الى النشر في مجلة الأكاديمية الكوردية.

٩- يرســل البحث بثلاث نســخ ورقية على (A٤) وعلى قرص مدمج CD)) على أن لايزيد عدد الصفحات الكلية للبحث عن (٢٥) صفحة بضمنها الأشــكال والجداول

والهوامــش والمصـــادر ويفضل أن تكتب بحــروف اليونيكود ، مــع مراعاة كتابة الهوامش والمصادر في نهاية البحث.

١٠- فـــي حالـــة كون الموضوع مترجما، من الضروري أن يكون ذا صلة بأحد جوانب الثقافة الكوردية (اللغة، الأدب، التاريخ ... الخ) ، ومن الضرورة بمكان أن يكون مترجما من اللغة الأصلية مع ارفاق النص الأصلي للموضوع المترجم.

١١- تخصص المجلة عددا من صفحاتها لعرض وتقييم الكتب الصادرة باللغة الكوردية أو اللغــات الأخــرى عن الكورد وكوردســتان شــريطة الألتزام بالمعاييــر العلمية الخاصة في هذا المجال.

١٢- لاتعاد البحوث المرسلة الى مجلة الأكاديمية الكوردية الى أصحابها في حالة عدم نشرها

نحو وعي أرشيفي كوردي

إبراهيم محمود

ليس هناك وعي أرشيفي كوردي على الإطلاق! عبارة لا بد أنها ستصدم كل كوردي يهمه أمر الأرشيف . إنما مهلاً ! إنها لا تعني أياً كان، ليمحور ذاته، بقدر ما تعني أياً كان، ليكون الجميع معنياً به تعددياً !

الأرشيف الكوردي صحبه وعيه الكوردي ينتمي إلى المستقبل، وذلك استناداً إلى موقعه الجغرافي الذي لم يتشكل كوحدة كيان وحالة. ثم إن أهليَّته لأن يكون أرشيفاً بحق، تتوقف على مدى إدراك خطورة دوره من خلال حامله الثقافي، وباعتباره العائد إلى شعب لم يلم شمله حتى الآن، وأن تاريخه المنهوب بالذات، يتطلب الكثير من حشد الإمكانات والإمكانيات للوقوف على حقيقته النسبية، أما المسنَد إلى وعيه فهنا يكون الرهان الأكبر، لأنه المطلوب تبعاً لمواصفات تمنحه امتيازاً لأن يمارس دوره وينمّيه، وأن يقيم في الزمان الذي لا يحاط به، ولكي يكون في مقدوره، وهو بمرونته الدائمة، إيجاد نقاط استناد لبناء أرشيف كوردي فعلي.

ليس الأرشيف الكوردي المعادلَ للمحفوظات" أي كل ما يعتبَر دالاً على تاريخه في تنوع مجالاته: اجتماعاً وسياسة وتأريخاً ونقداً وفناً وتربية ...الخ"، هو المسمَّى هنا والجاري النظر في المتعدّي لاسمه المتداول: الشائع، رغم أنه يشير إليه بصور ما، سوى أنه يتجاوزه كأداء وقيمة، لأنه لا يُعتد به لعدم اكتمال نصابه المعرفي ليكون في مستوى اسمه. الأرشيف أوسع وأعمق مما يتردد حوله، أما وعي الأرشيف فهو ينطلق منه بقدر ما يطويه داخله، لذا فهو يحتاج إلى تجديد دوري لنفسه، ليس من خلال التاريخ فقط" وهنا حط الجمَّال، كما يقال " وإنما من خلال التاريخ الذي لا يجوز الاطمئنان إليه كما لو أنه يتضمن كل ما يجب قوله أو تثبيته وتسميته، وما يعبر حدوده المحروسة والمراقبَة من خلال من يعنون به بوصفه حقيقة اسمه .

ماالـذي يمكـن أن يثـار هنـا، أن يجـري تثبيتـه لهـذه الغايـة ذات النفـع غـير المحدود ؟" هل هناك أكثر إيفاء بالقيم من البحث في وجدان أمة، فيما يميّزها، فيما يؤكّد لها حق الإقامة في التاريخ الحي، من تحري كـل مـا يخصـها ويجسّـد حضـورها المفتوح في الزمان ؟"، ماالذي يحفّز علـى أداء مثـل هـذا الـدور" وكـل باحـث ممثّـل دور، ليدرك أنه مهما أوتي إرادة اقتدار بحثية، إنمـا لا يقـدم كـل شـيء وفي موضـوع مسمى"، الدور الذي يكون أدواراً إزاء مخـاطر الـدخول في مفهـوم الأرشـيف بالـذات، وهو الذي يتعزز خارج اسمه المؤطّر؟

إن من أولى أولويات المقاربة لموضـوع مـا هـو في سـؤال أصـله" ومـا الأصـل هنا؟" والأصل يأخذنا إلى الأرشيف، كما سنرى، والأصل هو ما يضعنا في التـاريخ، والتاريخ ليس كـل مـا يمثلنـا كأمَّـة، كشـعب، أو كاسـم" تـاريخ "، فهنـاك الـذاكرة، والذاكرة ذاتها دون اسمها، لأن ثمة مـا يبقـى خارجهـا، مـا يمحـى، مـا يتسـتر عليـه بذرائع شتى، وثمة الزمان الهائل الذي يكون حركة ومعان.. وكل ذلك أرشيف. فمـاذا وصلنا من هذا الأرشيف ؟ لا بل ماذا استلفنا منه ومنحناه علامته الفارقة" علامتنـا الاعتبارية ": أرشيف كوردي بوعي ينمّيه دائماً، وعي هو ذاته يبقـى قيـد المسـاءلة الذاتية والنمو، فالوعي المغيّر لا يكون إلا بقدر ما يتغير ضمناً؟

ثمة ما يجب الأخذ به وفي الاتجاهين باستمرار، ومن باب العلـم بمعنـاه الواسـع ليكون متأهلاً لهذا الدور البحثي بالذات، عبر مقولة: **على المرء أن يكون ملحداً حين يكون باحثاً، ومؤمناً حين يصل إلى نتيجة معينة، إنما دون نسيان أنه ملحـد، لـئلا توقفه يقينيات تفكيره ونشوة ما انتهى إليه وتوقف عنده.**

فمـا يُـذكر هنـا ويثبـت، هـو أننـا نتحـدث عـن الأرشـيف وكأننـا نعرفـه مـن خلال"حافظة "متسلسلة بأسمائها ومحتوياتها "، رغم أنه موضـوع ضـمن الزمـان، والتذكير بالزمان، يـثير أكثـر مـن مشـكلة، إذ كـثيراً مـا نتحـدث عنـه وكأننـا نعرفـه "ونحن ننتمي إليه "، ولكننا، وبالطريقة ذاتها، نتحدث عنه بهـذه الانسـيابية والثقـة لأننا لا نعرفه، لأن له كينونته، هيبته، وعلى مـن يبحـث فيـه أن يأخـذ علمـاً بهـذه الهيبة التي تفرض عليه مزيداً من التروي، وضبطاً، وبما لا يقـاس ، للـنفس، وشـحذاً للتفكير، حيث المنتمي إلى شيء دونه، أي: محتوى داخله .

لا أكثر من الأمثلة التي تعين في تتبع مفهوم الأرشيف، وكيفية تجليه كوردياً: ما إذا كان دقيقاً، أو شعاراتياً، أم طوع رغبات نفسية، رغم وجود وسائل تتصف بالعلمية، ومناهج بحث مسماة، ومصادر، ومقدمات ونتائج، وأساليب مناقشة ومقارنة، وطرق تحليل..الخ، لكن الأمر لا يعدو أن يكون تحركاً داخل حيّز محدود جداً مما يسمى هنا بـ "**الأرشيف** "، يستند إلى ما هو خبري متسلسل باعتبارات معيَّنة، مشفوعاً بمخطط موثوق ومطمئَن إليه، وبوجود حجج تتخذ سمة المنطقية، وهو درس في تاريخ الأرشيف، لا بل في فهمه بالذات، إنما ما يُنسى هنا، هو هذا الاعتبار بالذات لصنعة الأرشيف ومدى رحابته في كل ما يشاهَد ويكتَب، وما هو طي المجهول، إنما في "المتن "ما يغفل عنه الباحث، وهو أرشيف وعيه: معارفه، زمانه ومكانه، لغته، نظرته إلى ذاته، سجله الشخصي، عمره، نوع جنسه، وسطه الذي ينتمي إليه، درجة ثقافته، أو مستوى تحصيله العلمي: الخاص والعام، مركَّبه النفسي، أي مدى قدرته على مجابهة نفسه، وعدم الركون إلى ما يعتبَر الأصل الوحيد لما ينطلق منه، ولما يتحرك نحوه، وما يتكتم عليه خوفاً أو اعتباراً أو تردداً، وموقعه المعلَن عنه...، وما هو عائد إلى الهامش الذي يمثّل محفّز وعي وهو يهبُ المتن الكثير مما يبقيه.

في هذا المبحث الشائك "**وكل مبحث هو شائك، وإلا لانعدمت رغبة التنطع له والدخول في مغامرة البحث، سوى أن سؤال الأرشيف مضاعف في أعبائه، لأنه يضم إليه كل شيء، فكّر فيه الإنسان وعاشه ودونه وما لم يدونه وما استحال عليه فهمه، وما ركن إليه تحت سكوة عقيدة أو بفعل غوايتها، أو إيديولوجيا، وهي غواية أخرى ومختلفة بفعلها تضاف إلى غوايات أخرى في البحث والكتابة.."**، ثمة ما يمكّننا من مصادقة الأرشيف "إن جازت العبارة، بمعنى الاقتراب منه، ولو من قبيل الطمأنة النفسية "، ويمكن لهذا الإجراء البحثي أن يضفي على هذا الضرْب من التمحيص الأرشيفي أن يغذّي فينا ذائقة جمالية، ويشعرنا بالانتماء إلى عالم أوسع مما نعتقد أو نرى ونفكر، بقدر ما يكون من شأنه تغيير نظرتنا إلى أنفسنا بالذات، حيث إن أي وعي أرشيفي يرتد علينا بقراءته القابلة للتوسع: يؤرشف أرشيفنا .

لقد استوقفني "تاريخياً " نموذج لافت في كتابة التأريخ الكوردي، يتمثّل في الباحث التاريخي الكوردي الكبير جمال رشيد أحمد في مبحثه التأريخي الموسوعي

"**ظهور الكورد في التاريخ** "، وهو في ثلاثة أجزاء، ويقع في ٢٦٨٨ صفحة من القطع الكبير، من خلال نشأته في واعية مؤلفه الكبير قدْراً قبل كل شيء، وحيث إنني أعتبره أكمل وثيقة تأريخية حتى الآن تخص تاريخ الكورد على مر آلاف السنين، واعتماداً على مئات المراجع وبلغاتها الحية، وتوقفي عند نقاط تخص الجزء الأول بما أنه يعرّف به أكثر كان بمثابة استجابة لمفهوم الأرشيف، وإلى أي درجة بدا مؤرخنا القدير على وعي له "[١]" .

ولعلي هنا، وبإيجاز طبعاً، سأتوقف عند مبحث الدكتور جمال رشيد أحمد، لأن الموضوع لا يحاط به بسهولة، نظراً لوساعة مراميه، وما أثيرَ يفتح ملفه البحثي التأريخي قبل كل شيء.

إنما قبل البدء، وحتى يكون هناك تمكن مثمر من الموضوع، ثمة ضرورة بحثية لإنارته، ومن خلال أحدث ما كتِب في شأنه .

الأرشيف ووعي الأرشيف :

سل أياً كان، وتحديداً حين يكون موظفاً: ما الأرشيف ؟ يأتي الجواب بضحك ما، تعبيراً عن أن السؤال غير جديد بالطرح، وربما يشير لسائله، إذا كان ضابطاً نفسه: اسأل عن غرفة الأرشيف، تعرف . يا لبئس المتحصَّل هنا !

أجدني متلمساً فيما انطلق منه الفيلسوف الألماني مارتن هيدغر"١٨٨٩–١٩٧٦ "جديراً بالتثبيت بدايةً. ما الذي سمّاه هذا الفيلسوف؟

إنه ما يصلني بالموضوع بالذات، وهو في مقدمته لأشهر كتاب له"**الكينونة والزمان –١٩٢٧** "، يضع عنواناً رئيساً "**في عرض السؤال عن معنى الكينونة** "، ليستهل كتابه بالتالي (إن السؤال المذكور قد ذهب اليوم في النسيان، وإن كان عصرنا يعدُّ القبول بـ"الميتافيزيقا "مرة أخرى ضرباً من التقدم) "[٢]" .

النسيان هو ما يسمي ما يغفَل عنه، ما يكون أوسع من محدَّده، وأحسب، أو لعلي أحسب، أن الألماني يسمّي معلّمه ضمناً، وهو فيلسوفه ادموند هوسرل "١٨٥٩–١٩٣٨ "، عندما يشير إلى مأزق يسمُ العلوم الأوروبية، لا بد أنه شديد التماس مع ما هو أرشيفي، أي مع ما يجب التوسع فيه وتعميقه وتجاوز قواعده. إن وعي الأرشيف يتطلب دائماً، وفي كل مرة نسفاً لقواعد تحول دون التحوُّل، إذ يقول

(عندما يصبح الإنسان مشكلاً "ميتافيزيقياً "مشكلاً فلسفياً نوعياً، فإنه يكون موضع سؤال ككائن عاقل، وعندما يكون تاريخه موضع سؤال، فإن الأمر يكون متعلقاً "بالمعنى "، بالعقل في التاريخ .) "[٣]" .

أن يكون الإنسان مشكلاً ميتافيزيقياً، فهذا يحيل إلى الخلل الحاصل في العلاقة بين الإنسان وما يتفكره ويتدبره، إلى ما تحصَّل لديه من معلومات وقيمتها طبعاً، وما يعتمده من أساليب بحث بالاعتماد على تلك المعلومات ونتائجها، وهو ما يصلنا بمفهوم الأصول: المفردة التي تشغل واعيتنا في السرّاء والضراء!

Arché: تلك هي المفردة "القطب الأوحد "أو المورّثة التي تنتسب إليها قائمة كبرى من الكلمات التي يُسمى التاريخ من خلالها، أو يكون عماد التاريخ بها، تاريخ كل ما يعتمل في الفكر والفن والأدب والعلم من انطباعات وتصورات ورؤى، وما يكون التاريخ والاجتماع والسياسة والاقتصاد صحبة أرشيفه....الخ .

بين أن تكون المفردة تلك دالة على التاريخ، أو الأصل، أو حتى البداية، ولكن الأقرب إليها كان التاريخ، حتى باسمه العربي "[٤]"، إنما في الجانب الآخر هناك من يحيل المفردة إلى أصول سامية "ورَّخ ": أي الشهر "[٥]"، ولا بد أن إجراء من هذا النوع جهة التعامل مع التاريخ وما يكونه بمكوناته يفصح عن افتراق المعنيين، كما سنرى: بين المرجعية الغربية وتلك العربية، أي ما يقسم الجغرافي ومن خلاله التأريخي .

لكن ذلك يضعنا في خانة المجابهة مع كم كبير من التصورات المثبتة عن التاريخ وهي تتطلب أكثر من مقاربة لبنيتها، حيث يتداخل التاريخ مع البداية والأصل، داخل عباءة غير مرئية أساساً هي: الزمان، وتتحدد ألواناً ومواد من خلال ما هو مروي باسمها، وبالمفهوم الكوردي يكون التلقي هنا وهناك غالباً.

وكون هيدغر مأخوذاً بالبدايات التي تقابل الأصول، كما يبدو، فإنه يمارس دور المؤرخ، سوى أنه يجد طفولته كمنتم أوربي إلى حاضنة الإغريق تحت سطوة غواية "الإغريق هم البداية أو الأصل للمعرفة التاريخية وغيرها ":

(علينا أن نفهم كلمة أصل كما هي في معناها الكامل باليونانية"arché "، إذ تشير الكلمة إلى نقطة انطلاق الشيء، ولكن هذا الأصل لا يعتبر مهملاً بمجرد

الابتداء. إن الأصل هو بمثابة ما يشير إليه الفعل اليونـاني"archéin"= مـا لا ينفـك يسيطر.) "٦" .

هذا يضفي على الأصل: البداية، أي فيما جرى تثبيتـه واُعتـبر تاريخـاً علامـة فارقة جغرافية وعرقية بالمقابل، وهي الزاوية التي نظـر مـن خلالهـا تلميـذه النجيـب غادامير"١٩٠٠–٢٠٠٢ ": (السؤال عن البدايات نفسها للتأريخ الرسمـي للفلسـفة قبـل سقراط، من خلال سؤال ذي طبيعة نظرية: ماذا يعني القول إن الفلسفة قبـل سـقراط هي بداية، "مبدأ prinsipium "، للتفكير الغربي؟ وماذا نعني هنا بــ"المبـدأ "، إذ هنالك تصورات عديدة ومتنوعة للمبدأ، وعلى سبيل المثال، مـن الواضـح أن الكلمـة الإغريقية archê، تتضمن معنيين لـ"المبـدأ "، أي المبـدأ بـالمعنى الـزمني للأصـل والبداية فضلاً عن المبدأ بالمعنى الفلسفي.) "٧" .

وفي الوقـت نفسـه يحصـر مفهـوم التـاريخ بالـذات ضـمن نطـاق معـرفي يسـمّي جغرافيا وتاريخاً مشتركين في مجموعة من الدعائم التي ما أن يُتهجـى أحـدهما حتـى يحضر الآخر، هذا يعني بالمقابل أن جل المثـار في سـياق أي منهمـا يكـاد يحيـل إلى نصفه الآخر تقريباً باعتباره النصف الذي يتكامل معـه، بقـدر مـا يضـعنا في صـورة اعتبارية لتلك الثقافة الـتي تحمـل بصـمة المعنـيين بـذلك التـاريخ والمقـيمين في تلـك الجغرافيا، وما في ذلك من لزوم اعتماد الحذر لحظة الاقتباس أو السـعي إلى التصـرف بالمثل. "٨" .

تغدو البداية كمفهوم، أو الأرخيـه، في غايـة الإشـكالية، لـيس مـن جهـة كيفيـة الاهتداء إليها، فهذا ضرب من ضروب الاستحالة، وإنما على صعيد المعاني التي ترتد إليها، وما تثيره من أسئلة تكون في صلبها، بما أنها تضم إليها لائحة مـن المقومـات المادية والمعنوية، وفي الوقـت نفسـه، فإنهـا بالطريقـة هـذه لا تعـود ضـمن القضـايا البسيطة فلسفياً إنما المركّبة، لا بل وشديدة التركيب، بغية التأني حـين القيـام بـأي إجراء يتحرك على تخومها المفترضة، لأن أي تحديد بمثابة إعلان ولادة كـائن، وهـذا يستوجب تسمية نشأته الرحمية ومن وراءه، وبالتوازي فإن ذلك يحـتّم علـى المـؤرخ ومعه الباحـث في التـاريخ اعتبـار مفهـوم البدايـة بمثابـة تحديـد سـقف لأي موضـوع ونهايته "٩" .

البداية التي تكون الأصل، والأصل أكبر من تاريخه الذي يذكّر بالكتابة، وهي تستشرف ثقافات أمم وجماعات ومناهج وفلسفات، مثلما أنها توفّر قائمة كبرى من التصورات الطريفة عن الذين كتبوا في كل شيء من خلال تعيين بداية ما له، ومن ثم تتسلسل الحلقة، كما لو أن الأول يتحكم بالثاني أو يصب فيه، وأن الثاني موصول بالأول بطريقة حسابية، عبر الأزمنة أو الحقب التي تحمل أسماء تاريخية.

إنه الفارق الكبير جداً بين أن نتابع المفهوم من خلال ما هو غائر في الأرض، غير مرئي، ومتداخل بأقسامه، كما في "الأركيولوجيا: علم الحفريات، الآثار، الأركيولوجيا معرَّبة، جراء الاستعمال ومن باب مراعاة نسَب المفردة "، وأن نتحرى أمره فيما هو ظاهر أمامنا أو متنقل معنا ويغذّينا دون أن ندري بما يسندنا قولاً وفعلاً في حياتنا الخاصة والعامة، أو ما يُعتبَر محفوظاً، وكأنه حقيقة ما يسمّيه: التاريخ المتكوِّن بالوثائق، وهذه لا يُستهان بها بطريقة ظهورها، بما أن الوثيقة لا تكون وثيقة إلا لأنها تعني جهة لها موقعها السلطوي أو الاعتباري، إذ تكون العائدة إليها، وعلينا تخيُّل القائمين على إدارتها "[١٠].

في الحالة هذه إذا كانت الوثيقة ترتبط ببداية ونهاية معلومتين، لتؤكد انتماءها إلى جهتها ذات الاعتبار الرمزي أو السياسي أو الاقتصادي أو العُرفي والطقوسي أو شديد الخصوصية..، وتكون قيمتها على قدر ما تتضمنه من مردود اجتماعي وسياسي وتاريخي ثمئذ، فإنها بالتالي لا تواجهنا **بقيمتها التذكارية** فقط لنحتفي بها كعيد مثلاً، بالعكس، إنها تتجرد من هذه القيمة كلياً، كونها خطاباً موجهاً إلى الآتي، وقيّد لحراسته طالما أنه يهم المعنيين به، أو أن هؤلاء في مواقعهم، وهو الخطاب المادي الذي لا يُترك دون معاينة، دون تسلل أيد لا تريده، أو قد لا تريد له بقاء كما هو، وهذا المشهد يلغي التسلسل في التاريخ في منعطفاته الكبرى .

إن قراءة كتاب الفرنسي جاك دريدا"١٩٣٠-٢٠٠٤" "**سوء الأرشيف، أو حمّى الأرشيف** "، مؤثرة، لأنها تسلّط الضوء على جملة القضايا المشتركة والمنطلقة من مفهوم "الأرشيف ": ماذا يعني الأرشيف، كيف هو الأرشيف، ما الذي يؤرشف، كيف يتحرك، من يحرّكه، ماذا يثير فيه في سياقات مختلفة، ما صلته بالمعني به، في نوعه وجنسه موقعه، كيف يدار، أي تداخل بينه وبين المشرف عليه والمهتم به

عضــوياً، كيــف صــار الأرشــيف أرشــيفاً، لأن ثمــة ضــرورة للإحاطــة بــه منــذ نشأته؟...الخ، وهو ما يواجهنا بسؤال البدايات "١١" .

تأكيداً لأهميته هنا، وفي مضمار مبحث التـاريخ بالـذات، ومـا يقيمـه تأريخـاً، أورد الفقرات التالية من الكتاب :

ثمة السؤال الاستفساري: ألا يجب البدء بتمييز الأرشيف عما يختزله في غالـب الأحيان، لاسيما تجربة الذاكرة والعودة إلى الأصل، إنما أيضاً القـديم والأركيولوجيـا أو الحفر، باختصار، ما يجعل المبحوث عنه مقلقاً لأنه العصـي علـى القـبض خـلاف المظنون: إعادة البحث عن الزمن الضائع . ص ١٣ .

وهناك ما يخرِج الأرشيف من دائرة الصمت أو ماديته، حيث يتعرض كمفهـوم لما هو محمول في الذاكرة وفي واعية المرء بالـذات وهـو باحـث وناقـد وكاتـب، وكـأن الكتابة وضع ختِاني، لأن الأرشيف يمكـن متابعتـه سـواء بـالعين المجـردة أو لحظـة الإصغاء إلى من يتكلم وكلامه يعنيه جسدياً "كسلطة حضور طبعاً"، ويصبح مؤرخاً فيما بعد، بقدر ما يحمل الإمضاءة النفسية والفكرية للمعني: كما في الأرشيف: كيـف يكون الأرشيف عندما يتم تدوينه مباشرة ؟ على سبيل المثال وبموجـب ختـان مـا، في خطابه أو في أشكاله ؟ ص ١٥ .

وما يجب القيام به حرصاً علـى الأرشـيف بالـذات، وعلـى الآتـي ليكـون نفعـه أكثر: علينا عدم الانطلاق من البداية، وحتى من الأرشـيف نفسـه، إنمـا انطلاقـاً مـن كلمة "أرشيف ". ومن خلال "الأرشيف "الكلمة المألوفة جداً. هنا تبرز الـ arkhé ، لنتذكر هذا الاسم الذي ينظم ظاهرياً مبدئين في مبدأ واحد: مبدأ بحسـب الطبيعـة أو بحسب التاريخ، هنا حيث تبدأ الأشياء "طبعاً البدء افتراضي ".. ص١٦ .

وثمـة المنتظَـر هـو الخـاص بالأرشـيف الـذي يتضـمن معـاني كـثيرة: معنـى "الأرشيف "معناه الوحيد يأتي من الـ arkheîon الإغريقي: يعـني أولاً منـزلاً، محـل إقامة، عنواناً، مقر القضاة الكبار، الآرشون، الذين كانوا يأمرون ..ث ١٨ .

وما ينوّع في قيمة الأرشيف، في مضمونه وفي من يعتمـد عليـه ويُخشـى جانبـه بالتأكيد وباضطراد: الأرشيف يؤسس ويحافظ. ثوري وتقليدي.. ص ٢٨ ..

وما يبقي الأرشيف في مواجهة تحديات تعنيه، أي ما يظهِره قوة منقسمة على نفسها، بما أنه ينتمي إلى زمان معلوم ومكان معلوم وأناس معلومين، ويعني ذلك أن ما يتضمنه يمثّل تحدياً لموته، لكنه بالطريقة هذه يسمّي موته وهو عائد إلى الآتي، ليبقى رهن من يهتم بأمره، من خلال أهميته، وما يمكن أن يتعرض له من "إساءة" تزيّف سيرته الحياتية: الأرشيف يعمل دائماً ضد ذاته مسبقاً . ص ٣٧ .

وما يوجّه الأرشيف إلى المستقبل، أو يمتد فيه بتوسع، أي يبقيه في الزمان، وكأننا بالذات حقائق أرشيفية معينة: إن كلمة ومفهوم الأرشيف يبدوان بادىء ذي بدء، وبالتأكيد وكأنهما يشيران إلى الماضي، ويحيلان لقرائن الذاكرة المودعة، ويؤكدان حق العرف. ص ٧٦ .

وما ينمّيه بالمقابل من خلال تنوعه، أي حيث يكون المهتم به، وهو دارسه أو القيّم عليه، أو مستثمره : إن المؤرشف ينتج الأرشيف، ولهذا السبب لا ينغلق الأرشيف أبداً، إنه ينفتح على المستقبِل. ص ١٤٨ .

ولعله الجلي في مشهده المركّب: بين أن ينتمي إلى الماضي، ويتجه إلى المستقبل، بين أن يكون بين أيدينا، وأن نكون نحن بالذات تابعين له أو حريصين على بقائه، بين حبنا له وخوفنا منه، لأنه ليس أحادي الأتجاه، لذلك فإن : بنية الأرشيف طيفية..ص ١٨٠ ...الخ.

إن وجه الطرافة هنا بالمقابل"وهذا ما يجب التشديد عليه "هو هذا التقابل بين الكتابة التي تُعَدُّ تاريخاً، وما يدخل في عِدادها "الرسم أو الآثار "، أي أساسيات الأرشيف المعتبَرة، وقد فقدت قيمتها المحفوظة والعصية على التزوير أو التبدل، لأنها تمثّل الحضور، حيث يكون الكلام والمتكلم بكامل نبرته الصوتية وقوامه الحيوي: الرجل: **الصوت الذكوري بشغله لمجمل التأريخ في الواجهة**، وما يضفي على اللعبة قيمة مواقعية تفاوتية: **الاعتبار الأول والأهم للكلام، كما لو أنه الشمس، الأب بوصفه شمساً، والكتابة التي تكون محل الشبهات القابلة للتزوير**، أي تكون **الداء والدواء**، ولعلها دواء لحظة إحالتها إلى الكلام، وداء عندما تكون عرضة للتحول أو التحوير، فيكون الليل، تكون الرطوبة، وهي لعبة دريدا الأخرى في استعادة أفلاطون المتحمس للكلام وتفضيله على الكتابة، رغم أنه اعتمد الكتابة في حفظ الأثر، لكنه أثر معلمه "سقراط "الذي لم يكن يكتب، بتعبير نيتشه، وكأن منطوقه الدواء،

وأفلاطون أودعه نصوصه ليكون اللاحق عليه، وهو يشد في أمر النصوص التي ستبقى تحت رحمة من يستولي عليها، أو يمكنه التدخل فيها تغييراً أو حتى إزالة من الوجود، وأنه إزاء هذا التنازع بين كل من الكتابة والكلام، كان الحضور والغياب، الذاكرة والنسيان ، أي: الكتابة التي تترجم نسيان الأب وقد نحّي جانباً، والذاكرة وقد احتفظت ببعض مما يخص الأب في الكتابة: المحفوظات، وتنوع الأدوار بينهما تاريخياً في "صيدلية أفلاطون " "[١٢]" .

وهو بذلك يطوّر ما بدأ به قبل ذلك بعقود، في "**الغراماتولوجيا: علم الكتابة** "، كما في قوله (ألا ينبغي أن نتأمل هذا النظام المركزي الشمسي للكلام ؟ وتشابه اللوغوس مع الشمس..مع الملك أو الأب "الخير أو الشمس العقلية تتم مقارنتهما بالأب في محاورة الجمهورية .."؟ ألا ينبغي التوقف عن حسبان أن الكتابة هي الكسوف الذي يأتي ليفاجىء ويخنق مجد الكلمة ؟ ..) .

ومن ثم (إذن الكتابة مثلها مثل الرسم هي في آن واحد الداء والدواء..) "[١٣]" .

إن ذلك يعقّد الموضوع، ولا بد أنه كذلك في استعادته لمفهومه الذي يجب يؤخَذ بعين الاعتبار كقوة كامنة واستراتيجية، أي دون الاستخفاف بمفردة "الأرشيف"، كون المفردة تتجاوز كل تأريخ لها، لأنها تتضمن التاريخ وكل ما عرفته البشرية، ما هو معهود لدى لغاتها شفاهة بالمقابل، كل ما جرى التنكيل أو العبث به، أو الإساءة إليه وقدَّم ولا زال يقدَّم على أنه "صورة طبق الأصل "عن الحقيقة، والأصل لا يطال .

إن بول ريكور"١٩١٣–٢٠٠٥ "هو من تعرّض من جهته لهذا الأرشيف المبسَّط كثيراً، مشدّداً على أهمية ما أنجزه دريدا في كتابه الأثير "**الذاكرة، التاريخ، النسيان**"" [١٤] "وهو العنوان بثالوث مكوناته: تأتي الذاكرة، ليكون التاريخ التاريخ، وبسببه يبرز النسيان بسلطة مقوَّضة.

من هنا، تظهر الأهمية الكبرى لما أثاره ريكور والذي ينير موضوعنا، ويمكن تثبيت التالي مما يخص هذه المتابعة:

إن لحظة الأرشيف هي لحظة الدخول في الكتابة لعملية كتابة التاريخ. إن الشهادة هي في الأصل شفهية، إننا نصغي إليها، نسمعها، أما الأرشيف فهو كتابة، إنه مقروء ويستشار في الأرشيف "المحفوظات "المؤرخ المحترف قارىء..ص ٢٥٢.

الأرشيف ليس فقط مكاناً فيزيائياً بل هو كذلك موقع اجتماعي. ص ٢٥٤ .

في ثقافتنا التاريخية، أصبح للأرشيف السلطة على من يستشيره، ويمكننا أن نتكلم، كما سنقول ذلك في ما بعد عن ثورة وثائقية. ص ٢٥٧ .

في العلاقة بين الوثيقة والشهادة: حين نأخذها "الشهادة" داخل حزمة الأسئلة فإن الوثيقة لا تتوقف عن الابتعاد عن الشهادة. ص ٢٧١

ثمة التمييز بين الواقعة والحدث: الواقعة بما هي "الشيء المقول "ألماذا الخطاب التاريخي، والحدث بما هو "الشيء الذي يتحدث الناس عنه" بما هو "حول ماذا يدور الخطاب التاريخي "...ص ٢٧٣

إن ما يضعه النقد التاريخي موضع تساؤل، على مستوى البرهان الوثائقي هو طابع الثقة بالشهادة العفوية، أي الحركة الطبيعية بوضع المرء ثقته بالكلمة التي يسمعها، بكلمة إنسان آخر. ص٢٧٥ .

في ملاحظة مثارة في هامش له، يقول ريكورما يعمّق المفهوم هذا: هناك مؤرخون عرفوا كيف يجدون في الأرشيف صدى للأصوات التي كانت قد انطفأت، مثل أرلت فارج في كتابها **طعم الأرشيف**. عكس الأرشيف القضائي الذي "يمثل عالماً مجزأ "، فإن أرشيف المؤرخين يسمع صدى الشكاوى البخسة المتعلقة بأحداث تافهة حيث بعض الناس يتشاجرون من أجل آلة صغيرة مسروقة، والبعض الآخر من أجل ماء قذر أصاب ثيابهم..ص ٢٧٦ .

في الحالة هذه: المؤرخ ليس هو الذي يجعل الناس يتكلمون عن الزمن الماضي ولكنه هو ذلك الذي يتركهم يتكلمون. عندها فإن الوثيقة تحيل إلى الأثر، والأثر إلى الحدث . ص ٢٧٦ .

ريكور ينتمي إلى الدائرة الأوسع لدراسة التاريخ، ومنها كان التوقف عند مفهوم الأرشيف المنتمي بدوره إلى الزمان الذي لا يحاط به، والذي يتطلب تضافر قوى بغية تفهمه نسبياً، أي مقاربة الحقيقة القابلة للتوسع، والتي تعني بشراً في غاية التنوع والاختلاف .

ويعني ذلك أن ما يعتبَر تاريخاً هو تواريخ، وأن التواريخ ذاتها لا تشمل التواريخ كلها، كونها تنتسب إلى الزمان، وما يكون زماناً هو أبعد ما يكون عن

المفهوم السائد لدى العامة، وحتى أولئك الذين اعتادوه من خلال وقائع تاريخية أو ما جرى ويجري توثيقه، لأن الزمان يظل مأخوذاً من خلال كم كبير من الاعتبارات المتعلقة بثقافات الشعوب وأعرافها وتقاليدها التي تبقى في حالة شفاهة، إلى جانب تماذجها مع ما هو نفسي وذهني وخيالي بالمقابل، أي حيث يستحيل الزمان أزمنة، والتاريخ يتحرر من وحدته المتسلسلة، لقاء تحولاته الكبرى، أو كما هو المتردد عن ثوراته التي هي انعطافات تشمل كل ما يمارس تأثيره بشكل لافت في البنى الاجتماعية والثقافية والفكرية للبشر.

لكأن الأحداث الكبرى تعني توقيفات كبرى لذات التاريخ، والانتقال بأسلوب القفزات أو الوثبات إلى مواقع تفرض على الأفكار أو المشاعر أو الأهواء نفسها ضريبتها، أي تلك القيمة التي تسمّيها، كما لو أنها بدايات أخرى وأنظمة تفكير ومعرفة أخرى، كما الحال مع ميشيل فوكو "١٩٢٦– ١٩٨٤ "، من خلال الفصل بين السبب والنتيجة اعتماداً على الهوة الواسعة بينهما (فالتاريخ، طبعاً، لم يعد يسعى منذ مدة إلى فهم الأحداث من خلال لعبة الأسباب والنتائج ضمن وحدة سيرورة كبرى غير متحددة المعالم، ليعثر ثانية على بنيات سابقة، غريبة ومعادية للحدث، بل ليقيم سلاسل مختلفة، ومتقاطعة ومتنافرة غالباً، لكنها ليست مستقلة عن بعضها، سلاسل تمكّن من الإحاطة بـ"موقع "الحدث، وبهوامش عرضيته وبشروط ظهوره ..) "[١٥]".

إننا إزاء قراءة جديدة، أي أنظمة معلوماتية جديدة قابلة للتحول مراعاة للمستجدات، وهي التي تتكفل بإجراء تغييرات في كل شيء، لأنها في بنيتها تمثّل وضعيات قوة، وأن لا بد من أخذ العلم بها، وأنها بقدر ما تنتمي إلى التاريخ كأحداث، تدمج التاريخ نفسه في أنظمة معرفية تخرجها من سياقها باعتبارها لبِنات تاريخ، وليكون للتاريخ تشكيل آخر تحولياً، أي الانتقال من الاتصال إلى الانفصال، وهو ما تؤكده طبيعة عصرنا وتبعاً للمؤثرات العاصفة وطبيعة مشاكلها ذات الصفة الهندسية، أي ما يكون القياس البسيط عاجزاً عن إعطاء صورة دقيقة لها، وعنها (مشاكل تختصر في عبارة واحدة: طرح الوثيقة موضع سؤال.. إذ: منذ أن وجد فرع معرفي كالتاريخ، لأن الوثيقة كانت ضالة المؤرخين، استنطقوها وطرحوا بصددها تساؤلات، فسألوها لا عما تريد أن تقوله فحسب، بل وعما إذا كانت تقول الحقيقة

فعلاً، وبأي حق تدعي ذلك، وما إذا كانت تقول الصدق أم تزيفه، على دراية بالأمور، أم على جهل بها، حقيقة أم مزيفة.)"[١٦]" .

هذه الوحدة المنبترة للزمان الواحد، تحل معها وحدات أزمنة غير منضبطة تابعة لما هو كوني، نفياً للمتعاضد والكتَلي، وكأننا إزاء مفهوم "الشواش: الكاوس "أو ما يستمد قيمته من عالم المعلوماتية حيث الفوضى تؤخَذ بعين الاعتبار، والفرضية سيدة الموقف غالباً، وأن الشعوب تحتفظ بتلك الاستقلالية والتمايز بالنسبة إلى ثقافاتها وعلاقاتها وتفاعلاتها مع العالم، وسمة كل من الزمان والتفكير والشعور ...الخ .

لعلنا هنا إزاء فاعلية قانون تحول الكم إلى كيف وبالعكس، وبكثرة، في زمن مفتوح الجهات كثيراً !

هذا يدخلنا في صُلب مفهوم الزمان لا التاريخ، كون الأول بوساعته يتحدى كل ما هو يقيني، ويُبقي المعني به في وضع ترقبي وافتراضي إذ يفكر المرء ويكتب، بقدر ما يجد نفسه مسكوناً بمؤثرات الجهات المفتوحة من حوله، الأمر الذي ينسّبه للزمان بالذات، وهو يتفاعل مع أصوات ما كان في وسعه سماعها دون ذلك، وهذا الإجراء يخرجنا إلى الهواء الطلق الذي يجرّد التاريخ من سطوته بوصفه"الآمر الناهي بوثائقه المسمَّاة "إزاء كل ما هو ماض ومطلوب البحث فيه، حيث لا تعود الأرقام "للتواريخ: بسنّيها وشهورها وأيامها وثوانيها أيضاً " هي التي تفصل بين ما كان وما يكون وما سيكون، وإنما ما يتطلب تركيزاً ذهنياً، أي ما يفلت من نظام الوقائع والأحداث، حيث تقوم الذاكرة أيضاً وما يظل خارجها جرّاء نسيان أو تناس، وما يتوقف على الأفكار والأحاسيس والأوهام التي تتسرب إلى الداخل، فلا يكون هناك التاريخ بوصفه علماً، ولا النهج الموسوم بالعلم "منهجاً علمياً "، كما هو المأثور الكلاسي العائد إلى سنّي عمره، حيث إن كل شيء يتغير، وثمة أشياء لا تؤرشَف بالطريقة التقليدية المنتمية إلى الزمن بصلاحيات معينة، وعبر هذه الاختلالات الكبرى في التاريخ الطويل وهي انقطاعات"انعطافات "، وقد أوحي على أنها مؤرخة وبذات المنهجية، وما في ذلك من استهانة بالتاريخ نفسه: تاريخنا، تاريخهم، إذ ثمة ما يحتاج إلى التدوين باستمرار، وثمة ما يتنحى جانباً ولا يكتشَف إلا بتحرير التاريخ من التاريخ نفسه، إلى جانب التحرر من فكرة التاريخ الذي لا مناص منه كمرجعية

وحيدة، بإحالته إلى الزمان، وربما من هذا المنطلق كان حماس فوكو السابق الذكر للتاريخ من منظور آخر، وللعلم الذي لم يعد علماً، وكذلك دولوز وهو يشدد على الكم الهائل من الاختلافات ذات الصلة بمشكلات التاريخ، وهذا يعيدنا إلى معضل البدء (اُعتبرت على الدوام مشكلة البدء في الفلسفة عن حق، مشكلة دقيقة جداً. لأن البدء يعني الغاء كل المفترضات المسبقة) "١٧" .

هذا يوجّهنا صوب تلك التصورات المختلفة لدراسة التاريخ وكل ما يخص الثقافة والبشر والمجتمع والسياسة والنفس والعالم ..الخ، على قاعدة ليست قاعدة، لأنها تتحرك وتتبدل، مراعاة لمرجعية واسعة انتسبت إليها : الزمان الذي ينفتح على جهاته في "**التاريخ الجديد** ".

أما عن الزمان، فما أكثر الدراسات التي تحمل هذا الاسم وبصيغ جديدة ولافتة ببنيتها وابتكارها، ومنذ ثلاثينيات القرن الماضي، الزمان المميَّز بسرود ليست سروداً، إنما ما يجعلها بعضاً من "متاعه ".

مثلاً، حين يستهل أحد هؤلاء المتحمسين لهذا التصور الجديد للتاريخ كتابه بالتالي (أن يوجد نظام الزمان، لا أحد يشك في ذلك، توجد نظم بالأحرى، تنوعت حسب الأمكنة والأزمنة... في كلمة نظام نفهم على الفور التعاقب والقيادة: الزمنة، بالجمع، تريد أو لا تريد، إنها تنتقم أيضاً، تقيم نظاماً كان قد قُطع، تقوم بتحقيق العدالة...الخ) "١٨" ، فإنما يؤكد على لزوم التحول لمصلحة الجميع دون استثناء، حباً بالزمان الفعلي!

هذا يشدنا إلى عبارة لها تاريخ نشأة وربما ما يشبه الماركة التي طبعت مئات الكتب والأثر ولما يزل قائماً "**أي مدرسة الحوليات الفرنسية** "وظهور مجلة"الحوليات ١٩٢٩ "، **والحوليات** annales من مفردة الحَوْل: السنة، لنا أن نتذكر هنا لوسيان فيفر ومارك بلوخ صاحب الكتاب الأشهر في هذا المجال "**تمجيد التاريخ أو مهنة المؤرخ** "، وفرنان بروديل، صاحب "**المتوسط والعالم المتوسطي** "، وذلك التمييز الذي أقامه وباسمه بين مستويات ثلاثة في الزمن التاريخي الذي يمكن تحرّي خطوطه المتفاوتة: زمن التاريخ شبه الثابت، وهو بطيء الجريان، والزمن الاجتماعي، وهو بطيء الوقع في تغيره، إذ لدينا مُدد قصيرة، لكنها بمجملها تمتد على فترة طويلة،

والتاريخ التقليدي، أو الحدثي، وهـو زمـن يتحـرك علـى السـطح وبسـرعة وبتموجـات قصيرة ومتلاحقة.. "[١٩]" .

وكمثـال آخـر ولافـت أيضـاً، فـإن كتـاب كريسـتوف بوميـان "**نظـام الزمـان** "يضعنا في مواجهة أزمنة لا تحصى، أزمنة تعيننا على خروجنا مـن زماننـا الموحَّـد يقينياً، أي ما يعيدنا نحن بالذات إلى لائحة الأرشيفات، أو مكوّنـات الأرشـيف الثريـة والتي تتقاسمنا زمانياً دون التركيز عليها، فهـو (يميّـز أربعـين طريقـة لجعـل الـزمن محسوساً، لترجمتة إلى إشارات: توقيت الزمن، تسلسل الزمن، وحكمة الزمن...) "[٢٠]" .

كل ذلك يشكل مواجهة لما بات يعرَف ومنذ فترة بـ"التاريخ التقليدي "، ولعـل الكتـاب الأهـم وبامتيـاز، في هـذا المضـمار هـو"**المـدخل إلى الدراسـات التاريخيـة** "للفرنسييْن : لانخلـوا وسـينيوبوس، ويرجـع تاريخـه إلى سـنة ١٨٩٨، وهـو يشـكل حتى الآن مرجعاً رئيساً لكمّ كبير من المعنيين بكتابة التاريخ بمفهومه التقليدي "[٢١]" .

هـذا الخـروج مـن سـطوة "التـاريخ التقليـدي "يعـني أكثـر مـن ثـورة فكريـة واجتماعية ونفسية، وذلـك مـن خـلال المـدة الزمنيـة الطويلـة الـتي ظـل الكتـاب ذاك يمارس تفعيل أثره في أذهان الطلاب وقبلـهم مـن عنـوا بهـم ووضـعوا مئـات الكتـاب حول ذلك، باعتباره المعطف الذي خرج الكثيرون منه "[٢٢]" .

إنه خروج إلى عـالم المختلـف، لـيس بالنسـبة إلى الشـعوب والأمـم والجماعـات البشرية شديدة التنوع والتباين، جرّاء اختلاف مواقعها البيئية والاجتماعية والثقافيـة والسياسية والنفسية والتاريخية..الخ فحسب، وإنما إلى الشـخص الواحـد نفسـه، أمـا المعني بالكتابة، وفي المجـال التـاريخي وهـو يمتلـك ذخـيرة معلوماتيـة يسـتثمرها في الكتابة، ففي ذلك ميزة مغايرة أكثر، استناداً إلى دوره الخطير في محيطه، ذلـك يفـتح المزيد من الأبواب ويسمّي الفرص للذين يبحثون عـن تلـك الخصوصـية الـتي تترجـم واقع مجتمعاتهم، بقدر ما تفصح عن جملة تحديات لها صلة مباشرة بأساليب التحكم بالمعلومـات، وطـرق المقاربـة النقديـة والبحثيـة للموضـوع الواحـد نفسـه، بقـدر مـا يضـعهم كـل ذلـك علـى المحـك، ومـا إذا كـانوا بالفعـل يمتلكـون تلـك الأهليـة في أن يترجموا وعيهم الأرشـيفي إلى كتابـة لهـا نكهتهـا العائـدة إلـيهم أو دونهـا، كـون كـل معلومة تعرّف بمصدرها أو جهتها، وحتـى منهجهـا الـذي تعـود ملكيتـه الاسميـة إلى شخص واحد أو أكثر، كما هو المتردد لدى الذين يعبّرون عن كونهم كتّـاب تـاريخ أو

نقاداً أو حتى فلاسفة وفنانين وسواهم، وأن لا بد من المغايرة في الكتابة، وهم ليسوا أقل شأناً من "الآخرين "، **ولعل في وعي الأرشيف تحدي التحدي**، إن جاز التعبير: **التحدي** المتمثّل في وعي التاريخ ومكاشفة تنوعه تبعاً للمستجدات التي تحفز التفكير ذاته على إعادة النظر في مفاهيمه وأدواته وإجراءاته تفعيل الترميم أو التعديل أو التغيير، بحسب نوعية المستجد، فلا يعود هناك من إيقاع معين، إيقاع يختزل ترددات المفهوم، إيقاع ثابت لأي مقاربة منهجية، أما **تحدي التحدي**، فهو الأكثر خطورة باعتباره لا يقتصر على التاريخ كفرع معرفي وبحثي يرتبط بمجريات الأحداث أو ما تكون أحداثاً ووقائع وما في حكم الوقائع والمغازي بالمقابل، إنما بتلك الطرق التي تحافظ على مرونة العلاقات الفكرية بوصفها ممرات أرشيف ومعابره، والنظر المستمر في مدى قابليتها للاستمرار، وجعلها في وضعية تنامٍ واغتناء، أي ما يبقي الجسد بتمامه وضعاً أرشيفياً ينفتح على المتغيرات ويقبل التطعيم والتجاوز لمفهومه زمنياً .

على الأقل فيما يتعلق ببنية المجتمعات التي تُسمى بـ "الشرقية " وكيف جرى التأريخ لها "غربياً "، وانحراف التأريخ هنا، في المختزَل الجغرافي والتأريخي ضمناً"[٢٣] " .

وربما، هنا، يمكن التوقف، والتعرض لكتاب الدكتور جمال رشيد أحمد، إنما قبل البدء، لا بد من التشديد ثانية، على أن الذي أثيره لا يشكل مقدمة مستقلة، أو مدخلاً لموضوع يكون الكتاب الموسوم سالفاً محوره الوحيد الأوحد، ومن أجله، وإن كان يعنيه، إنما من أجل كل ما يمكن تناوله من موضوعات في الشأن الكوردي لاحقاً : الأدبي، النقدي، الاجتماعي، السياسي، الاقتصادي، النفسي، التربوي...الخ.

ظهور الكورد في التاريخ: كيف ظهر التاريخ الكوردي ؟:

تُرى ما الذي كان يشغل ذهن الدكتور جمال رشيد أحمد وهو إزاء موضوع كهذا ؟ أي أرشيف تزامن معه؟

المؤرخ الكوردي جمال رشيد أحمد، والذي أمضى نصف قرن من المعايشة التأريخية والكتابة في الشأن التأريخي الكوردي وغيره، لا بد أنه كان يتلمس في ذاته ذلك الكائن المقيم في تاريخ هو تاريخه، وتاريخه نهب تواريخ الآخرين، ومن الوجوب تدوين تاريخه هو، وبذلك يعبّر انتماؤه "الأرشيفي "إلى مجتمعه .

صحيح أن لديه مجموعة مؤلفات (دراسات كوردية في بلاد سوبارتو، ١٩٨٤- دراسة لغوية حول تأريخ المناطق الكوردية، ١٩٨٨- تاريخ الشرق القديم، ١٩٨٨ "بالاشتراك مع سامي سعيد الأحمد"- تأريخ الكورد القديم، ١٩٩٠ "، بالاشتراك مع فوزي رشيد "- لقاء الأسلاف "الكورد واللان في بلاد الباب وشروان، ١٩٩٤ ..)، إلا أن هذا الكتاب يُعتبر ثمرة مجمل اجتهاده في المبحث التأريخي، لأنه يكاد يضم إليه مجمل ما كتبه، باستثناء الكتاب الأخير ، ودون أن ينفصل عنه، وبغض النظر عن جملة الملاحظات التي حاولت الاجتهاد فيها من زاوية أرشيفية، يبقى الكتاب الاستثناء من بين الكتب الكوردية التي قرأتها، وكان له قصب السبق في لفت نظري والانشغال به أكثر من غيره، نظراً لموسوعية معلوماته التأريخية، ليكون الموجَّه نقدياً تحفيزاً لقراءته أكثر، وبالمقابل، أنوّه إلى أن كتابه "**لقاء الأسلاف** "جلي التكامل، أكثر من كل كتبه: مؤلفاته، سوى أنه يحتل موقعاً تأريخياً دون موقع المبحوث فيه هنا أرشيفياً وبكثافة قضاياه كوردياً.

وكما نوهَّت سالفاً، فإن هذا الكتاب الضخم بعدد صفحاته، والحافل بكم هائل من المعلومات، يثير كماً هائلاً- بالمقابل- من الأسئلة ذات الصلة بالوعي الأرشيفي: كيف فكّر فيه، ما الذي يميّزه في محتواه، أي إشكال فكري يعانيه أكثر من سواه، ما هي ثغراته البحثية، مم يتكون هذا الكتاب ؟...الخ، وكذلك: كيف يمكن مقاربة وعي الأرشيف لديه، إلام يستند هذا الأرشيف في تغذية واعية المؤلف، عم يشكو هذا المؤلف الكبير جهةَ الرؤية التاريخية بالذات، هل من تشخيص لتفاوت المؤثرات التي أسهمت في تشكيل أرشيفه؟ ما الذي يعلِمنا به الأرشيف لحظة الانتهاء من كتابه ...الخ "[٢٤]".

ذلك ما يمكن الانطلاق من خطاطة العنوان قبل كل شيء! لماذا الخطاطة بالذات ؟

العنوان صيغة تأريخية لا تخفي حجتها الفكرية الإيديولوجية، وذلك من خلال توصيفه "**دراسة شاملة عن خلفية الأمة الكوردية ومهدها** "، إذ إن مفهوم "**الشمول**"بالمعنى المنطقي لا يستثني شيئاً، أي كل ما قيل وتردد حول الكورد تاريخياً، وفي هذا ادعاء وليس حقيقة، لأن الناظر في بنية الكتاب، كما سنرى، سيجد، سواء من خلال المعلومات التي يتطلبها البحث، أو ما يخص المنهج بالمعنى

الواسع، خلاف ما هو ناوٍ عليه، وفي الوقت الذي يحاول اعتماد طريقة منطقية لافتة هنا وهي "**القياس** "كثيراً: كما كان الآخرون هكذا يكون الكورد في الجهة الغربية كبوصلة تحرًّ وسبيل رشاد صوب الفكرة، والكورد لم يكن لهم شمْل بالمعنى القومي المطروح هنا وضمن كيان دولة، ليكون الشعب كمفهوم أكثر تجاوباً مع مقتضيات العنوان بالذات، وكما في استشهاده بكتاب ابن مسكويه "تجارب الأمم "(عندما يشير فيه إلى أمة العرب وأمة الفرس وأمة الترك وأمة الكورد وحتى أمة الروس المتميزين بثقافاتهم ولغاتهم..ج١، ص٤٤).

ثمة حمولة عقيدية راهنة، رغم إمكان الحديث عن ذلك، إنما بالطريقة الإطلاقية، ففي ذلك زحزحة لمفهوم العبارة "**الأمّة** "هذه التي تبقينا في العصر الحديث والذي يغطي مائتي عام، واللافت أكثر، أن ما يستعين به من مصادر لا يضيء مضمار المفهوم بحيثياته الكبرى، فهي دينية وقديمة"نذكّر بتفسير البيضاوي للقرآن، ج١، ص ٥٤ "، وبالترافق فإنه عبر الاستعانة بآيات قرآنية، يوجهنا صوب معلَم ديني لا يمكن التعرض له كما هو الحدث التاريخي وهو رهان الباحث طبعاً، إنما يحتاج إلى قراءة أخرى، وتحديداً، حين يقول إثر إشارته إلى مفردات "الملَّة، القوم، الجنسية، الأمة، الشعب..": (فما أمر الله النبي محمد "ص "في القرن السابع الميلادي من أن يتبع "ملة إبراهيم حنيفا "إنما كان إنطلاقاً من إيمان إبراهيم بإله واحد..ج١، ص٤٩)، ولاحقاً يتجنب أي قراءة للديني استناداً إلى خاصية الدين بالذات، وفي الفصل الرابع من الجزء الثالث، كما سنرى"العادات القبلية العربية الإسلامية وتأثيرها على الحياة الروحية والمادية للأمة الكوردية "، (..دراستنا العلمية لا تتبنى النهج الأسطوري في كتابة التأريخ.. ندخل صلب الموضوع من باب الحقائق المادية التأريخية ، ج٣، ص ٤٠١) .

هنا يجد نفسه في مأزق مفهومي له صلة بالمنهج المعتمَد، فما هو مادي يجرّد الديني من كل اعتبار ماورائي، والماورائي، شئنا أم لم نشأ، يعتبَر بعداً حيوياً من أبعاد الإنسان، ليس لأن لذلك علاقة بوجود خالق كوني فحسب، وإنما لأن ما يعيشه الإنسان يتوجب عليه مثل هذا التصرف أيضاً (ما هو أكيد هو أن الدين يمثّل في الأفق، ويستفزنا للتفكير في حقيقته) "[٢٥]" .

في الوقت نفسه، فإن التحرك في نطاق التفسير الديني وفي فضاء ديني، دون مراعاة مبدأ تكوينه يسحب البساط من تحت رجليه دفعة واحدة، من خلال تسميته لمنهجيته الموصوفة بالعلمية، وكان يفترَض على الأقل الاستعانة بأسماء اشتغلت بموضوع الأمة وما يدور في فلكها من مفاهيم لتنويرها "[٢٦]".

ضمناً لا بد من مقاربة أكثر لفحوى العنوان بالذات، وتحديداً لحظة التذكير بالأمم المذكورة، ودون الاستهانة بمفهوم "الأمة الكوردية"إنما بما إذا كان المفهوم مشبعاً بخاصية المسمى تجنباً لمنزلق تأريخي يلازمه:

في الحالة الأولى، يمكن طرح السؤال التالي: هل كل ما ورد في الكتاب يغطّي التاريخ الكوردي ؟

هنا نسأل ونتساءل: هل حقاً يمكن التحدث عن التاريخ الكوردي كما يتحدث المنتمون إلى الأمم المذكورة ؟ ألسنا نردّد حتى الآن على أن هناك صعوبة كبيرة في الإحاطة بكل ما يمكن وكذلك بما يجب معرفته عن الكورد تاريخياً ؟ ألسنا نؤكد على أن الكورد كانوا نزلاء تواريخ الآخرين: الأقوياء، وفي اللغات الأخرى، رهائن أو في هذا المقام المأسوي ؟ ثم كيف يمكن زعم وجود دراسة شاملة بالنسبة لأمة وهي ممزقة، ومجزَّأة ويجد أبناؤها صعوبة كبرى في التواصل والتفاعل فيما بينهم حتى اللحظة ؟ أليس في إطلاق التوصيف ذاك خروجاً على منطق التاريخ المتعلق بكل جماعة أو شعب أو قومية في المعترك السياسي أو المختلَف عليه ثقافياً، والمغايرَة الاثنية، وحتى بمنهجه بالذات ؟ وحتى– أيضاً – في المدى المجدي للمفهوم الذي حل فيه وبه الباحث رحاله، جهة مصادره التي استأنس به وهي تمكّنه من متابعة "الأمة الكوردية "كما يفترض، أي حذر مكين نحتاجه ونحن إزاء تأريخ منقسم على نفسه كثيراً جداً، لا بل وهو مثقَل ومموَّه بالأفخاخ، تجاه الشعوب التي بقيت دون سيادة سياسية، ومقسَّمة وتابعة لأنظمة مارست فيها تشتيتاً لقواها وغلاً فيها، ومحالات مشتركة وجانبية لترك مأثور لا يخفي سمّيته، حيث المقصود حتى بالوثائق يحتاج إلى مزيد من المعاينة، وأن الأرشيف من منطلقات أمنية تمتد إلى المستقبل، هو الآخر في أمسّ الحاجة إلى اعتماد ذلك الشك الذي يتقدم بكمّ متنوع من الأسئلة السابرة حرصاً على هذه الأمة "[٢٧]".

في الحالـة الثانيـة: كيـف تـذكَر الأمـم الـواردة في المـتن دون مكاشـفة مواقعهـا السياسية واستمرارها في التاريخ طويلاً، إلى جانـب تـوافر كـم كـبير مـن المصـادر أو المراجع بلغاتها، أو ما يشير إليها في متون مصـادر أخـرى معروفـة ولـو بتفـاوت مـن مصدر لآخر، وعلى أصعدة مختلفة طبعاً ؟

ومـن بـاب اللـزوم التنويـه إلى إشـارة الباحـث إلى حيويـة **"الأمـة الكورديـة** "ومشروعية طرحها، اعتمـاده كـذلك علـى الشـاعر الكـوردي أحمـد خـاني "١٦٥٠–١٧٠٧ "، وهـو يشـدد علـى فاعليـة هـذا الـوعي "القـومي "كمـا يُسـتقرأ مـن كلامـه (يوضح أحمد خاني أهداف منهجه السياسي في افتتاحية ملحمتـه "أحمـد خـاني ": ..لما ألقى خاني نظره على درجات الكمال عند الكورد وجـد فيهـا مكانـاً يخلـو مـن مشاعر التعصب وهوية الانتماء...ج١، ص ٤٨)، حيث يوجد في ذلك خلـط مفهـوميٌّ بين المقروء الشعري المعتمد على الصور، والتحري التاريخي الذي يبحث عن الوقـائع أو ما يرادفها، وأكثر من ذلك حين يتحـدث عـن خـاني وكـأن مـا يقولـه فيـه هـو مـا قصده الشاعر بالذات، وفي ذلك مصادرة على المطلوب، وكـأن لـدى خـاني برنامجـه السياسي، وفي هذا تقويل، وإخراجه– حتى – من خاصية كونه شاعراً، وبالتالي فإن مسار القول هو حدوث بلبلة في مكونـات الأرشـيف الـتي يجـب أن تتبـاين بتواريخهـا وذاكرتها وإيماءاتها ومسمياتها اجتهادياً حصراً .

ينجم عن ذلك، وبدءاً من العنوان، ما نعتبره شواشاً في مفهوم "الأرشيف" مـن خلال عناصره وأدواته التي تلزم في كل خطـوة يتقـدم بهـا الباحـث. شـواش يسـمّي مصـادره الـتي تتفـاوت بشـكل لافـت جـداً مـن مرحلـة لأخـرى، إلى درجـة اسـتحالة المقارنة: بين القديم والحديث، وهذا ينطبق على محتويات الكتـاب المعتبَـرة، وأعـني بذلك، أن قارئه الفطين لا يمكن أن يغفل عن كونه كتابة لما كان مكتوباً، سواء عـبر التوسع، أو من خلال ضم مقـالات أو أبحـاث تنضـم إلى عائلـة الكتـاب ذات الفصـول التي تمتـد في حقـب تاريخيـة، إنمـا ثمـة حاجـة، ولـو مـن قبيـل الإشـارة إلى المسـلك المتعرج والذي يتقدم ويتراجع بأزمنته، ومستوياته البحثية:

بعد المقدمة، يأتي الباب الأول والمتركز علـى مصـادر الكتـاب ومراجعـه ، ثـم الفصل الثاني والمتركز على المصادر الأولية وأهميتها في الكتاب !

الباب الثاني، ويتعرض في الفصل الأول لـ"الكورد وكوردستان "، وفي الفصل الثاني لـ"كوردستان".

الباب الثالث، وهو يتعرض لـ "ظهور الحياة على الأرض ومراحل تطور الإنسان في كوردستان ".

الباب الرابع، ويتعرض في فصوله الثلاثة لـ"سوبارتو "، وهو عبارة عن توسع لمحتوى مشاركته في الكتاب السالف الذكر:"تأريخ الكورد القديم "مع بعض التعديلات، وكذلك الحال مع "دراسات كوردية في بلاد سوبارتو "كما نوَّه هو نفسه في تقديمه للكتاب "ص ٩ ".

في الجزء الثاني، ورغم وجود مساع إلى تتبع أصول كنية "الكورد "القومية، في الباب الخامس، إلا أن ذلك يعيدنا إلى ما حاول تحريه في الباب الثاني"الفصل الأول" وهذا يضغط على الذاكرة الأرشيفية في أن ترجع إلى الوراء، وتعيد نفسها إلى تلك النقطة، وكذلك الحال مع الفصل الثاني، من خلال تحرّي جذور اللغة الكوردية على امتداد مئات الصفحات، وعبر مصادر مختلفة بلغاتها.

الباب السادس، وفيه تعقب للأفكار الميثولوجية والمعتقدات الدينية في كوردستان وتأثيراتها..الخ، حيث يغلب السرد التأريخي أكثر من من المقارنة والمقاربة التحليلية.

في الجزء الثالث، وفي جل محتوياته يغلب السرد التأريخي أكثر، إلى جانب الاعتماد على الآخرين، وهذا يلفت النظر جهة الحقبة التأريخية التي يتعامل معها الباحث المؤرخ، حيث تكون المصادر متوفرة باللغات الحية، سوى أن في الفصل متابعة سردية سريعة لما هو تأريخي، ليكون هذا الجزء أقل اعتماداً على تلك المصادر التي تسند مقاربات المؤرخ، وتضفي على معلوماته قيمة أرشيفية تحمل بصمته، كما رأينا، أي إن لغته تتحرر من صفتها الأكاديمية وتكتسب صفة بحثية سريعة عبر الاعتماد على آراء آخرين.

ولعل في التحديد الفلسفي للمنهج ما يستوقفنا كثيراً، لأنه هو الذي يرسم خطوط التحرك وما علينا واجب تسميته أو تجاهله (التزمنا في دراستنا، كعادتنا، بمبدأ النهج العلمي مع مناقشة الآراء المطروحة حول المواضيع التي نحن بصددها. وابتعدنا بقدر ما يسمح لنا هذا النهج عن العواطف والأحاسيس القومية والدينية

السائدة في أوساط الطبقة المثقفة الكوردية التي قلما نجد بينها من تخصص في مواضيع الأنثروبولوجيا والسوسيولوجيا والتأريخ القديم ..ج١، ص ١٥) .

الالتزام بمبدأ النهج العلمي، وهو جلي في مكمّله: المادي التأريخي وكـ"عادته"وهذه صيغة تعني الثبات على ما عرَف به منهجياً على مدار نصف قرن: أي إخضاع كل ما هو مستجد لسلطة هذا النهج التي تدمج بين مختلف المراحل والمجالات ومستويات التفكير ورؤاه. أليس في ذلك توقيفاً تعسفياً للتأريخ نفسه والذي لا يعدو أن يكون تصحيحاً مستمراً ليس لمضمونه فقط وإنما لاسمه ودلالاته كذلك ؟

في بنية الخطاطة العائدة إلى العنوان، وما يرتسم طويلاً وعلى مدى ألوف السنين، ثمة تاريخ من لون واحد: كما لو أن التاريخ لم يشهد تحولات، وبالتالي لم يحدِث تغييراً انعطافياً في الأفكار والمشاعر، وأن المفاهيم ذاتها لم تتغير لتغيّر التاريخ معها موقعاً وإعراباً !

ما الذي يعنيه العلم وهو في تحول وتبدل ومغايرة للمفهوم جرّاء الثورات المعروفة بالكوبرنيكية ؟

كان توماس كون "١٩٢٢–١٩٩٦ " الأشهر من أن يعرَّف يقول (إذا نظر إلى التاريخ على أنه مخزن لأكثر من حكاية لحدث مثير أو لسلسلة حوادث، حالتئذ، يمكنه أن ينتج لنا تحولاً حاسماً في صورة العلم التي تستحوذ علينا .) "٢٨" .

في السياق نفسه، ومن منظور أبستيمي "أي يخص نظرية المعرفة "، يقول جورج كانغيلام "١٩٠٤– ١٩٩٥ ": (إن التاريخ العام هو أولاً، وقبل كل شيء، تاريخ سياسي واجتماعي يكمِّل بتاريخ للأفكار الدينية أو الفلسفية ..) "٢٩" .

والحديث له تمام الصلة بصلب عملية التأريخ بالذات، تأريخ ما يمكن تدوينه، وتأريخ ما يبقى خارجه، وما يحافظ على الأرشيف الذي ينفتح على التأريخ والذاكرة، وما يفلت من كل منهما، إلى جانب أن العلم المشار إليه متعدد الصور والدلالات والتخريجات بالمقابل، وأن ما يقال في التاريخ، إنما هو مجموعة من التواريخ، بحيث يستحيل الربط بين حقبة وأخرى أحياناً جهة الانعطافات الكبرى، إلى درجة أنه من باب الاستحالة بمكان الحديث عن مفهوم تسلسل الحقب، أي كما لو أن التأريخ مجموعة حلقات مترابطة، وأن لدينا ذلك المعتاد أو المتداول والمسمى

بـ"**التراكمي** "تحديداً ، لأن من خاصية التراكم الكبرى وجود علاقات قربى رحميـة لا تقوم على تفاوت في المسافة، ومنعطفات التـاريخ الكـبرى هنـا تتطلـب تجـاوزاً لهـذه الخاصية .

أكثر مـن ذلـك، يكـون إمعـان النظـر، ومـن الوهلـة الأولى، في مكونـات الكتـاب بالذات، واضعاً إيانـا إزاء مفارقـة تسمُ الكتـاب هـذا، بالنسـبة لمـا يخـص البحـث في التأريخ الكوردي القديم، حيث كثافة المصادر والمراجـع وبلغـات كـثيرة "**هـي ميـزة مؤثّرة في مبحثه** "، وما يتركز على هذا التأريخ تالياً: إثر ظهور الإسلام، وفيما بعـد، حيث تتبعُ الكورد يكون من خـلال الـذين كتبـوا عـنهم مـن موقـع : الآخـر المسـيطِر غالباً، إلى جانب وجود ليس ذلك الشح في المصادر بالنسبة لبعض النقـاط المفصـلية عن هذا التاريخ الإسلامي، إنما هو الاعتماد على مصادر آخرين كتبوا عنه مـن زاويـة المغايرة الفكرية، وظهر الباحث في مظهر الناقـل أكثـر مـن كونـه المـؤرخ أو مفلسـف التأريخ، إلى جانب تلك التعليقات وهـي إشـارات تـرد في الهـوامش بدايـة، ومـا يشـبه السرد الذاتي في نهاية الكتاب عن حساسيات شخصية بينـه وبـين آخـرين، إلى درجـة أن التأريخ بمفهومه البحثي يتراجـع إلى الـوراء، ويصـبح الـتخمين والانفعـال وجهـين متداخلين في خاصية أرشيف الباحث بجلاء .

وفي هذا النطاق المعتم، تجاوباً مـع خصوصـية التـأريخ الكـوردي: مـاذا عـرِف ويعرَف عن التأريخ الكوردي هذا؟ ما الذي أُظهِر إلى الوجود على أنه يقابل وجود مـا كـان في حقبـة تأريخيـة مـا بالصـيغة المطلوبـة؟ أيـن القائمـة الكـبرى مـن الأصـوات "الثقافية : الرسمية والشعبية " التي التي تمثّل ذاكرة محفّزة علـى التـدوين ومـن ثـم ضبطها بطريقة تسمح بقراءتها بتأنّ؟ هل حقاً أن ما يفصح عنه الباحث، ومن خلال عنوانه هو حصيلة ما يريد "تثقيـف "قارئـه بـه؟ هـل إن الأدب الكـوردي يبـدأ مـن القرن الحادي عشر الميلاد ؟ إذاً أكان ما يسـبقه خاليـاً مـن الأدب؟ هـل أن التـأريخ الكوردي الذي يتعزّز باسمه المضمر كوردياً وبلغة ليست كوردية يبدأ مع شرف خان البدليسي قبل أربعة قرون؟ أوليس هذا التبعثر القسري لهذا المعتبَر تأريخـاً كورديـاً جديراً في أن يقرأ من زوايا مختلفة، وليس بالأسلوب الذي يتقدم به؟

بالمقابل: أليس المنهج الذي يعتمده يضـعنا في مواجهـة تـأريخ مـدوَّن، الأمـر الذي يسمّرنا في مجابهة مأساة، تتمثل في عدم وجـود مـا يشـفع لأن يُسـمى تأريخـاً،

إنما شبحه، طيفه؟ ويعني ذلك أن مسوّغ الالتفاتة إلى صوت الذاكرة أكثر مشروعية من النظر في الكتابة ومرجعيتها ؟ بمعنى آخر: إن وجود الانتروبولوجي أكثر نجاعة من وجود المؤرخ ، لأن الأول يجد نفسه في ميدان يؤهّله لأن يمارس عمله دون اضطرابات كتلك التي يمكن للمؤرّخ أن يلقاها، كون الذاكرة تبز التدوين، وهذا ما نكاد نعدمه في مجمل ما تصدى له الباحث أو حاول مقاربته والمساءلة حوله، إن شعباً مضطهداً تكون ذاكرته أخلص له من تأريخه. نعم (إن الذاكرة الجماعية فاعلة في المجتمعات المسماة تقليدية، لدى الجماعات البشرية التي تُنسَج فيها الثقافة ما بين الفم والأذن، أي في نماذج المجتمعات التي يألفها الأنُثروبولوجيون.) "[٣٠]" .

لذا، جائز – ربما – اعتبار المنهج المعتمَد في الكتاب تقليدياً، لا بل وأقرب إلى مفهومه السوفييتي "المادية التأريخية "وما يترتب عليه من غبن بحق النطاق الجغرافي الذي ينتمي إليه، بله، والجغرافيا التي يشدد عليها من خلال مفهوم "الأمة الكوردية "، وما يقلّل من فعل التأريخ واستيفاء شروطه الحقلية.

ولعل هذا الاعتماد اليتيم والمتشدّد كان وراء ضيق أفق البحث والخلوص السريع إلى النتائج أو إطلاق الأحكام، كما لو أن لا مجال لوجود المختلف، والمفيد هنا، هو تكرار عبارة"مما يؤسف له– مع الأسف– للأسف، ج١، ص: ٩٩–١٨٧–١٩١–١٩٤..."، كما لو أنه كان يريد أن يكون الوضع خلاف ذلك، والتاريخ يعلمنا أن ما يجري تاريخياً ليس كما هو مرغوب فيه حتى في الأمور الأكثر يسراً أحياناً، وفي ذلك نكون إزاء رؤية رومانسية إلى التأريخ وليس ما انطلق منه في "منهجه العلمي المادي ".

وكمثال آخر تجاه هذا التضييق في مفهوم المادة الأرشيفية، هو ما يتعلق بأصول الكورد، كما في إشارته إلى عباس العزاوي، من خلال كتابه "**تأريخ اليزيدية وأصل عقيدتهم** "والذي ربط الكورد بالفرس بصورة ما، ج١، ص ٢٨٤ "، إذ كان عليه وكمؤرخ أن يتابعه في كتابه الآخر والمهم جداً "**عشائر العراق** "، حيث يتوقف عند هذه العشائر، وبعد العرب يقول (**والأقوام الأخرى كالأثوريين والكورد والترك، إنما تعرف قبائلهم باسمها الأصلي المعروفة به وبقريتها وأرضها التي تحل فيه، وهذا هو الغالب فيهم..**)، وكذلك عن الكورد تالياً (**ونحن لا نقول أكثر من أنهم شعب**

مستقل عن الشعوب الأخرى، متأثر بالمجاورين من عرب وإيرانيين، ولا ينكر أنهم اختلط بهم بعض العرب، وعاشوا معهم...) "[٣١]" ..الخ .

أغرب ما في تكوين الكتاب، وهو غياب كلي، وليس شبه كلي لأولئك الذين اعتنوا ويعتنون بالتأريخ وفق تصورات جديدة، حيث لا يعود من احتكار له انطلاقاً من منهج معين، كلاسيكي، كما كان الحال مع لا نغلوا وسينيوبوس ومن جاء في إثرهما، وفي مجالات شتى، حيث يتحدث الباحث عما هو تاريخي واجتماعي وانتروبولوجي وميثولوجي، كما في حال كتّاب التاريخ الجديد "ممن أتينا على ذكرهم "، وكتاب آخرين لهم اعتبارهم مثل: ماكس فيبر، فرويد، ميرسيا إلياد، كلود ليفي شتراوس، موريس غودولييه، جورج بالاندييه...الخ، ليس لأن ما جاء به الباحث لا يستحق التذكير، وإنما لأن في أساليب هؤلاء في البحث والمقاربة والتنوع الفكري فوائد لا تحصى، تلغي مركزية المنهج الواحد، أكثر من ذلك لأن الموضوع الذي يكتب فيه يكون في أمسّ الحاجة إلى مثل هذا التنوع .

إن عبدالله العروي الباحث التأريخي المغربي المعروف، لا يخفي تأثره بأدبيات التاريخ الجديد، ولذلك فهو حين يقول في مدخل كتاب له ينتمي إلى هذا المجال (موضوع كتابنا هو المؤرخ لا التاريخ، التاريخ كصناعة لا التاريخ كمجموعة حوادث الماضي، هدفنا هو وصف ما يجري في ذهن رجل يتكلم عن وقائع ماضية، من منظور خاص به، تحدده حرفته داخل مجتمعه.) "[٣٢]" ، إنما يجمع بين المادة الوثائقية وما يبقى قاراً في ذهن حاملها، بين ما يقوله المؤرخ وما يتحفظ عليه، أو ما يقبل المساءلة عما هو متستر عليه، بين المعلومة التي تقال وتسمى في الحال، والمعلومة التي يتردد في إطلاقها على الورق، والمعلومة التي تكون محل خشية، بين المعلومة التي تحمل اسماً هو الراوية أو شاهد العيان، أو ناقل الخبر، أو المجهول...الخ.

ذلك ما يوسّع حدود المعرفة، لا بل، يلغي الحدود، ويصعّب مهمة المؤرخ بالذات، إذ لا يعود ذلك الكائن الذي لديه محل إقامة معروف بين أكوام/ رفوف من الكتب، أو داخل متحف أوابدي، أو في مكتبه الأنيق وأمامه أو وراءه صور لمؤرخين ربما تكون في مقام القدوة، إنما ما يكون المأهول بنفسه ورأسه بكمّ لا محدود من أهل التأريخ والفكر والأدب، وإلا لما كان تأريخ، كما يتصرف الباحث نفسه، حيث

يتحدث عن الوثيقة، وعن شخصية تأريخية ما، وعن كاتب: شاعر كوردي، إذ لكل من هؤلاء طريقة تعامل، إلى جانب استعداد نفسي، وثقافة تغتني باستمرار، كما لو أنه اليوم غيره بالأمس أو غداً ليكون شاهد حياة .

هذا ينطبق ولو قليلاً، والقليل لا يستهان به تأريخياً، على المرجعيات الكبرى من باب الاستضاءة: الإغريق (جوهر التأريخ عند الإغريق) وربطه بما هو إنساني عام، والتخلص مما هو أسطوري، كحال هيرودوتس.."ج١، ص ١٨ "، حيث إن ذلك يدرجه في الخطاطة الخماسية للتأريخ "من الرق– إلى الاشتراكية "، فهيرودوت ربما كان نزيل تأريخ لـ"أمته "لكنه ليس كذلك لحظة تعامله مع الشعوب الأخرى، وهذا ما يدركه الباحث نفسه، أي ليس الإغريق طفولة البشرية "[٣٣]" .

وفي سياق التركيز على النهج يأتي التشديد على مفهوم الاختصاص والذي يشير الباحث من خلاله إلى ندرة متخصص بالتأريخ الكوردي ومن أهله"محمد أمين زكي عسكري، ج١، ص ١٠٥"ولاحقاً "قناتي كوردييف، محمود باكسي، أنور مائي، صلاح سعدالله....حيث صنعوا: خلفية غير واقعية لأمة الكورد .. ص ١٠٩ ".

تلك نقطة أخرى شديدة الأهمية، إلا أن التعويل على مفهوم الاختصاص لا ينصب دائماً لصالح الباحث هنا، وتحديداً في العصر الحديث والذي توافرت فيه طرق الاتصال بالمراكز البحثية وإمكان المتابعة والتزود بما يلزم كثيراً لمزاولة كتابة التأريخ، وربما تقديم ما هو أكثر إثراء من المؤرخ نفسه، استناداً إلى شعور داخلي لديه، وتنوع في المعارف .

إذاً في الحالة هذه ماذا نقول في استشهاد مؤلف كتاب عن "فارس القديمة "بغوته الألماني في كتابه: "ملاحظات ومقالات من أجل فهم أفضل للديوان الشرق، للمؤلف الغربي ١٨١٩ ":(أنا أعمي، غير أني لست أصم، وقد كان هذا النقص في سعادتي هو الذي أرغمني بالأمس على أن أصغي ست ساعات تقريباً إلى رجل سمّى نفسه مؤرخاً، وكانت تفصيلاته عن "الحروب الفارسية "(كما يحلو للأثينيين أن يسمّوها) عبثاً وحيداً، شبيه له الولدان، ولو أني كنت أحدث سناً، وكنت أنتمي إلى فئة ذوي المقام الرفيع، إذاً لنهضت عن مقعدي في الأودْيون، وجعلت أسائله وأستجوبه، فأسبب بذلك شعوراً بالصدمة في أثينا بأسرها .

ذلك لأني أعرف أصول الحروب الإغريقية، أما هو، في مقابل ذلك، فلا يعرف أصولها وأنى يكون ذلك أيضاً ؟.. ومن أين يكون لإغريقي أن يعرف ؟. لقد أنفقت الجزء الأكبر من حياتي في بلاط فارس، والآن أيضاً، في عامي الخامس والسبعين، أخدم الملك الكبير، مثلما كنت أخدم والده من قبل، صديقي المحبوب أحشورش ومثلما خدمت من قبل أيضاً إياه، وهو بطل، كان الإغريق أنفسهم يسمونه داريوس الكبير "المبعوث الفارسي سيروس سبيتاما في أثينا بركليس، في ج. فيدال، الإبداع، ١٩٨١ "..)"٣٤" .

وفي إطار الاختصاص، أليس ضرباً من ضروب الغبن والإجحاف بحق باحث سوسيولوجي ومؤرخ كذلك من وزن اسماعيل بيشكجي، حين يأتي على ذكره بوصفه"السياسي التركي "ويورد عنوان أحد كتبه: الترك والقضية الكوردية، ج١، ص ٢٢٦ "، وفي الهامش طبعاً؟ وكتابه "كوردستان مستعمرة دولية "أشهر من أن يعرَّف به في هذا السياق ؟

بالمقابل، ربما كان الذي أورده الباحث في عدة هوامش له في كتابه"الجزء الأول خصوصاً "عن علاقات شخصية ومدى تأثيرها فيما كتب، وبالنسبة إلى شخصه "صلاح سعدالله بالذات قبل سواه "، وفي صفحات عديدة، فاعل هنا"أي في صورة أرشيفه التأريخية ووعيه لها "، وحتى في موقفه من آخرين في مواقع وظيفية"مهنية "وغيرها كوردياً "في نهاية الجزء الثالث بامتياز"سوى أن ذلك يترك بصمته على الأرشيف المعلوماتي من جهة، وعلى التوجه الفكري البحثي من جهة أخرى، إلا أن ذلك يضعه أمام مساءلة مفهوم "التخصص "، وتحديداً بالنسبة للذين يتابعون التاريخ خارج الرواق الأكاديمي، وفي الوقت نفسه، يمكن السؤال عن الذين أتى الباحث على ذكرهم من العرب وتجنيهم على الكورد وتأريخهم: د. أحمد داود، وما إذا كان يمتلك تلك الميزة التي يدعو إليها "**مؤرخ فعلاً** ؟"عبر سلسلة لامتناهية من التعسفات ولوي عنق التأريخ بالذات ؟ "٣٥" ، وهل "**فراس سواح** "مؤرخ أيضاً، إن انطلقنا من شروط الاستيفاء؟ أما استشهاده بـ"**منذر الموصلي** "فهو كارثي، إذ كان ضابط مخابرات في ستينيات القرن الماضي وسيء الصيت في الوسط الكوردي في قامشلو والجوار حينها، وقبله كان التركيز بـ "**ميشيل عفلق** . ص ٩٧ "وهو أكثر

غرابة، إذ ماذا ينتظَر من بعثي عروبي ضيق حتى على تأريخه، فكيف بتأريخ الآخرين، وكان عليه التذكير بأسماء أخرى تخص مجال عمله؟ "٣٦".

وكنقيض لما ذهب إليه، أما كان في الوسع التذكير مجدداً بالمؤرخ العربي العراقي د. شاكر خصباك وكتاباته المعتبَرة عن الكورد "الأكراد، نموذجاً "؟ حيث لا حضور لاسمه في كتابه؟

إزاء إجراءات بحثية على تماس مباشر مع الأرشيف لا يظهر الأرشيف بالطريقة التي تخدم فكرة الكتاب بالذات، الأرشيف الذي يتجاوز حدود مؤرشفه، وهي الطريقة التي تشمل حقباً ممتدة، وغير متكافئة في التأريخ، إلى جانب أن هذا التأريخ لا يتراءى لنا بالوضوح الذي يعدنا به العنوان بالذات، حيث إن التوقف عند قائمة المصادر يقرّبنا من بنية الأرشيف الذي يكون دون التأريخ، أي ما يضم إليه التأريخ بمفهومه المادي، وما وراء المادي هذا بالمقابل، لأن المادي بعد أرشيفي فقط، وذلك استناداً إلى خاصية كل حقبة، ومدى نفوذها في الحقبة التي تليها وتجليها، ولا بد أن وراء هذا الإحجام عن الاستعانة بمرجعيات بحثية معينة من منظور فكري إيديولوجي، كان مؤثراً سلباً في الأرشيف الذي يقرّبنا أكثر من الشخصية المؤرّخة للباحث جمال رشيد أحمد، وعلى وجه الخصوص ذلك المسبار التحليلنفسي والانتروبولوجي.

كما في إشارته العابرة إلى العلاقة بين اليهود أو العبريين والنبي إبراهيم وخاصية الملّة.."ج١، ص ٥٠، مثلاً "، وحتى فيما يتعلق بتحفظه بربط الكورد بالجان، وخلفية ذلك تأريخياً وانتروبولوجياً "٣٧"، لذا يسهل تلمُّس ثغرات تضعف من حضور الأرشيف جرّاء وعي أحادي الاتجاه وبأكثر من معنى:

وأنا أستعيد طريقة مقاربة (دريدا) لأرشيف فرويد لتاريخ اليهودي ولليهودية، لموسى وصلته بمفهوم الأب، بعد مدخل متعدد الأبعاد للأرشيف موقعاً ورمزاً ومكان إقامة خاصة وسلطة وحراسة...الخ، فلا يعود ما هو ظاهري وإنما ما هو باطني، وما يتجاوز الاثنين معاً، وعلينا أن نتساءل(لماذا ينوع دريدا في مفاهيمه التي تعقب ذكر الأرشيف، أو التي تحضر مع الأرشيف؟ ربما لأن الأرشيف يشع بدلالاته الزمكانية. لأنه محمول بقوة القانون. وهناك تكمن عراقته التاريخية، وذو صبغة توطينية محروسة حيث المكان معلوم باسم وبمحتوياته. لأنه يمزج اللغة، الكلام بالأثر، بما

يجب الرهـان عليـه "الأرخيـة "، وثمـة ارتبـاط بـه، حيـث تـأتي العائلـة، السـلالة، المؤسسة لتضفي كل من جهتها، وحسب الوظيفة المعنية بهـا، طالعهـا الـدلالي علـى الأرشيف نفسه. فالأرشيف كتابة مدعمة بالقانون، وهو في هذا التحديـد يجـدد اسمـه ويؤكد حضوره ..) "٣٨" .

في المقاربة الفرويدية لما هو يهودي جمع بـين التـأريخي ومـا هـو متخـفّ فيـه رمزياً كتحليلنفسي، وفي المقاربة الدريدية لما قام به فرويد تعـرَف إلى هـذا الأرشـيف الذي استعان به للـدخول في تـأريخ لـيس تأريخـاً بـالمعنى الحـرفي باعتبـاره دينـاً في الأساس، ولا بد أن يكون وعي الأرشيف الذي يضـم إليـه الاثـنين توسـيعاً لمفهومـه تأريخاً وثقافة، وتبيُّن تفاوت وتعدّ لهما في آن .

وهـذا يضـعنا إزاء مـا هـو مـدون عـن خاصـية كـل مـن الأسـطورة والـدين، باعتبارهما متداخلين، مع فـارق أن الأسـطوري يجـد مرتعـاً خصـباً لـه في تصـورات أهليه وعلى مستوى العامة والخاصـة، رغـم تفـاوت المعطـى النفسـي، ومـا فيـه مـن طقوسـية اجتماعيـة متوارثـة، سـوى أن الـديني يحيـل الأسـطوري بمعنـاه العـام إلى مفهوم متعال، ويضفي عليه بعداً قدسياً بمفارقته لما هو إنسي.

وأظن أن الحلقتين الأكثر ضعفاً وإهمالاً في كتاب الباحث الدكتور جمال رشيد أحمد هما هذا: الأسطورة والدين.

إذ ثمة تداخل بين الأسطوري والميثولوجي كون الثاني "علم الأساطير"، لكن هل حقاً أن الأسطورة تحيلنا على ما هو خرافي ووعيٍ بدائي لدى "إنساننا" الأول، ولدى جماعات "توقف عندها التأريخ "، وخصوصاً في بعدها الشفاهي ؟

يعتمـد الباحـث علـى كتـاب يتـيم وبصـورة رئيسـة في كتابـه وهـو يتحـدث عن"الميثولوجيا "وهو لمجموعة مـن الكتـاب الـروس، وتحـت عنـوان "**الميثولوجيـا ونشـوء العبـادات القديمـة** "، حيـث إنـه لا يخـرج عـن نطـاق الدراسـات التقليديـة الإيديولوجيـة المسـفيتة. كمـا في هـذا المقبـوس الـذي أورده الباحـث (يـدرك الـوعي البدائي محتوى الأسطورة على أنه حقيقة واقعية، ولا يقيم أي حد بين الخارق الفـوق الطبيعي والواقعي..ج٢، ص ٥٦٦)، ويا له من توصيف مريع في محتواه !

الأسـطورة بعـد مـن أبعادنـا النفسـية والفكريـة مـع فـارق المتحـوَّل الـدلالي في المفهوم والعلاقة مع المحيط والآخرين وأنفسنا، حيث إن الذين كتبـوا عـن الأسـطورة

لم يتجردوا من تأثيرها النفسي والجمالي، كما لو أن العلمي محرَّر منها كلياً، وتاريخ العلم يرينا مدى سريان فعل الأسطورة في بنية لغته جهة الجزم فيما يقول. إن اليقينية لها نسب أسطوري هنا.

هذا ينطبق على اليونان الذين ثمَّنوا الميثولوجيا الهائلة الحضور في أدبياتهم "لولاها لما كان هوميروس، ولولا هوميروس لما كان أفلاطون وهو يحاول تأميم الفلسفة مما هو ميثولوجي وهو في دفقه الشعري"، وحتى هيرودوت الذي يراه الباحث محرّر اليونان مما هو أسطوري عبر تأريخه "بصفته أبا التأريخ ؟"كثيراً، ويعتبر كلاً من الأسطورة والتأريخ يونانيين"ج٢، ص ٥٦١ "، وهو اجتهاد دون الاجتهاد جهة رحابة الميثولوجيا أو ما يخص الأسطورة كمفهوم ودور، وبالمعنى الحرفي للكلمة، لأن ثمة مواقف أخرى خلاف ذلك كما رأينا، على الأقل من خلال ربط التاريخ بـ"أرخو" بالقمر، وما يترتب على الزمان حسابياً لحظة ربط التاريخ بالقمر"الحساب القمري "الشرقي المعروف وهو خلاف التاريخ الأوربي الذي ينتسب إلى المسيح"قبل الميلاد وبعده "وهو في نسَبه الشمسي، لنكون إزاء مواقف متعددة لم تتوقف تاريخياً، ولا كان الأرشيف بمفهومه المادي هو الوحيد الدال على ما كان، إنما الذاكرة الجمعية للناس، وقابلية الميثولوجيا، أو الأسطورة لأن تستجيب للكثير من الهواجس النفسية وتداعيات الذات كذلك "[٣٩] ".

ومثال آخر، وهو المتعلق بحضور المسعودي "الإسلامي "في كتابه، حين يخطئه عبر ربطه الكورد بالجان، واستناده على القصص العبرية...وتخبطه،وفي الهامش، إحالة إلى من استغل هذا التنسيب لتشويه التأريخ الكوردي "أحمد داود..."في كتاب له "ج١، ص ١٨٥ "، وهي إشارة تستشرف أرشيفه المفتقر إلى تلك الدراسات الخاصة بالميثولوجيا والانتروبولوجيا وحتى التحليلنفسي، لحظة إمعان النظر في بيئة الكوردي المرتبطة بالجبل كثيراً، ليكون التنسيب في العمق مدحاً لا قدحاً، من ناحية، وإرجاعاً له لأصول تليدة حول صلة الجان بالنار، والنار بالمجوسية والزرادشتية، ولنا هنا أن نقرأ كتاب "**أبناء الجن** "لمرغريت كان، لنكون أكثر قرباً من هذا التنسيب، وبعده الأرشيفي الجغرافي وثقافته. إن الجني مرهوب الجانب أيضاً ..!

ومع المسعودي، مرة أخرى، حين يورد رواية له من كتابه **"مروج الذهب ومعادن الجوهر"**، وهو يتحدث عن كتاب زرادشت مشيراً إلى أنه (كتِب في اثني عشر ألف جلد بالذهب..ج٣، ص ٣٠٧)، لا اظن أن معلومة كهذه تفوَّت جهةَ العدد ومحموله **"في التنبيه والإشراف** ، يكون الجلد جلد ثور أو بقرة أو جاموس.."حيث لا يذكَر لدى باحثنا، إن العدد الهائل"فلكي بمفهومه الحسابي وقتذاك "لافت على صعيد الرمز والإحالة إلى البعد القدسي لكتاب العقيدة "، إلى جانب مكانة الثور أو البقرة أو الجاموس في ميثولوجيا المنطقة: الإيرانية ضمناً، وليس لأن الواقعة هي هكذا. هذا يتطلب مقاربة انتروبولوجية خاصة .

في الجانب الآخر، يظهر الدين في غاية الهشاشة على صعيد النشأة والدور والمآل في بنية مدوَّنته التأريخية، كما في تعريفه له (الدين صيغة پهلوية مشتقة من كلمة "داينا" الميدية التي كانت تعني الخصائص الروحية وقوة الوجدان غير المادي التي شكلت جوانب النفس الباطنية للإنسان لكي يميز بين الخير والشر. ص ٥٦٩). إن قراءته للدين تندرج في دائرة ما هو مادي ومحدود بأكثر من معنى.

إن سرده التأريخي للدين قديماً ولاحقاً، لا يخفي جمالية الربط والتحول، لكنه يشكو من العمق المرتبط باستجابات الدين لما هو قار في النفس، وإلى يومنا هذا، إلى جانب أن الدين يتطلب أدوات بحث ونظر في أرشيفه اللامرئي والذي يضم إليه السماوي من خلال المستجدات التي يعيشها المرء، وبالمناسبة فإن النفَس الهادئ لديه وهو يتعرض للزرادشتية "لزرادشت النبي "لافت للنظر "ج٢، صص٣٠٤–٣٢٠، مثلاً "وحيث ينبغي النظر في بنيته أكثر بمعناه الميثولوجي"[٤٠]"، يقابَل بالتوتر الملحوظ والتسرع في بناء الأحكام إلى جانب النقل وحتى الاعتماد اللافت –مجدداً– على جهود آخرين"ولم أجد عبارة أخرى تحلُّ محل هذه نظراً لأن الوارد في الفصل الرابع في الجزء الثالث "العادات القبلية العربية الإسلامية...."، كما ذكرنا سابقاً، يمكن إيجاد صورة خطية وشديدة الوضوح في البنية والتحليل والكتابة الحرفية من خلال الرجوع إلى كتابي كل من: **أحوال المرأة في الإسلام**، لمنصور فهمي"١٨٨٦– ١٩٥٩ "، و: **المجهول في حياة الرسول**، للكاتب الكبير المقريزي"[٤١]" .

في مجمل ما أورده الباحث في فصله هذا والذي يتجاوز المائة صفحة "٣٥١-٤٥٨ "، يكون الاعتماد على من ذكرناهما بصورة رئيسة، وحيث تختفي لديه صفة المؤرخ الباحث، وتلك الطريقة المناسبة التي يحتاجها الموضوع أدوات نظر، ومقاربات نقدية تأريخية ملائمة، وترك المجال مفتوحاً للمناقشة، ومراعاة خصوصية الموضوع في هذا المضمار "[٤٢]".

ولعلي حين أنهي هذا الحوار- المناقشة مع نقاط لفتت نظري في كتاب الدكتور والباحث جمال رشيد أحمد، لا بد أن أنوّه إلى التقابل الذي لا بد من التشديد عليه وهو ما سرده من مشاهدات لسان حال معايشات في كوردستان وخارجها، بصدد الكورد، وتحديداً إزاء تعسف الكوردي وجوره ونيله من كورديه الآخر وفي مراكز قرار ومواقع قوة ونفوذ "ج٣، ص٦٥١، مثلاً"، وهي إشارة تعيدنا إلى عصور موغلة في القدم، وجانب التنابذ الكوردي- الكوردي "لشرف خان البدليسي شهادة حية حول ذلك في تحفته التأريخية، وباعتباره رواية ومؤرخاً وناقل أخبار وكاتب سلطان وشاعراً في الوقت نفسه، وما في ذلك من إثارة تحفّز على مكاشفة ذلك الأرشيف الذي كان يسلسل له القياد في حياته اليومية وفي بنية تفكيره "، بقدر ما تضعنا في مواجهة ما هو قائم فيما بيننا "كما أفصح عن تأريخ شخصي في منحاه الاجتماعي والثقافي والعقيدي "[٤٣]"، في بداية كتابه، وتأثير ذلك في مخطط الكتاب، أعني بذلك فيما أرشفه نفسياً، وطريقة استثماره لهذا الأرشيف، والذي ربما يتوافق على صعيد قهر معين لا يخفى في الذات، مع جاء به وعليه الكتاب جهة العلاقة بين فصوله، من تفاوت لافت في المصادر والمقاربة التأريخية، ومن أسلوب كتابة، وتحليل ونتائج، وفعل الزمان في خارطة الأرشيف لديه والتي أبقته دون مستوى تحدياته كباحث وككوردي، أعني بذلك دون مستوى الأرشيف الذي لا يستهان بسلطته، وحسبي هنا أن أقول: **قل لي أي أرشيف لديك، أقل لك من أنت!**

مصادر وإشارات :

١– أشير إلى أنني في مبحثي ذي الصلة المباشرة بالوعي الأرشيفي بالذات، وبغية إمكان التحرك بحرية أكبر وضمن دائرة أوسع، اخترت مجموعة نماذج في الشأن الأرشيفي الكوردي، عبر مكاشفة الوعي الذي يقاربه وكيفية المقاربة هذه، ليس لأنها الأفضل، فهذا يقلّل من قيمة الأرشيف ووعيه في الحال، وإنما لوجود محفّزات معرفية، وفي مجالاتها، تعطينا فرصة سانحة لأن نلامس بنية الأرشيف وما يعتوره من نقص أو ما يحتاجه من خطوات ليؤمَّم من كل صيغة امتلاكية، وكون هذه النماذج تكاد تعلِمنا بالكثير مما يعرّفنا كوردياً، أي بوصفها دعائم تاريخية تحمل بصمة قومية كوردية، دون أي ادعاء بأن ما أسمّيه بالدرس الأرشيفي هنا نموذجي، إذ إلى جانب نموذج الدكتور جمال رشيد أحمد هناك ومن بينها:

في الجانب الأدبي، يكون الشاعر أحمد خاني "١٦٥١–١٧٠٧ "، ومن خلال ملحمته الشعرية المعتبَرة (مم وزين)، والمساءلة لا تنصب على الملحمة وكيف كتُبت فحسب، رغم أنها قائمة، وإنما على وعي الشاعر لموضوعه، وبنيته من منظور أرشيفي، وأظنها المحاولة الأولى في هذا المضمار، جهة المغايرة، أي : نوع الأرشيف الذي سمّاه خاني في ملحمته، وما أبقاه طي الكتمان عند سبر معلوماته.

في الجانب النقدي، وجدتني مشدوداً إلى خاني مجدداً، إنما من خلال نخبة من الكتاب والنقاد الذين تعرضوا له، وتلك العلامة اليقينية التي تظهِر كتاباتهم، كما لو أنهم يعرفونه حق المعرفة. لم يغب عنهم سؤال الأرشيف سالف الذكر، إنما ليس له وجود أصلاً، وكون هذا المبحث الآخر يرينا المأزق الأكبر في وعي الأرشيف الكوردي على مستوى النقد ونحن أمة لما تزل تبحث عن كينونتها .

٢– هيدغر، مارتن: الكينونة والزمان، ترجمة وتقديم وتعليق : د. فتحي المسكيني، دار الكتاب الجديد، بيروت، ط١، ٢٠١٢، ص ٤٩، ليكون سؤال الكينونة سوال الوجود بمعناه العام، وقد قصَّر في فهم موجوده إذ اعتبر تسميته له بمثابة إحاطة به، أي يأتي الوجود قبل الموجود، وليس العكس، وفي الجانب الآخر، تكون الميتافيزيقا داخلة في صلب عملية السؤال، فهي هنا ليست "ما وراء الطبيعة "كما هو متداول، وإنما لم وما لا يؤخذ به كحقيقة وجود، أي ما يحوّلنا إلى أرشيف كزمان

ينادينا لنزداد علماً وحضوراً فيه، أي لنحيل إلى أرشيف لا يحتكَر، لا بل يقبل المساءلة والمكاشفة .

وعندما يكتب هيدغر لاحقاً (**إن الكينونة هي في كل مرة كينونة كائن ما**. ص٥٩)، فلعله على يقين فلسفي ما هذه المرة، بمدى نسبية المعرفة، عندما تقاس الكينونة على الكائن، أي حين تتحدد بداية ما والتشديد عليها باعتبارها الصحيحة والحاكمة المحورية، وهي كذلك لدى قائلها فقط .

إنما أيضاً، عندما يقول في مكان تالٍ(إن الحقب التي لا تأريخ فيها لم تكن أيضاً بما هي كذلك بلا تاريخ . ص ٦٧٨ .)، وهو بالطريقة هذه يقاضي الأرشيف بالقدر الذي يحامي عنده، بالقدر الذي يطالب بفتح محضر ضبط باسمه في حق من تجاهلوا موقعه الاعتباري!

٣- هوسرل، ادموند: أزمة العلوم الأوروبية والفينومينولوجيا الترنسندنتالية، ترجمة وتقديم: د. اسماعيل المصدق، مراجعة: د. جورج كتورة، منشورات المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط١، ٢٠٠٨، ص ٤٨ .

ويلاحظ هنا، أن هوسرل كان لديه – ربما – ذات التصور الذي كان وراء موضوعة هيدغر، مع اختلاف الأسلوب والمنهج، وهو يركز على الإنسان "الكائن" ويضع مفردة "الميتافيزيقا "قبله بين معقوفتين، كما لو أنه يسائل حرفية الأرشيفي في عصره نقدياً. إن وعي الأرشيف يلغي الحدود، وإلا لبطل أن يكون اسمه.

٤- رغم أن هناك هستوريا الإغريقية الأكثر منافسة وتداولاً، وثمة ما لا حصر له من المصادر حول ذلك:

فرانز روزنتال: علم التاريخ عند المسلمين، ترجمة: د. صالح أحمد العلي، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط٢، ١٩٨٣، ص ١٧.

د. قاسم عبده قاسم: تطور منهج البحث في الدراسات التاريخية، القاهرة، ط١، ٢٠٠٠، صص ١٥-٢٦ .

د. حسين مؤنس: التاريخ والمؤرخون "دراسة في علم التاريخ "، دار المعارف، القاهرة،١٩٨٤، ص٧ ، معتمداً على قاسم عبده قاسم، وهو يشير بداية خلاف الكثيرين من مجايليه إلى أن أصل لفظ التاريخ مشتق من آرخ اليونانية، ومعناه:

القديم أو القدَم، ولهذا كان هناك علم الأثريات "الأركيولوجيا "، ومن ثم الأصل "أرشيتيب " في النموذج الأول"البدائي...الخ..

د. قاسم يزبك: التاريخ ومنهج البحث التاريخي، دار الفكر اللبناني، بيروت، ط١، ١٩٩٠، ص ٧ ...الخ .

وجيه كوثراني: تاريخ التأريخ "اتجاهات- مدارس- مناهج "، منشورات المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، بيروت، ط٢، ٢٠١٣، وفيه محاولة جادة من خلال تتبع "جذور "المفردة، ربطها بما هو عربي قدي"أصل سامي- حميري"، وهو الاجتهاد التأريخي والأرشيفي اللافت هنا، صص١١- ٤٢ .

٥- كما يذكر هـ.ا.ر. كَب: علم التأريخ، ترجمة لجنة دائرة المعارف الإسلامية: ابراهيم خورشيد وآخرين، دار الكتاب اللبناني، بيروت، ط١، ١٩٨١، ص ٢٧ .

٦- ينظَر في : في مجلة"العرب والفكر العالمي "بيروت، ع ٤ خريف ١٩٨٨، ص ٣١ .

وهذا ما يمكن متابعته أيضاً في كتاب هيدغر الآخر: السؤال عن الشيء، ترجمة: د. اسماعيل المصدق، مراجعة: د. موسى وهبه، منشورات المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط١، ٢٠١٢، حيث التعرض للشيء، كسؤال، كمفهوم، كمفردة فلسفية، يغطي صفحات طوالاً، ومنذ البداية(ما نسأل عنه الشيء إن جاز التعبير، هو الشيئية، هو ما يجعلنا من الشيء بما هو كذلك شيئاً. ص ٤٣)، ليكون سؤالاً تاريخياً "ص ٨٨ "، وأخيراً (ما هو الشيء ؟ هو السؤال : ما هو الإنسان ؟ أي الإنسان الذي يقفز دائماً سلفاً على الأشياء، أن يمتد خارج الأشياء وخلف الإنسان ..ص ٢٩١)، أي حيث يكون السؤال الأرشيفي الذي ينحصر في الذي ينغلق عليه باعتباره أصل العالم، وإنما ما يجعله منفتحاً على العالم، داخلاً في الوجود، ليكون سؤال البدء، الأصل، الشيء الذي يرتبط بالإنسان، وهذا يرتبط به سؤال التنوع المتعدي لذاتية الإنسان ..

٧- غادامير، هانز جورج: بداية الفلسفة، ترجمة: علي حاكم صالح- د. حسن ناظم، دار الكتاب الجديد،ط١، ٢٠٠٢ ، ص ١١ .

٨- حول ذلك، ومن باب النقد، يمكن قراءة مقال "**هايدغر: والعودة إلى الإغريق**"، لغاي باسيت، عن مغزى اهتمام هايدغر بالفلسفة اليونانية والتأريخ لها

بـدءاً مـن أفلاطـون وغـيره، مـع إهمـال رمـوز مثـل: زينـون، السفسـطائيين، أفلوطين.."وكأنه يريد أن يبين لنا أن مشاكل الوجود والزمن كانت قد طرحت بصفة شاملة من طرف الفكر الإغريقي...

لماذا هذا الحضور الدائم للإغريق في فكر هايدغار؟.. عندما يقول "الإغريق" يكتب هايدغار"نفكر في بداية الفلسفة ".

يُنظر حول ذلك كتاب : **متاهات**: نصوص وحوارات في الفلسفة، ترجمة: حسونة المصباحي، مراجعة: د. قدامة الملاح، دار المعرفة، تونس،٢٠٠٥ ، ص ٢٩-٣٠.

٩- ينظَر حول ذلك ما أثرته في بحث لي نشرُته تحت عنوان "**بداهة البدايات**" في مجلة "المعرفة "السورية، قبل قرابة عشر سنوات، حيث يصعب علي هنا تذكر العدد والتاريخ بدقة .

ويشار هنا، إلى أنني، ولأهمية الموضوع وخطورة محتواه، كان عنوان بحثي المطول، وهو: **النزول إلى الجبل** "محاولة تعريف بالأدب الكوردي"، وهو كتاب تحت الطبع وسيصدر لاحقاً، عن شركة رياض الريس في بيروت، حيث راعيت في العنوان ما يترجم هذه الصعوبة الماثلة في مفهوم "البداية ".

١٠- تحيلنا مفردة الوثيقة إلى ما هو دبلوماسي ، إلى "ديبلوما "تحديداً، كما وردت في تقديم المترجم: د. محمد الطاهر المنصوري لكتاب : التاريخ الجديد "إشراف جاك غودي "، المنظمة العربية للترجمة، بيروت،ط١، ٢٠٠٧ ، ص٣١، والذي سنتوقف عنده.

١١- صدر الكتاب بالفرنسية سنة ١٩٩٥ تحت عنوان Mal d,archive: Une impression Freudienne،وصدرت ترجمة عربية له بعنوان "حمّى الأرشيف "، وترجمة أخرى تجاوزت العنوان في نصفه الأول، هكذا: أركيولوجيا التوهم "انطباع فرويدي "لعزيز توما، مركز الإنماء الحضاري، حلب، ط١، ٢٠٠٤، إلى جانب مشاركتي وتقديمي للكتاب، ومن ثم التعليق على كم كبير من النقاط التي أثارها دريدا في مبحثه الفلسفي والذي يدخل ضمن نطاق: نقد الوعي الأرشيفي، وفي ربطه بفرويد، من خلال عشرات المصادر ذات الصلة بالموضوع، وأشير إليه في المتن مع رقم الصفحة ضمناً .

١٢- ينظَر حول ذلك في: صيدلية أفلاطون، ترجمة: كاظم جهاد، دار الجنوب، تونس، ١٩٩٨، ويشكل الفصل الأول من مجموع فصول ثلاثة لكتابه "الانتشار la dissémination "، باريس،١٩٧٢.

إن فارماكون"فارماسي اليونانية "تعني الداء والدواء، العقار: العلاج أو السم معاً..ص ٢١، وحيث تتطلب قراءة الكتاب تركيزاً هائلاً ومعمَّقاً نظراً لكثافته وصعوبة الإحاطة بمضمونه، وينظر أيضاً فيما كتبتُه حول ذلك في : تجنيس النسيان بين الأب والابن، في موقع "الأوان "الالكتروني " في ١٢ تشرين الثاني ٢٠١٣، إلى جانب: تجنيس النسيان بين الأب والابن عربياً، كتكملة في الموقع نفسه، وبتاريخ ٢٩ تشرين الثاني ٢٠١٣ .

١٣- جاك دريدا: في علم الكتابة، ترجمة وتقديم : أنور مغيث- منى طلبة، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة/ ٢٠٠٥ ، ص ١٩٩-٥٣٣.

١٤- ريكور، بول: الذاكرة، التاريخ، النسيان، ترجمة وتقديم وتعليق: د. جورج زيناتي، دار الكتاب الجديد، بيروت، ط١، ٢٠٠٩، وكل الإحالات المرجعية في المتن تخص هذه الطبعة .

١٥- فوكو، ميشيل: نظام الخطاب، ترجمة:د. محمد سبيلا، دار التنوير، بيروت، ط١، ٢٠٠٧، ص ٤١ .

١٦- ميشيل فوكو: حفريات المعرفة، ترجمة: سالم يفوت، المركز العربي الثقافي، بيروت، ط٢، منقحة، ١٩٨٧ ، ص ٨ .

وللمزيد حوله وحول "هوية "التاريخ الجديد ومن منظور الأرشيف كذلك، يمكن مراجعة پول ڤين، في كتابه: **أزمة المعرفة التاريخية"** فوكو وثورة في المنهج"، ترجمة وتقديم: ابراهيم فتحي، دار الفكر، القاهرة- بارس، ط١، ١٩٩٣،ص ١٩، حيث يقول (ليس للتاريخ منهج نوعي، وإلا فليدلُّونا عليه.) وكذلك ص ٢١، إذ يقول (إن للتاريخ موقفاً نقدياً، ولكن ليس له منهج لأنه ليس هناك منهج للتفهم)..

١٧- دولوز، جيل: الاختلاف والتكرار، ترجمة: د. وفاء شعبان، مراجعة: د. جورج زيناتي، منشورات المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط١، ٢٠٠٩، ص ٢٦٣.

١٨- هـارتوغ، فرانسـوا: تـدابير التاريخيـة "الحاضـرية وتجـارب الزمـان "، ترجمـة: د. بدالـدين عرودكـي، منشـورات المنظمـة العربيـة للترجمـة، بـيروت، ط١، ٢٠١٠، ص ١٥. إن قـراءة هـذا الكتـاب تعرّفنـا عـن قـرب علـى عشـرات العنـاوين في المنحى المذكور.

١٩- حول ذلك، يمكن مراجعة كتاب الدكتور وجيه كـوثراني: تـاريخ التـأريخ، السابق ذكره، الفصل الحادي عشر، صص ١٩٩-٢١٧ .

وفي هذا السياق، فإن المرجع الجديد بـالقراءة للاطـلاع علـى مـا تقـدم هـو هـو كتاب "**التاريخ الجديد** " وتحت إشراف: جاك غـودي، ، ترجمـة وتقـديم : د. محمـد الطاهر المنصـوري، المنظمـة العربيـة للترجمـة، بـيروت،ط١، ٢٠٠٧ ، حيـث أجـدني بدوري متحمسـاً لإيـراد مقـاطع منـه تـنير العـالم المختلـف للأرشـيف وبالنسـبة لنـا كوردياً:

لقد وسع التاريخ الجديد أفق الوثيقة التاريخية، بالحلول محـل كتابـات لانغلـوا وسينيوبوس المعتمدة بصورة رئيسية على النص المكتوب، فهو تـاريخ يعتمـد علـى وثائق عديدة ومتنوعة: منها المكتوبة بجميع أجناسها إلى جانب الوثـائق التصـويرية ونتائج البحوث الأثرية والروايات الشفوية وغيرها من الوثائق. ص ٨٢ .

وفي نطـاق التـاريخ الكمـي والثـورة الوثائقيـة: تعامـل المـؤرخ الاقتصـادي مـع الأرقـام، واعتمـد الإحصـائيات مبكـراً، ولكـن منـذ عشـرين سـنة تقريبـاً التفـت كـل المؤرخين الذين بدأوا يقومون بعمليات حسابية إلى الحاسـوب... بتعـبير إمانويـل لـو روا لادوري المازح المبالغ فيه كصفة: المؤرخ سيكون مستقبلاً مبرمج حاسـوب أو لا يكون . ص ١٢١ .

وهناك التاريخ والأمد الطويل لميشيل فوفيل: إن التاريخ السياسي نفسـه قـد تخلى في أكثر من موقع عن الارتباط بالأحـداث ليطـرح مشـاكل لا يمكـن أن نتصـور دراستها إلا مـن خـلال الديمومـة "خاصـة ديمومـة "، مـن ذلـك وفي الأسـاس مشـكل الدولة. ص ١٤٨ .

والانثروبولوجيا التاريخية لأندريـه بورغيـار: دور التغذيـة في التـاريخ "فالـذوق يمكن أن يعبّر بجلاء عن الفروق الاجتماعية سواء بالمبالغة "رمـز الهيمنـة" أو بعـدم استهلاك بعض المواد "رمز التبعية "ص ٢٥١ .

تاريخ الذهنيات لفيليب أرياس: إن تاريخ الذهنيات ليس تاريخاً جديداً، فقد ولد غداة الحرب العالمية الأولى عند بعض المؤرخين، مثل الفرنسيين لوسيان فافر ومارك بلوخ والبلجيكي هنري بيران، وعند بعض الجغرافيين مثل أز دومنجون، وعند بعض علماء الاجتماع، مثل ل. ليفي برول وهالبواكس وغيرهما.ص ٢٧٩ .

وعن سؤال لماذا تاريخ الذهنيات، نقرأ: تاريخ الذهنيات إذن هو تاريخ ذهنيات الماضي، وليس الذهنيات الحالية. ص ٣٠٦ .

تاريخ الثقافة المادية لجان — ماري بيساز: يعكس تدريس التاريخ، بنوع من التأخير كما هو الشأن دائماً، ما نتوصل إليه البحوث الجامعية والأوساط العالمة. ص ٣٢١ .

وهناك التاريخ الآني لجان لاكوتور: ليكن التاريخ علم الماضي، فهو لا يجد سبب وجوده ولا مجده ولا تبريره إلا في استخراج مادته من تحت جبال وثائق الأرشيف، فهذا اعتقاد حديث العهد.ص٣٧٣.

وهناك المهم كثيراً: تاريخ الهامشيين، لجان كلود شميت، : بدأ مؤرخو الهامشية بسدّ ثغرات التاريخ التقليدي، وذلك بإعادة المنسيين في التاريخ إلى الذاكرة: متشردون بسطاء، ومجرمون مغمورون، وسحرة القرى أو مومسات. ومباشرة تطرح هنا مسألة الوثائق التي يمكن استعمالها أو تمييزها.ص ٤٧٢ .

٢٠— نقلاً، عن بول ريكور، في كتابه: الذاكرة، التاريخ، النسيان، ص ٢٣٦، والكتاب المذكور صدر في فرنسا سنة ١٩٨٤، كما صدرت ترجمته عن المنظمة العربية للترجمة، من قبل بدرالدين عرودكي، بيروت، ٢٠٠٩، ولم أتمكن من تحصيله، إنما اطلعت عليه من خلال ما كتب عنه وما هو مقبوس فيه في مؤلفات ومنابر ثقافية مختلفة، وكتاب ريكور السالف الذكر بدوره يتضمن عشرات الأسماء التي تعرّفنا بالمختلف كثيراً في مفهوم التاريخ ومدى بروز سلطة الزمان وفاعليته التدريجية .

٢١— يمكن مراجعة هذا الكتاب في : النقد التاريخي : مجموعة مؤرخين، ترجمة عن الفرنسية والألمانية : د. عبدالرحمن بدوي، وكالة المطبوعات — الكويت، ط٤، ١٩٨١، ويحتل الكتاب المذكور، أكثر من مائتي صفحة، ويمكن ذكر بعض مَن تأثروا بهذا الكتاب ولهم حضورهم: حسن عثمان، أسد رستم، قسطنطين زريق، وحتى وجيه كوثراني في كتابه : الذاكرة والتاريخ في القرن العشرين الطويل "دراسات في

البحث والبحث التاريخي"، دار الطليعة، بيروت، ط١، ٢٠٠٠، وهو يفصح عن ذلك، كما في قوله (في علاقتنا نحن العرب بالتاريخ، التباس تبدو معه ذاكرتنا وكأنها خزان مشاعر، لا مرصد معرفة. ص ٣٩)، وهو يعترف بذلك في كتابه السابق، ص٢١٥، حيث التأثر يتجاوز مفهوم استعارة العنوان ..

٢٢– أشير إلى كتاب غي تويليه– جان تولار: صناعة المؤرخ، ترجمة: د. عادل العوا، دار الحصاد، دمشق، ط١، ١٩٩٩،حيث يشار إلى صرامة التقليد، من خلال مؤسسات جامعية رسمية وغيرها، كما في حال مدرسة "شارت " وهي تخص (تكوين محافظي مستودعات المحافظات .ص ١٤)، وما يخرج عن نطاق الأكاديمية باعتماد ثقافة أخرى، كما في "المدرسة العملية للدراسات العليا" في فرنسا "الصفحة نفسها ".

ومن باب الطرافة الإشارة إلى سطوة التقليد وعنفه، من خلال ما أتى جوزف هورس على ذكره في كتابه: قيمة التاريخ، ترجمة: نسيم نصر، منشورات عويدات– باريس، ط٣، ١٩٨٦، ومنذ البداية، وفي مقطع طويل نسبياً، إنما شديد الأهمية من باب الدلالة (**لقد أعطى لانغلوا"لانغلوا "وسينيوبوس في كتابهما "مدخل إلى دروس التاريخ "، الذي بقي وقتاً طويلاً المعتمدَ الرسمي في منهج البريفيه، لطلاب التاريخ الفرنسيين، جدولاً من "أسئلة لا فائدة فيها "، بينها السؤال التالي: "لماذا يُستخدَم التاريخ ؟ ". إن في أساس مثل هذا الموقف، دون شك، فكرة تعني أن المعرفة ذات قيمة مطلقة، ويجب أن تُلاحق من أجل القيمة نفسها، مستقلة عن كل سبب، فموقف كهذا، يبدو لنا موقف صمود، كما يبدو موقف خوف أمام أخطار العمل، نستطيع أن نعتمده موقفاً مميّزاً الحياة الفرنسية الفكرية، في القرن التاسع عشر، وبشكل خاص يميز التقليد الجامعي، فقد تعرضت إحدى طالبات معهد "شارت "، بعد أن خاطرت في رسالتها ببعض المقاربات مع الوقائع المعاصرة، للوم إنذاري، هذا نصه : "معهد الشارت "يا آنسة، مدرسة غير عصرية ". فهل يبقى، إذن، من مجال للدهشة إذا كان هذا فهمنا للتاريخ ألوهية خرساء باردة، وفي الغالب، وحتى اليوم، مستهجِنة ميل الجمهور الكبير إليها ؟** . ص ١٢) .

٢٣– لعل أهم مَن يشدّد على هذا الاتجاه وبزخم معرفي هو جاك غودي، في : سرقة التاريخ، نقله إلى العربية : محمد محمود التوبة، منشورات العبيكان، الرياض،

ط١، ٢٠١٠، كما في قوله (إن الأبعاد الحالية لكل من الزمان والمكان قد وضعها الغرب، وكان ذلك بسبب أن التوسع في أنحاء العالم تطلب حفظ الوقت والخرائط التي وفرت إطار التاريخ .ص ٣٢)، وفي الصفحة نفسها، وبالنسبة لمفهوم الزمن: حساب الأيام، الأسبوع، السنة..الخ (**إن حساب الزمن نفسه في الماضي، وفي الحاضر أيضاً قد جرى امتلاكه من الغرب**..)، أي تكون ولادة المسيح فاصلة بما قبلها وما بعدها، لتكون هناك مشكلة الحساب بمفهومه الشمسي"الغربي "والشرقي"الإسلامي "مثلاً، ولكل ثقافة مدَد زمنية يختلف فيها حساب السنة عن الأخرى "ص ٣٣"، أي (إن "سرقة التاريخ "ليست فقط سرقة للزمان وللمكان، ولكنها احتكار للمراحل التاريخية أيضاً. ص ٤٣ – وكذلك فإن – تقسيم مراحل التغيرات في تاريخ العالم.. أوروبي..ص ٤٨ ...)، ومن خلال كتابه الآخر: جاك غودي: الشرق في الغرب، ترجمة: محمد الخولي، منشورات المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط١، ٢٠٠٨، ص ١٤– ٤١٧...الخ، وأن لا بد من مراعاة هذا المفصل الخطير لوعي الأرشيف الزمني ودقة حساباته، حتى على صعيد تفهم ما هو كوني وما هو أخروي..

٢٤– العنوان الكامل للكتاب هو: ظهور الكورد في التأريخ "دراسة شاملة عن خلفية الأمة الكوردية ومهدها "، دار آراس، أربيل، ط٢، ٢٠٠٥، في ٢٦٨٨ ص من القطع الكبير: ج١ في ٩٧٦ص– ج٢ في ٩٤٤ ص– ج٣ في ٧٦٨ ص ، وثمة ملاحظة تخص المدوَّن على ظهر غلاف الجزء الثالث "ط١ "، وهي الثانية بدورها، ومن خلال تاريخها العام "٢٠٠٥ ".

وثمة ملاحظة هامة جداً، لها صلة باللغة، وهي وجود كمّ لافت من الصياغات الإنشائية إلى جانب الجمَل الخاطئة وغير الدقيقة في عربيتها، كما في الجزء الأول بصورة خاصة خلاف الجزئين الآخرين، بدءاً من الإهداء(الكتاب بأجزائها الثلاثة مهداة)، والصحيح: بأجزائه الثلاثة مهدى..وفي الصفحات:١٨– ٣٠– ٤٥–٤٦– ٦٧– ٨٥– ٩٠– ٩٨– ١٤٧–٤٢٦.–..الخ.

في السياق اللغوي، أنوّه إلى أنني اعتمدت كتابة"الكرد، كوردستان .."وما في إطارهما، بالصيغة السائدة أكثر في إقليم كوردستان العراق، أي بإضافة "الواو": الكورد– كوردستان "، ومن باب التوحيد !

٢٥– ينظَر مقال أوجينو ترياس، ضمن كتاب: الدين في عالمنا، تحت إشراف : جاك دريدا وجياني فاتيمة، ترجمة: محمد الهلالي وحسن العمراني، دار توبقال، الدارالبيضاء، ط١، ٢٠٠٤ ، ص ٩٨ .

٢٦– كما في إسهامات رضوان السيد ومن ثم عزيز العظمة في هذا السياق .

٢٧– حول ذلك يقول تايلور (السجل الديبلوماسي نفسه يجري توظيفه محركاً للدعاية والنشر.)، كما ورد في أ.ج.ب. تيلور: الصراع على سيادة أوروبا ١٨٤٨–١٩١٨، ترجمة: فاضل جتكر، منشورات كلمة، أبو ظبي– المركز الثقافي العربي، بيروت، ط١، ٢٠٠٩ ، ص ٧٦٠، وينظر أيضاً في ص:٧٦٣–٧٦٤–٧٦٥.

والمفيد حول ذلك، ما كتبه يُزف فيزهوفر: فارس القديمة٥٥٠ ق.م– ٦٤٠ م "التاريخ – الحضارة– العبادات– الإدارة– المجتمع– الاقتصاد– الجيش"، ترجمة: محمد جديد، مراجعة : زياد منى، مراجعة الأسماء الفارسية : د. عباس صبّاغ،شركة قدمس، بيروت، ط١، ٢٠٠٩، وذلك بصدد الدين والزرادشتية، ولا بد أنه يلقي الضوء، وبكثافة على مضمار بحثنا : وما من شك في أنه ينبغي للمرء أن ينزع إلى التشكك فيما يتعلق بإمكان التعويل على بيانات تتصل بزمن مضى وباتت تفصلنا عنه مسافة شاسعة. وهذا الميل إلى الإسقاط المرتد للمؤسسات، والعادات والتقاليد والظروف في أيام مؤسسي الدولة ، على النحو ذاته، ظاهرة معروفة في حضارات المشافهة، مثل التطور العضوي، غير المقصود، للرواية المتوارثة. وفي غير هذه الحالة قد يكون من الجائز أن تسير الأمور تبعاً لهذه التحقيقات في صدر الكتاب الديني، الذي يترتب، في حالته، أن يكون الانطلاق، على وجه الخصوص، من أجل الطقسي التعبدي، أو من أجل مجال "النصوص المقدسة "، من تمسك أقوى وأطول ديمومة، بالنص، هنالك سيكون الكهنة الزردشتيون المدرَّبون تدريباً خصوصياً، كأنهم "كتب حيّة ". قد أحدثت آثارها على نحو يحافظ على التقاليد . ص ١٩١ ...الخ .

٢٨– كون، توماس : بنية الثورات العلمية، ترجمة: د. حيدر حاج اسماعيل، مراجعة: د. محمد دبس، منشورات المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط١، ٢٠٠٧، ص ٥١ .

٢٩- كانغيلام، جورج : دراسات في تاريخ العلوم وفلسفتها، ترجمة: د. محمد بن ساسي، مراجعة: د. محمد محجوب، منشورات المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط١، ٢٠٠٧، ص ٣٨ .

وينظَر أيضاً، ما أثاره كل من جيل دولوز وفليكس غتَّاري، حول هذه النقطة، في : ما هي الفلسفة، ترجمة ومراجعة وتقديم: مطاع صفدي، وفريق مركز الإنماء القومي، بيروت- باريس، ط١، ١٩٩٧، ص١٣٦، وباتريك هيلي، في: صور المعرفة "مقدمة لفلسفة العلم المعاصرة "، ترجمة: د. د. نورالدين شيخ عيد، مراجعة: حيدر حاج اسماعيل، منشورات المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط١، ٢٠٠٨، ص ١٨٠-١٩٣-١٩٨...الخ.

٣٠- ديتيان، مارسيل : اختلاق الميثولوجيا، ترجمة: د. مصباح الصمد، مراجعة: د. بسّام بركة، منشورات المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط١، ٢٠٠٨، ص١١٢.

٣١- العزاوي، عباس: **عشائر العراق**، مكتبة الصفا والمروي، لندن، الطبعة الأولى ، دار المعارف، بغداد، ١٩٤٧ ، بالتسلسل، ج١، ص ٥٤، ج٢، ص ٢٣ .

٣٢- عبدالله العروي:مفهوم التاريخ ١-الألفاظ والمذاهب-٢-المفاهيم والأصول، المركز الثقافي العربي، بيروت، ط٤، ٢٠٠٥، ص ١٧ .

٣٣- يتحدث جاك غودي عن "سرقة التاريخ "في الحالة هذه، كما في قوله المقبوس عن باحث آخر (**وفي الحقيقة لقد كان الفرس "متمدنين "بقدر ما كان الإغريق، وخصوصاً في صفوف نخبتهم. وكانوا هم الطريق الرئيسة التي نقلت عبرها المعرفة القادمة من مجتمعات الشرق الأدنى القديمة المتعلمة إلى الإغريق . ص ٥١**).

يذكّرنا هذا القول بالشعور الذي يتملك المشاهد لفيلم "٣٠٠ محارب اسبرطي"، في مجابهة الجيش الإيراني"الفارسي بقيادة زركسيس، قبل الميلاد بقرابة خمسة قرون، والإخراج السيء للجنود وحتى لملكهم المذكور آنفاً، ودلالة ذلك على السحر والشعوذة..

٣٤- ينظَر، يُزف فيزهوفر: فارس القديمة، المصدر المذكور، ص ١٦ .

٣٥- أحمد داود: الكاتب الأديب والسينمائي والمؤرخ السوري على طريقته، عقائدي، متشدد في عروبيته، نشر كتابه في أربعة أجزاء : ٧٦٨-٧٠٦-٦٥٦-

٦١٤،حيث يقول في مقدمة الكتاب الأول أنه(من أجل كتابة تاريخنا. إنه لم يكتب بعد.ص ٣٠)، ويصف حمو رابي مثلاً بأنه (القائد العربي السوري العظيم . ج١، ص ٣٩٨)، وهو تصور قومي سوري .

المصدر: الكتاب المذكور، دار الصفوة، دمشق، ط٣، ٢٠٠٣، وعلى نفقة المؤلف .

٣٦- المؤرخ الدكتور سهيل زكار المعروف بتشدده من الكورد"موقفه من صلاح الدين الأيوبي، مثلاً "، ومن باب المفارقة، وتعبيراً عن نزعة شوفينية، لم يتردد الباحث في السومريات، وعميد كلية الآداب في جامعة بغداد، وأستاذ السومريات العراقي فيها د. فاضل عبدالواحد علي، لم يتردد في القول وقبل ثلاثة عقود زمنية ونيف، عن اعتبار مجموعة الأقوام "كالعيلاميين والكوتيين والكيشيين والميديين"، وهي قد سكنت إيران بتعبيره "قبائل همجية بالأصل ومتخلفة حضارياً "، وفي كتاب يمثل عملاً دعائياً لصالح نظام صدام حسين الآفل، عندما تورط في حرب ضد إيران، باسم : الصراع العراقي الفارسي، بغداد ١٩٨٣، ص ١٢٢. ولا بد أن الباحث يعرفه عن قرب، وحتى بالنسبة لباحث آخر ،"زميل "لباحثنا في التأريخ، هو الدكتور عامر سليمان، من خلال كتابه: العراق في التاريخ القديم"موجز التاريخ الحضاري "، منشورات وزارة التعليم العالي، جامعة الموصل، ١٩٩٣، وهو يربط بين كتابته في التأريخ بـ(تحرير العراق في معركة القادسية . ص ٥) ..الخ .

٣٧- اعتمدت أكثر من طريقة لمقاربة نصوص ثقافية لها صلة بالكورد، في أكثر من كتاب لي، مثل: صورة الأكراد عربياً بعد حرب الخليج، ١٩٩٢، و: الكورد في مهب التاريخ، ١٩٩٥، و: القبيلة الضائعة"الأكراد في الأدبيات العربية الإسلامية، ٢٠٠٧..الخ، وهذه صادرة جميعاً في بيروت، والأخير فيه مقاربة تأريخية وانتروبولوجية بأكثر من معنى .

٣٨- ينظَر تعليقي على تعدد معاني "الأرشيف "في كتاب دريدا: أركيولوجيا التوهم، مصدر مذكور، هـ١، ص ٢٨ .

٣٩- ينظر حول ذلك، ما أثاره مارسيل ديتيان، في كتابه الأثير: اختلاق الميثولوجيا، المصدر المذكور، فصل "الحدود الملتبسة"، صص ٤٣- ٨٢، وحسبي أيضاً أن أنوّه باللحظة الأسطورية الفاعلة حداثياً مع رولان بارت في كتابه

"ميثولوجيات" الذي يتعرض للكثير مما ينشغل به الأوربي: الفرنسي تحديداً، وقبل غيره، في حياته اليومية وفي مقتنياته ...الخ .

أحيل أيضاً إلى ما ورد في كتاب م. ف. ألبديل: **سحر الأساطير** "دراسة في الأسطورة– التاريخ– الحياة، ترجمة: د. حسان ميخائيل اسحق، دار علاءالدين، دمشق، ط١، ٢٠٠٥، وهو (الأساطير على وجه الحصر لم تخرج من حياتنا في أي يوم من الأيام.ص ٣٤٥)، ومن ثم (أعلنت– الأسطورة– عن عودتها بدءاً من القرن التاسع عشر.ص ٣٤٥)، وفي الخاتمة(**لا يمكن للإنسان أن يحيا ككائن عقلاني صرف.ص ٣٥٢**)،وما أثير حولها في كتاب كارين آرمستورنغ: **موجز تاريخ الأسطورة**، ترجمة: أسامة إسبر، جبلة، سوريا، ط١، ٢٠٠٧ ، ليس باعتباره مهمة لنا ككائنات بشرية فحسب، وإنما في علاقاتنا مع جميع الكائنات الأخرى...ص١١٧)، ودورها في الفن والأدب.."ص ١٢٧ "، وليس بتلك الصورة السلبية التي نظّر فيها باحث مثل فراس السواح، وهو يؤدلج التأريخ "سوريا بمعناها الواسع "كما جاء في كتابه: **الأسطورة والمعنى**، دار ماجد علاء الدين، دمشق، ط٢، ٢٠٠١، لينتهي إلى الفصل الأخير ويشدد على "الأخلاق في التوراة وصورة الإله اليهودي "ربما كأسطورة مزيفة، مختلقة طعناً فيها.."ص٢٤٥...الخ .

٤٠– ينظَر حول ذلك، ما حاولت القيام انتروبولوجياً في كتابي: نصوص أفستا وقراءة في النص الأفستائي، دار تموز، دمشق، ط١،٢٠١٣، في ٥٠٠ ص من القطع الكبير، بدءاً من "في براري التاريخ "، ص ٩ وما بعد .

٤١– الكتابان متوفران انترنتياً، أما كتاب منصور فهمي، فهو في أساسه كان عبارة عن أطروحة جامعية تقدَّم بها في باريس سنة ١٩١٣، والمؤلف لا يخفي تأثره "العلمي "بليفي برول الانتروبولوجي "ص ٤ "، خلاف الثاني الأضخم والذي يتميز بالكثير من السخرية والاستهزاء بما يتعرض له، ومن ذلك ما تردد من روايات عن الرسول بيئة وولادة ونشأة وحياة، وحيث يبدأ الكتاب بالحديث عن المرأة، وثمة حضور لافت في هذا السياق..

٤٢– ربما يسهل على أي متتبع لكتاباتي ومحتواها، أن يواجهني بالسؤال التالي: أليست كتاباتك ذات الصلة بالموضوع دائرة في هذا الإطار؟ والجواب: وربما كان هناك مقاربة أكثر تشخيصاً للموضوع، ولكنها تتجنب مثل هذه المباشرة ، أو

اعتماد لغة الاستخفاف، كالقول بشهوانية الرسول، وتناقضات الروايات المتعلقة بحياته، وخاصية الكعبة والحجر الأسود، وعلاقة الرسول بنسائه، حيث أورد الباحث أسماء كتب كثيرة في فصله، ولكنها قائمة في الكتابين اللذين اعتمد عليهما كثيراً دون أن يفصح عن ذلك، ليكون الخطأ المتعمد مضاعفاً هنا، إلى جانب البتر في الخبر المنقول...الخ، ويمكن التأكد من ذلك من خلال ما أثرته في جملة كتب لي: الجنس في القرآن، لندن، ١٩٩٤– جغرافية الملذات،بيروت،١٩٩٧– المتعة المحظورة، بيروت، ٢٠٠٠– الشبق المحرم، بيروت، ٢٠٠٢، الضلع الأعوج"المرأة وهويتها الجنسية الضائعة، بيروت، ٢٠٠٧– الإسلام: مدخل جنسي، بيروت، ٢٠١٣...الخ، وهذه الكتب كلها صادرة عن شركة رياض الريس للنشر، أما الكتاب الذي تعرضت فيه لملابسات علاقة محمد بمفهوم الأب والزوجة والبيئة وتأريخ النشأة، ومكانة المرأة حينذاك، من منظور انتروبولوجي ما بعد فرويدي، ففي كتابي: الجسد البغيض للمرأة، دار الحوار، اللاذقية، ط١، ٢٠١٣ .

٤٣– ربما كان المقال الذي كتبته، وتحت عنوان: المثقف العربي والعنف، والمنشور في مجلة "المستقبل العربي "، بيروت، ع ١٤٠، ١٩٩٠، وضمن كتاب جماعي: الثقافة والمثقف في الوطن العربي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت،١٩٩٢، ينطبق بحذافيره مع فارق النسبة في الأسماء على المثقف الكوردي وبتعددية لغاته، ولعل شحنة العنف أنفذُ هنا، تجاوباً مع الوضع الاجتماعي والسياسي والتربوي والنفسي الذي يعيشه بصورة ما أو بأخرى .

پوختەی لێکۆڵینەوە

ئەو توێژینەوەیە، دەیەوێت ئەوە بخاتە ڕوو کە کورد ئاگایی ئەرشیفی نییە و لە بەدواداچوونی دانراوە مێژوویییە، ڕەخنەیییە، جۆراوجۆرەکانەوە، کە لەو توێژینەوەدا کراوە، ئەوە دەردەکەوێت. ئاگایی ئەرشیفی سەروکاری بەو ئەرشیفەوە نییە کە پێیەوە ڕاهاتووین، بەڵکو ئەوەیە کە سەروکاری بە ناوەڕۆکی ئەو زانیارییانەوە هەیە، کە نووسەر یان توێژەر پشتی پێ دەبەستێت، هەر ئەو زانیارییانە تا چەندیش وردەکاری، توانایی و لێهاتووییان بۆ گەشەسەندن و گۆڕان، ئامادەیی لەو ڕۆژگارەدا هەیە، نەخوازە لەو دەمەدا کە لە ئاریشە مێژوویی و سیاسییەکانیەوە دەڕوانیت، واتە لە بارەی کورد خۆیەوە.

ئەوەی جەمال ڕەشیدی توێژەر لە مێژووی کورد، هەڵیبژاردووە، سەرەتا وەك نموونەیەکی هەرە دیار لەو بارەیەوە، واتە "پەیدابوونی کورد لە مێژوو"(ظهور الكورد في التأريخ)دا، لێرەدا خراوەتە ڕوو، ئەو کون و کەلەبەرانەی لەو بەرنامەیە و ڕێبازانەی هەن، لە ئاکامی پشتگوێ خستنی زۆر لەو ئامرازە ئیجرائییانەی کە سەر بە لێکۆڵینەوە ئەرشیفییە نوێیانەی بوارە جیاجیاکان، کە زۆرمان پێویستی پێی هەیە، ئەو ئامرازانەی کە بە تەواوی دانەرەکە بەکاری نەهێناون، ئەویش لە میانەی پابەندبوون بەو بەرنامەی کە خۆی بە تێروتەسەلی داناوە کە بۆ ئەو نەخشەیەی خۆی دایناوە ڕێك دێتەوە. هەر لە ناوونیشانەکە بگرە تا ئەوەی بەدوایشدا دێت، ئەمە لەتەك پێکهاتەکانییەوە، ناوەکە ناوەڕۆکەکەی ناگەیەنێت، ئەویش بەهۆی سنوورداربوونی ئەو ئەرشیفەی کە پشتی پێ بەستووە بەو چەمکە مەیدانخوازییەی بۆ ئەو مێژووە، کە خۆی ناوی لێناوە، ئەوەی مێژووی کورد نییە، چونکە هەرچی دەگوترێ یان دەنووسرێت ئەو مێژووە ناگرێتە خۆی. بیریادی کۆمەڵی کوردەواری لەوەی وەك مێژوو نووسرانەوە دەوڵەمەندترە، ڕێگاکانی نزیککردنەوەی ڕەخنەی ئەنترۆپۆلۆجی و شیکردنەوەی دەروونی و کۆمەڵایەتی وەك پێویست لەبەرچاو نەگیراوە، ئەویش لەبەر یەك مەبەستی بەرنامەی تاکانە "بەرنامەی زانستی"بە مادییەتە مێژوویییەکەیەوە.

Abstract

This paper is an attempt to show that Kurds do not have archive awareness. The various historical , critical follow-up conducted in this paper displays that the archive awareness has nothing to do with what we are used to but it has relation with the information that authors and researchers depend on.Even the information , no matter how adequate and precise they are for promotion and change , are present at this time in spite of all the historical and political problems about Kurds themselves.

What has been selected by Jamal Rasheed from the Kurdish history is one of the outstanding examples , in other words ‘The appearance of Kurds in History ‘ are presented. It is an attempt to show the shortcomings and defects in the programs and methods and the results of neglecting the necessary archive procedures and tools for any modern study in this field.

This is due to the limitations of the archive he has depended on and he has named it the Kurdish history which is not in reality. The Kurdish memory is much richer than the written history .The Anthropological , psychoanalysis and social analysis have not been taken into consideration.

مفهوم كلمة (الكُرد)
في المصادر العربية الإسلامية

أ.م.د. خطاب إسماعيل أحمد
قسم التاريخ – كلية الآداب – جامعة زاخو

المقدمة:

الموضوع لا يكون جديراً بالبحث، إلا إذا كانت هنالك مشكلة فيه، أو تعدد في المفاهيم والآراء حوله، أو إختلاف حول صحته، أو تكون هنالك أسئلة معلقة، تحتاج إلى أجوبة، أو غموض في مفهومه، بحيث يقتضي البحث والتدقيق لإماطة اللثام عنه.

في حقيقة الأمر أن مفهوم كلمة الكُرد، على الأقل في المصادر العربية الإسلامية المختلفة، لا سيما في كتب اللغة العربية والتاريخ، تحوم حولها معظم ما ذُكر، لذا فإن أهمية الكتابة عن هذا الموضوع تأتي من مجمل ما سبق ذكره.

وكذلك تأتي أهمية دراسة تاريخ الكُرد بصورة عامة، في المصادر العربية الإسلامية، لأن تلك المصادر ربما تكون قد إنفردت بتدوين ما يتعلق بالكُرد، بعكس المصادر الأخرى، سواءً كانت مصادر فارسية، أو أرمنية أو سريانية وغيرها من المصادر، التي حاولت بقصد أو من غير قصد طمس التاريخ الكُردي، التي لم تكد تذكر شيئاً عنه.

ويكفي هنا الإستدلال على هذا الأمر بقول للمؤرخ الأرمني الأصل أرشاك بولاديان، حين قال: "أننا لا نجد في المصادر الأرمنية والسريانية والفارسية، التي تعود للقرون الوسطى، شيئاً عن الأكراد... ويتيح لنا تحليل المراجع الأصلية، التي تعود للقرون الوسطى من وجهة النظر هذه، الاستنتاج بكل دقة هو أن أكثر المعلومات القيمة عن الكرد، موجودة بشكل رئيسي في المؤلفات المكتوبة باللغة العربية، خلال الفترة الممتدة ما بين القرنين التاسع والخامس عشر الميلاديين، كما وتحتل المؤلفات المكتوبة باللغة العربية، مكاناً لائقاً بين مؤلفات العصور الوسطى،

وتتميز من بين المراجع العلمية، كمجموعة متكاملة من المراجع الأصلية، بأنها تتيح لاستعراض تاريخ الشعوب، الواقعة تحت سيطرة الخلافة الإسلامية، ومن المعروف أن اللغة العربية في الفترة ما بين القرنين الثامن والتاسع، خرجت عن كونها لغة البلاط، وأصبحت بشكل رئيسي، لغة العالم الإسلامي"[١].

يظهر من هذا النص جلياً، بأن أفضل من كتب عن تاريخ الكُرد، هم المؤرخون العرب المسلمين وليس غيرهم، ومما يزيد من قُوّة هذا النص، أنه إعتراف أطلقه شخص غير مسلم، حتى يتهم بعدم الحيادية، أو الميل إلى جانب المصادر العربية الإسلامية على حساب الحقيقة العلمية المُجرَّدة.

هنا قد يقول قائل: أن في المصادر العربية الإسلامية، كثير من التلفيقات عن الكُرد وأصلهم وتاريخهم، ربما يكون هذا صحيحاً، إذ ان أصحاب تلك المصادر كانوا يدونون كل ما يقع في أيديهم من أخبار، خشية من ضياعها إذا لم تدون وتوثق.

إذا رجعنا إلى تلك المصادر، سنجد تلك التلفيقات فيها، عن تاريخ معظم الأمم، وحتى عن تاريخ العرب أنفسهم، إذ أنه لازال ما كتب عن أصلهم مجرد نظريات، ومن هذا يبدو واضحاً أن أصحاب تلك المصادر، ليسوا هم من وضع تلك التلفيقات، عن الكُرد ولم يتعدّ دورهم فيها مجرد تدوينها.

يظهر أنهم، أي المدونون والمؤرخون العرب المسلمون، لم يكونوا مقتنعين بما كان يُقال عن الكُرد وتاريخهم وأصلهم، بدليل الصيغ التعبيرية التي كانوا يستخدمونها في الحديث عن تلك الروايات بالقول: "وأما أجناس الأكراد وأنواعهم فقد اختلف الناس في بدئهم"[٢]؛ "ومن الناس من رأى"[٣]؛ و"من الناس من ألحقهم بـ"[٤]. وهي جميعها صيغ تضعيف من شأن الخبر، وكذلك فإن هذا يعني أنهم إنما سمعوها، أو نقلوها من مصادر غير معروفة، وهي، كما أكد بعض الباحثين، مصادر غير عربية وغير إسلامية، ولو كانت كذلك لذكروها، شأنها في ذلك شأن سائر الأخبار، التي كانوا يحرصون على نسبتها إلى أصحابها ومصادرها[٥].

تلك المصادر التي نقل المؤلفون المسلمون منها، أخبارهم عن الكُرد، هي مما دخل التراث الإسلامي من تراث الأمم الأخرى، وهي إما مصادر فارسية ساسانية، أو مسيحية، وقد تكون نسطورية، أو يعقوبية، او بيزنطية والحق أن الفرس إجمالاً كانوا اصحاب المصلحة الكبرى في التعتيم على التاريخ الكُردي، وتشويه صورة الكُرد،

لأنهم كانوا يرونهم من أبرز منافسيهم، لذا لم يتركوا طريقة يستطيعون النيل فيها من الكُرد إلا وسلكوها، خاصةً بعد أن قضوا على الدولة الميدية الكُردية حوالي سنة (٥٥٠ ق.م)[٦].

وفيما يأتي تفاصيل دراسة موضوعنا، من نواحي عديدة هي:

١. من الناحية المنطقية: فإن أي كلمة، في أي لغة، ومنها كلمة (الكُرد) في اللغة الكردية، بعد مرور مئات بل آلاف السنين عليها، ليس من الممكن أن تبقى على نفس اللفظة، وتحافظ على مخارج الحروف ذاتها، وتبقى على مستوى واحد في تَهجِّيها، خاصةً إذا لم يكن هنالك من تدوين لها، باللغة الكُردية نفسها، أو حتى باللغات الأخرى، وإنما كان يُعتمد على نقل ذلك من جيل إلى آخر شفاهةً، ومما يدل على هذا فأن الكلمة جرت عليها تغييرات عدة، حتى وصلت إلينا بلفظتها الحالية.

حيث كان هجاء كلمة (الكُرد) في عصر ما، بصيغة (كاردوخي)، و(كاردوئي)، و(غوتي)، و(جودي)، إلى غيرها من الصيغ والألفاظ التي مرت بها، من هذا جميعاً يظهر بأن حرف (الكاف)، كان يلفظ بصيغة حرف (الجيم)، مع حذف حرف الراء، كما في لفظة كلمة (جودي)، وهي واحدة من مراحل التغيير التي مرت بها هذه الكلمة.

وجودي[٧] هو اسم جبل، جغرافياً يقع في قلب بلاد الكُرد، وقد احتفظ بلفظته التي كان يُعرف بها في حقبة زمنيةٍ ما، وهي على الأرجح كانت في زمن نوح (عليه السلام)، حيث جاء في القرآن الكريم قوله تعالى: {**وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِاسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ۞ وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَابُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ۞ قَالَ سَآوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنْ الْمَاءِ قَالَ لا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنْ الْمُغْرَقِينَ ۞ وَقِيلَ يَاأَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَاسَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ**}[٨]. هذه الآيات المباركات جاءت للحديث عن تفاصيل قصة نوح (عليه السلام)، مع قومه بعد حدوث الفيضان العظيم، وهذا يعني أن الحياة عندما بدأت بعد الطوفان، إنما بدأت من قلب بلاد الكُرد.

لقد ذهب بعض المستشرقين المتخصصين في دراسة التاريخ الكردي، الذين يعرفون بعلماء الكُردولوجيا، إلى أن الكُرد كانوا يعرفون باسم (جودي) في حقبةٍ زمنية ما[٩]، وهذا أمر منطقي ومعقول جداً، إن صح فإنه يعني بأن الكُرد كانوا يعرفون باسم (جودي)، في الحقبة التي حصل فيها الطوفان، ويمكن أن يُستنتج بأن ذلك الجبل (جودي)، قد استمد إسمه من إسم الشعب الذي كان يعيش فيه، وهو الشعب (الجودي آنذاك = الكُردي الآن).

وهذا نظرياً يعني بأن الكُرد كانوا يسكنون، تلك المنطقة منذ أكثر من أربعة آلاف سنة قبل الميلاد، باعتبار أن عهد نوح (عليه السلام)، من الناحية التاريخية يعود إلى ما قبل عهد إبراهيم (عليه السلام)، ربما بأكثر من ألفي سنة، إن لم يكن أكثر، وقد أثبتت المكتشفات الأثرية بأن إبراهيم (عليه السلام)، كان موجوداً في بدايات الألف الثاني قبل الميلاد[١٠]، وبالتالي فهذا يعني بأنه في الهجرة الثانية، التي يحتمل أن أجداد (أسلاف) الكُرد سكنوا أثناء تلك (الهجرة)، الكبيرة للآريين الهندوجرمانيين في حدود الألفين سنة قبل التاريخ الميلادي، في منطقة غرب إيران التي أطلق عليها فيما بعد كردستان[١١]، كانت قد سبقتها هجرة أخرى، وهي الهجرة الأولى لأسلاف الكُرد، التي ربما تعود إلى ما قبل ذلك بآلاف السنين أيضاً، كانوا قد سكنوا في المنطقة الجنوبية الشرقية من تركيا الحالية.

هذا وقد ذكر أحد الباحثين ما يربوا على الثلاثين إسماً، بأنها مما كان يُعرف بها الُكرد عند الشعوب الأخرى، خاصةً المجاورة منها، مثل السومريين، والعيلاميين، والآشوريين والآراميين، والفرس، واليونان والرومان، والأرمن، وأخيراً العرب[١٢].

٢. من الناحية العلمية: أن كلمة الكُرد هي كلمة غير عربية، لذا لا يمكن تطبيق قواعد اللغة العربية عليها، وإن كانت هنالك لفظة مشابهة لها، في اللغة العربية، ولكنها تختلف عنها من حيث المعنى، فإن ذلك لا يعني بالضرورة أن يكون بينهما رابط ما.

إن أي كلمة إذا كانت عربية الأصل، فيجب أن يكون لها جذر ثلاثي، على وزن (فَعَلَ)، مثلاً الجذر الثلاثي للفعل (سلم) تعود إليه كلمات (إسلام، وسليم، وسالم، ومسلم، وسِلم...)[١٣] ، والجذر الثلاثي للفعل (خطب)، تعود إليه كلمات (خطاب، وخَطاب، وخطيب، وخطبة، وتخاطب، وخاطب...)[١٤] ، والجذر الثلاثي (قرأ) تعود إليه كلمات (يقرأ، وقرآن، وقارئ، ومُقرئ، وقُراء، وقِراءات...)[١٥] ، وهكذا فإن

القاعدة الأساسية لأي كلمة عربية، يجب أن تتوفر على هذا الجذر الثلاثي، وإذا صادف وأن كلمة ما ليست لها مثل هذا الجذر الثلاثي، فإن هذا يعني بأنها ليست كلمة عربية في الأصل، وإنما هي كلمة دخيلة على العربية.

ومعروف بأن اللغة العربية، تتميز بضوابط لغوية، تسمى بالقواعد ربما لا توجد في لغة أخرى، استمدت من القرآن الكريم في الأساس، فضلاً عن المصادر الأخرى خاصةً الشعر والأدب الجاهلي، وقد نزل القرآن الكريم بلغة العرب في ذلك الوقت، بلهجاتهم المختلفة في الجزيرة العربية، وقد كانت المعلقات السبع في الكعبة قبل الإسلام، من أبرز الشواهد على بلاغة العرب في الجاهلية، ولكنهم بعد نزول القرآن الكريم، على النبي محمد (صلى الله عليه وسلم)، فإنه تحدى العرب بفصاحة القرآن، فأعجزهم لذا لم يستطيعوا مجاراته، كما في قوله تعالى: {**قُلْ لَئِنْ اجْتَمَعَتْ الإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا**}[(١٦)]. إذ لولا كبرياء وتعنت ملأ قريش، لدخل أهل مكة بعد معرفتهم بمعجزة القرآن، وهناك مشاهد كثيرة على هذا الأمر، في كتب التاريخ الإسلامي، والسيرة النبوية، يمكن لمن يريد أن يطلّعَ عليها.

لذا ليس من الغريب أن تتميز اللغة العربية، بعد أن أصبحت لغة القرآن الكريم، بكثرة مفرداتها، وكذلك من مزاياها أنها تتطلب الدقة في التلفظ، إذ يمكن لحركة بسيطة، مثل (الكسر، أو الفتح، أو الضم) أن تغير المعنى في اللغة العربية رأساً عن عقب، فعلى سبيل المثال[(١٧)]:

- (البَر): بالفتح وتعني: اليابسة.
- (البِر) بالكسر وتعني: فعل الخير.
- (البُر) بالضم وتعني: القمح.

ومثال آخر على مدى تأثير الحركات، على معنى الكلمة في اللغة العربية، هي كلمة[(١٨)]:

- كلمة (الجَنة): بالفتح تعني الجَنة.
- الكلمة نفسها، ولكن بالكسر (الجِنة): تعني الجِن.
- و(الجُنة) بالضم تعني: الوقاية والحماية.

في كلا المثالين، توجد نفس الحروف، ولكن الشيء المختلف فقط، هو الحركة على الحرف الأول، مثل (الفتح، والكسر، والضم)، التي تجعل المعنى في كل كلمة، يختلف عن الآخر إختلافاً كبيراً، فلا تقترب معانيها عن بعضها، لا من قريب ولا من بعيد.

٣. كلمة (الكَرْدُ) بفتح الكاف، وسكون الراء، ودال مضمومة، التي تعني في اللغة العربية (الطرد): هل لها علاقة بكلمة (الكُرْد)؟ بكاف مضمومة، وراء ودال ساكنتين، وإذا كانت بينهما علاقة، فما هي، ومتى بدأت؟ وإن لم تكن بينهما علاقة، فلماذا يحاول البعض أن يربطهما ببعضهما بصورة قسرية؟ كل هذه المسائل وغيرها، يحاول هذا البحث بيانها، والتنويه إليها فيما يأتي.

كلمة **الكَردُ** بكاف مفتوحة، وردت في كتب اللغويين العرب المسلمين، وكان في مقدمتها (كتاب العين) للفراهيدي، الذي يعتبر من الناحية التاريخية من أقدم المصادر اللغوية، إذ أنه توفي سنة (١٧٥هـ/٧٩١م)، ومن ثم كتب اللغة الأخرى لا سيما أشهرها كتاب (لسان العرب) لابن منظور المتوفى سنة (٧١١هـ/١٣١١م)، جاء فيها معنى كلمة **الكَردُ**، بكاف مفتوحة:

أ. **كَردُ: الكَردُ (بالفتح)**: يعني الطَردُ[١٩].

والمكَاردة: المطاردة، كردهم، يكردهم، كرداً، أي: ساقهم، وطردهم، ودفعهم.

وخص بعضهم بالكَرد: سوق العدو في الحملة، وفي حديث عثمان (رضي الله عنه) لما أرادوا الدخول عليه لقتله، جعل المغيرة بن الأخنس يحمل عليهم، ويكردهم بسيفه: أي يكفهم ويطردهم[٢٠].

الكَردُ: العنق؛ وقيل الكَرد لغةٌ في القرد: وهو مجثم الرأس على العنق، فارسي معرب، قال الشاعر[٢١]:

فطار بمشحوذ الحديدة صارم   فطبق ما بين الذؤابة والكَردُ

وقال آخر: وكنا إذا الجبار صعر خده، ضربناه دون الأنثيين على الكَرد، وقد روي **هذا** البيت[٢٢]:

وكنا إذا العبسي نب عتوده   ضربناه بين الأنثيين على الكَرد

قال ابن بري: البيت للفرزدق، وصواب إنشاده:

وكنا إذا القيسي (بالقاف)، والعتود: ما اشتد وقوي من ذكور أولاد المعز، ونبيبه صوته عند الهياج، وأراد بالأثنيين هنا: الأذنين، والحقيقة في الكَردُ أنه أصل العنق، وفي حديث معاذ أنه قدم على أبي موسى باليمن، وعنده رجل كان يهودياً فأسلم؛ ثم تهود فقال: والله لا أقعد حتى تضربوا كَردهُ: أي عنقه(٢٣).

وأنشد أبو الهيثم:

يارب بدل قربه ببعده واضرب   بحد السيف عظم كَرده

وقال ابن الأعرابي: خذ بقرذنه، وكَردنه، وكَرده: أي بقفاه(٢٤).

والكَرد: الدبرة، فارسي أيضاً، والجمع: كرود، والكردة كالكرد(٢٥).

بعد هذه المعاني الكثيرة لكلمة (الكَرد) بكاف مفتوحة، التي أوردها اصحاب اللغة لهذه الكلمة، فقد اشاروا إلى معنى كلمة الكُرد، التي تبدأ بكاف مضمومة بقولهم:

ب. **والكُرد (بالضم)**: جيل من الناس معروف، والجمع أكراد، وأنشدوا بيتاً شعرياً عن نسب الكُرد، الذي يرجعونه إلى الأصل العربي، ويحاولون استقطاعه عن الفرس، والبيت الشعري هو(٢٦):

لعمرك ما كُرد من أبناء فارس   ولكنه كُرد بن عمرو بن عامر

فنسبوهم إلى اليمن، ويقصدون به: كُرد بن عمرو مزيقياء بن عامر بن ماء السماء.

قال ياقوت الحموي: " كُرد بالضم؛ ثم السكون، ودال مهملة بلفظ واحد الأكراد: اسم القبيلة، قال ابن طاهر المقدسي: اسم قرية من قرى البيضاء، منها شيخنا أبو الحسن علي بن الحسين بن عبدالله الكُردي"(٢٧).

هكذا كما يلاحظ فقد اختلفت تلك المصادر، في المراد من كلمة الكُرد بكاف مضمومة، إلى ثلاثة آراء:

الرأي الأول: أنهم جيل من الناس.

الرأي الثاني: أسم قبيلة.

الرأي الثالث: اسم قرية.

والأمر الآخر المهم الذي لوحظ، أن كلمة (الكَرد) بكاف مفتوحة، لا تعني ما تعنيه كلمة (الكُرد) بكاف مضمومة، لا من قريب ولا من بعيد، بل تختلف معها في المعنى اختلافاً جذرياً كما أشرنا في البداية.

بناءً على هذا ليس هناك أي أساس، لربط كلمة أكردوهم، التي تعني أطردوهم، بالكُرد من الناحية العلمية، إلا ان يكون تجاوزاً على الحقائق، وهو الذي يبدو ظاهراً.

إذا كان الأمر كذلك، فمن أين جاء ذلك الربط؟ وكيف تم ذلك؟ فبما أنه ليس بين أيدينا من النصوص، أو الحقائق العلمية، التي يمكن بها أن نقطع الشك باليقين، لذا يمكن للباحث أن يعمد إلى التحليل، والربط بين الأحداث التاريخية بعضها ببعض، للوصول إلى حقيقة الأمر.

ربما كان الربط بين كلمة الكَرد بالفتح، التي تعني الطرد والفرار، وكلمة الكُرد التي هي اسم لأمة عريقة، تضرب جذورها في أعماق التاريخ، كان قد جاء لسببين هما:

أ. بعد رواج الرواية الأسطورية التي هي ليست إلا محض خرافة، لدى بعض المؤرخين العرب المسلمين من أمثال المسعودي وغيره، الذي أوصل أصل الكُرد إلى الجن، وهي من الروايات الإسرائيلية المنشأ[٢٨]، إذ حسب تلك الرواية فإن الكُرد يرجع نسبهم إلى إيماء سليمان (عليه السلام) الَّلواتي وقع الشيطان عليهنَّ، فعندما وضعن تلك الإيماء حملهنَّ، قال سليمان: "أكردوهنَّ إلى الجبال والأودية، فربتهم أمهاتهم... فذلك بدءُ نَسبِ الكُرد"[٢٩].

ت. بعد رواج قصة الملك الظالم (ضحاك)[٣٠] ، الذي أُصيب بمرض غريب، كان علاجه حسب ما جرت به الأسطورة التاريخية، أن يداوى كل يوم بمخ شابين، بعد أن عجز الأطباء في معالجته، نصحه أحدهم باستعمال مرهم، مركب من مخ الشباب، وكان ضحاك الطاغية يأمر بذبح شابين كل يوم لذلك الغرض، لكن جلاده كان رؤوفاً، فكان يذبح شاباً بدلاً من إثنين، ويعوض بالثاني بمخ خروف، وكان الشبان الناجون من الذبح، يفرون إلى الجبال الوعرة مطرودين، ومع مرور الزمن تزايد عدد الفارين، وكونوا شعباً، هم حسب زعم هذه الأسطورة، أسلاف الشعب الكردي[٣١].

هذا الربط بين كلتي الكلمتين، استغل سياسياً من قبل أعداء الكُرد، في كل مكان وزمان، كلما أرادوا أن يجدوا ذريعة لضربهم، أو طردهم من أراضيهم، ولم يكن للكُرد من صديق يحميهم سوى الجبال، حتى شاع أن أطردوهم إلى الجبال.

ولكن الحقيقة هي أن الكُرد كان مسكنهم الأول في الجبال، فإذا كانت بداية الحياة بعد رسو سفينة نوح (عليه السلام) على جبل الجودي بعد الطوفان كما ذكرنا سابقاً، فإنه أي جبل الجودي يعد الموطن الأساس للكُرد، حيث أنه يقع في القلب من بلادهم، لذا ليس مستغرباً أن يرتبط إسمهم بالجبال، وتذكر المصادر اسم الكُرد وبلادهم مقترناً بالجبال، منذ البدايات الأولى للتدوين التاريخي، حيث وردت في تلك المصادر تعابير مثل الأكراد في الجبال، لا بل عدَّت الجبال على وجه الخصوص مسكناً للكُرد وموطن نشأتهم، لذا فقد عُدَّ أقليم الجبال داراً للكُرد[٣٢].

٤. مدى صحة علاقة ما ورد في المصادر العربية الإسلامية، من ذكر لكلمة (الكُرد) بصيغة (الأكراد)، بكلمة (الأعراب): التي تعني ما تعنيه من التخلف، والتقليل من شأن قوم ما، إذا ما أُريد وصفهم بأنهم كالأعراب.

بقي أن نشير إلى مدى الرابط بين كلمتي الأكراد والأعراب، هل كانت المصادر العربية الإسلامية متقصدة في ذكر كلمة الكُرد بصيغة (الأكراد)؟، وكانوا يريدون بها تشبيههم بالأعراب؟ أم أنه كان من عادة مؤلفي تلك المصادر ذكر أي كلمة غير عربية، بما يتلائم مع اللغة العربية، وربما قصدوا بكلمة الأكراد، مجرد الجمع لكلمة الكُردي، وهذا الرأي الأخير قد ذُكر في معاجم اللغة العربية وقد سبق ذكره، بأن الكُرد هم جيل من الناس معروف، والجمع أكراد[٣٣]، يتضح من الصيغة المستعملة بأن الكُرد أمة مستقلة بذاتها، كانوا معروفين بين الأمم منذ القِدَم، وليس كما يحاول البعض أن يُرجع أصلهم إلى الفرس أو العرب أو غيرهم.

ربما كان كلا الرأيين الأخيرين صحيحين، فيما يتعلق بالرأي الأول، فتلك المصادر قد ذكرت أسماء كثير من الأماكن غير العربية، ومنها أسماء المدن، بما تتناسب مع الألفاظ العربية، وهو ما عرفه اللغويون العرب المسلمون، بالمُعرَّب من الأسماء والألفاظ، ويعني ذلك ما استعمله العرب من الألفاظ التي هي بغير لسانها، ولفظت به بلسانها فعرَّبته، حيث يقومون بإجراء بعض التغييرات على الكلمة، ويبدلون بعض الحروف التي ليست من حروفها، أو يزيدون بعض الحروف على

الأصل غير العربي ليتناسب مع اللفظ العربي للكلمة، فعلى سبيل المثال لا الحصر، (كرمان شاهان)[٣٤] كُتبت باللغة العربية باسم (قرميسين)، و(گنجه) أصبحت (جنزة)...إلخ[٣٥].

والدليل على أن المصادر العربية الإسلامية، كان قصدها لذكر كلمة الأكراد لمجرد الجمع، ولم تكن تقصد تشبيههم بالأعراب، رغم أن كلا الكلمتين تتشابهان من حيث الوزن الفعلي، أن تلك المصادر عندما تذكر شخص كُردي، فتذكر اسمه على أنه فلان بن فلان الكُردي، كما ذكرنا سابقاً رواية ياقوت الحموي، عندما قال: " كُرد بالضم؛ ثم السكون، ودال مهملة بلفظ واحد الأكراد: اسم القبيلة، قال ابن طاهر المقدسي: اسم قرية من قرى البيضاء، منها شيخنا أبو الحسن علي بن الحسين بن عبدالله الكُردى "[٣٦].

ولم تذكر تلك المصادر ولا في رواية واحدة، على الأقل التي إطلعنا عليها، شخصاً كُردياً، وقالت: أنه أكرادي، كما في مسألة الأعراب، فإن تلك المصادر عندما تذكر شخصاً واحداً (فرداً) من الأعراب، فإنها تذكره بصيغة (الأعرابي)، في حين في كلمة الأكراد، فإنها عندما تذكر شخصاً وتنسبه إلى أصله، فإنها تذكره بصيغة الكُردي، وبهذا تنتفي وجود أي صلة بين كلمتي (الأكراد)، و(الأعراب)..

ومما يجدر ذكره في هذا المجال، أنه ورد في بعض المصادر وصف الكُرد بأنهم أعراب فارس، وذلك في سياق تفسير آيتين من القرآن الكريم، وهذا يعني بصورة عامة، أن هذا الأمر ورد في معظم كتب التفسير، وكِلتا الآيتين تخصّان موضوعين مستقلين عن بعضهما هما:

أ. موضوع قصة إبراهيم (عليه السلام) مع قومه حين كسَّر آلهتهم، {**قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ**}[٣٧]، قال القرطبي: "روي أن قائل هذه المقالة هو رجل من الأكراد من أعراب فارس؛ أي من باديتها"[٣٨].

لقد نقلت مصادر عديدة هذه الرواية[٣٩]، منها ما ذكره الطبري بقوله: "حدثنا ابن حميد قال: حدثنا سلمة، قال: حدثني محمد بن إسحاق، عن الحسن بن دينار، عن ليث بن أبي سليم، عن مجاهد قال: تلوت هذه الآية على عبدالله بن عمر فقال: أتدري يا مجاهد من الذي أشار بتحريق إبراهيم (عليه السلام) بالنار، قال: قلت: لا،

قال: رجل من أعراب فارس، قال: قلت: يا أبا عبدالرحمن وهل للفرس أعراب، قال: نعم الكُرد هم أعراب فارس، فرجل منهم هو الذي أشار بتحريق إبراهيم بالنار"[٤٠].

وقد ذكروا لهذا القائل إسماً مختلفاً فيه، لا يتوقف منه على حقيقة، لكونه ليس مضبوطاً بالشكل والنقط، وهكذا تقع أسماء كثيرة غير عربية في التفاسير، لا يمكن الوقوف منها على حقيقة لفظ، لعدم الشكل والنقط[٤١].

ب. والمرة الثانية التي وردت فيها الإشارة إلى الكُرد بصفة (أكراد فارس)، كانت في سياق تفسير قوله تعالى: {**قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ...**}[٤٢]. قال ابو نعيم الأصبهاني: "هم أعراب فارس، وهم الأكراد"[٤٣].

كذلك قال الآلوسي في تفسير هذه الآية أن المعنى أنهم: "ذوي نجدة وشدة قوية في الحرب"، ثم بعد أن أورد عدة آراء حول كينونة هؤلاء القوم أولي البأس الشديد، نقل عن مجاهد أنه قال : هم أعراب فارس وأكراد العجم[٤٤].

إن هذا يعني بأن هذه النظرة إلى الكُرد كانت قد ظهرت منذ البدايات الأولى للإسلام، ربما في عصر الرسالة أو الراشدي، لأنها أولاً جاءت في سياق تفسير آيات من القرآن الكريم، وكذلك لأن الرواية تنتهي إلى عبدالله بن عمر بن الخطاب، وهذا يعني أن هذه النظرة كانت قد تشكلت عندهم قبل أن يروا الكُرد أصلاً ويختلطوا بهم، ولما بدأ عصر التدوين سرعان ما أُثبتت هذه الرواية، كتوضيح لتفسير آيات من القرآن الكريم، الآية الأولى تتحدث عن موضوع موغل في القدم، يرجع إلى عهد إبراهيم (عليه السلام)، الذي يعود بدوره إلى ما يقارب الألفين سنة قبل الميلاد، لذا يغلب عليها طابع الخيال والأسطورة، وليس مستبعداً أن تكون جزءاً من التراث الإسرائيلي الذي دخل إلى التاريخ الإسلامي.

أما الآية الثانية ففي تفسيرها إختلاف شديد، وآراء كثيرة وأضعفها حسب ما ذكرت تلك المصادر ذاتها أن المقصود من الآية الأكراد[٤٥].

لذا يمكن القول بأن نظرة وصف الكُرد بأنهم أعراب فارس، قد انتقلت إلى المصادر العربية الإسلامية من الفرس، وهذا الذي ترجح لدى الباحثين، من أنه يجب الأخذ بعين الإعتبار الإستخدام الفارسي لكلمة الكُرد، وذلك ضمن إطار الإرث التاريخي الفارسي السابق للإسلام، والذي كان تعامله مع الكُرد نتيجة للسيادة الساسانية على القسم الأعظم من بلاد الكُرد، إذ أن المعارف العربية الإسلامية، ومن

ضمنها التاريخ عندما بدأت بالتشكل، كان للموروث الفارسي حضوره القوي فيها[٤٦].

يبدو أن هذا الوصف للكُرد، قد نشأ بسبب النظرة الإستعلائية للفرس، التي كانوا ينظرون فيها إلى الكُرد، نظرة أهل المدن إلى سكان الريف، ونظرة الحكام إلى المحكومين[٤٧].

وإذا كان الأمر كذلك فإن هذا يعني أن هذه النظرة إلى الكُرد، قد دخلت إلى التراث العربي الإسلامي من التراث الفارسي، والتي كانت جزءاً من نظرة الفرس الإستعلائية إلى الأقوام الأخرى، مثل الكُرد، وحتى العرب، إذ هناك الكثير من الروايات التي تُثبت هذه النظرة الدونية إليهم من قبل الفرس.

ملخص لأبرز نتائج البحث:

١. تـأتي أهميـة دراسـة تـاريخ الكُـرد بصـورة عامـة، في المصـادر العربيـة الإسلامية، لأن تلك المصادر ربما تكون قد إنفردت بتدوين ما يتعلق بالكُرد، بعكس المصادر الأخرى.

٢. لقد ظهر أن المدوّنين والمؤرخين العرب المسلمين، لم يكونوا مقتـنعين بمـا كان يُقال عن الكُرد وتاريخهم وأصلهم وينسـب إلـيهم مـن روايـات أسـطورية، بـدليل الصيغ التعبيرية التي كانوا يستخدمونها في الحديث عن تلك الروايات، التي كان كلـها صيغ تضعيف للرواية.

٣. نقل المؤلفون المسلمون أخبارهم عن الكُرد، من تراث الأمم الأخـرى، وهـي إما مصـادر فارسـية ساسـانية، أو مسـيحية، وقـد تكـون نسـطورية، أو يعقوبيـة، او بيزنطية، والحق أن الفرس إجمالاً كانوا أصـحاب المصـلحة الكـبرى في التعتـيم علـى التاريخ الكُردي، وتشويه صورة الكُرد.

٤. كان هجاء كلمة (الكُـرد) في عصـر مـا، بصـيغة (كـاردوخي)، و(كـاردوئي)، و(غوتـي)، و(جودي)، إلى غيرها من الصيغ والألفاظ التي مـرت بهـا، مـن هـذا جميعـاً يظهر بأن حرف (الكاف)، كان يلفظ بصيغة حرف (الجيم)، مع حـذف حـرف الـراء، كما في لفظة كلمة (جـودي)، وهـي واحـدة مـن مراحـل التغـيير الـتي مـرت بهـا هـذه الكلمة.

٥. لقد ذهب بعض المستشرقين المتخصصين في دراسة التاريخ الكردي، الـذين يعرفون بعلماء الكُردولوجيـا، إلى أن الكُـرد كـانوا يعرفـون باسـم (جـودي) في حقبـةٍ زمنية ما، وهذا أمر منطقي ومعقول جداً، إن صح فإنه يعني بأن الكُرد كانوا يعرفون باسم (جودي)، في الحقبة التي حصل فيها الطوفان.

٦. أن كلمة الكُرد هي كلمة غير عربية، لذا لا يمكن تطبيق قواعد اللغـة العربيـة عليها، وإن كانت هنالك لفظة مشابهة لها، في اللغة العربية، ولكنهـا تختلـف عنهـا مـن حيث المعنى، فإن ذلك لا يعني بالضرورة أن يكون بينهما رابط ما.

٧. ليس هناك أي أساس، لربط كلمة أكردوهم، الـتي تعـني أطـردوهم، بـالكُرد من الناحية العلمية، إلا ان يكون تجاوزاً على الحقائق، وهو الذي يبدو ظاهراً.

٨. المصادر العربية ذكرت أسماء كثير من الأماكن غير العربيـة، ومنهـا أسمـاء المدن غير العربية، بما تتناسب مع الألفاظ العربيـة، وهـو مـا عرفـه اللغويـون العـرب المسلمون، بالمُعرب من الأسماء والألفاظ، ويعني ذلك ما استعمله العرب مـن الألفـاظ التي هي بغـير لسـانها، ولفظـت بـه بلسـانها فعربتـه، حيـث يقومـون بـإجراء بعـض التغييرات على الكلمة، ويبدلون بعض الحروف التي ليسـت مـن حروفهـا، أو يزيـدون بعض الحروف على الأصل غير العربي ليتناسب مع اللفظ العربي للكلمة.

٩. ذكرت المصادر العربية الإسلامية كلمة الكُرد بصـيغة (الأكـراد)، وذلـك بمـا يـتلائم مـع اللغـة العربيـة، ولم يكـن القصـد تشـبيههم بـالأعراب رغـم الـوزن الفعلـي المتشابه بين الكلمتين.

١٠. ربما قصدت تلك المصادر بذكر كلمة الأكراد، مجرد الجمع لكلمة الكُـردي، وهذا الرأي الأخير قد ذُكر في معاجم اللغة العربيـة، بـأن الكُـرد هـم جيـل مـن النـاس معروف، والجمع أكراد.

المصادر والمراجع والهوامش:

(١) أرشاك بولاديان، الأكراد حسب المصادر العربية، ترجمة: خشادور قصباريان وعبد الكريم ابا زيد (منشورات أكاديمية العلوم في جمهورية أرمينيا السوفيتية، معهد الإستشراق، يريفان: د/ت)، ص٧.

(٢) المسعودي، ابو الحسن علي بن الحسين، مروج الذهب ومعادن الجوهر، تحقيق: محمد هشام النعّاس وعبدالمجيد طعمة حلبي (ط١، دار المعرفة، بيروت: ٢٠٠٥)، ج٢، ص١٠٦.

(٣) المصدر نفسه، ج٢، ص١٠٧.

(٤) الصفحة نفسها

(٥) احمد الخليل، تاريخ الكرد في الحضارة الإسلامية (ط١، دار هيرو، بيروت: ٢٠٠٧)، ص٢٩.

(٦) المرجع نفسه، ص٢٩؛ وينظر: فرست مرعي، الكرد وكردستان جدلية الأسطورة والتأريخ والدين (ط١، مديرية الطبع والنشر في السليمانية: ٢٠٠٦)، ص٢٠.

(٧) جبل الجودي: قال ابن خرداذبة: "ويلي أعمال الموصل من جهة الشمال قردى وبزبدى وفيها جبل الجودي الذي أرست عليه سفينة نوح وقصبتاها الجزيرة المعروفة ببني عمر وباسورين التي يعمل فيها ما يحمل من الملح إلى العراق في الزواريق وارتفاعها على أوسط العبر ثلاثة آلاف ألف ومائتا ألف درهم). ابن خرداذبة، ابي القاسم عبدالله بن عبدالله، المسالك والممالك (ط١، دار احياء التراث العربي (بيروت: ١٩٨٨)، ج١، ٦٧؛ وقال ياقوت الحموي: "أردمشت: بضم الدال المهملة والميم وسكون الشين المجمة وتاء فوقها نقطتان. اسم قلعة حصينة قرب جزيرة ابن عمر في شرقي دجلة الموصل على جبل الجودي وهي الآن لصاحب الموصل وتحتها دير الزعفران وهو قلعة أيضا". ياقوت بن عبدالله الحموي ابو عبدالله، معجم البلدان، (دار الفكر، بيروت: د/ت)، ج١، ص١٤٦؛ وأردمشت لازالت تعرف بهذا الإسم وهي قرية تقع إلى الشرق من مدينة زاخو الحالية التابعة لمحافظة دهوك بأقليم كردستان العراق.

(٨) القرآن الكريم، سورة هود، الآية: ٤١–٤٤.

(٩) دياكونوف، ميديا، ترجمة: وهبية شوكت (دمشق: د/ت)، ص٣١١.

(١٠) أحمد ابراهيم الشريف، مكة والمدينة في الجاهلية وعهد الرسول (ص) (ط٢، دار الفكر، القاهرة: ١٩٦٥)، ص٩٦.

(١١) تاريخ الأكراد في موسوعة فيكيبيديا الألمانية، ترجمة: عدنان جواد الطعمة. (Wikipedia, der freien Enzyklopaedie).

(١٢) احمد الخليل، تاريخ الكرد في الحضارة الإسلامية، ص٣٥.

(١٣) ينظر: كلمة (سلم) في كتب معاجم اللغة العربية.

(١٤) ينظر: كلمة (خطب) في كتب معاجم اللغة العربية.

(١٥) ينظر: كلمة (قرأ) في كتب معاجم اللغة العربية.

(١٦) القرآن الكريم، سورة الإسراء، الآية: ٨٨؛ وينظر الآيات الآتية: سورة البقرة، الآية: ٢٣؛ سورة هود، الآية: ١٣؛ سورة الطور، الآية: ٣٣-٣٤.

(١٧) الفراهيدي، أبو عبدالرحمن الخليل بن أحمد، كتاب العين، تحقيق: مهدي المخزومي وإبراهيم السامرائي (دار ومكتبة الهلال، د/م: د/ت)، ج٨، ٢٥٩-٢٦٠؛ ابن منظور، محمد بن مكرم بن علي، لسان العرب (ط١، دار صادر، بيروت، د/ت)، ج٤، ص٥١-٥٦؛ الفيومي، أحمد بن محمد بن علي المقري، المصباح المنير، تحقيق: محمد بشير الأدلبي (المكتبة العلمية، بيروت: ١٩٨١)، ج١، ص٤٣-٤٥؛ الفيروز آبادي، محمد بن يعقوب، القاموس المحيط (دار الفكر، بيروت: ١٩٨٣)، ج١، ص٤٤٤-٤٤٥؛ المناوي، محمد عبدالرؤوف، التوقيف على مهمات التعاريف، تحقيق: محمد رضوان الداية (ط١، دار الفكر المعاصر، دار الفكر، بيروت، دمشق: ١٤١٠هـ)، ج١، ص١٢٢-١٢٣.

(١٨) الفراهيدي، المصدر نفسه، ج٦، ص٢٠-٢٢؛ ابن منظور، المصدر نفسه، ج١٣، ص٩٢-٩٤؛ ابو بكر الرازي، محمد بن أبي بكر بن عبدالقادر الرازي، مختار الصحاح، تحقيق: محمود خاطر (مكتبة لبنان ناشرون، بيروت: ١٩٩٥)، ص٤٨؛ الفيومي، المصدر نفسه، ج١، ص١١١-١١٢؛ الفيروز آبادي، المصدر نفسه، ج١، ص١٥٣٢-١٥٣٣.

(١٩) الفراهيدي، المصدر نفسه، ج٥، ص٣٢٦؛ ابن منظور، المصدر نفسه، ج٣، ص٣٧٩؛ الفيروز آبادي، المصدر نفسه، ج١، ص٤٠٢.

(٢٠) الزمخشري، محمود بن عمر، الفائق، تحقيق: علي محمد البجاوي ومحمد أبو الفضل إبراهيم (ط٢، دار المعرفة، لبنان: د/ت)، ج٣، ص٢٥٧؛ ابن منظور، المصدر نفسه، ج٣، ص٣٧٩.

(٢١) الفراهيدي، كتاب العين، ج٥، ص٣٢٦؛ ابن منظور، المصدر نفسه، ج٣، ص٣٧٩.

(٢٢) الفراهيدي، كتاب العين، ج٥، ص٣٢٦؛ ابن منظور، المصدر نفسه، ج٣، ص٣٧٩.

(٢٣) الزمخشري، الفائق، ج٣، ص٢٥٧؛ ابن منظور، المصدر نفسه، ج٣، ص٣٧٩.
(٢٤) ابن منظور، المصدر نفسه، ج٣، ص٣٧٩.
(٢٥) المصدر نفسه، ج٣، ص٣٧٩.
(٢٦) الفراهيدي، كتاب العين، ج٥، ص٣٢٦؛ ابن منظور، المصدر نفسه، ج٣، ص٣٧٩.
(٢٧) معجم البلدان، ج٤، ص٤٥٠.
(٢٨) حيدر لشكري، الكرد في المعرفة التاريخية الإسلامية (ط١، دار سبيريز، أربيل: ٢٠٠٤)، ص٨٢.
(٢٩) المسعودي، مروج الذهب ومعادن الجوهر، ج١، ص٤٣٥؛ المقريزي، تقي الدين احمد بن علي، المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار (دار الكتب، بيروت: د/ت)، ج٢، ص٢٣٢.
(٣٠) ذكر الخوارزمي اسم (ضحاك) على أنه لقب لأحد ملوك الفرس في موضوع ملوك الفرس وألقابهم، وذلك بقوله: "بيوراسب، ولقبه: الضحاك، وهو إعراب دهاك، معناه: ذو عشرة آفات؛ وقيل: بل هو معرب ازدها أي تنين، لسلعتين كانتا به فوق كتفيه". ابو عبد الله محمد بن أحمد بن يوسف الكاتب، مفاتيح العلوم (مطبعة الشرق، القاهرة: ١٩٢٣)، ص٦٣؛ وقريب من هذا المعنى ورد لدى المسعودي، مروج الذهب، ج١، ص٢٠٦.
(٣١) ابو حنيفة الدينوري، احمد بن داود بن ونند، الأخبار الطوال، تحقيق: عمر فاروق الطبّاع (دار الأرقم بن أبي الأرقم، بيروت: د/ت)، ص١٠-١١.
(٣٢) حيدر لشكري، الكرد في المعرفة التاريخية الإسلامية، ص٦٣.
(٣٣) الفراهيدي، كتاب العين، ج٥، ص٣٢٦؛ ابن منظور، المصدر نفسه، ج٣، ص٣٧٩.
(٣٤) السمعاني، ابو سعيد عبدالكريم بن محمد، الأنساب، تحقيق: عبدالله عمر البارودي (دار الجنان، بيروت: ١٩٨٨)، ج٤، ص٤٧٩.
(٣٥) ينظر لتفاصيل أكثر عن أسماء المدن الكردية المُعرَّبة: حيدر لشكري، الكُرد في المعرفة التاريخية الإسلامية، ص٦٨-٦٩.
(٣٦) معجم البلدان، ج٤، ص٤٥٠.
(٣٧) سورة الأنبياء، الاية: ٦٨.
(٣٨) القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، ج١١، ص٣٠٣.

(٣٩) المصدر نفسه، ج١١، ص٣٠٣؛ فخرالدين الرازي، فخرالدين بن محمد بن عمر التميمي الشافعي، مفاتيح الغيب (ط١، دار الكتب العلمية، بيروت: ٢٠٠٠)،ج٢٢، ص١٦٢؛ الماوردي، ابو الحسن علي بن محمد بن حبيب، النكت والعيون، تحقيق: السيد بن عبدالمقصود بن عبدالرحيم (دار الكتب العلمية، بيروت: د/ت)، ج٣، ص٤٥٣؛ ابن كثير، ابو الفداء اسماعيل بن عمر بن كثير القرشي الدمشقي، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد بسلامة (ط٢، دار طيبة، د/م: ١٩٩٩)، ج٥، ص٣٥١؛ الثعالبي، عبدالرحمن بن محمد بن مخلوف أبي زيد المالكي، تفسير الثعالبي، تحقيق: علي محمد معوض وعادل احمد عبدالموجود (دار احياء التراث العربي، بيروت: ١٩٩٧)، ج٣، ص٥٧.

(٤٠) الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير، تاريخ الرسل والملوك (ط١، دار الكتب العلمية، بيروت: ١٤٠٧هـ)، ج١، ص١٤٦.

(٤١) تفسير البحر المحيط،ج٦، ص٣٠٤.

(٤٢) سورة الفتح، الآية: ١٦.

(٤٣) أبو نعيم احمد بن عبدالله بن احمد بن اسحاق بن موسى بن مهران، أخبار أصبهان (الدار العلمية، دلهي، ١٤٠٥هـ)، ج١، ص٢٥.

(٤٤) الآلوسي، شهاب الدين محمود بن عبدالله الحسيني، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني (د/م: د/ت)، ج١٩، ص٢٠٢.

(٤٥) المصدر نفسه، ج١٩، ص٢٠٢.

(٤٦) حيدر لشكري، الكُرد في المعرفة التاريخية الإسلامية، ص٥٣.

(٤٧) المرجع نفسه، ص٥٥.

پوختەی لێکۆڵینەوە

ئارمـانج ژ ڤـێ ڤـەکوٚلینێ دیارکرنـا تێگەهشـتنا پـەیڤا (کـورد) د ژێـدەرێن دجـاواز ئەوێن هاتی نڤیساندن لسەر دەستێ عەرەبێن بوسلمان بشیوەکی هێر، بتایبەت ژێدەرێن زمانی و مێژووی، و بـوو دیارکرنـا هـەبوونا پەیوەنـدیا دناڤبـەرا، پـەیڤا (کـورد) و پـەیڤا (کەرد) ئەوا رامانا وێ دەرئیخستن، دیاربوو کو چ پەیوەندی دناڤبەرا وانـدە نینـە لـدیڤ گوتنێن ئەوان ژێدەرێن هـاتی نڤیسـاندن بزمـانی عـەرەبی بخـو، ژ لایێ مەنتقیڤـەژی چـێ نابێت قەواعدێن زمانێ عەرەبی بئێنە پراکتیکـرن لسـەر پەیڤـەکا نـە عـەرەبی، و ئەگـەر هندەك پەیڤێن دی د زمانێ عەرەبی دە هەبن ژلایێ لەفزیڤە نزیکی پەیڤا (کورد) بن، ئـەو نە دەلیلە کو چ گریدان د ناڤبەرا هەردوو پەیڤاندە هەبن.

یا درست ئەوە کو پەیڤا کورد ژبەرێ بئێتـە راوسـتاندن لسـەر ڤـێ لـەفزێ، دهاتـە لــەفزکرن لســەر چــەندین شــیوەیێن دن وەك (کــاردوخی)، و(کــاردوئی)، و(غــوتی)، و(جودی)، ئەو ژی ئێك ژ قوناغێن گهوورینا ئەڤ پەیڤا (کورد) تێدا بووری.

دیاربوو کو کورد دهاتن ناسین بناڤێ (جودی) لسـەردەمەکی مێـژووی کـەڤن، ئـەو دەمێ توفان لێ چێبووی، ولدیڤ ڤـێ چـەندێ ئـەم دشـێن بگەهنـە ئەنجامـەکێ کـو ئـەو جیای (جودی) هاتـە نـاڤکرن لسـەر نـاڤێ وی گـەلێ تێـدا و لسـەر دژیـان، ئـەو ژی گـەلێ (جودی لسەر وی دەمی = وگەلێ کورد لسەر دەمێ مە).

وئـەو ئاریشـەیا دی یـا دڤـێ ڤەکولینێـدە پێکـول هـاتی کـرن و بێتـە دیـارکرن و چارەسەرکرن دیارکرنا هەبوونا پەیوەندیا دناڤبەرا پەیڤا (ئەکراد) ئەوا ئاماژە پـێ هـاتی کرن د ژێدەرێن عەرەبی دا، وپەیڤا (ئەعراب) ئەوا رامانا وێ کێماسی بوو هەر کەسێ پێ بێنە بناڤکرن، وئاریشەیا دیتر یا ئەڤێ ڤەکولینێ لسەر راوەستیای ئەو تەلفیقاتێن لسـەر مێژوو ونەژادێ کوردا هاتی کرن، دیاربوو کو ئەگەرێن وێ دزڤرێ بوو ئـەوان ژێـدەران چ زانینا دگەهشتە د دەستێ وان دە لسەر چ ملەتان با دنڤیسین دا کو بەرزە نەبێت، لەورا هەر ئەو تەلفیقات بخو لسەر مێژووا عەرەبا بخوو ژی هەنا دناڤ وان ژێدەرێن عەرەبی دا.

بـەلێ و ئـەنجاما دومـاهییێ ژی بـوو مـە دیـاربوو کـو ئـەو نڤیسـەرێن وان ژێـدەرێن عەرەبی بخوژی بـاوەری بـوان پێـزانینێن لسـەر نـەژاد و مێـژووا کـوردان دهاتنـە گـوتن نەبوون، چونکی ژبەری وان پێزانینا بنڤیسن بلاوازی بەحسـێدکرن، وەك: هنـدەك کـەس دبێژن، یان ژی هاتیە گوتن.

دجاوازی هەیە لسەر دەستپێکا مێژووا کوردا و هندەك شێوازێن دن، بـوو دیـاردبێ کوو رولێ ئەوان مێژوونڤیسا ئەو بوو کوو ئەو پێزانینێن لسەر کوردا بنڤیسن داکـو بـەرزە نەبێت.

Abstract

This study aims at clearing the exact conception of the word (Kurd) in the different Islamic Arabic references particularly the linguistic and historical ones, to show the extent of the relation between the word (Kurd) and the word (Kard) which means 'to expel or dismissal' , where it showed there would be no relation between them through which that references written in Arabic language mentioned. So, logically the grammar of the Arabic language could not be applied to a word which is not Arabic basically at a time there would be other words close to the word (Kurds) in the Arabic language in terms of the pronunciation that does not mean to have a correlation between them necessarily.

It is probably that the word (Kurd) before it settled on such pronunciation, it was pronounced in other shapes or modes as (Kardokh), (Kardoee), (Khoti) and (Judi); it was one of the change stages through which this word has undergone.

It was apparent that (Kurds) have been Known in the name (Judi) in the reign or time in which the Flood had taken place. We could figure out that the mountain (Judi) has derived its name from the people's name who had lived on it, it was the people (Al-Judi: At that time = Kurd now).

The other knot which this study tries to disclose is about the relation presence between what the Arabic references mentioned regarding the pronunciation (Al-Akrad) in regard to (Kurd) in the senses of construe which means words of the dispraise to whom they would be described then what such references would refer to in terms of fabrications about Kurds, their origin and their history, that reason would get back to the authors of that references were recording whatever they would hear or get lest it should be lost in case such news would it be recorded or authenticated, so many of that fabrications were available in that Arabic Islamic references about the Arab history themselves even.

Seemingly, the authors of those Arabic references were not satisfied with what was said on Kurds, their history and origin in terms of the descriptive terms which they used when talking about that sayings regarding classes and types of Kurds people different in such sayings, it showed that the owners of that references were not who created the fabrications on Kurds but their role was no more than their record lest they should be missing.

عوامل وظروف تأسيس
الحزب الديمقراطي الكوردي في سوريا (الپارتي)
عام ١٩٥٧

أ.م. د. إسماعيل محمد حصاف

قسم التاريخ – كلية الآداب – جامعة صلاح الدين – اربيل

تمهيد:

أن سياسة التقسيم الفوقية، وتكريس الحدود المصطنعة بين أبناء الشعب الكوردي، من طرف الإدارتين الإستعماريتين الفرنسية والبريطانية وتركيا الكمالية بموجب معاهدة لوزان، التي أنهت الإمبراطورية العثمانية مرة وإلى الأبد قانونيا، قد مهدت لظهور كيانات جديدة على خارطة جيو – سياسية جديدة على أنقاض الإمبراطورية العثمانية، تمخضت عنها نظام دولي جديد، قائم على سياسة الإنكار لحقوق الشعب الكوردي والأقليات القومية الأخرى.

وهكذا، ترتبط بروز المسألة الكوردية في سوريا، بنشؤ نظام الإنتداب الأنكلو– فرنسي، عندما وضعت فرنسا بعد الحرب العالمية الأولى قسم من بلاد الشام (سوريا) وجزء من الأراضي الكوردية (غرب كوردستان) المستقطعة من كوردستان المركزية (العثمانية)، تحت نفوذ الإنتداب الفرنسي. وأصبحت المسألة الكوردية، وللمرة الأولى، جزءا من الصراع الدبلوماسي بين تركيا وفرنسا كحالة مستقلة، حتى أن المؤتمر السوري العام المنعقد في ٣حزيران ١٩١٩ لم يعتبر المناطق الكوردية المستقطعة من كوردستان المركزية جزءا من خارطة سورية الجديدة، حيث أكد مقرراته على "رسم حدود الدولة السورية في إطار حدودها القديمة، كخطوة لإعلان إستقلالها[1]. وكان لابد للمتنورين الكورد الذين إرتبط مصيرهم بهذا الجزء من كوردستان إثر التقسيم من البحث عن آليات جديدة رادعة للدفاع عن ثوابتهم القومية وحماية أرضهم التاريخي من الإندثار.

وكان من ضمن نصوص معاهدة لوزان بين دول الحلفاء وتركيا إقرار الجنسية السورية بدلا من الجنسية العثمانية، وبمقتضى ذلك ترتب على السلطات الحاكمة في سوريا آنذاك (سلطات المستعمر الفرنسي) أن تصدر التشريعات اللازمة لتنظيم الجنسية السورية، وكان أهم "القرارات الصادرة بهذا الشأن القرار رقم /٢٨٢٥/ مكرر الصادر بتاريخ ٣٠ آب ١٩٢٤ تنفيذا لأحكام معاهدة لوزان.."[٢]، وهربا من ملاحقات البوليس التركي، إنتقل معظم القادة والمتنورين الكورد من شمال كوردستان إلى غربه، وهي في حقيقة أمره هجرة داخلية جرت الإنتقال من منطقة كوردية إلى أخرى، لاسيما وأنه لم يمض سوى بضعة سنوات على وضع الحدود التي لم تكن سوى خط سكة القطار برلين – قامشلو – بغداد، وإنتقل ثقل العقل الكوردي إلى ذلك الجزء الخاضع للسيطرة الفرنسية[٣].

ولأول مرة في تاريخ كوردستان الحديث والمعاصر، إنبثق أول تنظيم كوردي يطرح الفكر القومي بشكله الشمولي وذلك على أثر إنعقاد الإجتماع الأول للمؤتمر التأسيسي لخويبون في ٧ تشرين الأول ١٩٢٧ ليقود الحركة الوطنية الكوردية داخل تركيا وخارجها، ويوجه "نشاطها السياسي والإعلامي والعسكري والثقافي – الفكري والأدبي"[٤]. وقد أفرزت الوقائع الدولية الجديدة وما تلاها من حالات التجزئة وتكوين كيانات غير شرعية عبر عمليتي "الإستئصال والإلحاق"، ظهور الحالة الكوردية في سوريا[٥]. وكان لابد للكورد في هذا الجزء من كوردستان البحث عن هويتهم القومية في ظروف خاصة بهم .

وقد اثار هذا الموضوع إهتمام الباحث لأهميته التاريخية أولا وندرة الأبحاث الأكاديمية حوله من جهة ثانية. وإستقى الباحث مصادره بشكل أساسي إعتمادا على تقييمات مؤسسي وقادة الحركة السياسية الكوردية في سوريا إضافة إلى ذلك إعتمد الباحث على بعض المذكرات والمقابلات الشخصية، ناهيك عن مصادر أخرى متنوعة. وقد ساهمت جملة من الأسباب والعوامل الموضوعية والذاتية في تبلور الوعي القومي الكوردي الذي عبر عن نفسه من خلال نشوء البارتي الديمقراطي الكوردي، ومن جملة هذه العوامل نذكر:

تبلور سياسة التعريب :

في السادس عشر من نيسان ١٩٤٦، وتحت التهديد البريطاني، غادر آخر جندي فرنسي أرض سورية، وفي السابع عشر منه رفع شكري القوتلي رئيس الجمهورية، على سارية دار الحكومة علم الإستقلال، معلنا أنه لن يرتفع فوقها، بعد اليوم، إلا علم الوحدة العربية. وهذا كان إيذانا بالسير على النهج العروبي، دون الأخذ بعين الإعتبار حقوق الشعب الكوردي الملحق بسوريا. عندما خرج الفرنسيون من سوريا، لم يتركوا ضمانا واحدا لتأمين حقوق الشعب الكوردي، مما واجه الأكراد فور نيل سورية إستقلالها، العديد من التدابير العنصرية، التي "جعل تعليم وتعلم الكوردية غير قانونية(٦). وفور خروج الفرنسيين إستلمت السلطة، قيادات السنة وطبقة التجار، وكانت من مصلحة هذه الجماعات الحفاظ على الوضع الراهن بغية إحتكار السلطة والثروة عبر البرلمان المحتكر أصلا من قبلهم، وبالتالي برز مكان الإستعمار الكلاسيكي الفرنسي، إستعمار آخر من نوع جديد، هو الإستعمار الداخلي، الذي تميز بالفقر والتخلف والتبعية. وساهمت هذه الأجواء في بروز الفكر القومي العروبي ذات النزعة الشوفينية مثل حزب البعث، وتغلغل هذه الأفكار في صفوف الحزب الشيوعي السوري. وصدق عصمت شريف وانلي حينما وصف "الإستعمار الفقير لجاره بأنه أبشع نوع من الإستعمار وآفة كوردستان"، وهو حقا لأبشع أنواع الإستعمار وأشدها وقعا وأكثرها أذية وأقلها رحمة وإنسانية، ولا حد لبطشه إلا بالردع(٧).

ففي الأسبوع الأول من حزيران ١٩٤٧ صدر مرسوم جمهوري بتحديد أعضاء المجلس النيابي بــ ١٣١ مقعدا، موزعة على أساس طائفي بالرغم من أن الحكومة كانت قد ألغت قانون الطوائف. وجاء التوزيع على النحو التالي:"٨٩ سنيا، ١٢ علويا، ٦ أرثوذكس، ٥ دروز، ٢ أرمن أرثوذكس، ١ سريان أرثوذكس، ٢ كاثوليك، ١ أرمن كاثوليك، ١ إسماعيلي، ١ موارنة، ١ سريان كاثوليك، ١ يهودي، ٣ أقليات، ٦ عشائر(٨)، وبالتالي فإن المرسوم قد تغاضى بهذا الشكل عن التركيبة الحقيقية للقوميات في البلاد، حتى لم ياخذ بالحسبان الطائفة الإيزيدية من الكورد.

وكما نرى فإن حكومة دمشق قد تبنت بعد الإستقلال مباشرة سياسة مبرمجة تجاه المناطق الكوردية، حيث شرعت في تركيز السلطة بيد الحكومة المركزية، رافقتها خطوات ضرب الخصوصية الاجتماعية والثقافية والسياسية الكوردية، عبر

سلسلة من الإجراءات والخطوات ذات المضمون الشوفيني، والسير في محاولة تنشيط إقتصاد كوردستان لتكون في خدمة البرجوازية القومية العربية التي حلت محل البرجوازيتين التركية ومن ثم الفرنسية، وفي خدمة ثلة من الضباط العروبيين، الذين صعدوا إلى السلطة عن طريق الإنقلابات العسكرية. وفي تعليقه على بروز سياسة التعريب، يقول حمزة نويران[٩] "منذ هذا الزمن المبكر من حياة الدولة السورية برزت مظاهر التمييز العنصري تجسدت في اللامساواة في الحقوق المدنية والسياسية بين المواطنين العرب والكورد، بخلاف ما ورد في الدستور السوري: (جميع المواطنين متساوون في الحقوق والواجبات)[١٠]، وهكذا تحولت كوردستان عمليا إلى مستعمرة غنية – فقيرة، ففي الوقت الذي "كانت ثلاثة أرباع ثروة البلاد تأتي من المناطق الكوردية، لكنها كانت الأفقر من حيث الخدمات والمشاريع الإنمائية. فبدلا من أن تسعى دمشق إلى حل المشاكل الزراعية الموروثة منذ العهدين العثماني والفرنسي، بعكس ذلك سعت إلى إستمالة الاقطاع ورجالات الدين الكورد إلى جانب السلطات، ليكونوا خدما للطبقة الحاكمة الجديدة على حساب الشعب الكوردي وفئاته الكادحة، التي تردت أحوالهم من سئ إلى أسوأ وبإستمرار، وإهمال القرية الكوردية[١١]، وقد ساعد ذلك على تعميق الصراع الطبقي والاجتماعي في الريف الكوردي، حيث أفرزت تلك الأوضاع عن بروز طبقتين متصارعتين في المجتمع الكوردي.

بعد الإطاحة بالعقيد أديب الشيشكلي في عام ١٩٥٤، بدأت حملة "بطيئة ومركزة مضادة للكورد، بتطهير القوات المسلحة من الضباط الأكراد ذوي الرتب العالية أو المتوسطة[١٢]، حيث كانت أشرطة الموسيقى والمنشورات الكوردية تصادر وتتلف ويسجن أصحابها. ومع ذلك لم تكن الحملة منظمة ولم تحدث بين ليلة وضحاها. فعبدالباقي نظام الدين، مثلا، وهو كوردي، بقي يشغل مناصب وزارية من ١٩٤٩ إلى ١٩٥٧ وكان وثيق الصلة بأحزاب التيار السائد والشخصيات السياسية السورية، ولكن لم تكن هناك أية إشارة إلى الخصوصية الكوردية في سياساته. والأمر نفسه ينطبق على شقيقه توفيق، "وهو جندي حيادي لاطموح سياسي لديه، اصبح رئيسا للأركان في عام ١٩٥٦، ولكنه صرف من الخدمة بعد سنة من توليه المنصب[١٣].

وفي النصف الثاني من الخمسينيات إجتاحت الحماسة القومية العربية كل البلاد العربية، التي ألهمها صعود جمال عبدالناصر في مصر. أن الشعور القومي العربي والدعوة إلى وحدة عربية شاملة، لم "تترك فسحة كبيرة للأقليات غير العربية ضمن الترتيب السياسي. فالتسامح الكبير مع المنشورات الكوردية حتى عام ١٩٤٦ قد منع رسميا في عام ١٩٥٨. ولفت الأنظار إلى الإفتقار إلى النمو الاقتصادي في المناطق الكوردية، وأيضا إلى حقيقة أن الأكاديميات الحربية والشرطة مغلقة في وجه الطلاب الأكراد، وأن الموظفين الكورد من المدنيين والعسكريين قد صرفوا من الخدمة[١٤]. وقد عبر مؤسس حزب البعث ميشيل عفلق بشكل واضح عن هذه الحماسة القومية، ففي حديث لطلبة المغرب عام ١٩٥٥ يقول:"ليس هناك أقليات مضطهدة وطوائف مضطهدة وإنما هناك أكثرية شعب مضطهد. العربي والكوردي والبربري والآشوري والمسلم والمسيحي والدرزي...إلخ أفراد هذا الشعب الذين يشكلون ٩٠٪ بالمائة من أفراد الأمة العربية مضطهدون ومحرومون من قبل أقلية تستغل الأوضاع الفاسدة، وتستفيد من وجود الأجنبي، فعندما نطرح المشكلة على هذا الشكل، أي أن الإشتراكية تطرحها على هذا الشكل، وقوميتنا اشتراكية، هناك طبقات مستغلة متآمرة على حساب الشعب الكوردي، فعلينا أن نقضي على هذا الإستغلال عندما لايعود هناك فرق بين المواطنين"[١٥].

بدايات سياسات التعريب في الجيش:

عندما رحل الإنتداب الفرنسي ترك لسوريا جيشا يعرف بـ (الجيش المختلط) أو ما سمي بـ القوات الخاصة للشرق الأدنى، تشكلت من فرق جمعت على أساس طائفي وقومي وعشائري (فرق إسماعيلية، درزية، مسيحية، علوية، كوردية، شركسية، عشائر بدوية)، سلم "للحكومة السورية برئاسة القوتلي بتعداد يقارب ٣٠ ألف مقاتل[١٦].

في السادس من تشرين الأول ١٩٤٧ تشكلت حكومة جميل مردم، تولى فيه أحمد الشراباتي حقيبة وزير الدفاع الوطني (حتى ١٩٤٨/٥/٢٣)، وفي عهدها وقعت هزيمة حرب ١٩٤٨ مع إسرائيل، وعلى اثر ذلك إنضم مئات من الجنود الأكراد إلى الجيش السوري، بحكم تطبيق مبدأ التجنيد الإلزامي في عام ١٩٥٠، معظمهم من

المكتومين [١٧]، وظهرت آنذاك مشكلة ما يعرف (الأسماء المستعارة) في الجيش، . وشمل ذلك "من أعادهم حسني الزعيم إلى الخدمة بعد تسريحهم، وبعد المتطوعين الأكراد المقاتلين في (الفوج الكوردي) من أفواج (جيش الإنقاذ) في حرب فلسطين، الذين تم إستيعابهم في الجيش السوري، ممن حصلوا على بطاقات الهوية بأسماء مستعارة [١٨].

ولجأ أحمد الشراباتي، بدعوى خفض النفقات في الظاهر، إلى تسريح أبناء الأقليات من الجيش، لكن لم تخل خطوته من مرام إثنية (تعريبية) في الباطن للتخلص من "هيمنة التركيبة الإثنية الأقلوية التي شكل الفرنسيون وحدات جيش الشرق على أساسها [١٩]. وكان رد الرئيس شكري القوتلي قويا على هزيمة سورية في حرب ١٩٤٨، حيث "عزل رئيس الأركان اللواء عبدالله عطفة[٢٠] ووزير الدفاع أحمد الشراباتي، وقام القوتلي بترفيع الزعيم حسني الزعيم قائد الدرك، إلى منصب رئيس الأركان [٢١]، فأعاد الأخير الجنود وصف الضباط والضباط كافة الذين سرحهم الشراباتي إلى الخدمة.

أما العقيد أديب الشيشكلي وعلى الرغم من أصوله الكوردية، فقد أضاف إلى سياسة الشراباتي (التعريبية) سياسة (تسنينية) الجيش، وتعريبه للتخلص من سيطرة صف الضباط (النقباء) المسيحيين على دوائر المالية في وحدات الجيش، ولضرب نفوذ الكتل العسكرية الكوردية والجركسية والعلوية والدرزية الموروثة من تركيبة جيش الشرق الفرنسي... طبق الشيشكلي هذه السياسة (الخفية) على مستوى الجيش بشكل إنتقائي للتخلص وفق أولويات التخلص ممن يمكن أن يؤلف مراكز قوى في طريق صعوده، وخطته في السيطرة على الجيش والدولة، وغطاها على المستوى الظاهر بسياسة تعريبية ديماغوجية للأسماء الأجنبية وغير العربية، في إطار منهج الوطنية الاقتصادية، لتكريس شرعيته الأيديولوجية القومية العربية. فقد أصدر أديب الشيشكلي[٢٢] سلسلة أخرى من المراسيم التي تنص على أن الفنادق والمقاهي ودور السينما، مثلا، يجب أن تحمل أسماء عربية خالصة، وأن "تكون اللغة العربية هي الوحيدة التي تستعمل في اللقاءات العامة، والمهرجانات والإحتفالات، وأن يحتل المسلمون مقاعد مساوية لمقاعد غير المسلمين في كل لجان منظمات الأقلية [٢٣]. لكن الشيشكلي قام في أواخر عهده بمحاولة توجيه ضربة شاملة تتخطى

حدود التخلص الإنتقائي والموضعي بتسريح عدد كبير من النقباء الذين كان أغلبيتهم من المسيحيين والمسيطر على دوائر المالية في الوحدات والعلويين والمرشديين والأكراد والدروز...[٢٤]. إستصدر الشيشكلي في سياق سياسته (الخفية) في (تعريب) الجيش و (تسنينه) المرسوم التشريعي رقم ٨٥، تاريخ ١٢ آذار ١٩٥٠ الذي خص "الأفراد الذين إنتسبوا إلى الخدمة العسكرية بأسماء مستعارة بالتصريح عن حقيقة هوياتهم، وإمهالهم ثلاثة أشهر لتقديم تذكرة الهوية المدنية الحقيقية تحت طائلة الطرد من الخدمة فورا [٢٥]، وشكل ذلك أساس الفكرة اللاحقة التي تبنتها حكومة ناظم القدسي في أواخر عام ١٩٥٠، وهي إجراء إحصاء عام يقوم على أساس التوثق من مدى صحة بطاقات الهوية [٢٦].

كان هذا القرار موجها بصورة أساسية من الناحية الوظيفية ضد الأكراد تحت عنوان التعريب. وربط بعض المصادر قرارات التعريب وفصل العساكر الأكراد من الجيش بالحرب الباردة بين السوفييت وأمريكا، وبعلاقات الشيشكلي بوكالة الإستخبارات المركزية الأمريكية التي أثارت في آذار ١٩٥٠ حملة إستنفار أمنية لتطويق (الإستخدام) السوفياتي للأكراد على مستوى إقليمي، إذ نشرت الوكالة أن السوفييت يدربون الأكراد بالقرب من الحدود التركية — الإيرانية، تأهبا لثورة كوردية على تركيا وإيران والعراق وسورية عند نشوب حرب ثالثة، على خلفية توتر العلاقات السوفياتية — التركية بسبب إدعاء موسكو للأسطول الأميركي بالدخول إلى بحر مرمرة مخالف لإتفاقية المضائق، وهذا "يؤدي إلى تحويل تركيا إلى مستعمرة أمريكية" [٢٧]، وإذا كان الجزء الأخير من التقرير صحيحا يرتبط بالصراع السوفياتي — الأمريكي في الحرب الباردة، فأن مايخص تدريب السوفييت للأكراد، عبارة عن معلومات مفبركة، هدفها إستخدام الورقة الكوردية وتلويحها كعامل ضغط عند اللزوم. أما ما يتعلق بالسياسات العنصرية ضد الشعب الكوردي والأقليات الأثنية الأخري، فهي نابعة من بنية العقل العربي الرافض أصلا لفكرة التعددية قولا وفعلا إلى حد ما.

ربط الشيشكلي محاربته للأكراد بالشيوعية التي كانت منتشرة بشكل واسع بين الأكراد، أبرزهم كان خالد بكداش [٢٨]، كأحد قادة الحركة الشيوعية في سورية والشرق الأوسط، وغدا الحي الكوردي (حي الأكراد) على جبل قاسيون في دمشق

حيا شيوعيا، حيث شكل تحالف علي آغا زلفو – خالد بكداش عنوانه اللافت[٢٩] ، وكان الشيشكلي المنتمي إلى الحزب القومي السوري، ينظر إلى الجزيرة بعيون من الريبة والشك، بوصفها تضم مجموعة كبيرة مقلقة من "الأقليات الكوردية والمسيحية غير الموثوقة" [٣٠].

وفي هذا السياق، أصدر الشيشكلي في ٣ نيسان ١٩٥٢ مرسوما تشريعيا تحت رقم ١٩٣ بإيقاف كافة المعاملات المتعلقة بملكيات العقارات الواقعة في المناطق الحدودية ولاسيما في الجزيرة إلا برخصة مسبقة تصدر بمرسوم عن رئيس الجمهورية ونص القانون على "منع إنشاء أو نقل أي حق عيني من الحقوق العينية على الأراضي الكائنة في مناطق الحدود، وكذلك إستئجارها أو تأسيس شركات أو عقد مقاولات لإستثمارها زراعيا لمدة تزيد على ثلاث سنوات[٣١]، بهدف التحكم بملكية الأراضي وتجريد الأكراد منها، في إطار سياسة خاصة بالمناطق الكوردية. بينما سمحت الحكومة في عام ١٩٤٨ لمديرية أملاك الدولة بتوطين وتجنيس من بقي حيا من المقاتلين البوسنيين[٣٢] المئة في الجزيرة، وتخصيص "أراضي قرى تل عمران وتل عصافير وتل عطا شوام رفاه وتل الشمة المسجلة بإسم مجلس إسكان الآشوريين للاجئين اليوغسلافيين المقيمين في سورية للإقامة والعمل في هذه الأراضي[٣٣]. كما منحت الجنسية السورية "في ٢٨ أيلول ١٩٤٨ لنحو ٧٤٥ جنديا من المتطوعين من بلدان المغرب العربي في جيش الإنقاذ، ومنهم من تونس (٣٠٠) وليبيا (برقة وطرابلس – ٣١٣) ومن القوقاز (٤٨)، وعدد قليل من الجزائريين، وبقيوا هؤلاء المغاربة مستخدمين في الجيش السوري [٣٤].

أما المتطوعون الأكراد الذين أدخلوا في فخ "الإحراج"، كما يقول الباحث محمد جمال باروت، بين الخدمة الوطنية، وحقيقة وثائقهم "الملفّقة"، فكانت محنتهم كبيرة، ولم يفكر أحد بحلها في إطار الوطنية السورية. وظلت مشكلتهم قائمة حتى عام ١٩٥٧، حيث "أقر مجلس النواب في ٩ نيسان من العام المذكور مشروع قانون يعطي مهلة سنة واحدة للعسكريين الموجودين في الخدمة، والمسرحين الذين إنتسبوا إلى الخدمة بأسماء مستعارة للتصريح بحقيقة وضعهم، وتقديم صورة عن قيد النفوس الحقيقي لكن الوحدة مع مصر تمت في ٢٢ شباط ١٩٥٨ قبل نهاية المدة المذكورة، فأضيفت هذه القضية إلى مشاكل الجيش إبان فترة الوحدة [٣٥].

مبدأ حق تقرير المصير للشعوب
ونهوض الفكر التحرري لشعوب المستعمرات:

بإنتهاء الحرب العالمية الثانية، توفرت ظروف موضوعية وذاتية أمام شعوب المستعمرات في قارات العالم قاطبة لتقول كلمتها، في ظل إنقسام العالم ما بين القطبين في ظل الحرب الباردة، وكان لنهوض الفكر الثوري التحرري تأثيره المباشر على حركات التحرر، حيث باشرت بتأسيس الأحزاب والمنظمات السياسية لقيادة شعوبها نحو التحرر والإستقلال، ولاشك أنه كان للأكراد نصيب بتلقي تلك الأفكار التحررية والإشتراكية، سيما وأن سوريا كانت قد وقعت في دائرة النفوذ السوفياتي. ثم أن الحركة السياسية الكوردية حينذاك لم تكن وليدة الساعة، بالمقارنة على سبيل المثال مع أغلب شعوب المستعمرات الأفريقية، بل كان هناك نخبة كوردية قد وجدت طريقها نحو الإستقرار في مناطق الإنتداب الفرنسي (غرب كوردستان) وسوريا، وكانت تلك النخبة صاحبة خبرة فريدة في المجالات السياسية والثقافية والعسكرية. لذلك، ساد في المجتمع الكوردي الأفكار القومية ومفاهيم الديمقراطية والاشتراكية، وبدأ الكورد يشعرون بضرورة تشكيل تنظيماتهم السياسية الرائدة، بعد أن وصل خويبون إلى طريق مسدود وفشل الزعماء الكلاسيكيون في القيام بمهماتهم القومية.

إستطردحمزة نويران قائلا:"بعد الحرب العالمية الأولى، وإنتصار ثورة اكتوبر الاشتراكية الكبرى في الاتحاد السوفياتي، وإعلان مبدأ حق تقرير المصير للشعوب، حصلت تغييرات كبيرة في الخارطة العالمية، وكان لذلك صدى كبيرا في تفكير أبناء الشعوب المغلوبة على أمرها، وتوقها للإنعتاق من قيود المستعمرين ونيل حريتها وإستقلالها، كما أعلنت الاتحاد السوفياتي مبدأ الحرب على الحرب، أي إنهاء مشاركتها في الحرب العالمية الأولى من جانب واحد، وتخلت عن حصص روسيا القيصرية في التركة العثمانية من جانب واحد، وخاصة حصتها في كوردستان، وفرضت نفسها على الساحة الدولية مدافعة عن السلام العالمي، ومساندة لحق الشعوب في نيل حقوقها والتخلص من الاستعمار، كان لكل ذلك أثر كبير في النهوض القومي للشعوب المستعمرة.. تحت تأثير الأفكار والمواقف الأممية للإتحاد السوفياتي، وظهور حركات التحرر القومي والعديد من الثورات الوطنية، توجه العديد من الوطنيين الكورد— وحتى — بعض رموز البرجوازية الكوردية ومثقفيهم للإنتساب

إلى الحزب الشيوعي السوري بدافع قومي، على أمل "أن يدرج الحزب قضية الشعب الكوردي في برنامجه السياسي كقضية وطنية في سوريا [٣٦].

وكانت فترة الخمسينيات مهمة في سوريا، توفرت الأرضية الديمقراطية، المتزامنة مع حدوث تغيرات بسيطة في سوسيولوجية المجتمع الكوردي، أنهارت القاعدة التي كان يستند عليها الساسة القدامى وزعماء العشائر، برزت معها حركة نوعية جديدة تقودها مجموعة من الشباب القومي في المدن والريف، أخذت بتلقي الوعي القومي وفق مفاهيم عصرية معتمدة على الجماهير الكادحة وعلى القاعدة الشعبية. ومن جهة ثانية شهد المجتمع الكوردي نقلة شبه نوعية، من خلال تبلور السوق التجاري في المجتمع الكوردي، ودخول الآلة الزراعية وبروز الصراع الطبقي، وأخذت الرأسمالية الزراعية شيئا فشيئا تحل محل الإسلوب الإقطاعي والشبه الإقطاعي، الأمر الذي مهد لبروز نمط جديد من التفكير في البنية الفوقية للمجتمع الكوردي.

منذ عام ١٩٥٠ إحتل الصراع الطبقي بين الفلاحين ومالكي الأرض واحدا من أبرز الظواهر الاجتماعية في المجتمع الكوردي، بسبب إستحواذ رؤساء العشائر على أكبر قدر ممكن من الأراضي ومن ثم تحكمهم في حياة الفلاحين وإستغلال أتعابهم. وإزداد وتائر الصراع مع عملية مكننة المجتمع الزراعي، وإرتفاع قيمة الأرض تبعا لذلك، وإنتقال الوعي الطبقي إلى أبناء الريف بتأثير الأيديولوجية الشيوعية التي أخضعت المشاعر الأثنوقومية للنضال الطبقي. ومن جهة أخرى، شدد الإقطاع من قبضته ضد الفلاحين، حيث جرت معارك ونزاعات عديدة بين الطرفين[٣٧] .

لعبت فئة المثقفين الكورد المنضوين عادة تحت سقف البرجوازية الصغيرة، دورا رياديا في حركة النضال القومي الكوردي، وحقيقة كان دورها أكبر من وزنها الكمي في المجتمع الكوردي. وكان ذلك بسبب تبلور وعيها وإحتكاكها بالثقافات الديمقراطية في أوربا الشرقية والغربية، وإطلاعها على تاريخ حركات التحرر القومية، والتشبع بمبادئ الحرية وحق تقرير المصير للشعوب، وأغلبهم كانوا من خريجي الجامعات والمعاهد العليا. وفي إطار مفهوم الضغط يولد الإنفجار، أعطت سياسات الدولة العنصرية في إنكار الوجود الكوردي وتعريب أسماء البلدات والقرى والمدن الكوردية بأسماء عربية وفصل الموظفين من العمل والمعلمين الكورد من سلك

التدريس وحرمان أبناء الكورد من حق الإنتساب إلى الجيش وكليات الطيران والهندسة الحربية وما شابه ذلك ومن ثم محاربة الثقافة الكوردية وتشويه التاريخ الكوردي وثقافته وأدبه ومحاولة تفتيت البنية الاجتماعية للشعب، كل ذلك قد خلق رد فعل عكسي داخل المجتمع الكوردي، ملتفتا إلى مخاطر تلك السياسات وآثارها السلبية على مستقبل مجمل فئات وطبقات الشعب الكوردي في سورية، وكان من شأن هذه السياسة الخاطئة من قبل أنظمة الحكم، تحويل أية فئة مثقفة والبرجوازية الوطنية وبعض من رؤساء العشائر، إلى عدوة لدودة للسلطة الحاكمة.

الموقف السلبي للحزب الشيوعي تجاه المسألة الكوردية في سوريا:

في غرب كوردستان، حيث ساد الفراغ السياسي بسبب غياب التنظيمات والأحزاب القومية الكوردية، إنخرط مئات الشبان في صفوف الحزب الشيوعي السوري الذي وجد له أرضية خصبة في المدن والقرى الكوردية في سنوات الحرب العالمية الثانية ومابعدها، لأن المضطهدين رأوا في النهج الشيوعي الطريقة المثلى للخلاص ونيل الحقوق القومية، لاسيما وأن وجود الشخصية الكوردية الكاريزماتية خالد بكداش على رأس الحزب الشيوعي وما تمتع به من مكانة مرموقة في الحركة الشيوعية العالمية كواحد من أبرز قادتها في الشرقين الأوسط والأدنى، قد دفع بالمئات من الشبان الكورد الإنضمام للحزب الشيوعي، بسبب شعاراته الطبقية والأممية والدعوة إلى الدفاع عن حقوق الشعوب المضطهدة وتحول الإتحاد السوفياتي إلى قوة دولية معتبرة وداعمة لقضايا الشعوب المغلوبة على أمرها وتقديم كافة أشكال الدعم والمساندة لحركات التحرر العالمية في آسيا وأفريقيا وأمريكا اللاتينية. فالحزب الشيوعي السوري بات ينظر إليه على نطاق واسع على "أنه حزب كوردي، بسبب إعتماده الكبير على المجتمع الكوردي [٣٨]، لكن "خالد بكداش لم يتطرق لا من بعيد ولا من قريب إلى القومية الكوردية في تقريره المعنون (حزب العمال والفلاحين) الذي ألقاه أمام اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوري اللبناني في إجتماعها المنعقد في كانون الثاني ١٩٥١، حيث دعا الأحزاب الشيوعية العربية إلى تأييد القومية العربية[٣٩].

سرعان ما تحول الحزب الشيوعي السوري إلى بوق دعاية للقومية العربية، وإلى داع للإندماج (الوطني)، وبمعنى آخر، السعي إلى تكوين مجتمع سوري، يوحده الثقافة واللغة العربيتين، ووضع الملف الكوردي جانبا، ريثما يسود العالم النظام الشيوعي. وفي هذا السياق وبتهمة النزعة الشوفينية السريانية أقصي "عبد الأحد عبدلكي من منظمة الجزيرة[٤٠].

ومن الغريب أن خالد بكداش المنحدر من اصول كوردية والملم بلغته الأم، والحامل لواء الشيوعية، أكد في مقابلة مطولة له مع جريدة "المختار" الأسبوعية، الصادرة في دمشق، وفي عددها ٧٩ بتاريخ ٢٨ تشرين الثاني ١٩٥٥، على أن "الحزب الشيوعي في سوريا ولبنان، الذي إنبثق خلال نضال طويل وقاس، من قلب البيئة العربية السورية اللبنانية، إنما يطبق النظرية الماركسية — اللينينية على واقع ظروف حياتنا، آخذا بعين الإعتبار مميزات بلادنا وخصائصنا القومية العربية[٤١]. هذا التصريح خرق لمبادئ الماركسية — اللينينية، لاسيما كان بكداش الشخص الأول في الحزب. وكان على الكورد، حسب الشيوعيين السوريين، الإنتظار، ريثما تعم الشيوعية، حينها يمنح الكورد حقوقهم، ولم يكن هذا الموقف سوى موقف تحريفي، وبالضد من الأيديولوجية الشيوعية.

وقد أدى هذا الواقع إلى إنسحاب الفئة المتنورة الكوردية من الحزب الشيوعي السوري والإنضمام إلى الحركة السياسية الكوردية وطليعتها الپارتي، بعد أن وجدوا فيه المعبر الوحيد عن تطلعات الشعب الكوردي وآماله. وبهذا الصدد يقول رشيد حمو[٤٢]، وهو أحد مؤسسي الپارتي قائلا: " في عام ١٩٥٢ قمت بتأسيس أول تنظيم سياسي شيوعي في المنطقة التي كان سكانها يشكون من ظلم الآغوات والإقطاعيين. وفي عام ١٩٥٤ كنت مرشحا للحزب الشيوعي في إنتخابات مجلس النواب (البرلمان)، غير أن النجاح لم يكن حليفي، لكن من الناحية التاريخية كانت تلك اول مرة في تاريخ المنطقة، يقدم فيها أحد ابناء الطبقة الفقيرة على الوقوف بمواجهة طبقة الأغوات الذين كانت النيابة في البرلمان وقفا عليهم. وبسبب خلاف وقع بيني وبين قيادة الحزب الشيوعي حول المسألة القومية، تركت صفوفه عام ١٩٥٥. وفي عام ١٩٥٧ قمت مع لفيف من الوطنيين الديمقراطيين الكورد بتاسيس «الحزب الديمقراطي الكوردستاني في سورية ». وتابع رشيد حمو حديثه عن بداية

الخمسينيات وإنضمام الشبان الكورد إلى الحزب الشيوعي السوري قائلا:"بعد إنتساب أكثرية الشباب إلى الحزب الشيوعي، مالبث أن ظهرت خلافات، داخل الحزب الشيوعي، مع الشباب الكورد، بسبب إتجاههم القومي في داخل الحزب، ودعوتهم إلى نشر الجريدة الحزبية والنشرات باللغة الكوردية، كما هو الحال مع اللغتين العربية والأرمنية، ولكن المسؤولين في الحزب رفضوا هذه الدعوة، وأبعدوا بعضهم عن الحزب، كما فعلوا مع رشيد حمو نفسه(٤٣). وتزامنت هذه الدعوة مع مثيلاتها في الجزيرة، حيث طالب الشباب الكورد في الحزب الشيوعي بإصدار جريدة كوردية بالأحرف اللاتينية. وبدأت الخلافات تدب بين العديد من الأعضاء الأكراد من أمثال جگرخوين (٤٤)ومحمد فخري وغيرهم وبين المسؤولين في الحزب الشيوعي في الجزيرة، وبهذا الشأن يقول محمد فخري: "أن الخلاف دب من عام ١٩٥٥، حينما كان الحزب الشيوعي يطبع جرائده باللغة العربية والأرمنية، فطالب هو(محمد فخري) ورفاقه، بأن تطبع الجريدة باللغة الكوردية أيضا، أسوة باللغتين العربية والأرمنية، فتحجج المسؤولين بعدم معرفة الكتابة باللغة الكوردية وبالأحرف اللاتينية وعدم وجود الآلة الكاتبة، فتبرعوا هم بالمال لشراء الآلات، وتعهدوا بالكتابة باللغة الكوردية وبالأحرف اللاتينية، ولكن قيادة الحزب الشيوعي في الجزيرة لم تلب رغبتهم. فإشتد الخلاف بينهم وإتسع، وقدم محمد فخري إستقالته وكذلك فعل فيما بعد آخرون، وأزداد عددهم فأصبحوا عدة عشرات وتجمعوا في عام ١٩٥٧ حول بعضهم، وفي عام ١٩٥٨ شكلوا حزب آزادي(٤٥). وقد قامت (جمعية أحياء الثقافة الكوردية) التي أسسها أوصمان صبري في دمشق عام ١٩٥٥ بنشر كتاب (الرد على الكوسموبوليتية) من تأليف الشخصية السياسية والقومية المعروفة عبدالرحمن ذبيحي(٤٦)، الذي كان مقيما آنذاك بدمشق. وهو رد على مواقف اللاقوميين الكورد في صفوف الحزب الشيوعي السوري تجاه قضية أمتهم الكوردية. ومما يؤسف له أن الحزب الشيوعي السوري، ومنذ بداية التحرك القومي الكوردي، إتخذ مواقف لاأممية من الحركة السياسية القومية الكوردية متهما إياها بالعمالة للرجعية والإستعمار وبالضد من مصالح الشعب، وعلى أنها من صنع المخابرات، في الوقت الذي كانت الحركة الكوردية ترى في الحزب الشيوعي الحليف الأقرب لها(٤٧).

كما وتناول حمزة نويرانهذا الموضوع، حيث يقول: "وجدت ضالتي في الحزب الشيوعي السوري، بعد أن شعرت بفراغ كبير إثر تركي للمدرسة، خاصة بعد أن مثل(الشاعر جگر خوين مرشح الحزب الشيوعي السوري لإنتخابات عام ١٩٥٤) على صندوق الإقتراع في مركز كنيسة السريان الأرثوذكس، مما خلق لدي دافع للإنتساب للحزب الشيوعي السوري[٤٨]. إلا أنه وبعد فترة من النشاط الحزبي، يستطرد حمزة نويران: "كان السؤال الملح في ذهني: أين موقع القضية الكوردية في سوريا في برنامج الحزب؟..لذا مارست حقي في مناقشة هذا الموضوع ضمن الأطر الحزبية لكني كنت أواجه بالتجاهل، فلم أتلق جوابا شافيا. للأسف كان رد الحزب سلبيا وقاسيا وخاطئا بنظري... فقررت أن أقدم إستقالتي والإنسحاب من الحزب والبحث في إتجاه آخر يلبي تطلعي في النضال دفاعا عن حقوق شعبي المستلب[٤٩]، وهذه الحالة كانت شبه عامة، إذ ترك العديد من الشيوعيين الكورد صفوف الحزب الشيوعي السوري دفاعا عن طرح المسألة الكوردية.

توفر المناخ الديمقراطي في سوريا – منتصف الخمسينيات:

تعد إنتخابات ١٩٥٤ من أهم الإنتخابات في تاريخ سوريا الحديث والمعاصر، وأكثرها نزاهة وإنصافا من ناحية "قانون الإنتخاب وطريقة الإنتخاب، حيث أدخلت طريقة الإقتراع بوساطة الغرفة السرية لأول مرة في تاريخ الدول العربية، فكان الناخب يدخل إلى (الغرفة السرية) ليكتب أسماء مرشحيه بعيدا عن المراقبة[٥٠]، وقد أدتهذه الإنتخابات إلى صعود قوى اليسار آنذاك، فقد أنتخب خالد بكداش عضوا في المجلس البرلماني السوري، وكان بكداش أول شيوعي يحتل مقعدا نيابيا في بلد عربي، ودفعت بالبلاد نحو سياسات أكثر اشتراكية وعقدت إتفاقات سياسية وأخرى اقتصادية مع الإتحاد السوفياتي وتشيكوسلوفاكيا والإنحياز إلى الكتلة الشرقية في الحرب الباردة. وبهذا الصدد يقول حمزة نويران: "في الحقيقة إستطعنا إستثمار المناخ الديمقراطي النسبي الذي ساد الخمسينيات من عام ١٩٥٤ – ١٩٥٨، وجدنا الفرصة متاحة للبحث عن صيغة مناسبة لحركة سياسية ثقافية كحاجة موضوعية لتحقيق أهداف الشعب الكوردي وحقوقه القومية، المكون الثاني للشعب السوري والحفاظ على هويته القومية، وتحصينه من الإستحواذ والذوبان في القومية السائدة

(العربية). في هذا المناخ الديمقراطي توفر للكورد بعض الفرص المتاحة لتنشيط الثقافة الكوردية وإحيائها وتطورها .. فكان تأسيس منظمة ثقافية بإسم (جمعية إحياء الثقافة الكوردية) تألفت من أوصمان صبري مسؤولا عن الجمعية وحمزة نويران وعبدالحميد درويش وعبدالمجيد درويش ومحمد صالح وخضر فرحان العيسى. فعلا قامت الجمعية بنشاط ثقافي ملحوظ، مثل توزيع ونشر عدة أعمال أدبية وثقافية باللغة الكوردية والعربية، منها (Derdê min) و(Bahoz) وألفباء اللغة الكوردية لأوصمان صبري ولمحات من تاريخ الأدب الكوردي من تأليف الأميرة روشن بدرخان[٥١].

العامل الكوردستاني:

وفي هذا الإطار تحدث هلال خلف بوتاني[٥٢] قائلا: « بدأت الحركة التحررية الكوردية في سورية وبالتحديد في عام ١٩٥٤ وذلك عندما اعلن عدد من ضباط الاحرار في حلب التمرد على الديكتاتور اديب الشيشكلي وعلى اثر ذلك جرت مظاهرات طلابية عارمة في جميع مدارس والجامعات السورية تأييدا للضباط الاحرار وتحت هذه الظروف اضطر اديب الشيشكلي الى ترك البلاد وبعد ذلك ساد جو من الديمقراطية وتحولت سورية الى واحة من الديمقراطية وبالتالي توفر المناخ الملائم للوطنيين الكورد لاحياء الثقافة الكوردية ومن ثم إنشاء حزب سياسي كوردي[٥٣]، وهكذا توفرت شروط ملائمة داخل البلاد بالدفع بالفئة المتنورة من الكورد بأخذ زمام المبادرة والإنطلاق نحو إنشاء حزب قومي كوردي يعبر عن تطلعات الشعب القومية.

وتواجد آنذاك في دمشق عدد من القادة الكورد ومن أبرزهم عضو اللجنة المركزية للحزب الديمقراطي الكوردستاني في العراق جلال الطالباني وعبدالله إسحاقي (أحمد توفيق) سكرتير الحزب الديمقراطي الكوردستاني في إيران والشخصيتين جمال نبز وعزالدين مصطفى رسول وغيرهم، وكان لوجودهم في الشام أهمية بالغة بما قدموا من إسهام في مجال الخبرة التنظيمية والتشجيع على تشكيل حزب سياسي في هذا الجزء. وكان قبل ذلك وعند تأسيس جمهورية مهاباد (١٩٤٦) ينتقل قدري جميل باشا[٥٤] إلى هناك ويلتقي برئيس الجمهورية (قاضي محمد) وباقي المسؤولين، وقدم بيانا إليه[٥٥].

ومن جهة أخرى، تركت النشاطات الكوردستانية تأثيرها على تنامي الوعي القومي لدى الكورد السوريين. ففي عام ١٩٥٣ إشترك عبدالرحمن محمد شرفكندي الملقب بشاعر الشعب هژار المكرياني في مهرجان الشبيبة والطلاب المقام في بخارست عاصمة رومانيا. ومن ثم إشتراك الوفد الكوردي "برئاسة جلال الطالباني في المهرجان الخامس المقام عام ١٩٥٥ في وارشو، إضافة إلى مهرجان الشبيبة والطلاب في موسكو في عام ١٩٥٧ [٥٦].

كانت (روشن بدرخان) هي أول إمرأة كوردية تشترك لأول مرة في مؤتمر عالمي، وكان ذلك في صيف عام ١٩٥٧ في المؤتمر الأول لبلدان بحر الأبيض والشرق الأوسط ضد الكولونيالية في أثينا [٥٧]. وقد مثلت روشن بدرخان وحدها الكورد السوريين في المؤتمر، حيث بقيت المقاعد المخصصة للكورد طوال أيام إنعقاد المؤتمر خالية، لم يحضر الكورد السوريون خوفا من إتهامهم بالإتجاه القومي الكوردي، وفي تعليقها على سير المؤتمر تقول روشن بدرخان:"لقد إمتنع الأصدقاء عن الإشتراك في المؤتمر بحجج وذرائع واهية غير معقولة، ومثلت الكورد وحدي في المؤتمر. وعلى الرغم من ردود أفعال الوفود العرب تسلمت في اليوم الأخير للمؤتمر دوري في الحديث وبدأت بإلقاء حديثي الذي كنت قد أعددته مسبقا في الشام ووزعت النص الفرنسي للكلمة على الوفود المشاركة في المؤتمر.إن إشتراكنا في هذا المؤتمر كان من وجهة نظرنا أمرا مفيدا من حيث إتصافه بطابعه العالمي"[٥٨]، وكان من بين الوفود العربية الذين عبروا عن ردود أفعالهم حيال إلقاء روشن بدرخان كلمتها ميشيل عفلق من مؤسسي حزب البعث كما نشرته مجلة آرمانج في إيضاح لها[٥٩].

نشوء الپارتي:

يشير محمد ملا أحمد ، بأن المؤسسين حسب القدم هم:"عثمان صبري، حميد سليمان حاج درويش، حمزة نويران، الشيخ محمد عيسى ملا محمود، رشيد حمو، محمد علي خوجة، خليل محمد وشوكت حنان[٦٠]. ويقول حميد حاج درويش:"أنه كان في النصف الأول من الخمسينيات طالبا يدرس في دمشق مع بعض أقربائه، وكان يربطه بعثمان صبري علاقة طيبة ومتينة، وقد إقترح عليه عثمان أن يؤسسا معا جمعية أدبية يسميها حميد (جمعية أحياء الثقافة الكوردية)، بينما يسميها، مجيد حاج درويش بـ (أنجمن)، وكانت الجمعية التي تألفت عام ١٩٥٥

مؤلفة من (عثمان صبري وحميد حاج درويش وصديقهما خضر فرحان عيسى)، ويضيف مجيد حاج درويش زميل آخر لهم من جبل الأكراد هو (عادل). وكان هدف الجمعية، نشر وتعليم اللغة الكوردية وكتابتها، كما عملت الجمعية على نشر بعض الأدبيات الكوردية مثل (Derdê min) و(Bahoz) والألف باء باللغة الكوردية من تأليف عثمان صبري. كما نشرت الجمعية (صفحات من الأدب الكوردي) للسيدة روشن بدرخان، وكذلك (الرد على الكوسموبوليتية) من تأليف عبدالرحمن ذبيحي وغيرها من الكتب. ويكمل حميد: ولكن هذا النشاط الأدبي لم يرق لبعضهم، خاصة الشيوعيين. فأوعزوا إلى مجيد حاج درويش وخضر فرحان، الشيوعيين، بالإنسحاب من الجمعية، فعلا. وكذلك فعل محمد صالح حاج درويش، المتأثر بالسيدة روشن بدرخان، التي كانت على خلاف مع عثمان صبري. وهكذا لم يبق من أعضاء الجمعية سواي وعثمان في عام ١٩٥٦. وبعد فترة من الزمن إقترح علي، عثمان، تأسيس حزب سياسي فقبلت. وبدأ عثمان يكتب البرنامج السياسي للحزب الجديد باللغة الكوردية وشاركته قليلا، لعدم خبرتي ومعرفتي، حينها بهذه الأمور، وسمينا البرنامج (ريزان)، وهكذا وضع اللبنة الأولى في تأسيس الپارتي في صيف ١٩٥٦[٦١]، إلا أن محمد ملا أحمد في تعليقه على ما قاله حميد درويش بهذا الصدد، يقول:« وحينما سألنا أوصمان صبري عن ذلك في تشرين الثاني ١٩٨٨، أنكر كل ذلك ومضيفا أنه لايتذكر شيئا»[٦٢]. ويضيف حميد درويش:«ثم عرض حميد حاج درويش، البرنامج على حمزة نويران، الذي كان يعرفه بحكم الجوار في القرية، فوافق حمزة على البرنامج، ولكن إشترطا عليه الإنسحاب من الحزب الشيوعي، فوافق، وهكذا أصبحوا ثلاثة. وقد نشط بعدها عثمان صبري، حيث أراد توسيع مجال نشاط الپارتي، وإدخال عناصر جديدة فيه، فإتصل مع رشيد حمو في حلب، الذي كانت بينهما علاقات سابقة وإتصالات (كما يقول رشيد حمو) وعرض عليه المشاركة في الحزب الجديد. وبعد إتصالات، جاء رشيد إلى دمشق فعرض عليه عثمان البرنامج الجديد (ريزان) لكنه لم يوافق على كله (كما يقول رشيد)، ومن ثم إتفقوا على وضع برنامج جديد، فكان ترجمة عربية للبرنامج السابق (ريزان) كما يذكر عثمان وحميد، متضمنا شعار الحزب (تحرير وتوحيد كوردستان). وبعودة رشيد حمو إلى حلب أعلم رفاقه (محمد علي خوجه، خليل محمد وشوكت حنان) بما جرى له مع عثمان

صبري والإتفاق على تأسيس حزب كوردي، فوافقوا على ذلك، إلا شوكت حنان كانت له إعتراضات، لذا تأخرعنهم فترة من الوقت، كما يقول (شوكت حنان نفسه)، مستمرا في عضويته للحزب الشيوعي. وبهذا اصبح الجميع مؤسسين للپارتي الديمقراطي الكوردستاني في سوريا، وإعتبروا جميعا أعضاء في اللجنة المركزية وإجتماعهم الأول كان في منزل محمد علي خوجة المنعقد في ١٤ حزيران ١٩٥٧، وهو تاريخ تأسيس البارتي في سوريا ... بعد أن إتفقوا على إسم تنظيمهم وعلى برنامجه السياسي، الذي من ضمن بنوده، "البند الذي يعتبر "تحرير وتوحيد كوردستان" جزءا من أهدافهم الرئيسة [٦٣]. وفي إضافة لاحقة مؤخرا، أضاف عبدالحميد درويش معلومات أخرى إضافية، حيث يقول: "في عام ١٩٥٤ ذهبنا إلى دمشق، وهناك تعرفنا على شخصيات كوردية معروفة في مقدمتها (أوصمان صبري، عبدالرحمن ذبيحي الملقب بعولما والشاعر الكبير هژار شرفكندي) وهكذا أصبحنا بين مجموعة وطنية ذات ابعاد تاريخية في المجال الوطني. وفي السنة التالية أي عام ١٩٥٥، إقترح علينا أوصمان صبري فكرة تشكيل هيئة ثقافية بإسم (لجنة إحياء الثقافة الكوردية) فوافقنا جميعا على الفكرة. وفي بداية عام ١٩٥٦ إقترح علي أوصمان صبري تشكيل حزب سياسي كوردي، بدلا من هيئتنا الثقافية، فوافقته دون تردد، وبدأ أصمان بكتابة المنهاج السياسي باللغة الكوردية (Rêzana Partiya Demoqrat yên Suriya)، وحتى أظل صادقا مع نفسي ومع القراء الكرام فإنني لم أساهم بفعالية في كتابة المنهاج نظرا لأنني كنت شابا صغيرا في العشرين من عمري، ولم أكن أعرف الشئ الكثيرعن السياسة وعن منهاج الأحزاب.. وفي هذه الأثناء أبلغت (آپو) أوصمان بأن هناك في قريتنا (القرمانية)، شخص هو حمزة نويران، وسأطرح عليه فكرة الإنضمام إلينا، فأجاب بأنه لامانع لديه على ذلك، وفعلا طرحت على حمزة نويران الفكرة، وأجاب بالموافقة دون تردد وهكذا أصبحنا ثلاثة مؤسسين وهم (أوصمان صبري، عبدالحميد درويش، حمزة نويران)، وللحقيقة وللتاريخ أقول بأن الدكتور نورالدين زازا والشيخ محمد عيسى كانا معنا منذ البداية ويعتبران من الناحية العملية من بين المؤسسين لكنهما آثرا أن يظلا بعيدين عن التنظيم لأسبابهم الخاصة. بعد ذلك قمنا بطبع المنهاج السياسي في مطبعة كرم الكائنة في حي الحلبوني بدمشق، وطبعنا منه (٢٠٠) نسخة وبمبلغ قدره (١٠٠) ليرة سورية آنذاك.

وهكذا ذاع صيت تشكيل الحزب الكوردي الجديد والأول في سوريا، وقد إتصل أوصمان صبري بجماعة من السياسيين الكورد في عفرين، وهم رشيد حمو ومحمد علي خوجة وشوكت حنان وخليل محمد، لكنهم إشترطوا أن يتم إعتبارهم من ضمن المؤسسين، وأن يتم كتابة منهاج الحزب باللغة العربية بدلا من كونه بالكوردية بذريعة إننا سنناضل في وسط عربي، فوافق أوصمان على شروطهم مباشرة ، ولكنني إعترضت آنذاك على أن يتم إعتبارهم من المؤسسين، خاصة وإننا قد أصدرنا المنهاج وإنتهينا من طبعه منذ أكثر من ثمانية أشهر، فأصر أوصمان على إقناعي بقبول شروطهم، وقبلت في النهاية وإتفقنا مع رشيد حمو على عقد الإجتماع القادم في ١٤ حزيران ١٩٥٧، وذلك في منزل محمد علي خوجة الكائن في حي سوق الخميس بمدينة حلب. وبعد فترة وجيزة لم تتجاوز السنة، إنضم إلينا كل من الدكتور نورالدين زازا والشيخ محمد عيسى[٦٤].

وهناك وجهات نظر مختلفة حول مؤسس آخر وهوالشيخ محمد عيسى ملا محمود. فقد ذكر كل من عثمان صبري وحميد ورشيد وشوكت بانهم لايتذكرون وجود الشيخ عيسى بينهم في اللجنة المركزية الأولى عام ١٩٥٧[٦٥]. أما الشيخ محمد عيسى نفسه فيقول: "أنه كان على إتصال مع عثمان صبري، (قطب الحركة، وصاحب الفكرة الأولى والخطوة الأولى بإتجاه تأسيس الپارتي)، من الأربعينات وكان يتباحث معه عن القضايا القومية والنضالية، وفي الفترة الأولى لنشوء الپارتي (من عثمان وحميد كان مريضا في القاهرة، ولكنه منذ عام ١٩٥٧ كان معهم، وقد إنتقل مرات عدة مع عثمان صبري من دمشق إلى حلب، ليجمع عثمان صبري مع رشيد حمو ورفاقه الآخرين[٦٦]. وإلى حد كبير يؤكد كلامه رشيد حمو قائلا:"في عام ١٩٥٧ جئت مع حمزة نويران والشيخ عيسى إلى القامشلي، وكان مركزهم بيت الشيخ عيسى في القامشلي، ومنه كانوا ينطلقون في نشاطهم الحزبي[٦٧]، الأمر الذي حدا بمحمد ملا أحمد، الذي يعتبرواحدا من الرعيل الأول في الپارتي، إلى الإعتقاد بأن الشيخ عيسى يعد من المؤسسين، حيث كتب يقول: "...هل يعقل ان يأتي رشيد حمو من حلب إلى القامشلي، في مهمة حزبية مع شخص لايعرفه وينام في بيته، ومن بيته يقوم بإتصالاته ونشاطه السياسي، إلا إذا كان واحدا منهم، أو قريبا جدا منهم، في وقت لم يكن لهم من الرفاق،اعضاء في تنظيمهم في القامشلي وحتى في الجزيرة

كلها، أكثر من أصابع اليد الواحدة، وهم حول الدرباسية. وكما أتذكر، أنا شخصيا (أي محمد ملا أحمد)، أنه حينما كنا، نحن قيادة جمعية وحدة الشباب الديموقراطيين الأكراد، كنا نتفاوض مع حمزة نويران وسعدالله إيبو، من أعضاء البارتي، في كانون الثاني ١٩٥٨ كان الشيخ ثالثهم، في بيته في القامشلي ينتظرهم، ويبحث الأمر معهم، لأنني رأيته وقتها مرات. ثم ماسرد علي من أحداث مهمة ودقيقة ونشاطات لقيادة البارتي، لم أسمعها إلا قليلا جدا،(لايعلم بها كلهم)، حدثت بعضها في ١٩٥٧ أو في ١٩٥٨، إستمرارا لنشاط العام السابق مثل: المذكرة المقدمة إلى مؤتمر تضامن شعوب آسيا وأفريقيا في القاهرة في نهاية ١٩٥٧، ثم الإتصال مع المكتب الثاني والنشاط المتعلق به، ثم ماذكره لي أحد الرفاق القدامى من إتصال الشيخ وحمزة معا به، ودعوته للإنضمام إلى البارتي في خريف ١٩٥٧، وربما النسيان أو أسباب أخرى، جعلت هؤلاء لايتذكرونه. ومن هذه الملاحظات، أميل إلى الإعتقاد كليا، أنه كان أحد رفاقهم القدامى الذين أعتبرناهم من المؤسسين للبارتي الديمقراطي الكوردستاني في سوريا(٦٨).

أما المؤسس الآخر حمزة نويران فيقول بهذا الصدد:"بعد إنجاز تأسيس الحزب الديمقراطي الكوردي في سوريا ربيع عام ١٩٥٦، وبعد مضي وقت يقارب العام على نشاطنا، إتصل بي أوصمان صبري يطلب حضوري إلى دمشق، وفور وصولي عقدنا إجتماعا (أوصمان صبري – عبدالحميد درويش – حمزة نويران)، أعلمنا أوصمان صبري: أنه إلتقى مع مجموعة من شباب عفرين، وهم رشيد حمو شوكت حنان، محمد على خوجة، خليل محمد علي، وهم شباب متقدمون في وعيهم السياسي لما تشربوه من ثقافة سياسية وحزبية، خلال نشاطهم في الحزب الشيوعي السوري. وأفادنا أوصمان صبري إنه: خلال لقائه مع هذه المجموعة أعلمهم بتأسيس الحزب، وإطلعهم على المنهاج السياسي، وناقش معهم إمكانية إنضمامهم إلى الحزب. وأفادنا: إن المجموعة تقبلوا فكرة الإنضمام إلى الحزب، إلا أن لديهم شرط وحيد، وهو أن يعتبر أول لقاء لنا معهم في إجتماع موحد، يعتبر تأسيس الحزب، وبذلك يكونوا من المؤسسين، في البداية إعترض عبدالحميد على هذا الشرط، وقال: إن الحزب قد تأسس، فما المغزى من شرطهم؟ وبالنسبة لي لم تكن الفكرة ذات أهمية، لكن أوصمان صبري أوضح إصرارهم على هذا الشرط، وبالنتيجة تخلى

عبدالحميد عن إعتراضه، وتم قبول شرطهم.. وتم تحديد موعد لاحق للإجتماع مع مجموعة (حلب – عفرين) وكان الإجتماع في يوم ١٤ حزيران ١٩٥٧، في منزل محمد علي خوجة، وتم الإتفاق على إنضمامهم إلى الحزب كأعضاء مؤسسين، وبهذا الشكل أصبحت القيادة على الشكل التالي: أوصمان صبري سكرتيرا، وعضوية عبدالحميد درويش، حمزة نويران، ورشيد حمو، وشوكت حنان، محمد على خوجة وخليل محمد علي، ومن أبرز ما تم الإتفاق عليه، هو النضال من أجل الحقوق الثقافية والسياسية والاجتماعية للكورد في سوريا.. كما تم تمرير شعار: تحرير وتوحيد كوردستان(٦٩)،

وفيما يتعلق بإنضمام الدكتور نورالدين زازا إلى الپارتي، عرضت قادة الپارتي في هذه الفترة عليه الإنضمام إليها، لكنه تمهل وإشترط لذلك، الوحدة مع البگوات، كما يقول حميد حاج درويش، الذي علل رفض الدكتور زازا الإنضمام إلى قيادة الپارتي، أن البگوات (قيادة خويبون القديمة)، حينما رأوا تأسيس الپارتي، عرضوا على الدكتور زازا رئاسة حزب جديد يؤسسوه معا، لكنه رفض ذلك، وتجاه رفضه لعرض البگوات، رفض عرض قيادة الپارتى ايضا(٧٠)، لكنه في النهاية، وبعد قرابة سنة، قبل عرض القيادة، وإنضم إليها في "صيف ١٩٥٨، وأصبح رئيسا للپارتيوعثمان صبري سكرتيرا، بعد أن كان الپارتى قد أوجد لنفسه قاعدة شعبية عريضة(٧١)، بين الجماهير وفي الأوساط الشعبية الكوردية.

رواية هلال خلف بوتاني حول تأسيس الپارتي:

وفي هذا الإطار يقول هلال خلف في رسالة جوابية للباحث:" الا انه وفي كل الاحوال فأن هؤلاء الثلاثة (اوصمان صبري – عبدالحميد درويش – حمزة نويران) هم الذين وضعوا اللبنة الاولى للتنظيم السياسي الكوردي في سورية واسموه باسم (حزب الاكراد الديمقراطيين السوريين)(٧٢)، ثم يضيف: "في ربيع الاول عام ١٩٥٧م قدم السيد رشيد حمو الى دمشق مندوباً عن رفاقه محمد علي خوجة وشوكت حنان وخليل محمد هؤلاء كانوا اعضاء في الحزب الشيوعي وكانوا يتمتعون بميول قومية وكان لديهم الرغبة للعمل في صفوف حزب قومي كوردي وبعد النقاش مع السيد رشيد حمو تم التوصل الى اتفاق لانضمامهم الى صفوف الحزب ويصار الى كتابة برنامج للحزب باللغة العربية وبالفعل تم ذلك والتأم الاجتماع الاول في ١٤ حزيران من

عام ١٩٥٧ وبلغ عدد اعضاء اللجنة المركزية للحزب سبعة اعضاء وهم السادة (عثمان صبري وعبدالحميد درويش وحمزة نويران ورشيد حمو وشوكت حنان ومحمد علي خوجة وخليل محمد). ووافق مؤسسي الحزب على اقتراح مقدم من رشيد وزملائه على ان يكون اسم الحزب (الحزب الديمقراطي الكوردي في سورية) ذلك بدلا من اسمه السابق وثم وضع برنامج سياسي جديد للحزب والذي لم يكن يختلف عن سابقه كثيرا. وتمت الموافقة على انضمام الشيخ محمد عيسى ملا محمود الى الحزب في بداية عام ١٩٥٨م ولما كان يتمتع به الدكتور من الثقافة والخبرة قررت اللجنة المركزية تعينه رئيساً للحزب. ومن ثم جاء انحلال حزب ازادي ضمن صفوف الديمقراطي الكوردي في سورية، هذا الحزب الذي تشكل اثر حدوث خلافات في احدى منظمات الحزب الشيوعي السوري ادت الى ترك صفوفه عدد كبير من كوادره ومن مختلف المسؤوليات، وكان من بينهم الشاعر الكوردي الكبير جكر خوين. وبالاضافة الى ذلك كان هناك رابطة اسسها الشيخ عزالدين الخزنوي والتي كانت تضم عدد من الملالي والشيوخ ورجال الدين واسمها رابطة علماء الدين الاسلامي اما ما اهدافها فكان بالدرجة الاولى معاداة الحزب الديمقراطي الكوردي[٧٣]. ونرى أن هذا الرأي يتطابق مع وجهات النظر لأغلب مؤسسي وقيادات الپارتي.

وهكذا وفي ظل التحولات الجديدة التي شهدتها المجتمع الكوردي، وإزاء فشل القيادات التقليدية في إدارة المرحلة، ومع ظهور المفاهيم والأطر السياسية والفكرية العصرية، إستدعت المرحلة ضرورة ملئ الفراغ السياسي السائد في المجتمع الكوردي.

تطرق صلاح بدرالدين[٧٤] وهو من أوائل المنتمين للپارتي وسكرتير الپارتي الديمقراطي الكوردي اليساري في سوريا[٧٥] فيما بعد، في التقرير السياسي الذي قدمه إلى المؤتمر الثالث للحزب عام ١٩٧٣، إلى فشل قيادة خويبون في أداء دوره التاريخي، حيث جاء فيه:«كان توقف — خويبون — عن النشاط منذ بداية الحرب العالمية الثانية إيذانا عن فشل — الزعامات التقليدية — عمليا في تحرير كوردستان تركيا بل وعجزها عن إشعال ثورة كوردية قوية بأساليبها، ووسائلها، ونمط تفكيرها. وكان هذا إدانة تأريخية لقيادة (الآغا — الشيخ — البك — الباشا — الأمير) لحركة التحرر الكوردية، كما أن سقوط ثورة — آكري داغ — كان دليلا آخر على ذلك. بعد

هذا الفشل الكبير الذي منيت به — الفئات العليا — من المجتمع الكوردي وبعد أن تبين لأبناء الشعب الكوردي عجزها عن إحراز أي نصر بقيادتها، حدث تطور جديد في واقع الحركة الكوردية وبرزت فئات جديدة على المسرح القومي من أجل أداء دورها، كبديل عن — الفئات العليا — الشائخة، وبالنظر لغياب الحزب الطليعي، والأداة الثورية وذلك شأن المجتمع الكوردي في سورية كمعظم دول وشعوب العالم المتخلف، لذا فقد كانت البرجوازية الكوردية الناشئة بكل فئاتها هي المرشحة لقيادة الحركة والمستعدة — لتبوء مكان الصدارة كقوة بديلة عن — الزعامات التقليدية[٧٦].

وهكذا ومن دمشق إنطلقت فكرة تأسيس الپارتي الديمقراطي الكوردي في سوريا وبالذات من أوصمان صبري، حيث توفرت عوامل موضوعية وذاتية، هيأت الشعب الكوردي في سوريا ليشارك في عمل قومي جماعي، يقوده إلى أهدافه القومية والوطنية. ومن الشخصيات التي ساهمت في تاسيس الپارتي نذكر كل من: عثمان صبري، حميد درويش، حمزة نويران، الشيخ محمد عيسى ملا محمود، رشيد حمو، محمد علي خوجه، خليل محمد وشوكت حنان. وبدأ عثمان صبري بكتابة البرنامج السياسي باللغة الكوردية تحت إسم (ريزان)، متضمنا شعار (تحرير وتوحيد كوردستان)، وبعد مداولات وإتصالات مكثفة، جاء إنعقاد إجتماعهم الأول بتاريخ ١٤ حزيران ١٩٥٧ في شقة محمد علي خوجا بمدينة حلب، وهو تاريخ تاسيس الپارتي في سوريا، وإعتبروا جميعا أعضاء في اللجنة المركزية وعثمان صبري سكرتيرا[٧٧]. وأصدر الحزب جريدة دنكي كورد ، باللغة الكوردية — اللاتينية.

اما برنامج الحزب فلم يعثر على النسخة الأصلية، لكن هناك نسخ مصورة عنها تتضمن أحد عشرة مادة وتخلو بدايتها من أي تصنيف أو تحليل سياسي أو تاريخي أو إجتماعي لوضع الأكراد في سوريا. ونعرض مواد البرنامج أدناه:

١— حماية الأكراد من الأخطاء { الممارسة بحقهم} ، ومن القمع والإندثار.

٢— ولأن حزب الأكراد الديمقراطيين السوريين هو حزب تقدمي ومحب للحرية فهو يعمل من أجل الديمقراطية الشعبية في وطنه سوريا .

٣—الحزب يكافح بإسم الأكراد ضد "الإستغلال الإمبريالي" للوطن.

٤— بمجرد زوال ظلمة السيطرة الإمبريالية عن الدولة السورية سيطالب الـ (P.D.K.S) بوضع خاص لأربعمئة ألف كوردي في الجزيرة وكوباني وجياي

كورمانج (منطقة عفرين) وذلك لضمان حقوقهم السياسية والاجتماعية والثقافية داخل الدولة السورية.

٥- يحيي حزب الأكراد الديمقراطيين السوريين نضال الأكراد في تركيا وإيران والعراق ونضال كل الشعوب المقموعة لتحرير بلدانها. حزبنا سيمد لها يد العون لكي تحصل على حريتها.

٦- أن الحكومة التركية أنشأت لها قواعد عسكرية على أرضها وفي شمال كوردستان، وهو ما يحول المنطقة إلى ساحة حرب في أي حرب عالمية قادمة. ولأن حرب كهذه ستجر عواقب وخيمة على الأكراد والدول العربية، يرى الحزب نفسه ملزما بتنبيه أكراد تركيا إلى هذه الحقيقة وأن يكافح مع أخوته العرب ضد وجود هذه القواعد.

٧- يستند الحزب في عمله الاجتماعي، على جميع الأكراد الوطنيين الديمقراطيين الشرفاء والساعين لحريتهم.

٨- أما من يعتبرهم الحزب حلفاء له فهم كل الحكومات المسالمة والاشتراكية.

٩- وتؤكد المادة التاسعة على إرادة السلام ورفض اية إتفاقات عسكرية. فحرب عالمية جديدة تمثل "لكل العالم وبالدرجة الأولى للشعوب المضطهدة كارثة كبيرة".

كما تبين المادتان العاشرة والحادية عشرة إجراءات محددة سيتخذها الحزب لأجل تحسين وضع الأكراد. فيرد في المادة العاشرة أنه نجم عن الإضطهاد الطويل الذي تعرض له الأكراد« أفكار ضارة » يجب إزالتها عبر محو أمية الأكراد وتنويرهم.

وتحدد المادة الحادية عشرة إجراءات يجب إتخاذها قبل تحقيق غاية الحزب العليا في نيل الإعتراف بالوضع الخاص للأكراد (إنظر: المادة الرابعة). وتذكر تأسيس لجان ثقافية في المناطق الكوردية ونشر الكتب والمجلات والصحف باللغة الكوردية فضلا عن ترجمة الكتب والأبحاث إلى اللغة الكوردية من اللغات الأجنبية والعمل على إقناع الحكومة بإفتتاح مدارس إضافية في المناطق الكوردية.

أما على المستوى الاجتماعي فتذكر المادة ضرورة تعليم الفلاحين وإقناع الحكومة بتقديم القروض للفقراء منهم، وبناء المستوصفات وملاجئ الأيتام. وتقترح المادة لذلك الحصول على تمويل عبر تبرعات الأغنياء. وتضاف ايضا ضرورة جمع التبرعات من أجل التلاميذ الذين لايستطيعون إكمال دراستهم لعسر حالتهم المادية[٧٨].

وما أن تأسس الپارتي، حتى كانت المتغيرات السياسية على الساحة السياسية السورية كثيرة، فقد أعلنت الوحدة السورية – المصرية في ٢٢ شباط ١٩٥٨، ثم صدور قرار حل الأحزاب، والحملة على الحزب الشيوعي، والضغط على الپارتي، وقد حلت الأحزاب نفسها، ماعدا الپارتي والحزب الشيوعي السوري. وهكذا، نتيجة ضغط الأحداث، لم يكن هناك مجال أمام قيادة الپارتي للتحرك السياسي وإجراء الإتصالات مع الأحزاب المختلفة الأخرى ماعدا الحزب الشيوعي، الذي أعلن منذ بداية تأسيس الپارتي، حربا شعواء ضد الحركة الكوردية ووصفها بأنها حركة شوفينية رجعية مرتبطة بالإستعمار، وأنها من صنع المخابرات، وغيرها من التهم الباطلة، في حين وقف للپارتي ضد حكم عبدالناصر وجعل نفسه موضع مراقبة جهاز المباحث وتحرياته[٧٩]. وفي يوم الجمعة الواقع في ١٢ آب ١٩٦٠،اعلنت ساعة الصفروبدأت الحملة على الپارتي، حيث أعتقل معظم قيادات الحزب، وكان ذلك بداية مرحلة أخرى في تاريخ الپارتي الديمقراطي الكوردستاني في سوريا.

الخاتمة:

لاشك أن نشوء الپارتي الديمقراطي الكوردي في سوريا على يد مؤسسه الأول أوصمان صبري، قد ملأ إلى حد كبير الفراغ السياسي الذي كان سائدا في الوسط الكوردي في غرب كوردستان معبرا عن طموحات الشعب الكوردي في هذا الجزء من كوردستان وأهدافه ومدافعا عن هويته القومية. إلا أن الحزب سرعان ما تعرض لهجمة قوية هزت كيانه، بعد أن إصطدم بجملة من المصاعب لاسيما إثر قيام الوحدة بين مصر وسوريا وحدوث تحولات في جنوب كوردستان إثر عودة القائد الكوردي ملا مصطفى البارزاني وتحول المسألة الكوردية إلى عامل مؤثر، وما تبع ذلك من تشديد القبضة الأمنية وملاحقة المكتب الثاني برئاسة حكمت مينى للحركة السياسية في البلاد. وجاءت الضربة القاضية حينما أقدمت الأجهزة الأمنية بإعتقال قيادة الحزب وحصول خلاف بينهم داخل السجن، الأمر الذي أدى إلى شل نشاطات الحزب إستمر نحو خمس سنوات إنتهى بحدوث إنشقاق سنة ١٩٦٥.

الهوامش:

١- للمزيد إنظر: علي صالح ميراني، الحركة القومية الكوردية في كوردستان سوريا، أربيل، ٢٠٠٤، ص٢٤ – ٢٥.

٢- م. أوسي، الإحصاء الإستثنائي في محافظة الجزيرة ٥ / ١٠ / ١٩٦٢، بموجب المرسوم التشريعي رقم /٩٣/ تاريخ ١٩٦٢/٨/١٣، التحالف الديمقراطي الكوردي في سوريا، تم النشر في موقع نوروز: WWW.Yek – dem.com بتاريخ ٢٢ أيار ٢٠١٠، ص ٩٧.

٣- محمد جمال باروت، التكون التاريخي الحديث للجزيرة السورية، أسئلة وإشكاليات التحول من البدونة إلى العمران الحضري، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، بيروت، ٢٠١٣، ص ص ١٢٩، ٢٨٥– ٢٨٦.

٤- روهات آلاكوم، خويبون وثورة آگرى، مراجعة: شكور مصطفى، منشورات رابطة كاوا للثقافة الكوردية، هولير، ١٩٩٩، ص ص ٢٥ – ٢٦، ٨٨ – ٨٩؛ محمد ملا أحمد، جمعية خويبون والعلاقات الكوردية – الأرمنية، رابطة كاوا للثقافة الكوردية، أربيل، ٢٠٠٠، ص ص ٩٣ – ٩٧.

٥- ديفيد مكدول، تاريخ الأكراد الحديث، ترجمة: راج آل محمد، دار الفارابي، بيروت – لبنان، ٢٠٠٤، ص ٦٩٨.

6- Kerim Yildiz. The Kurds in Syria the Forgotten people, Ploto Press, London,2005, p. 23.

٧- عصمت شريف وانلي، حول الإستراتيجية السياسية والعسكرية للحركة الوطنية الكوردية (نظرة إلى الماضي وأخرى إلى المستقبل)، في كتاب: «كتابات في المسألة الكوردية»، الجزء الثاني، إعداد وتقديم: رفيق صالح، بنكه ى ژين، السليمانية ٢٠٠٨، ص ص ٢٥٦، ٢٥٩.

٨- مرسوم رقم ١٠٦١، تاريخ ٢ تشرين الأول، ١٩٤٧، في: هاشم عثمان، تاريخ سورية الحديث، رياض الريس للكتب والنشر، بيروت – لبنان، ٢٠١٢، ص ١٦٣.

٩- ولد حمزة نويران عام ١٩٢٧ في قرية القرمانية الواقعة في جنوب غرب مدينة الدرباسية (٤ – ٥ كم).وهو بن محمد حسو من عشيرة مرديس، القاطنة بالأصل في منطقة ملاطية أواسط جبال (بيلي) نمرود، ولأسباب غير معلومة هاجرت الأسرة وإستقرت في جبل قره داغ بين آمد وويران شهر، ومن ثم إستقر الأمر فيما بعد لأسرته المقام في قرية القرمانلية. دخل المدرسة متأخرا سنة ١٩٤٩ – ١٩٥٠، لكنه تركها لكبر سنه. إنتسب للحزب الشيوعي السوري، لكنه ترك صفوفه بسبب تجاهل الحزب للقضية الكوردية. وتعرض خلال عمله السياسي للسجون ولحملات الملاحقات العديدة. توفي في ٢٣

حزيران ١٩٩٦ إثر مرض عضال ألم به. للتفاصيل ينظر: محمد جزاع، المناضل حمزة نويران (صفحات من الذاكرة)، من منشورات مؤسسة ماركريت،(د.م) (د.ت)، ص ص ٣٥ – ٣٨، ١٩٦.

١٠– المصدر نفسه، ص ٤٥.

١١– صبحي عبد الرحمن، كاليفورنيا الشرق، بيروت، ١٩٥٤، ص ٢٢؛ محمد جمال باروت، المصدر السابق، ص ص ٥٦٩ – ٥٧٤، ٧١٣ – ٧١٤.

١٢– جي. سي. هورفيتس، سياسات الشرق الأوسط، البعد العسكري، (د.م)، ١٩٦٩، ص ١٥٣.

١٣– ديفيد مكدول، تاريخ الأكراد الحديث، ترجمة: راج آل محمد، دار الفارابي، بيروت – لبنان، ٢٠٠٤، ص ٧٠٠.

١٤– المصدر نفسه، ٧٠١.

١٥– ميشيل عفلق، أحاديث الأمين العام لطلبة المغرب، ١٩٥٥، إنظر: هوشيار زيباري، الموقف الأيديولوجي لحزب البعث العفلقي من القومية الكوردية، في كتاب: «إعداد وتقديم: رفيق صالح أحمد، كتابات في المسألة الكوردية»، الجزء الثاني، بنكه ي زين، السليمانية، ٢٠٠٨، ص ٣٧١.

١٦–أكرم الحوراني، مذكرات أكرم الحوراني، الجزء الأول، مكتبة مدبولي، القاهرة، ٢٠٠٠، ص٧٦٨؛ فضل الله أبو منصور، أعاصير دمشق، مذكرات، بيروت، ١٩٥٩، ص٣٧.

١٧– "مكتوم القيد" مصطلح إداري سوري يشير إلى عدم وجود الشخص المعني في السجلات الرسمية، ظهر في الخامس من تشرين الأول ١٩٦٢، إثر قيام السلطات السورية بإجراء إحصاء إستثنائي في محافظة الحسكة، ذات الأغلبية الكوردية، وتذرعت السلطات وقتها للقيام بالإحصاء (بإكتشاف عدد الأشخاص الذين عبروا بشكل غير شرعي إلى سورية من تركيا)، وبنتيجة هذا الإحصاء جرد عشرات الآلاف من المواطنين الكورد من جنسيتهم السورية. أما "المكتوم" فيميز وجوده مجرد ورقة صفراء، وهو غير مسجل في السجلات الرسمية ولايملك أي وثائق رسمية بإستثناء شهادة التعريف من المختار أو سند الإقامة، وبالتالي لايتمتع بأي حق من حقوق المواطنة"، إنظر:"الجلسة البرلمانية الثانية عشرة في ٢٦ شباط ١٩٦٢"، في: محمد جمال باروت، المصدر السابق، ص ٧١٥؛ جريدة الشرق الأوسط، العدد ٩٦٩٨، ١٧ يونيو ٢٠٠٥.

١٨– محمد جمال باروت، المصدر السابق، ٢٠١٣، ص ٦٩٠ – ٦٩١.

١٩– المصدر نفسه، ص ٦٨٩.

[٢٠]– هو عبد الله بن محمد علي عطفة من مواليد عام ١٨٩٧، تخرج من المدرسة الحربية العثمانية سنة ١٩١٥، درس في مدرسة الأركان الحربية العليا بباريس، حارب في فلسطين وإشترك في موقعة ميسلون، وهو من مؤسسي الجيش، رفع لرتبة اللواء عام ١٩٤٩ وتولى وزارة الدفاع في السنة نفسها، توفي في دمشق سنة ١٩٧٦. للمزيد راجع: أكرم نورالدين الساطع، تاريخ ووثائق النصف الثاني في القرن العشرين: أحداث، أعلام، وثائق، دار النفائس للطباعة والنشر والتوزيع، دمشق، ٢٠٠٨.

[٢١]– يوجين روغان، آفي شلايم، الحرب من أجل فلسطين إعادة كتابة تاريخ ١٩٤٨، ترجمة أسعد كامل إلياس، تحقيق: إدوارد سعيد، مكتبة العبيكان، ٢٠٠٤، ص ٣٣٢.

[٢٢] – أديب بن حسين آغا الشيشكلي (١٩٠٩– ١٩٦٤م): رئيس الجمهورية السورية السابق، كوردي الأصل، ولد ونشا في حماة، وشارك في الثورة السورية الكبرى سنة ١٩٢٥،وفي ١٩ كانون الأول ١٩٤٩ قام العقيد أديب الشيشكلي بالإنقلاب الثالث في البلاد. وفي ٢٨ – ٢٩ تشرين الثاني ١٩٥١ قام الشيشكلي بالإنقلاب الرابع على حكومة معروف الدواليبي وتولى الشيشكلي رئاسة الأركان العامة ١٩٥١، ثم رئاسة الجمهورية عام ١٩٥٣، وأخذ يعمل على الإنفراد بالحكم، وعندما شعر بأن الزمام أفلت من يده، فسلم نائبه كتاب إستقالته من رئاسة الجمهورية ، وحكم عليه في دمشق غيابيا بتهمة الخيانة، فغادر باريس ١٩٦٠ إلى البرازيل، أغتيل في يوم ٢٧ أيلول ١٩٦٤. د.محمد علي الصويركي،الموسوعة الكبرى لمشاهير الكورد عبر التاريخ، المجلد الأول، الدار العربية للموسوعات، بيروت – لبنان، ٢٠٠٨، ص١٩٧–١٩٨؛ هاشم عثمان، المصدر السابق، ص ص ٢٥١– ٢٧٣.

[٢٣]– ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص ٧٠٠.

[٢٤]– حول الموضوع إنظر: محمد جمال باروت...، ص ٦٨٩ – ٦٩٠.

[٢٥]– «مرسوم رقم ٨٥، تاريخ ١٢ آذار ١٩٥٠»، في: محمد جمال باروت...، ص ٦٩١.

[٢٦]– «مشروع قانون إحصاء السكان وتسجيلهم، الجلسة الثالثة والعشرون في ١٩ كانون الأول ١٩٥٠» في: الجريدة الرسمية، العدد ٣٢، تاريخ ٢٦ تموز ١٩٥١، ص ٦٥٥؛ محمد جمال باروت...، ص ٦٩١.

[٢٧]– محمد جمال باروت...، ص ٦٩١ – ٦٩٢.

[٢٨]– ولد خالد بكداش لأبوين كورديين في حي الأكراد بدمشق، انهى تعليمه الأساسي في المدارس الحكومية في دمشق، لكنه لم يتمكن من متابعة دراسة القانون في كلية الحقوق بسبب نشاطه السياسي المبكر.في عام ١٩٣٠ إنضم إلى الحزب الشيوعي، وأعتقل مرتين بتهمة إثارات سياسية كانت الأولى سنة ١٩٣١ حيث سجن أربعة اشهر، والثانية

سنة ١٩٣٣ لكنه فر إثر إعتقاله، وفي تلك الأثناء عكف على ترجمة (البيـان الشـيوعي) وكانت تلك أول ترجمة بالعربية، ثم سافر بعد ذلك إلى موسكو طلبا للعلم، حيث إلتحق في موسكو بمعهد لينين في بادئ الأمر، ثم بجامعة طشقند، اختير رئيسا للوفود العربية التي إشتركت في المؤتمر السابع للكومنترن في سنة ١٩٣٥. اصبح بكـداش قبـل ذهابـه إلى موسكو أمينا للمجموعة السورية في الحزب الشيوعي السوري اللبناني، وبعد عودتـه من موسكو أنتخب في عام ١٩٣٧ أمينا عاما للحزب الشيوعي في سورية ولبنـان. ومنـذ عام ١٩٤٧ غدا بكداش زعيما معروفا في المجالس الشيوعية الدولية، وبالتالي فقد عينه الكومنفورم في سنة ١٩٤٨ مديرا للحزب في الأقطار العربية. وفي عام ١٩٥٤ أنتخب خالد بكداش عضوا في المجلس البرلمـاني السـوري، وكـان بـذلك أول شـيوعي يحتـل مقعـدا نيابيا في أي بلد عربي. توفي خالد بكداش في ٢٤ تمـوز ١٩٩٥. للمزيـد إنظـر: د. محمـد علي الصويركي الكـوردي، الموسـوعة الكـبرى لمشـاهير الكـورد عـبر التـاريخ، المجلـد الثاني، الدار العربية للموسوعات، بيروت – لبنان، ٢٠٠٨، ص ص ١١١ – ١١٤.

.[٢٩]محمد جمال باروت، المصدر السابق، ص ٦٩٢

[٣٠]– أمين أبو عساف، ذكرياتي، دمشق، ١٩٩٦، ص ٣٧٨.

[٣١]– محمد جمال باروت...، ص ٦٩٣.

[٣٢]– كانوا ضمن الجيش الفرنسي، وبإنتهاء الحرب العالمية الثانية، تم توطين وتجنيس من بقي حيا منهم. راجع: محمد جمال باروت، المصدر نفسه، ص ٦٩٣.

[٣٣]– «مرسوم رقم ١٥٧٢ تاريخ ١٥ تموز ١٩٤٨، في: محمد جمال باروت...، ص ٦٩٣.

[٣٤]– إنظـر: «مـن مـذكرات الجلسـة ٥٥ في ٢٣ كـانون الأول ١٩٤٨»، في: محمـد جمـال باروت...، ص ٦٩٣ – ٦٩٤.

[٣٥]– محمد جمال باروت...، ص ٦٩٤.

[٣٦]– محمد جزاع، المناضل حمزة نويران، المصدر السابق، ص ٤١.

[٣٧]– ادت رسملة الزراعة ومكننتهـا إلى صـدامات حـادة بـين أصـحاب الحيـازة مـن رؤسـاء العشائر والفلاحين، مثلما حـدثت في قـرى: تـل شـعير وسـيگركا و گريمرگـى وشـدي و گرديم. إنظر: عبد الله حنا، ملامح من تـاريخ الفلاحـين في الـوطن العربـي، ونضـالهم في القطر العربي السوري، دمشق، دار البعـث للطباعـة ، (د.ت)، مـج ٤، ص ص ٢٧١ – ٢٧٥، ٢٧٨ – ٢٧٩؛ محمد جمال باروت، المصدر السابق، ص ص ٥٧٨ – ٥٨١.

[٣٨]– كاظم حيدر، الأكراد من هم وإلى أين، منشورات الفكـر الحـر، بـيروت، ١٩٥٩، ص ص ٣٨، ٦١.

[٣٩]– المصدر نفسه، ص ٦٤ – ٦٥.

[٤٠] – من رسالة يعقوب طرو إلى الباحث محمد جمال باروت في ٢١ كانون الأول ٢٠١١، في: محمد جمال باروت...، ص٧٧٤.

[٤١]– علي الجزيري، دور الإنتلجنسيا الكوردية في الحياة السياسية (المثقفون الكورد في سوريا انموذجا)، مركز الدراسات الكوردية وحفظ الوثائق/ جامعة دهوك، ٢٠٠٨، ص ٣١.

[٤٢]– – ولد عام ١٩٢٥ بقرية هوبكانلي القريبة من راجو من أبوين فقيرين، في صغره درس العلوم الدينية. وفي عام ١٩٣٥ إلتحق بمدرسة راجو الأولية وفي عام ١٩٣٨ درس في أعزاز، لكنه لم يكمل دراسته بسبب قيام ثورة مسلحة ضد الفرنسيين في جبل الأكراد. في عام ١٩٥١ أسس مع عدد من رفاقه "جمعية الثقافة الكوردية" سجن في المزة بسببها. في عام ١٩٥٢ قام بتشكيل أول تنظيم سياسي شيوعي في المنطقة. في عام ١٩٥٥ ترك صفوف الحزب الشيوعي بسبب الخلاف على المسالة القومية. شغل منصب عضو المكتب السياسي للپارتى وبقي فيه حتى تركه للحزب عام ١٩٩٣ بسبب الخلاف مع حميد درويش. بإنتهاء أعمال المؤتمر الوطني في كوردستان العراق أشرف على إصدار مجلة (الكادر) في بغداد ويلقي محاضرات في دورة الكادر. أعتقل مرات عدة، وله مجموعة من الكتب حول القضية الكوردية، كان يقطن قريته في جبل الأكراد. رسالته الجوابية للباحث، في ٣٠ / ٧ / ٢٠٠٩.

[٤٣]– محمد ملا أحمد، صفحات من تأريخ حركة التحرر الوطني الكوردي في سورية، رابطة كاوا للثقافة الكوردية، أربيل، ٢٠٠١ ، ص ٣٩.

[٤٤]– جكرخوين (١٩٠٣–١٩٨٤): هو ملا شيخموس أوشيخ موسى بن شيخ حسن علي، المشهور بلقب (جكرخوين) أي (الكبد المدماة)، من الشعراء البارزين في العصر الحديث. ولد في قرية "هسارى– Hesarê" من أعمال ولاية ماردين بكوردستان الشمالية، بعد ولادته هاجرت إسرته إلى مدينة عامودا (غرب كوردستان) وإستقرت فيها. درس علوم الفقه الإسلامي والنحو والصرف والمنطق وباقي العلوم، حتى حصل على إجازته الشرعية في العلوم الدينية، وأصبح بموجبها يمارس مهنة العالم، فكان يسمى (الملا) ويؤم الناس في مساجدهم بسورية، كما طاف كثيرا في كوردستان تركيا وإيران والعراق. وقد لاحظ أحوال زملائه "الملالي" المذلة، حيث كانوا يعيشون على أموال الزكاة والصدقات، وظلم الإقطاع على الفلاحين، فثار على المجتمع، ونبه الناس إلى الظلم الذي يعيش فيه الشعب الكوردي، وإقترب من الأفكار الماركسية، وترك منهجه الإسلامي، ثم إعتنق الماركسية منهجا في الحياة، وصار يخاطب الفلاحين والطبقة المثقفة بشعره الثوري المؤثر، وعرف بثوريته. وعمل مدرسا للغة الكوردية في

جامعة بغداد بعد ثورة تموز ١٩٥٨، وبعد إنقلاب عام ١٩٦٣ هاجر إلى سورية وسكن مدينة قامشلو. وفي عام ١٩٧٩ هاجر إلى السويد وبقي هناك حتى وافته المنية بمدينة إستكهولم يوم ١٢ تشرين الثاني ١٩٨٤. ويعد جكرخوين من المثقفين الأوائل الذين قادوا النهضة القومية الكوردية، بدأ حياته النضالية معتمدا على إيمانه بحق شعبه في الحرية والإنعتاق، وحارب بثبات كافة أشكال التخلف الذي يخيم على المجتمع، وتحول إلى منارة شامخة تضئ للأجيال الناشئة دروب التحرر، وتحدى بعزيمة وصلابة الحكام والطبقات الرجعية في المجتمع التي لم توفر جهدا في محاربة أفكاره دون جدوى دخل معترك النشاط السياسي في الخمسينات من القرن العشرين، إنتسب إلى الحزب الشيوعي السوري، ثم ساهم مع مجموعة من المتنورين الكورد في تأسيس جمعية "آزادي"– الحرية، وعندما تأسس الحزب الديمقراطي الكوردي في سوريا إنضم إليه، وأصبح عام ١٩٥٨ عضوا في لجنته المركزية، وبعد إنشقاق الحزب عام ١٩٦٥ بقي مع جماعة حميد درويش (اليمين). تعرض خلال حياته للملاحقة والسجن والتعذيب مرات عديدة، ولم ينل ذلك من عزيمته الوقادة بل كان ذلك يزيده شموخا وكبرياء وعطاء. كتب جگرخوين في مجالات الشعر والتاريخ والأدب، وله أكثر من ٣٧ كتابا، من أهمها: "تاريخ كوردستان" في جزأين، وله دواوين وقصائد حماسية كثيرة يحفظها الأكراد، ويرددونها كثيرا في المحافل والمناسبات القومية، ومعظمها تنصب في أحوال الشعب الكوردي الاجتماعية والسياسية والثقافية الصعبة، ومن دواوينه الشعرية: ثورة الحرية، دمشق، ١٩٥٤، ومن أنا؟، بيروت، ١٩٧٣، وديوان الفجر، إستوكهولم،وديوان الضياء،١٩٨١، وديوان الأمل، ١٩٨٣،وديوان النار اللهيب، ١٩٤٥، السلام ١٩٨٤. كما وألف قاموسا (كوردي– كوردي) فيما كان مدرسا للغة الكوردية في جامعة بغداد، كما وكتب مذكراته. وله مؤلفات أخرى باللغة الكوردية. د.محمد علي الصويركي الكوردي، المجلد الأول، المصدر السابق، ص ص ٣٩٤–٣٩٧.

[٤٥]– محمد ملا أحمد، صفحات...، ص ٣٥ – ٣٦.

[٤٦] – ولد عبد الرحمن ذبيحى سنة ١٩٢٠ في مدينة مهاباد، إضافة إلى لغته الكوردية كان يجيد الفارسية والعربية والتركية، ساهم في تطوير اللغة الكوردية وتركز جهوده في مجال اللهجات والمعاجم، وهو صاحب أفضل قاموس كوردي –كوردي . وكان ذبيحى عضوا في أول منظمة سياسية وطنية رائدة في شرق كوردستان Komelley Jhiyanewey Kurdistan (Komelley Jh.K). وأصبح رئيس تحرير مجلة Níshtiman الكوردية التى كانت تصدر في الفترة من تموز ١٩٤٣ – ربيع ١٩٤٤. ولعب دورا نشطا خلال قيام الجمهورية، وإثر سحق الجمهورية توجه إلى جنوب كوردستان ومن هناك إلى دمشق،

حيث كان له دور بارز في الحركة التحررية الكوردية، وفي عام ١٩٧٩ عاد إلى شرق كوردستان، لكنه في عام ١٩٨٠ توجه إلى بغداد، ومنذ عام ١٩٨١ لم يرد أي خبر عنه. للمزيد إنظر:

Dr. A. Hassanpour, Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985, San Francisco: Mellen Research University Press, and: The life of Abdul Rahman Zabihi "Ulama" (1920-1980)], Ali Kerimi (ed.), "Jiyan ú Beserhatí 'Ebdul Rehmaní Zebíhí "Mamosta 'Ulema," Göteborg, Sweden, Zagros Media, 1999.

٤٧– حول موقف الحزب الشيوعي السوري من المسألة القومية الكوردية راجع: صلاح بدرالدين، صلاح بدرالدين يتذكر، الشوير للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت – لبنان، ٢٠١١، ص ١٨٠ – ١٨١؛ محمد ملا أحمد، صفحات من تاريخ...، ص ٣٢.

٤٨– محمد جزاع، المصدر السابق، ص ٤٠.

٤٩– المصدر نفسه، ص ٤١ – ٤٢.

٥٠ – بلال سلامة، إنتخابات سوريا البرلمانية الحرة عام ١٩٥٤، حبر ناشف، سوريتنا، إسبوعية تصدر عن شباب سوري حر، السنة الثانية، العدد (٥٨)، ٢٨ تشرين الأول ٢٠١٢، ص ١٥.

٥١– محمد جزاع، المصدر السابق، ص ٤٥ – ٤٦.

٥٢– وهو من مواليد قرية هرم رش – منطقة قامشلو ١٩٣٤ إنضم إلى صفوف الپارتى في عام ١٩٥٨ وكان أحد مؤسسي اليساري الكوردي عام ١٩٦٥، تعرض إلى الملاحقة لسنوات طويلة، كرس جل حياته للحركة السياسية الكوردية، تناول مسؤوليات في حلب وعفرين وكوباني والجزيرة وعاش في بيروت ، زار البارزاني في عام ١٩٦٦ عندما مثل اليسار في المؤتمر السادس، ترك الحزب عام ١٩٦٨ إذ كان يطالب إتخاذ مواقف صارمة تجاه سياسة الحكومة ضد الكورد. ساهم في تاسيس الحزب الإشتراكي الكوردي في سوريا وكان عضوا في مكتبه السياسي لسنوات عدة ودخل في صراع مع صالح كدوا إثر إنضمام الأخير إلى حميد عام ٢٠٠٢، وأصبح عضوا في المكتب السياسي في حزب الوفاق الكوردي ومسؤول العلاقات الكوردية في سوريا، مقابلة شخصية معه، هولير في ٢ تشرين الأول ٢٠٠٩.

٥٣– المصدر نفسه.

٥٤- قدري جميل باشا (١٨٩١ – ١٩٧٣م)، المعروف بـ (زنار سلوبي) هو إبن فؤاد بگ إبن أحمد جميل باشا ولد في آمد (١٨٩١). يعتبر قدري من أحد الأشخاص النشطين داخل الحركة القومية الكوردية في النصف الأول من القرن العشرين. أنهى المدرسة

العسكرية الرشدية في دياربكر، إنتقل لإستانبول بعد ذلك لتلقى تعليمه في المدرسة التأهيلية النموذجية. بعد إنهائه الثانوية في ١٩١١، بدأ الدراسة في المعهد العالي للزراعة بإستانبول. بعد فترة إنتقل إلى مدينة لوزان – سويسرا من أجل الدراسة، أسس هناك فرعا لجمعية هيڤى للطلبة الكورد، برفقة أكرم جميل باشا وشمس الدين وبعض الرفاق الآخرين وذلك في عام ١٩١٣. بعد عودته إلى إستانبول عام ١٩١٢ عمل مدرسا في المدرسة العليا للفنون العسكرية، ثم إنتقل مدرسا إلى معهد "فرسان الحميدية"، وتعرف فيها على كبار الضباط الوطنيين والأحرار وإنضم إليهم بتنظيماتهم السرية. تم إرساله إلى الجبهة الشرقية ومن ثم إلى جبهة فلسطين، تم أسره من قبل القوات الإنجليزية في عمان وبقي طوق الأسرلمدة سنة ونصف في مدينة الإسكندرية بمصر. في عام ١٩٢٩ لجأ إلى سوريا، إنضم إلى خويبون وأصبح رئيسا لمركز التنظيم، ومن ثم ممثلا سياسيا لخويبون في الفترة من عام ١٩٣٤ – ١٩٣٩، إلى جانب عمله كسكرتير عام لهذا التنظيم لفترة ما. نشر أفكاره في مجلتي " هاوار وروناهي " الكورديتين وعرض فيهما صورا من نضال الشعب الكوردي، كما قدم العديد من الرسائل والمذكرات إلى هيئات ومنظمات عالمية عرض فيها دفاعه عن قضية أبناء شعبه. توفي بدمشق في ٢٧ تشرين الثاني ١٩٧٣، من أهم أثاره: قضية كوردستان (زنار سلوبي). ماليسانژن عائلة جميل باشا الدياربكرلي والنضال القومي الكوردي، ص ص ٢٠٥– ٢١٢؛ اكرم جميل باشا، مختصر حياتي، ص ٧٧؛ Qedrî Cemîl Paşa (Zinar Silopî), doza Kurdistan.

٥٥– للإطلاع على نص البيان راجع: ماليسانژ، عائلة جميل باشا الدياربكرلي والنضال القومي الكوردي، الترجمة من التركية: فيض الله برايم خان ودلشاه يوسف، المراجعة اللغوية والتقديم: ڤدان آدم، الطبعة الثانية، ديار بكر، ٢٠٠٧، ص ٢٠٩ – ٢١٠.

٥٦– ماليسانژ، بدرخانيو جزيرة بوتان ومحاضر اجتماعات الجمعية العائلية البدرخانية، ترجمة: شكور مصطفى، مطبعة وزارة الثقافة – أربيل، ١٩٩٤، ص ١٨٦.

٥٧– المصدر نفسه، ص ١٨٤.

٥٨– المصدر نفسه، ص ١٨٥.

٥٩– المصدر نفسه، ص ١٨٥.

٦٠– محمد ملا أحمد صفحات...، المصدر السابق، ص ٤٢.

٦١– المصدر نفسه، ص ٤٢ – ٤٣ .

٦٢– المصدر نفسه، ص ٤٣.

٦٣– محمد ملا أحمد، المصدر السابق، ص ٤٤ – ٤٥.

[٦٤]– عبد الحميد درويش، قبسات من تاريخ الحزب (٢)، ٢٠ حزيران ٢٠١٣، في الذكرى الـ (٥٦) لتأسيس الپارتى، على موقع الحزب الديمقراطي التقدمي الكوردي في سوريا. إنظر: GemyaKurdan.net, 20/6/2013

[٦٥]– محمد ملا أحمد، المصدر السابق، ص ٤٥.

[٦٦]– المصدر نفسه، ص ٤٦.

[٦٧]– المصدر نفسه، ص ٤٧.

[٦٨]– المصدر نفسه، ص ٤٧ – ٤٨.

[٦٩]– محمد جزاع، المصدر السابق، ص ٤٩ – ٥٠.

[٧٠]– محمد ملا أحمد، المصدر السابق، ص ٤٨.

[٧١]– المصدر نفسه، والصفحة نفسها.

[٧٢]–رسلة جوابية منه إلى الباحث في ٢٠٠٨/٢/٢٨.

[٧٣]– المصدر نفسه.

[٧٤]– ولد في ١١ آذار ١٩٤٥ بقرية نعمتلي القريبة من قامشلو، انتسب مبكراً الى الحزب الديموقراطي الكوردي، وساهم مع الجناح اليساري القومي عام ١٩٦٥ في تدشين النهج القومي الديموقراطي في الحركة الكوردية. انتسب الى كلية الحقوق بجامعة دمشق واعتقل قبيل التخرج. عاش الجزء الأكبر من حياته ومنذ صيف ١٩٦٦ في العمل السري والاختفاء بالداخل والهجرة القسرية الى لبنان وكوردستان العراق وتونس وألمانيا الديموقراطية والاتحادية فيما بعد وسجن لعام واحد في سجن القلعة بدمشق، وتم تحويله الى محكمة امن الدولة العليا بدمشق بعد تجريده من الحقوق المدنية. منذ كونفرانس عام ١٩٦٩ اصبح السكرتير الأول للبارتي الديموقراطي الكوردي اليساري في سورية ثم أمينا عاما لحزب الاتحاد الشعبي الكوردي بعد تبديل الاسم في المؤتمر الخامس عام ١٩٨٠. التقى الراحل الملا مصطفى البارزاني قائد ثورة ايلول للمرة الاولى في حزيران ١٩٦٧ بمنطقه بالك /كوردستان العراق . اسس في لبنان – رابطة كاوا للثقافة الكوردية – كمؤسسة ثقافية في أعوام ١٩٧٥ – ١٩٧٨ . ويترأس الرابطة في كوردستان العراق منذ عام ١٩٩٩. ويمارس قناعاته الثقافية والسياسية بصورة مستقلة.وضع عدة مؤلفات مهمة منها: الكورد والحركة التحررية الكوردية – بيروت – برلين – ١٩٨٢.٢ – الاكراد شعبا وقضية – بيروت – ١٩٨٦ ٣– موضوعات كوردية – بيروت – ١٩٨٧ ؛ القضية الكوردية والنظام العالمي الجديد – بيروت – ١٩٩٢ . غرب كوردستان – بيروت – ١٩٩٨ . القضية الكوردية أمام التحديات – أربيل – ١٩٩٩. الحركة القومية الكوردية في سورية ، رؤية نقدية من الداخل، أربيل – ٢٠٠٣ ؛ صلاح بدرالدين يتذكر –

بيروت – أربيل ٢٠١١ وغيرهم إضافة إلى مئات المقالات . للمزيد راجع: صلاح بدر الدين، الصراع في سوريا، النظام –الكورد– المعارضة (١)، رابطة كاوا للثقافة الكوردية، أربيل، ٢٠١٠، صفحة الغلاف.

[٧٥]– عقدت جماعة اليسار كونفرانسها الأول في ٥ آب عام ١٩٦٥ في قرية جمعاية، حيث ركز على نفطتين أساسيتين وهما ماهية الحزب والموقف من الثورة الكوردية والقضايا التنظيمية، وهو الكونفرانس التاريخي الذي إنبثق عنه تأسيس الحزب الديمقراطي الكوردي اليساري في سورية. وركز الكونفرانس على أهم المسائل الإستراتيجية التي واجهت الحركة الكوردية في سوريا ومن أهمها: هل الأكراد في سوريا أقلية أم شعب؟، وهل الپارتى حزب سياسي أم جمعية ثقافية، والموقف من الصراع في الثورة الكوردية بالعراق، والموقف من السلطة واساليب النضال. صلاح بدر الدين يتذكر، المصدر السابق، ص ص ٣٧ – ٣٩.

[٧٦]– للمزيد ينظر كراس : «التقريران السياسي والآيديولوجي لأمين عام الحزب الديمقراطي الكوردي اليساري في سورية، المقدم إلى المؤتمر الثالث للحزب المنعقد في أواخر كانون الثاني ١٩٧٣ »(د.م)، ١٩٧٣.

[٧٧]– محمد جزاع، المصدر السابق، ص ٥٠

[٧٨]– Kurd Watch Report (8), reports human – rights violations against Kurds in Syria, Europäisches Zentrum für Kurdische Studien, Emser Straße 26, 12051 Berlin, Germany, info@kurdwatch.org.

[٧٩]– للمزيد إنظر: صلاح بدرالدين يتذكر، المصدر السابق، ص ص ١٨٠ – ١٨٢؛ محمد ملا أحمد، صفحات من...، ص ٣٢.

پوختەی لێکۆڵینەوە

ئەو لێکۆڵینەوەیە پێوازۆکێکی گرنگی مێژووی بزووتنەوەی سیاسیی کوردی لە سوریا وێنا دەکات، تایبەت لە ماوەی هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٥٤ ی پەرلەمانیدا، توێژەر هۆکارە نیشتمانی و خودی و بابەتی و کوردستانی و نێودەوڵەتی دەخاتە روو، کە لە سەرهەڵدانی پارتی لە ساڵی ١٩٥٧ بەشداربوون، بیرۆکەکە لە دیمەشق لە لایەن ئۆسمان سەبری چەکەرەی کورد کە دانیشتووی گەڕەکی کوردەکان بوو لە شارەکە. ماوەی پەنجاکانی سەدەی رابردوو بایەخی خۆی هەیە لە سوریا، زەمینەی دیموکراسی لەبار بوو، شان بە شانی روودانی هەندێ گۆڕانکاریی ساکار لە سۆسیۆلۆژیای کۆمەڵگای کوردی، ئەو بنەمایەی هەندێ سیاسەتوانانی کۆن و سەرۆك خێڵەکان پشتیان پێبەستبوو دارما و هەرەسی هێنا، بزووتنەوەیەکی جۆریی نوێ لە لایەن کۆمەڵێك گەنجی نەتەوەپەرست لە شار و دێهاتەکاندا سەری هەڵدا، ئیتر هۆشیاری نەتەوەیی هەماهەنگ لەگەڵ چەمکە نوێیەکانی پشتبەستن بە جەماوەری زەحمەتکێش و هێزی میللی هەنگاوی نا، لە رووێکی تر کۆمەڵگەی کوردی گۆڕانێکی نیمچە جۆری بەخۆوە بینی، لە ئەنجامی یەکانگیربوونی بازاڕی بازرگانی. لە کۆمەڵگەی کوردی، هاتنی ئامێری کشتوکاڵ و دەرکەوتنی ململانێی چینایەتی شێوازێکی تری وەرگرت، سەرمایەداری کشتوکاڵی بەرەبەرە شوێنی شێوازی دەرەبەگایەتی ونیمچە دەرەبەگایەتی گرتەوە، ئەمەش رێگاخۆشکەر بوو بۆ هاتنەکایەی شێوازێکی نوێی بیرکردنەوەو سەرخانی کۆمەڵگەی کوردی.

لە رۆژئاوای کوردستان، ئەو بۆشاییە سیاسییەی بەهۆی نەبوونی رێکخستنەکان و پارتێکی نەتەوەیی کوردی هەبوو، وایکردبوو بەسەدان گەنجی کورد بچنە نێو ریزەکانی پارتی کۆمۆنیستی سوری و ئەو زەمینەیان بۆ بڕەخسێ لە شار و گوندەکاندا رووی تێبکەن و خۆیان لەوێدا بدۆزنەوە، بەڵام خێرا ئەو پارتە بووە زوڕناژەنی بانگەوازی نەتەوەی عەرەبی، ئەوەش پاڵی بەهەندێ لە نیشتمانپەروەر و دیموکراسیخوازە کوردەکان نا پارتی دیموکراتی کوردستانی لە سوریا دابمەزرێنن، بۆ پاراستن و بەرگریکردن لە بوون و مافەکانی کورد.

توێـژەر ڕۆشـنایی دەخاتـە سـەر ئـەو ئاسـتەنگانەی بـەرەو ڕووی پرۆسـەی دیموکراسیی وڵات دەوەستان، ئەو نسکۆیانەی لە ئەنجامی یەکێتیی نێوان میسر و سوریا هاتنە کایەوە، کـە هاوکـات بـوو لەگـەڵ چـەکەرەکردنی هـزری نەتـەوەیی عەرەبچێتی کە خودان مـۆرکێکی شـۆڤێنییانە بـوو، حکومەتـەکانی دیمەشـق دوای سـەربەخۆبوونی بـەپێی سیاسـەتێکی بەنامـەبۆ داڕێـژراو لەبەرامبـەر ناوچـە کوردییەکاندا ڕاستەوخۆ پەیڕەویان دەکرد، سیاسەتی ناوەنـدی حکومـەتیش دژی هەر هەنگاوێك بوو کە پەیوەندی بە خاسیەتی ڕۆشنبیری و سیاسی و کۆمەڵایـەتی کوردەوە هەبوو، زنجیرەیەك ڕێکاری و هـەنگاوی شـۆڤێنییانەیان لـەم ڕووەوە نـا، هەوڵدان بۆ بووژاندنەوەی ئابووری کوردستان تا لـە خزمـەت بـۆرژوازی نەتـەوەیی عەرەبیدا بێت کەوا شوێنی هەردوو بۆرژوازیی تورکی و پاشان فەرەنسی گرتبۆوە، هەروەها لەخزمەت ئەفسەرە ناسیۆنالیسـتە عەرەبـەکان بـێ، ئەوانـەی لـە ڕێگـای کۆدەتای سەربازییەوە سەرکەوتن و گەیشتنە دەسەڵات.

ئەو توێژینەوەیە بەهۆی تیشك خسـتنە سـەر هۆکارەکـانی دامـەزرانی پـارتی ئامانجی پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە ئەکادیمییەیە کە باسی نەکراوە.

Abstract

This research addresses an important stage of the history of the Kurdish political movement in Syria, especially in the wake of parliamentary elections 1954, where researcher displays national and self – Kurdish and international factors that contribute to the establishment of the party in 1957, where the idea took off from Damascus by Osman Sabri, who lived in (Taxa Kurdan) in Damascus.

The Period of the fifties was important in Syria, there terrestrial democracy, concurrent with the occurrence of simple changes in the sociology of the Kurdish community, collapsed foundations on which the former politicians and tribal leaders, that was based upon, emerged with the a new quality movement – led by a group of young nationalist in cities and the countryside which paved the way for the emergence of a new pattern of thinking in the superstructure of the Kurdish community.

In West Kurdistan, where there was a political vacuum because of the absence of regulations and Kurdish nationalist parties, hundreds of young Kurds joined the Syrian communist party who found him fertile ground in the cities and villages of Kurdish, but this party soon became part of the propaganda of Arab nationalism, which prompted a group of national Democrat Kurds to establish «Democratic party of Kurdistan in Syria», to defend the existence of the Kurdish people and their aspirations.

The researcher touched upon the obstacles that stood in the face of the democratic process in the country and setbacks following the establishment of unity between Egypt and Syria, which coincided with the emergence of pan- Arab nationalist ideology of chauvinism and the adoption of the governments of Damascus immediately after independence policy programmed towards the Kurdish areas, where embarked on the concentration of power however, the central government, accompanied by steps to hit the privacy of social, cultural

and political Kurdish, through a series of procedures and steps related content chauvinist, and walk in trying to revitalize the economy of Kurdistan to be in the service of the bourgeois Arab nationalism that replaced the Turkish and then the French bourgeoisies, in the service of a group of Arab- officers, who have stepped up to power through military coups.

This research aims, to fill the Academic vacuum, by shedding light on the factors establishing the Kurdistan Democratic Party..

واقع نظام التعليم
في إقليم كوردستان – العراق[*]
(٢٠١١- ٢٠١٢)
(دراسة أجتماعية تحليلية)

د.عبدالله خورشيد عبدالله
قسم التاريخ – كلية الآداب
– جامعة صلاح الدين

فوزية عبدالله محمد
مدرسة مساعدة
وزارة التعليم العالي والبحث العلمي

مقدمة

تعتبر عملية التعليم إحدى المصادر الرئيسية لتنشئة جيل مثقف وواع وذي خبرة وكفاءة في كافة مجالات الحياة، أضافة الى مصدر آخر ومهم وهو تنمية المجتمع وتطويره عن طريق التربية والتعليم.

ومن الأسباب التي تؤدي الى تطوير وأزدهار الدول المتقدمة في مجال التنمية البشرية، هو تطويرها بالدرجة الاولى في مجال التعليم، على الرغم من وجود العقبات والعوامل التي تؤدي في بعض الاحيان الى عجز وتخلف هذا المجال، منها السياسية والاقتصادية والثقافية...الخ من أسباب.

إن أقليم كوردستان يعتبر من الاقاليم التي عانت كثيراً في السنوات السابقة من الثورات والترحيل والتعريب من قبل السلطة السياسية التي كانت تؤمن بعدم تطويرها من الناحية العلمية كهدف سياسي هذا من جانب، ومن جانب آخر الأسباب الأقتصادية والثقافية وعدم وجود خطة استراتيجية مكثفة في مجال التعليم.

لكن بعد أستقلاله في سنة ١٩٩١ من الحكومة المركزية فأنه عمل على تطوير وزيادة عدد المدارس في كافة محافظات الاقليم، مع تخصيص عدد من الكوادر، ورسم خطة أستراتيجية شاملة في عامي ٢٠٠٧ و ٢٠٠٩ للقضاء على ظاهرة الامية بفتح الكثير من المدارس للتعليم السريع للبالغين، مع مشاركة المستثمرين بفتح

الكثير من المدارس الخصوصية في كافة محافظات الاقليم، الى جانب مشاركة المنظمات غير الحكومية بفتح دورات بين مدة وأخرى وفتح مراكز لمحو الامية للقضاء على ظاهرة الامية والعمل على تطوير المجتمع من الناحية التعليمية والثقافية.

على الرغم من وجود خطة أستراتيجية لتطوير نظام التعليم في إقليم كوردستان، وتوسيع خدماتها من حيث الكمية، وتخصيص عدد من الكوادر، لكن لاتزال هناك مدارس تعاني من زيادة لعدد طلابها مع وجود نقص لعدد كوادرها في بعض المدارس وخاصةً في التخصصات العلمية، الى جانب عدم كفاية عدد المدارس ورياض الاطفال في بعض المحلات الشعبية والاماكن البعيدة كالقرى والارياف الجديدة، وهذا بحاجة الى دراسة عميقة علمياً من قبل المتخصصين في وزارة التخطيط بالتنسيق مع وزارة التربية.

يتكون البحث من ثلاثة فصول، الفصل الأول يتكون من الأطار النظري للبحث وتحديد المفاهيم الأساسية، ويتضمن مبحثين، المبحث الأول خصص لتحديد مشكلة البحث وأهميتها من الناحيتين العلمية والعملية، وتحديد أهدافها، أمّا المبحث الثاني فخصص لتحديد مصطلحات البحث، وفي الفصل الثاني تمت الأشارة الى سياسات بعض البلدان لتطوير نظام التعليم ، وأمّا في الفصل الثالث تمت الأشارة الى تحليل واقع نظام التعليم في أقليم كوردستان — العراق، وفي الخاتمة تم عرض أهم الاستنتاجات التي توصل اليها البحث مع تقديم بعض التوصيات والمقترحات يمكن أن يفيد مستقلاً في تطوير وتنمية خدمات التعليم.

الفصل الأول: الإطار العام للبحث وتحديد المفاهيم

المبحث الأول: الإطار العام للبحث

١- مشكلة البحث Research Problem:

تبدأ مشكلة البحث عندما يدرك الباحث من خلال ملاحظاته أو معلوماته، بوجود قصور أو خلل في شيء ما، ويحتاج الى مزيد من الإيضاح والتفسير[1]، أو تحليل لواقع عملية ما أو ظاهرة أجتماعية داخل المجتمع. وعملية التعليم تعتبر من العمليات المهمة في تثقيف وتوعية الفرد، وتنمية المجتمع من الناحية العلمية، وتخريج سنوياً – جيلاً من الشباب والشابات في مراحل مختلفة من الدراسة في كافة التخصصات، ليعملوا كمواطنين منتجين في الأسواق المحلية والعالمية وأبتكار وأختراع الكثير من الأجهزة والالكترونيات لتحقيق أكبر قدر من الرفاهية للناس، كل تلك العمليات يتم عن طريق التعليم ، ولأهمية هذا الموضوع، حاول الباحثان أجراء بحث عن تحليل واقع نظام التعليم في أقليم كوردستان – العراق، خلال عام ٢٠١١-٢٠١٢.

٢- أهمية البحث:

يترتب على أي بحث علمي لنوعين من الأهمية، وهما: العلمي والعملي، فعلى المستوى العلمي: فإن أهمية موضوع البحث هي السعي وراء معرفة واقع نظام التعليم في أقليم كوردستان، ومعرفة مدى وجود نقص و قصور في الجانب الكمي للخدمات التعليمية، لتلبية حاجات الطلاب وأعضاء الهيئة التدريسية.

أمّا على المستوى العملي: فإنّ أهمية هذا البحث تكمن في تحليل واقع نظام التعليم في أقليم كوردستان، مع وضع الحقائق أمام المتخصصين في وزارة التخطيط ووزارة التربية ووزارة التعليم العالي والبحث العلمي، لمراجعة الموضوع، ووضع الحلول المناسبة لمشكلاته ومتطلباته.

٣- أهداف البحث:

يهدف هذا البحث إلى:

أ- التعرف على واقع نظام التعليم في إقليم كوردستان – العراق، خلال عام ٢٠١١- ٢٠١٢.

ب- التعرف على واقع الخدمات التعليمية في إقليم كوردستان.

ت– التعرف على عدد أعضاء الهيئة التدريسية بالنسبة لعدد الطلاب.
ث– التعرف على نسبة الأمية في إقليم كوردستان.
ج–التعرف على واقع التعليم السريع في أقليم كوردستان.

المبحث الثاني : تحديد المفاهيم الأساسية

أولاً: واقع Reel:

أن كلمة الواقعية Realism تستخدم من حيث المعنى في بعض العلوم الإنسانية والطبيعية، لكن يتغير معناها من حيث المضمون، فالواقعية في علم السياسة بمعنى التغير في الموقف الأصلاحي، لكن في علم الجمال يشير معناها الى الفن والموهبة لكي تعيد خلق للواقع، وكذلك في علمي الفيزياء والكون ايضاً يتغير معناها بحسب استخدامها، وأن التغييرات التي حصلت في الطبيعة أدى الى ظهور الكثير من العلماء يطلقون على أنفسهم علماء واقعيين والآخرين متعارضين لمناقشة المواضيع العلمية والغامضة في واقع الطبيعة وتحليل ما هو موجود في الواقع(٢)، لكن القصد لدى الباحثين في التعريف كلمة واقع في هذا البحث هو معرفة حيثيات ومظاهر نظام التعليم في أقليم كوردستان – العراق، وفي ضوء التعريف أعلاه يتضح لنا بأن كلمة الواقع بمعنى معرفة شيء غامض أو بحث عن معرفة هذا الواقع في الحقيقة أي تحليل ما هو موجود في الواقع.

ثانياً: التعليم Learning :

يعد التعليم أحد أهم عناصر التنمية البشرية، ومن أهم ركائز بناء مجتمع المعرفة، والوسيلة الفعالة لمحاربة الفقر والجهل، والحد من الأزمات الاجتماعية والاقتصادية والاضطرابات السياسية وعدم الاستقرار(٣).

وأن التربية والتعليم (Education) أي بمعنى نقل المعرفة من جيل الى آخر بالتعليم المباشر لأكتساب المهارات مختلفة، والعمليات التعليمية في العصر الحديث هو التدريس في المدارس في بيئة تربوية متخصصة يقضي فيها الأفراد عدة سنوات من حياتهم لكي يتعلم، ومن اشكال الأخرى لعمليات التعليم التعلم عبر وسائط الإنترنيت(٤).

على الرغم من أن مستوى المعيشة وأسلوب الحياة قد تغيرا نحو الأحسن، إلاّ أنّ هناك من أفراد المجتمع من لا يزال محروماً من خدمات التعليم، فنلحظ بعض

العناصر لايتجاوز تعليمها المرحلة الابتدائية من الدراسة، في حين يحصل البعض الآخر على شهادات عليا، وتجد في كل مرحلة من المراحل الدراسية مجموعة من المؤسسات التعليمية والتربوية التي تختلف في المكانة بسبب وجود التباين والتناقض الكبير بين الفئات الاجتماعية، وهذا أدى إلى تنوع التعليم واختلافه بين الأغنياء والفقراء وبين سكان الريف والحضر(٥).

ويعد ماكس فيبر أول من وضع صياغة مصطلح (فرص الحياة في علم الاجتماع)، في مقاله عن الطبقة والمكانة والحزب، يعرف الطبقة على أنها تتكون من الذين يقتسمون فرص الحياة العامة، ونوعيتها لصالحهم؛ ومثال على ذلك أن من يولد في أسرة على مستوى اقتصادي مرتفع، يؤثر في فرص التحصيل التعليمي والتقدم فيه، وهذا يحدد نوعية المهنة التي يشغلها الفرد، وكذلك ترتبط الثروة والتعليم ارتباطاً وثيقاً بمستوى الحالة الصحية للفرد ومعنى هذا إنّ فرص الحياة ترتبط كلها بأخرى(٦)، فالمناطق التي تنتشر فيها الأمية؛ هي المناطق التي ينخفض فيها مستوى المعيشة وتنتشر فيها الأمراض، فعندما يكون الفرد أمياً يصبح فقيراً معتل الصحة وليس لديه المال أو القوة ما يساعده على التعلم، وإن مشكلة الأمية لا تقوم بذاتها، بل ترتبط ارتباطاً وثيقاً بالجهل والمرض والفقر وترمز بحالة تخلف الأمة(٧)، والأمية ترفض التطور وتحاول الإبقاء على وضعها البدائي والمجتمع الأمي يتسم بالانغلاق والمعيشة البدائية المتخلفة(٨).

الفصل الثاني: سياسات بعض البلدان لتطوير نظام التعليم

تمهيد:

أن أشارة الى تجارب وسياسات بعض البلدان لتطوير نظام وخدمات التعليم، قد تفيد الباحثين والمتخصصين في توسيع أعداد الخطة في دولة أخرى، ولا سيما الاشارة بتجارب وسياسات الدول المتقدمة، وألاستفادة من تجاربهم، وخاصةً الدول التي مرت بأوضاع سياسية وأقتصادية أو حالة تسمى بأوضاع سياسية غير مستقرة، وهذا الظروف يؤثر بشكل مباشر على عمليات التعليم وتطويرها من حيث الكم والنوع، الى جانب تأثيرها على زيادة نسبة الأمية وعدم ألتحاق الكثير من الطلاب بالمدارس، وفي هذا الفصل تم عرض تجارب وسياسات بعض البلدان لأصلاح عملية التعليم وتطويرها.

أولاً: السياسة التعليمية في الصين:

بعد استلام الزعيم (ماو تسي تونغ) السلطة، قام بوضع أستراتيجية لتوسيع النظام التربوي في الصين، تحت شعار (التعليم للجميع) من الاطفال الى العمال والفلاحين، أعتماداً على المتخصصين وذوي الخبرة، فأول أستراتيجية كانت تتمثل بوضع تحديد سنوات التعليم في مراحل الدراسة، وكانت كألآتي :–

- ست سنوات للمرحلة الابتدائية.
- ثلاث سنوات للمرحلة المتوسطة.
- ثلاث سنوات للمرحلة الثانوية والاعدادية.
- ست سنوات للدراسة الجامعية.

وأستمر هذا الحال حتى سنة ١٩٦٨، وبعد ذلك جرت ضغوطات من قبل المختصين الى تقلص مراحل التعليم بهدف زيادة عدد المتخرجين والكوادر الجامعية سنوياً، وكانت بمايلي:–

- تقلص الست سنوات الابتدائية الى خمس سنوات.
- وتقلص المرحلتين التكميلية والثانوية الى أربع سنوات.
- وثلاث سنوات للدراسة الجامعية[٩].

أمّا بالنسبة لعدد المدارس من حيث الكمية، فوصل عدد المدارس من ٢٩,٣٠٠ مدرسة حضانة وإبتدائية وثانوية في عام ١٩٤٠ الى ٤٥٦٩٠٠ مدرسة أبتدائية و ٦٥٦٠٠

مدرسة ثانوية في عام ٢٠٠٢، كما بلغ عدد طلابها الى ٦٦.٨٧٤.٣٠٠ طالباً، وعدد طلاب المرحلة الابتدائية بلغ ١٢١.٥٦٧.٠٠٠ طلاباً.

وفي عام ٢٠١٠ حدد المتخصصون خطة جديدة، هدفاً منها توسيع وتطوير التعليم في الصين وكانت على الشكل الآتي:—

- استئصال الأمية بمعدل ٤ ملايين من الشباب ومتوسطي العمر سنوياً.
- تعزيز التعليم المهني وزيادة معدلات الانتساب اليه بنسبة ٥.٢٪ سنوياً.
- أعادة بناء النظام التربوي من الحضانة حتى الجامعة، ليستوعب التقدم الحاصل على صعيد المجتمع، كما جرى أعطاء أولوية في أدارة التعليم الأساسي بطريقة جماعية، مع أعطاء الخصوصية لكل من المناطق الريفية والمدينة.
- زيادة عدد المنتسبين والأساتذة للتعليم الأساسي والتعليم العالي، وأطلاق برامج خاصة لتحسين كفاءاتهم عن طريق فتح الدورات التدريبية المضاعفة والتأهيل التربوي لهم.
- توسيع التعليم العالي ليبلغ معدل الألتحاق السنوي ٦.٥ مليون طالب سنوياً، مع تحسين نسبة الأساتذة الى عدد الطلاب، وتأهيل عدد الكوادر الادارية، وتعديل البرامج التعليمية وآليات القياس والتقويم، وتأمين موارد مالية خاصة للتعليم الجامعي(١٠).

ثانياً: السياسة التعليمية في ماليزيا:

مع نيل ماليزيا الاستقلال في عام ١٩٥٧، ورثت ماليزيا السياسة التعليمية البريطانية، وكان التعليم ألزامياً، من سبع سنوات إلى اثنتي عشرة سنة، ومعظم المدارس فيها حكومية أو مدارس تدعم من قبل الحكومة، واللغة الرسمية للدراسة هي اللغة المالاوية والانجليزية وفيما يلي وصف لمراحل التعليم المختلفة في ماليزيا:

ينتشر التعليم ما قبل المدرسة في جميع أنحاء ماليزيا من خلال أكثر من ستة آلاف مركز يلتحق بها الأطفال من سن الثالثة حتى الخامسة من العمر، وتتم إدارة ٧٧٪ من هذه المراكز من قبل هيئات حكومية، أما البقية فتتم إدارتها من قبل المؤسسات الخاصة والمنظمات التطوعية.

أمّا بالنسبة للتعليم الابتدائي والثانوي: فيتكون من أربع مراحل، يبدأ من المرحلة الابتدائية ومدتها ست سنوات، وتتكون من مرحلتين، المرحلة الأولى تبدأ

من الصف الأول حتى الصف الثالث الابتدائي، والمرحلة الثانية تبدء من الصف الرابع الى الصف السادس الأبتدائي، والمرحلة الثانوية تسمى بالثانوية الدنيا ومدتها ثلاث سنوات، ويتم توزيع الطلبة على ثلاثة مسارات حسب أدائهم في اختبار الثانوية الدنيا، وهي المسار الاكاديمي والفني والمهني يضم (الصناعة والتجارة والزراعة)، يليها سنتان للمرحلة الثانوية العليا وسنتان لمرحلة ما بعد الثانوية يطلق عليها الصف السادس، وهي مرحلة إعداد الطالب للدخول إلى المرحلة الجامعية[11].

تعهدت السياسة التعليمية بتحقيق نسب الاستيعاب في مرحلة التعليم الاساسي، من خلال استهداف الاستيعاب الكامل للذكور والاناث على حد سواء في المرحلة الابتدائية، فبينما كانت نسب الاستيعاب في ١٩٥٧، هي ٨٠٪ نجد ان نسب الاستيعاب تصل ومنذ بداية التسعينيات الى أكثر من ٩٨ ٪، فقد وصلت نسبة المشاركة في التعليم الابتدائي الى ٩٨،٤٩ في العام ٢٠٠٣.

ومن الاولويات ألاخرى التي وضعت في سياسة التعليم، قاموا بتحديد حجم الفصول وعدد التلاميذ لكل مدرس، وكما فرضت الحكومة على تخفيض متوسط حجم الفصول، وعدد التلاميذ لكل معلم، وزيادة متوسط حجم المدارس، والذي تحسن بشكل ملحوظ مابين العام ١٩٩٨ و٢٠٠٣ على مستوى المدارس الابتدائية، فمتوسط حجم الفصل في المرحلة الابتدائية والثانوية في ٢٠٠٣ وصل الى ٣١ و٣٣. ووصل متوسط حجم المدارس الابتدائية والثانوية — اي عدد الطلاب في كل مدرسة في ٢٠٠٣ الى ٤٠٠ و١٠٤٧، أما متوسط عدد الطلاب لكل معلم فقد وصل في المرحلة الابتدائية والثانوية في ٢٠٠٣ الى ١٧ و١٦[12].

أمّا التعليم الجامعي فتضمن نوعين من الجامعات: الجامعات الحكومية، والأهلية: فالجامعات الأهلية تضم الجامعات والكليات، وكذلك تضم فروعاً من الجامعات الأجنبية الأهلية. وقد قامت وزارة التعليم العالي بالعديد من التغييرات لتحسين عملية التقويم Assessment في نظام التعليم من اجل تعزيز وصول التعليم للجميع، ورفعت شعار نحو "جودة التعليم للجميع" Quality Education for All، وتظهر الاتجاهات نحو تطبيق منهج الجودة من خلال: تصميم مشروع المدارس الذكية Smart School Project من أجل تطبيق تكنولوجيا المعلومات والاتصالات ICT. والفلسفة التربوية لمشروع المدارس الذكية وهي المزج الملائم لاستراتيجيات

التعلم لضمان اتقان الكفاءات الاساسية والتنمية الشاملة. والتعليم في المدارس الذكية يضمن أربعة موضوعات رئيسية: اللغة المالاوية، اللغة الانجليزية، العلوم، والرياضيات، وهذه الموضوعات صممت لتتلاءم مع القدرات والحاجات المختلفة للطلاب(١٣).

كما عملت السياسة التعليمية في ماليزيا على زيادة مشاركة الأناث في النظام التعليمي في جميع المراحل المختلفة من الدراسة، فبينما كان عدد المشاركات في المرحلة الابتدائية في سنة ١٩٥٧، هي ٣٦٧.١٥٨، فقد وصلت نسبة المشاركات في المرحلة الابتدائية في العام ٢٠٠٢ الى ٦٤.٦٪، كما وصلت نسبة الاناث في المدارس الثانوية الاكاديمية والمدارس الفنية الى ٦٢.٨٪ و ٤١.٩٪ في العام ٢٠٠٠. وبينما سجلت مرحلة التعليم الثانوي المتوسط انخفاضا بنسبة ١.٥٧٪، حيث كانت نسبة التسجيل في العام ١٩٩٣ هي ٨٥.٩٧ انخفضت الى ٨٤.٤٠٪ في العام ٢٠٠٣، وازدادت نسبة المشاركة في المرحلة الثانوية العليا من ٥٥.٧٤٪ في العام ١٩٩٣ وصل الى ٧٣.٥٢٪ في ٢٠٠٣، ونسبة التسجيل في الجامعات الحكومية هي ٥.٩٪ في العام ١٩٩٣ وازداد العدد في العام ٢٠٠٣ الى ١٨.٧٪(١٤).

الفصل الثالث: واقع نظام التعليم في إقليم كوردستان- العراق

تمهيد:

أن وجود خدمات التعليم في أي مكان دليل واضح على عدم وجود الجهل والتخلف في ذلك المنطقة أو المدينة، ولها تأثير واضح على الوعي وتعلم أفراد المجتمع، لذلك وجود عدد المدارس وتخصيص عدد الكوادر كلما كان كثيراً أو بتعبير آخر كلما خطط لها بحسب زيادة عدد افراد المجتمع سنوياً أو توسيع المدينة من حيث كبرها، ذلك يتأثر على أنخفاض نسبة الامية وزيادة المستوى الثقافي في ذلك المنطقة، لأن في بعض الاماكن البعيدة أو القرى التي تم بناؤها من جديد، بسبب الوضع السياسي التي مر بها الشعب الكوردي من قبل نظام الدكتاتور السابق، لايتم فيها بناء المدرسة أو يتاخر بناؤها عند التخطيط لها، لذلك يحرم الكثير من الاطفال والبالغين من العمر من التعليم، لذلك فأن معرفة عدد المدارس والكوادر بالنسبة لعدد الطلاب لها أهمية بالنسبة للتخطيط والتنمية مجتمع في وقت واحد، وفي هذا الفصل تم تحليل واقع التطور الكمي للخدمات التعليمية في أقليم كوردستان– العراق.

اولاً: رياض الاطفال:

هناك نوعان من رياض الأطفال في أقليم كوردستان، رياض حكومية وأهلية، فالروضات الحكومية تتكفل الحكومة بتوفير ميزانية خاصة لها، مع تخصيص الكوادر، والقرطاسية والتغذية للأطفال، الى جانب بناية الروضة، أما الرياض الاهلية، فتتكفل كل مصروفاتها من قبل صاحب الروضة. وشروط مراحل التعليم في الروضة يشمل الاطفال من عمر (٤–٥) سنوات، ونلاحظ من خلال الجدول رقم (١) بأن عدد رياض الأطفال النظامية في أقليم كوردستان وصل الى (٣٥٦) روضة في جميع محافظات الاقليم، وعدد الاطفال الذين تم قيدهم في الروضات الحكومية، من الذكور بلغ (٢٧٥٦٦) طفلاً، بينما بلغ عدد الأطفال الاناث (٢٧٩١٨) طفلة، أما عدد أعضاء الهيئة التدريسية المخصص لرياض الاطفال بلغ (١٤٩) تدريسي من الذكور، وعدد التدريسيين من الاناث بلغ (٣٣١٩) تدريسية.

نستنتج من معلومات الجدول بأن العدد الكلي للأطفال بلغ (٥٥٤٨٤) طفلاً، أما العدد الكلي لأعضاء الهيئة التدريسية من كلا الجنسين بلغ (٣٤٦٨) تدريسياً، ويتضح بأن لكل (١٥.٩) طفلاً وطفلة معلم واحد، و(١٦٠.٣٠) طفلاً لكل مدرسة في

محافظة أربيل، و(١٠٧.٧٢) طفلاً لكل مدرسة في محافظة السليمانية، و(٢١٨.٢٩) طفلاً لكل مدرسة في محافظة دهوك، و(٢٧٤.٣٣) طفلاً لكل مدرسة في محافظة كرميان، وهذا دليل على أن واقع خدمات رياض الأطفال في أقليم كوردستان من حيث تهيئة عدد اعضاء الهيئة التدريسية وعدد الروضات لعدد الأطفال لايدل على سلبية مؤشر التعليم، لكن نلاحظ بأن عدد الروضات من حيث الكمية قليلة جداً مقارنة بزيادة عدد السكان مع زيادة عدد المحلات والقرى والأرياف الجديدة في محافظات الأقليم.

ثانياً: التعليم الأساسي:

قامت وزارة التربية في أقليم كوردستان ضمن فلسفتها التربوية بتوفير فرص التعليم لكافة شرائح المجتمع، الزامياً من رياض الاطفال لغاية مرحلة التاسع الأساسي، للعمر (١٥ سنة)، ومرحلة التعليم في المدارس الأساسية تشمل الصفوف (١– ٩)، وعدد مدارسها بلغ (٤٥٩٨) مدرسة في كافة محافظات الأقليم، وعدد الطلاب من الذكور بلغ (٦٢٨٩٠) طالباً، في حين وصل عدد الطالبات من الاناث في المدارس الاساسي (٥٤٢٩١٥) طالبة، بالمقابل عدد أعضاء الهيئة التدريسية للمدارس الاساسية بلغ (٣٣٤٥٥) تدريسياً من الذكور، و(٤٤٠٠٤) تدريسيةً من الاناث، كما هو موضح أكثر في الجدولين (١،٢).

نستنتج من معلومات الجدول بأن العدد الكلي لطلاب المدارس الاساسي بلغ (٦٠٥٨٠٥) طالباً، والعدد الكلي لأعضاء الهيئة التدريسية بلغ (٧٧٤٥٩) تدريسياً، ويتضح بأن لكل (٧.٨) طالب وطالبة تدريسي واحد من كلا الجنسين.

من الجدول يتبين بأن عدد المدارس المتوسطة في محافظات الاقليم بلغ (٢٣٣) مدرسة، على الرغم من اختلاط المدارس الأساسية مع المتوسطة، لكن في الجدول أشاروا الى عدد المدارس الاساسية والمتوسطة في حدة، ومن الجدير بالملاحظة لم يذكر عدد الطلاب لهذه المرحلة، وعدد اعضاء الهيئة التدريسية للمرحلة المتوسطة من الذكور بلغ (١٧٢٤)، في حين بلغ عدد الاناث (٢٠٣٣) تدريسية، كما هو موضح في الجدول رقم (٢) أكثر.

ثالثاً: التعليم الاعدادي والمهني:

مرحلة التعليم الأعدادي والمهني تشمل الصفوف (١٠– ١٢)، أي مرحلة التعليم فيها ثلاثة سنوات، والتعليم في الأعدادية يتضمن الفرعين الأدبي والعلمي، بينما الفرع المهني يتضمن ثلاثة فروع من التعليم ويشمل (الصناعة والتجارة والزراعة)، من خلال الجدول رقم (١ و٢) يتضح بأن عدد المدارس الاعدادية بلغ (٥٨٣) مدرسة، في جميع محافظات الأقليم، في حين عدد طلابها وصل الى (١٣٥٧١٩) طالباً من الذكور، و(١٢٦١١٥) طالبة، امّا عدد أعضاء الهيئة التدريسية بلغ (٦٠٥٣) تدريسي من الذكور، و(٥٢٦٥) تدريسية، ويتضح بأن المجموع الكلي لعدد الطلاب بلغ (٢٦١٨٣٤) طالباً لكلا الجنسين، والمجموع الكلي لعدد اعضاء الهيئة التدريسية بلغ (١١٣١٨) تدريسي، فحصة (٢٣.١) طالب، يكون لتدريسي واحد، وهذا دليل على ايجابية مؤشر التعليم في أقليم كوردستان بالنسبة لعدد الطلاب مع عدد التدريسيين، لكن نلاحظ بأن عدد المدارس الاعدادية بلغ (٥٨٥) مدرسة، في جميع محافظات الأقليم، وهذا العدد قليل جداً بالنسبة لعدد المحافظات، ووجود نقص في كمية المدارس يؤدي الى تضخم وزيادة عدد الطلاب في الصفوف، وايضاً يؤدي الى التضخم في المدارس الاعدادية.

أما عدد المدارس الاعدادية المهنية فقد وصل الى (٣٢) اعدادية، وعدد طلابها بلغ (٥١٤٩) طالباً من الذكور، و(٣٥١٨) طالبة، وعدد أعضاء الهيئة التدريسية من الذكور بلغ (٧٦٣) تدريسياً، بينما عدد الاناث بلغ (٦١٧) تدريسية.

نستنتج من المعلومات بان عدد المدارس الاعدادية المهنية في أقليم كوردستان تم تقسيمها بحسب عدد السكان في المحافظات، فحصة محافظة أربيل بلغ (١٢) أعدادية، بينما حصة محافظة السليمانية بلغ (١٤) أعدادية، في حين وصلت حصة محافظة دهوك (٥) أعدادية، وحصة كرميان بلغت (١) أعدادية، وحصة كل (١١.٣٥) طالباً، بلغ معلماً واحداً في أعدادية واحدة.

نلاحظ من خلال معلومات الجدول رقم (١) بأن عدد المدارس من حيث الكمية في جميع محافظات الأقليم، ضئيل جدا مقارنة بعدد الطلاب مع عدد أعضاء الهيئة التدريسية، لايكفي لهذا العدد الكبير من الطلاب وخصوصاً في مدينة أربيل التي تتسم بكبر حجمها وزيادة عدد سكانها في الوقت الحاضر التي وصل الى (٥٣٥١٢٧٦)

نسمة، وأغلبية المدارس فيها ثلاث وجبات في اليوم من الدراسة، لعدم وجود صفوف وقاعات للمحاضرة، فضلاً عن عدم وجود الشروط الصحية في الكثير من المدارس كنظافة المياه والصفوف، وعدم وجود الشروط الصحية في مرافقها وقدمها من ناحية البناء(١٥).

رابعاً: التعليم في المعاهد والكليات:

بلغ عدد المعاهد في جميع محافظات الأقليم (٢٨) معهداً، و(١٨٩) قسماً، وعدد الطلاب بلغ (٤١٤٠) طالباً من الذكور، و(٣١٩٩) طالبة، بينما عدد أعضاء الهيئة التدريسية المخصصة للمعاهد بلغ (٥٧١) تدريسي من الذكور، وعدد الأناث بلغ (٣٤٤) تدريسية.

أما بالنسبة لعدد الكليات الحكومية في أقليم كوردستان لعام ٢٠١١– ٢٠١٢ فبلغ (٧٧) كلية، وعدد أقسامها بلغ (٣٩٠) قسماً، وعدد الطلاب من الذكور بلغ (٥٠٨٥٥) طالباً، بينما بلغ عدد الطالبات من الأناث (٥٤٨٠١) طالبة، والمجموع الكلي لعدد الطلاب بلغ (١٠٥٦٥٦) طالباً لكلا الجنسين، بينما وصل عدد الكليات الأهلية بفرعيها الأدبي والعلمي والمهني الى (١١) كلية في جميع محافظات الاقليم، وعدد الطلاب في الكليات الأهلية بلغ (١٧٠٠٨) طالباً من كلا الجنسين(١٦).

جدول (١) يوضح عدد المدارس النظامية
في إقليم كوردستان للعام ٢٠١١– ٢٠١٢

المحافظة	روضة الاطفال	الأساسي	متوسطة	أعدادية	المهنية	معاهد	التعليم السريع	المجموع
أربيل	١٥٣	١٦٢٦	١٦٠	١٦٩	١٢	٩	٣٢	٢١٦١
السليمانية	١٥٤	١٤٢٤	٤٠	٢٣٠	١٤	٨	٢٠	١٨٩٠
دهوك	٣٧	١٣٠٠	٢١	١٥٨	٥	٧	٢٤	١٥٥٢
كرميان	١٢	٢٤٨	١٢	٢٦	١	٤	١٥	٣١٨
المجموع	٣٥٦	٤٥٩٨	٢٣٣	٥٨٣	٣٢	٢٨	٩١	٥٩٥١

المصدر: وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم التخطيط والإحصاء، أربيل، سجلات غير منشورة.

جدول (٢) يوضح عدد الطلاب في المدارس النظامية
حسب الجنس في إقليم كوردستان للعام ٢٠١١– ٢٠١٢

المحافظة	روضة الاطفال		الأساسي		الإعدادية	
	ذكر	أنثى	ذكر	أنثى	ذكر	أنثى
أربيل	١٢٠٦٣	١٢٤٦٣	٢١١٦٦٦	١٨٣٥٥٧	٤٩٠٥٩	٤١١١٦
السليمانية	٩٧٢٣	٩٨٦٦	١٨٩١٣٦	١٧٠٥٦٧	٤٦٩٩٧	٤٨٤٠٠
دهوك	٤١٢٠	٣٩٥٧	١٩٣٦٢٦	١٦٤٢٨٢	٣٣٣٠١	٢٩٣٩١
كرميان	١٦٦٠	١٦٣٢	٢٦٤٦٢	٢٤٥٠٩	٦٣٦٢	٧٢٠٨
المجموع	٢٧٥٦٦	٢٧٩١٨	٦٢٠٨٩٠	٥٤٢٩١٥	١٣٥٧١٩	١٢٦١١٥

المصدر: وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم التخطيط والإحصاء، أربيل، سجلات غير منشورة.

جدول (٣) يوضح عدد الطلاب في المدارس النظامية
حسب الجنس في إقليم كوردستان للعام ٢٠١١– ٢٠١٢

المحافظة	الإعدادية المهنية		المعاهد		التعليم السريع	
	ذكر	أنثى	ذكور	أنثى	ذكر	أنثى
أربيل	١٤٦٤	٩١٣	١٤٠٠	٩٨٥	٤٠١٠	٣٧٩٤
السليمانية	٢٧٢٧	١٨٩٨	١٢٣٤	٩٦٢	١٤٦٥	١٥٧٧
دهوك	٧٩٠	٥٥٩	١٠٢٥	٨٠١	٢٣٥٦	٩١٥
كرميان	١٦٨	١٤٨	٤٨١	٤٥١	٨٢٨	٥١٦
المجموع	٥١٤٩	٣٥١٨	٤١٤٠	٣١٩٩	٨٦٥٩	٦٨٠٢

المصدر: وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم التخطيط والإحصاء، أربيل، سجلات غير منشورة.

جدول (٤) يوضح عدد أعضاء الهيئة التدريسية
للمدارس النظامية في إقليم كوردستان للعام ٢٠١١– ٢٠١٢

المحافظة	روضة الاطفال		الأساسي		متوسطة		الإعدادية	
	ذكر	انثى	ذكر	انثى	ذكر	انثى	ذكر	انثى
أربيل	١٤	١٢٤٨	٩٩٥١	١٤٠٧٣	١٠٦٥	١٢٧٥	١٥٨٢	٢٠٣٤
السليمانية	١١٦	١٣٥٢	١١٤٨٤	١٧٦٣٢	٢٧٩	٤٧٩	٢٣١٦	١٨٨٩
دهوك	١٦	٥٢٤	٩٨٠٥	١٠١١٩	٢٦٧	٢٠٣	١٦٨٤	١٠٧١
كرميان	٠	١٩٥	٢٢١٥	٢١٨٠	١١٣	٧٦	٤٧١	٢٧١
المجموع	١٤٩	٣٣١٩	٣٣٤٥٥	٤٤٠٠٤	١٧٢٤	٢٠٣٣	٦٠٥٣	٥٢٦٥

المصدر: وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم التخطيط والإحصاء، أربيل، سجلات غير منشورة.

جدول (٥) يوضح عدد أعضاء الهيئة التدريسية
للمدارس النظامية في إقليم كوردستان للعام ٢٠١١– ٢٠١٢

المحافظة	الاعدادية المهنية		المعاهد		التعليم السريع	
	ذكر	انثى	ذكر	انثى	ذكر	انثى
أربيل	٣١٢	١٩٦	١٩٧	١١٩	٢٥٣	١٥٥
السليمانية	٣٥٠	٣٧٧	١٦٨	١١٦	١٢٣	١١٣
دهوك	٨٠	٤٢	١٣٧	٨١	١١٧	٧٤
كرميان	٢١	٢	٦٩	٢٨	٧١	٥٠
المجموع	٧٦٣	٦١٧	٥٧١	٣٤٤	٥٦٤	٣٩٢

المصدر: وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم التخطيط والإحصاء، أربيل، سجلات غير منشورة.

الجدول (٦) يبين حالات الرسوب من المرحلة الابتدائية حتى المرحلة الإعدادية في محافظة أربيل خلال عامي ٢٠١١– ٢٠١٢، يتبين بأن عدد حالات الرسوب في مرحلة الابتدائية بلغ (٢٧٦٨) طالباً، وفي المرحلة المتوسطة بلغ (٢٧٤٢) حالة، أما في المرحلة الاعدادية الفرع الادبي بلغ (١٥٥٧) حالة، في حين في الفرع العلمي انخفض العدد الى (٣٦٧) حالة.

نستنتج من معلومات الجدول بأن المجموع الكلي لحالات الرسوب بلـغ (٧٤٣٦) حالة، وهذا العدد ليس بقليل بالنسبة لحالات الرسوب وخاصـة في المرحلـة الابتدائيـة وقد يرجع السبب الى وضعهم المعيشي أو عـدم الرغبـة في الدراسـة أو العمـل مقابـل أجرة يومية...الخ من الاسباب.

جدول (٦) يوضح عدد الطلاب لحالات الرسوب

من المرحلة الابتدائية حتى المراحل الإعدادية في محافظة أربيل للعام ٢٠١١– ٢٠١٢

المراحل الدراسية	عدد الطلاب حسب الجنس		
	ذكر	أنثى	المجموع
الابتدائية	١٥٣٠	١٢٣٨	٢٧٦٨
متوسطة	١٩٠٨	٨٣٦	٢٧٤٤
إعدادية/ فرع الأدبي	١٢٣٦	٣٢١	١٥٥٧
إعدادية / فرع العلمي	٢٦٠	١٠٧	٣٦٧
المجموع	٤٩٣٤	٢٥٠٢	٧٤٣٦

المصدر: وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم التخطيط والإحصاء، أربيل، سجلات غير منشورة.

خامساً: واقع الامية في إقليم كوردستان:

لعل من أهم المؤشرات للحالة التعليمية في إقليم كوردسـتان هـي الأميـة، للفئـة العمرية ما بين (١٥–٤٥) سنة، من كلا الجنسين وخصوصاً بين النسـاء الكـبيرات في السن والبنات، وتشـكل نسـبة الأميـة في جميـع محافظـات الأقلـيم الى (٣٤٪) طالـب وطالبة خلال عام ٢٠٠٠– ٢٠٠٢، وانخفض العدد الى (١٩.٣٥٪) في عام ٢٠١١– ٢٠١٢، وفي عام ٢٠١٢– ٢٠١٣ انخفض الى (١٦٪) طالب لكلا الجنسين[١٧].

والجدول (٧) يوضح عدد المستفيدين مـن كـلا الجنسـين الـذين تركـوا مراحـل الدراسة أو لم يدخلوا المدرسة قط بأي سبب كان وفتحـت لهـم مراكـز لمحـو الأميـة، وبلـغ عـددهم الى (١٤٥٣٨) طالبـاً، وعـدد أعضـاء الهيئـة التدريسـية بلـغ (١٤٨٤) تدريسي، مع بنـاء (٣٢٦) مركـزاً لهـم في جميـع محافظـات الأقلـيم في العـام ٢٠١١– ٢٠١٢.

نستنتج من البيانات بأن القضاء على الامية في أقليم كوردستان، جيدة الى حد ما بالنسبة للسنوات السابقة مقارنتاً بأنخفاض عددها سنوياً، ومن حيث التخطيط لعدد الطلاب مع عدد المعلمين يعتبر حالة ايجابية بنسبة لعدد الطلاب بحيث يكون حصة (٩) طالب في المركز الى معلم واحد، وهذه نسبة جيدة مقارنتاً بعدد الطلاب، لكن اذ نلاحظ الى عدد المستفيدين يتبين بأن لاتزال هناك الكثير من الطلاب والطالبات المحرومين من التعليم بحسب معلومات من وزارة التربية والتي تشكلت بنسبة (١٦٪) من غير المتعلمين.

يوضح جدول (٧) عدد طلاب محو الأمية والمعلمين
في إقليم كوردستان – العراق لعام ٢٠١١– ٢٠١٢

العدد / المحافظة	عدد الطلاب			عدد المعلمين		
	ذكر	انثى	المجموع	ذكر	انثى	المجموع
أربيل	١٠٤٧	١٧١٢	٢٧٥٩	١٨٦	١٠٣	٢٨٩
	١٦.٦٪	٢٠.٧٪	١٨.٩٪	٢٥.٨٪	١٣.٤٪	١٩.٤٪
السليمانية	٢٥٦١	٣٧٢٣	٦٢٨٤	٣٢٩	٢٩٤	٦٢٣
	٤٠.٦٪	٤٥.١٪	٤٣.٢٪	٤٥.٧٪	٣٨.٤٪	٤١.٩٪
دهوك	٢٠٣٥	٢٢٢٥	٤٢٦٠	٢١١	٣٠٥	٥١٦
	٣٢.٣٪	٢٦.٩٪	٢٩.٣٪	٢٩.٣٪	٣٩.٨٪	٣٤.٧٪
كرميان	٦٥٢	٥٨٣	١٢٣٥	٨٥	٦٣	١٤٨
	١٠.٣٪	٧.٠٪	٨.٤٪	١١.٨٪	٨.٢٪	٩.٩٪
المجموع	٦٢٩٥	٨٢٤٣	١٤٥٣٨	٧١٩	٧٦٥	١٤٨٤

المصدر: وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم التعليم غير النظامي، أربيل، سجلات غير منشورة.

سادساً: واقع نظام التعليم السريع في إقليم كوردستان:

بدأ بتطبيق هذا النوع من التعليم في اقليم كوردستان في عام ٢٠٠٥– ٢٠٠٦ بمساعدة منظمة اليونيسيف، ونوع التعليم كانت على (٣) مراحل دراسية، بحيث أختصر منهج كل سنتين دراسيتين لسنة واحدة، حتى يتمكن المستفيد من الحصول على شهادة الأبتدائية بثلاث سنوات بدلاً من (٦) سنوات، وشمل الفئات التي تقع أعمارهم ما بين (٩–٢٢) سنة للذكور، و(٩– ٢٤) سنة للأناث[١٨]، وأن عدد

المدارس للتعليم السريع بلغ (٩١) مدرسة في كافة محافظات الاقليم، وعدد الطلاب الذين التحقوا بهذه المدارس من الذكور بلغ (٨٦٥٩) طالباً، في حين عدد الطالبات بلغت (٦٨٠٢) طالبةً، أما عدد أعضاء الهيئة التدريسية الذي خصص لمدارس التعليم السريع بلغ (٥٦٤) تدريسي من الذكور، في حين عدد الاناث بلغ (٣٩٢) تدريسية، كما هو موضح أكثر في الجدول أعلاه رقم (٢،١).

نستنتج من المعلومات بان حصة كل (١١.٧٠) طالباً من كلا الجنسين، لمدارس التعليم السريع، يساوي معلماً واحداً، وهذا دليل على ايجابية حصة أعداد المعلم بالنسبة لعدد الطلاب، خلال العام الدراسي ٢٠١١– ٢٠١٢.

والجدول رقم (٨) يوضح عدد المستفيدين من كلا الجنسين في مدارس التعليم السريع لكبار السن خلال عام ٢٠١٢– ٢٠١٣، ويتبين من الجدول بأن عدد المستفيدين من الذكور بلغ (٧٠٢٩) طالباً، بينما بلغ عدد الإناث (٤١٦٣) طالبة، وبلغ عددهم الكلي (١١١٩٢) مستفيداً من كلا الجنسين، وهذا دليل على أن وزارة التربية في حكومة أقليم كوردستان يعمل من اجل القضاء على الامية، لكن العدد الكلي للمستفيدين يوضح على أن لايزال هناك الكثير من الشباب والشابات محرومين من التعليم وهذا دليل على المؤشر السلبي لواقع التعليم السريع.

جدول (٨) يوضح عدد الطلاب في مدارس التعليم السريع
في إقليم كوردستان – العراق لعام ٢٠١٢– ٢٠١٣

العدد / المحافظة	عدد الطلاب		
	ذكر	انثى	المجموع
أربيل	٢٢٥٢ ٣٢.٠٪	١٧٥٠ ٤١.٣٪	٤٠٠٢ ٣٥.٧٪
السليمانية	١٣٠٨ ١٨.٦٪	١٢٨٣ ٣٠.٨٪	٢٥٩١ ٢٣.١
دهوك	٢٧٤٠ ٣٨.٩٪	٨١١ ١٩.٤٪	٢٩٥٤ ٢٦.٣٪
كرميان	٧٢٩ ١٠.٣٪	٣١٩ ٧.٦٦٪	١٠٤٨ ٩.٣٦٪
المجموع	٧٠٢٩	٤١٦٣	١١١٩٢

المصدر: وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم التعليم غير النظامي، أربيل، سجلات غير منشورة.

أمّا الجدول (٩) فيوضح عدد حالات الترك والتسرب في مدارس التعليم السريع خلال السنوات الدراسية من ٢٠٠٧ لغاية ٢٠١٢، يتبين بأن عدد حالات التسرب خلال عام ٢٠٠٧– ٢٠٠٨ وصل الى (١٠٣) حالة، بينما عدد الذين تركوا مراحل التعليم بلغ (١١١) حالة الترك في نفس العام، وفي عام ٢٠٠٩ وصل عدد حالات التسرب الى (٣١) حالة، في حين ارتفع عدد الذين تركوا مراحل التعليم (١٩٠) حالة، وفي عام ٢٠١٠ وصل عدد حالات التسرب الى (٢٣) حالة، وارتفع عدد الذين تركوا مراحل التعليم الى (٢٦٠) حالة، وفي عامي ٢٠١١ – ٢٠١٢ بلغ عدد حالات التسرب (١٥٢) حالة، وارتفع عدد الذين تركوا مراحل التعليم الى (٣٥٤) حالة، من بيانات الجدول يتضح لنا بأن على الرغم من فتح مدارس التعليم السريع والمراكز لمحو الأمية لايزال هناك كثير من الطلاب يتركون مراحل الدراسة والتسرب منها، ولايرغبون بالتعليم، وربما يعزي ذلك إلى وضعهم المعيشي أو أسباب أخرى يمنعهم من الادامة، سنعرض بعض من هذه الأسباب وهو :–

١– **الوضع الاقتصادي:** هناك الكثير من الاطفال أو البالغين في السن والبنات تركن المدرسة بسبب الحالة الاقتصادية والامكانيات المحدودة للأسرة.

٢– **تفكك الأسرة:** مثل حالات الطلاق أو الحرب أو سجن رب الأسرة أو الهجرة أو وفاة أحد الأبوين أو كلاهما أو بسبب الوضع الاقتصادي، التي تؤدي إلى حالات الإنفصال بين الزوجين وهذا يؤدي إلى حرمان الأطفال بترك المدارس أو التسرب منها، من أجل الحصول على العمل في الأسواق مقابل أجرة.

٣– **الهجرة:** إن الهجرة من منطقة إلى أخرى، غالباً ما تكون لها آثار ونتائج سلبية في حياة الفرد والأسرة، وفي بعض الأحيان تؤدي إلى حرمان الأطفال أو الكبار الأدامة بالتعليم، بسبب، بُعد موقع المدرسة من مناطق سكناهم التي هاجروا إليها وبخاصة في بعض القرى لا توجد المدرسة فيها أو مراكز لمحو الأمية وتفتقر لوسائط النقل ويضطرون للتوجه إلى قرية أخرى قريبة من موقعهم لغرض التعليم أو تركها.

٤– **قلة الوعي:** قلة الوعي في المناطق المتخلفة أو لدى بعض الآباء والأمهات تؤدي إلى حرمان الاطفال وخصوصاً البنات من التعليم، وترسيخ فكرة أن الهدف من التعليم هو مجرد لأكتساب قدر من الثقافة العامة وبعض المهارات التي تؤهلها لشغل أدوارها التقليدية داخل المجتمع، وهذه الفكرة لاتشجع البنات للأدامة بالتعليم بل

تشجعها على عدم دخول المدرسة أو تركها في مرحلة عمرية وهي لا تهتم بقيمة التعليم، وبعد فترة أو مرحلة عمرية بعد أن فات الأوان تشعر الفتاة بالندم لعدم أستمرارها بالتعليم.

٥- **الوضع السياسي:** إن الوضع السياسي في البلاد ومدى استقراره مرتبط إلى حد ما باستمرار وادامة الأطفال والكبار بالتعليم، وخصوصاً في كوردستان أذ كان الشعب الكوردي يمر بظروف وحياة صعبة في السنوات الماضية من الحروب والتهجير والترحيل التي قام بها النظام السابق، وخاصة في المناطق التي كانت تحت سيطرته مثل كركوك والموصل، مما أدى إلى حرمان الكثير من الأطفال بترك مدارسهم في مراحل مختلفة من التعليم.

٦- **كمية الخدمات التعليمية ونوعها:** كمية الخدمات التعليمية ونوعها وخصوصاً في المراحل الأساسية، لها تأثير في حرمان الأطفال، وعدم قدرة بعض الطلاب وخصوصاً الأسرة التي دخلها محدود كالعمال والموظفين الخدميين، في الدخول إلى المدارس الخصوصية بسبب غلاء كلفة الدراسة، إذاً ليس هناك تكافؤ في فرص التعليم، لأن السياسات التي وضعت في المدارس الخصوصية هي لصالح فئات في المجتمع دون فئات أخرى.

٧- **العادات والتقاليد :** إن العادات والتقاليد الاجتماعية تقف وراء عدم الاستفادة من إمكانية المرأة [١٩]، خصوصاً في المناطق التي تتسم بالثقافة العشائرية والتخلف وتفضيل الذكور على الإناث، نراها واضحة في بعض العائلات دخول أولادهم الذكور إلى المدارس ومنع البنات لأسباب الزواج المبكر أو تساعد أمها في أعمال البيت وهناك أقوال من بعض الآباء بأن البنات لاتحتاج الى التعليم لأن زوجها سوف يصرف عليها ولاتحتاج إلى الدخل، ووصلت نسبة الزواج المبكر في إقليم كوردستان لدى الفتيات وقبل إكمالهن سن (١٥) الى ٥٪، والزواج قبل (١٨) وصلت الى ٢٣٪[٢٠].

٨- **التفاوت بين الجنسين:** على الرغم من أن حكومة الإقليم حاولت وخصوصاً بعد الإنتفاضة على تقليل نسبة الأمية بشكل عام، وبين البنات والنساء الكبيرات بشكل خاص، عن طريق حملات محو الامية وفتح المدارس بأسم مدارس التعليم السريع، لكن لايزال هناك الكثيرات لم يدخلن المدرسة قط بسبب التفاوت، خصوصاً

تلك التي تعيشن في بيئات فقيرة، وظلت الشروط القضائية والاجتماعية الخاصة بالمرأة ولفترة طويلة أدنى مما كانت لدى الرجل، ومعدل الأمية كانت الأعلى بالنسبة لهن، ومشاركة أدنى في العمل، إلى أن أنعقد في عام ١٩٩٥ مؤتمر في بكين لأقتراح الحلول للتقليل من نمط اللامساواة في وضع المرأة(٢١).

جدول (٩) يوضح عدد حالات التسرب والترك
في مدارس التعليم السريع خلال المدة ٢٠٠٧ لغاية ٢٠١٢ في محافظة أربيل

الحالات / السنوات	عدد حالات التسرب			عدد حالات الترك		
	ذكر	انثى	المجموع	ذكر	انثى	المجموع
٢٠٠٧–٢٠٠٨	٦٠	٤٣	١٠٣	٨٠	٣١	١١١
٢٠٠٨–٢٠٠٩	١٧	١٤	٣١	٨٨	١٠٢	١٩٠
٢٠٠٩–٢٠١٠	٣	٢٠	٢٣	١٨٤	٧٦	٢٦٠
٢٠١١–٢٠١٢	٠	٣	٣	١٥٢	٢٠٢	٣٥٤
المجموع	٨٠	٨٠	١٤٢	٥٠٤	٤١١	٩١٥

المصدر: وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم محو الأمية، أربيل، سجلات غير منشورة.

الخاتمة : النتائج والتوصيات والمقترحات:

أولاً: النتائج:

أهم النتائج التي توصلت اليها البحث هي على النحو الآتي:-

١- نستنتج من المعلومات، بأن هناك (٣٥٦) رياض الأطفال النظامية في جميع محافظات الاقليم، أي حصة كل المحافظة تم تقسيمها على عدد نسبة سكانها وهو(٥٣٥١٢٧٦) نسمة، أي حصة محافظة أربيل بلغ (١٥٣) روضة، وحصة محافظة السليمانية بلغ (١٥٤) روضة، بينما حصة محافظة دهوك بلغ (٣٧) روضة، وبلغ حصة كرميان من روضات الأطفال الى (١٢) روضة، والمجموع الكلي لعدد الأطفال الملتحقين برياض الأطفال في جميع محافظات الأقليم بلغ (٥٥٤٨٨٤) طفلاً.

٢- يبدو بأن هناك نقص في كمية الخدمات التعليمية في كافة محافظات الأقليم، بحيث وصل عدد المدارس الأساسية الى(٤٥٩٨) مدرسة، بينما بلغ عدد المدارس الاعدادية الى (٥٨٣) مدرسة، وبلغ عدد المدارس الأعدادية المهنية (٣٢) مدرسة، وعدد المعاهد الحكومية بلغ (٢٨) معهداً، وهذا العدد ايضاً ليس كافياً، ولاسيما زيادة عدد محافظات الاقليم الى خمسة محافظات، وبعض المدارس يتم فيها ثلاث وجبات أو وجبتين من الدراسة يومياً لقلة عدد المدارس، وهذا دليل على وجود نقص في كمية الخدمات التعليمية من مرحلة رياض الأطفال حتى مرحلة المعاهد في أقليم كوردستان.

٣- من نتائج البحث يتبين بأن عدد المستفيدين الذين فتحت لهم مراكز لمحو الأمية وبلغ عددهم خلال العام الدراسي ٢٠١١- ٢٠١٢ (١٤٥٣٨) طالباً من كلا الجنسين، وتشكل نسبة الأمية في جميع محافظات الأقليم الى (٣٤٪) طالب و طالبة خلال عام ٢٠٠٠- ٢٠٠٢، وانخفض عدد الطلاب الى (١٩.٣٥٪) طالباً من كلا الجنسين في عام ٢٠١١- ٢٠١٢، وفي عام٢٠١٢- ٢٠١٣ انخفض الى (١٦٪) طالباً من كلا الجنسين، وهذا دليل على أن وزارة التربية ووزارة التخطيط يعملون ويخططون من أجل القضاء على الأمية في أقليم كوردستان.

٤- من المعلومات يتبين بأن عدد مدارس التعليم السريع بلغ (٩١) مدرسة في كافة محافظات الاقليم، وعدد المستفيدين في هذه المدارس بلغ (١٥٤٦١) مستفيداً من كلا الجنسين، بينما بلغ العدد الكلي لأعضاء الهيئة التدريسية الى (٩٥٦) تدريسياً من كلا الجنسين، وأنخفض عدد الطلاب الى (١١١٩٢) طالباً من كلا الجنسين خلال عام ٢٠١٢- ٢٠١٣، في حين وصل عدد حالات الترك والتسرب في

محافظة أربيل، خلال المدة ٢٠٠٧ لغاية ٢٠١٢ الى (٩١٥) حالة، يبدو بأن ظروفهم لايسمح لبعض الطلاب الأدامة بالتعليم على الرغم من تأخرهم.

٥– نستنتج من معلومات الجدول بأن المجموع الكلي لحالات الرسوب من مرحلة الأبتدائية الى مرحلة المتوسطة بلغ (٧٤٣٦) حالة، في محافظة أربيل.

٦–يتبين من المعلومات بأن عدد الكليات الحكومية في أقليم كوردستان لعام ٢٠١١– ٢٠١٢ بلغ (٧٧) كلية، وعدد أقسامها بلغ (٣٩٠) قسماً، والمجموع الكلي لعدد الطلاب بلغ (١٠٥٦٥٦) طالباً لكلا الجنسين، بينما بلغ عدد الكليات الأهلية (١١) كلية في جميع محافظات الاقليم، وعدد الطلاب في جميع الكليات بلغ (١٧٠٠٨) طالباً من كلا الجنسين.

ثانياً: التوصيات والمقترحات:

١– توسيع البرامج الموجهة نحو معالجة العوامل المسببة لانخفاض معدلات التحاق البنات في المدارس الابتدائية والمتوسطة والثانوية.

٢– إعطاء الأولوية عند إعداد الخطة في إنشاء المدارس الأساسية في القرى والارياف البعيدة عن المدن.

٣–إعادة توزيع التغذية والملابس ومستلزمات التعليم في المدارس الإبتدائية، لتشجيع الأطفال في الأحياء الشعبية، وفي القرى والأرياف البعيدة عن المدن.

٤– نشر ثقافة الالتحاق بمدارس التعليم السريع، للذين تركوا مراحل التعليم، عن طريق وسائل الاعلام، وتقديم سمينارات لتوعية كبار السن.

٥– توفير تسهيلات وسائط النقل، لتيسير وصول الطالبات والطلاب إلى مدارس التعليم السريع ومراكز محو الأمية.

٦–زيادة عدد رياض الأطفال في جميع محافظات الأقليم، ولاسيما في الأحياء الشعبية، التي تفتقر الى روضة.

٧–تخصيص منحة مالية أو راتب محدد لجميع الطلاب في المراحل التعليمية، لتشجيعهم على الأدامة بالتعليم، ومساعدتهم من الناحية الأقتصادية لشراء مستلزمات التعليم.

٨–زيادة عدد أعضاء الهيئة التدريسية للتخصصات العلمية في بعض المدارس البعيدة عن المدن.

٩– أجراء بحث أو دراسات ماجستير حول واقع نظام التعليم في أقليم كوردستان العراق.

المصادر والمراجع

(*) مستل من رسالة الماجستير

١- وفقي السيد الإمام، البحث العلمي (أعداد مشروع البحث وكتابة التقرير النهائي)، ط١، المكتبة العصرية للنشر والتوزيع، المنصورة – جمهورية مصر العربية، ٢٠٠٨، ص٤١.

٢- جان فرانسوا دورتيه، معجم العلوم الانسانية، ترجمة، جورج كتورة، ط٢، كلمة ومجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت،٢٠١١، ص١١١٦.

٣- عبدالحسن الحسيني، التنمية البشرية وبناء مجتمع المعرفة، قراءة في تجارب الدول العربية وأسرائيل والصين وماليزيا، ط١، الدار العربية للعلوم، بيروت، ٢٠٠٨، ص٦٩.

٤- أنتوني غدنز بمساعدة كارين بيرسال، علم الاجتماع، ترجمة وتقديم فايز الصياغ، ط٤، المنظمة العربية للترجمة، توزيع مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت – لبنان، ٢٠٠٤، ص ٧٤٢- ٧٤٣.

٥- أحسان محمد الحسن وفوزية العطية، الطبقية الاجتماعية، مديرية دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، ١٩٨٣، ص٨٤.

٦- غريب محمد سيد أحمد، علم الاجتماع الحضري، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، ٢٠٠٦، ص٣٤٥- ٣٤٦.

٧- جورج شهلا وآخرون، الوعي التربوي ومستقبل البلاد العربية، ط٣، دار غندور للنشر، بيروت، ١٩٧٢، ص٤٠٨- ٤٠٩.

٨- محمد رشيد الفيل، البحث والتطور والابتكار العلمي في الوطن العربي في مواجهة التحدي التكنولوجي والهجرة المعاكسة، ط١، دار مجدلاوي للنشر والتوزيع، عمان – الاردن، ٢٠٠٠، ص٩٣.

٩- عبدالحسن الحسيني، المصدر نفسه، ص٣٢٨- ٣٣٠.

١٠- عبدالحسن الحسيني، المصدر نفسه، ص٣٣٥.

١١- نظام التعليم في ماليزيا، متاح على موقع الكتروني، بتاريخ ٢٠١٤/٥/٢٤. http://www.amwady-laysia.com/php

١٢- أحمد جميل حمودي، السياسة التعليمية في ماليزيا، متاح على موقع الكتروني بتاريخ ٥/٢٣/ ٢٠١٤، htpp://www.ahewar,org

١٣- المصدر نفسه.

١٤- المصدر نفسه.

١٥- مقابلة شخصية مع منتسب في أحدى المدارس في مدينة أربيل.

١٦- وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، مديرية التخطيط، أربيل، سجلات غير منشورة.

١٧- وزارة التربية، مديرية التربية العامة، قسم التعليم غير النظامي، أربيل، سجلات غير منشورة.

١٨- المصدر نفسه.

١٩- أحسان محمد الحسن وفاضل عباس الحسب، الموارد البشرية، ط١، دار الكتب للطباعة والنشر بجامعة الموصل، بغداد، ١٩٨٢،ص١٢٤.

٢٠- ئازاد قزاز، توندوتيژى و ئاين، لە بلاوكراوەكانى رۆژنامەى كوردستانى نوێ، پاشكۆى كاكێشان، ژمارە (٥٩٠٧)، ٢٠١٢،ل٨.

٢١- دورتيه، جان فرانسوا، معجم العلوم الإنسانية، ترجمة جورج كتورة، ط٢، كلمة ومجد المؤسسة الجامعية للنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠١١، ص٣٥٥.

پوختەی لێکۆڵینەوە

ئامانج لەم توێژینەوەیە زانینی ڕەوشی سیستەمی خوێندنە لە هەرێمی کوردستان، لە ماوەی ٢٠١١– ٢٠١٢، هەروەها زانینی چەندایەتی پەرەسەندنەکانی خزمەتگوزارییە پەروەردەییەکانە، هەروەها زانینی ژمارەی ئەندامان و دەستەی مامۆستای وانەبێژ، لە بەرامبەر ژمارەی قوتابی، و زانینی ڕەوشی سیستەمی خوێندنی خێرایە لە قوتابخانەکاندا، لەگەڵ زانینی ڕێژەی نەخوێندەواری لە هەرێمی کوردستاندا.

وەلە گرنگترین ئەو دەرئەنجامانەی کە ئەم توێژینەوەیە پێی گەیشت، بۆمان دەرکەوت کە ژمارەی باخچەی ساوایانی حکومی لە سەرجەم پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان گەیشتۆتە (٣٥٦) باخچە، و ژمارەی ئەو منداڵانەی کە لە باخچەی حکومی دەخوێنن لە سەرجەم پارێزگاکانی هەرێم ژمارەیان (٥٥٤٨٨٤) منداڵە، بەڵام ژمارەی قوتابخانەی بنەڕەتی لە سەرجەم پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان گەیشتۆتە (٤٥٩٨) قوتابخانە، و ژمارەی قوتابخانەی ئامادەیی (٥٨٣) قوتابخانە، و ژمارەی قوتابخانەی ئامادەیی پیشەییش (٣٢) قوتابخانە، و ژمارەی پەیمانگەی حکومی (٢٨) پەیمانگەیە.

لە دەرئەنجامی تری ئەم توێژینەوەیەدا، بۆمان دەرکەوت کەوا ژمارەی سوودمەندان کە بنکەی نەهێشتنی نەخوێندەوارییان بۆ کراوەتەوە، لە هەردوو ڕەگەز، گەیشتۆتە(١٤٥٤٨) سوودمەند، و ڕێژەی نەخوێندەواریش لە سەرجەم پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان بۆ ساڵی ٢٠١٢– ٢٠١٣ دابەزیوە بۆ (١٦٪) لە هەردوو ڕەگەز، ئەمەش بەڵگەیە کەوا وەزارەتی پەروەردە و پلاندانان کاردەکەن و پلان دادەڕێژن لە پێناو نەهێشتنی نەخوێندەواری لە هەرێمی کوردستاندا، لە کۆتایی توێژینەوەکەشدا، توێژەران، هەندێك پێشنیاز و ڕاسپاردەیان خستۆتە ڕوو بە مەبەستی چارەسەرکردنی ئەم بابەتە لە داهاتوودا.

Abstract

This research aims at identifying the reality of the education system in the Kurdistan Region - Iraq, during 2011- 2012, also with identification of the quantitative development of educational services, and to identify the number of teachers for the number of students, and recognize the reality of the rapid(accelerated) education system , and the rate of illiteracy in Kurdistan Region.

The most important findings of the research show that there are (356) state kindergartens in all provinces , and the number of children enrolled in kindergatens reached (554 884) children, but the number of basic schools is (4598) school, and the number of junior high school to (583) School, and the number of vocational high schools (32) , and state institutes reached (28) institutes.

Other results show that the number of beneficiaries who made use of the illiteracy eradication centers reached (14538) students of both sexes, and decreased the rate of illiteracy in all the provinces of the Region to (16%) during 2012-2013. This is evidence that the Ministry of Education and the Ministry of planning work and plan for the elimination of illiteracy in Kurdistan Region. At the end, a series of recommendations and suggestions to address this position in the future are presented.

العدد ٣١ لسنة ٢٠١٤

لەم ژمارەیەدا

بەشی کوردی

بەشی عەرەبی - القسم العربي

English part

Kurdistan Regional Government
Presidency of Ministers Council
Ministry of Higher Education
and Scientific Research
Presidency of University of Koya
Office of President

حکومەتی هەرێمی کوردستان
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی کۆیە
نووسینگەی سەرۆك

ژمارە: ٧ / ٢٩ / ٢٨٦٩ — بەروار: ٢ / ٦ / ٢٠٠٨

﴿فەرمانی زانکۆیی﴾

بابەت / ناساندنی گۆڤار

ئامازە بە خاڵی (١) تەوەرەی سێ یەم کاروباری زانستی لە کۆنووسی چواردەمین کۆبونەوەی ئەنجومەنی زانکۆ لە ٢٠٠٨/٥/٢١ وە دوای هەڵسەنگاندنی گۆڤاری ئەکادیمی کوردی بڕیار درا بە :-
ناساندنی ئەم گۆڤارە وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی و زانستی بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەکان و وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت .

پ. د. خدر مەعصوم
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەك بۆ :
- نووسینگەی بەرێز سەرۆکی زانکۆ
- بەرێزان یاریدەدەرانی سەرۆکی زانکۆ
- راگرایەتی گشت کۆلیجەکان
- دۆسیەی دەرچوو

IRAQI KURDISTAN REGION
MINISTERY OF HIGHER EDUCATION
& SCIENTIFIC RESEARCH
UNIVERSITY OF SALAHADDIN - Erbil
Vice President Office
For Scientific Affair

هەرێمی کوردستانی عێراق
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی سەلاحەددین/ هەولێر
ئۆفیسی یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی

ژمارە: ٣/ ٨٩٢٩

مێژووی زاینی: ٧ / ٥ /٢٠٠٨
مێژووی کوردی: ١٠ / ٧ /٢٧٠٨

بۆ/ ئەکادیمیای کوردی/ بەڕێز سەرنووسەری گۆڤاری ئەکادیمی کوردی

ب/ ڕەزامەندی

سلاو و ڕێز.........

ئاماژە بە نووسراوتان ژمارە /٣٥٤ لە ٢٠٠٧/١١/١٩ .

دەربارەی ڕەزامەندی ئەنجومەنی زانکۆکەمان لەسەر ئەوەی کە گۆڤارەکەتان ببێتە گۆڤارێکی ئەکادیمی/ زانستی و پشتی پێ ببەسترێت بۆ بلاوکردنەوەو بەرزکردنەوەی پلەی زانستی ، دوای ئەوەی کە خرایە بەردەم ئەنجوومەنی زانکۆ لە دانیشتنی کۆنووسی کۆبوونەوەی ئەنجومەنی زانکۆمان ژمارە (٨) ڕۆژی سێشەممە لە ڕێکەوتی ١/ ٤/ ٢٠٠٨ بەسترابوو. وە ئاماژە بە نووسراوی وەزارەتی خوێندنی بالاو توێژینەوەی زانستی ژمارە ن/ ٢٣٥ لە ٢٠٠٨/٥/١٧ بە پەسند کردنی بڕیارمان دا بەرازی بوون و پەسندکردنی وەکو گۆڤارێکی زانستی / ئەکادیمی لەگەڵ ڕەچاوکردنی چەند تێبینی یەکی بچووک .... لەگەڵ ڕێزدا

هاوپێچ//

- تێبینیەکان

د. محمد صدیق محمد
سەروکی زانکۆ

وێنەیەك بۆ//

- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ / لەگەڵ ڕێزدا
- نووسینگەی بەڕێز یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی/ لەگەڵ بەراییەکان
- لیژنەی ناوەندی بەرزکردنەوەی پلەی زانستی لە سەرۆکایەتی زانکۆ
- دەرکردە

حکومەتی هەرێمی کوردستانی عێراق
سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتیی زانکۆی سۆران
نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ

حکومة إقليم كوردستان – العراق
رئاسة مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسة جامعة سوران
مكتب رئيس الجامعة

Kurdistan Regional Government - Iraq | Ministry of Higher Education & Scientific Research | Presidency of Soran University

ژمارە: ١/١/٦ ٥٦٣ ڕێکەوت: ٣٠/١/٢٠١٢ زایینی ڕێکەوت: ١٠/١١/٢٧١١ کوردی

فەرمانی زانکۆیی

ب/ گۆڤاری ئەکادیمی

دوا بە دوای تاوتوێکردنی ڕوخسار و ناوەڕۆکی (گۆڤاری ئەکادیمی) لە لایەن ئەنجومەنی فاکەڵتییەکانی زانکۆی سۆران و گەڵاڵە کردنی لە ئەنجومەنی زانکۆ، بەپێی ئەو دەسەڵاتەی کە پێمان دراوە بڕیار درا بە:

پەسەند کردنی گۆڤاری ناوبراو کە لە ئەکادیمیای کوردی دەردەچێ بە گۆڤارێکی ئەکادیمی باوەڕپێکراو لە سەر ئاستی زانکۆی سۆران.

د. مسلح مصطفی
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ:
- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ / بۆ زانین لەگەڵ ڕێزدا.
- نووسینگەی بەڕێز یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ / بۆ زانین لەگەڵ ڕێزدا.
- کۆی فاکەڵتییەکان / [illegible]
- دەرچوو.

تەلەفۆن: 0663508286 - 07504255657
ئیمەیل: office.pr@soranu.com
ناونیشان: هەرێمی کوردستان، هەولێر/ سۆران، [illegible]

حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی ڕاپەڕین
نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ

حكومة اقليم كردستان – العراق
رئاسة مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسة جامعة رابرين
مكتب رئيس الجامعة

Kurdistan Regional Government –Iraq / Presidency of Ministers Council / Ministry of Higher Education & Scientific Research - Presidency of University of Raparin / Office of University President

ژمارە: ٤٢٩ — بەرواری ک: ٢٢ی گوڵان ٢٧١٢ — بەرواری ز: ٢٠١٢/٥/١٢

بۆ/ ئەکادیمیای کوردی/ کارگێڕی/ گۆڤاری ئەکادیمی

بابەت/ متمانە بەخشین

نووسراوتان ژمارە ٢٠٨ لە ٢/٥/٢٠١١

ئاگاداری بەڕێزتان دەکەین کە ئەنجومەنی زانکۆمان لە کۆبوونەوەی سیانزەمینی خۆی لە بەرواری ٩/٥/٢٠١٢ دوای وورد بوونەوە لە ئاراستە و لێکۆڵینەوەکان و ستراتیژیەتی گۆڤارە بەڕێزەکەتان و ستافی پسپۆڕیەکانی ......

ئەنجومەنی زانکۆمان متمانەی بەخشی بە گۆڤارەکەتان و هیوایەتی کە خزمەتی زیاتری توێژینەوە و لێکۆڵینەوەکان بکەن و ببنە هەڵگری ئاڵای زانستخوازی لە هەرێمەکەماندا.

لەگەڵ ڕێزدا......

پ.د. محمد علي عبدالله
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ//

- نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ.
- نووسینگەی ی.سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری کارگێڕی و دارایی.
- نووسینگەی ی.سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی و خوێندنی باڵا.
- گشت فاکەڵتی و سکوڵەکان.
- گشت بەڕێوەبەرایەتیەکان.
- دەرچوو.

ASHTT
Kurdistan Region: Sulaimany – Rania
www.raparin-uni.org
email:relations@raparin-uni.org
هەرێمی کوردستان - سلێمانی - ڕانیە

حكومة اقليم كوردستان-العراق
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسة جامعة كرميان
مكتب رئيس الجامعة

KURDISTAN REGIONAL GOVERNMENT-IRAQ
MINISTRY OF HIGHER EDUCATIONn&SCIENTIFICRESEARCH
PRESIDENCY OF GARMIAN UNIVERSITY
PRESIDENCY OFFICE

ژمارە/ ٤٢٨٦
No:
رێکەوت ٢٦ / ١١ / ٢٠١٢
Date:
١ / سەرماوەز / ٢٧١٢ ك

سەرۆکایەتی زانکۆی گەرمیان
دەرچوو

بۆبەڕێز/سەرنووسەری گۆڤاری (ئەکادیمیای کوردی)

ب/ دان پیاتان

سلاو و ڕێز....

ئاگاداری بەڕێزتان دەکەین کە ئەنجوومەنی زانکۆمان لە کۆبوونەوەی ڕۆژی سێ شەمە ڕێکەوتی (٢٠/١١/٢٠١٢) بەکۆی دەنگ بڕیاریدا بە ئەژمارکردنی (گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی) وەک گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمی .

هیوای سەرکەوتنتان بۆ دەخوازین.

لەگەڵ ڕێزدا

پ.د. فاروق عبدالله کریم
سەرۆکی زانکۆ

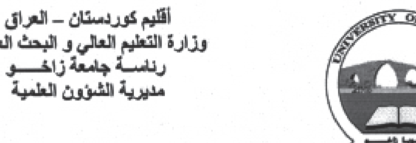
وێنەیەک بۆ

- ١. نووسینگەی بەڕێز سەرۆک.
- ڕاگەیاندنی هەردوو فاکەڵتی بۆئاگاداری سەرجەم مامۆستایان.
- دۆسیەی دەرچوو دۆسیەی نووسراوی دەرچوو .

Tel (٠٧٤٨-١٢٥٨-٧)
Email(p.garmianuniv@yahoo.com)

کلاژ_شەقامی سەرەکی کلاژ_کفری
سلام / ١٠ / ٦ /

هەرێما كوردستانێ – عیراق
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
سەروكـــاتیا زانكویا زاخـــو
رێڤەبەریا كاروبارێن زانستی

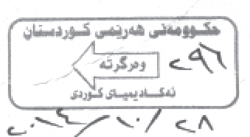

أقليم كوردستان – العراق
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسـة جامعة زاخــــو
مديرية الشؤون العلمية

SCIENTIFIC AFFAIRS DIRECTORATE-UNIVERSITY OF ZAKHO
MINISTRY OF HIGHER EDUCATION & SCIENCE RESEARCH – KURDISTAN REGIONAL GOVERNMENT – IRAO

ژمارە: ٢/ ١٧٨١
رێكەوت: ٢٠/ ٧/ 2014ی زایینی
١/ ٤/ 2714ی كوردی

NO:
Date:

بۆ/ ئەكادیمیای كوردی/بەرێز سەرنڤیسەرێ گوڤارا ئەكادیمیای كوردی

ب/باوەر پێدان

لدویڤ نڤیسارا هەوە یا ژمارە (107) ل رۆژا (2013/02/13)، سەبارەت ب باوەرپێدانا زانكویا مە ب (گوڤاری ئە كادیمیای كوردی)، پشتی ئەڤ بابەتە هاتیە گەنگەشكرن د جڤاتا زانكویا زاخودا و روینشتنا ژمارە (6) بۆ سالا خواندنێ (2013-2014) ئەوا هاتیە گریدان ل رۆژا (2014/05/21) و لدویڤ برگا (ئێكێ) خالا (5) بریار هاتە دان ب باوەرپێدانێ ب گوڤارا ئەكادیمیای كوردی ژ بۆ مەبەستێن بەلاڤكرنا ڤەكولینێن زانستی و بەرزكرنا پلا زانستی.

دگەل رێزگرتنێ...

پ.د.عمرعبدالمجيد الحبيب
ھ.سەروكێ زانكوینێ
بو كاروبارێن زانستی و خواندنا بلند
2014/07 /٩

دانەیەك بۆ/
- نڤیسینكەها رێزدار ھ.سەروكێ زانكوینێ بۆ كاروبارێن زانستی وخواندنێن بلند، بو زانین...دگەل رێزگرتنێ.
- رێڤەبەریا كارگێری و خویەتی بو زانین...دگەل رێزگرتنێ.
- رێڤەبەریا كاروبارێن زانستی.

Kurdistan Region – Zakho, Duhok Road
Phone: +964627647555

www.uoz-krg.org
sci.affairs@uoz-krg.org

Errors made by EFL College Students in Translation from Kurdish into English

Rozhgar Jalal Khidhir
Assistant Instructor
Salahaddin University
College of Basic Education/ English Dept.
July 2014

Abstract

Any translation activity has one or more specific purposes and whichever they may be, the main aim of translation is to serve as a cross-cultural bilingual communication means among people. In the past few decades, this activity has developed because of rising international demands of trade, increased migration, globalization, the recognition of linguistic minorities, and the expansion of the mass media and technology. In education, the same procedures have been done due to either prerequisite assignments or casual relationships within different or bilingual/multilingual cultures.

The study tries to investigate students' errors in translation by large at the level of university at College of Basic Education/ English Department/ Third Grade. It is conducted to find out the range of making errors during translating texts in threefold aspect namely; phrases, sentences and some certain words or phrases in contexts from Kurdish Language - mother tongue into English - target language.

The purpose of the study is firstly to specify the problematic areas that students make errors in during translation, secondly, to reveal the factors that give rise to making errors, thirdly, settle recommendations and testimonials to remedy error making.

At the end of the study, conclusions are drawn and recommendations are set through for the purpose of reducing error making to the minimum.

1.1 The problem

Translation is a mutual process of conveying meaning from one language to another. This process is not a mere simple one by itself but requires several regulations and adequate knowledge. A perfect translation is supposed to meet so many qualifications and illegibility. One of the most significant challenges that students so far have is the well familiarity with the second language in every aspect. This point can give rise to putting those who want to translate into trouble since not every student is provided with enough knowledge about the second language.

Another point is to do with differences available in the language form and use between the two languages. Students with inadequate knowledge about these two mentioned properties will confront difficulties in any attempt of translation.

Being less acquainted with the culture of the language itself is another issue. A great deal of things in languages can have special and unexpected interpretations that cannot simply be translated by substituting words. For example, the ways and the expressions people may use for greeting may profoundly differ from one language to another. So, in case of saying something in Kurdish might signal more than one thing.

Lack of enough practice can also contribute to arising difficulties in translation. Taking less care about the rules and regulations of translation can have negative effect as well.

1.2 The Objective

There are some objectives behind this study. The present study aims at the followings, marking the linguistic areas that the students have difficulties in during translation process, and finding out the key factors that can cause students' performance to appear poor and fail to compose most correct English equivalents texts. In addition to the major aims, it also attempts to know whether students need special courses of translation or not since they are running out of any one of them nowadays. Finally and based on the findings, recommendations

are proposed for enabling the students to eliminate or at least reduce the rate of error making and make their efforts sound much more improved.

2. 1. The concept of translation

Throughout history, translations had got a long value and have played a crucial role in people's communication, not least in providing access to important texts for scholarship and religious purposes. The need for translation was not out of use whatsoever at any time. It became the core centre for every issue worldwide especially language based ones. Yet, the study of translation as an academic subject has only really begun in the past fifty years. Professionals and academicians side by side have worked equally on translational process without having perceived of any difference. Thus, it can be said that translation is of multi-function, not only and academic one.

Since long ago, translation has been defined and known in many ways and scholars have tried to explain the term differently. The definitions have been put forward according to any discipline and field of study based on motley theories.

According to (Munday, 2001, p. 4-5) it is referred to two main streams; written and oral translation (interpretation). The main focus has been frequently on the written one rather than oral. It has also been stated that there are various readings for the term translation. It can be recognized between two main areas as a product and a process in terms of the general subject field. It is also but widely introduced as follows, "The process of translation between two different written languages involves the translator changing an original written text (the source text or ST) in the original verbal language (the source language or SL) into a written text (the target text or TT) in a different verbal language (the target language or TL)."

Savory (1968, p.37) believes that translation is made possible by an equivalent of the idea that lies behind its different verbal expressions. For Reiss (1971, p. 161), translation is understood as a bilingual process which aims to get at a new version of text through

converting codes from the source language into a target language by means of communication. Likewise, Lewis (1964, p.148) defines translation as "a process of communication whose objective is to import the knowledge of the original to the foreign reader?”

2.2. Simple steps in translation

Any effort of translation has its own steps and regulations with which any translator/ student has to start. Those steps will make it easier and more feasible to the student so as to have a good form of performance. According to (Ingram and Estate, 2008), the steps are said to be simple due to their short and more accessible ways to take. The steps are as follows:

1. Reading the whole of the original source story through from beginning to end, to make sure that you can understand it.
2. Doing a first draft translation, trying to translate all the source material. Translating word-for-word is not advisable and has to be remembered that translation is to be done to the meaning not the words.
3. Going back over the whole of the draft translation and polish it without looking at the source original. Make sure that the translation reads well in the target language.
4. Comparing the final version of the translation with the source original to make sure that it has been translated accurately. This is the time when it is possible to make any change or modification to the text.

2.3. Item Selections

The items of the test are selected based on the objectives of the study. As far as translational task is required from the students, equivalent forms of translation are composed aligned with the rules available in both languages. The items revolve around everyday issues among the members of the society.

Therefore, each student is supposed to know well about the things in their language and they also have to know how to convey them to other people from different languages and cultures.

The items have in them reflections on all the things available in the students' first language in the following respects, cultural entities, habitual phenomena, and everyday casual conversations and interaction with each other.

Thus, they all signal the realities and the current life available in the Kurdish world and have cultural-oriented aspects in its society.

It is also worth mentioning that there is a strong interrelation between English and Kurdish through designing the items in such a way that can correspond to both cultures equally. For this purpose, a number of English [(1)] books have been utilized and consulted to form the items.

3.1 The Procedure

The study is one of the endeavors that requires assessment procedures through designing a test. For meeting the study objectives, a test of three questions is designed for the purpose of assessment. Then, the collected data are analyzed by using appropriate statistical means.

3.2. The sample of the study

The sample of the study consisted of third year students form English Department, College of Basic Education, Salahaddin University. The sample was randomly selected and about fifty students participated in the test. The overall of forty samples were kept for final analysis and interpretation, i.e., the rest of the test sheets were aborted due to an incomplete form of response on the part of the test-takers.

3.3. The tool of the study

A test was designed and formed to meet the objectives of the study. It was composed of three respective questions. The questions were in the productive form; in other words, overall responses had to be provided by the students in accordance with each item requirement.

Question number one included twenty items, whereas; question number two comprised thirty four items and the last question did thirty items. (For details about the test see appendix no. 1).

3.4. Validity and Reliability of the study

These two terms are the requisite criteria for confirming any test's practicability and appropriateness for the sake of an academic study.

Validity of the test was confirmed through exposing the test sheet to a number of (2) jurors in two aspects; the content and the form. Two types of measures were to be selected to check the validity of the test, face and content validity in which the latter refers to the appropriateness of the ideal sample content of a field so as to be tested (Fulcher and Davidson, 2007).

After all, face validity was applied (which refers to "what appears superficially to measure and pertains to whether the test "looks valid" to the examinees who take it" (Anastasi, 1988, in Burns, 1996)). And, the test was considered and confirmed valid to be set into application.

Reliability is said to be about the relations between different grades whether or not they are consistent and produce exact or close results (Hyland, 2006). Reliability of the test was found by virtue of the application of T-test programme in Microsoft Excel. The reliability of the test was twice processed, once for the test items (internal consistency reliability) and the other for scoring scheme.

The reliability of the test items was found through statistically analyzing (3) twenty sheets of the performances of ten students. The resulted p. value which is equal to 0.460126293 truly indicates the value of non-significant since the result is > 0.05, i.e., greater than this value.

On the other hand, the reliability of scoring scheme was found by statistically analyzing the received results of the two scorers. The two scorers checked and scored the same performances of each individual. The study's scoring reliability was also discovered Non-significant based on the inferred p. value which is 0.116409803, since the result is > 0.05, i.e., greater than this value.

Table (1): Differences in overall performances of the same individual between the two test sheets at different test-taking time interval

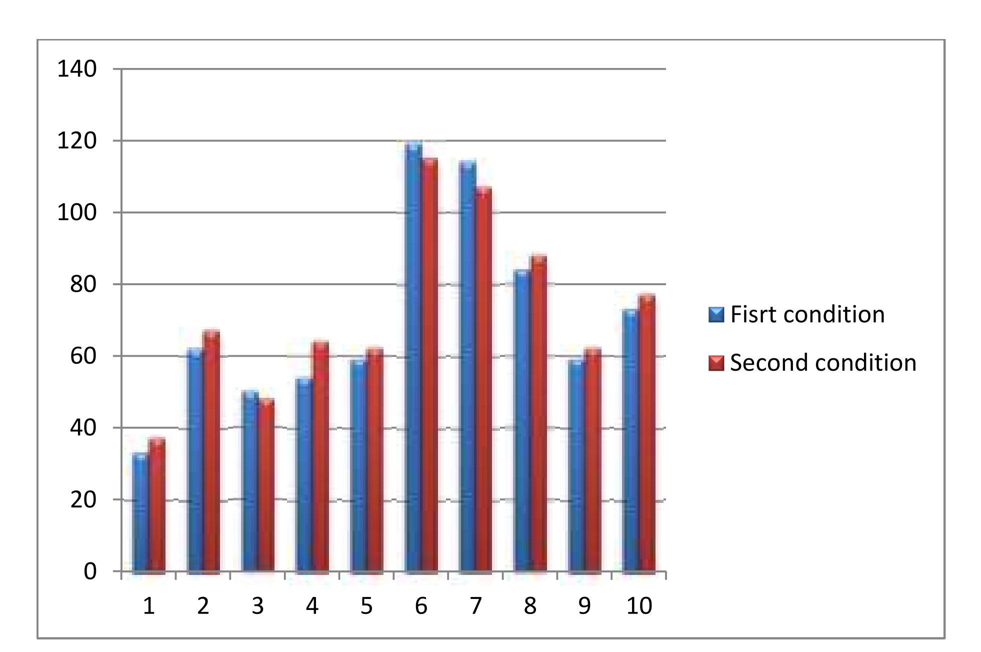
No.	Grades; 1st test sheet	Grades; 2nd test sheet	test sheet number
1	88	82	16
2	65	72	21
3	75	73	18
4	75	83	20
5	71	76	2
6	80	73	35
7	88	82	33
8	110	115	32
9	108	112	31
10	54	48	28

Table (2): Differences of scoring between the two conditions

No.	Sheet no.	first condition	100%	second condition	100%	Differences
1	26	33	20	37	22	-2
2	27	62	37	67	40	-3
3	28	50	30	48	29	1
4	29	54	32	64	38	-6
5	30	59	35	62	37	-2
6	31	119	71	115	68	2
7	32	114	68	107	64	4
8	33	84	50	88	52	-2
9	34	59	35	62	37	-2
10	35	73	43	77	46	-2
	Average	707	421	727	433	-20

This table shows deviations in scoring results of the same individual by two different scorers.

Bar chart (1): Differences of scoring between the two conditions

3.5. Interpretation of the detailed findings

The following are deducible interpretations of the items in all the three questions respectively. The interpretations are exclusively provided to deal with the items which have received considerable portions of error making, i.e., items whose percentages of errors are greater than [4] (60%) sixty per cent.

3.5.1. Question No. ONE

Item no. Eight: as the percentage of error of the item representing (73%) demonstrates that students still undergo difficulties regarding giving appropriate equivalent translations for what English speakers themselves call or say. About three quarters of the students, including those who left it out unanswered, failed to give the exact specific alternative expression for the brought phrase as it shown below in the table. Their unsuccessful attempts to translating this item refer primarily to lack of enough knowledge about what English speakers exactly say, literal translation, i.e., mother tongue interference, and

inadequate vocabulary acquisition. (For detailed records of each item see Appendix no. 2)

8	تۆمەتبارکردنی ناڕەوا	False accusation

Item no. Eleven: The percentage of error of the item representing (78%) demonstrates that almost over three quarters of the students, including those who left out the item unanswered, are insufficiently after what is exactly said and the ways words and phrases are used in English. In a way or another, students are less adequately aware of using the collocations which consequently plays special role in structuring most of English everyday speech. The reasons beyond students' error making are; lack of enough knowledge, literal translation, inadequate correct vocabulary acquisition, and mistranslation.

11	بەکارخستنی سکەی شەمەندەفەر	Operating the railway

Item no. Fifteen: The percentage of error of the item representing (88%) demonstrates that nearly most of the students, including those who left out the item unanswered, failed to give full correct response to the required translation below. Students are not aware enough about existing different vocabularies corresponding to the word 'دەرکران' in Kurdish language; therefore, having tried to translate it, they got confused and eventually made an error although the word has been contextualized, i.e., prompts were given about the context which is home or their place 'دەرکران (لە ماڵ و حاڵ)'. The reasons are lack of enough knowledge about what English themselves might say, mistranslation, and inadequate correct vocabulary acquisition about specific entities.

15	دەرکران (لە ماڵ و حاڵ)	Evicted from

3.5.2. Question No. TWO

As far as the requirement and the objectives behind each question are concerned, the items in question number two are totally different from question number one and three. Here, the questions are

formed like complete sentences and in return test-takers have to give equivalent translation for each sentence in English.

Item no. Nine: The percentage of error of the item representing (60%) demonstrates that almost two third of the students, including those who left out the item unanswered, did not make it through to give the most precise response for the expected translation. Errors are classified as tense misused, tense -sequenced, the absence of the use of 'would' and the construction of 'if it was not ……'. The other possible sources of errors could be inadequate vocabulary acquisition and inappropriate translation. Furthermore, language transfer contributes to error making to a relative extent depending on the fact that the same tense or aspect in one language may be expressed by another one in another language. For example past perfect sentence in Kurdish is substituted by present perfect one in English and vice versa (Mirawdali, 2007). Being unaware of this, students will make such an error repeatedly during translating sentences form one language to another.

9	ئەگەر لەبەر تۆ نەبێت بۆ یەك چركەش نامێنمەوە.	If it were not for you, I wouldn't stay for a moment.

Item no. Sixteen: The percentage of error of the item representing (78%) illustrates that just over three quarters of the students, including those who left out the item unanswered, failed to do well with this item due to sticking to literal translation, language transfer, and/ or lack of adequate specific economic vocabulary.

16	مامەڵەی (كڕین و فرۆشتن) قورسە !	He is driving a hard bargain.

Item no. Twenty: The percentage of error of the item representing (78%) illustrates that just over three quarters of the students, including those who left out the item unanswered, did not do well answering this item because of lack of adequate knowledge about specific information, literal translation and language transfer. The errors were classified into tense and aspect misuse as well as misuse of adverbs.

20	تاکو پار سالێش بەردەوام بووم لە کاری بازرگانی.	I had been trading since last year.

Item no. Twenty one: The percentage of error of the item representing (78%) illustrates that just over three quarters of the students, including those who left out the item unanswered, completely failed to answer this item because of lack of adequate knowledge about specific information, literal translation and language transfer. The errors were classified into tense and aspect misuse as well as misuse of adverbs. They totally got confused between the precise use of tense and aspect. Doing so, they made terrible errors by replacing incorrect tense or aspect for the required Kurdish equivalent.

21	دوو ساڵە کاری دارتاشی دەکەم.	I have been working as a carpenter for two years now.

Item no. Twenty three: The percentage of error of the item representing (65%) illustrates that almost two thirds of the students, including those who left out the item unanswered, completely failed to give a correct answer. Students made errors due to lack of enough knowledge about the use of adverbs or prepositional phrase; thus, they could not differentiate between adverbs and prepositional phrase, and finally literal translation played a substantial role in making such an error.

23	زستانی ئەم چەند ساڵەی دوایی زۆر سەخت بوو	The winter of the last few years were too cold.

Item no. Twenty seven: The percentage of error of the item representing (90%) illustrates that almost most of the students, including those who left out the item unanswered, did not do well answering this item because of lack of adequate knowledge about specific information- translating proverbs, literal translation and language transfer.

27	شایی نازانێ دەڵێ عارد خوارە.	A bad labour blames his tool.

3.5.3. Question No. THREE

In this question the items have been formed in a way that can ask for equivalent translations of some specific parts within a sentence. Test-takers are supposed to give counterpart translations for the underlined words or phrases only.

Item no. Three: The percentage of error of the item representing (73%) demonstrates that around three quarters of the students, including those who left out the item unanswered, did wrong with giving accurate and correct translation for the required part of sentence. The students were majorly unable to give English - like translation. The errors are sourced back to lack of specific knowledge about fixed and rather common phrases in English, and/or literal translation and language transfer.

3	تۆ بڵێی دەربچین لە تاقیکردنەوەکان؟	I was wondering

Item no. four: The percentage of error of the item representing (88%) illustrates that almost most of the students, including those who left out the item unanswered, failed to translate this item correctly due to language transfer, literal translation and having less info about what English people exactly say in this situation. The students, so far, have acquired an appreciation that "زانینی زمان" in Kurdish language corresponds to knowing language in English but not speaking them. Doing so, they put themselves into a wrong generalization and this can be eventually conceptualized as an error due to language transfer at large.

4	چەند زمان دەزانیت؟	Speak

Item no. fifteen: The percentage of error of the item representing (85%) illustrates that just over three quarters of the students, including those who left out the item unanswered, completely failed to answer this item because of literal translation, language transfer, and/or lack of enough vocabulary acquisition.

15	لێخۆشبوون لە زیندانییان	giving amnesty

Item no. sixteen: The percentage of error of the item representing (80%) illustrates that just over three quarters of the students, including those who left out the item unanswered, failed to answer this item because of literal translation, language transfer, and lack of enough vocabulary acquisition. It seems that the students have not been familiar with regular English speaking expressions.

16	بەڵگەیەکی حاشا هەڵنەگرە!	Can't be denied/ does not accept blame

Item no. seventeen: The percentage of error of the item representing (88%) illustrates that almost most of the students, including those who left out the item unanswered, did not do well in answering this item because of literal translation, language transfer, having not enough specific vocabulary acquisition and having less knowledge about verb collocations in English.

17	دەستیان کرد بە هەڵمەتی پروپاگەندە.	Launched

Item no. eighteen: The percentage of error of the item representing (60%) illustrates that almost two thirds of the students, including those who left out the item unanswered, completely failed to give a correct answer. The errors have rooted in literal translation, language transfer and lack of specific vocabulary acquisition.

18	ڕێژەی فرۆشتن لە دابەزینە.	Falls/goes down/decrease

Item no. twenty one: The percentage of error of the item representing (93%) demonstrates that almost all the students, including those who left out the item unanswered, have failed to give accurate and correct translation for the required part of the sentence. The students were majorly unable to give correct translation. The errors are sourced back

to lack of specific knowledge about fixed and rather common phrases in English, literal translation and language transfer.

21	چاویلکەکەی دانا و کەیووی سری.	Removed

Item no. twenty five: The percentage of error of the item representing (80%) illustrates that just over three quarters of the students, including those who left out the item unanswered, failed to answer this item because of literal translation, language transfer, and/or lack of enough vocabulary acquisition.

25	لە کۆبوونەوەکەدا بەخێرایی باس لە کەیسەکە کرا.	Briefly

Item no. twenty six: The percentage of error of the item representing (90%) demonstrates that almost all the students, including those who left out the item unanswered, failed to give correct translation for the required part of the sentence. The students were majorly unable to give perfect equivalent English translation. The errors are sourced back to lack of specific knowledge about fixed collocated phrases in English, literal translation and language transfer.

26	کۆنفرانسەکە کۆتایی هات.	closed/ended

Item no. twenty seven: The percentage of error of the item representing (70%) illustrates that less than three fourth of the students, including those who left out the item unanswered, failed to reply to this item because of literal translation, language transfer, having not enough specific vocabulary acquisition and having less knowledge about collocations in general in English.

27	سەیارەیەکی بێ خەرجە.	Economical

Item no. twenty eight: The percentage of error of the item representing (78%) illustrates that just over three fourth of the students, including those who left out the item unanswered, completely failed to give a correct answer. The errors have rooted in literal translation, language transfer and lack of enough vocabulary.

28	کرێی خانووم لە پاشەکەوتی مانگانە دا.	Savings

Item no. thirty: The percentage of error of the item representing (78%) illustrates that just over three fourth of the students, including those who left out the item unanswered, were not successful in giving a correct answer. The errors have sourced back to literal translation, language transfer and lack of enough vocabulary.

30	پێویستە زیاتر پەیوەست بیت بە تەندروستیتەوە.	Take care of/ be careful about

3.6. Discussions of the results

After having analyzed the data and detected the sources behind the errors in general, it can be said that students of English language make errors when they want to translate texts form Kurdish into English language. The sources of errors in translation are many based on the inferred data so far.

One of the categories of errors has been known as the interference of the first language into the second (McKeating, 1981). Almost all of the errors that the students made resulted in this type of the source. Students partly made errors due to carelessness.

One more substantial difficulty is concerned with only one type of translation which refers to 'literal translation', i.e., word - for - word translation. Most of the students failed to correctly translate the required items due to having less information about the other types of translation and/or lack of adequate knowledge about English language culture. Students' amount of vocabulary never suffices to perform a well formed translation. In addition, they are not or rather less aware of collocations, i.e., two words fairly go with each other most of the time.

Students are far more familiar with the expressions that are very common in the language and with which they repeatedly come across rather than other oriented entities, like economical, political, industrial…etc. Therefore, they fail to do any task and mistakenly

translate expressions or texts according to what they know and believe.

Exaggerating the meaning of words contributes to making error as well. Since the students tend to overdo translation task as a result of lacking enough experience, they commit errors. This point is a problematic issue especially when the students want to overdo and give their best without being aware of over-translation and/or stepping into free translation.

The errors are classified into errors in grammar characterized as errors dealing with the grammar of the target language, including errors of usage, collocation, syntax and tense. Other errors are to do with spelling, omission, addition, and punctuation. Students made such errors repeatedly without paying due attention to them.

3.7. Conclusions

Based on the findings, the study comes up with the following conclusions.

1. Translation is not an easy task whatsoever for the students but a complicated one on the basis of the deduced finding out of the study. However, it is a requisite subject and should be set into the curriculum of the department.

2. It has been found out that translation from source language (Kurdish) into target language (English) is rather more difficult for the Kurdish students to do than from target (English) into the source language (Kurdish). This so-called criterion is implied due to the received findings. Difficulties arise owing to lack of enough knowledge about the culture of the target language and the details of the constraints of expressions and meaning constructions.
3. Students are not aware of all the linguistic differences including inconsistent semantic and grammatical patterns between Kurdish and English languages.

4. One of the most problematic areas students have got problems with during translation is grammatical one.
5. Students lack adequate knowledge about the different types of translation as well as each ones' special usage.
6. Language transfer has a big effect on making errors. Almost all of the students' errors centered from language transfer.

3.8. Recommendations

Finally, it is hoped that the present study will provide some insight into the issues of translation from Kurdish into English language. Thus, the following recommendations are expressed:

1- As there is currently no course of translation in English Department/ College of Basic Education, it is very significant to incorporate such a course into the curriculum for not less than two successive academic years of study. The courses should include a good collection of materials about theoretical part of translation. Students have also to be encouraged to practice different types of it and deal practically with some extracurricular tasks as well. Thenceforward, it is highly recommended that the faculty authorities should take such a case fully into account and make an academic decision about incorporating translation module into the course.

2- Students need to be motivated to cope well with a very big deal of vocabulary categories of the target language as literary, scientific, social, economic, political and religious one. Doing so, they will be provided with adequate vocabulary inventories and then will do well in such kind of translation.

3- Mixing with the culture of the target language should be far more emphasized and paid due attention to. On the other hand, students have to be familiar with the various elements available in the culture of the target language.

4- Students should be given the opportunity to develop their translation skills and be frequently allowed to work on translational tasks form the early beginning of the academic year to the end.

Bibliography

- Broukal, M., (2001). Toefl grammar; flash. London: Peterson's Thomas learning.
- Burns, W., C. (1996). Content Validity, Face Validity, and Quantitative Face Validity. [Pdf]] Available at: http://www.burns.com/wcbcontval.htm [Accessed on 29th, September, 2014].
- Fulcher, G. and Davidson, F. (2007). Language testing and assessment: an
- advanced resource book. London: Routledge.
- Hyland, K. (2006). English for academic purposes: an advanced resource
- book. Oxon: Routledge.
- Ingram, D., and Estate, P., H., (2008). "Language & style – translation"
- Interpreting test results, Anon., (2014). [Pdf] available at: http://ctl.utexas.edu/services/test_scanning/results [Accessed on 10/01/2014]
- Lewis, M., M., (1964). Language in Society. London: Nelson.
- McKeating, D. (1981). Error analysis. In G. Abbott and P. Wingard (Eds.), The teaching of English as an international language: a practical guide. (pp. 211-34). Glasgow: Collins.
- Mirawdali, K., (2007). Ferhengi rezmani Kurdi. (A dictionary of Kurdish
- grammar). Sulaimani: Melbandi kurdology.
- Munday, J., (2001). Introducing translation studies: theories and applications. NY: Routledge
- Murphy, R., (1994). English grammar in use; a self study reference and practice book for intermediate students. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oxford collocation dictionary for students of English, Anon., (2002). Oxford: Oxford university press.

– Quirk, R., et al., (1985). A comprehensive grammar of the English language. New York: Longman group UK limited.
– Reiss, K., (1971). Text Types, Translation Types and Translation Assessment.
– Savory, T., (1968). The art of translation. London: Jonathan Cape Ltd.
– Turton, N., D., and Heaton, J., B., (1996). Longman dictionary of common errors. Edinburg: Addison Wesley Longman Limited.
– The news manual: a professional resource for journalists and the media.[Webpage] Available at: http:// www. thenewsmanual. net/ Manuals Volume 1/volume1 13.htm. [Accessed on 4/24/2014]
– Turton, N., D., and Heaton, J., B., (1996) Longman Dictionary of Common Errors. Essex: Pearson Education Limited.

(1)

1. Broukal, M., (2001). Toefl grammar; flash. London: Peterson's Thomas learning.
2. Murphy, R., (1994). English grammar in use; a self study reference and practice book for intermediate students. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Oxford collocation dictionary for students of English, Anon.,(2002). Oxford: Oxford university press.
4. Quirk, R., et al., (1985). A comprehensive grammar of the English language. New York: Longman group UK limited.
5. Turton, N., D., and Heaton, J., B., (1996). Longman Dictionary of Common Errors. Essex: Pearson Education Limited.

(2)

1. Dr. Himdad Abdul Qahar Muhammad, Assistant Professor.
2. Dr. Ali Mahmood Jukil, Assistant Professor.
3. Mr. Salam Nawkhosh Bakir, Assistant Professor.
4. Dr. Nariman Khoshnaw, Instructor. Kurdish Language specialist.

5. Mr. Abdul-Nafi' Khidhir Hassan, Lecturer.
6. Mr. Kawa Qadir Ahmed, Asst Lecturer.
7. Mr. Tahseen Hussein Rasul, Asst Lecturer.
8. Mr. Shukir Muhammad Salih, Asst Lecturer, Kurdish Language specialist.

(3)

Ten students were asked to retake the test, i.e., they took the same test in different time interval.

(4)

The item difficulty percentage of errors is decided upon the item difficulty analysis of the multiple choice items as follows: Five-response multiple-choice %60, Four-response multiple-choice %62 (Interpreting test results, Anon., 2014).

Appendix (1): Test sheet paper

TEST SHEET ABOUT TRANSALATION

Dear student; you are kindly invited to answer the following questions about translating some items from Kurdish into English. Doing best is the researcher's factual end.

Question No. ONE

*Translate the following **words or phrases** from Kurdish into English*

No.	Kurdish Item	English Translation
1	ڕووداوی ترسناك	
2	ڕێك وەك باوكیەتی	
3	لە هەمووی گرنگتر	
4	چوون بۆ خارج	
5	لە ناو پاس	
6	داری هەمیشە سەوز	
7	شەڕی ناوخۆ	
8	تۆمەتبارکردنی ناڕەوا	
9	ئەنجامدانی توێژینەوە	
10	بەڕێوەبردنی کارگە	
11	بەکارخستنی سکەی شەمەندەفەر	

12	پەرەپێدانی داهات	
13	مریشکی خۆماڵی (ئازاد لە خواردن)	
14	تاوانبار بە دزین	
15	دەرکران (لە ماڵ و حاڵ	
16	قۆخەیەکی توند	
17	ئەنجامدانی نەشتەرگەری	
18	خۆ شوشتن	
19	دەرمان خواردن	
20	چلەی هاوین	

Question No. TWO

Translate the following clauses or sentences from Kurdish into English

No.	Kurdish Item	English Translation
1	بۆ وا بێ تاقەت دیاریت؟	
2	هەولێرت پێ چۆنە؟	
3	نانت خواردووە؟	
4	دەکرێ بزانین خەڵك کوێی؟	
5	چاوەڕێم کە وا دێم!	
6	دووەم جارمە سەیارە بە خێرایی لێدەخوڕم.	
7	بەردەوام خەریکی یاری کردنیت، بەسی کە!	
8	بەیانی کاتژمێر دوو نوێنەرەکان دەگەن.	
9	ئەگەر لەبەر تۆ نەبێت بۆ یەك چرکەش نامێنمەوە.	
10	قەت لە چاکەت دەرناچم.	
11	لە دوازدەی نیسانی 1991 لە دایك بووم.	
12	ئەو سوور بوو لەسەر هاتنی بۆ نانی ئێوارە.	
13	دوێنێ شەو خەونێکی زۆر ناخۆشم بینی.	
14	دەبێت بمبووری لەبیرم کرد کتێبەکەت بۆ بێنمەوە!	
15	شتی وا سەیرو سەمەرەم لە ژیانمدا نەبینیوە!	
16	مامەڵەی (کڕین و فرۆشتن) قورسە!	

17	تا گەیشتم کەس لە جێگای خۆی نەمابوو.	
18	سێ شەممەی داهاتوو دواکاتە بۆ رادەستکردنی مامەڵەکان.	
19	هەر کە بینیم ڕای کرد.	
20	تاکو پار ساڵیش بەردەوام بووم لە کاری بازرگانی.	
21	دوو ساڵە کاری دارتاشی دەکەم.	
22	لەوکاتەی هات بۆ لام خەریکی کارکردن بووم.	
23	زستانی ئەم چەند ساڵەی دوایی زۆر سەخت بوو.	
24	خۆزگە دەکرا جارێکی تر بگەڕابایینەوە دواوە.	
25	قەول بوو خۆی لێرە بێت!	
25	رقی دنیام لە وەرزشە.	
27	شایی نازانێ دەڵێ عارد خوارە.	
28	ئەوە سێ رۆژە لە رواندزم.	
29	دوعای خێرمان بۆ بکە.	
30	چەند کاتی دەوێ کارەکەت تەواو بکەیت؟	
31	دەستەکانت خۆش بێت.	
32	بە بێ سێ و دوو کارەکە ئەنجام بدە.	
33	بە یەك کووپ چای رۆژ دەکەمەوە.	
34	ئەلو! من (هەڵوێست) م، دەمەوێ لەگەڵ بەڕێوەبەرەکەتان قسە بکەم، تکایە!	

Question No. THREE
Give equivalent translation to the HIGHLIGHTED words or phrases in **Kurdish**.

No.	Kurdish Item	English Translation
1	هەواڵەکەم لە یەکێك لە کەناڵە ناوخۆییەکان بینی.	
2	لە کێڵگە کان کار دەکەن.	
3	تۆ بڵێی دەربچین لە تاقیکردنەوەکان؟	
4	چەند زمان دەزانیت؟	
5	خەڵکی لەسەریانە یارمەتی یەکدی بدەن.	
6	هەر زیرەك نییە بەڵکو زۆر بەڕێزیشە.	
7	زیاتر لە (100) کەس لەوێ بوون.	
8	رازی بوو یارمەتی بدات.	
9	لە کۆتاییدا سەرکەوتین.	
10	لەوکاتەی لە تەمەنی تۆ بووم، زۆر کارم دەکرد.	
11	نە دەڵێم برۆ نە بمێنەوە.	
12	دەمزانی چی دەڵێت.	
13	لە نیوەی ڕێگادا مامزێکمان بینی.	
14	توانایەکی باشی هەیە لە قسەکردن	

15	لیخۆشبوون لە زیندانییان	
16	بەڵگەیەکی حاشا هەڵنەگرە !	
17	دەستیان کرد بە هەڵمەتی پروپاگەندە.	
18	ڕێژەی فرۆشتن لە دابەزینە.	
19	جلێکی ڕەشی لەبەر بوو.	
20	قەیتانەکەی توند کرد.	
21	چاویلکەکەی دانا و کەپووی سڕی.	
22	ڕەنگی سوورت لێدێت.	
23	هەندێ جار فریا ناکەوێت نانی بەیانی بخوات.	
24	کێشی ئەو 50 کیلۆیە.	
25	لە کۆبوونەوەکەدا بەخێرایی باس لە کەیسەکە کرا.	
26	کۆنفرانسەکە کۆتایی هات.	
27	سەیارەیەکی بێ خەرجە.	
28	کرێی خانووم لە پاشەکەوتی مانگانە دا.	
29	خەڵکانێك کوێر بوون بەهۆی نەخۆشییەوە.	
30	پێویستە زیاتر پەیوەست بیت بە تەندروستیتەوە.	

Appendix (2): Overall students' performance

Question no	item no	correct answer	partly correct	incorrect answer	total answer	unanswered	percentage of CA	percentage partly CA	percentage Incorrect Answer
Q 1	1	**13**	**25**		**40**	**2**	33	63	5
	2	**27**	**11**	**1**	**40**	**1**	68	28	5
	3	**24**	**11**		**40**	**5**	60	28	13
	4	**13**	**17**	**4**	**40**	**6**	33	43	25
	5	**9**	**29**	**1**	**40**	**1**	23	73	5
	6	**8**	**20**	**2**	**40**	**10**	20	50	30
	7	**6**	**23**	**3**	**40**	**8**	15	58	28
	8	**0**	**11**	**2**	**40**	**27**	0	28	**73**
	9	**16**	**8**	**2**	**40**	**14**	40	20	40
	10	**4**	**29**	**0**	**40**	**7**	10	73	18
	11	**2**	**7**	**8**	**40**	**23**	5	18	**78**
	12	**1**	**20**	**0**	**40**	**19**	3	50	48
	13	**0**	**19**	**0**	**40**	**21**	0	48	**53**
	14	**3**	**15**	**7**	**40**	**15**	8	38	**55**
	15	**0**	**5**	**18**	**40**	**17**	0	13	**88**
	16	**4**	**18**	**3**	**40**	**15**	10	45	45
	17	**15**	**20**	**0**	**40**	**5**	38	50	13
	18	**16**	**15**	**7**	**40**	**2**	40	38	23
	19	**13**	**24**	**2**	**40**	**1**	33	60	8
	20	**0**	**19**	**9**	**40**	**12**	0	48	**53**

	item no	correct answer	partly correct	incorrect answer	total answer	unanswered	percentage of CA	percentage partly CA	percentage Inocrrect Answer
Q2	1	9	23	7	40	1	23	58	20
	2	9	28	3	40	0	23	70	8
	3	18	18	4	40	0	45	45	10
	4	5	33	1	40	1	13	83	5
	5	20	6	14	40	0	50	15	35
	6	1	25	12	40	2	3	63	35
	7	18	16	1	40	5	45	40	15
	8	3	31	2	40	4	8	78	15
	9	6	10	5	40	19	15	25	**60**
	10	13	5	9	40	13	33	13	**55**
	11	2	35	2	40	1	5	88	8
	12	7	22	3	40	8	18	55	28
	13	32	6	1	40	1	80	15	5
	14	5	30	0	40	5	13	75	13
	15	6	16	5	40	13	15	40	45
	16	0	9	12	40	19	0	23	**78**
	17	2	19	9	40	10	5	48	48
	18	7	16	1	40	16	18	40	43
	19	11	18	4	40	7	28	45	28
	20	2	7	14	40	17	5	18	**78**
	21	4	5	15	40	16	10	13	**78**
	22	16	3	8	40	13	40	8	**53**
	23	1	13	3	40	23	3	33	**65**
	24	4	15	5	40	16	10	38	**53**
	25	6	16	4	40	14	15	40	45
	26	3	30	2	40	5	8	75	18
	27	0	4	8	40	28	0	10	**90**
	28	5	12	14	40	9	13	30	**58**

	29	18	8	3	40	11	45	20	35
	30	8	23	2	40	7	20	58	23
	31	26	5	2	40	7	65	13	23
	32	4	19	1	40	16	10	48	43
	33	9	9	3	40	19	23	23	55
	34	2	34	0	40	4	5	85	10

	item no	correct answer	partly correct	incorrect answer	total answer	unanswered	percentage of CA	percentage partly CA	percentage Incorrect Answer
Q 3	1	2	36	0	40	2	5	90	5
	2	2	37	0	40	1	5	93	3
	3	1	10	26	40	3	3	25	73
	4	2	3	34	40	1	5	8	88
	5	22	1	10	40	7	55	3	43
	6	8	9	12	40	11	20	23	58
	7	22	13	3	40	2	55	33	13
	8	28	4	7	40	1	70	10	20
	9	27	6	7	40	0	68	15	18
	10	8	24	6	40	2	20	60	20
	11	8	11	17	40	4	20	28	53
	12	21	7	11	40	1	53	18	30
	13	3	31	1	40	5	8	78	15
	14	1	28	8	40	3	3	70	28
	15	0	6	31	40	3	0	15	85
	16	1	7	15	40	17	3	18	80
	17	0	5	31	40	4	0	13	88
	18	6	10	18	40	6	15	25	60
	19	14	17	6	40	3	35	43	23

	20	**8**	**9**	**4**	**40**	19	20	23	**58**
	21	**3**	**0**	**23**	**40**	14	8	0	**93**
	22	**10**	**9**	**9**	**40**	12	25	23	**53**
	23	**1**	**30**	**1**	**40**	8	3	75	23
	24	**2**	**25**	**5**	**40**	8	5	63	33
	25	**1**	**7**	**22**	**40**	10	3	18	**80**
	26	**1**	**3**	**33**	**40**	3	3	8	**90**
	27	**1**	**11**	**13**	**40**	15	3	28	**70**
	28	**4**	**5**	**4**	**40**	27	10	13	**78**
	29	**3**	**24**	**5**	**40**	8	8	60	33
	30	**5**	**4**	**13**	**40**	18	13	10	**78**

پوختەی لێکۆڵینەوە

لە پشت هەر کارێکی وەرگێڕان ئامانجێك هەیە، گشتی یا تایبەت، دوا جار مەبەستی سەرەکی لێی بریتییە لە پەیوەندیکردن لە نێوان دوو بواری کەلتووری و دوو زمانی جیاوازدا. لەم چەند دە ساڵانەی دواییدا کاری وەرگێڕان بە گشتی گرنگیی خۆی دووپات کردۆتەوە و خەڵکی بە حەزی زۆرەوە رووی تێکردووە ئەمیش بەهۆی کاریگەریی بازرگانی بێت یاخود هەریەکە لە هۆکاری زیاد بوونی رێژەی کۆچکردن، پێشکەوتنی میدیا، بەجیهانیبوون یانیش پەرەسەندنی و ناساندنی دیاردە تازەکانی زانستە زمانەوانییەکان.

باسەکە لێکۆڵینەوەیەکە لەسەر هەڵەی قوتابیان لە بواری وەرگێڕان لە سەر ئاستی زانکۆیی لە کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی/ بەشی زمانی ئینگلیزی/ قۆناغی سێیەم. لە باسەکەدا هەوڵ دراوە بۆ دۆزینەوەی مەودا و رێژەی هەڵەکردن لە سێ بواردا لە میانەی پرۆسەی وەرگێڕاندا لەوانە: دەستەواژەکان، ڕستەکان و هەندێ وشە و فرێزی تایبەت لە پێگەی تایبەت بە خۆیان (لە رستە یاخود برگەکان) لە زمانی کوردییەوە — زمانی دایك بۆ زمانی ئینگلیزی — زمانی دووەم.

لە مەبەستەکانی توێژینەوەکە هاتووە، یەکەم دیارکردنی ئەو بوارە سەرکێشییانەی کە قوتابیان هەڵەی تیادا ئەنجام دەدەن، دووەم، دەرخستنی ئەو هۆکارانەی کاریگەرن لەسەر ئەنجامدانی هەڵەکردن، سێیەم، پێشنیازکردن و خستنەڕووی چەند رێگا چارەیەك بۆیارمەتیدانی نەهێشتنی یاخود کەمکردنەوەی هەڵەکان و برەودان بە کاری پیشەیی وەرگێڕانیان. لە کۆتاییدا، دەرئەنجام و پێشنیازەکانی باسەکە خراونەتە روو.

ملخص البحث

القيام بأي عمل ترجمي لها سبب او عدة اسباب فأي كان ذلك السبب فأن الهدف الرئيسي للترجمة هي لخدمة اختلاط ثقافات اتصال الناس بلغتين مختلفتين. للترجمة تطورات في العقود الماضية بسبب ازدياد طلب الدول للتجارة او ازدياد هجرة ذو عولمة وادراك مفاهيم لغوية جديدة وتوسع الاعلام والتكنولوجيا. نفس الاجرائات اتبعت في التربية بسبب طلب مسبق للواجب او العلاقات العادية مع اللغتين او اكثر من لغتين مختلفتين.

هذه الدراسة تحاول ان تتحقق من اخطاء الطلاب في الترجمة على مستوى الجامعة وبالاخص كلية التربية الاساس / قسم الانكليزية– المرحلة الثالثة، قامت هذا البحث باكتشاف نسبة الاخطاء خلال ترجمة مقطع بثلاثة اتجاهات منها العبارات ، الجمل، وبعض الكلمات او عبارات في سياق اللغة الكوردية (اللغة الام) الى اللغة الانكليزية (اللغة مراد الترجمة اليها).

الغرض من هذا البحث هو تشخيص المشاكل التي تواجه الطالب خلال الترجمة، و ثانيا، لكشف العوامل المسببة للاخطاء ، ثالثا، تقديم المقترحات لمعالجة الاخطاء ومساعدة الطلاب لتحسين الترجمة. وفي نهاية هذه الدراسة وصلنا الى عدة استنتاجات ومقترحات لتقليل الاخطاء الى الحد الادنى خلال عملية الترجمة.

Everyday Conceptual Metaphorical Expressions used in Kurdish Speech

Kurdistan Rafiq Moheddin
Soran University
Faculty of Arts/ English Department
2014

Abstract

This paper is limited to the everyday conceptual metaphorical expressions used in Kurdish speech. It proceeds within the framework of Lakoff and Johnson's (1980) theory of metaphor; asserting that metaphors are not only restricted to poetic and literary style, but rather are part of people's day-to-day speech and thus being a matter of mind. Further, this paper employs a descriptive analytical approach to conduct the naturally occurring language data. The given examples were collected from personal intuition and experience rather than from authentic discourse. They were taken from Kurdish speech community of which the researcher of this paper is a member herself. Further, they were presented in isolated sentences (utterances) and they highlight the point that physical and concrete concepts are used to structure or conceptualize the abstract ones.

Introduction

Until the late 1970s, metaphors were considered as poetic creations or figures of speech that have rhetoric effects in literary style in contrast to everyday language use (Saffer, 2005:4). And most metaphor researches focused on a rhetorical perspective; metaphor was merely a matter of language.

However, in the 20th century, the remarkable work of Lakoff and Johnson(1980) on metaphor shifted the classical view and moved away metaphor as being a matter of purely a figurative device and

claimed metaphor to be a figure of thought; a way of thinking (Taki,2011:20). Further, as Lakoff and Johnson point out that "our conceptual system plays a central role in defining our everyday realities (1980:30). That is, what people think, perceive and act based on metaphorical concepts which structure human conceptual system. Hence, conceptual metaphorical expressions are used permanently and unconsciously in everyday human interaction.

Metaphor:

Historically, metaphors are defined as cases in which the speaker utters one thing but means something else (Bezuidenhout, 2001:1).Another common definition of metaphor says " metaphor is an interesting figure of speech which expresses an analogy between two seemingly unrelated concepts"(Krishnakumaranand Xiaojin, 2007:1).Thus, according to these widely held views, metaphors are explained as a comparison that shows how two things that are different in many aspects (ways) are alike in another significant way. They illustrate how it is simply used for comprehending and experiencing one sort of thing in terms of another. In addition, Crystal deals with metaphor as "a semantic mapping from one conceptual domain to another, using anomalous or deviant language". Further, he recognizes kinds of metaphor: poetic metaphors which are the everyday metaphors and are used for literary purposes; how a term is traditionally comprehended in the context of poems and poetry. And a conventional metaphor which is the one that forms our everyday understanding of experience and is proceed which no effort, as to lose the threat of an argument. And the other recognized one is called conceptual metaphor. In fact, conceptual metaphors are realized as "those functions in speakers' minds which implicitly condition their thought processes "(1992:249). That is, speakers can put ideas or objects into words. For instance, the notion TIME IS MONEY underlies the expressed metaphor "*do not waste my time"*.

Conceptual Metaphor: Theoretical Background

There is no doubt that metaphors are used permanently in many aspects of discourse, ranging from poetry to education, science, politics, everyday communication, and so on. In fact, metaphors have been viewed and defined differently by scholars as well as linguists. There are traditional and cognitive, or current, views of metaphor. Traditionally, the study of metaphor is almost obliged to initiate with the works of Aristotle; it can be traced back to the time of ancient Greece for it was Aristotle who dealt with metaphor in the POETICS. He illustrated metaphor as “giving the thing a name that belongs to something else”(Dorst,2011:26).Hence, traditionally, metaphors are considered , like all rhetorical tools, as deviation from language and everyday discourse and they are alien to direct literal meaning (Fauconnier,1994:1)This view ascribes to the (false) assumption that “ all everyday conventional language is literal, and non is metaphoric” (Lakoff,1993:2).

Furthermore, metaphors are taken to be only a matter of lexicon; the use of words. And this traces back to the opinion that” all subject matter can be comprehended literally without metaphor” (Lakoff, 1993:2). We can point out to the expressions like *DiÎ řaš* (his heart is black) in which the use of the word *řaš (*black*)* means ‘dishonest and harmful’. We also see the expression *Sarwar makinaya* (Sarwar is a machine) which means ‘Sarwar is a very strong hard worker’. And also the utterance *Saman (daÎě) barâza* (Saman is a pig) which means ‘Saman is robust and unbending’ (I.e., in Kurdish culture it has a negative rather than a positive sense). This results in the fact that our mental concepts are affected by the structure of our society. It shows the difference whether the speakers have an urban or rural background.

In Kurdish, if concepts are based on, for example, machines, buildings, transport are likely to be available to an urban person, while a rural person would like to have concepts related to landscape or

animal species… (Callies and Zimmermann, 2002:12). *For instances, Sara (daÎĕ) tayaraya (Sara* is an airplane) means ' Sara is very fast in doing things', and *Zana (daÎĕ) kara* (Zana is a donkey) means 'Zana is foolish and mindless'**.**

Moreover, in the traditional theory of metaphor, the focus has been put on the transference of qualities from one subject to another; from the vehicle to the tenor (Richards, 1993 cited in Arseneault 2005:42**).** In the expression *Saman (daÎĕ) barâza* (Saman is a pig), the vehicle is *barâz (*pig) and is used in place of 'a very strong person'. Thus, metaphor is regarded as "a novel or poetic linguistic expression where one or more words for a concept are used outside of its normal conventional meaning to express a similar concept" (Lakoff, 1993:1).

In fact, these metaphorical expressions are not rooted or grounded on the actual resemblance between the animals or transformational tools and the persons, but rather on some common culturally established feelings or attitudes towards those animals and transportation machines. Thus, (*barâz (*pig), *kar(donkey), tayara (airplane)* provide the grounds for the comparisons which are 'strength', 'foolishness and mindless' and 'being fast'.Further, Gibbs assumes that " understanding each metaphorical utterance depends on some unique, novel act of mapping information from a source onto target domain(1994:247).

In Metaphors We Live by (1980), linguists such as Mark Johnson and George Lakoff realized and reached to the point that metaphor was not only common, belonging to poetic texts, and seen as novelties to be utilized for specific Rhetorical and ornamental purposes but are also related to thought and action. Hence, they pointed out that "our conceptual system….is fundamentally metaphoric in nature" (Lakoff and Johnson, 1980:3). That is, metaphor is not specifically about conventional language at all, but rather is about conceptualization. This view has shifted the attention and claimed that metaphors are not only rhetorical figures of speech in literature, as it has often been suggested in classical approaches, but are figures of thought.

Conceptual Theory of Metaphor:

In 1980, Lakoff and his colleague changed the traditional view of metaphor and introduced the cognitive linguistic approach to metaphor which is referred to as a conceptual theory of metaphor.

In this theory, they claim that metaphors are matters of mind. They are mappings between two conceptual domains (Taki, 2011:49). They represent a conceptual or thought process which helps the conversational partners comprehend one domain in terms of another (Coulson, 2005:32) and Taylor, 2005:59).

Further, metaphors are not just considered as a way of naming but also as a way of thinking (Taki, 2011:48) since "metaphor is the main mechanism through which we comprehend abstract concepts and perform abstract reasoning"(Lakoff, 1992:2).

Here, the conceptual metaphor ARGUMENT IS WAR forms systematic sets of mappings (source domain and target domain). The systematically between the domains ARGUMENT and WAR, for example, "arises from a correlation in our normal everyday experiences". (Lakoff and Johnson, 1999:47). Thus, according to this view, metaphor plays an instrumental role in people's day-t-day language use and their way of thinking. Since, when people use the conceptual metaphor ARGUMENT IS WAR, they do not only talk metaphorically, but they also think metaphorically. In other words, they understand one domain, target domain (argument) in terms of another domain, source domain (war). For instance, *Min la qisân qat lĕt nabamawa (I will never win an argument with you).* In this conceptual metaphor, argument is war, the metaphoric mapping (conceptualization) is experientially based. To understand this, people use knowledge about wars and think about the processes of winning, losing, attacking, defending, or giving up, and so on. Therefore, experience comes first and the concepts which are formed or shaped by grounded experiences are expressed in linguistic patterns (Goschler, 2007:8). In this sense, metaphors involve ascribing or

transferring of knowledge from a source domain to a target domain. As Callies and Zimmermann point out that "our knowledge about war is mapped onto the knowledge about argument" (2002:7).

Despite the fact that what people say or express is metaphorical in nature, a majority of metaphors are used unconsciously. Thus, they become part of everyday use and their understanding becomes something automatic and their ornamental impact is faded (Nunberg, 1987:198-201).Hence, conversational partners are unaware of the metaphorical feature or nature of their simple expressions because these expressions are highly conventionalized and rooted in thought and culture. That is, our concepts result from cultural-specific experience and various contexts. As Lakoff and Johnson point out that "all experience is cultural through and through [….] we experience our world in such a way that our culture is already present in the very experience itself" (1980:57).

List of Conceptual metaphors and Ordinary Expressions

There are lots of categories that metaphorical expressions include, but here only some selected ones are dealt with, because of space limits, to highlight the unconscious use of these expressions in the Kurdish daily speech.

Data and Explanation

1-***ARGUMENT IS WAR***

In Kurdish, conversational interlocutors' verbal speech may be conceptualized as a sort of conflict. This means that partners think and use knowledge about wars (i.e., winning, losing, attacking, and defending, and so on) to understand arguments. See the following examples:

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-To natwâni *bargri* la xot bkai	you cannot *defend* yourself
2-Min natwânim *bit bazĕnim*	I cannot *defeat* you
3-Qisakânit la j*ĕgay xoiti*	your speech is in *its right position*
4-Qisakâni zor *bahĕzn*	her speech is very *strong*

5-aw ba qisakâni mni *bastâwa* He *fixed* me with his speech
6-*kušti* ba qisakâni he *killed* her with his speech
7-lasar *yak pě řâigrt* he made him *stand on one leg*
8-dami qapât kird he made him *close his mouth*
9-bastâyawa he wrapped the rope on him and knotted it too.
10-*ba ? ârdi* (zawi) dada he *grounded* him
11-krdiya âw he *squeezed* him
12-L*ěi brdawa* he *won over* him
13-la ?alâgay na he *threw* him into the bag
14-agri těbarda he *burnt* him
15- La tozi *warda* he *rolled* him in dust
16-poti *škând* he *broke* his horn
17-pšti xošawistakai *škând* she *broke* her lover's back

As Lakoff and Johnson point out that people do not just speak about arguments in terms of war, but they really win or lose arguments (1980:20ff). Moreover, many of the things conversational partners do, think and experience in an argument are structured or categorized by the concept of war (Lakoff and Johnson, 1980:10). Thus, conceptual system plays a significant role in defining people's everyday realities. Further, Lakoff and Johnson claim that though there is no physical battle, there is a verbal one. And it is something that people are not aware of it (1980:20ff). In addition to the expressions mentioned above, people may also convey their ideas by using the following expressions where speech or arguments are referred to as having gun or weapon-effect. See the following examples:

Kurdish Expressions *English Translation*
18-Qisakâni *řâi čiÎakândm* his speech *shocked* me
19-Qisakântan *mnyân hažând* your speech *shook* me
20- Qisakâni mni *taqând* his speech *exploded* me
21- Qisakâni mni *kušt* His speech *killed* me
22- Qisakânit azâr *baxš bun* your speech *caused pain*

23-Qisakâni zor *řaqin*	his speech is very *hard*
25-la qort*ěina*	He *cornered* him
26-Qisak*â*ni wěrani kirdm	His speech destroyed me

Here, many of the things speakers utter in an argument are structured by the concept of war. The structure of these expressions reflects attack, kill, destroy, hurt, explode, etc. Hence, the concept and what is done, activity, are metaphorically framed. And the language used in such expressions is neither poetic, ornamental nor is it literary. It is observed that people talk about arguments in the way they behave in accordance with how they actually conceptualize things (Lakoff and Johnson, 1980:10).

2- Time

2-1-TIME IS MONEY

Time is conceptualized in term of money (i.e., spend, cost). In other words, time is understood as a limited resource (i.e., have enough of, running out of) and as a valuable commodity (have, give).*Money* is a type of limited resource and limited resources are a type of valuable commodities (Lakoff and Johnson, 1980:9).

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-Kâtm niya	I do not have time
2-Kâti xot lagaÎ min sarf maka	do not spend your time with me
3 Kâtm Kama	I do not have enough time
4- Kâti xot bafiřo mada	do not waste your time
5-supas, Kâti xotit pěbaxšim	Thanks for giving me your time

Further, time is conceptualized in terms of space. That is, the concept of time is understood through entities, locations and motion. See the following:

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-řamazân *zu hat*	Ramadan *has come early* (soon)
2-bahâr řoi	March *went away*

3-kâti xoši *hat*	the time of happiness *has come*
4- 2014 *ba xěraei řoi*	2014 *passed fast*
5-Pâiz *tawâw* bu	Fall is *finished*
6-SâÎi *dadě*	the year *coming*
7-aw sâÎay *ka řoišt*	the year *that passed*
8-am SâÎ *duru drěž bu*	this year *lasted long*
9- SâÎi nwě *nzik dabětawa*	New Year is *approaching nearer*
10-kât *drang buwa*	Time *is late*
11-bahâri hawlěr *kurta (Kama)*	spring in Irbil *lasts short*
12-kât f*ři*	time *flew*

Here, the linguistic expressions such as 'f*ři*' (flew),' *hat*' (has come),' *tawâw* bu' (finished), ' *nzik dabětawa'* (approaching nearer), '*řoišt' (passed*), etc. are used with the concept of time. Thus, the conceptual metaphor **TIME PASSING IS MOTION can** also a count for the above mentioned everyday examples.

2-2. Time is Person

In fact, time is personified. That is, it can smile, teach and wake people up. It can also be measured, lost, won, passed, etc. See the following examples:

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-žiyan *fěrt* daka	life *teaches* you
2-zamâna *ba agâiy dayně*	time will *awake* him
3-aw mânga *pšti škândm*	this month *broke* by back
4- Zamâna *kirdiya pand* (qašmar)	time *laughed at* him
5-Taman zori *řoištwa* u kami *mâwa*	what *remains* in life is not more than what is *passed*
6-Bahâr *kurta*	March is *short*
7-amsâÎ *ba hazar sâÎ a*	this year is a *thousand years*
8-aw *s*âÎěki *la kis (la dast) ču*	He *lost* one year
9- *S*âÎěki *fawta*	he let one year *elapse*
10-*k*âti mint *kušt*	you ***killed*** my time

2-3- Times are locations

Times are understood in terms of locations. The locations are seen fixed and speakers are moving towards them. See the following examples:

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-Dahâtuwaki přšngdar *čawařěta*	a bright future is *waiting* for you
2-la jažn *nizik dabinawa*	we are *getting nearer* to feast
3-la taqikirdnawai kotai sâÎ *nizik dabinawa*	we are *getting nearer* to the final exam
4-Wa *gaiština* bahâr	we *reached* spring
5- *Gaišta* tamani hašta sâÎi	He *reached at* eighty
6-*la sarui* bist sâÎiyawaya	He *stepped over* twenty
7- Si sâÎi *těpařand*	he *jumped over* thirty
8-*dačěta* bist sâÎi yawa	he *stretches into* twenty
9-sad sâÎi *tawâw kird*	he *finished* one hundred years

3- IDEAS ARE FOOD

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-qisakânit *hazim nakrě*	your speech can not be *digested*
2-birokakânt *řěkbxa*	*package* your ideas
3-aw qisaya *pâray nâkâ*	this speech is *worthless*
4- Qisakat *lě nâkřm*	I will not *buy* your speech
5- Qisakânit *bě nrxn*	your speeches *are valueless*

4- **IDEAS ARE CUTTING INSRTUMENTS**

Kurdish Expressions	*English Translation*
1- Qisakâni *jargbřn*	his speech *cuts right to the liver*
2-bîri *tîža*	He has *a keen (sharp)* mind

5-*IDEAS ARE PLANTS*

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-zmânawâni *čand lqěki* haya	linguistics has *some branches*
2-měškaki (aqlěki) *puči haya*	he has a *barren* mind

6-IDEAS ARE FASHIONS (1980:48)

In fact, most of the things that are used in daily life can have styles or fashions, ideas can also have such a quality. And the following expressions highlight this.

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-aw birokaya *zor kona*	this idea is *very old (outdated)*
2-birokakat *nwěya*	your idea is *new (up-to-date)*
3- Qisakânit *bâwi nmâwa*	your speech *went out of style*

7-SEEING IS TOUCHING AND EYES ARE LIMBS (1980-39)

Kurdish Expressions	*English Translation*
*1-*čawi *lěm břiwa*	he *stuck* his eyes on me
2- Čaw *lěi dâya (ba čaw čuwa)*	an eye *hit* him
3- Čawi *la sar* min *danâya*	he *put* his eyes on me
4-nâtwâně čawi *la sarm haÎgrě*	he cannot *take* his eyes *off* me
5- Čawiyan pěk kawt	their eyes met
6- Čawi bahar štěk *bkawě* dayhawě	he wants everything *within reach of* his eyes

8-THE EYES ARE CONTAINERS FOR THE EMOTIONS

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-xošawisti la čawânit abinim	I can see love in your eyes
2-čawi *piř* trsa	his eyes are *filled* with fear

9-LOVE IS MADNESS AND MAGIC (48-49)

1-Min *šěti* awm	I am *crazy* about her
2-Aw kiča *aqÎ u hoši brdum*	she *drove* me out of my mind
3- Šěti kirdum	she made me crazy

10-LOVE IS WAR

1-*šaři* la pěnawi kird	He *fought* for her
2-kuřaka hamu kât *ba duwawai* bu	He always *pursued* her
3-DiÎi *badast hěna*	He *won* her heart
4- DiÎi bird	he *took* her heart

11-DIFFUCULTIES ARE BURDENS (IMPEDIMENTS) TO MOTION

These can be grief, burdens, lack of energy, abuses, problem, fate, etc. and they can be treated as commodities that can be thrown away, bought, sold, carried, and searched for and so on.

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-aw xama pišti *škând*	this grief *broke* his back
2-xam prči *spîkird*	grief *made his hair gray*
3-xam *pirî kird*	grief *made him old*
4-xam diÎi *mrând (kušt)*	grief *killed* his heart
5-xami la xoi *barkirduwa*	he is *carrying* grief on his shoulder
6-taqikirdnawakân *drangiyân xistîn*	the exams *made us late*
7-la nâw xamda *girî xuwarduwa*	he is *locked in* grieves
8-aw badway kěšada *dagâřě*	he is *searching for* troubles
9- Šař *dafrošě*	he *sells* troubles
10-xam *maxo*	do not *eat* grief
11-*ba dway* xrapakâriyawaya	he is *searching for* abuse
12- la kěšaka *řizgari bu*	he *rescued* from the problem

Further, there are many words which indicate body parts and hence denoting the pervasiveness of everyday conceptual metaphorical expressions. See the following expressions

Body part	*Kurdish Expressions*	*English Translation*
1-panja (finger)	panjay tawân	finger of the crime
	Panjay tomat	finger of accusation
2- čâw (eye)	čâwi sar	eye of the head
	Čâwi kamira	eye of the camera
3-dam (mouth)	dami šofaÎ	mouth of the shovel
	Dami mišâr	mouth of saw
	Dami miqas	mouth of scissors
	Dami Čaqu	mouth of Knife
	Dami doÎka	mouth of jug

4- řû (face)	řûi waraqa(pař)	face of the paper
	Řûi awěna	face of the mirror
	Řûi kântor	face of the container
	Řûi řâsti	face of the truth
5-sar (head)	sara plâk	head of the plug
	Sara mÎâk	head of the spoon
	Sara λâz	head of the (gass) bottle
	Sara qodi (quti)	head of the can
	Sari bzmar	head of the nail
	Sari bahâr	head of the spring
	Sari sîr	head of the garlic
	Sari mâng	head of the month
	Sari qaÎam	head of the pen
	Sari zmân	head of the tongue
	Sari ktli (qori)	head of the kettle
6- Pišt (back)	pišti dast	back of the hand
	Pišti sar	back of the head
	Pišti pě	back of the leg
7-didân (tooth)	didânakâni ša (šâna)	teeth of the comb
	Didânakâni mišâr	teeth of the saw

There is no doubt that we can get lots of other metaphorical expressions based on body parts and are used in ordinary Kurdish discourse since they are not only about language but are also related to conceptualization process. Here, in the metaphor KNIFE –IS-A BODY, Čaqu (knife) is the target and the body is the source. According to Lakoff(1993:5), there is a kind of mapping , to put it in another way, there are correspondences between knowledge about the structure of a knife and knowledge about the body structure; knife has mouth just like body.

12-LIFE IS A GAMBLING GAME

Kurdish Expressions	*English Translation*
1-frsatakâni žiyanit *bqozawa*	*take* your chances in life
2-kasěki *dořâwa*	he is *a loser*
3-žiyaněki *aÎozi* haya	he has a *complicated* life
4- Kasěki *sarkawtuwa*	he is *a winner* (successful)

In fact, the conceptual metaphor LIFE-IS-A GAMBLING GAME can account for the linguistic expressions mentioned above. The source domain is Gambling Game and the target domain is the Life. We have to take the chances in life, and handle the complexities in order to be winners otherwise we will be losers.

Conclusion

Conceptual metaphorical expressions are deeply rooted in the human being's every day communication. This shows that metaphors are not only rhetoric and related to literature (literary style), but are also about how people think and talk in their daily interactions. Throughout this paper, the following results are concluded:

1-day-to-day metaphorical expressions are derived from conceptual system

2-human conceptual system is based on experience.

3-Conceptual metaphors are mappings from one domain (source) onto another (target) and are either relate to our physical or to our cultural environment (it can also be limited to specific audiences within one culture).

4-absract and complicated situations can be understood through metaphorical mappings.

5- Conceptual metaphorical expressions have acquired conventionality; therefore, they are used and understood unconsciously as well as effortlessly.

6-human conceptual system is structured in a metaphorical way.

7-metaphorical expressions play an instrumental role in people's thinking and everyday language use.

References

Arseneault, M.” Metaphor: Philosophical Theories” in Brown(ed) 2005.40-43

Bezuidenhout, A. (2001). “Metaphor and What is said: A Defense of a Direct Expression view of Metaphor” .Published in Midwest Studies in Philosophy.P.P. (156-186).

Callies, M. and Zimmermann, R.(2002).” Cross-Cultural Metaphors: Investigating Domain Mappings across Cultures”. Marburg: Druckzentrum der philipps-universität

Coulson, S.(2005).”Metaphor and Conceptual Blending” in Brown, K. Encyclopedia of Language and Linguistics .Elsevier: Pergamon

Crystal, D.(1992). “An Encyclopedic Dictionary of Language &Languages”. Cambridge: Blackwell

Dorst, A.G. (2011). “Metaphor in Fiction: Language, Thought and Communication”. Oisterwijk: Uitgeverij BOXPress

Fauconnier,G.(1997). “Mappings in Thought and Language”. Cambridge: Cambridge University Press

Gibbs, R.W.(1994). “The Poetics of Mind: Figurative thought, language, and Understanding”. Cambridge: Cambridge University press

Goschler, J.D.(2007).” Metaphors in Cognitive and Neurosciences. Which Impacts have metaphors on scientific theories and models?” In metaphoric.de.Berlin

Krishnakumaran, S. and Xiaojin Zhu (2007).”Hunting Elusive Metaphors” Using Lexical Resources”. http://www.cs.wisc.edu/ Ksai/publications/2007/HLT_NAA CL_metaphors /metaphors.htm/.

Lakoff, G.&Johnson, M.(1980).”Metaphors We Live by”. Chicago: University of Chicago Press

Lakoff, G.(1992).” Metaphor and semantics”, in Btright,W. International

Encyclopedia of Linguistics. Oxford:uup

Lakoff, G.(1993)." The Contemporary theory of metaphor" in" Metaphor and Thoght" ed, Andrew Ortony.Cambridge: Cambridge University press

Lakoff, G. and Johnson, Mark (1999)." Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought". New York: Basic Books.

Nunberg, G.(1987). Poetic and Prosaic metaphors.In Proceedings of the 1987 workshop on Theoretical issues in natural language processing, Pages 198-201.

Richards, I.A.(1936). "The philosophy of Rhetoric". Oxford: OUP.

Saffer,D.(2005)." The Role of Metaphor in Interaction Design". penn Sylvania: Pittsburgh

Taki, S.(2011)." Cross-Cultural Communication and Metaphorical Competence": International Journal of Language Studies vol.5. Shahreza Branch: Islamic Azad University

Tylor,J.(2006)." Cognitive Semantics" in Brown.K. Encyclopedia of Language and Linguistics .Elsevier: Pergamon

Thagard and Beam.(2004)."Epistemological Metaphors and the Nature of Philosophy".Metaphilosophy.vol.35, No.4.Oxford; Metaphilosophy LLC and Blackwell publishing Ltd.

پوختەی لێكۆڵینەوە

ئەم لێكۆڵینەوەیە بە ناونیشانی (دەربڕینە میتافۆرییە چەمكییە ڕۆژانەییە بەكارهاتووەكان لە ئاخاوتنی كوردی) دا پشت بە تیۆری خواستن لە لای لاكۆف و جۆنسۆن (1980) دەبەستێت. ئاشكرایە، كە خواستن تەنیا لە شێوازی شیعری و ئەدەبیدا جەختی لێوە نەكراوە، بەڵكو وەك دۆزێكی هزری بە بەشێك لە ئاخاوتنی ڕۆژانە دادەنرێت. ڕێبازی ئەم لێكۆڵینەوەیە بەگشتی ڕێبازێكی شیكاریی وەسفییە. نموونەكانیش بریتین لە ئەو كەرەسانەی، كە لە ناو كۆمەڵگەی كوردیدا بەكارهێنراون، لەگەڵ تێگەیشتن و شارەزایی تاك بۆ ئەم چەمكە و وەتوێژەریش بە ئەندامێك لەو كۆمەڵگایە دادەنرێت، هەروەها ئەو نموونانە لە شێوەی دەربڕین و رستەی جیا جیا دەربڕاون و تیشك دەخەنە سەر خاڵێك كەوا چۆن چەمكە فیزیكی و بەرجەستەییەكان بەكارهێنراون بۆ ڕوونكردنەوەی چەمكە نابەرجەستەییەكان .

ملخص البحث

هذا البحث بعنوان (التعبيرات المجازية المفاهيمية اليومية المستخدمة في الكلام بالكوردية)، وتشرع في اطار نظرية الاستعارة (1980) لدى لاكۆف وجونسون. مؤكدا ان الاستعارات لا تقتصر فقط على النمط الشعري والأدبي، انما هي جزء من التخاطب اليومي ولكونه مسألة مرتبطة بالعقل.

ويوظف هذا البحث المنهج الوصفي التحليلي لإجراء بيانات اللغة التي تحدث بشكل طبيعي. وتم جمع الامثلة الواردة من المجتمع الكردي والحدس الشخصي والخبرة لأن الباحثة عضوة في هذا المجتمع. اضافة على ذلك، تمثلت التعبيرات في جمل معزولة وهذه جمل تسلط الضوء على النقطة التي تستخدم المفاهيم الفيزيكية (مادي – بدني) وملموسة لتصور الاشياء المجردة.

KURDISH LANGUAGE AND NATION –BUILDING

Assistant Prof. Dr. Ali Mahmood Jukil
UNIVERSITY OF SALAHADDIN
COLLEGE OF LANGUAGES
ENGLISH LANGUAGE DEPARTMENT
(2014)

1. Introduction

The overall situation of the world after the New World Order dramatically changed. The disintegration of some nation-states, shaped by ideological, political, social, economic, and linguistic conflict, emerged in the consequent of this situation.

Kurdish nationalist movement was affected by this New World Order when the political developments changed in Iran, Iraq, Turkey and Syria where Kurds live in. The result of this change, Kurds started their uprising in March 1991 under the auspice of Kurdish nationalist leaders and stepped to build their nation in Federalist framework. It is obvious that there is a relationship between language and nation-building.

As the title *Kurdish language and nation building* indicates, this research paper aims to present the relation of language with the dimensions of the processes of state making which are the processes and activities of socio-economic, political, cultural, and religious developments, since nation-building has to undergo the processes of building and the common language is indicated by the components of nation-building which are culture, homeland, and the community of economic life.

The objective of this study is to contribute to presentation of the problems faced by newly emerging nations on the international arena

such as linguistic, socio-economic, political, cultural, religious, and urbanization problems. The hypothesis of this research paper is that any nation–building depends on the methods of managing differences of social, economic, religious, cultural components. Moreover the common language is dictated by the development of the above - mentioned .

This research is a characterization of the nation-building concept in relation to the international arena and the development of its dimensions, which are non-linguistic aspects in relation to the linguistic trends.

It is an attempt to explain the general processes of the nation-building in Iraqi Kurdistan where Kurds step at present to the attainment of ends of nationalism, and to present general theories of society which are capable of explaining the interaction of linguistic and non-linguistic components.

It includes three sections in which every topic is tackled in relation to a linguistic aspect. The first one deals with nation-building and Nation-states in which the concept and the processes of nation-building which are closely connected with the concept of society, nation, social classes and social forces as well as the time, place, historical and cultural conditions are presented.

The second one presents language and nation to explore the sociolinguistic situation in Kurdistan which indicates that many urban individuals are either bilingual or multilingual as well as to the dialectical differences and multilingualism which clearly bring problems for Iraqi Kurdistan Regional Government and others concerned with Kurdish organizations of different types.

The third section is the core of the study which investigates Kurdish and the components of nation-building according to the modern nations concerned with the significance of economic, political, and cultural centers of power. Then it presents the emergence of Kurdish Nation in the Federalist framework, which is

optimist and activist modernist, since as a community of participants share common values and purposes, appropriate to the modern era of political emancipation and economic growth. After this, the study considers the development in which Kurdayati ideology is presented, Kurdayati is basically secular nationalism, via which the modern nationalist ideas had developed into a coherent system of thought and struggle for saving the Kurds from the national oppression. Also it presents that as a result of the Kurdish political development, Kurdish language becomes the medium of education, administrative documents, and records of cultural aspects of Iraqi Kurdistan Region.

Moreover the study examines the social and economic growth to concentrate on the development of social organization which is almost sedentraization of rural population, the growth of urbanization, the rise of a new middle class that is politically the significant social group in nation-building and the cultivation of the language and the extensive development of the written use of language, mass literacy and mass education. Eventually, it presents the Kurdish language and the cultural development which examines the considerable changes of culture and language undergone as the impact of political and economical transformations.

Besides, the study tackles religion in relation to nation-building and promoting the language to standard and common language. It indicates that after *the Islamic Al-Fatteh* the religious considerations play no significant role in Kurdish nation-building and the cultivation of the language, though the enhancement of Kurdish language started in mosque school. It proves that the religious oppression is not a component part of national oppression and religion has a minor role in the Kurdish nationalist movement which focused its attention on secular nationalist demands in nation-building. Finally, it presents the conclusion and findings as well as the bibliography.

2. Nation-Building and Nation-States

Nation building is considered a national theme of nationalism. It undergoes the processes of building a state where its concept is closely connected with the concepts of society, nation, social classes, and social forces as well as the time, place, historical and cultural conditions.

Most of the modern nation states are fundamentally founded on the principle of national identity, but they can be seen as heterogeneous group except the ideal nation states which imply the existence of one homogenous ethnic group within the state, where the homogenous ethnic community should be co-extensive with an identical culture possessed by all its inhabitants. (Salih 1996:7).

Historically in many places, many attempts were and still are made to build both state and nation on ideal model and the emergence of this depends on the effective monopoly over the means of coercion, within a given territory or through the methods of managing differences, in which the emphasis will be on the social, economic, political, religious, cultural components which are essential in the formation of nations. Naturally, a nation-state needs a common language which is dictated by the mentioned components (Hassanpour 1992: 34).

3. Language and Nation

The sociolinguistic situation in Kurdistan indicates that many urban individuals are either bilingual or multilingual. They can speak more than one language with a fair degree of proficiency (Trudgill, 1974: 129). This is a consequence of the fact that Kurdistan was divided among four countries which emerged as sovereign nation-states in the Middle East. They fragmented the geographic area where the Kurds dwell and them placed under the jurisdiction of many countries. This caused linguistic diversity.

The society where the Kurds live is multilingual society. Individual bilingualism is not actually a necessary consequence of

societal or national multilingualism because in these countries many Kurdish speakers, particularly rural Kurds never become bilingual to any significant degree, and individual bilingualism is not much more widespread than the average Kurdish speaker might suspect, but this situation made the natural development of Kurdish language be hampered by physical barriers, such as governmental policies, and general lack of mobility and communication between the Kurds. As a result Kurdish becomes dialectical language. The dialectical differences have prevented the emergence of a unified form of the Kurdish Language. Consequently many foreign people are accustomed to thinking of these states where Kurds live in as monolingual states. Many people would accept as true statements that Iraqi and Syrian peoples speak Arabic, Iranian people speak Persian and people in Turkey speak Turkish, but the reality is different.

These countries contain linguistic minorities, in which Kurdish speakers have their native language, which is not an official language except in Iraq where Kurdish language becomes official language of Kurdistan Region and these countries have their official dominant language. These reasons made Kurdish less influential, and urban Kurds to be bilingual and multilingual. This factor is what helps to give these countries their outwardly monolingual appearances. The overwhelming majority of Turkey's citizens can speak Turkish, while the overwhelming majority of Iranian citizens can speak Persian and the overwhelming majority of Iraqi and Syrian citizens can speak Arabic. In spite of that for Kurds, Arabic is a second language in Iraq and Syria; Persian is a second language in Iran, while Turkish is a second language in Turkey. In addition to extent of national bilingualism, the dialectal Kurdish differences hindered the development of Kurdish language.

At present, dialectical differences clearly bring problems for Iraqi Kurdistan regional government and others concerned with Kurdish organizations of various kinds. The biggest problem, which

they have to face, is educational problem. The educational problem that is encountered by Kurdish children whose dialect is Northern Kurmanji or Gorani; because they have to learn, to read and write in a dominant dialect " Central Kurmanji" which is different from their own dialect.

The other problem is multilingualism, because multilingualism brings with it problems for individual and groups of individuals, particularly those who are members of linguistic minorities such as Turkmans and Syria groups, unlike Kurds they have to acquire proficiency at least three languages before they can function as full members of the national community in Iraqi Kurdistan Region, while the Kurds have to acquire two languages; their native and Arabic Languages because of the requirements of the Iraqi state.

4. Kurdish and the Components of Nation- building

Historically a nation is a formed community of people bound together by common language, culture, homeland, and community of economic life. Based on this definition, national development is the process of consolidation of "ethnic people" or tribal/ rural societies into modern nations. (Hassanpour 1992:44)

In modern nations the formation of national languages are concerned with the significance of economic, political, and cultural centers of power. General theories of society are capable of explaining the interaction of linguistic and non-linguistic components.

Common language can be considered as the linguistic component or aspect of social, economic, political, and cultural changes that characterizes the modern nations.

4.1. The emergence of the Kurdish Nation

Nation and nationalism are the intrinsic components of the modern world. Nation and national states constitute the basic forms and elements of modern societies.

In Iraq after the uprising of March 1991, Kurdistan populations have built their "nation" in the federalist framework because it didn't

exist before and Kurdistan nation is the only tested framework for social and economic development, which dictates the common Kurdish Language. At the same time Kurdistan nation is a result of a need for economic growth as well as its motivation and dynamic, whilst “nation” is the only viable basis and framework for this growth (Salih 1996:15).

Kurdistan nation is important, since there are at least three reasons for the importance of Kurdistan Nation- building.

1. It is socially and politically determined.

2. Its foundation lies deep in the processes of economic and social and political modernization.

3. It partakes of the social and political benefits of modernity.

This is optimistic and activist “modernist”. It is seen as a community of participants sharing common values and purposes, appropriate to the modern era of political emancipation and economic growth, unlike the post-war modern states of Iraq, Syria, Iran, and Turkey which are formed soon after World War I, since they centralized all aspects of national life; such as politics, economy, culture and language. The integration of ethnic minorities via linguistic and cultural assimilation was a prior objective of these countries and aimed at direct control of the major industries, mining, transportation, mass media, education, foreign trade, scientific and cultural association, and even religious education. The political system has been equally centralized leaving no space for any form of opposition. Naturally many resistances took different form to protest assimilation efforts ranging from language cultivation to arm survive. All forms of protest were suppressed by violet means. Kurdish demands for self-ruling for each country became the objective of Kurdish question which appeared as a result of the impact of the 1918 division of Kurdistan. The Kurdish question was regionalized and internationalized. Kurdish demands opposed by each country by diplomatic and military means. These countries acted to control the Kurdish nationalist movement through military cooperation.

4.2. Political Development:

The division of Kurdistan among these countries and extension of power among these states to every place of the region has made Kurdish people in the four parts of Kurdistan to unify in “Kurdayeti” which is the nationalist ideology of Kurdish people. The impact of Kurdayeti was the formation of many political organizations in the post-1908 years till now, but the most well-defined political organizations were both the Democratic Party of Kurdistan (of Iran and Iraq), which adopted Kurdayeti ideology, Kurdyeti is basically a secular nationalism, via which the modern nationalist ideas had developed into a coherent system of thought. Kurdayeti means the idea and struggle for saving the Kurds from the national oppression through uniting all parts of Kurdistan in an independent Kurdistan state.

Kurdish nationalist has undergone much differentiation since 1940s to present. These trends of policy and ideology can be recognized as “national democracy “since the foundation of Kurdistan Democratic Party since 1946. The policies, programs and practices of KDP reflect as the modernist view of the nation-building process. KDP led Kurdish national movement that aims at eliminating both “national oppression” and “ social economic injustice” particularly during its struggle, since the successive central governments in Iraq perpetrated national and socio-economic oppressions against Kurds that included suppression of language and culture. Kurdish national movement adopted modern policy by combination of the struggle against national oppression with a struggle to overcome retrogression through politicizing and organizing of the peasantry, literary campaigns, organizing students, women, the urban masses and others, distribution of land among the peasant, the other forms of radical political action during the Kurdish national movement 1961-75. Kurdish national movement struggled for the enhancement of the Kurdish language and the rights of Kurds and people in Kurdistan.

Kurdish people paid a high price for securing their national identity. They were in constant struggle and resistance against the ruling states, most of the Kurdish intellectuals joined Kurdish national uprising and forced to live in caves or they were imprisoned, but they continued to make their effort for the promotion of their language which is considered a symbol of national identity (Jukil, 2004:128).

They realized that linguistic problem is a barrier hindering the nation-building process on the international arena, therefore the struggle for language rights was conducted on all fronts, from parliamentary debates to armed struggle, because the political circumstance was the great problem of Kurdish since the domination of the conqueror's language and functional elaboration were not in the interest of Kurdish, but after the Kurdish uprising in Iraqi-Kurdistan in march 1991, the activities of elaboration of function of Kurdish language in all domains increased and began to revive. At present Kurdish language becomes medium of education, administrative documents, records of cultural aspects of Iraqi Kurdistan Region, yet the problem is hetrogenicity of Kurdish dialects, therefore homogeneity of Kurdistan dialects becomes the attainment of ends of nationalism in the region.

4-3. Social and Economic Development

The main development in social organization is almost sedentarization of the rural population, the growth of urbanization and the rise of a new middle order that is politically the significant social group in national-building and cultivation of the language. Social and linguistic aspects are theoretically and methodologically viewed as two sides of the coin. Since social growth is related to urbanization in which non-linguistic aspects such as trade, industrial capitalist economy, mercantile, civilization, cities will develop and change to replace self-sufficient agrarian production. Since the promotion of the language requires a major social and economic transformation that develop the spoken language into a national medium of

communication, particularly in the age of electronic media of communication, changes in social organization have impact on the changes in political life to the democratization of the system of political rule and numerous changes in culture such as secularization, the growth of literacy, public education and mass media which can be achieved through trends of socio-economic development of the Kurdish society. The significant trend of this development is urbanization, which is associated with the extensive development of the written use of language, mass literacy and public education. It is truism that all these activities will flourish more in towns and cities, and this is particularly true regarding the more variations, cultivation and refined use of language in all domains, because the breeding ground of nation and language is industrial city which exercises two contradictory impacts; diversities and uniformities. The economy of industrial city creates national language via its measurements such as manufacturing, marketing, prices, weights and measures, because these things need standardization of the same process in language use.

After the Kurdish uprising of March 1991, Kurdish urbanization witnessed development somewhat, yet it is of non-industrial type, because villages are served by towns which are mercantile and administrative centers. Before the Kurdish uprising, more than 4500 villages were destroyed by ba'ath regime and at the same time Iraqi-Kurdistan was economically divided into two sectors, each of them were connected to big Arabic cities such as Mosul and Baghdad to be centers of mercantile. Mosul was the center of mercantile of Hawler and Dohuk's areas while Baghdad was the center of mercantile of Kurkuk and Suleimania's areas, therefore the separation of industrial and mercantile products from agriculture has intentionally proceeded very slowly in Iraqi-Kurdistan. For compensation, Iraqi-Kurdistan Regional Government has to step quickly to change Kurdish cities into mercantile and industrial cities, in order to develop Kurdistan societies which is characterized as "urbanization without urbanism" since

common language is considered as a major linguistic correlate of urban culture, because the degree of cultivation of language is taken a measure of the urbanization of the culture of the speakers (Garvin and Mathiot 1960:783).

4-4. Language and cultural development

Culture has undergone considerable changes as the influence of political and economical developments and changes. One of the important trends of cultural changes is the increasing urbanization which occurs under condition of intensive contact with the dominant cultures. The urban culture will rapidly spread through public education, mass mediation, and electronic connection and literature proliferation. The other visible trends of socio-cultural changes are the modernization and diversification of culture.

After the foundation of parliament and Iraqi-Kurdistan Regional Government, Kurdish people utilize from modern technology for rapid spreading of public education, higher studies, mass media and diversification of literature with new genres; new poetry, essays, short stories, plays, novels, and other literary forms. The impact of these modern aspects on Kurdish culture is the cultivation of language and the proliferation of national consciousness for an independent Kurdish nation building.

4-5.The Kurdish language and religion

It is obvious that religion is also considered an important dimension in the process of nation-state and nation building, differences in religion and ties to different cultural contacts can have a strong impact on nationhood. Even in modern system of nation building, ethnic group and unified religion can be viewed as pillars of power structure of nation-state.

As far as the Kurdish nation is concerned, not much is known about the language, script and religion before the Islamic conquest. The majority of the Kurds are Muslims. Islamic religion is in Arabic.

Islamic religion and Arabic were and still are the power structure of the Arabic world.

Islam introduced literacy in Arabic into Kurdistan. Quraan was considered “the word of Allah” and the Arabic language was believed to be the only chosen by “Allah” to impart the divine message and the holy book cannot be translated to other languages. Rituals could not be conducted in the native language.

The mere religion, which is considered the remnant of the prevalent religion before the Islamic conquest is the small, persecuted Yazidi religion. The believers of this religion didn’t have the opportunity to pave the way for prevailing their religion in Kurdish as one of its medium of religions expression. Because of persecution, the two sacred books kitab Al-Djilwa (the book of Revolution) and Mashafrash (Black Book) are written in amalgamation of Kurdish subdialects: such as Mukriani, Sulaymani, Ardalan, and Badinan subdialects (Nabaz 1976:10).

The two sacred books were not permitted to be the base of general religion for Kurds and Kurdistan people and the books have been kept, therefore; their influence on the development of the Kurdish language and Kurdish nation-building has been minimal (Hassanpour 1992:74) Although many religious movement on the base of ancient kurdish religions for reforming Islamic religion arouse in Kurdistan; such as Ahli Haq , Shabak religion, and Kakayi , their holy books were not in Kurdish and their religions were persecuted .

Though the principal religious men such as Sheikh Abdulqadir Gaylani (1077 – 1166) and Mawlana Khalid Naqshbandi (1792-1887) founded religious orders among Kurds, they couldn’t attract the whole Kurds to be their followers, and they didn’t leave any holy books about their orders in Kurdish to be the best for promoting Kurdish to common language, on the one hand, and at the same time their orders didn’t play significant role as religious dimension in nation-building, but on the other hand they fragmented Kurds into tow religious orders (Nabaz 1976: 11).

Although the traditional nationalist leaders were Islamic religious men who challenged (Arabs, Kurds, Persians) who were fellow Muslims. Kurdish Mullas or Sheikhs didn’t hesitate to castigate the ruling Muslim states, and their nationalist movement was regarded as secular nature. Thus, the religious consideration plays no significant role in Kurdish nation building and the cultivation of Kurdish. It can be concluded that the religious oppression is not an integral part of national oppression because it can be partly explained by the fact that the religion has minor role in the Kurdish nationalist movement which focused its attention not on religious, but rather on secular nationalist demands in nation-building such as; political, administrative, cultural and linguistic rights.

5-Conclusion

The study deduced that nation building and promoting a certain to the status of a language to a common language need many activities and processes of social forces, economic, political, cultural developments and religious components. As far as Kurdish and nation building are concerned, it can be concluded that they have undergone many processes and activities of political, socio-economic, religious and cultural developments, which dictate the common language.

After the New World Order, the political situation of the world dramatically changed which has the impact on the Kurdish national movement in nation building. As a result Kurdish uprising in March 1991 took place and the Kurdish national movement decided to build nation in the framework, and this newly emerging nations on the international arena faced linguistic and non linguistic problems such as economical, social, political, religious and cultural problems which need urgently to be resolved.

The study deduced that the processes of the Kurdish nation building are closely connected with the concept of society and social forces, time, historical, economical, and cultural conditions.

The political development achieved via the Kurdayati ideology, which is basically a secular nationalism. Kurdayati represents the modern nationalism ideas which had developed into a coherent system of thought and struggle for saving the Kurds from national oppression through uniting all parts of Kurdistan in an independent Kurdistan state. Kurdayati adopted modern policy by combination of the struggle against national oppression with a struggle to overcome retrogression through politizing and organizing Kurdish people and also struggled for enhancement of the Kurdish language and the rights of Kurds and people in Kurdistan. After the Kurdish uprising in Iraqi-Kuddistan in March 1991, the activities of elaboration of function of Kurdish language in all domains increased and began to revive, but the problem is hetrogenicity of Kurdish dialects and homogeneity of Kurdish dialects is to attain the final objective of the Kurdish nationalism.

The sociolinguistic situation in Kurdistan indicates many urban individuals are either bilinguals of multilingual as well as the dialectical differences which hindered the development of Kurdish language. This situation is the consequence of the fact that Kurdistan was divided among four countries which emerged as sovereign nation-states which fragmented Kurds and placed under jurisdiction of countries to display linguistic diversity. The solution of this problem requires Kurdish national–building which depends on the development of politics, economics and culture since they are centers of power.

The emergence of the Kurdish nation in the federalist framework is optimistic and activist modernist because the Kurdish community participates common values and purposes, appropriate to the modern era of political emancipation and economic growth. The impact of these components of nation–building on culture and language are considerable changes and developments. However, religion has a minor role in Kurdistan nation–building and the cultivation of language.

Bibliography

- Barzani, Masoud (2002). *Barzani and The Kurdish Liberation Movement Part III . Arbil.*
- Basir, Kamil Hassan (1984). *Zimani Netewayati Kurdi* (The Kurdish National Language). Baghdad KZE press.
- Edmonds, C.J (1971). *Kurds, Turks and Arabs.* Translated by George's Fethulla. Baghdad. *Times Press.*
- ---------------- (1996) *A Lecture on Kurdish Problem* Translated by Dr. Latif Mahmoud. Hawler.
- Entessar, Nadir (1992). *Kurdish Ethnonationalism.* Boulder& London.
- Garvin, Paul & Mathiot, M. (1960). *The urbanization of the Cultural Language.* Philadelphia.
- Hassanpour, Amir (1992). *Nationalism and Language in Kurdistan 1918-1985.* San Francisco.
- Jukil, A.M. (2004). *The process of Standardization with Reference to English and Kurdish Languages.* Unpublished ph D Dissertation Salashaddin University. Hawler.
- Nabez, J. (1976). *Beraw Zimani Yekgirtuy kurdi* (Towards a unified Kurdish Language). Bambery; W. Germany.
- Rasul, Izaddin Mustafa (1971)0 *Serince le Zimzni Yekgirtuy kurdi* (A Notice on the Unified literary Kurdish Language). Baghdad; Salman al-czami press.
- Salih, Khalid (1996). *State Making, Nation-Building and the military Iraq 1941-1958.* Sweden, Gotaborg University.
- Trudgill, p. (1974). *Socioliguistics; An introduction.* Harmondsworth, Middx; penguin.

SYNOPSIS

The present study deals with the Kurdish Language and Nation-building, since the political situation after the New World Order dramatically changed and the Kurdish movement was affected by this change. Kurdish nationalist leaders stepped to build their nation in Federalist framework. It is obvious that there is a relationship between language and nation-building. This study is to present the relation of language with the components of nation-building which are culture, homeland, and community of economic life.

The objective of this study is to contribute to presentation of the problems faced by newly emerging nations on the international arena.

It is an attempt to explain the general processes of the nation-building in Iraqi Kurdistan where Kurds step at present to the attainment of ends of nationalism, and to present general theories of society capable of explaining the interaction of linguistic and non-linguistic components.

The study provides three sections. The first one deals with nation-building and Nation-states in which the concept and the processes of nation-building are presented.

The second one present language and nation. It examines the sociolinguistic situation in Kurdistan which indicates that many urban individuals are either bilingual or multilingual as well as to the dialectical differences and multilingualism which clearly bring problems for Iraqi Kurdistan Regional Government and others concerned with Kurdish organizations of different types.

The third one is the core of the study, which examines Kurdish, and the components of nation-building according to the modern nations, which are concerned, with the significant of economic, political, and cultural centers of power. Then it presents the emergence of Kurdish Nation in the centers of power.

The study also examines social and economic development which concentrates on the development of social organization which

almost sedentraization of rural population, the growth of urbanization the rise of a new middle class that is politically the significant social group in nation-building and the cultivation of the language and the extensive development of the written use of language, mass literacy and mass education.

The study also tackles religion in relation to nation-building and promoting the language to standard and common language in which it indicates that after Islamic conquest the religious consideration play no significant role in Kurdish nation-building and the cultivation of the language, though the enhancement of Kurdish language started in mosque school. It provides that the religious oppression is not a component part of national oppression and the religion has minor role in Kurdish nationalist movement which has focused its attention on secular nationalist demand in nation-building. At the end, it presents the conclusion and findings as well as the bibliography.

پوختەی لێکۆڵینەوە

بارودۆخی سیاسیی جیهان دوای سیستەمی نوێی جیهان بە شێوەیەکی کاریگەر گۆڕا. بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کوردیش کەوتە ژێر کاری ئەم سیستەمە نوێیە جیهانییە. کورد هەنگاوی نا بۆ بنیاتنانی قەوارەی نەتەوەیی لە چوارچێوەی فیدرالیەتدا. ئەمەش ئاشکرایە کە پەیوەندی لە نێوان زمان و دروستبوونی دەوڵەتدا هەیە .

ئەم توێژینەوە پەیوەندیی نێوان زمان و هۆکارەکانی پرۆسەی دروستبوونی دەوڵەت دەخاتە روو کە پرۆسە و چالاکییەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و کەلتوری و پێشکەوتنی ئایینی دەگرێتەوە، دروستبوونی دەوڵەتیش دەبێت بە پرۆسەی دروستبوون و زمانی باو بڕوات ، دیارە کە ئەمەش واتا (زمانی باو) پێکهاتەکانی دروستبوونی دەوڵەت دیاری دەخات کە بریتییە لە کەلتوور و نشتیمان و کۆمەڵگای ئابووری ژیان.

ئامانجی ئەم توێژینەوە ئەوەیە کە دەستنیشانی ئەو کێشانە بکات کە دەوڵەتە تازە دروستبووەکانی لە پێشبڕکێی نێودەوڵەتی دوچاری کێشەی وەك زمانەوانی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و کەلتووری و شانشینی دەبن، گریمانەکانی ئەو توێژینەوە ئەمەیە کە دروستبوونی هەر قەوارەیەکی سیاسی پشت دەبەستێت بە پەیڕەوکردنی ڕێبازی چۆنیەتی بەڕێوەبردنی جیاوازییەکانی پێکهاتەکانی کۆمەلأیەتی و ئابووری و ئایینی و کەلتووریی ئەم زمانە باوەی کە بە هۆی پێشکەوتنی ئەم پێکهاتانە دادەڕێژرێت .

ئەم تۆێژینەوە تایبەتمەندیی بیرۆکەی دروستبوونی دەوڵەت و پەیوەندی لەگەڵ مەیدانی نێودەوڵەتی پێشکەوتنی مەودایەکەی کە ئەمیش لایەنەکانی نا- زمانەوانی لە پەیوەندیی زمانەوانی بەخۆیەوە دەگرێت .

ئەم توێژینەوە هەوڵدانێکە بۆ خستنە رووی پرۆسە گشتییەکانی دروستبوونی دەوڵەت کە پێویستە بۆ دروستبوونی قەوارەی سیاسی کوردی لە

کوردستانی عێراقدا کـە تیایـدا کوردەکـان هـەنگاو دەنـێن بـۆ دەسـتەبەرکردنی ئامانجەکانی نەتەوایەتی و پێشکەشکردنی تیۆرییە گشـتییەکانی کۆمەڵایـەتی و کـە توانـای خسـتنەڕووی کـارلێکردنی پێکهاتـەکانی زمانـەوانی و نـا زمانـەوانی هەیە.

ئەم توێژینەوەیە لە سێ بەش پێکهاتووە، کە لە هەر بەشێك چارەسـەری بابەتێك دەکات کە پەیوەسـتە بـە لایـەنی زمانـەوانی. لـە بەشـی یەکـەم باسـی دروسـتبوونی قـەوارەی سیاسـی و دروسـتبوونی دەوڵـەت دەکـات کـە بـیر و پرۆسەی دروسـتبوونی قـەوارەی سیاسـی پەیوەندییـەکی نزیکـی لەگـەڵ داب و نەریتی کۆمەڵگا و نەتەوە و چینەکانی کۆمەڵ و هێزەکانی کۆمەڵایـەتی هەیـە و سەرەڕای ئەمـە شـوێن و کـات و بـارودۆخی مێـژوویی و مەرجـەکانی کـەلتووری پێشکەش کراون.

لە بەشی دووەم باسـی زمـان و نەتـەوە کـراوە، تیایـدا بـارودۆخی زمـانی کۆمـەڵگا لـە کوردسـتان دەخاتـە ڕوو و ئامـاژەش بـەوە دەکـات کـە زۆربـەی تاکەکانی شارنشین دوو زمان یان چەند زمان دەزانن. هەروەها ئەمەش دەخاتە ڕوو کە جیاوازیی شێوەزارەکان و بوونی چـەندین زمـان بـە ڕوونـی کێشـەی بـۆ حکومـەتی هـەرێمی کوردسـتانی عێـراق و دامودەزگـا جۆراوجۆرەکـانی کـوردی دروست کردووە.

بەشی سێیەم کە کرۆکی توێژینەوەکەیە تیایدا پێکهاتەکانی دروسـتبوونی قـــەوارەی سیاســـی و زمـــانی کـــوردی دەخاتـــە ڕوو، ئەمـــەش بـــە گـــوێرەی دروستبوونی دەوڵەتە مۆدێرنەکان پەیوەندییان لەگەڵ گرنگیی باری ئـابووری و سیاسی و کەلتووری و مەڵبەندەکانی هێزدا هەیە.

هەروەها توێژینەوەکە تاوتۆی گەشەسەندنی باری کۆمەڵایەتی و ئـابووری دەکات و جەخت لەسەر گەشەسەندنی دامودەزگاکانی کۆمەڵایـەتی دەکـات کـە بـە زۆری سـەقامگیریی گوندنشـین و گەشەسـەندنی شارنشـین و سـەرهەڵدانی

چینی نوێی ناوەندی کە لە رووی سیاسییەوە گرووپێکی کۆمەڵایەتیی گرنگە لە بنیاتنانی قەوارەی سیاسی و بەرەوپێشبردنی زمان و فراوانکردنی گەشەسەندنی بەکارهێنانی زمانی نووسین و خوێندەواری و فێرکردن بە کۆمەڵ دەخاتە ڕوو، پاشان باس لە زمانی کوردی و پێشکەوتنی کەلتووری دەکات و تیایدا تاوتۆی ئەو گۆڕانکارییانەی کەلتووری و زمان دەکات کە لە ژێر کاریگەریی سیاسی و گەشەسەندنی ئابووری و گۆڕانکاریەکان ڕووی داوە.

هەروەها ئەم توێژینەوەیە باس لە پەیوەندیی ئایین بە دروستبوونی قەوارەی نەتەوەیی و قەوارەی سیاسی دەکات و کاریگەریی بەرەو پێشبردنی زمان بۆ زمانی ستاندەر و زمانی باو ، تیایدا ئەوە بە دیار دەخات کە دوای فەتحی ئیسلام ، ئایین رۆڵێکی وای نەبووە لە دروستکردنی قەوارەی سیاسیی کوردی و بەرەو پێشبردنی زمانی کوردی. هەرچەندە زمانی کوردی لە حوجرە دەستی پێکرد ، ئەمەش روون دەکاتەوە کە چەوساندنەوەی ئایینی و ئایین رۆڵێکی کەمیان هەبوو لە بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کوردی کە زیاتر بایەخی بە داواکارییە نەتەوایەتییەکانی عیلمانی دەکرد لە دروستکردنی قەوارەی سیاسیی کوردی. لە کۆتاییدا ئەنجام و بیبلیۆغرافیا پێشکەش دەکات.

ملخص البحث

إن الموقف السياسي بعد النظام الجديد قد تغير بشكل فعال، مما لاشك في إن الحركة القومية الكوردية قد تأثرت بهذا النظام العالمي الجديد. و إن الشعب الكوردي خطا خطوات متعددة لبناء الكيان القومي في إطار الفيدرالية، وجدير بالذكر إن ثمة علاقة وثيقة بين اللغة وبناء الدولة أو الكيان السياسي.

وجاء هذا البحث ليتناول العلاقة بين اللغة والعوامل التي تساعد على قيام الكيان السياسي، والتي تتضمن عملية النشاط الاقتصادي والاجتماعي والسياسي والثقافي وتقدم العامل الديني ويكون قيام الدولة مرهونا بعملية تكوين اللغة السائدة. ومعلوم إن اللغة السائدة تحدد مكونات ومعطيات قيام الدولة تتضمن الثقافة والوطن والاقتصاد الحياتي للمجتمع .

إن أهداف هذا البحث تكمن في تحديد المشاكل التي تتعرض لها الدول الحديثة في مجال المنافسة الدولية، فالمشاكل اللغوية والاقتصادية والاجتماعية والثقافية والحضارية.

وتتجلى فرضيات هذا البحث في إن قيام اى كيان سياسي يعقد على اتباع منهج كيفية إدارة اختلاف المكونات الاجتماعية والاقتصادية والدينية والثقافية لهذه اللغة السائدة التي تصاغ بواسطة تطور هذه المكونات .

إن هذا البحث محاولة لعرض التطورات العامة والضرورية لقيام الدولة وبناء الكيان السياسي الكوردي في كوردستان العراق حيث تخطو الكورد فيها لتحقيق أهدافها القومية وتقديم النظريات الاجتماعية العامة ذات القدرة على عرض تأثير المكونات اللغوية وغير اللغوية في هذا البناء .

وزع هذا البحث على ثلاثة فصول ويعالج كل فصل موضوعا متعلقا بالمجال اللغوي. إذ يتطرق الفصل الأول إلى بناء الكيان السياسي وقيام الدولة ووجود علاقة وثيقة بين عملية بناء الكيان السياسي والعادات والتقاليد السائدة في المجتمع والامة وطبقات المجتمع وقوى أو القوى الاجتماعية .

فضلا عن استعراض البعد المكاني والزماني والظروف التاريخية وشروط الثقافة .

ويتناول الفصل الثاني اللغة والقومية وفيه يستعرض الموقف اللغوي للمجتمع في كوردستان وكذلك يشير إلى ان ساكن المدن يمكنهم التكلم بلغتين أو أكثر ، ويوضح في الاختلافات الموجودة بين اللهجات إضافة إلى عرض اللغات المتعددة لكونها مشكلة تواجه مؤسسات حكومة إقليم كوردستان .

ويعد الفصل الثالث جوهر البحث إذ يبين مقومات بناء الكيان السياسي وعلاقتها باللغة الكوردية لقيام علاقة حميمة بين هذه الأمور والميادين الاقتصادية والسياسية والثقافية ومراكز القوة وذلك حسب مقومات بناء الدول الحديثة .

ويناقش البحث مسالة التطور الاجتماعي والاقتصادي وتركز على تطور المؤسسات الاجتماعية. ومعظمها يتمحور على استقرار سكان القرى وتطور سكان المدينة وانبعاث طبقة اجتماعية مهمة في بناء الكيان والقراءة وتعليم أفراد المجتمع إياها . ثم يبحث في اللغة الكوردية تحت تأثير الظروف السياسية والتطورات الاقتصادية والتحولات التي حدثت.

ويوضح هذا البحث أيضا علاقة الدين ببناء الكيان القومي والكيان السياسي وتأثير كل ذلك في تحويل اللغة إلى اللغة الفصحى (الاستاندارد) أو اللغة السائدة. ويبرز فيه أيضا إن الدين الاسلامي لم يكن له دور في بناء الكيان السياسي الكوردي أو تطور اللغة الكوردية، على الرغم من ان دراسة اللغة الكوردية بدأت في المساجد والحلقات الدينية . ويبين البحث إن الاضطهاد الديني والدين لم يكن لهما دور في الحركة القومية الكوردية التي كانت تهتم بالمطالب القومية العلمانية في سبيل بناء الكيان السياسي الكوردي .

وينتهي البحث بعرض النتائج والمراجع .

Relative Pronouns with Reference to English and Kurdish

Muhammad Qadir Sa'eed
Assistant lecturer
College of Education for Human Sciences
Salahaddin University

Abstract

This paper studies relative pronouns in English and Kurdish and aims at pointing out pronouns that refer to an antecedent and attach a clause to it. Identifying the similarity and difference points between English and Kurdish relative pronouns is of help to overcome some of the difficulties one will face during studying such type of pronouns and articles particularly in Kurdish due to the total disagreement found among Kurdish linguists and grammarians.

The examples given in this study show fairly that relative pronouns besides relative adverbs play a vital role in English whereas in Kurdish relative pronouns are indeed in need of further investigation and adequate attention is to be paid to such pronouns and their roles syntactically are to be highlighted since the discussion about considering /ka/ a relative pronoun is not fixed yet. In addition, it is to be declared whether the common features found in both languages are by chance or Kurdish language is under the influence of English as some Kurdish linguists claimed.

Being aware of these differences will hopefully help teachers understand what background their students are bringing with them and allow teachers to be better prepared in presenting and practicing relative pronouns as well as relative clauses in English.

Section One
Relative Pronouns in English

1. Introduction:

For Alexander (1988: 16) to be familiar with relative pronouns is to be in close touch with adjective clause or (more usually) a relative clause as it 'relates' to the noun by means of the relative pronouns. Thus, to come across relative pronouns in English is to tackle relative clauses which are known by all grammarians to be clauses beginning with questions words (e.g. who, which, where) by which nouns and some pronouns are often used to be described, people and things are identified, or more information is given about them. For instance:

1) Have you ever spoken to the people who live next door?

2) There is a program on tonight which you might like.

It is noted that such clauses can also be introduced by (that):

3)Here's the book that you were looking for.

Accordingly, the question words (who, whom, etc.) are known as 'relative pronouns' whenever they are used to introduce relative clauses. On the one hand, (who, which and that) can take the position of the subject of a verb in relative clauses. (Who) refers to people and (which) to things; (that) can refer to both people and things. On the other hand, (who, whom, which) and (that) can also be used as the objects of verbs in relative clauses. A point is to be stated here concerning (who) and (whom). That is, (who) is informal as an object; in a more formal style, (whom) is used, especially in certain kinds of relative clause. For example:

4) He is married somebody who I really don't like. (Informal)

5) He has married somebody whom I really don't like. (Formal) (Swan, 1995: 487, 488)

It is important to know whether the relative clause is restrictive or non-restrictive during using the relative pronouns to combine sentences. That is, some of the relative pronouns are in clauses without commas whereas others are in clauses with commas:

6) Arsenal, who are third, play at Chelsea.

7) The team that Chelsea face is Arsenal. (Eastwood, 1994:358); (Eastwood, 2008: 342)

As a matter of fact, a relative pronoun is to be left out whenever gaps are created. Definitely, there is the process of gapping in many environments where the deleted relative pronoun is reinserted to fill up the empty space again. The following examples display that the deletable relative pronoun appears between brackets:

8) The man [that] I made the offer to has accepted.

9) The elephant [which] I saw yesterday died this morning.

10) She told the girl [who(m)] you gave the money to a secret.

11) The manager [that] you spoke about is their friend.

Thus, gaps in English frequently occur, but even English gaps are restricted because such relative pronoun gaps can occur only if the relative pronoun is an object in its relative clause. Such gaps cannot happen if the relative pronoun is the subject of its relative clause. Likewise, they will not occur if the preposition that governs the relative pronoun directly precedes it. (Teschner and Evans, 2007: 171)

Sometimes, it is possible to have a descriptive phrase separating a noun from its relative pronoun, for instance:

12) I rang up Mrs. Spencer, the Manager's secretary, who did our accounts.

Some other times, the relative pronoun that opens a relative clause is separated from the noun it relates to:

13) The bus was leaving that we wanted to catch.

But in writing the clause should be put next to the noun. (Eastwood, 2008: 343)

In brief, for Alexander (1988: 16) relative pronouns in many languages introduce adjective clauses. In other languages, relative clauses are marked and introduced by a particular class of conjunctions called relativizers. Relative pronouns besides the relative clauses they introduce may create problems for learners whose first

language is not closely related to English. The basic structural relationship among the sentences that is considered in this paper is different from that of subordinating or coordinating conjunction. It is a relationship brought about by a process called embedding, which is the generation of one clause within another higher-order or subordinate clause such that the embedded clause becomes a part of the subordinate main clause.

1.1 Types of English Relative Pronouns

Though the focus is on (who, which) and (that), some grammarians consider other question words such as (whom) and (what) as relative pronouns if (what) gives the meaning of (the things that).

According to Greenbaum and Nelson relative pronouns differ in gender and case:

	Subjective case	objective case	genitive case
Personal	who	whom	whose
Non-personal	which	which	whose
	That	that	

They look like the interrogative pronouns in considering (who) the normal form for the subjective and objective cases while (whom) is used only in formal style. (That), which is a general purpose and a gender-neutral relative pronoun, may be left out in certain situations. That is, the deleted pronoun is sometimes called zero relative pronoun, which is used identically to (that) except that it is unacceptable where the relative pronoun is subject in its clause:

14) The pen I want is missing.
15) *The pen writes best is missing.

Furthermore, they regarded another set of indefinite compound pronouns that introduce nominal relative clauses as relative pronouns; these are the personal relative pronoun (whoever, whomever) in

formal style, and the non-personal pronoun (whichever); in addition there is a nominal relative pronoun and a determiner (whatever):

16) You may take what/whatever/whichever you wish

17) I'll speak to whoever is in charge. (Greenbaum & Nelson, 2002:104)

Though there is not a general agreement among English grammarians in resect of (where, when and why) as some list them within the relative pronouns and others consider them relative adverbs, what draws attention is the function of each of (where), (when) and (why) which are used after nouns denoting place, time and reason. Nevertheless, (where) and (when) unlike relative pronouns can be used without a noun, for instance:

18) Where I used to live has been knocked down.

19) Do you remember when we all went to a nightclub? (Eastwood, 1994: 365)

Further, defining and non-defining relative clauses of time, place, and reason are found to include the adverb/relative pronouns such as (when, where and why) in place of relative pronouns. They can also replace words like the time, the place, and the reason. Though one may say the time when, the place where and the reason why, it is not possible to say *the way how. It is noted that (when) follows only 'time' nouns such as day, occasion, season; (where) follows only 'place' nouns such as house, place, town, village; (why) normally follows the noun reason. Another point of note is the possibility of having but optionally (that) in place of (when, where and why) but only in defining clauses:

20) I still remember the summer (that) we had the big drought. [(That) can be replaced by (when) or (during which).]

21) I don't know any place (that) you can get a better exchange rate. [(That) can be replaced by (where) or (at which).]

22) That wasn't the reason (that) he lied to you. [(That) can be replaced by (why) or (for which).] (Alexander, 1988: 22)

(Where, when, and why) are also used in the same way as preposition + which, for example:

23) I'll never forget the day when I first met you.
(= … the day on which …)
24) Do you know a shop where I can find sandals?
(= … a shop at which …)
25) Do you know the reason why she doesn't like me?
(= … the reason for which …) (Swan, 1995: 488)

To make the sentence easier a relative adverb can be used instead of a relative pronoun plus preposition:

26) This is the shop in which/where I bought my bike.
27) Thursday was the day on which/when we met.
28) This is the reason for which/why we met him.

Accordingly, one may refer to (who, which), and (that) as first class relative pronouns while (what, whose, whatever, whoever), and (whichever) are second class relative pronouns. The third type could be a zero relative pronoun which is indicated by the brackets ( ) in those examples where the pronoun is left out. But (where, when), and (why) are relative adverbs linking a relative clause to the main clause by a connection of time or place or reason. The following sentences highlight the way each of the aforementioned relative pronouns and relative adverbs are used:

That:
29) I know a man that poisoned his neighbor's dog.
When:
30) There will come a time when such crimes are punished.
Where:
31) She knows a place where we can be alone.
Which:
32) The car, which gets eighty miles to the gallon, is not yet on the market.

Who:

33) We need a principal who can stand up to the gangs.

Whom:

34) I once knew a man whom I admired greatly.

Whose:

35) I knew a bartender whose wife was a famous chemist.

Why:

36) I know the reason why you said that.

37) Whoever designed this building ought to be shot. (=The person who designed this building- no matter who is it)

38) I'll spend my money on whatever I like. (=The thing that I like- no matter what it is)

39) Whichever date we choose will be inconvenient for some of us. (=The date that we choose-no matter which it is).

A point of note is to be taken into consideration in respect of (whose), the possessive determiner form of (who). That is, (whose) is used to show possession for humans, animals and every thing. It is a possessive relative word, used as a determiner before nouns and can function as the subject, the object of a verb or the object of a preposition. It is used in both identifying and non-identifying clauses. It is found to be unchangeable whether it is used to denote masculine, feminine, singular or plural and it stands for his/her/its:

40) The house whose garden is big is ours.

41) The man whose son is a doctor visited us. (ibid, 487, 489, 491)

However, native speakers who regard (whose) as the genitive of the personal (who) do not often prefer this use of (whose). Instead of this example, a careful speaker might use (where) and say:

42) This is the house where the windows were broken.

But where the context is formal, (of which) should be used, not (whose):

43) It was an agreement of the details of which could not be altered. (Alexander, 1988: 19)

Quirk noted that there is no relative ‘how’ parallel to ‘where’, ‘when’ and ‘why’ to express manner with an antecedent noun:

44) *That’s the way how she spoke.

45) That’s how she spoke.

46) That’s the way she spoke.

Simply, the –m form- (whom) must be used when it is preceded by its governing preposition. For instance in:

47) (Who (m) are you speaking to?)

The –m is optional because the governing preposition (to) does not precede the relative pronoun. But it does in:

48) (To whom are you speaking?)

So (whom) is the only option. For the same reason, -m-less:

49) (*to who are speaking?) is ungrammatical. (Quirk, 1985: 1254)

1.2 Characteristics of Relative Pronouns

Many features distinguish relative clauses as well as their relative pronouns, some of which are:

- Relative pronouns participate in adding extra information about one of the grammatical categories in the main clause.
- They go immediately after the noun it relates to.
- The relative pronouns go at the beginning of the relative clauses.
- The relative pronouns are (who, whom, whose, which, and that) and (where, when, why)
- Such pronouns join the relative clause to the main clause.
- (That) is multifunctional as it can be used instead of where, when, and why. It is common as a relative pronoun in identifying clauses. It can refer to things, and in an informal style to people. In non-identifying clauses, that is unusual.

(Swan, 1995: 490)

- (That) is more usual than (which) after a quantifier or pronoun:

50) There was little that we could do to help.

51) There is something that's worrying me. (Eastwood, 2008: 344)

- With people, (who) is more usual than (that). With other things, both (which) and (that) are possible, but (which) is a little more formal.

- In general, (who) is more usual than (that) as of the clause. But (that) is often used when it is meant a specific person. Likewise, (who) and (that) are both possible as the object. But normally (that) is used rather than (which) for something not specific. (ibid, 1994: 356-365)

- When a noun or pronoun is the object of a following infinitive, it is not normally possible to use a relative pronoun:

52) I can't think of anybody to invite.

- They can be left out unless they are the subjects of the relative clause. Here, Quirk et al (1985: 1247, 1248) have more to say, according to them: "The choice of the relative pronoun is dependent, in particular on the following factors:

a) The relation of the relative clause to its antecedent: restrictive or non-restrictive;

b) The gender type of the antecedent: personal or non-personal;

c) The function of the relative pronoun as subject, complement, or as a constituent of an element in the relative clause, i.e. as a determiner (in whose house)"

1.3 The Functions of the Relative Pronouns in English:

For Quirk and Greenbaum (1973:108) the best way to deal with the functions and interrelations of the relative pronouns is their being handled in connection with relative clauses. Relative pronouns, however, have a double use and function: they behave as subjects or objects inside relative clauses, and at the same time they relate relative clauses to nouns or pronouns in other clauses-rather like conjunctions. (Swan, 1995: 488)

Since relative pronouns differ in referring or relating back to an antecedent noun phrase appearing earlier in the sentence, their functions vary also. Semantic (meaning-based) considerations play a large role in determining such a function. For example, the pronoun can be the subject of the relative clause when it's antecedent is a noun of a person or a thing:

53) The young man who/that lives on the corner rides a motor – bike. (He lives on the corner)

54) I've got a computer program which/that does the job for me. (It does the job for me) (Teschner and Evans, 2007: 169)

Notably, the pronoun can act as the object of a relative clause, for instance:

55) It's the same actor who/that we saw at the theatre. (We saw him at the theatre)

56) You can get back the tax which/that you've paid. (You've paid it)

There are two notes one may pay attention to when such a pronoun behaves as an object. First, leaving out the relative pronoun:

57) It's the same actor we saw at the theatre.

Second, using (whom) instead of (who):

58) A man who/whom Neil knew was standing at the bar. (Eastwood, 1994: 360, 361)

Accordingly, all other relative pronouns and relative adverbs follow the same path. That is, (when)'s antecedent must refer to something definable in terms of time:

59) I can remember the day when you were born.

(Why)'s antecedent must indicate some sort of explanation or excuse:

60) Let me tell you the reason why I've changed my mind.

It is significant to note that (who) and (that) never act as an object of a preposition; only (whom) can do so. Here are some examples:

70) I would like you to meet the woman to whom I am engaged.

71) *I would like you to meet the woman to that I am engaged.

72) *I would like you to meet the woman to who I am engaged.

The role of prepositions in relative clauses is to be stressed as well since they affect the position of relative pronouns particularly (who) and (whom). That is, it is possible to put the preposition before (whom) or (which) whereas it is not before (who) or (that) in more formal English:

73) The person with whom Mr. Fletcher shared the flat had not paid his rent.

74) The topic in which Michael is most interested is scientific theory.

One may come to conclude that (who), (whom), and (that) are usable in all other pronoun functions, but there is a style or register distinction between them: (who/whom) are observed as being more elegant, and (that) is identified as being more colloquial. For example:

75) The man who(m) I made the offer to has accepted.

76) The man that I made the offer to has accepted.

Consequently, the relative pronoun can be the object of a preposition:

77) I'll introduce you to the man/that I share a flat with. (I share a flat with him)

78) Is this the magazine which/that you were talking about just now? (You were talking about it just now). (ibid)

It is to be stated also that only (which) not (that) can be used directly after a preposition whenever the reference is to things or animals. When used in this way, (which) cannot be left out. This use is formal and rare in speech:

79) This is the pan in which I boiled the milk.

The preposition can take the end-position. If this happens, it is possible to replace (which) by (that):

80) This is the pan that (or which) I boiled the milk in.

However, if the preposition comes in the end position, the relative is usually dropped altogether, but only in defining clauses:

81) This is the pan I boiled the milk in.

82) These are the cats I gave the milk to. (Alexander, 1988: 21)

Syntactically, (The man who sings Wagner is their friend) is a sentence in which the first thing one is to look for is the main clause and its antecedent noun or pronoun. The next thing one looks for is the relative clause's relativized noun; it will be the noun in the relative clause that the relative pronoun is going to replace. Thus, the main clause's (the man) as well as the relative clause's (who) are both subjects. That is, the function of the main clause's antecedent noun is subject and the function of the relative clause's relative pronoun is also subject.

In a word, the main functions of the relative pronouns are as follows:

- Subject:

83) The man who/that sings Wagner is their friend.

- Direct object:

84) The man who/that you met is their friend.

- Indirect object:

85-a) The man who/that I gave the helmet to is their friend. Or

b) The man to whom I gave the helmet is their friend.

- Object of preposition:

86) The man about whom you spoke is their friend.

Eastwood on his behalf summarizes the essential functions the relative pronouns take part and let the relative clauses perform: identifying clause, classifying clause, clause used for emphasis, adding clause, and connective clause. (Eastwood, 2008: 343)

1.4 Types of Relative Clause: Restrictive and Non-Restrictive Relative Clauses:

There are two basic types of relative clauses. The first type of clauses consists of identifying and classifying clauses in which (who, whom, which) or (that) are used without a comma and they give basic information about the subject or object. Grammarians call them ‘identifying’, ‘defining’ or ‘restrictive’ relative clauses. This is because the noun would be incomplete without the relative clause, and the sentence would make no sense or have a different meaning.

Another type of clause is separated from the noun by a comma and there is a short pause before the clause in speech. Such clauses are referred to as ‘non defining’ or ‘non-identifying’ or ‘non restrictive’ clause and they are so called since they do not identify or classify; these clauses do not provide essential information. The information in the relative clauses is incidental or parenthetical and does not affect the meaning of the sentence:

87) Aristotle was taught by Plato, who founded the Academy at Athens.

The clause (who founded the Academy at Athens) gives extra information about Plato. It is possible to leave out the adding clause and the sentence still makes sense.

However, adding clause is separated from the main clause usually with commas; alternative punctuation such as dashes or brackets would further confirm the introduction of additional information. The relative pronouns that are used in an adding clause are (who, whom, whose) or (which) but not (that) and the pronoun cannot be left out from an adding clause. It is to be stated also that a preposition can precede the pronoun, or it can remain in the same place as in a main clause but it is more informal to let the preposition come at the end:

88-a) Tim’s hobby is photography, on which he spends most of his spare cash.

b) Tim's hobby is photography, which he spends most of his spare cash on. (Eastwood, 1994: 358, 362)

Actually, there are several grammatical difference points between the two types of relative clause. There are also stylistic variations: non-identifying clauses are generally more formal, and are less frequent in informal speech. (Swan, 1995: 490)

A point of note is taken by Alexander (1988: 16) in which he made sure that not all relative clauses need be inflexibly classified as defining or non-defining. The inclusion or absence of commas may be at the writer's discretion when it does not lead to an importance change in the meaning:

89) He asked a lot questions (,) which were none of his business (,) and generally managed to annoy everybody.

For Chalker & Weiner (1994:342) sentential relative clause is another type of relative clause, which refers back to a part or the whole of the previous clause. It is rarely mentioned in grammatical sources. The following example shows that (which) usually introduces such type of relative clauses:

90) The hotel is very expensive. Which is a pity.

1.5 The Role of Relative Pronouns in both Restrictive and Non-Restrictive Clauses:

All types of relative pronouns, i.e. wh-pronouns and also 'that' or 'zero' relative can have different functions within the relative clause. They may behave as subject, object, complement and adverbial (for complement in a prepositional phrase functioning as adverbial) in the relative clause with personal and non-personal antecedents.

On the one hand, Quirk et al made the following survey to show the different uses and functions of the relative pronouns within restrictive relative clauses:

'( )' indicates zero relative

*( ) indicates an incorrect choice

*(an asterisk mark) indicate incorrect choice.

Subject:

92-a) They are delighted with the person who has been appointed.

that

*( )

which

b) They are delighted with the book that has just appeared.

*( )

Object:

93-a) They are delighted with the person whom has just appeared.

that

*( )

which

b) They are delighted with the book that she has written.

( )

Complement:

which

94-a) She is the perfect accountant *who her predecessor was not.

*that

which

b) This is not the type of modern house *that my own is.

*( )

*Adverb

at whom the burglar fired the gun.

95) He is the policeman whom
that the burglar fired the gun at.
( )

*Here the relative pronoun is complement in a prepositional phrase functioning as adverbial.

Adverb:
on which I was ill.
96) She arrived the day *that
*( ) I was ill (on).

Adverb:
in which
97) I make cakes the way that my mother made them.
( )

It is noted when the pronoun is a possessive determiner of the noun phrase, the form is ‘whose’:

98) The woman whose daughter you met is Mrs. Brown.

99) The house whose roof was damaged has now been repaired. (Quirk, et al. 1985:1248, 1258, 1429)

On the other hand, Quirk et al (ibid) pointed out that the most obvious forms of relative pronouns, i.e. the wh-series are typically used in non-restrictive relative clauses. In their view points the relative pronouns can act as subject, object, complement or adverbial. Consequently, they made the survey below to show the various functions of the relative pronouns within non-restrictive relative clauses:

Subject:
who
100) I spoke to Dr. Spolsky, *that was unwilling to give further details.
*( )

which
101) This book *that has only just been reviewed, was published a year ago.
*( )

Object:

whom
102) I spoke to Dr. Spolsky, who I met after the inquest.
*that
*( )

which
103) This book, *that Fred has only just received for review, was published a year ago.
*( )

Complement:

which
104) Anna is a vegetarian, *who no one else is in our family.
*that
*( )

which
105) She wants low-calorie food, *that this vegetable carry certainly is.
*( )

Adverb:

about which there has been much publicity.
106) This is a new type of word processor *that there has been much publicity about.
*( )

Section Two
Relative Pronouns in Kurdish

2. Introduction:

The subject of relative pronouns in Kurdish is still a hazy area of study as Kurdish grammarians have not yet reached agreement as to the terminology used to describe them or their number in the language. Though some prefer (řânâw) and others choose (jĕnâw) while others say (nâw) or (bonâw), which stand for (relative pronouns). Nevertheless, there are approaches attempts at defining relative pronouns as those items that join two sentences and replacing a noun in the subordinate clause but the noun is to be mentioned earlier. Most Kurdish grammarians deal with /ka/ as the only Kurdish relative pronoun while others like Wahbi (1929: 105) refer to them as 'bonâwî lĕkdar' and consider /ka/ and /î/ also as relative pronouns, for instance:

1) Mn la xânwakadâ ka pâr ĕwa křîtân, dânîštûm.

I have dwelled in the house you bought last year.

2) Aw piyâwa î bĕradâ řâburd nâsîyâwm bû.

The man who passed by was my relative.

3) Amâna aw mnâÎânan, ka dwĕnĕ la îmtîĥân darčûn.

These are the children who passed in the exam yesterday.

In the first example, the underlined /ka/ is a relative pronoun 'bonâwî lĕkdar' because it takes the position of the noun (xânwaka) 'the house' and it combines the sentence (mn la xânwakadâ dânîštûm) 'I have dwelled in the house' with (ĕwa pâr křîtân) 'you bought last year'. The same procedure is true regarding the underlined /ka/ in the third example.

Amin (2012: 94) adds /î ka/ to /ka/ and /î/ and he maintains that /î ka/ is also a relative pronoun that combines two sentences and takes the position of a noun mentioned earlier. In the compound sentence below:

4) Aw pîyâwaî ka la gaÎmâ adwâ, bâwkm bû.

That man who was talking to me was my father.

The pronoun (î ka) is a relative pronoun because:

i. It connects the sentence (aw pîyâwa bâwkm bû) ‘that man was my father’ with the sentence (la gaÎlmâ adwâ) ‘was talking to me’.

ii. It takes the position of the noun (aw pîyâwa) ‘that man’ in the dependent part which is mentioned in the main clause.

Kurdish relative pronouns often, but not necessarily, introduce relative clauses. Kim (2010: 88) points out that it is possible for the relative pronoun (ka) to be left out particularly when it acts as the object of the verb in the relative clause. Conversely, whenever the relative pronoun behaves as the subject of the verb in the relative clause, it is rarely deleted, for instance:

5) Kâtĕ (ka) čum bo bâzâř Dârâm bînî.

When I went to the market, I saw Dara.

6) Awa aw guÎaya ka aw pĕî dâm.

This is the flower he gave me.

For Friend (2010) relative clauses are formed by embedding one clause (i.e. the relative clause) into another (i.e. the main clause) when both clauses share a coreferential noun phrase. The coreferential noun phrase in the relative clause is then deleted and replaced by a relativizer.

A relative clause never comes at the beginning of the sentence (i.e. it never precedes the main clause, it mainly comes within the main clause (i.e. follows the antecedent) or comes after the main clause. In the latter case, the antecedent loses the adjunct (s), which is usually attached to its end:

7-a) Yĕkĕk law bâbata grngâna(î), ka pĕwîsta la kobunawakadâ bâs bkřĕ, plânî sâÎânaya.

b) Yĕkĕk law bâbata grngâna, plânî sâÎânaya, ka pĕwîsta la kobunawakadâ bâs bkřĕ.

One of the important topics which needs to be discussed in the meeting is, is the annual plan.

One of the important topics is the annual plan, which needs to be discussed in the meeting. (Mukryani, 1986: 76);(Mukryani, 2004: 20, 21)

It is noted that changing the position of the relative clauses as shown in the above two examples has resulted in the change of the relative clause from restrictive to non-restrictive. However, in Kurdish there is no reference to the restrictive/non-restrictive characteristic of relative clauses and no attention is paid to the use of comma.

Relative or attributive subordinate clause describes a phrase in the middle of the main clause and explains what is needed to be identified in the phrase. It is according to the role of the phrase in the sentence that the types of the relative subordinate clauses can be nominated. (Farhadi, 2013: 44)

Consequently, a relative pronoun is a pronoun that connects two sentences and takes the position of a noun in the dependent clause but the noun is to be mentioned earlier:

8) Aw pîyâwa î ka la gaÎmâ adwâ, bâwkm bû.

The man who talked to me was my father.

2.1 Different Views about Relative Pronouns in Kurdish

There are different opinions about relative pronouns in Kurdish particularly /ka/ which is thought to be an article or a preposition not a pronoun. Thirty years ago, in 1980, a dissertation was written about "Complex Sentence with Attributive Clause in the Central Dialects of Kurdish Language" in Russian Language by Dr. Ibrahim Aziz Ibrahim who translated it into Kurdish later adding new sources and updating some of the topics one of which was about âmrâzî gayanarî /ka/. It was an effort to pave the way to go into further detail about Kurdish syntax in general and to be one of the foundation stones of Kurdish grammar structure. At the beginning Ibrahim mentioned the name of many linguists and figures who wrote about Kurdish syntax till then. Some of them are Kurds whereas others are not but interested in

Kurdish language. He began with Qanati Kurdo (K.K. Kurdoyeev) and listed the names of Bakayeev, Ayubi, Samirnova, Amin, Ahmed, Hawramani, Mukryani, Macaros, Mackenzie, Badli, Badrkhan, Liskot, Khurram dl, Qosam, Sowan, Jardin, Sidqi Kaban, Avalyani, Garzoni, Yosti and Oscar man. Then, he highlighted what they pointed out in respect of the complex sentences in which the compound sentence is a matter of different types of subordinate clauses depending on the main clauses joined by the conjunctions. As far as relative pronoun in Kurdish is concerned what did he comment on in the work of each of the aforementioned figures can be relied on to observe that Kurdish language is really in need of a unified attitude of Kurdish linguists concerning so many issues till now are not fixed yet. Anyhow, what did they mention is still of help to tackle a topic only minor efforts are done till the moment to come across its different aspects. That is, Ibrahim noticed that most of them talked about conjunctions and relative pronouns in one way or another. For instance, Kurdoyeev explained some Kurdish syntactic issues one of which was the meaning of conjunctions besides relative pronouns and izafa which join subordinate clauses to main clauses. Bakayeev from his side mentioned the conjunctions as well as those pronouns that help them in combining the subordinate clauses to the main ones. Bakayeev arrived at the fact that such compound sentences could be joined together even without such conjunctions and relative pronouns. In his viewpoint such complex sentences in which the compound sentences include subordinate clauses connected to the main clauses without relative pronouns or conjunctions are usually found in the daily conversation of Kurdish people.

Actually, Ibrahim came across each of them and commented on their opinions particularly what has a relation with subordinate clauses and the articles or pronouns that played a role in the process of combining them to the main clauses they follow. Further, Ibrahim commented on what Amin displayed in respect of compound

sentences and the types of subordinate clauses they include as well as the types of the articles that link these subordinate clauses to the main clauses and showed a different view towards two of the three relative pronouns Amin mentioned. That is, Ibrahim does not consider /i/ and /ika/ relative pronouns; they are izafa and still liable to join both clauses together. Macaros came to conclude that relative clause is linked to its main clause within the compound sentence via the relative pronoun /ka/ and the izafa /î/. Likewise, Mackenzie paid a great attention to the conjunctions like (ka, ku, agar) and dealt with relative clause which can be connected to the main clause through /î/ izafa and the relative pronoun /ka/. A point of note is to be stated here in respect of naming the subordinate clause that is joined to the main clause particularly through /ka/. Ibrahim used to call it attributive clause in English which has the same feature and definition of relative clause in English so that one can adopt relative clause instead of the term Ibrahim used in the appendix he added in the translated version of his dissertation. That is not all since there is a reference to others like Mustafa Khurram dil who talked about Kurdish conjunctions and relative pronouns such as (wa, awto, ka či, ča, baÎâm). Ibrahim regarded /ka/ as the only relative pronoun while others in his viewpoint are used for other purposes. Ibrahim studied what Muhammed Amin Hawramany wrote about some syntactic issues in his Introduction of Kurdish Philology. Ibrahim did not agree with Hawramany and believed that the article /kawâ/ is of two parts /ka/ and /wâ/. Only /ka/ is relative pronoun whereas /wâ/ comes with /ka/ and it is neither part of the relative pronoun nor its suffix but it plays a role in enhancing the process of combination between subordinate and main clauses. Though Giwi Mukryany and Sa'eed Sidqi Kaban wrote very few about Kurdish syntax, they tackled the conjunctions and the pronouns used for linking subordinate and main clauses. Even after Ibrahim submitted his dissertation in Russian, he came and commented on what was published about Kurdish language by some

Kurdish linguists and writers such as Ahmed Hassan Ahmed, Masoud Muhammed, Awrahamn and Wrya Omer Amin after couple of months. For instance, he pointed out that Ahmed was not able to identify the conjunctions and he was not successful when he called them (nâwî gayanar) 'linking nouns' since they are not nouns. Nevertheless, Ibrahim believed that Ahmed dealt with /ka/ properly as he showed that it connects two sentences or joins the subordinate clause to the main clause. In Ahmed's viewpoint it does not have singular or plural form and it will not be part of the main clause. For Ibrahim (Muhammed, Awrahman and Amin) did not write about the syntactic aspects of Kurdish despite of their attempts to figure out what are pronouns in Kurdish and what is the role of /î/ morphologically. To sum up what Ibrahim wanted to convey is to indicate that he came across all types of subordinate clauses with or without /ka/ which he called delitive pronoun, i.e. compound linking pronoun. It is noted that /ka/ does not replace the antecedent in the relative clause in Ibrahim's viewpoint. Its only function is linking the two clauses together. His mission was to show to others that still nothing was mentioned about what he called attributive clause and such a topic did not become a particular syntactic topic till that time. (Ibrahim, 1980: 9-28)

After thirty years exactly in (2013) Taeb came and followed the same style and procedure Ibrahim followed concerning what others view about syntactic issues such as the relation between subordinate and main clauses besides the conjunctions and the pronouns play a role in the combination process. Accordingly, Taeb depended on a study tackled in the first scientific conference of Baghdad University held by College of Education and got the approval to be published in April 2013. The study is entitled 'The Functions of /ka/ in Kurdish' in which an effort is done to display the roles /ka/ play morphologically and syntactically. Actually, all types of /ka/ are figured out to show that /ka/ does not act only as a relative pronoun or a suffix or a preposition.

Notably, the second part of the study covers all types of /ka/ with their functions from syntax prospective. What draws attention is the opinions of Masoud Muhammed and other writers like Awrahman concerning ‘ka/. That is, depending on his own excuses and examples Muhammed does not consider /ka/ as a relative pronoun. Likewise, Dr. Awrahman thinks that it is the influence of English and Majorson on Tawfiq Wahbi who makes other writers and linguists these days consider /ka/ a relative pronoun standing for English words like (who, whom, which and whose). Actually, using /ka/ in different situations as conditional articles or prepositions and not playing the role of pronoun weaken the chance of regarding it a relative pronoun in Kurdish.

Muhammed believes that even if a pronoun is a word replacing a noun, it is quite clear that /ka/ never takes the position of a noun; it as well as the following sentence modify the noun in one way or another. Definitely, that is not all about /ka/ since it does not have complete independence and it could be left out. It may directly precede noun or pronoun and become a conditional article or anything else.

Talking about Majorson and his two books about Kurdish in 1913 and 1919 indicates that he distinguished relative pronouns in Kurdish as a group. Consequently, it is possible for Wahbi to be under the influence of Majorson and it is possible for Amin to be affected by Wahbi. (Taeb, 2013: 140, 141)

To sum up the message and the mission these two studies want to convey is to highlight for anyone wants to study relative pronouns in Kurdish the wide gap found among Kurdish linguists and grammarians concerning relative pronouns and the conjunctions that join dependent clauses to the independent ones. Definitely, it is a hard work to make a decisive decision regarding relative pronouns in Kurdish and it requires further investigation.

2.2 Types of Relative Pronouns in Kurdish

Despite of the general disagreement concerning the types and the numbers of relative pronouns in Kurdish, it is inevitably confirmed that more than one relative pronoun is referred to and various examples are given regarding such pronouns. Taeb (2013: 137) refers to Fakhri, Baha'adin and Awrahman as those Kurdish grammarians who focus on (ka) as the only available Kurdish relative pronoun whereas others like Wahbi and Amin mention more than one type of relative pronouns in Kurdish. Consequently, it is expected to find a linguist like Amin recommends pointing out the following relative pronouns in Kurdish:

a) The pronoun (î) takes the position of noun whenever it is directly preceded by the definite article, demonstrative adjective or demonstrative pronouns:

9) Zawyaka î to kěÎâbut, krdm ba ganm.

I planted wheat in the land you ploughed.

b) The pronoun (ka) takes the position of noun, pronoun or an adjective and it is in the middle of two sentences coming directly after them, for instance:

10) Bârâm ka lěra bû čû bo lâdě.

My borther who was here went to the village.

c) The pronoun (î ka) takes the position of a noun accompanied by definite or indefinite articles or it takes the position of demonstrative pronouns and it comes directly after them, for example:

11) (Govâraka î ka) la sar mězaka bû, čî lě hât?

What happened to the magazine which was on the table?

12) (žně ka) tě gaîštû bě, mnâÎakaî bâš ba xěw akâ.

A woman who is educated will bring up his child well. (Amin, 2012, 94-95)

A point of note is to be taken into account concerning the afore-mentioned types of relative pronouns by Amin in his second edition 'Rězmâni Kurdî' Kurdish Grammar where a piece of information is

mentioned in the first edition (1960: 58) which does not appear in the second. That is, (î) or (ka) are called relative pronouns if they come alone but in this case they differ from the case of having them together in a sentence in a way that (î) in isolation and (ka) in isolation are simple relative pronouns while they are not simple if they come together.

It is noteworthy to refer to what Taeb (2013: 140) arrives at in respect of the meaning of /ka/ in English. Taeb points out that Macaros refers to the meaning of /ka/ in his book ‘A Kurdish Grammar’ and thinks that it stands for ‘who’ and ‘which’ but Mackenzie shows in his book ‘Kurdish Dialect Studies’ that the meaning is ‘who’.

2.3 Features of Kurdish Relative Pronouns

Based on the above account on Kurdish relative pronouns one may come to the following features that may serve as properties of some common Kurdish relative pronouns:

- Relative pronouns (ka, ku, î, and î ka) represent the noun of a person or a thing
- They actively take part in adding extra information about one of the nouns in the main clause.
- Such pronouns link the subordinate clause to the main clause.
- They go immediately after the noun they take its position in the second sentence.
- The relative pronouns do not come at the beginning of the sentence since the relative clause never comes at the beginning of the sentence.
- There is flexibility in changing position of relative clause. Nevertheless, it never happens to have relative clauses precede main clauses in Kurdish.
- (ka) is the most common relative pronoun and multifunctional as it can refer to who, which, where, when, and why. Thus, /ka/ behaves such as relative adverbs and it acts like conjunctions as well.
- /ka/ can be left out in certain situations.

2.4 The Functions of Kurdish Relative Pronouns

Amin points out that relative pronouns act as subject, for instance:

13) Ewa ka nayârî bn, bo kwě řâ akan.

Where do you go (run away) if you are his antagonist?

They can also be object of the verb such as:

14) Ama aw barxaya ka křîm.

This is the lamb I bought.

They behave as noun complement, for example:

15) Pîyâwakaî ka dânîštbû, ba lâyâ řâburdm.

I passed by the man who sat. (Amin, 2012: 95)

Notably, the Committee from Ministry of Education (2013: 17-18) mentioned another function of the relative pronouns in the curriculum book ‘Kurdish Language and Literature for Preparatory Stage’. They provide several examples in which two sentences are turned into one through a word known as the relative pronoun “Jěnâwî Lěkdar”. In their viewpoint, such pronouns are so called because they are used instead of a noun of a person or a thing mentioned earlier. Moreover, relative pronouns join two sentences and they often follow the noun they replace in the second sentence taking into account that it does not play any other roles in the sentence. They use the following sentence to illustrate their view:

16) Am šâra ka šaqâmî zora, jwâna.

This city which has many streets is beautiful.

According to them this is a compound sentence and it was composed of two simple sentences before:

17) Am šâra jwâna.

This city is beautiful

18) Am šâra šaqâmî zora.

This city has many streets.

They further explained the role relative pronoun plays in combining these two sentences realized by a subject (nîhâd) in

addition to a weak verb and a complement but the relative pronoun, however, combines and turns them them into a compound sentence in which the common noun (am šâra) 'this city' is identified by means of the demonstrative adjective (am-a) 'this'.

For Ibrahim (1980: 46, 48, 53, 81) the main and the only function of /ka/ in central Kurdish dialects is to attach the relative clause to the main clause inside the compound sentence. That is, Ibrahim believes that /ka/ is different from its equivalent in Russian language which are part of the relative clause while the Kurdish /ka/ cannot be part of the subordinate clauses. Accordingly, the same difference is found between Kurdish and English also in this case. Further, Ibrahim thinks that the function of /ka/ is quite vivid and obvious when izafa does not appear though izafa is often found to come with /ka/ and is attached to the noun to be modified and relativized.

Another function displayed by Ibrahim indicates that /ka/ does not only join relative clauses to the main clauses but it can also attach all types of subordinate clauses such as time, place, reason, concession, purpose, and other types of subordinate clauses to the main clauses. Although Ibrahim confirms to have no adverbial pronouns in Kurdish and have third person singular and plural enclitic pronouns instead of them, it is noted that /ka/ is going to behave just like English relative adverbs as well as subordinate conjunctions.

Ibrahim has also another different view towards /i/ which he considers to be izafa and hence plays another role rather than the one mentioned by other linguists and grammarians like Amin. That is, Ibrahim (ibid, 60-61) highlights that /i/ may connect a relative clause to the main clause but the relative clause cannot separate itself from the word it refers to and that is why /i/ directly follows it. For instance:

19) hamûyân čûna sar aw řěgâyaî, awân pěîdâ řoîštn.

All followed the way/path they take.

Here (awân pěîda řoîštûn) 'they take' is a relative clause related back to the main clause (hamûyân chuna sar aw řěgâya) 'All followed the way' by the aide of /i/ which comes after the word (řěgâ) 'way' in the main clause. It is to be stated again that the role of /i/ is quite clear when there is no existence of /ka/.

2.5 The Functions of the enclitic pronouns

There are adjectival pronouns in Kurdish. Ibrahim (1980:62-63) believes these pronouns play the same role /ka/ does. Such pronouns include demonstrative articles, (aw, awân), the suffixes (tě, lě, lěwa, tědâ) and the enclitic pronouns (yân, tân, mân, î, t, m). Definitely, it is the enclitic pronouns that replace the antecedent in the relative clause and have different functions within the relative clause. Ibrahim mentions something about the role of such enclitic pronouns which he believes to have the same role of /ka/ in combining the relative clause to the main clause. Such pronouns relate to the noun modified in main clause to which the relative clause is related too. Consequently, such enclitic pronouns have two functions: they join relative clause to the main clause and at the same time they replace the noun. For instance:

20) šîrîn ! to aw tâqa sěwaî ka Farhâdî kušt.

Shirin ! You are the only apple that killed Farhad.

The enclitic pronoun here is /i/ which is attached to the word (Farhâd) and refers to the word (sěw) (apple) which is an identified noun occurring in the main clause. Basically, /i/ is a pronoun having a relation with the noun identified in the main clause and its function is to attach the relative clause to the main clause. Accordingly, they can have the following functions in detail:

Subject of the relative clause:

21) Hardam qînî law kasâna bua, ka wîstuyâna âzârî xaÎk bdan.

He always hated those who wanted to hurt people.

Direct object of the relative clause:

22) Hamu aw ktěbâna axwěnîtawa, ka bâwkî ayân křě.

He reads all the books that his father buys.

Indirect object of the relative clause:

23) Ama aw kuřaya, ka nâmakam dâ pěî.

This is the boy whom I gave the letter to.

Prepositional object of the relative clause:

In this function the enclitic pronouns are used with the prefixes (pě, bo, lě, la gaÎ)

24) Panjarayakî bčuk haya, ka lěwa datwânî xwârdn warbgrî.

There is a small window which you can get food from. Or:

There is a small window from which you can get food.

It is noticed that in Kurdish the prepositional object is considered an indirect object.

Adverb of the relative clause:

In this function also the enclitic pronouns are used with the prefixes (tědâ, lěwa, lě, tě)

25) Dwěně sardânî aw šâram krd, ka těîdâ la dâîk bum.

Yesterday I visited the city in which/where I was born.

I remember the day on which/when I met you for the first time.

Possessive determiner of the noun phrase in the relative clause:

26) Aw šwenânaî, ka hawâyân pâka, bo tandrustî zor bâšn.

The places whose air is pure are very healthy. (Ibrahim: 1980, 36-44 and from 65-80)

However, it is expected to find a research such as 'Ergativity in Suleimaniye Kurdish' in which Friend confirms that there are no relative pronouns or relative adverbs in Kurdish. Rather, the subordinate relative clause is linked to the main clause in one of these ways:

a) By the use of the conjunction /ka/ which is the only conjunction used regardless of the gender type of the antecedent or the function of the relative pronoun. Thus, subject, objects, and agents all relativize in the same manner.

27) Aw Kčaî, Ka la gaÎm bû, kčî mâmm bû.

The girl, who was with me, was my cousin.

However, the use of the conjunction (ka) is entirely optional (i.e. it may be present or absent with equal correctness.)

28-a) čûm bo lâî aw mnâÎânaî ka yârîyân akrd.

b) čûm bo lâî aw mnâÎânaî yârîyân akrd.

I went to the children who were playing.

b)By using the adjunct (s), which is attached to the end of the antecedent in the main clause. In this case the relative clause must immediately follow the antecedent. (Friend, 2010)

2.6 Relative Pronouns vs. Restrictive and Non-Restrictive Clauses in Kurdish

To have main and subordinate clauses in Kurdish does not mean that Kurdish is identical to English in everything related to relative pronouns and relative clauses. It is obvious that Kurdish grammarians hardly agree to consider /ka/ or /i/ as relative pronouns since the tendency is towards considering them as subordinate conjunctions rather than relative pronouns. Accordingly, such pronouns are highlighted to connect rather than modify. This is an indication that there is no possibility to have restrictive or non-restrictive clauses in Kurdish. Nevertheless, the positions where the relative clauses occur when /ka/ is left out are attractive because it is the relative clause in Kurdish unlike relative pronouns in English that modifies and relates to the noun. That is, Ibrahim (1980:58-59) confirms that the relative clause follows the modified noun, for instance:

29) Kârzân bo malawânî krdn řûî krda aw gomaî, ba dayân pě qûltr bû la hî awân.

Karzan went to the pool that was more than ten feet deeper than their pool.

The second position in which the relative clause occurs in the middle of objective subordinate clause (barkârî) is another situation /ka/ does not appear. For example:

30) Dlĕr wtî, aw xwĕndkâraî, hardam la bar čâwmân bû w xoî la hamwân ptr mândûtr dakrd, sarkawtnĕkî hĕjgâr bâšî bo galû nîštîmânakaî wadast hĕnâ.

Dler said that the student who was always under our vision and worked harder than others obtained a great success for his nation and country.

Here, the sentence (hardam la bar čâwmân bû w xoî la hamwân ptr mândûtr dakrd) 'always under our vision and worked harder than others' is a relative clause coming in the middle of another subordinate clause known as objective clause (barkârî) which is (aw xwĕndkâra sarkawtnĕkî hĕjgâr bâšî bo galû nîštîmânakaî wadast hĕnâ) 'that student obtained a great success for his nation and country'.

Notably, Ibrahim mentions three basic positions for relative clauses whenever they occur in complex sentences. First of all, they relate to one of the parts of main clause. Secondly, they can relate to any part of the main clause. Finally, in the case of having more than one relative clause, the first relative clause goes back to one part of the main clause and the second relative clause relates to any part of the second main clause and so on. Consequently, it is normal to find relative clauses related to a word in the main clause and this is the reason why a relative clause takes a precedent position. Actually, such a precedent position affects the position of the relative clause introduced by a relative pronoun inside the complex sentences in a way that makes it change its position in front of the main clause. Such flexibility in changing the position of relative clause is a feature that distinguishes Kurdish language from other languages. Nevertheless, it never happens to have relative clauses precede main clauses in Kurdish. Definitely, the situations of English Relative clause and relative pronouns are totally different. Meanwhile, leaving out relative pronouns in English does not depend on the aforementioned measurements. (ibid, 89, 102, 110)

Section Three

3. Conclusions

The present study arrived at the following points that indicate the points of similarity and difference between Kurdish and English in respect of relative pronouns:

1. In English relative pronouns, which are special classes of pronouns generally introduce relative clauses. In addition, the words that introduce relative clauses are question words known as relative pronouns. The relative pronoun replaces the antecedent in the relative clause and links the relative clause to the main clause. There are, however, relative adverbs that introduce relative clauses expressing place, time, and reason. (That) is a gender-neutral relative pronoun, which could be left out in certain situations. Further, there is a set of indefinite compound pronouns considered as relative pronouns. (When, where, and why) are relative adverbs doing the same function of other relative pronouns during having defining and non-defining relative clauses of time, place, and reason.

In Kurdish there are very few relative pronouns if there are any. That is, some Kurdish grammarians mention (ka, aka, i) and others consider /ka/ or /ku/ as the only relative pronouns which could be conjunctions or relative adverbs too. Meanwhile, there are others who insist on having no relative pronouns or relative adverbs. For them the relative clause is linked to the main clause in one of the following ways:

i) By using the conjunction (ka)
ii) By using the adjunct (î)

But it is noted that both the conjunction (ka) and the adjunct (î) can be used together. The conjunction (ka) is entirely optional, i.e. it can be omitted without any change in the structure or meaning of the sentence.

iii) By using the enclitic pronouns (tân, yân, mân, t, î, m) in the relative clause. These enclitic pronouns have a similar function to that of the relative pronouns. i.e. they replace the antecedent in the relative clause and link the relative clause to the main clause.

They mainly relate relative clauses to nouns or pronouns in other clauses – rather like conjunctions in both languages.

2. In both languages relative clause are formed by embedding one clause (i.e. the relative clause) into another (i.e. the main clause) when both clauses share a coreferential noun phrase. The coreferential noun phrase is then deleted and replaced by a relativizer.

3. In both English and Kurdish the relative clause never precedes the main clause. It usually follows the antecedent within the main clause or at the end of the main clause:

1-a) Aw ktâbam xwĕndawa, ka bot hĕnâ bûm.
I read the book which you brought me.
b) Aw ktĕbaî, bot hĕnâm, zor basûd bû.
The book which you brought me was useful.

However, in Kurdish, sometimes the relative clause does not immediately follow the antecedent, but comes after the verb of the main clause:

2) Azâd qaÎamakaî wn krd, ka bâwkî boî hĕnâbû.
Azad lost the pen which is brought by his father. Or
Azad lost the pen his father brought (him).

4. In both languages, the adjective clause is a dependent clause that modifies a noun (phrase) in the main clause. The noun phrase, which is called 'the antecedent', can be a noun, a pronoun, or a syntactic group.

One difference here is that in English the use of a personal pronoun + a relative clause is possible only in archaic or very formal contexts:

3) He who made this possible deserves gratitude.

It would be more acceptable if ‘he’ has a generic reference:

4) He who helps the handicapped deserves our support. But this also sounds archaic.

The normal expressions are:

5) Anyone/anybody who helps the handicapped deserves our support.

Kurdish linguists and grammarians have different views about relative pronouns and about relative clauses as well. They disagree to an extent that they make their readers get confused. However, in Kurdish a personal pronoun + a relative clause is something quite normal.

6) Aw, ka mâmostâyakî zor bâša, dabě řězî le bgîrě.

*He who is a very good teacher must be respected.

5. In English the use of the relative pronouns is done according to the relation of the relative clause to the antecedent: restrictive non-restrictive, the gender type of the antecedent: personal or non-personal and the function of the relative pronoun as subject, object, complement or as a constituent of an element in the relative clause. In Kurdish, however, no reference is made to the restrictive/non-restrictive characteristic of relative of relative clauses. All relative clauses are put in commas.

There is no reference to restrictive and non-restrictive relative clauses in Kurdish; it is, however, possible to claim having such relative clauses in Kurdish just like English because there are sentences in which the antecedent is already defined and there is no need for relative clause to identify it, but the relative clause can only add supplementary information, e.g.:

7) Dktor Rzgâr, ka drâwsěmâna, dktorěkî zor bâša.

Dr. Rizgar, who is our neighbor, is a very good doctor.

Kurdish has no problem of gender type: personal/non-personal. The same relative pronouns or conjunctions can be used for both persons and non-persons.

6. The subordinate relative clause is separated from the main clause usually with commas; alternative punctuation such as dashes or brackets would further confirm the introduction of additional information. Comma in English plays a role in having the type of the relative clause. Clauses including (who, whom, which) or (that) and giving basic information about the subject or object clauses separated from the noun by a comma are non-restrictive clauses that do not provide essential information. But in Kurdish comma does not play any role in this respect.

7. The relative pronouns in English and the relative pronouns in Kurdish can have different functions within the relative clause whenever they are supported by relative adverbs in English and enclitic pronouns besides izafa in Kurdish. They can function as the subject, object, complement or adverb of the relative clause.

8. The relative clause in English and Kurdish can modify the subject, object, complement or adverb of the main clause. Sometimes, the main function of relative pronouns is identical to the conjunctions and izafa, which is joining subordinate to the main ones. /ka/ plays the same role relative adverbs do in English. That is, /ka/ attaches all types of subordinate clauses such as time, place, reason, concession, purpose, to the main clauses. Besides izafa the enclitic pronouns in Kurdish take the positions of the noun that is to be modified in the main clause.

9. Semantic considerations only play a large role in determining the function of referring or relating back to antecedent noun phrase appearing earlier in the sentence.

10. Relative pronouns are left out in English whenever there are gaps, which can be found only if the relative pronouns are objects in their clauses. The situation of leaving out /ka/ in Kurdish is the same as /that/ in English. It is possible for these two relative pronouns in both English and Kurdish to be left out particularly when they act as the object of the verb in the relative clause.

11. Depending on the aforementioned concluded points it is not easy to ignore having relative pronouns in Kurdish and thus the concept of a relative pronoun will not cause undue hardship in learning English for Kurdish speakers.

12. It is hoped that this paper can help learners recognize and understand relative pronouns and use relative clauses by systematically drawing their attention to where and why they are used in real conversation and texts. It is wrong to underestimate the difficulty that relative pronouns and the relative clauses they introduce can pose for comprehension. This paper is to tell those who introduce course materials including relative pronouns and relative clauses only at late intermediate or advanced levels, and may expect the students to learn all the important features together it is possible to teach them bit by bit, starting at quite low levels.

List of References:

English References:

- Alexander, L.G. (1988). Longman English Grammar. Harlow: Pearson Education Limited.
- Chalker, S. & Weiner, E. (1994). Oxford Dictionary of English Grammar. Oxford: Oxford University Press.
- Eastwood, J. (1994). Oxford Guide to English Grammar. Oxford: Oxford University Press.
- Eastwood, J. (2008). Oxford Learner’s Pocket Grammar. Oxford: Oxford University Press.
- Greenbaum & Nelson. (2002). An Introduction to English Grammar. Harlow: Pearson Education Limited.
- Quirk, R. & Greenbaum, S. (1973). A University Grammar of English. Harlow: Longman Group Limited.
- Quirk, et al. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman
- Swan, M. (1995). Practical English Usage. Oxford: Oxford University Press.
- Teschner, R.V. and Evans, E.E. (2007). Analyzing the Grammar of English. Washington, D.C.: Georgetown University Press.

Kurdish References:

- Amin, N. (2012). Rězmânî Kurdî (Kurdish Grammar) -Kamaran. Sulaimany.
- Committee of Ministry of Education. (2013). Zimânu Adabî Kurdî (Kurdish Language and Literature). Lebanon: Al-Mustaqbal Press.
- Farhad, S.A. (2013). Handě Lâyanî Rista sâzî Zimânî Kurdî (Some Syntactic Aspects of Kurdish Language). Hawler: Haji Hashim Press.
- Ibrahim A. I. (1980). Ristaî Lěkdrâwî šwěnkawtû xwâz lagaÎ Ristaî šwěnkawtûî Dîyârxarî la Dîyâlěkta Nâwandîyakânî Zimânî Kurdîdâ (Complex Sentence with Attributive Clause in the Central Dialects of Kurdish Language. Baghdad: Dar Al-Huriya Press.
- Kim, D. H. (2010). A Basic Guide to Kurdish Grammar. Hawler: Roshinbiry Press.
- Kurdistan, M. (2004). Syntâxî Rstaî TěkaÎ la Zimânî Kurdîdâ. (The Syntax of Complex Sentence in Kurdish Language). Hawler.

- Kurdistan, M. (1986). Syntâxî Rstaî Sâda la Zimânî Kurdîdâ (The Syntax of Simple Sentence in Kurdish Language). Baghdad: Darl Huriya Press.
- Robyn, C. F. (1985). Ergativity in Suleimanye Kurdish-Middle East Studies Associations. Internet.
- Taeb, Sh. Sh. (2013). Darbâraî Zimânwânî (About Linguistics). Slemany: Nareen Press.
- Wahbi, T. (1929). Dastûrî Zimânî Kurdî (Kurdish Language Constitution). Baghdad

پوختەی لێکۆڵینەوە

ئەم توێژینەوەیە تاووتوێی جێناوە لێکدەرەکان دەکات لە زمانی ئینگلیزی و کوردیدا و هەوڵی دەرخستنی ئەو جێناوانە دەدات کە ئاماژە بە وشەی دیارخراو دەکەن و رستەی شوێنکەوتوو دەبەستنەوە بە وشەکە. دیاریکردنی خاڵە لێکچوو و جیاوازەکانی جێناوی لێکدەر لە هەر دووك زماندا یارمەتیدەرە بۆ چارەسەرکردن و زاڵبوون بەسەر هەندێك لەو گیروگرفتانەی کە ڕووبەڕوومان دەبنەوە لە کاتی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو جۆرە جێناو و ئامرازانە بەتایبەت لە کوردیدا بەهۆی ئەو ڕێکنەکەوتنە بەرچاوەی کە هەیە لە نێوان زمانزان و ڕێزماننووسانی کورددا.

ئەو نموونانەی کە لە توێژینەوەکەدا هاتوون ڕۆڵی کارای جێناوە لێکدەرەکان دەردەخەن لە ئینگلیزیدا کەچی وادیارە لە کوردیدا ئەم جێناوانە پێویستییان بە لێکۆڵینەوەی زیاترە و دەبێ بایەخی تەواویان پێ بدرێ و ئەرك و رۆڵیان لە ڕووی رستەسازییەوە دەربخرێ چونکە گفتوگۆکردن دەربارەی دانانی (کە) بە جێناوی لێکدەر هێشتا کۆتایی پێ نەهاتووە. لەمەش زیاتر، دەبێ ئەوە روون بکرێتەوە کە ئاخۆ ئەو تایبەتمەندییەی لە هەردووك زماندا هەیە لە خۆوەیە یان زمانی کوردی کەوتۆتە ژێر کاریگەریی زمانی ئینگلیزی هەروەك هەندێك زمانەوان بانگەشەی بۆ دەکەن.

ئاشنابوون بەو جیاوازییانەی کە هەن یارمەتی مامۆستایان دەدەن درك بەو زەمینەیە (بناغە)یە بکەن کە قوتابییەکانیان هەیانە و ڕێگا بە مامۆستایان دەدات باشتر ئامادەسازی بکەن بۆ پێشکەشکردن و پراکتیزەکردنی جێناوە لێکدەرەکان و رستەی شوێنکەوتووە دیارخەرییەکانی زمانی ئینگلیزی.

ملخص البحث

تتناول هذه الدراسة ضمائر الوصل في اللغتين الانكليزية والكوردية وتهدف الى ابراز الضمائر التي تشير الى الكلمة السابقة الموصوفة وتربط الجملة التابعة بها. تساعد تشخيص نقاط التشابه والاختلاف لدى هذه الضمائر في اللغتين في حل وازالة بعض المصاعب التي تصادفنا اثناء دراسة هذه الانواع من الضمائر والادوات وخاصة في اللغة الكوردية وذلك لعدم وجود توافق ملحوظ بين اللغويين والنحويين الكورد حول هذا الموضوع.

تظهر الامثلة المذكورة في البحث الدور الفعال لهذه الضمائر في اللغة الانكليزية بينما هناك حاجة ملحة لدراسة وتحقيق اكثر لهذه الضمائر التي يجب ان تحظى باهتمام واف وخاصة الدور الذي تلعبها هذه الضمائر على الصعيد النحوي وذلك لان النقاش حول اعتبار (كه) ضمير وصل لم ينته بعد ولم يصل الى نتيجة ملموسة. بالاضافة الى هذا، يجب ان تحسم مسالة وجود السمات المشتركة في اللغتين : هل هي موجودة في اللغة الكوردية عن طريق الصدفة ام ان اللغة الكوردية بالفعل تحت تاثير اللغة الانكليزية كما تدعي بعض اللغويين الكورد؟

ان العلم والدراية بهذه الاختلافات يساعد المعلمين على فهم الخلفية والاساس التي لدى الطلاب ويسمح للمعلمين ان يستعدوا بشكل افضل لكي يقدموا ويمارسوا ضمائر الوصل بالاضافة الى الجمل التابعة الوصفية في اللغة الانكليزية بطريقة احسن.

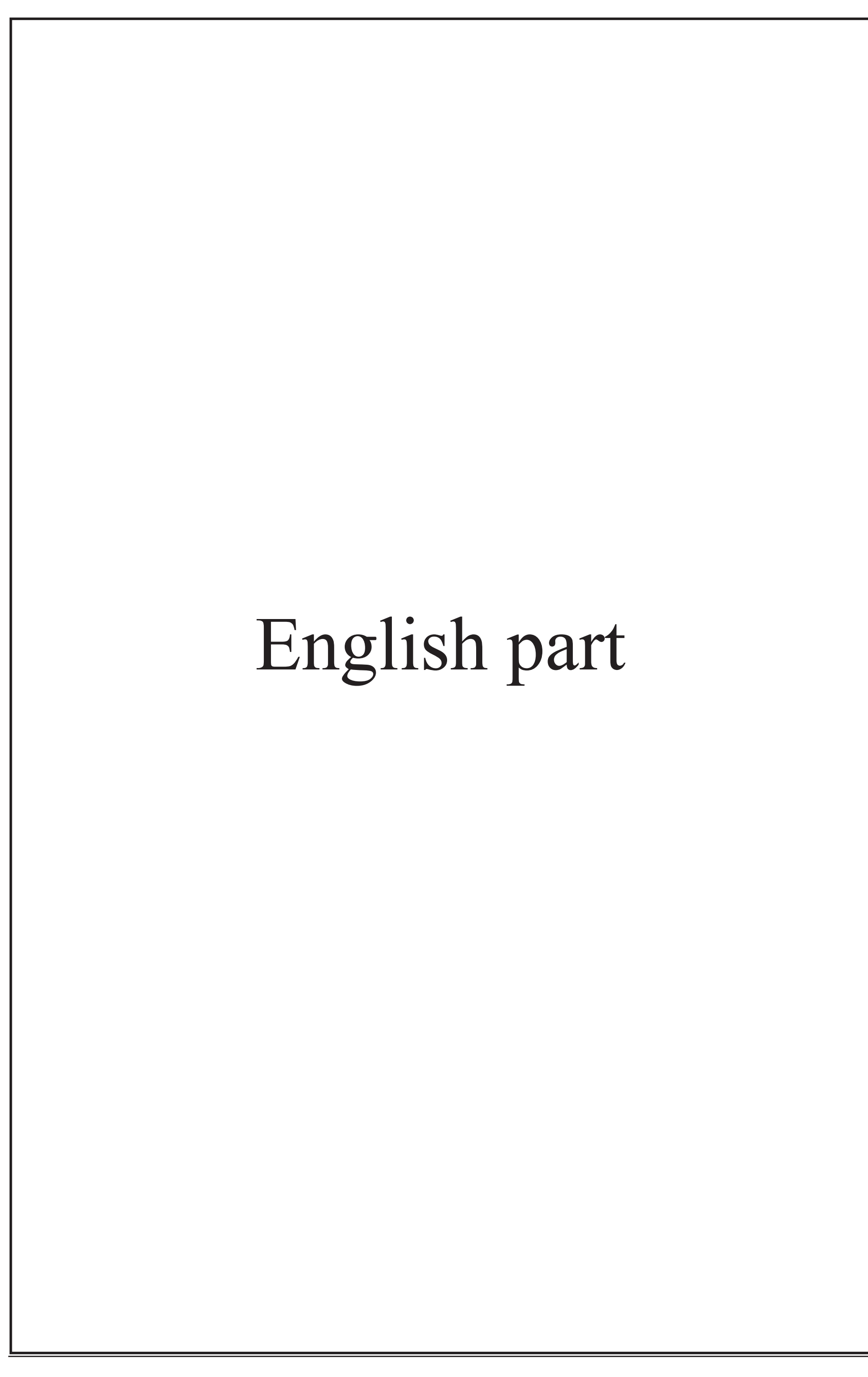
Key to the Kurdish Phonemic System

Consonants

/p/ voiceless bilabial stop /pěš/ 'before'
/b/ voiced bilabial stop /bard/ 'stone'
/t/ voiceless dental stop /trě/ 'grape'
/d/ voiced dental stop /dâr/ 'tree'
/k/ voiceless velar stop /zîrak/ 'clever'
/g/ voiced velar stop /guÎ/ 'rose'
/q/ uvular stop /quř/ 'mud'
/f/ voiceless labio-dental fricative /kaf/ 'foam'
/v/ voiced labio-dental fricative /govâr/ 'journal'
/s/ voiceless alveolar fricative /âsân/ 'easy'
/z/ voiced alveolar fricative /hěz/ 'force'
/š/ voiceless palato -alveolar fricative /šîn/ 'blue'
/ž/ voiced palato-alveolar fricative /řož žměr/ 'calendar'
/č/ voiceless palato-alveolar affricate /čwâr/ 'four'
/j/ voiced palato-alveolar affricate /jwân/ 'beautiful'
/h/ voiceless glottal fricative /bahâ/ 'value/
/ĥ/ voiceless pharyngeal fricative /ĥawt/ 'seven'
/x/ voiceless uvular fricative /xwěn/ 'blood'
/λ/ voiced uvular fricative /qadaλa/ ' forbidden'
/m/ voiced bilabial nasal /mindâÎ/ 'child'
/n/ voiced dental nasal /xanda/ 'smile'
/l/ voiced alveolar lateral /pol/ 'class'
/Î/ voiced velarized lateral /bÎind/ 'high'
/r/ voiced alveolar rolled /šâr/ 'city'
/ř/ voiced velarized rolled /mař/ 'sheep'
/y/ voiced palatal approximant /yěk/ 'one'
/w/ voiced, rounded, labio-velar approximant /wiryâ/ 'careful'

Vowels

/i/ front, high, short /diÎ/ 'heart'
/î/ front, high, long /pîr/ 'old'
/ě/ front, center, long /šěr/ 'lion'
/a/ front, low, short /ark/ 'duty'
/â/ middle, low, /šâzda/ 'sixteen'
/u/ back, high, rounded, short /garmâ/ 'hot'
/û/ back, high, rounded, long /sûr/ 'four'
/o/ back, low, rounded, short /xor/ 'sun'

English part

Journal of the Kurdish Academy

vol **31**

العدد: ٣١

